

**T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
ATATÜRK İLKELERİ VE İNKILAP TARİHİ ENSTİTÜSÜ**

DOKTORA TEZİ

**I.DÜNYA SAVAŞI'NDA MENZİL HİZMETLERİ:
IV. ORDU ÖRNEĞİ**

**HAZIRLAYAN
MEVLÜT KARAGÖZ**

**DANIŞMAN
PROF. DR. MAHİR AYDIN**

İSTANBUL, 2019

D O K T O R A
T E Z O N A Y I

ÖĞRENCİNİN

Adı ve Soyadı : Mevlüt KARAGÖZ

Numarası : 2902120010

Anabilim/Bilim Dalı : Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü

Danışman : Prof.Dr.Mahir AYDIN

Tez Savunma Tarihi : 30.05.2019

Tez Savunma Saati : 13:00

Tez Başlığı : “BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞINDA MENZİL SİSTEMİ: DÖRDÜNCÜ ORDU ÖRNEĞİ”

TEZ SAVUNMA SINAVI, Lisansüstü Öğretim Yönetmeliği'nin 50. Maddesi uyarınca yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin **KABULÜ'NE** OYBİRLİĞİ / **OYÇOKLUĞUYLA** karar verilmiştir.

JÜRİ ÜYESİ	İMZA	KANAATİ (KABUL / RED / DÜZELTME)
1- PROF. DR. MAHİR AYDIN (DANIŞMAN)		Kabul
2- DOÇ.DR.GÜLTEKİN YILDIZ		Kabul
3- PROF.DR.BÜLENT BAKAR		Kabul
4- PROF.DR.SÜLEYMAN BEYOĞLU		Kabul
5- DOÇ. DR. MEHMET BEŞİKÇİ		

YEDEK JÜRİ ÜYESİ	İMZA	KANAATİ (KABUL / RED / DÜZELTME)
1- PROF. DR. DAVUT HUT		KABUL
2- DR.ÖĞR.ÜYESİ ŞAMİL MUTLU		

YEMİN METNİ

Doktora tezi olarak sunduğum “**I.Dünya Savaşı’nda Menzil Hizmetleri: IV.Ordu Örneği**” adlı çalışmamın tarafımdan, bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurulmaksızın yazıldığını ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğundan, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

30 Mayıs 2019

Mevlüt KARAGÖZ

ÖZET

I.Dünya Savaşı öncesinde Osmanlı Devleti için bekasına yönelik tehdit algısının bertaraf edilmesi, Almanya için ise dünya politikasını gerçekleştirilmesi maksadıyla, iki ülke arasında ittifak anlaşması imzalanmış; adeta kader ortaklığı yapılmıştır. Almanya'nın hedefine ulaşmada Süveyş Kanalı'nın kapatılarak İngiltere'nin Avrupa Cephesine asker sevkiyatının önlenmesi gerekmektedir. Oysa, 1914 yılında Erkan-ı Harp Riyaseti'nce yapılan hareket planlarında Osmanlı Ordusunun bu bölgeye yönelik bir faaliyeti bulunmamaktadır.

Seferberliğin ilanını müteakip, taktik, operatif ve stratejik etmenler dikkate alınmadan sadece politik kararlar sonucu, Suriye ve Filistin-Sina bölgesinde konuşlu Bahriye Nazırı ve IV. Ordu Komutanı Cemal Paşa emir ve komutasında Süveyş Kanalına bir hareket planlanmıştır. IV.Ordu Komutanlığı Şubat 1915 ve Ağustos 1916 tarihlerinde birer kez Kanal'a taarruz hareketi icra etmiş, ancak Kanalı kontrol altına alamamıştır. 1917 yılından itibaren ise İngiliz Orduları karşısında bölgeden kademeli olarak geri çekilmeler başlamış; Ekim 1918'de güney cephesinde Misak-ı Milli sınırlarına kadar geri çekinilmiştir.

I.Dünya Savaşı boyunca güney cephesinde konuşlanan IV.Ordu birliklerinin lojistik faaliyetlerini sorunsuz olarak yürütebilmesi maksadıyla Menzil Umum Müfettişliğine bağlı IV.Ordu Menzil Müfettişliği ihdas edilmiştir. Bu teşkilat, ordunun ihtiyaç duyduğu insan kaynakları ile muharebe gücünü artıran her sınıf ikmal maddesini yurtiçinden siperlere kadar istenilen miktar, zaman ve kalitede ulaştırmaya çalışmış; hareketin temposunu yavaşlatacak hasta/yaralı personel ve hayvan ile arızalı ve boş kovan gibi geri dönüşümde kullanılacak harp malzemesini de yurtiçine tahliye etmiştir.

Bu çalışmada Menzil Umum Müfettişliği ile IV.Ordu Menzil Müfettişliğinin teşkilat, kadro ve görevleri ile lojistik faaliyetleri detaylı olarak incelenmiştir. Ayrıca, I.Dünya Savaşı'ndaki menzil müfettişliklerinin lojistik anlamda icra ettiği faaliyetler ile günümüzde KKK.lığı lojistik faaliyetleri karşılaştırılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Suriye ve Filistin-Sina Cephesi, IV.Ordu, Menzil Teşkilatı, Lojistik

ABSTRACT

Before World War I, an alliance agreement—a partnership in destiny so to say—was signed between Ottoman Empire and Germany respectively to eliminate the threats to her existence and to realize her world politics. For Germany to reach her objectives, England's deployment of troops to European Front had to be prevented by closing the Suez Canal; however there was no action of the Ottoman Army planned for the area in the operation plans made in 1914 by the Ottoman General Staff.

Following the declaration of mobilisation, an operation was planned for the Suez Canal under the command of Cemal Pasha, Minister of Navy and Commander of 4th Army located in Syria and Palestine-Sinai area, just with political reasons without taking tactical, operative and strategic factors into account. In February 1915 and August 1916, 4th Army assaulted the Canal area but failed to take the control of the Canal. Starting from 1917, gradual retreats began against the British troops, and reached the borders of National Pact (Oath) in the southern front by October 1918.

A 4th Army Logistics Inspectorate was established under Logistics General Inspectorate to ensure proper execution of the logistical operations of 4th Army located in the southern front during World War I. This establishment tried to deliver the human resources needed and all kinds of supplies that increase the combat power to the trenches in the desired time, quantity and quality; likewise it also delivered back home the sick/ wounded personnel or animal that could slow down the tempo of the operation, and broken or recyclable munitions such as empty cartridges.

Organisation, cadre, duties and logistical operations of 4th Army Logistics Inspectorate and Logistics General Inspectorate were studied in detail in this thesis. Furthermore, a comparison of logistical operations of Logistics Inspectorates during World War I and of Army today was made.

Key words: Syria and Palestine-Sinai Front, 4th Army, Logistics (Menzil) Establishment, Logistics

ÖNSÖZ

Askeri Menziller, Klasik Osmanlı döneminde çağdaşlarınca örnek alınan Sefer Organizasyonları içerisinde konaklama yeri, ordugah olarak kullanılırken, 1911 yılında Menzil Hidematı Nizamnamesinin yayımlanmasıyla birlikte cephe gerisinde cereyan eden geri bölge harekâtından yurt içine kadar yayılan geniş bir alandaki lojistik faaliyetlerin tümü olarak algılanmıştır.

I.Dünya Savaşı öncesi seferberliğin ilanını müteakip, Osmanlı Ordusunun ihtiyacı olan her sınıf harp malzemesinin tedarik, üretim, sevk ve depolama faaliyetlerinden sorumlu İstanbul'da Başkomutanlık Vekâletine bağlı olarak Menzil Umum Müfettişliği ve kendisine bağlı her bir ordu bölgesinde de Ordu Menzil Müfettişlikleri kurulmuştur.

Osmanlı Devleti, İngiliz Ordusunun Mısır'da gereğinden fazla asker bulundurmasını sağlayarak merkez Avrupa'da cereyan eden muharebelerde müttefiki Almanya'yı rahatlatmak maksadıyla Süveyş Kanalına harekât planlamıştır. Başkomutan Vekili ve Harbiye Nazırı Enver Paşa hareket için Suriye ve Filistin-Sina cephesinde konuşlu IV. Orduya İTC'nin üçlüsünden Bahriye Nazırı Cemal Paşa'yı aynı zamanda IV.Ordu Komutanı olarak görevlendirmiştir. IV.Ordunun Kanal'a doğru icra edeceği harekatı lojistik açıdan desteklemek maksadıyla da IV.Ordu Menzil Müfettişliği teşkil edilmiştir.

IV.Ordu Menzil Müfettişliği, Adana'dan Kanal'a, Kudüs'ten Hicaz'a kadar geniş bir alana yayılmış, Çöl gibi farklı bir arazi yapısı ve iklimde görev yapan birliklerinin ikmal ve tahliyesini sağlamak maksadıyla harp süresince, diğer cephelerden farklı şekilde teşkilatlanmıştır.

Bu çalışma dört bölümden oluşmaktadır. Çalışmanın giriş bölümünde tezin konusu olan I.Dünya Savaşının başlangıcında Osmanlı Devleti'nin ve Ordusunun durumu ile Seferberlik hazırlıkları, Menzil Teşkilatı başlıklı I. Bölümde Osmanlı Döneminde Uygulanan Menzil ile I.Dünya Savaşında uygulanan Menzil yapısı incelenmiştir. Diğer bölümlerde ise IV.Ordu bölgesindeki Menzil faaliyetleri ele

alınmıştır. Bu kapsamda II. bölümde IV.Ordu menziline tedarik, üretim ve i  e hizmetlerinin de incelendiği ikmal ve bakım faaliyetleri, III. bölümde demir, deniz ve karayolları dahil Ulaştırma faaliyetleri incelenmiştir. Tezin son bölümünde ise, IV.Ordu bölgesindeki bulaşıcı hastalıklar, çekirge istilaları başta olmak üzere Sıhhiye konuları, günümüzde halen tartışma konusu olmaya devam eden Amele Taburları ve merkezle olan iletişim ile moral ve motivasyon kaynağı olarak muhabere faaliyetleri ele alınmıştır.

Bu çalışmanın ortaya çıkmasında saat ve gün mefhumu gözetmeksizin yardımlarını esirgemeyen, daima pozitif enerji veren, aynı zamanda iyi bir dinleyici ve yol gösterici olan İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Yakınçağ Tarihi Ana Bilim Dalı Başkanı ve tez danışmanım Prof.Dr. Mahir Aydın'a; akademik anlamda katkılarını esirgemeyen Marmara Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih bölümü  Ğretim  yesi Prof.Dr. Bülent Bakar'a ve akademik çalışmam haricinde de cesur ve yapıcı katkılarıyla hayatıma yeniden yön veren Milli Savunma Üniversitesi Atatürk Stratejik Araştırmalar Enstitüsü Müdürü Doç.Dr. Gültekin Yıldız'a teşekkürlerimi sunarım.

Ayrıca tez konumla ilgili, şekil ve tabloları elektronik ortamda d zenlememde yardımcı olan Yazılım Mühendisi Yunus Huyut'a, İstanbul Teknik Üniversitesi AİT Enstitüsü akademik personeline, çalışma yaptığım ATASE Başkanlığı ve İSAM Kütüphanesi personeline teşekkür ederim.

Son olarak beni doktora çalışmama teşvik eden, çalışmalarım esnasında her konuda desteğini esirgemeyen eşim Armağan Karagöz'e sonsuz teşekkür ederim.

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	iii
ABSTRACT	iv
ÖNSÖZ.....	v
İÇİNDEKİLER	vii
TABLolar LİSTESİ.....	xii
ŞEKİLLER LİSTESİ.....	xv
HARİTALAR LİSTESİ.....	xvi
KISALTMALAR LİSTESİ.....	xvii
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM MENZİL TEŞKİLATI

1.1. IV. Ordu Komutanlığının Teşkili ve Harbe Hazırlığı	39
1.1.1. IV. Ordu Komutanlığının Teşkili	39
1.1.2. IV. Ordu Komutanlığının Harbe Hazırlık Durumu	41
1.2. Osmanlı Devleti Klasik Dönem Menzil Teşkilatı	46
1.2.1. Posta Menzilleri	48
1.2.2. Sefer Organizasyonu ve Askeri Menziller	50
1.3. Tanzimat Sonrası Sefer Organizasyonu ve Menzil Sistemi:	55
1.4. I.Dünya Savaşında Menzil Sistemi	59
1.4.1. Menzil ve Görevleri:	59
1.4.2. Menzil Umum Müfettişliği	62
1.4.3. Ordu Menzil Müfettişlikleri	64
1.4.4. Ordu Menzil Müfettişliklerine Bağlı Menzil Teşkilleri:	70
1.4.4.1. Menzil Mıntıka Müfettişlikleri ile Hat Komutanlıkları.....	70
1.4.4.2. Menzil Nokta Komutanlıkları	71
1.4.4.3. Menzil Konak Yerleri ve Menzil Merkez Noktaları	75

1.4.4.4. Menzil Nakliye Kol ve Katarları	76
1.5. I.Dünya Savaşında Menzil Umum Müfettişliğinin Teşkili	78
1.6. I.Dünya Savaşı'nda IV. Ordu Menzil Müfettişliğinin Teşkili	81
1.6.1. Seferberlik Sonrası IV.Ordu Menzil Müfettişliği (02 Kasım 1914)	86
1.6.2. I.Kanal Harekatı Öncesi IV.Ordu Menzil Müfettişliği (15 Ocak 1915) ..	88
1.6.3 II. Kanal Harekatı Öncesi Menzil Müfettişlikleri (29 Kasım 1915 ve 7 Nisan 1916)	89
1.6.4. I.ve II. Kanal Harekât Planları ve Çöl Menzil Müfettişliği:	92
1.6.4.1. I.Kanal Harekât Planı:	92
1.6.4.2. II. Kanal Harekatı İçin Teşkil Edilen Bir Unsur: Çöl Menzil Müfettişliği	97
1.6.4.3. II. Kanal Harekât Planı	104
1.6.5. Karargah-ı Umumiye Bağlı Bir Unsur: Halep Menzil Müfettişliği	107
1.7. Yıldırım Orduları Grubu ve Menzil Teşkilleri	108
1.7.1. Yıldırım Ordular Grubu Menzil Teşkilatı	110

II. BÖLÜM

IV. ORDU MENZİLİNDE İKMAL VE BAKIM FAALİYETLERİ

2.1. IV. Ordu Harekât Bölgesinin Askeri Açından İncelenmesi	120
2.1.1 Bölgenin Doğal Yapısı ve Stratejik Durumu:	120
2.1.1.1. Filistin ve Sina Bölgesi	121
2.1.1.2. Suriye Bölgesi	125
2.2. Askeri Lojistik ve Faaliyet Alanları	126
2.2.1 Lojistik Hizmetler:	128
2.2.2. İkmal Maddelerinin Sınıflandırılması :	128
2.2.3. İkmal Faaliyetlerinin Planlanması	129
2.2.4. Geri Bölge Harekâtı	131
2.3. Tedarik Faaliyetleri	133
2.3.1. Yurtiçi Menzil Bölgesi Tedarik Faaliyetleri	133
2.3.2. Yurt Dışı Tedarik Faaliyetleri	136
2.3.2.1. İkmal Hattı Açılmadan Önce Almanya'dan Yapılan Tedarik Faaliyetleri	137

2.3.2.2. İkmal Hattı Açıldıktan Sonra Almanya'dan Yapılan Tedarik Faaliyetleri:	138
2.4. Üretim Faaliyetleri	144
2.4.1. Yurt İçi Menzil Bölgesi Üretim Faaliyetleri:	144
2.4.2. IV. Ordu Menzil Bölgesi Üretim Faaliyetleri:	148
2.5. I.Sınıf İkmal Maddeleri (İaşe) Faaliyetleri:	155
2.5.1. I. Sınıf İkmal Maddelerinin İhtiyaç Miktarlarının Tespiti	155
2.5.2. I.Sınıf İkmal Maddelerinin Tedariki	158
2.5.2.1. Aşar	159
2.5.2.2. Tekalif-i Harbiye	160
2.5.2.3. Mübayaa (Satın Alma)	165
2.5.2.4. İane	166
2.5.2.5. Mübadele	166
2.5.3. IV. Ordu Menzil Bölgesi İçin I.Sınıf İkmal Maddelerinin Temini	167
2.5.3.1. IV.Ordu Menzil Bölgesinden I. Sınıf İkmal Maddeleri Tedariki	167
2.5.3.2. Yurtiçi Menzil Bölgesinden Gönderilen I.Sınıf İkmal Maddeleri	171
2.5.3.3. Düşmandan Ele Geçirilen I. Sınıf İkmal Maddeleri	174
2.5.4. IV.Ordu Menzil Bölgesinde I.Sınıf İkmal Maddelerinin Depolanması:	176
2.5.5. IV. Ordu Menzil Bölgesinde İaşe Hizmetleri:	188
2.5.5.1. Sabit Birliklerde İaşe Hizmetleri:	188
2.5.5.2. Çölde İaşe Hizmetleri:	192
2.5.6. IV.Ordu Menzil Bölgesi İaşe Hizmetlerinde Yaşanan Problemler:	196
2.6. Silah Ve Cephane İkmal Faaliyetleri	199
2.6.1. Silah ve Cephane Tedariki:	199
2.6.1.1. Silah ve Cephanelerin Yurt Dışından Tedariki:	200
2.6.1.2 Yurt İçi İmalathanelerde Silah ve Cephane Üretimi :	202
2.6.2. Silah ve Cephanelerin Depolanması:	204
2.6.3. Silah ve Cephanelerin Sevkiyatı	206
2.6.3.1. Demiryolları İle Cephane Sevkiyatı	206

2.6.3.2. Karayolları İle Cephane Sevkiyatı:	209

III. BÖLÜM

IV.ORDU MENZİLİNDE ULAŞTIRMA FAALİYETLERİ

3.1. Ulaştırma Faaliyetlerinin Önemi.....	212
3.2 Stratejik Bir Silah: Demiryolları:	213
3.2.1 Anadolu Bağdat Demiryolları Hattı	216
3.2.2 Hicaz Demiryolları Hattı.....	224
3.2.3 I.Dünya Savaşında Demiryolu İşletmeciliği:	227
3.2.3.1 I.Dünya Savaşında Askeri Demiryolu Birlikleri	231
3.2.3.2 I.Dünya Savaşında Demiryolları ile Personel ve Malzeme Taşımacılığı.....	232
3.3. Karayolları: (Menzil Kol ve Katarları)	237
3.3.1. IV.Ordu Menzil Bölgesinde Hayvan Kol ve Katarları.....	237
3.3.1.1. Kol ve Katarların Teşkili, Taşıma İmkan ve Kabiliyetleri.....	237
3.3.1.2 Hayvan Nakliye Kollarında Hareket Tarzları	242
3.3.1.3 IV.Ordu Menzil Bölgesinde Teşkil Edilen Hayvan Kol ve Katarları	244
3.3.2. Motorlu Taşıt Kolları	259
3.3.2.1 Motorlu Araçların Benzin İkmali	266
3.3.2.2 Motorlu Araçların Yedek Parça İkmali	268
3.4. Denizyolları.....	270

IV. BÖLÜM

IV. ORDU MENZİLİNDE SİHHİYE, AMELE TABURLARI VE MUHABERE FAALİYETLERİ

4.1. IV. Ordu Menziline Sıhhiye Faaliyetleri.....	272
4.1.1. Tıbbiye Konuları	276
4.1.1.1. Sıhhiye Teşkilatı ve Personeli	276
4.1.1.2. Tahliye Zinciri:.....	279
4.1.1.3. Hastahaneler	283
4.1.1.4. Sıhhiye Malzemelerinin Tedariki:.....	290
4.1.2. Bulaşıcı Hastalıklar	292

4.1.3. Çekirge İstilaları ve Çekirgelerle Mücadele İçin Alınan Tedbirler	313
4.1.4. Veteriner Hizmetleri:	318
4.1.4.1. Menzil Hayvan Depoları	319
4.1.4.2. Hayvan Hastaneleri	320
4.2. IV. Ordu Menziline Amele Taburu Faaliyetleri:.....	322
4.2.1. Amele Tabur Personeli:	325
4.2.1. Amele Taburlarının Görevleri:.....	330
4.2.3. Amele Taburlarının Çalışma Şartları, Güvenlik ve İşeleri.....	334
4.2.4. IV. Ordu Bölgesinde Amele Taburlarının Faaliyetleri:	336
4.2.5. Kadın İşçi Taburları	342
4.2.6. İngiliz Amele Taburları.....	344
4.3. IV. Ordu Menziline Muhabere Hizmetleri.....	345
4.3.1. Osmanlı Devleti'nde Posta Hizmetleri	345
4.3.2. Osmanlı Devleti'nde Telgraf Hizmetleri	346
4.3.3. Osmanlı Devleti'nde ve I.Dünya Savaşı'nda Telefon Hizmetleri	349
4.3.4. I. Dünya Savaşı'nda Posta ve Telgraf Hizmetleri.....	350
4.3.4.1. Telgraf Genel Müdürlüğü:	352
4.3.4.2. IV. Ordu Bölgesindeki Telgraf Hatları	353
4.3.4.3. Posta Genel Müdürlüğü.....	355
4.3.5 Menzil Umum Müfettişliğince IV.Ordu Bölgesine Gönderilen Muhabere Malzemeleri.....	360
SONUÇ.....	362
KAYNAKÇA	379
EKLER.....	405

TABLÖLAR LİSTESİ

Tablo 1:	İtilaf ve İttifak Devletleri'nin Nüfus İstatistikleri	19
Tablo 2:	05 Ağustos 1914 Tarihinde Harbiye Nezareti Daireleri ve Görevleri	33
Tablo 3:	09 Eylül 1914 Tarihinde Erkan-ı Harp Riyaseti Karargâh Şubeleri	34
Tablo 4:	09 Eylül 1914 Tarihinde Başkomutanlık Karargâhı Şubeleri	34
Tablo 5:	1914 Yılı Ordu ve Kolorduların Konuş Yerleri	366
Tablo 6:	IV.Ordu Komutanlığı Birlikleri Konuş Yerleri.....	40
Tablo 7:	IV.Ordu Komutanlığı Birlikleri (Menziller Dahil)	401
Tablo 8:	Ordular Tarafından Seferde Kurulması Planlanan Tesis, Birlik ve Kurumlar	82
Tablo 9:	IV.Ordu Komutanlığının 12 Kasım 1914 Tarihli MenzilTeşkilatı.	87
Tablo 10:	IV.Ordu Komutanlığının 15 Ocak 1915 Tarihli Menzil Teşkilatı	88
Tablo 11:	IV.Ordu Komutanlığının 29 Kasım 1915 Tarihli Menzil Teşkilatı	90
Tablo 12:	IV.Ordu Komutanlığının 7 Nisan 1916 Tarihli Menzil Teşkilatı.....	91
Tablo 13:	IV.Ordu Komutanlığının 15 Ocak 1915 ve 25 Ekim 1915 tarihli Çöl Menzil Müfettişliği Teşkilatı.....	101
Tablo 14:	Yıldırım Ordular Grubu Baş Menzil Müfettişliği Karargahı Kuruluşu	112
Tablo 15:	Yıldırım I Nolu Menzil Müfettişliği Kuruluş Tablosu.....	114
Tablo 16:	Yıldırım II Nolu Menzil Müfettişliği Kuruluş Tablosu	115
Tablo 17:	Yıldırım III Nolu Menzil Müfettişliği Kuruluş Şeması	116
Tablo 18:	Yıldırım IV Nolu Menzil Müfettişliği Kuruluş Şeması	117
Tablo 19:	Yıldırım V Nolu Menzil Müfettişliği Kuruluş Şeması.....	118
Tablo 20:	İkmal Maddelerinin Tedarik Yöntemleri	130
Tablo 21:	IV.Ordu Menzil Müfettişliği sorumluluğundaki Askeri İmalathaneler	149
Tablo 22:	IV.Ordu Menzil Müfettişliğine Ait İmalathanelerinin Ekim 1917 tarihine Ait Üretilen Malzeme Listesi.	151
Tablo 23:	IV. Ordu Menzil Müfettişliğine Ait İmalathanelerinin Kasım 1917 Ayı İçerisinde Üretilen Malzeme Listesi	152

Tablo 24: IV.Ordu Menzil Müfettişliği Adana, Halep ve Şam İmalathanelerinde Üretilen Malzeme Listesi.	153
Tablo 25 : Eylül 1917-Haziran 1918 Tarihleri Arasında Yurtiçi Menzil Bölgesinden IV.Ordu Menzil Bölgesine Anadolu-Bağdat Demiryolu Hattı İle Sevk Edilen Madeni Para ve Aylık Tonajları.....	169
Tablo 26: Eylül 1917-Haziran 1918 tarihleri arasında Yurtiçi Menzil Bölgesinden IV.Ordu Menzil Bölgesine Anadolu-Bağdat Demiryolu hattı ile sevk edilen I.Sınıf İkmal Maddeleri ve Aylık Tonajları.....	173
Tablo 27: IV. Ordu Komutanlığının 25 Nisan 1915 Tarihi İtibarı İle Menzil Depolarında Bulunan İaşe Miktarları.....	182
Tablo 28: IV. Ordu Komutanlığının Kasım 1915 Tarihi İtibarı İle Menzil Depolarında Bulunan İaşe Mevcutları.....	183
Tablo 29: IV. Ordu Komutanlığının 14 Mart 1916 Tarihi İtibarı İle Personel ve Hayvan Mevcutları İle Menzil Depolarında Bulunan İaşe Miktarları	1844
Tablo 30: IV. Ordu Komutanlığının 25 Haziran 1917 Tarihi İtibarı Personel ve Hayvan Mevcutları, İaşe Miktarları ve Yeterlilikleri.....	1866
Tablo 31: 1916-1917-1918 Yıllarında IV.Ordu Bölgesine Yapılan Silah ve Mühimmat Bütünlemesi Miktarları.....	207
Tablo 32: Eylül-1917 ve Şubat-Haziran 1918 tarihleri arasında Yurtiçi Menzil Bölgesinden IV.Ordu Menzil Bölgesine Anadolu-Bağdat Demiryolu hattı ile sevk edilen V.Sınıf İkmal Maddeleri ve Aylık Tonajları.....	208
Tablo 33: Ocak-Mayıs 2018 tarihleri Arasında IV.Ordu Bölgesine Personel İle Hayvan Sevklerinin Gün ve Miktarları	236
Tablo 34: Kol ve Katarlarda kullanılan Hayvanların Taşıma Kapasiteleri	240
Tablo 35: Çöl Menzil Müfettişliğince Kanal'a doğru Yapılacak Harekâtı Desteklemek İçin Oluşturulan Menzil Kolları	2487
Tablo 36: I.Kanal Harekâtında Birüs'sebi Kanal Arası Deve Kollarının Taşıma Kapasiteleri Ve İntikal Süreleri.....	2498
Tablo 37: IV.Ordu Menzillerinin 17 Mart 1915 Tarihi İtibarı İle Kol Durumu....	250
Tablo 38: 13 Şubat-24 Mart 1915 tarihleri Arasında Ulukışla ve Kayseri'ye Yapılacak Yığınaklanma İçin Teşkil Edilen Hayvan Kolları.....	252
Tablo 39: IV. Ordu Menzil Müfettişliğinin 09 Aralık 1915 tarihli Kollarının Kuruluş ve Taşıma Kapasiteleri	254

Tablo 40:	IV. Ordu Menzil Müfettişliğinin 17 Aralık 1915 tarihli Kol Kuruluş ve Taşıma Kapasiteleri.....	255
Tablo 41:	IV. Ordu Menzil Müfettişliğinin Kol ve Katarlarının İmkan ve Kaabiliyetleri.....	258
Tablo 42:	Haziran 1917- Mayıs 1918 Dönemleri Arasında En Son Demiryolu İstasyonundan Musul’a Yapılan Otomobil Sevkiyatı	2643
Tablo 43:	Haziran 1917- Mayıs 1918 Dönemleri Arasında Musul’dan En Son Demiryolu İstasyonuna Yapılan Otomobil Sevkiyatı	2654
Tablo 44:	Yurtiçi Menzil Bölgesinden IV.Ordu Menzil Bölgesine Şubat-Haziran 1918 Tarihleri Arası Sevk Edilen Akaryakıtların Aylık Miktarları	2687
Tablo 45:	Askeri Hastanelerin Tabip Kadroları	2776
Tablo 46:	07 Nisan 1916 tarihinde IV.Ordu Bölgesinde Hastanelerin Durumu ...	286
Tablo 47:	Yurtiçi Menzil Bölgesinden IV.Ordu Menzil Bölgesine Sevk Edilen Sıhhiye Malzemelerine Ait Gün ve Tonajlar	2911
Tablo 48:	1915-1918 Yılları Arasında Osmanlı Ordusundaki Ölüm Miktarları .	3065
Tablo 49:	IV. Ordu Menzillerinde 1915 Yılında Hastanelerde Salgın Hastalıklardan Tedavi Gören Personele Ait İstatistiki Bilgiler	3076
Tablo 50:	IV.Ordu bölgesinde Aylık Olarak Hastanelere Müracaat Eden Personelin Müracaat Ettiği Hastalıklara Ait İstatistiki Veriler	308
Tablo 51:	IV.Ordu bölgesinde Mart 1915-Şubat 1916 Tarihleri Arasında Menzil Hastanelerinde Salgın Hastalıklardan Ölen Personelin Hangi Hastalıklardan Vefat Ettiklerine Dair İstatistiki Tablo	311
Tablo 52:	Şubat 1916 Tarihi İtibarı ile IV. Ordu Bölgesinde Hayvan Hastaneleri Ve Depoları.....	319
Tablo 53:	Hayvan Hastanelerinin Kadrosu.....	321
Tablo 54:	1916 Yılı İtibarıyla IV.Ordu Bölgesindeki İnşaat Taburu Mevcutları..	328
Tablo 55:	1917 Yılı İtibarıyla IV.Ordu Bölgesindeki İnşaat Taburu Mevcutları..	329
Tablo 56:	Cemal Paşa Tarafından Amele Taburları Marifetiyle Yaptırılan ve Onarılan Yollar.....	339
Tablo 57:	1916 yılında IV.Ordu Bölgesinde Faaliyet Gösteren Amele Taburları.....	340
Tablo 58:	18 Şubat 1918–14 Haziran 1918 Tarihleri Arası Halep Şehrine Sevk Edilen Posta Listesi	359

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil 1:	Ordu Harekât, Menzil ve Yurtiçi Bölgeleri.....	62
Şekil 2:	Menzil Umum Müfettişliğinin Kuruluşu	63
Şekil 3:	Ordu Menzil Müfettişliğinin Kuruluşu	65
Şekil 4:	Menzil Nokta Komutanlığı Kroki Örnekleri.....	73
Şekil 5:	Örnek Depolama Sahası Kroki Örnekleri.....	178
Şekil 6:	İkmal Maddelerinin Yurt İçinden Muharip Orduya Ulaştırılmasında Depolama Kademelenmesi.....	1790
Şekil 7:	Silah ve Cephanelerin Depolanması ve Birliklere Ulaştırılmasında Takip Edilecek Yol.....	2055
Şekil 8:	Osmanlı Ordusunda Otomobil Kolları	2610
Şekil 9:	Hasta ve Yaralı Tahliye Zinciri.....	2800
Şekil 10:	Şehir ve Alman Telefon Hatları ile Harbiye Nezareti ve IV. Ordu Menzilleri, Menzile Bağlı Amele Taburları Arasındaki Telefon Çevirim Şeması	350
Şekil 11:	Menzil Bölgesinde Posta Hizmetlerinin İşleyiş Şeması.....	357

HARİTALAR LİSTESİ

Harita 1:	IV. Ordu Menzil Müfettişliği Sınırları	84
Harita 2:	IV.Ordu Menzil Hat Komutanlıklarını Gösterir Harita.....	85
Harita 3:	Yıldırım Ordular Grubu Menzil Teşkilatı	111
Harita 4:	Yıldırım Ordular Grubu Menzil Müfettişlikleri Yerleşimi	113
Harita 5:	Orduların İaşe Bölgeleri	163
Harita 6:	Toros ve Amanos Tünelleri.....	223
Harita 7:	IV. Ordu Çöl Menzil Müfettişliğinin 26 Şubat 1915 tarihli Birüs'sebi'den Kanal'a Doğru Gerçekleştirileceği Bir Harekât İçin Tespit Edilmiş AİY ve Üzerindeki Deve Kolları.....	2498
Harita 8:	2 Nisan 1916 tarihli Çöl Menzil Müfettişliğine Ait Kol ve Taşıma Kapasiteleri.....	2565
Harita 9:	IV.Ordu Menzil Sağlık Teşkilatı İçerisindek Hastaneler	2855

KISALTMALAR LİSTESİ

AAM	: Atatürk Araştırma Merkezi
a.g.b.	: Adı geçen bildiri
a.g.e.	: adı geçen eser
a.g.m.	: adı geçen makale
a.g.t.	: adı geçen tez
AIİTE	: Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü
AIY	: Ana İkmal Yolu
AKDITYK	: Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu
ATASE A.	: T.C.Genelkurmay Başkanlığı Askeri Tarih ve Stratejik Etüd Başkanlığı Arşivi
Bat:	: Batarya
Bl:	: Bölük
Bkz.	: Bakınız
D.	: Dosya
DDY	: Devlet Demiryolları
DDYGM	: Devlet Demiryolları Genel Müdürlüğü
F.	: Fihrist
İd.Faal.ve Loj.	:Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi, Osmanlı Devri, Birinci Dünya Harbi, İdari Faaliyetler ve Lojistik, C.X, Ankara, 1985
İTF/P	: İttihat ve Terakki Fırkası/Partisi
K.	: Klasör
KHO	: Kara Harp Okulu
KKK	: Kara Kuvvetleri Komutanlığı
KBB	: Kulak Burun Boğaz
MHD	: Muharebe Hizmet Desteği
OTAM	: Osmanlı Tarihi Araştırmaları Merkezi
tb.	: Tabur
TDTD	: Türk Dünyası Tarih Dergisi
TİTE	: Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü
Tk.	: takım
TSK	: Türk Silahlı Kuvvetleri
Yay.	: Yayınları
yy.	: yüzyıl

GİRİŞ

I. KAYNAKLAR

Tezin konusu, 100.yılıni yenice yaşıadığımız Şu günlerde önemi bir kat daha artan, I.Dünya Savaşında IV. Ordu bölgesi Menzil faaliyetleridir. Menzil, Nizamnamesinin 1911 yılında yayınlanması ile birlikte Balkan Savaşlarından itibaren Geri Bölgede icra edilen lojistik faaliyetlerinin bütünü olarak algılanmıştır. Bu itibarı ile, tezin konusu ile ilgili fazlaca arşiv belgesinin bulunmasının yanında, askeri kaynaklar, seminer ve sempozyum bildirileri ile neferinden ordu komutanına kadar olayları bizzat yaşamış şahısların hatıratları olmak üzere geniş bir yelpazede kaynak ve araştırma mevcuttur.

I.I. ARşIVLER

I.Dünya Savaşı ile ilgili belgelerin büyük bir çoğunluğu Genelkurmay ATASE ve Denetleme Başkanlığı ile Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığında bulunmaktadır. Bu tezde de ağırlıklı olarak ATASE Başkanlığı arşivi olmak üzere her iki arşiv belgelerinden de faydalanılmıştır.

I.I.I. ATASE ve Denetleme Başkanlığı Arşivi

Erkan-ı Harp Riyaseti'ne bağlı Arşiv, Türk askeri tarihi ile ilgili zengin bir kaynak içeriğine sahiptir. ATASE ve Denetleme Başkanlığı Arşivinde personel, istihbarat, harekât, lojistik ve muhabere konularını içeren yaklaşık 10 milyon kadar belge bulunmaktadır. Arşivde, I.Dünya Savaşı da dâhil olmak üzere 1853 Kırım Harbi'nden günümüze kadar icra edilen askeri harek tlara yönelik dokuz adet koleksiyon bulunmaktadır.

Bunlardan I.Dünya Harbi koleksiyonunda    buçuk milyonun üzerinde belge mevcuttur. Bu belgeler, harekâtı sevk ve idare etmek maksadıyla seferde kurulan Başkomutanlık Vekâleti, Harbiye Nezareti ve Erkan-ı Harp Riyaseti'nin gerek birbirleri ile gerekse de Ordu, kolordu ve daha ast birlikler ile yazışmalarını ihtiva etmektedir. Konu olarak personel işlemleri, sağlık, ikmal, iaşe, iskân ve idari işler,

seferberlik, harp cerideleri, kıta intikalleri, çeşitli kara ve deniz harekâtları, askerî ve siyasî olaylarla ilgili yerli ve yabancı basın haberleri ile personel ve sağlık işlerine dair yazışmaları kapsamaktadır.

Belgeler içerisinde Harp cerideleri ayrı bir öneme sahiptir. Osmanlı Ordusunda ilk defa Balkan Harbi ile birlikte tutulan harp cerideleri, I.Dünya Savaşında Seferberliğin birinci günü olan 03 Ağustos 1914 tarihinden itibaren Mondros Mütarekesine kadar olan sürede bağımsız müfreze ve grup komutanlıklarından başlayarak silsileler yoluyla ordular, Erkan-ı Harp Riyaseti, Harbiye Nezaretî ve Başkomutanlık Vekâleti arasındaki tüm birimler tarafından tutulmuştur. Bu kapsamda menzîl müfettişlikleri ve menzile bağılı bölge, hat ve nokta komutanlıkları, sıhhiye bölükleri, iâşe, cephane ve ekmekçi kolları ve amele taburları gibi birlikler tarafından da harp cerideleri tutulmuştur. Tutulan cerideler, ATASE Başkanlığının çekirdeğini oluşturan Başkomutanlık Karargâhı bünyesindeki Tarih-i Harp Şubesi'ne gönderilmiştir. Dolayısıyla doğru ve net bilgiler içeren Harp Cerideleri günümüzde o harbe yönelik sağlıklı bir değerlendirme yapmayı sağlamaktadır.

Ancak, ATASE Başkanlığında I.Dünya Savaşı'na ait tüm belgeleri bünyesinde bulunduran koleksiyonda tasnif çalışmaları savaşın üzerinden bir asırdan fazla bir süre geçmesine rağmen henüz tamamlanamamıştır. Bunun yanında ATASE Başkanlığında araştırmalar, diğer arşiv kurumlarının aksine, halen sadece mesai saatleri içerisinde ve klasik yöntemle yapılabilmektedir. Araştırmacı henüz dijital ortamda paylaşılmayan dört ciltlik I.Dünya Harbi Koleksiyonunu sadece ATASE Başkanlığı Arşiv Müdürlüğünde inceleyebilmekte; tespit ettiği klasörleri manuel ortamda ve belirlenen sınırlı sayıda isteyebilmektedir. İstenilen belgeler, koleksiyonun tasnifi henüz tamamlanmadığından ve idari eksikliklerden dolayı en erken üç aylık bir süreden sonra araştırmacıya sunulabilmektedir. Bu süreçte araştırmacı, istemiş olduğu klasörden kaç dosya, ne kadar belge bulunduğunu ve belgelerin hangilerinin kendisine verildiğini bilememektedir. Bazen araştırmacının kendisi için uygun olabileceğini düşünerek istemiş olduğu klasörden hiçbir belge verilememektedir.

ATASE'de görülen belgelerin, araştırmacıya dijital ortamda 100 ve 200 adet gibi sınırlı sayıda verilmesi uygulaması henüz kalkmış olsa da, bu aşamadaki bürokrasi ve zaman kaybı halen devam etmektedir.

Bu çalışmada, ana kaynak olarak ATASE Daire Başkanlığı Arşivindeki I.Dünya Savaşı Koleksiyonuna ait belgelerden faydalanılmıştır. Kataloğunun taranması sonucu, 2014-2017 yılları arasında, 13 farklı zamanda tez konusu ile ilgisi olduğu düşünülen 141 adet klasörden belge talep edilmiş; 131 adet klasöre ait 2209 belge teslim alınmıştır.

Ancak Tez konusu ile ilgili olduğu düşünülerek ATASE Başkanlığından talep edilen klasörlerden 10 adedine ait herhangi bir belge verilmemiştir. Örneğin tez konusu ile ilgili olduğu düşünülerek istenen IV.Ordu Menzil Müfettişliği II.Şubeye ait “IV.Ordu Menzil Müfettişliği Künye Defteri” ve Yıldırım Ordular Grubu III.Şubeye ait “Alman Menzil Teşkilatının Türk Erleri ile ikmali” isimli klasörlere ait herhangi bir belge alınamamıştır.

I.I. II Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı

1846 tarihinde Hazine-i Evrak Nezareti’nin kurulmasından itibaren modern arşivcilik faaliyetlerine çeşitli isim altında devam eden kurum, 16 Temmuz 2018 tarihinde Cumhurbaşkanlığı’na bağlanarak “Devlet Arşivleri Başkanlığı” ismiyle faaliyetlerine devam etmektedir. Başkanlıkta, genel itibarıyla Osmanlı Devletine ait her türlü anlaşmalar, padişah fermanları, iç ve dış meselelere ait yazışmalar, Divan-ı Hümayun Defterleri, meclis takrirleri, mazbatalar, kanunlar vb. evraklar dijital ortamda bulunmaktadır.

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı’nda Tez ile ilgili yapılan çalışmalarda da döneme ait özellikle Hariciye, Dâhiliye ve Harbiye Nezaretlerinin birbirleri ile ve kendi iç birimleri ile yazıştıkları belgelerden faydalanılmıştır. Bu belgeler, genel itibarı ile iâşe bölgeleri, yurt dışından yapılan tedarik faaliyetleri gibi harekât alanından çok ülke genelini ilgilendirmektedir. Bunun yanında sivil halkın, askeri personelin ve askeri müteahhitlerin yaşadıkları problemlerle ilgili arz dilekçeleri ve cevapları da mevcuttur. Tez konusu ile ilgili yapılan belge taramalarında Dâhiliye, Hariciye, Harbiye, Maliye, Posta ve Telgraf Nezaretleri, Padişah İradeleri ve konsolosluk notaları tespit edilmiştir. Bu belge ve konuları genel itibarı ile şöyledir.

Dahiliye Nezareti Evrakları:

Dâhiliye Nezareti İdareyi Umumiye Kalemi:

Tehcire tabi tutulan Ermenilerden sanatkâr olanlarının menzillerde görevlendirilmesi, Menzil Müfettişliklerinin iaşelerinin düzenlenmesi, Menzil Nakliye kollarına hayvan tedariki,

Dâhiliye Nezareti Tahrirat Kalemi:

Seferberliğin ilanıyla Menzil Müfettişliklerinde görev alan personelin özlük hakları,

Dâhiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Kalemi:

Balkan Harbi sonrası emekliye sevk edilen subayların menzillerde kullanılması, Amele taburu personeli ve gayrimüslim personelin Devlete olan kişisel konulardaki arzları,

Hariciye Nezareti Evrakları:

Hariciye Nezareti Umur-u İdadiye Müdüriyeti:

Almanya'dan gönderilen askeri malzemelerin sevk usulleri

Hariciye Nezareti İstişare Odası:

Fransa ve Almanya konsolosluklarının Osmanlı Devleti'ne yaptıkları protestolara verilen cevaplar

Harbiye Nezareti:

Harbiye Nezareti Levazımat-ı Umumiye ve Tahsisat Daireleri:

IV.Ordu iaşe bölgesinde erzak tedariki ve menzillere tahsisi,

Maliye Nezareti:

Maliye Nezareti Memurin ve Levazımat Müdüriyeti Maaşat Kalemi:

Gönüllü olarak menzillerde görev alan muhafız ve itfaiye taburu personelinin maaşlarını düzenlenmesi,

Padişah İradeleri:

Ordu personelinin rütbe terfileri, tehcire tabi tutulan Ermenilerin sevk esnasındaki isteklerine cevaplar, pamuk ve kozanın ihracatının yasaklanması,

Konsolosluk Notaları:

Fransız başkonsolosun Almanya tarafından el konulan gemilerdeki Fransız mallarının iade edilmemesi üzerine Osmanlı Devleti'ne çekilen protestolardır.

I.II. ASKERİ YAYINLAR

Askerî gazete ve mecmualar, Osmanlı ve Cumhuriyet dönemi Türk ve dünya askerî tarihî ile ilgili başvurulacak en önemli kaynaklar arasındadır. Çoğunlukla asker personel tarafından bizzat yazılmış ya da yabancı kaynaklardan çevrilmiş bu yayınlar, Askerî teknolojinin Türk ordusuna girişi, harp tarihi, askerin psikolojisi ve dış dünyayı algılaması, Türk askerinin çağdaşı diğer ordulardaki gelişmelerin takibi gibi hususlarda başvurulacak en önde gelen yayınlardır.

I.II.I. Askeri Mecmua:

Askeri Mecmua, 1863 yılında yayımlanmaya başlayan “Ceride-i Askeriye” dergisinden sonraki ilk süreli yayındır. 1878 yılında Harbiye Nezareti tarafından “Mecmua-i Fünun-u Askerîye” olarak yayın hayatına başlayan Dergi, dil ve anlayışta meydana gelen değişimlere paralel olarak Mecmua-i Askerîye, Askerî Mecmua, Ordu Dergisi ve halen üç ayda bir yayımlanan Silahlı Kuvvetler Dergisi olarak Osmanlı'dan Cumhuriyete yayın hayatına devam etmektedir.

I.Dünya Savaşının başlaması ile yayın hayatına 1 Mart 1919 tarihine kadar ara vermiş; o tarihten itibaren birinci sayı ile tekrar basılmaya başlanmıştır. Askeri Mecmua'da, I.Dünya Savaşı ile ilgili olarak o dönemlerde askeri görevlerde bulunmuş ve olaylara ilk elden şahit olmuş kimseler tarafından yazılan ya da tercüme edilen mesleki yazılar yer almaktadır. Bu tezin yazımı esnasında, I.Dünya Savaşında Osmanlı Ordusunda değişik cephelerde menzil teşkilatında görev yapmış komutanların eleştirisel yazılarından faydalanılmıştır.

Bunun yanında kuvvet komutanlıklarının kendi kuvvetleri ile ilgili mesleki gelişim ve levazım gibi teknik sınıfların kendi branşları ile ilgili konularının izah edildiği dergi ve mecmualar da halen yayımlanmaktadır.

I.II.II . Harp Mecmuası:

Siyasal iletişim aracı olarak cephede cereyan eden olaylar hakkında bilgi vermek amacıyla Kasım 1915 – Haziran 1918 tarihine kadar 27 sayı halinde birkaç aylık kesintilerle yaklaşık üç yıl boyunca yayın hayatına devam etmiştir. Osmanlı

Ordusunun I.Dünya Savaşındaki varoluş mücadelesine tanıklık eden dergi, cephe gerisindeki askerin moral ve motivasyonunu artırmak ve dost-düşman herkese pozitif propaganda yapmak amacıyla Ziya Gökalp'den Abdülhak Hamit Tarhan'a kadar dönemin edebiyatçılarının şiir ve yazılarına yer vermiştir. Bu araştırmada, Cumhurbaşkanlığı İletişim Başkanlığı tarafından Osmanlıca ve Türkçesi basılan ve dijital ortamda da yayımlanan Dergide ağırlıklı olarak görsel kaynaklardan faydalanılmıştır.

I.II.III. Genelkurmay ATASE ve Denetleme Başkanlığı Yayınları:

Tezin yazımı aşamasında ATASE ve Denetleme Başkanlığından alınan arşiv belgelerinin yanında, bu kurum tarafından süreli olarak yayımlanan ve basılan kitaplardan da yararlanılmıştır. Bunların başlıcaları;

- a. Askeri Tarih Seminerleri Bildirileri,
- b. Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi serisinden,
 - (1) Osmanlı İmparatorluğunun Siyasi, Askeri Hazırlıkları ve Harbe Girişi,
 - (2) Hicaz, Asir, Yemen Cepheleri ve Libya Harekâtı (1914-1918),C. VI,
 - (3) Sina-Filistin Cephesi, C. IV., Ks.I ve II
- c. Türk Silahlı Kuvvetler Tarihi serisinden,
 - (1) Birinci Dünya Harbi, İdari Faaliyetler ve Lojistik, C.X,
 - (2) Meşrutiyetin İlanından TBMM'nin Açılışına Kadar Olan Devre (1908-1920), C. III, Ks.6
- d. Osmanlı İmparatorluğu Kara Kuvvetlerinin İdari Faaliyetleri ve Lojistik (1299-1913), C.III, Ks.7'dir.

I.III. HATIRAT:

Harpleri ve tarihi hadiseleri bizzat yaşamış; sevk ve idare etmiş komutanlar ve sivil şahıslarca yazılan Hatıratlar, satır aralarına serpiştirilmiş duygu, düşünce ve tavırlarla birlikte birçok aydınlatıcı bilgiler sunması itibarıyla birincil kaynaklar kadar önemlidirler; hatta günlük hayata dair değişimleri gözler önüne sermesi açısından tekdirdir. Tarihi gerçeklerin gün yüzüne çıkartılmasına da katkı sağlayan Hatıratlar bu yönü ile, Resmi vesikaların tamamlayıcısı rolündedirler. Özellikle aynı

konuya şahitlik etmiş birden çok hatıratın bulunması konuyu daha zenginleştirici ve sorgulayıcı yapabilmektedir.

I.Dünya Savaşı, 100. yılını yaşaması itibarı ile hatırat zenginliğine yenice kavuşmaktadır. Bu münasebetle yerli ve yabancı komutanların yayımlanmış hatıratlarının yanında olaylara çok küçük rütbede ya da sivil olarak şahit olanların hatıratları da üçüncü nesil kuşaklarınca birbiri ardına yayımlanmaktadır. Hatıratlardan da çok fazla yararlanılan bu araştırmada, IV.Ordu bölgesinde komutanlık yapmış üst düzey yerli ve yabancı kişilerin kaleme aldığı birkaç önemli eser tanıtılacaktır.

I.III.I. Cemal Paşa'nın Hatıratı:

Enver ve Talat Paşalarla birlikte İttihat ve Terakki Partisinin triosundaki Cemal Paşa'nın 1913-1922 yıllarına ait hatıratı İş Bankası Kültür Yayınları da dâhil farklı zaman ve yayınevlerince bir çok kez basılmıştır. Bu çalışmada Fahri Parin tarafından Paraf Yayınlarından çıkan "Anılarım" isimli eserden faydalanılmıştır. I.Dünya Savaşında "Büyük Cemal Paşa" olarak ta anılan Cemal Paşa'nın, İstanbul Muhafızlığı ile başlayıp ölümüne kadar devam eden Hatıratının büyük bir bölümünü Osmanlı Devleti'nin I.Dünya Savaşına giriş sürecinde ittifak arayışları, Seferberliğin ilanı ve IV.Ordu Komutanlığı dönemini kapsamaktadır. Harp süresince, tezin de konusu olan Suriye ve Filistin bölgesinde konuşlu IV. Ordu Komutanlığına emir ve komuta etmesi ve bölgede en üst yönetici konumunda olması münasebetiyle hatıratından fazlaca faydalanılmıştır.

I.III.II . Ali Fuat Erden'in Hatıratları:

Asker ve harp tarihçisi olan Erden Paşa, I.Dünya Harbi'nde Cemal Paşa'nın önce Harekat Şubesi Müdürü sonra da kurmay başkanlığını yapmıştır. I.Dünya Savaşına ait Hatıratlarını 40 yıllık bir uğraşından sonra, ilk olarak Dünya Gazetesinde 1954-1956 yılları arasında yayımlamış; daha sonraları ise kitap olarak basılmıştır. Bunlar "Birinci Dünya Harbi'nde Suriye Hatıraları" ve ilk baskısı Temmuz 1918'de çıkan "Çölde Son Türk Destanları Suriye Hatıraları II" isminde yayımlanmıştır. Her iki hatıratında da sunduğu bilgi ve belgeler o dönemde yaşananlara Cemal Paşa'nın hatıratları ile birlikte ışık tutmaktadır. Akıcı ve anlaşılır bir üslupla anılarını yazan Erden'in hatıratlarından çalışmada temel kaynaklardan kabul edilmiştir.

I.III.III. Friedrich Freiherr Kress von Kressenstein'in Hatıratı:

I. Dünya Savaşı öncesi Alman Askeri Heyeti üyesi olarak görev yaparken, Cemal Paşa'nın askeri müşaviri olarak IV.Orduya katılmış; kurmay başkanlığı, I.ve II. Kanal Harekatları ile I., II. ve III. Gazze harekatlarını yönetmiştir. Kasım 1917 tarihinde icra edilen III. Gazze harekâtında General Allenby ordularına yenilince Falkenhayn tarafından yenilginin sorumlusu olarak görevden alınmış ve Almanya'ya dönmüştür.

Ağustos 1914 tarihinde İstanbul'dan ayrılışından III. Gazze Muharebelerine kadarki olayları anlatan “Son Haçlı Seferi- Kuma Gömülen İmparatorluk” isimli Hatıratı bulunmaktadır. Üç yıllık sürede Çölde Cemal Paşa ile birlikte çalışması, harekâtları planlayan ve icra eden şahıs olması münasebetiyle tez yazımında sıklıkla başvurulmuştur. Döneme ait resimlerin de bulunduğu hatıratta, bölgede görev yapan Alman ve Türk askerleri arasındaki fikir ayrılıklarına ve çatışmalara sıklıkla yer vermiş; özellikle Çölde menzillerin teşkilinde, yol tapımı, su kuyusu kazımı ve motorlu araçların bakım ve onarımındaki başarılı faaliyetlerde Alman subay, doktor ve mühendislerin rolünü abartılı bir şekilde yazmıştır.

I.III.IV Erich Von Falkenhayn'ın Hatıratı:

Alman generali Falkenhayn 1913 tarihinde Prusya Harbiye Nazırı, 1914 Marn Savaşı'ndan sonra ise Alman Genelkurmay Başkanı olmuştur. 1916 yılında Verdun Savaşı'nda Fransızlara karşı başarısız olunca görevden alınmış,1917 yılında Bağdat'ı alma düşüncesi ile kurulan Yıldırım Ordular Grubu Komutanlığı'na getirilmiştir. Bu görevden da aynı yılın sonunda istifa etmiş, görevi bir başka Alman generali Liman von Sanders'e devretmiştir. 1914-1916 tarihleri arasında Alman Genelkurmay Başkanı olarak görev yaptığı dönemi anlatan “Birinci Dünya Savaşı'nda Almanya” isimli hatıratı bulunmaktadır. Hatıratında müttefik Almanya'nın Osmanlı Ordusu ile birleşik hareket kapsamında emir komuta ilişkileri, Orduların tek bir karargahtan sevk ve idareleri ve Osmanlı Ordusu cephelerinin Almanlarca açılma nedenlerine yer vermiştir.

I.III.V. Liman von Sanders'in Hatıratı:

İlk olarak 14 Aralık 1913 tarihinde Alman Askeri Heyeti başkanı olarak Türkiye'ye gelmiş, sırasıyla I.Kolordu, 25 Mart 1915'de V.Ordu ve 1917 yılında Yıldırım Ordular Grubu Komutanı olarak görev yapmıştır. Filistin Cephesi İngiliz

Ordularınca yarılınca 31 Ekim 1918 tarihinde Yıldırım Orduları Grup Komutanlığını Mustafa Kemal Paşa'ya devrettikten sonra İstanbul'a dönmüş; Almanya'ya dönerken İngilizler tarafından tutuklanarak Malta'da esir edilmiştir.

Tutuklu olduğu süre içerisinde “Türkiye’de Beş Sene” ismiyle yazdığı hatıratı Osmanlı Genelkurmayı Askeri Tarih Tercüme Heyeti tarafından çevrilerek 1920 yılında yayımlanmıştır. Türkiye’ye gelişi ile başlayan Hatıratında, hem emir ve komuta ettiği birlikler hem de diğer cepheler hakkında kendisine gelen istihbari raporlara dayanarak bilgiler vermiştir. Özellikle Alman Askeri Heyeti başkanı olarak Osmanlı Ordusunda görev yapan Almanların özlük hakları, atamaları gibi konularda geniş çaplı bilgiler sunması açısından önemlidir.

I.III.VI. Auler Paşa’nın Hatıratı:

Auler Paşa, II.Abdülhamit döneminde Osmanlı Devleti için prestij projesi olan Hicaz Demiryolları hattında 1901-1908 yılları arasında Alman Askeri teknik mühendisi olarak görev yapmıştır. Hat, Şam’dan başlayıp Müslümanlar için kutsal sayılan Mekke ve Medine şehirlerine kadar uzanmaktadır. Osmanlı Hükümeti idaresi altında işletilen yaklaşık 1800 km. uzunluğundaki hat, IV.Ordu bölgesi hareket bölgesinde bulunduğundan başta ikmal ve tahliye olmak üzere Ordu Menzil hizmetlerinin ifasında kullanılmıştır. Bu nedenle Auler Paşa’nın Hattın imkan ve kabiliyetleri, hat üzerindeki istasyon isimleri, birbirleri arasındaki mesafeleri ve işletilmesi hakkında “Hicaz Demiryolu İnşa Edilirken-I (Şam-Maan Hattı) isimli kitabında vermiş olduğu bilgilerden de faydalanılmıştır. Hatıratın I.Cildi , 2017 yılında Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları tarafından yayımlanmıştır.

I.IV. Konu ile ilgili yapılan Bilimsel Çalışmalar:

I.Dünya Savaşında Türk Cepheleleri ile ilgili yapılmış birçok akademik çalışma mevcuttur. Ancal genelde lojistik, özelde ise menzil konusunda yapılmış çalışma yok denecek kadar azdır. Türk cephelelerinden lojistik ve menzil konularında en çok Çanakkale Cephesi üzerine çalışma yapılmıştır. Bunda kuşkusuz cephede alınan zaferin yanında harekât alanının Misak-ı Milli sınırları içerisinde kalması etkili olmuştur. Bu tezde,

Çanakkale Cephesi ile ilgili, Yavuz Selim Çeloğlu’nun, Fırat Üniversitesinde 2018 yılında tamamlamış olduğu “*Çanakkale Cephesi’nde Askeri Nakliye Hizmetleri: Beşinci Ordu Menzil Teşkilatı*” isimli doktora tezinden,

Irak Cephesi ile ilgili, Orhan Avcı'nın 1997 yılında Hacettepe Üniversitesinde “*Türk Ordu Teşkilatı: Irak Cephesi (1914-1918)*” isimli yapmış olduğu doktora tezinin “*Irak'ta Türk Ordusu (1914-1918)*” ismiyle 2004 yılında yayımlanmış olduğu kitabından;

Doğu Cephesi ilgili Tuncay Ögün'ün 1997 yılında İnönü Üniversitesinde “*I.Dünya Savaşı'nda Kafkas Cephesi İlaşesi*” isimli yapmış olduğu doktora tezinin “*Kafkas Cephesinin I.Dünya Savaşındaki Lojistik Desteği*”, ismi ile 1999 yılında yayımlanmış olduğu kitabından,

Tezin konusu olan Suriye ve Filistin –Sine bölgelerinde hareket icra eden VI.Ordu ile ilgili İsmet Üzen'in 2007 yılında İstanbul Üniversitesi'nde “*I.Dünya Savaşında Kanal Seferleri (1915-1916)*” isimli doktora tezinin “*Osmanlı'nın Çöl Yürüyüşü-Kanal Seferleri*”, ismiyle 2011 yılında yayınlanmış kitabından ve Cemal Kemal'in 2004 yılında Ankara Üniversitesinde “*I.Dünya Harbinde Filistin Cephesi*” isimli doktora tezinden faydalanılmıştır.

II. I. DÜNYA SAVAŞI ÖNCESİ OSMANLI DEVLETİ VE ORDUSU

Avrupa, 1914 yılında I.Dünya Savaşı'na girerken Osmanlı Devleti iki yıl önce Trablusgarp ve yaklaşık bir yıl önce Balkan Savaşlarından yenik olarak çıkmış; büyük toprak kayıpları vermiş, kamuoyundaki moral bozukluğu kökleşmeye başlamıştır.¹ Üstelik, Balkan Savaşları sonrası Osmanlı Devleti'nin maliyesi, malzeme kaynakları ve insan gücü tükenme noktasına gelmiştir.² Osmanlı Devletinin I.Dünya Savaşı öncesi ekonomisi hammadde ihraç ve sanayi ürünleri ithal eden çok büyük oranda yabancı sermayesinin etkisinde kalmış, yarı sömürge bir görünümündedir. Devletin yarı sömürge niteliğinde olmasının en büyük göstergesi, sürekli imtiyazlar alarak ülkeye gelen yabancı yatırımlar, kapitülasyonlar ve Duyunu Umumiye kontrolündeki dış borçlardır.³ Ülke önce ekonomik, sonra siyasi ve en son olarak ta askeri anlamda emperyalizmin etkisi altına girmiştir.⁴ Osmanlı Devleti, XX. yy. başlarında Rumeli kıtasında büyük toprak kayıplarının yanında ekonomik, siyasi ve kültürel hayatını oluşturan nüfusun büyük bir bölümünü kaybetmiş; Balkan

¹ Enver Ziya Karal, **Osmanlı Tarihi**, C.V, AKDTYK TTK Kurumu Basımevi, Ankara, ty, s. 374

² Polat Tunçer, **İttihatçı Cavit Bey**, Yeditepe Yay., İstanbul, 2010, s.135; Frederich Freiherr Kress von Kressenstein, **Kuma Gömülen İmparatorluk**, I.Baskı, Yeditepe Yayınevi, İstanbul, 2017, s.2 (Kress)

³ Korkut Boratav, **Türkiye İktisadi Tarihi**, İmge Kitabevi, Ankara, 2007, s.19-21

⁴ Edward Mead Earle, **Bağdat Demir ve Petrol Yolu Savaşı, (1903-1923)**, Örgün Yayınevi, İstanbul, 2003, s.17-21

savaşlarından sonra ise, Avrupa kıtasında 175.000 kilometrekarelik bir arazi ile 1.200.000 nüfuslu küçük bir arazi parçası kalmıştır.⁵

Askeri anlamda ise, Osmanlı Ordusu Balkan Savaşlarında bağımsızlıklarını yeni kazanmış Balkan ülke orduları karşısında 50.000 ölü, 100.000 yaralı, 75.000 salgın hastalıklardan ölüm ve 114.000 savaş esiri olmak üzere yaklaşık 340.000 savaşçı personel, büyük miktarda askeri teçhizat ile ikmal maddeleri ile 6 kolordu ve 36 piyade tümenini kaybetmiştir. Bu Osmanlı Ordusunda o tarihe kadar eşi benzeri görülmemiş bir kayıptır.⁶

II.I. Balkan Harbi Sonrası Yapılan Eleştiriler

Balkan Harpleri yenilgisinin, önceki ve sonrakilerden farklı, kendine özgü yanları bulunmaktadır. Bunlardan birincisi, askeri anlamda bir itibar zedelenmesi, bundan da öte büyük ve verimli toprak kayıpları ile uzun yıllar devam edecek bir göçmen meselesidir. Bu yönleriyle Balkan Harbi toplum ve ordu için “*kolektif travma*” yaratmıştır. İkincisi, yenilginin sebeplerine yönelik kamuoyunda askerler başta olmak üzere toplumun birçok kesiminden birkaç satırlık gazete yazısından yüzlerce sayfalık matbu kitaplara kadar uzanan değişik boyutta eleştiriler yapılmıştır. Bu savaşı farklı kılan son konu ise Osmanlı Devleti’nin yenilgiden sonra Askeri teşkilat içerisinde çok radikal ve kapsamlı bir revizyona gitmiş olmasıdır.⁷ Osmanlı Ordusu, I.Dünya Savaşına Balkan Harbi’nin sonu ile Seferberliğin ilanına kadar geçen yaklaşık dokuz aylık sürede Harp sonrası yapılan eleştiriler üzerine gerçekleştirilen yeniliklerle katılmıştır.

Savaş sonrası yapılan eleştirilerin en önemlilerinden biri, tanınmış yayıncı İbrahim Hilmi (Çığıracan) Bey tarafından 1913 yılı sonunda Balkan Harbi’nin bitimini müteakip yayımlanan “Balkan Harbinde Neden Münhezim Olduk?” adlı eserdir. Toplum ve silahlı kuvvetlerin özellikle insan kalitesi yönüyle çok ağır bir şekilde eleştirilen eserde, yenilginin sadece diplomatlara, komutanlara ve askerlere

⁵ Mustafa Aksakal, **Harb-i Umumi Eşiğinde Osmanlı Devleti Son Savaşa Nasıl Girdi**, Bilgi Üniversitesi Yay., İstanbul, 2010, s.7-12

⁶ Edward J. Erickson, **Büyük Hezimet Balkan Harpleri’nde Osmanlı Ordusu**, Çev: Gül Çağalı Güven, T.İs Bankası Kültür Yay. İstanbul, 2013, s.415-416

⁷ Karal, **a.g.e.**, C.IX, s.350-351; Mehmet Beşikçi, “Balkan Harbi Yenilgisi Sonrası Osmanlı Ordusunda Yeniden Yapılanma Hamleleri”, **HAK.İĞİ Balkan Harbi Panel Bildirileri**, İstanbul, 2016, s.133-134

ait olmadığını; bilakis sonuçtan herkesin sorumlu olduğunu belirtilmiştir.⁸ Ayrıca, yönetimin siyasi, ordunun örgütlenme ve idarededeki hataları, ordu ile donanmanın harekâtlarının koordinesizliği, asker alma sistemindeki aksamalar sonucu yeter sayıda personelin toplanamayışı, toplanan personelin eğitimsizliği, subayların liyakatsizliği ve hepsinden de önemlisi ordu personelinin siyasete bulaşması ve siyaset yapması, bu kitapta eleştirilen konu başlıklarıdır.⁹

Balkan Savaşları ile ilgili bir diğer çalışma ise, III. Ordu Müfettiş-i Umumisi Müşir Osman Paşa'nın Osmanlı Ordusunun kıymetinin artırılmasına yönelik düzeltilmesi veya değiştirilmesi gerektiğini düşündüğü hususları içeren 33 maddelik bir rapordur. Müşir Osman Paşa 12 Ekim 1913 tarihinde Harbiye Nezaretine gönderdiği raporunda öncelikle Yüksek Askerî Şuranın kurulmasını istemiştir. Bu Şura'nın, ordu personelinin siyasetle uğraşmalarını önleyen özel kanunlar çıkarmasını; askerî hiyerarşik bağlılığın yeniden kurulmasını; Harbiye Nezareti'nin sadece idari, mali ve lojistik konularında yetkili olmasını, Erkan-ı Harp Riyaseti'nin ise yalnızca Ordunun eğitim ve öğretimi ile ilgilenmesini; emir komuta, eğitim-öğretim, takdir ve ceza gibi her türlü konuda ordu komutanlarının tam yetkili olmasını, Kolordu komutanlarının ise yalnız daha ast kademedeki levazım, bütçe vs. işlerle ilgilenmelerini ve son olarak Balkan Harbinde işlemeyen lojistik sistemin en kısa sürede düzeltilmesini istemiştir.¹⁰

Ağustos 1912 tarihinde Bağdat Valiliğinden istifa ederek Balkan Savaşı'na katılan Cemal Paşa, Savaşla ilgili düşüncelerini 6 Kasım 1912 tarihinde III. Kolordu Komutanlığına bir rapor halinde arz etmiştir. 1914 yılında Paris'te "*Sur Les Lignes de Feu*" (Ateş Hatlarında) isimli kitap olarak da yayımlanan raporunda, Cemal Paşa, strateji yanlışlığını, zamanlama hatalarını, ordudaki teçhizat ve eğitim eksikliğini belirttikten sonra, diğer eleştirilerden farklı olarak orduda gerekli düzeltmelerin yapılmasını müteakip düşmanın ilerlemesinin durdurulabileceğini belirtmiştir.¹¹

⁸ Hasip Saygılı, "Balkan Harbinin 100. Yılında Balkan Harbinde Neden Münhezim Olduk", **Toplumsal Tarih**, 222, 2012, s.74.

⁹ Stanford J. Shaw, **Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı İmparatorluğu Savaşa Giriş**, Ter: Beyza Sümer Aydaş, TTK Yay., Ankara, 2014, s.110

¹⁰ Serkan Er, "Balkan Harbinde Alınan Dersler: Üçüncü Ordu Müfettiş-i Umumisi Müşir Osman Paşa'nın 29 Eylül 1329 (12 Ekim 1913) tarihli Raporu, **HAK. İĞİ Balkan Harbi Panel Bildirileri**", İstanbul, 2016, s.113; Serkan Er, bildirisinde Raporu; Teşkilat, Teçhizat ve Tefekkürat (Doktrin) alanlarında Alınan Dersler kapsamında incelemiştir.

¹¹ Es-Seyyid Muhammed Habib El-Ubeydi, **Payitahta Nutuklarım**, Haz: Nevzat Artuç, Kronik Yay. İstanbul, 2018, s.9

Balkan Harbine yönelik bir diğer değerlendirme Mustafa Kemal Paşa tarafından 1918 yılında yapılmıştır.¹²

“Balkan Harbi, Türk Ordusunun katıldığı bir harp değildir. Bu bambaşka bir şeydi, bir bozgundu; fakat Türk ordusunun bozgunu değildi, hayır hiç değil, bu Türkiye’deki eskinin yıkılması, Türk ordusunun başındaki bilgisiz komuta heyetinin geri çekilmesi idi. Balkan kuvvetleri, bu harbin sonuçlarını, o dönemde Türkiye’de egemen olan şahısların bilgisizliğine borçludur. Denilebilir ki bu harp de Türkiye için bir sürprizdi. Ordu birleşebilmek ve bir plana göre toplanabilmek için yeterli zaman bulamamıştı. Öncü birlikleriyle düşman hücumları karşılanmıştı. Büyük ve hakiki Türk ordusu teşekkül ettirilememişti. Öyle zamanlar olmuştu ki milleti orduya çağırmak yerine birlikler terhis edilmiştir.”

Osmanlı Ordusunun Balkan Savaşlarındaki yenilgisini Türk subayları kadar yabancı subaylarda eleştirmiştir. Osmanlı Ordusunu muharebede gözlemleyen yabancı subaylar, Başkomutanlığın hem insan gücünü seferber etmede, hem de bir araya gelindiğinde örgütlenmede yetersiz olduğunu, muharebe esnasında subayların modern harp yöntemleri yerine yaklaşık yarım asır önceki Kırım Savaşı esnasında geliştirilen taktikleri kullandığı ve bekli de bunların hepsinden de önemlisi subay ve erlerin disiplinsiz ve düzensiz olduğunu rapor etmişlerdir.¹³

II.II. Balkan Harbi Sonrası Orduda Yapılan Yenilikler

Balkan Harbi sonrası yerli ve yabancı askerler tarafından yapılan eleştiriler sonucunda Ordunun bütün alanlarında yenilikler yapılmaya başlanmıştır. Henüz daha Balkan Harpleri bitmeden General von der Goltz’un öğrencilerinden Alman yanlısı, Mahmut Şevket Paşa’nın sadrazamlığı ile sonuçlanan Bab-ı Ali Baskınından sonra İTC, Devlet kurumlarının çoğunu ele geçirerek yönetimde tek başına söz sahibi olmuştur. Bu güçlerini de zaman kaybetmeden Ordudaki reform planlarını gerçekleştirmek için harcamışlardır.¹⁴ 5 Ocak 1914 tarihinde Ahmet İzzet Paşa’nın yerine Harbiye Nazırı olan Enver Paşa¹⁵, Balkan Harbinden yenik çıkan orduda personel, istihbarat, harekât ve lojistik konuları başta olmak üzere bir dizi reformlara başlamıştır. Osmanlı Ordusunda yapılan bu reformlar, kısa bir süre sonra girilecek

¹² Ayşe Afet İnan, **M. Kemal Atatürk’ün Karlsbat Hatıraları**, TTK Yay., Ankara 1983, s. 57.

¹³ Shaw, **a.g.e.**, s.109.

¹⁴ Shaw, **a.g.e.**, s.110

¹⁵ 23 Ocak 1913 tarihinde öncü rol oynayarak gerçekleştirdiği Bab-ı Ali Baskınından sonra, Enver Paşa 22 Temmuz 1913’de Edirne’yi Bulgarlardan geri alarak “Edirne Fatihi “ olarak anılmıştır. 18 Aralık 1913’de Albay, sadece 18 gün gibi çok kısa bir süre sonra da 5 Ocak 1914’de (mirliva) generalliğe terfi ettirilmiştir. I. Dünya Savaşının Başlaması ile O, artık Harbiye Nazırı ve Başkomutan Vekilidir. Ayrıntılı Bilgi için bkz; Tunçer, **a.g.e.**, s.133

olan yeni savaşta Orduyu teşkil edeceğinden 3nemlidir. Yapılan değişikliklerin 3nemlileri şunlardır:

1. Enver Paşa Harbiye Nazırı olduktan sonra şubat 1914 tarihinde taşrada g3rev yapan sivil ve askerlere yetki alanlarının belirlenmesi konusunda bir emir yayımlamıştır. Bu emir, 3zellikle ordular b3lgesinde asker ve halkın iaşe meselesinin 3333m3nde asker ve sivil otoritenin birlikte 3alışmasına imkân sağlamıştır.¹⁶ Aslında bu gelenek II. Mahmut'un Vak'a-i Hayriye olarak tarihe ge3en Yeni3eri Ocağının ilgasından sonra Devlet y3netimi asker ve ilmiye sınıflarından alarak m3lkiye sınıfına vermesinden itibaren Osmanlı Devlet y3netiminde etkin olarak kullanılmaktaydı¹⁷. Emre g3re,¹⁸

a. Barış zamanında komutanlar taşra valiliklerinin yetki alanlarını kabul edecekler,

b. Savaş zamanında, d3zenli ordu kuvvetleri, jandarma, istihkâm ve sınır muhafızlarının tamamı bulundukları b3lgedeki kolordu komutanlarının doğrudan emir ve komutasına girecekler,

c. Cephede savaşacak personel sayısını maksimum seviyede tutmak maksadıyla, Valiler vilayetlerde g3venliği sağlarken d3zenli ordu birliklerini kullanmak yerine m3mk3n olduğunca Jandarma birliklerini kullanacaklar; Jandarma Komutanları da 3ok gerekli olmadık3a d3zenli ordu birliklerinden yardım istemeyecek,

d. Anadolu'daki Jandarma Kuvvetleri, Balkan savaşlarında işgal edilmiş Rumeli topraklarından gelen Jandarma personeliyle takviye edilecek,

e. Jandarmalara komuta eden subayların kalitesini iyileştirmek maksadıyla, d3zenli ordulardaki Nizamiye subayları jandarma kıtalarına atanabilecektir.

2. Balkan Harbi yenilgisinden sonra yaklaşık 1.300 3st r3tbeli ve yaşlı subay, Balkan Harplerindeki yetersiz performansları gerek3e g3sterilerek isteklerine bakılmaksızın emekli edilmişlerdir.¹⁹ Bu gen3leştirme operasyonu; bir kısmı “alaylı” olan, yaşlı ya da performansı d3ř3k subay kadro ve g3revlerinin, “mektepli” olan

¹⁶ Shaw, a.g.e., s.126

¹⁷ Yılmaz 3ztuna, **T3rk Tarihinde Ordu Fakt3r3**, Boğazi3i Yay., İstanbul, 2007, s.34

¹⁸ Shaw, a.g.e., s.126

¹⁹ Selahattin Karatamu, **TSK Tarihi (1908-1920)**, C.III.,Ks.6, Gnkur ATASE Yay., Ankara, 1971, s. 220

genç ve dinamik bir subay kuşağının alması olarak yapılan etkili ve yerinde bir müdahaledir.²⁰ Dönem itibarı ile Askeri rüştiyeler, idadiler, Harp Okulu ve Harp Akademileri ile Askeri Tıbbiye mektepleri yeterince mezun vermelerine rağmen bu tasviye hareketinden sonra orduda ciddi miktarda muvazzaf subay eksikliği doğmuştur. Bu eksiklik öncelikle 1891 yılından itibaren uygulanmaya çalışılan yedek subaylık (ihtiyat zabıtlığı)müessesesi genişletilerek giderilmeye çalışılmıştır.²¹ Fakat I. Dünya Harbinde bu eksikliğin artarak devam etmesi üzerine, emekli edilen bazı subaylar özellikle menzil ve sağlık hizmetleri gibi cephe gerisindeki faaliyetlerde tekrar kullanılmaya başlanmıştır.²²

3. Balkan Harbinde de sıkça görülen asker kaçaklarının ve diğer askeri suçlarla ilgili askeri mahkemelerin verdiği kararlara ve cezalara yönelik temyizleri incelemek üzere, Harbiye Nazırı Enver Paşa'nın emriyle 6 Nisan 1914 tarihinde Divan-ı Temyiz-i Askeriye kurulmuştur.²³

4. Orduda modernizasyon kapsamında ele alınan diğer bir konu, personel seferberliği kapsamında ve "Askere Alma" sistemi ile ilgilidir. Osmanlı Ordusu Balkan Harbine, Askere alma konusunda 1909 yılında yapılan düzenlemelerle girmiş; gayrimüslimlerin de aktif olarak zorunlu askerlik hizmetine dahil olmaları sağlanmaya çalışılmıştır. Ancak, bütün ülke tek asker alma bölgesi olarak gördüğünden sistem hantal ve yavaş işlemiştir. Oysa Osmanlı Devleti Ordu modernizasyonu için 1870'lerdenberi örnek almaya çalıştığı Prusya sistemini örnek alırken onların seferberlik sistemindeki başarılarını gözlemlemiştir.²⁴

Devlet, daha kısa zamanda daha çabuk personeli seferber edebilmek için 12 Mayıs 1914 tarihinde, "*Mükellefiyeti Askeriye Kanunu Muvakkatı*" (Geçici Askeri Mükellefiyet Kanunu) yürürlüğe koymuştur.²⁵ Meclisin onayını beklemeden padişah Mehmet Reşat'ın onayı ile geçici olarak uygulamaya konulan Osmanlı döneminden Cumhuriyete intikal eden bu son askeralma kanunu ile "Sülale-i Ali Osman"

²⁰ Beşikçi, **Hamleler.**, s.138

²¹ Mehmet Beşikçi, "İhtiyat Zabiti'nden Yedek Subay'a: Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Bir Zorunlu Askerlik Kategorisi olarak Yedek Subaylık ve Yedek Subaylar, 1891-1930", **Tarih ve Toplum: Yeni Yaklaşımlar**, no:13 (Güz 2011), s.45-49 (Yedek Subaylar)

²² ATASE Arşivi BDH: Kls. Kls.1124, Dos.3, Fih. 003-001a; İsmet Üzen, **I.Dünya Harbinde Sina Cephesi ve Çöl Hatıraları**, Selis Kitaplar, İstanbul, 2007, s.45; Kress, **a.g.e.**, s.39

²³ Shaw, **a.g.e.**, s.124

²⁴ İlber Ortaylı, **Osmanlı İmparatorluğunda Alman Nüfuzu**, İletişim Yay., 3..Baskı, 2002, s.103-104-105 (Alman Nüfuzu)

²⁵ Karatamu, **a.g.e.**, s. 236 ,237

dışındaki Osmanlı tabiyeti taşıyan her erkeğin askerlikle mükellef olduğu, askerliğin temel bir vatandaşlık görevi olduğu vurgulanmıştır.²⁶ Bu tarihten itibaren askere alma işlemleri, Osmanlı Ordusunun lojistik sisteminin temelini de oluşturan kolordular bölgesinde teşkil edilecek “Ahzı Asker Dairelerince” yerine getirilmeye başlanmıştır. Kolorduların kendi mıntıkası dahilindeki askerlik şubeleri o kolordunun emir ve komutasında görev yapmışlardır. Ayrıca her liva (kaza) dahilinde bir askerlik şubesi tesis edilmeye çalışılarak askere almalar daha alt birimlerde yapılmaya başlanmıştır. Böylece kolordular bölgesindeki Askerlik şubeleri taşrada bu konuda Devlet denetimini sağlayan araçlar olarak görev yapmıştır. Seferberlik faaliyetlerini daha kısa sürede ve ülkenin her bölgesinde bir daha sistemli olarak gerçekleştirmek amacıyla ülke, önce 13 tane Ahzı Asker Dairesine, bunlar kendi içlerinde 35 adet Ahzı Asker Kalemine, bunlarda kendi içlerinde 362 adet Ahzı Asker Şubelerine ayrılmıştır.²⁷ Aynı zamanda Kolorduların sorumluluk sahalarını da belirten Asker Alma Bölgelerini gösterir Harita EK-1’dir.²⁸

III. İttifak Arayışları:

Yakında çıkması muhtemel savaşta Avrupa Devletlerince oluşturulan kutuplaşmada, 1908 yılından beri Osmanlı Devleti’ni yöneten İttihat ve Terakki Partisi, Devletin bekası ve özellikle Rusya karşısında yalnız kalmamak için her ne olursa olsun yer almak istemiştir.²⁹ Bu arayışta, Devletin jeopolitik ve jeostratejik konumu itibarı ile her hangi bir dünya savaşında tarafsız kalmasının imkânsız olacağı düşüncesi yatmaktadır.³⁰ Harbin başlangıcında Enver Paşa hariç hiçbir kabine üyesi hangi tarafla anlaşılacağı hususunda bir karara varmış değillerdir. Yalnız, ilk başlarda İtalya’nın Trablusgarb’a saldırması, Avusturya-Macaristan’ın yıllardır bilinen Balkan politikası ve nihayetinde Bosna Hersek’i ilhak etmiş olması Osmanlı Devleti’nin Almanya, Avusturya- Macaristan ve İtalya’dan oluşan üçlü ittifakla birlikte hareket etmesini engellemiştir. İlk ittifak girişimi, 1877-1878 Osmanlı-Rus

²⁶ Osman Köksal, “Osmanlı Devleti’nde Askerliğin Vatandaşlık Mükellefiyetine Dönüşümün Evrimi”, **Kuruluştan Günümüze Türk Ordusu-XII.Askeri Tarih Sempozyumu Bildirileri-I**, Gnkur, Bşk.lığı ATASE Yay., Ankara, 2009, s. 266-267

²⁷ Mehmet Beşikçi, “Balkan Harbinde Osmanlı Ordusu Seferberliği ve Redif Teşkilatının İflası”, **Türkiye Günlüğü**, No:110 (Bahar 2012), s.43 (Redif)

²⁸ ATASE Arşivi BDH: Kls.73, Dos.365, Fih.003

²⁹ Doğan Hacipoğlu, “**Osmanlı İmparatorluğu’nun 1.Dünya Harbine Girişi**”, Deniz İkmal Grup Komutanlığı Matbaa Müdürlüğü, İstanbul, Temmuz 2000, s.37

³⁰ Hikmet Özdemir, “Birinci Dünya Savaşı’nda Salgınlar ve Ölüm Üzerine Gözlemler”, **KLİMİK 2005. XII. Türk Klinik Mikrobiyolojisi ve Enfeksiyon Hastalıkları Kongresi**, TTK Bildirisi, s.65

savaşından beri Osmanlı Devleti'ne karşı izlediği toprak bütünlüğü ve Boğazlar statükosunun korunması politikasını değiştiren, I.Dünya Savaşı'na kadar olan süreçte Mısır ve Kıbrıs'ı almış, Balkanların Osmanlı Devleti'nden ayrılmasına engel olmamış ve üstelik Rusya ile müttefik olarak İran'ı kontrol eder konuma gelmiş olan İngiltere'ye Hakkı Paşa, Fransa'ya ise Cavit Bey tarafından yapılmıştır.³¹ Ancak İngiltere, “*Şimdilik yeni siyasi bağlar altına giremeyiz*” cevabıyla teklifi geri çevirmiştir. 1913 yılı yazında Türk-Bulgar ittifakı denenmiş; Almanya'nın bu ittifaka yanaşmaması sonucu ret edilmiştir.³² Bilahare, Mayıs 1914 yılında, Dahiliye Nazırı Talat Bey tarafından Rusya'ya ittifak teklifinde bulunulmuş; Rus Çarı II.Nikola 10 Mayıs 1914 tarihinde Kırım-Livadya'da yapılan görüşmede Türkiye'ye karşı yapılacak her hangi bir hareketin İngiltere ve Fransa tarafından tasvip görmedikçe gerçekleşmeyeceğini belirterek ittifaka yanaşmamıştır.³³ Son olarak, olası bir harp durumunda Rusya'nın saldırılarına maruz kalınabileceği endişesiyle İtilaf Devletlerinden yana tavır alan Bahriye Nazırı Cemal Paşa Temmuz 1914 tarihinde Türk-Fransız Dostluk Derneği Başkanı sıfatıyla Fransızlarla ittifak tekliflerinde bulunmuş; Fransa'da Rusya'nın bu ittifaka razı olmadığı gerekçesiyle ittifaka yanaşmamıştır.³⁴ Osmanlı Devlet yetkilileri İngiltere, Fransa ve Ruslara muhtemel harpte tarafsızlık ya da ittifak için ellerini uzatmaları, Osmanlı Devleti'ndeki petrol bölgeleri ve demiryolu imtiyazları sebebiyle kibarca reddedilmiştir.³⁵

Osmanlı Devleti, Avrupa Devletleri'nin kutuplaşmalarında yer almak isterken vereceği kararlarda ulus-devlet olamamanın; iç işlerinde hedef ve menfaatleri birbirinden farklı milletlerden oluşmanın sıkıntısını yaşamıştır. Rumlar, Bizans İmparatorluğunu yeniden canlandırmayı; Ermeniler, özellikle Ruslardan aldıkları cesaret ve destekle güya Türk esaretinden kurtulmak için bütün dünyada faal bir propaganda yaparak yeni bir Devlet kurmayı; Araplar, Fransız ve İngilizlerin

³¹ İbrahim Ulsan, “Birinci Dünya Savaşı Öncesinde Türkiye'nin Siyasal Etkinliği”, **“Beşinci Askeri Tarih Semineri Bildirileri II”**, “Değişen Dünya Dengeleri İçinde Askeri ve Stratejik Açidan Türkiye, 23-25 Ekim 1995, Genelkurmay Basımevi, İstanbul, s180; Tunçer, a.g.e., s.135

³² Hacipoğlu, a.g.e., s.38

³³ F.Rezzan Ünalp, **Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti'nin Kuzey Afrikaya Yönelik Askeri Faaliyetleri**, Gnkur. ATASE Daire Başkanlığı Yay., Ankara, 2014, s.28; Cemal Akbay, **Osmanlı İmparatorluğu'nun Siyasi ve Askeri Hazırlıkları ile Harbe Girişi**, Gnkur. ATASE Daire Başkanlığı Yay., Ankara, 2014, s.40-43.

³⁴ Yusuf Hikmet Bayur, **Türk İnkılap Tarihi, C.II, Ks.IV, Fikir Cereyanları, İnkılap Hareketleri, İç Didişmeler, Birinci Genel Savaşın Patlaması**, Ankara, 1991, s.510; Cemal Paşa, **Anılarım 1913-1922**, Haz. Fahri Parin, Paraf Yay., İstanbul, 2010, s.138,

³⁵ Aydın Ayhan, “Harbi Umumi Yıllarında Cephe Gerisi”, **Turan-İlim, Fikir ve Medeniyet Dergisi**, Sayı 22, Yıl.2014, s.112

yardımıyla Osmanlı'dan ayrılmayı ve kendilerine güvenilmeyen Kürtler ise sürekli isyan etmeyi istemişlerdir. Balkan harbinden yenik çıkan Türk halkının büyük çoğunluğu barış taraftarı olarak savaş boyunca tarafsız kalmayı, azınlıklar İtilaf Devletleri tarafında olmayı isterken, iktidardaki asker ve siyaset adamları ise Almanya'nın başını çektiği Merkez Devletlerle kader birliği yapmayı istemişlerdir.³⁶

Sonuçta sayıca az ama iktidardaki asker ve siyaset adamlarının kararları gerçekleşmiştir. 1914 yılı başlarında Osmanlı Devleti'nin ittifak teklifini en başta Genelkurmay Başkanı Moltke olmak üzere kendilerine yük olacağı düşüncesi ile kabul etmeyen Almanya, İmparatoru II.Wilhelm³⁷ ve Alman sefiri Baron Freiherr Hans von Wangenheim'in gayretleri ile ittifak olmayı kabul etmiştir.³⁸

Bu ittifakla Almanya, Osmanlı Devleti'nin Kafkaslar'da açacağı bir cephe ile Rusya'ya karşı yürüteceği savaşı kolaylaştırmayı, Avusturya'nın Galiçya cephesindeki yükünü hafifletmeyi ve Halife sıfatı ile ilan edilecek kutsal cihad ile İngiliz ve Fransız sömürgelerindeki Müslüman halk ayaklandırılarak İtilaf Devletlerini en hassas yerinden vurmaya planlamıştır.³⁹ Bu ittifak için Türk tarafında Başkomutan Vekili ve Harbiye Nazırı Enver Paşa ve Dâhiliye Nazırı Talat Paşa büyük gayret sarf etmişlerdir. 25 Temmuz 1914 tarihinde Rusya'nın muhtemel tecavüzüne karşı Almanya ile savunmaya yönelik bir ittifak anlaşması yapılması yönünde Sadrazam Sait Halim Paşa'ya yetki verilmiştir. II. Wilhelm'in de onay vermesi ile 27 Temmuz 1914 tarihinde görüşmeler başlamıştır.⁴⁰ Nihayet, 1 Ağustos

³⁶ Kress, a.g.e., s.3,4

³⁷ **II.Wilhelm (1859-1941);** Alman Kayzeri ve Prusya kralıdır. 1888'de Alman kayzeri olmuştur. 1890'da Kanzler Bismarck'ın istifa etmesiyle birlikte, Almanya'nın iç ve dış siyasetini tamamen kontrol altına almıştır. 1896 yılında Almanya'yı dünya devleti olarak ilan ederek bu yönde siyaset uygulamaya başlamıştır. Bu siyasetteki temel unsur, Almanya'nın diğer sömürgeci devletlerle rekabete girerek bu yarışta aktif rol almaktır. Bu amaç için Osmanlı Devleti siyasi, iktisadi ve askeri açıdan uygundur. Bunun farkına varan kayser Osmanlı Devleti ve II. Abdülhamit ile yakınlaşarak 1869 yılından itibaren, birincisi 1889, ikincisi 1898 ve üçüncüsü ise 1917 yılında olmak üzere üç defa ziyaret gerçekleştirmiştir. Özellikle 17-22 Ekim tarihleri arasında İstanbul ve 26 Ekim-13 Kasım tarihleri arasında Kudüs ve Şam olmak üzere diğer Arap şehirlerini ziyaretinden oluşan 1898 yılındaki ikinci gezi Müslüman Türk, Arap ve gayr-i Müslimler için son derece önemlidir. Bu gezide Hristiyan inancına göre hacı olan Kayser, Katolikleri himaye altına almasının yanında Bağdat Demiryolu ihalesi için de gerekli girişimlerde bulunmuş, o dönemde Osmanlı Ordusu'nda görev yapan Alman subaylarının statülerini belirlemiştir. Savaşı kaybetmeyi müteakip 1918 yılında Hollanda'ya göç etmiş ve 1941 yılında ölene kadar orada yaşamıştır. Bkz.; Alexander Aarenssohn, **Türk Ordusuyla Filistin'de-Bir Yahudi Askerin 1.Dünya Savaşı Notları**, Çev:Nemettin Alkan, Selis Kitaplar, İstanbul, 2003, s. 28-29

³⁸ Sadık Ertuş, "İmparatorluğun Dağılması: Kaybedilen Savaşlar, Kaybedilen Topraklar ve Göçler", **Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi**, Editör: Fatma Acun, Siyasal Kitabevi, Ankara, 2010, s.79; Kress, a.g.e., s.4-6

³⁹ Oral Sander, **Siyasi Tarih İlkçağlardan 1918'e**, İmge Kitabevi, Ankara, 2012, s.369

⁴⁰ Hacipoğlu, a.g.e., s.39

1914 tarihinde Osmanlı Devleti ile Almanya arasındaki ittifak anlaşması Sadrazam Said Halim Paşa'nın Yeniköy'deki yalısında Alman Sefiri von Wangenheim ile Sadrazam Said Halim Paşa tarafından imzalanmıştır.⁴¹ Bu törende Talat Bey, Enver Paşa ve Meclis-i Mebusan Reisi Halil Bey'de hazır bulunmuştur.⁴² Almanya, Osmanlı Devleti ile ittifak olmakla, planladığı gibi mevcut coğrafi olumsuzluklarını gidermiş; nitekim I.Dünya savaşında Osmanlı Devleti'nce açılan cepheler Almanya'yı rahatlatmıştır.⁴³ Osmanlı Devleti'nin İttifak Devletleri ile birlikte savaşa girmeye karara vermesi ile birlikte, Avrupa kıtasında başlayarak kısa sürede 1.700.000 km.lik Osmanlı coğrafyasına yayılan ve dünyadaki yer altı ve yerüstü kaynaklarını paylaşma mücadelesinin sonucu olarak ortaya çıkan I.Dünya Savaşı'nda nüfus istatistikleri Temmuz 1914 tarihi itibarı ile şöyle şekillenmiştir.⁴⁴

Tablo 1: İtilaf ve İttifak Devletleri'nin Nüfus İstatistikleri

İTİLAFA DEVLETLERİ	FRANSA	39.600.000	İTTİFAK DEVLETLERİ	ALMANYA	66.853.000
	RUSYA	169.334.000		AVUSTURYA MACARİSTAN	51.390.000
	İNGİLTERE	46.490.000		İTALYA	35.845.000
	BELÇİKA	7.490.000		OSMANLI DEVLETİ ⁴⁵	23.820.000
	TOPLAM	262.914.000		TOPLAM	177.908.000

Osmanlı Devleti, nüfus itibarı ile İttifak Devletlerine %7.5 katkı sağlar gözükmese de rağmen, dört yıllık harp süresince seferber ettiği 2.850.000 kişiyle, Kafkasya bölgesinde 300.000 Rus, Filistin'de 450.000 ve Irak'da 500.000 kadar İngiliz askerinin bulunmalarını sağlayarak Avrupa kıtasındaki savaşlardan uzak

⁴¹ Kress, **a.g.e.**, s.4-6

⁴² Sina Akşin, "Siyasi Tarih (1908-1923)" **Türkiye Tarihi C.IV, Çağdaş Türkiye 1908-1980**, Cem Yay. İstanbul, 2008, s.54; Hacipoğlu, **a.g.e.**, s.40

⁴³ Joseph Pomiankowski, **Osmanlı İmparatorluğu'nun Çöküşü 1914-1918**, Kayıhan Yay, İstanbul, 1992, s.86-96

⁴⁴ Ali İhsan Sabis, **Harb Hatıralarım I.Cihan Harbi C.I.**, Nehir Yay., İstanbul, 1990, s.69-70

⁴⁵ Osmanlı Devleti'nin 1914 yılında yapılan istatistiğe göre nüfusu 18.520.000'dir. Bu rakama Bağdat, Musul, Basra, Hicaz, Yemen illeri ve imtiyazlı Asir ve Medine-i Münevvere, Hakkari Sancağındaki Nasturiler, doğuda bir kısım Bedeviler ve dağlık kısımlarda yaşayan Kürtler ve Cebel-i Lübnan Sancağı dâhil edilmemiştir. Yabancı kaynaklara göre nüfusu tahmin edilen bu vilayetlerden Irak'ta 2.500.000, Hicaz'da 800.000, Yemen'de 1.000.000 ve Cebel-i Lübnan'da 200.000 olmak üzere toplam 5.300.000kişi yaşadığı değerlendirildiğinde toplam nüfus 23.820.000 kişiye ulaşmıştır. Ayrıntılı Bilgi için bkz; Akbay, **a.g.e.**, s.129

tutmuş ve nihayet Galiçya'da Alman ve Avusturyalı müttefikleriyle birlikte savaşarak büyük kahramanlıklar göstermiştir.⁴⁶

Nüfusu 23.820.000 olan Osmanlı Devleti'nin 1914 yılındaki Ordusunun mevcudu 726.692'dur. Bu miktara her biri ortalama 1000-1500 mevcutlu 90 Amele ve 50.000 mevcutlu Depo taburları eklendiğinde Ordunun tüm personel miktarı 826.692 kişiyi bulmaktadır. Bu sayı seferberliğin ilanı ile % 235 oranında, 1.117.028 kişi artarak 1.943.720 kişiye kadar yükselmiştir.⁴⁷

Osmanlı Devleti'nin Almanlarla beraber müttefiklik anlaşmasını imzalamasının ardından kabine üyeleri arasında savaşa giriş zamanı ile ilgili tartışmalar başlamıştır. Başkomutan Vekili ve Harbiye Nazırı Enver Paşa Alman Başkomutanlığının arzusu ve isteği üzerine Devletin derhal savaşa girmesini isterken, Dahiliye Nazırı Talat Paşa savaşa ancak Rusya'nın vaatlerine kanarak Devleti arkadan vuracağını düşündüğü Bulgaristan'ın savaşa girmesini müteakip, Bahriye Nazırı Cemal Paşa ise Rusya için verilecek kararın bilinmesini ve seferberlik hazırlıklarını tamamlamayı müteakip girmeyi, bu süre zarfında da tarafsızlıklarını korumayı istemişlerdir. Maliye Nazırı Cavid Bey ise Yunanistan hariç Avrupa Devletleri ile harbe girmeyi doğrudan reddetmiştir.⁴⁸ Cemal Paşa daha sonraları kendisinden habersiz Almanya ile yapılan ittifakı öğrendiğinde ise istifa etmek istemiş; ancak Osmanlı Devleti'nin ve İTC'nin zarar görmemesi için idealleri bir kenara bırakarak bu kararından vazgeçmiştir.⁴⁹

IV. Osmanlı Ordusu'nun Sefer Planları ve Seferberlik Hazırlıkları

IV.I. Osmanlı Ordusu'nun Sefer Planları

Sefer planlarının Erkan-ı Harp Riyaseti'nce, barış dönemlerinden itibaren, barış, kriz ve savaş dönemlerini kapsayacak şekilde alternatif hareket tarzları ile birlikte hazırlamaları gerekmektedir. Bu planlarda, istenilen politik, stratejik, operatif ve taktik amaca ulaşabilmek için, askeri anlamda en uygun harekât tarzları belirlenmeli ve buna uygun harekât planları oluşturulmalıdır. Hareket planlarının her biri, ateş ve ateş destek unsurları, muhabere, istihkâm, personel ve lojistik alanlarda desteklenip desteklenemeyeceği ayrıntılı olarak değerlendirildikten sonra en uygun

⁴⁶ Kress, **a.g.e.**, s.6

⁴⁷ İd.Faal.ve Loj., s.164-165

⁴⁸ Tunçer, **a.g.e.**, s.5-7

⁴⁹ Cemal Paşa, **a.g.e.**, s.138; El-Ubeydi, **a.g.e.**, s.11,12

hareket tarzı seçilmelidir. Bunlardan Lojistik Plan, harekât için gerekli olan ikmal, bakım, ulaştırma ve trafik, sahra hizmetleri, sağlık ve veterinerlik, bölge hasar kontrolü, yurt içi kaynağı tedarik planı, mülteci ve sığınmacılara karşı alınacak lojistik tedbirler ve havadan ikmal konularını ayrıntılı olarak inceler ve harekâtın lojistik desteğinin ne kadarının ne kadar süre için sağlanabileceğini belirler. Lojistik anlamda desteklenemeyecek hiçbir hareket tarzı uygulamaya konulmamalıdır.⁵⁰

Başkomutan Vekili ve Harbiye Nazırı Enver Paşa, bir savaşın çıkması ihtimaline karşı, Osmanlı Ordusu'nun nasıl kullanılması gerektiğine dair henüz seferberlik ilan edilmeden, Haziran 1914 tarihinden itibaren Devlet'in savaşa girdiği tarihe kadar toplam altı adet sefer planı hazırlatmıştır.⁵¹ Bu altı plandan iki adedi Genelkurmay I. Yarbaşkanı General Bronsart von Schellendorf ve bir adedi de O'nun Vekili Yb.von Kresssenstein olmak üzere Alman Askeri Heyetince; diğer üçü ise Genelkurmay II. Yarbaşkanı Yarbey Hafız Hakkı Bey tarafından hazırlanmıştır. Alman Askeri Heyetleri tarafından hazırlanan Sefer Planlarında, genel itibarıyla Osmanlı Devleti'nin III. Ordu ile Kafkasya'ya, IV. Ordu ile de Mısır'a taarruz ederek, Rus ve İngilizlerin bu iki cepheye kanalize edilmesi istenmiştir. Osmanlı Devleti subaylarınca hazırlanan planlarda ise, Bulgaristan ve Romanya'nın Almanya ile beraber harbe iştirak edene kadar tarafsız kalınmasını ve en azından 1915 yılı baharına kadar harbe girmeyerek personel ve lojistik seferberliği tamamlanması fikri ağır basmıştır.⁵²

Karargah-ı Umumi'de⁵³ yapılan sefer planlarından sadece 7 Haziran 1914 tarihinde General Bronsart von Schellendorf'un yaptığı planda, ordu ve kolorduların sefer kadroları ile ulaştırma cetvelleri bulunduğundan, bütün hazırlıklar bu plana göre yapılmış; birliklerin ortalama 20 günde⁵⁴ seferber olacaklarını kabul

⁵⁰ HAK.K.lığı, **Harekât Alanı Personel ve Lojistik Konuları Ders Kitabı (Taslak)**, HAK Basımevi, İstanbul, 2014, s 4-95,4-163

⁵¹ Akbay, **a.g.e.**, s.159

⁵² Akbay, **a.g.e.**, s.159-166

⁵³ Bazı kaynaklarda Merkez Karargâhı, Genel Karargâh veya Karargâh-ı Umumi olarak da geçmektedir. Bu tezde kurumun aslına sadık kalınarak "Karargah-ı Umumi" ve "Başkomutanlık Vekaleti" olarak belirtilmiştir.

⁵⁴ Osmanlı Devleti Balkan Harbine 16 günlük bir seferberlik hazırlığı ile girmiş ve bunun özellikle lojistik açıdan sıkıntısını bütün harp boyunca yaşamıştır. Devlet böyle bir hataya tekrar düşmemek; hazırlıklarını tamamlamadan harbe girmemek için bir yandan süratle ve bütün milli güç unsurları ile seferberlik hazırlıklarını tamamlamaya çalışırken diğer yandan da siyasi arenada savaşa mümkün mertebe geç girmenin yollarını aramıştır. Çünkü, sivil yönetim çağdaş ve bilimsel olarak işlemedikçe seferberlikte askeri yönetim düzeni de doğru olarak işletilemez. Bu nedenle her

edilmiştir.⁵⁵ General Bronsart von Schellendorf tarafından daha sonra hazırlanan esnek planda, Gelibolu’da konuşlu III.Kolordu hariç, diğer kolorduların hazırlıklarının 45 günde tamamlanması öngörülse de Ekim 1914 tarihine gelindiğinde halen hazırlıklar tamamlanamamıştır. Bu gecikmedeki en büyük etken Osmanlı Devleti’ndeki mevcut yolların altyapısının yetersizliği ve bakımsızlığıdır.⁵⁶

Seferberliğin ilanı ile birlikte Ordular bölgesinde yapılacak başlangıç yığınaklanmaları, harekâtın başlamasını müteakip başlayacak olan idame lojistiğinin de başlangıcını teşkil edeceğinden önemlidir. Birliklerin zamanında Seferberlik hazırlıklarını tamamlaması, genel anlamda orduların ikmal ve tahliyelerinden sorumlu Menzil Müfettişliklerinin işlerini kolaylaştıracaktır. Aksi takdirde zaten kendisi de seferberlikle birlikte kurulan Menzil teşkilatı işlevini tam olarak yapamayacaktır. Bu durumu Balkan Harbinde bizzat tecrübe eden Başkomutanlık Vekâleti, Sefer Planlarını hazırlamayı müteakip, Ordulara seferberliğin ilanı ile birlikte yapması gerekenler için “Nizami Harp” konulu detaylı bir emir yayımlamıştır.⁵⁷ Adeta Menzil Umum Müfettişliği görevleri ile sorumlularını belirten Nizam-ı Harp emrine göre;

1. Sefer edilecek ordular için bir nizam-ı harp tanzim edilecek ve seferberliğin ilanını müteakip Başkomutanlık Vekâletince belirlenen bir günde uygulamaya konulacaktır. Hazırlanan bu nizamname, İstanbul’dan uzak kolordulara Seferberliğin ilanından sonra emirle açılmak üzere barış zamanından, yakın kolordulara ise Seferberliğin ilanını müteakip haberci subaylar vasıtasıyla gönderilecektir. ⁵⁸ Sefer görev emrini alan her kolordu komutanı emri aldığını gönderen makama bildirecek ve emrindeki birliklere haberci ya da telgraf ile yayımlayacaktır. Seferberlik emrinin emrin kimlere ve ne şekilde tebliğ ve tebellüğ edileceği konusu kolordu komutanlıklarınca önceden planlanmalıdır.⁵⁹

şeyin barış döneminden itibaren hazırlanması gerekir. Bkz., **Yakın Tarihimizdeki Savaşlarda İkmal Hizmetleri**; İkm.Mly.Okl.ve Eğt.Mrk.K.lığı Yay., 2013, s.1-1

⁵⁵ Akbay, **a.g.e.**, s.162

⁵⁶ Shaw, **a.g.e.**, 2014, s.131

⁵⁷ ATASE Arşivi BDH: Kls.1124, Dos.3, Fih.003-001; ATASE Arşivi BDH: Kls.1124, Dos.3, Fih.003-001a; ATASE Arşivi BDH: Kls.1124, Dos.3, Fih.003-002; ATASE Arşivi BDH: Kls.1124, Dos.3, Fih.003-002a; ATASE Arşivi BDH: Kls.1124, Dos.3, Fih.003-003; ATASE Arşivi BDH: Kls.1124, Dos.3, Fih.003- 003a

⁵⁸ ATASE Arşivi BDH: Kls.1124, Dos.3, Fih.003-001

⁵⁹ ATASE Arşivi BDH: Kls.1124, Dos.3, Fih.003-003

2. Kolordu Komutanları emrin yerine getirilebilmesi için gerekli ödenek miktarını en seri vasıta ile Levazım Genel Müdürlüğüne bildirilecektir. Bu müdürlük, nereden ve ne kadar para tahsis edileceğini barış zamanından itibaren tespit ederek Kolordu Komutanlarının ihtiyaçlarını karşılayacaklardır.⁶⁰

3. Seferberliğin ilanı ile birlikte kolordu komutanları bölgesindeki bütün birlikleri emir ve komutasına alarak bunlarında bir an evvel seferber olmalarını sağlayacaklardır.⁶¹ Bu kapsamda Kolordu Komutanlıkları vakit kaybetmeden seferberlik teşkilatına geçecek, kadrolarında eksik bulunan personel ve hayvan mevcutları ile eksik olan silah, mühimmat, teçhizat ile istihkâm ve muhabere gibi her sınıf harp malzemelerini tespit ederek mümkün olduğu kadar tamamlama yoluna gideceklerdir.⁶² Kolordular, personel bütünlemesini bünyelerindeki Askerlik Dairelerince yerine getirilecektir.⁶³

4. Askere alınmalarda öncelik subaylarda olacaktır. Subay eksikliğinin tamamlanması için kolordu komutanı, sorumluluk bölgesinde ikamet eden emekli ve ihtiyat subaylarını kullanabilecektir. Bu subayları öncelikle cephe birliklerinde kullanabileceği gibi geri bölgede görev yapacak Askeri İnzibat Bölükleri ile cephane ve nakliye kollarında da kullanabilecektir.⁶⁴

Erbaş ve erlerin seferberliğinde ise, askerlik hizmetini sırası ile ihtiyat, redif ve mustahfız olarak yapmış olanlardan öncelik verilerek seçilecektir. İhtiyat ve redif olarak 10 yıldan az görev yapmış personel nizamiye kıtalarına verilirken; en uzun süre görev yapan personel ise depo taburlarında görevlendirilecektir. Depo taburları kolordu komutanlıklarınca, demiryolu hattının güvenliğinin sağlanmasında kullanılabilecektir. Bunların talim ve terbiyesi için de jandarma birliklerinin subaylarından ve küçük zabıt⁶⁵ numune taburları kadrosundaki personelden de

⁶⁰ ATASE Arşivi BDH: Kls.1124, Dos.3, Fih.003-001

⁶¹ ATASE Arşivi, BDH: Kls.1124, Dos.3, Fih.003-003a

⁶² ATASE Arşivi, BDH: Kls.1124, Dos.3, Fih.003-001

⁶³ ATASE Arşivi, BDH: Kls.1124, Dos.3, Fih.003-003

⁶⁴ ATASE Arşivi, BDH: Kls.1124, Dos.3, Fih.003-001a

⁶⁵ Osmanlı Ordusunda şu andaki astsubay sınıfı küçük zabıt olarak isimlendirilmiştir. Osmanlı Ordusu subay ihtiyacını 1834 yılında kurulan Harp Okulu ile kurumsal olarak karşılarken, astsubay ihtiyacını karşılayacak ilk ciddi kuruma II.Meşrutiyetin ilanını müteakip 1909 yılında Sultan Reşat'ın padişahlığı döneminde kavuşmuştur. Önceleri kıtalarda görev yapan başarılı erlerden, kıdemli ve kıdemsiz olmak üzere iki kategoride seçilmişlerdir. Kıdemsiz olanlar sadece askerlikleri süresince bu görevi yaparken, kıdemli olanlar ise sürekli olarak görev yapmışlardır. 1909 yılından itibaren kıtalarda başarılı erlerin astsubay nasb edilmesinin yanında "Küçük Zabıt İbtidai Mektebi" ve "Küçük Zabıt Mektebi" olarak iki kademeli olarak kurulan okullardan da astsubay yetiştirilmiştir. Bu okullardan mezun olmayı müteakip, onbaşı, çavuş ve başçavuş

istifade edilebilecektir. Erbaş ve erin bütünlemesi ise her yıl üç tertip halinde yerine getirilecek; böylece erbaş ve erlerin talim ve terbiyeleri için gerekli kademelendirme sağlanmış olacaktır. Halen KKK.lığında kullanılan acemi eğitim birliklerinin I.Dünya Savaşındaki uygulaması olan Depo Birliklerinde⁶⁶ eğitimlerini tamamlayan personel aynı subaylarda olduğu gibi öncelikli olarak cephe birliklerinde kullanılacak, fazla kalan kısımlarından ağırlıklı olarak cephane ve nakliye kolları teşkil edilecektir. Şayet halen muharebeye elverişli fazla miktarda personel bulunursa bunlardan da depo taburları teşkil edilecektir. Teşkil edilen bu taburların mevcutları ve bulundukları yerler Erkan-ı Harp Riyaseti'ne bildirilecektir.⁶⁷ Askerlik Dairelerince askere alınan personelin nihai olarak görevlendirme yetkisi kolordu komutanına aittir.⁶⁸ Seferber edilecek her tür personelin kendi hayvanı ve askeri malzemeleri ile beraber silahaltına alınması sağlanacaktır.⁶⁹

5. Seferberliğin dördüncü gününden itibaren kolordu birlikleri ve depo taburları her 24 saatte bir akşama kadar personel yoklamalarını telgrafla kolordu komutanlıklarına bildireceklerdir. Bu yoklamalara kolordu bölgesinde bulunan yabancı birliklere ait mevcutlar da iâşeye esas olmak üzere göstereceklerdir. Personel Şubesinde tevhit edilen yoklamalar, iâşesinden sorumlu Kolordu levazım şubelerine bildirilecektir.⁷⁰ Kolordu Levazım şubeleri de bu yoklamalara göre ikmal planlamaların yaparak malzeme tedarik yoluna gidecek, gerekirse bu husus için müteahhitlerle sözleşmeler imzalayacaklardır.⁷¹

6. İaşe konusunda aksaklıklar yaşanmaması için seferberlik döneminden itibaren detaylı bir hazırlık yapılması gerekmektedir. Bu hususta kolordu ve

rütbeleriyle görev yapan Astsubaylar, I.Dünya Savaşında başta kıtalara gelen personelin yetiştirilmeleri olmak üzere birçok alanda başarılı görev yapmışlardır. Ayrıntılı bilgi için bkz; Sadık Tekeli, "Astsubay Okulları Tarihçesi", **Askeri Tarih Bülteni**, Gnkur. ATASE Başkanlığı Yay., Yıl 17, Şubat 1992, S.32, s.136,140

⁶⁶ İd. Faal.ve Loj.,s.619

⁶⁷ ATASE Arşivi, BDH: Kls.1124, Dos.3, Fih.003-003

⁶⁸ ATASE Arşivi, BDH: Kls.1124, Dos.3, Fih.003-003a

⁶⁹ ATASE Arşivi, BDH: Kls.1124, Dos.3, Fih. ,003-003

⁷⁰ Personel yoklamaları iâşe maddeleri ihtiyaç miktarlarının tespitinde temel teşkil etmektedir. Personel birimlerince hazırlanan yoklamaların uygulamasına I.Dünya Savaşında gerçekleştirildiği tarzda, tevhit edilerek bir üst komutanlığa ve iâşe birimlerine gönderilmesi uygulanmasına TSK birliklerinde günümüzde halen devam edilmektedir. Birliklerin personel subaylarınca iâşeye esas olmak üzere, iki gün sonrası için hazırlanan yoklamalar her gün tugay /bağımsız alay seviyesinde personel şubelerine gönderilir. Personel Şubeler yoklamaları birleştirilerek iâşeden sorumlu ikmal birimine teslim eder. İkmal birimleri, personel için ihtiyaç duyulan ikmal maddelerini Beslenme Kanununa göre hazırlayarak ertesi gün getirmesi maksadıyla müteahhit firmalara tebliğ eder. Erzakin ertesi gün gelmesini müteakip erzak deposunda mevcut diğer erzakla birleştirilerek, bir sonraki gün pişirilmek üzere mutfaklara teslim eder.

⁷¹ ATASE Arşivi, BDH: Kls.1124, Dos.3, Fih.003-003

livalardaki kurmay başkanlıklarından başlamak üzere bütün idari birimler sorumludur.⁷² Hatta konunun önemine binaen idare tarafından heyetler teşkil edilerek, bu heyetlerin şimdiden ikmal maddelerinin temini konusunda çalışmaya başlanması sağlanacaktır.⁷³ Çalışmalarda;

a. Askerlik yükümlülüklerini yerine getirmek maksadıyla, Askerlik Daire ve Şubelerinde toplanan personel ve hayvanların buralarda kaldıkları ve sevk edildikleri kıtaya katılincaya kadar geçecek süredeki sürece iâşe ve ibateleri,

b. Sefer görev yerine gidecek birliklerin bulundukları mahallerde iâşe ve ibateleri,

c. Erzak ve nakliye kollarının ilk defa olarak yüklenmeleri,

d. Demiryolları istasyonlarında ve limanlarda bulunacak tahmil-tahliye⁷⁴ postalarının gerekli malzemeleri ile beraber hazır bulundurulmaları,

e. Askerlik şubelerince silah altına alınan personel ve hayvanlar için;

1) İskân ve iâşeleri ile tedarik edilen malzemeleri muhafaza etmekte kullanılmak üzere depo olabilecek okul ve cami gibi uygun bina ve yerler,⁷⁵

2) Gerektiğinde personel ve hayvanların ihtiyaçlarını karşılamakta kullanılmak üzere fırın, bakkal, mutfak ve hamamlar ile bölgede mevcut içme ve kullanma sularının yeterliliği ile kalitesi ile⁷⁶,

3) Personel ve hayvanların iâşelerinde kullanılmak üzere iâşe maddeleri temin edebilecek iâşe müteahhidi, fırıncı, ziraatçı, veteriner ve zanaatkâr personel de tespit edilecektir.⁷⁷

4) Bu konuda yapılan hazırlıkların yerinde ve zamanında denetlenmesi gerekmektedir.⁷⁸ Denetlemeyi müteakip, ikmal ve iâşe faaliyetlerine yönelik yapılan bu çalışmaların Seferberliğin başlamasından itibaren kaç gün içerisinde tamamlanabileceğini kısa sürede Erkan-ı Harp Riyaseti'ne rapor halinde sunulacaktır.⁷⁹ Kolordu Komutanlıklarınca hazırlanacak iâşe raporlarında Askerlik

⁷² ATASE Arşivi, BDH: Kls.1124, Dos.3, Fih.003-002

⁷³ ATASE Arşivi, BDH: Kls.1124, Dos.3, Fih.003-001

⁷⁴ Tahmil-tahliye postaları: Yükleme-boşaltma postalarıdır. Kara, demir, hava ve denizyolu ile sevk olunacak malzemenin araçlara yükleme ve indirmesini sağlayan personeldir. Bu postalar halen TSK'nın lojistik birliklerinde aynı maksatla görev yapmaktadır.

⁷⁵ ATASE Arşivi, BDH: Kls.1124, Dos.3, Fih.003-001

⁷⁶ ATASE Arşivi, BDH: Kls.1124, Dos.3, Fih.003-001; ATASE Arşivi, BDH: Kls.1124, Dos.3, Fih.003-003a

⁷⁷ ATASE Arşivi, BDH: Kls.1124, Dos.3, Fih.003-003a

⁷⁸ ATASE Arşivi, BDH: Kls.1124, Dos.3, Fih.003-002

⁷⁹ ATASE Arşivi, BDH: Kls.1124, Dos.3, Fih.003-001a

Daire ve Şube personelinin yoklamaları da gönderilecektir.⁸⁰ Bu raporlarda kullanım yeri bulunmayan fazla malzemeler de bildirilecektir.⁸¹ Bu ikmal maddelerinin temini esnasında sıhhiye malzemelerinin de aynı usulle temini sağlanacaktır.⁸²

5) Erkan-ı Harp Riyaseti tarafından seferberlik konusunda emir verilmesini beklemeksizin, kolordular emrin alınmasını müteakip, sefer görev yerlerine emniyetli bir şekilde intikallerini sağlayabilmek maksadıyla demiryolları ve denizyollarını işleten şirketler ile temasa geçerek gerekli planlamaları yapacaklardır. Seferberliğin ilanıyla beraber Osmanlı Devleti'ndeki her türlü deniz ve kara araçlarının işletilmesi Şirketler ile Erkan-ı Harp Riyaseti tarafından ortaklaşa gerçekleştirileceğinden yapılan planlamalara göre askeri personel ve malzeme taşıyacak nakliye araçları Erkan-ı Harp Riyaseti'ne bildirilecektir.⁸³ Kolordular bölgesindeki intikaller için Kolordular, gerektiği kadar ulaştırma araçları temin edilerek ağırlık ve nakliye kolları teşkil edilecektir.⁸⁴

Bu kolların temini maksadıyla Kolordu Komutanları birliklerin envanterinde hangi malzemelerin bulunduğunu ve bunların muharebe için elverişli olup olmadığını şimdiden denetlemelidir. Kollar için uygun olan malzemelerden barış zamanında kullanılmayacak kısmının daha fazla yıpranmaması için bakımları yapılarak işler vaziyette garnizon depolarına konulacaktır. Özellikle piyade birliklerinin küçük ve büyük ağırlıkları⁸⁵, muharebe esnasında çok fazla hareketi gerektireceğinden yalnızca mekari hayvanlarından oluşturulacaktır. Ağırlıkların teşkili ile ilgili detaylı emir bilahare gönderilecektir.⁸⁶ Kolordu Komutanlıklarının kendi geri bölgelerinde yapacakları intikaller için yaptıkları planlamaları ilk sekiz numaralı Kolordu Komutanlıklarınca 30 Nisan 1914 tarihinde, diğer beş kolordu komutanlıklarınca ise 15 Mayıs 1914 tarihinde Erkan-ı Harp Riyaseti'ne bildireceklerdir. Ayrıca

⁸⁰ ATASE Arşivi, BDH: Kls.1124, Dos.3, Fih.003-002a

⁸¹ ATASE Arşivi, BDH: Kls.1124, Dos.3, Fih.003-002

⁸² ATASE Arşivi, BDH: Kls.1124, Dos.3, Fih.003-002

⁸³ ATASE Arşivi, BDH: Kls.1124, Dos.3, Fih.003-001a

⁸⁴ ATASE Arşivi, BDH: Kls.1124, Dos.3, Fih.003-001

⁸⁵ Hidemat-ı Seferiye Nizamnamesi hükümleri gereği birlikler sefer sırasında yedek tayinat, büyük ağırlıklarla taşınan erzak ve ihtiyat erzak olmak üzere üç çeşit erzak bulundurmışlardır. Bunlardan Küçük ağırlık, askerin üzerinde taşıdığı 1 ya da 2 günlük kumanya şeklindeki erzak; büyük ağırlık ise birliklerin ikmal kolları tarafından taşınan ve gerektiğinde yedirilen erzaktır. Tüketilen büyük erzak menzil anbarlarından tamamlanmalıdır. Ayrıntılı bilgi için bkz., Tuncay Ögün, **Kafkas Cephesinin I.Dünya Savaşındaki Lojistik Desteği**, AKDITYK ATAM Yay., Ankara, 1999, s.24

⁸⁶ ATASE Arşivi, BDH: Kls.1124, Dos.3, Fih.003-002a

seferberlik konusunda Erkan-ı Harp Riyaseti tarafından bilahare verilebilecek emirler için de vakit kaybetmeksizin gereği yapılacaktır.⁸⁷

Kolordu Komutanlıkları Erkan-ı Harp Riyaseti'nden emir almadıkları sürece birliklerini intikal ettirmeyeceklerdir.⁸⁸ Ancak, Seferberlik ilan edildiği anda intikal halinde birlikler var ise derhal intikallerini durdurarak bulundukları mevkideki kolordu komutanının emir ve komutasına gireceklerdir. Vapurlarla nakil edilmekte olan birlikler, seferberlik emrini işitir işitmez en yakın bulunan limana giderek vapurdan karaya çıkmaksızın bulundukları limanın mensup olduğu kolordu kumandanlığı emrine gireceklerdir. Bu birliklerin nereye sevk edileceğini bu kolordu komutanı emredecektir. Şayet birlik demiryolu ile nakil edilirken seferberlik ilan edilmişse ve bu birliğin komutanı ayrıca bir emir almamış ise planlı sevkiyatına devam edeceklerdir. İntikal emri askerlik dairesinin mensubu olduğu kolordu komutanı tarafından verilebilir. Seferberlik ilanında görevde bulunmayan üst rütbeli subaylar da bulundukları yeri Erkan-ı Harp Riyaseti'ne bildireceklerdir.⁸⁹

6.) Kolordu Karargâhları bu hususlar üzerinde çalışırken, kolordu bağılısı birlik komutanlıkları da, ellerinde mevcut melbusat, teçhizat, silah ve mühimmat ile her sınıf harp malzemesinin bakımlı ve kullanıma hazır olarak bulundurulmasını, fazla olanlarının depolarda muhafaza edilmesini, hastalıklı hayvanlarının hastalık bulaştırma ihtimaline karşı tecrit edilmesini ve bütün personelin eğitimi konularında çalışacaklardır.⁹⁰

7.) Kaleler ülkelerin güvenliğini sağlamak maksadıyla en uç sınırlarında konuşlanmışlardır. Bütün bir yıl hiçbir harp malzemesi girdisi olmaksızın hayatlarını idame ettirebilmek ve kendisine yapılacak her türlü saldırıya uzun süre dayanabilmek maksadıyla gerekli altyapıyı oluşturmak ve iâşe ile mühimmat başta olmak üzere harp malzemesini stoklamak zorundadırlar.⁹¹ Kalelerin bakım ve onarımı ile gerekli olan erzak ve mühimmatın yığılınmasından Müstahkem Mevkii Komutanları sorumludur. Seferberlik konusu ile ilgili müracaat makamı Erkan-ı Harp Riyaseti olduğu için Seferberlik kapsamında yapılan faaliyetler bu makama bildirilecektir.⁹²

⁸⁷ ATASE Arşivi, BDH: Kls.1124, Dos.3, Fih.003-002

⁸⁸ ATASE Arşivi, BDH: Kls.1124, Dos.3, Fih.003-002a

⁸⁹ ATASE Arşivi, BDH: Kls.1124, Dos.3, Fih.003-002a

⁹⁰ ATASE Arşivi, BDH: Kls.1124, Dos.3, Fih.003-001

⁹¹ Mahir Aydın, "Kaleler", **Osmanlı Askeri Tarihi**, ed. Gültekin Yıldız, TİMAŞ Yay., İstanbul, 2013, s. 15-36

⁹² ATASE Arşivi, BDH: Kls.1124, Dos.3, Fih.003-001a

Bu mevkilere gerekli olabilecek levazım malzemelerinin yığılması barış zamanından itibaren yapılacaktır.⁹³

8.) Levazım-ı Umumiye Riyaseti birlikler için geriden ordular bölgesine yapılacak sevkiyat hakkında Erkan-ı Harp Riyaseti'nce hazırlanan özel talimatı teslim alarak gereğini yapacaktır.⁹⁴

9.) İstanbul'daki depolarda bulunan melbusat, teçhizat, silah ve mühimmat ile sıhhiye dahil her sınıf harp malzemesi I. Kolorduya ait olanları hariç olmak üzere Harbiye Nezareti'nin emrine tabidir.⁹⁵ Seferberliğin ilanı ile birlikte Kolordu Komutanları kendi sorumlulukları dâhilinde bulunan melbusat, teçhizat, silah ve mühimmatı Harbiye Nezareti emrinde bulursa bile el koyarak bünyesindeki yeni teşkil edilecek birlikler için kullanabilecektir. Fazla olan kısmını ise Harbiye Nezareti namına depolayacaklardır.⁹⁶

IV.II. Seferberlik İlanı ve Hazırlıkları

Osmanlı Devleti Almanya ile ittifak anlaşmasını imzaladığının ertesi günü, 02 Ağustos 1914 tarihinde, İtilaf Devleti temsilcilerine tarafsızlıklarını koruyacaklarını, ancak Rusya'nın açık olmayan siyaseti karşısında tedbir olarak ordularına seferberlik emrini verdiğini ilan etmiştir.⁹⁷ Seferberlik, Müslümanlar için kutsal olan Ramazan ayının 9. gününe tesadüf eden Rumi 21 Temmuz 1330 Pazartesi günü, Osmanlı-Yunan ve Balkan harplerindeki aksine davullu zurnalı ve büyük afişlerle ilan edilmiştir.⁹⁸ 3 Ağustos 1914 Salı günü seferberliğin birinci günü kabul edilmiştir.⁹⁹ Seferberliğin ilanı ile Osmanlı Ordusu, kabul edilen 07 Haziran 1914 tarihli seferberlik planı gereği personel ve lojistik konularda eksikliklerini tamamlamak için zaman kaybetmeden faaliyetlere başlamıştır. Personel Seferberliği kapsamında seferberliğin ilanı ile birlikte askeralma daire ve şubeleri hareketlenmiştir. Savaş öncesi redif kıtaları kaldırıldığı ve 45 yaşına kadar herkes asker sayıldığından, seferberlikle birlikte bu personelin yoklama için askerlik şubelerine gitmeleri

⁹³ ATASE Arşivi, BDH: Kls.1124, Dos.3, Fih.003-002

⁹⁴ ATASE Arşivi, BDH: Kls.1124, Dos.3, Fih.003-001a

⁹⁵ ATASE Arşivi, BDH: Kls.1124, Dos.3, Fih.003-002

⁹⁶ ATASE Arşivi, BDH: Kls.1124, Dos.3, Fih.003-002a

⁹⁷ Kress, a.g.e., s.8

⁹⁸ Fuat Gücüyener, **Sina Çölünde Türk Ordusu**, Anadolu Türk Kitap Deposu, (basım tarihi ve Yeri tespit edilememiştir.), s.27-30

⁹⁹ Cemal Akbay, **Osmanlı İmparatorluğu'nun Siyasi ve Askeri Hazırlıkları ile Harbe Girişi**, Genelkurmay ATASE Daire Başkanlığı Yay., Ankara, 2014, s.170

gerekmıştır. Askeralma kanunun yeni yürürlüğe girmesi ve bu şubelerde genellikle yaşlı ve alaylı subayların görev yapması bu kalabalığı iyice artırmıştır.¹⁰⁰

Osmanlı Hükümeti'nin isteği üzerine “*Silahlı Tarafsızlığın*” ilan edildiği 2 Ağustos tarihinden geçerli olmak üzere Ayan ve Mebusan Meclislerinin Kasım 1914 tarihine kadar çalışmaları ertelenmiş,¹⁰¹ İstanbul ve Çanakkale boğazlarını yabancı savaş ve ticari gemilerine kapatılmıştır.¹⁰² Yine aynı gün savaş ekonomisinin şartları içerisinde “*Tecil-i Düyun Geçici Kanunu*” kabul edilerek bankalardaki vadeli, vadesiz mevduat da dâhil olmak üzere tüm borç ve taahhüt vadeleri ile Düyun-u Umumiye borçları ertelenmiştir. Ertesi gün banknotların piyasada altın sikke gibi işlem görebilmesi için Osmanlı Bankası banknotlarına tedavül zorunluluğu getirilmiştir. 5 Ekim 1914’de altın ihracı yasaklanmıştır. Savaş boyunca Almanya ve Avusturya-Macaristan hükümetlerinden alınan borçlara karşılık 161.000.000 lira tutarında kağıt para basılmıştır.¹⁰³

Ekonomik yaptırımlar gereği 5 Eylül 1914 tarihindeki Heyet-i Vükela toplantısında Sait Halim Paşa’nın teklifi ile idari, adli, mali ve iktisadi alanlardaki bütün kapitülasyonların 1 Ekim 1914 tarihinden itibaren kaldırılmasına karar verilmiştir. Bu karara en büyük tepkiyi ise Osmanlı Devleti müttefiki Almanya’nın sefiri Baron Wangenheim göstermiştir.¹⁰⁴

Seferberliğin ilanı Osmanlı Devleti ekonomisini olumsuz yönde etkilemiştir. Seferberliğin ilan edildiği günden itibaren askerin ihtiyaç duyabileceği malzemelere hükümetçe el konulabileceğini tahmin eden esnaf ve tüccar dükkan ve mağazalarındaki malzemelerin büyük bir kısmını depolarına kaldırmıştır.¹⁰⁵ Piyasadan ilk olarak şeker kaybolmuştur. Şekerin yokluğunun hissedilmesi ile stokta geç kalan diğer esnaf Avusturya’dan vagonlar dolusu şeker temin ederek piyasaya sahip olmuşlardır. Halkın en temel gıda maddesi olan Balkan Harbinden sonra zamlanarak zaten 35 paraya satılan ekmeğin fiyatı ise yaklaşık 6 kat daha zamlanarak 2 kuruşa yükselmiştir.¹⁰⁶

¹⁰⁰ Gücüyener, **a.g.e.**, s.33-34

¹⁰¹ Aksakal, **a.g.e.**, s.120; Hacıpoğlu, **a.g.e.**, s.48

¹⁰² Shaw, **a.g.e.**, s.129

¹⁰³ Orhan Avcı, **Irak’ta Türk Ordusu (1914-1918)**, Vadi Yay., Ankara, 2004, s.132

¹⁰⁴ Tunçer, **a.g.e.**, s.149-150

¹⁰⁵ Gücüyener, **a.g.e.**, s.31-32

¹⁰⁶ Gücüyener, **a.g.e.**, s.31-32

Seferberliğin ilanı ile esnafın beklediği gibi ordunun ihtiyaçlarını temin edebilmek için muhtelif komisyonlar kurulmuştur. Bu komisyonlar tanınmış tüccarlar, belediye meclis azaları ile Balkan Harbinden sonra emekliye sevk edilen ancak seferberlik ile birlikte yeniden ordu hizmetine alınmış ordu mensuplarından oluşmuştur. Komisyonlar dükkân ve mağazalardaki ordu personelinin ihtiyaç duyacağı malzemelere el koyarken esnafları haklı çıkarırcasına zaman zaman haksızlık ve yolsuzluk yapmışlardır. İhtiyaç duyulabileceğini beyan ederek bayan ayakkabısı, kolonya ve lavantalara el koymuşlardır.¹⁰⁷

Osmanlı Ordusunda da Balkan Harbi yenilgisinin ardından muhtemel bir harp için devam eden hazırlıklar, Seferberliğin ilan edilmesiyle birlikte hız kazanmıştır. Bu kapsamda;

1. Seferberliğin ilanıyla beraber aynı gün ülke sınırlarındaki tüm hastanelere, sivil hastaların tedavilerinin sadece acil vakalarla sınırlandırılmaları ve göreve çağırılan tüm subayların öncelikli olarak fiziksel muayenelerinin yapılması; Harbiye Nezareti Levazım Genel Müdürlüğünce Ordu için üretildikleri yerlerden gıda maddeleri satın alınması, ordu birliklerinin seferde kullandıkları süttozu, sabun, şeker, çay, kahve, kuru üzüm, hurma, zeytin, konserve gibi. gıda maddelerinin sevkiyatı görevi verilmiştir.¹⁰⁸

2. 09 Temmuz 1910 tarihli “*Teşkilat-ı Esasiyye Nizamnamesi*” ile birlikte kurulan ve Balkan Harplerinde kullanılan Ordu müfettişlikleri makamları yerine, Harbiye Nezareti ile Kolordu Komutanlıkları arasında sadece kırtasiyecilik görevi yaptığı; takdir ve ceza yetkilerinin dahi bulunmadığı gerekçesi ile son verilerek tekrar Ordu Komutanlıkları kurulmuştur.¹⁰⁹

3. Osmanlı Kara Ordusu Balkan Harbine, 18 Ağustos 1869 tarihinde yürürlüğe giren “*Kuvve-i Umumiye-i Askeriyye’ye Dair Nizamname*” hükümlerine uygun olarak girmiştir. 1843 yılındaki alınan kararların gözden geçirilerek genişletildiği bu Nizamname, Osmanlı Kara ordusunu seferde nizamiye, redif ve müstahfiz olarak üçe

¹⁰⁷ Gücüyener, **a.g.e.**, s.33

¹⁰⁸ Shaw, **a.g.e.**, s.135

¹⁰⁹ Zekeriya Türkmen, “İkinci Meşrutiyet Döneminde (1909-1919) Osmanlı Ordusunda Müfettişlik Teşkilatına Geçiş ve Uygulamaları”, **5. Askeri Tarih Semineri Bildirileri I**, Gnkur ATASE Başkanlığı Yay., Ankara, 1995, s. 21

ayırmaktaydı.¹¹⁰ 1843 yılında çıkarılan Kura Kanunnamesi ile rediflik, zorunlu askerlik sistemi kapsamına alınmıştır. Buna göre, 5 yıl zorunlu muvazzaflık hizmetini tamamlayanlar, 7 yıl redif hizmeti ve 8 yılda mustahfızlık hizmeti olmak üzere toplam 20 yıl askerlik hizmetine tabi tutulmuşlardır. 5 yıl Nizamiye görevini yapanlar, rediflik görevlerini bulundukları bölgelerdeki tabur merkezlerinde yılda 1-2 kez bir ay süreli eğitim yaparak geçirmişlerdir.¹¹¹

Sultan II. Mahmut döneminde, “Redif-i Asakir-i Mansure”adıyla kurulan Redif birlikleri, tıpkı Nizam-ı Cedid Ortaları gibi İstanbul ve İmparatorluğun bütün büyük şehirlerinde kurulmuşlardır. Subayları dahil 1400 kişilik tabur halinde oluşturulan birliklerin kışlalarında bulundukları sürece iâşe hizmetleri dahil her türlü ihtiyaçları Devlet tarafından karşılanmıştır. Redife katılanlara bir takım elbise, palaska, çanta ve matara, subaylara kılıç verilmiştir. Tüfek ve diğer harp malzemeleri de İstanbul’dan gönderilerek eğitimler dahil kullanılmaya başlanmıştır.¹¹² Ancak zamanla taşra ordusu ile yedek ordu arasında kalan bu yapıdan istenilen verim alınamadığından Balkan Harbi sonrası lağv edilmiştir.

Seferberliğin ilanı ile birlikte Balkan Harbi sonrası Harbiye Nezareti, Erkan-ı Harp Riyaseti ve sadece harp zamanı karargâhtan teşkil edilen Başkomutanlık Vekâleti, III.Ordu Müfettiş-i Umumisi Müşir Osman Paşa’nın raporundaki teklifleri doğrultusunda, 1913 yılının Aralık ayında göreve gelen Alman Askeri Islah Heyeti tarafından tekrar düzenlenerek görev paylaşımları yeniden belirlenmiştir¹¹³ 19. yüzyıl boyunca geliştirilen Prusya sistemi¹¹⁴ örnek alınarak yapılan yeni düzenlemeye göre, Harbiye Nezareti, yalnız idareden, hesaptan, bütçeden, silahlandırma ve teçhizattan, mühimmattan, askeri fabrikalardan, sanayi tesislerinden ve asker alma işlerinden sorumlu olurken Erkan-ı Harp Riyaseti ise, ordunun talim ve terbiyesi ile eğitim ve tesislerinin düzenlenmesinden sorumlu olmuştur. Harp esnasında karargâh personelinden teşkil edilerek harekâtın sevk ve idaresinin yapıldığı Başkomutanlık

¹¹⁰ Ayten Can Tunalı, *Tanzimat Döneminde Osmanlı Kara Ordusunda Yapılanma* (1839-1876), **Basılmamış Doktora Tezi**, Ankara, 2003, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih (Yakınçağ) Tarihi ABD, s.112

¹¹¹ Metin Erendor, **Ötüken’den Ankara’ya Türk Ordusu Tarihi**, Kamer Yay. İstanbul, 2018, s.297-298; Musa Çadırcı, **Tanzimat Sürecinde Türkiye: Askerlik**, İmge Kitabevi, Ankara, 2008, s.49

¹¹² Çadırcı, **a.g.e.**, s.100-104

¹¹³ Gültekin Yıldız, “Kara Kuvvetleri, Osmanlı Askeri Tarihi, Kara, Deniz ve Hava Kuvvetleri, 1792-1918”, **Osmanlı Askeri Tarihi**, ed. Gültekin Yıldız, TİMAŞ Yay., İstanbul, 2013, s. 51

¹¹⁴ Shaw, **a.g.e.**, s.119;

Karargâhı'nın da barış zamanında tesisi planlanmıştır.¹¹⁵ Planlanan Karargâh, bazı değişiklikler yapılarak Genelkurmay Karargâhı'ndan kurulmuştur.¹¹⁶

Seferberliğin ilanı ile birlikte Devletin idaresinde Bab-ı Ali ve İTC Merkezi Umumiliği kadar yeni kurulan Başkomutanlık Karargâhı'nda aktif görev almıştır. Harbe hazırlığın en yoğun yaşandığı bu merkezde, en zeki ve en cesur erkan-ı harp Osmanlı subayları ile Mahmut Şevket Paşa'nın Harbiye Nazırlığı döneminde getirilen Alman Islah Heyetine mensup subaylar birlikte görev yapmışlardır. Enver Paşa Harbiye Nazırı, Genelkurmay Başkanı ve Başkomutan vekili sıfatlarıyla bu karargâhın amiri, Miralay von Kressenstein'de Harekât Şube müdürü olarak görev yapmışlardır.¹¹⁷

Başkomutanlık Karargâhı, 05 Ağustos 1914 tarihinde yayımladığı bir genelge ile Harbiye Nezareti'ni 10 devlet dairesi olarak yapılandırarak müşterek çalışmayı amaçlamıştır. Harbiye Nezaretinin bünyesindeki bu daireler ve görevleri tabloda gösterilmiştir.¹¹⁸

¹¹⁵ Er, **a.g.b.**, s.116

¹¹⁶ Hacıpoğlu, **a.g.e.**, s.46

¹¹⁷ Gücüyener, **a.g.e.**, s.36

¹¹⁸ İd.Faal.ve Loj., s.113

Tablo 2: 05 Ağustos 1914 tarihinde Harbiye Nezareti Daireleri ve Görevleri

Harbiye Nezareti	
Nezaret Müsteşarı ¹¹⁹	Erkan-ı Harp Miralayı Mahmut Kamil Bey
Ordu Dairesi	Ordu ikmal şubelerinden kurulu,
Harbiye Dairesi	Kanun Kararlar, Piyade, Süvari, Sahra Topçu, Ağır Topçu, İstihkâm, Muhabere ve Muvasala, Nakliye Şubeleri, İmalât-ı Harbiye'den kurulu,
Levazım Dairesi	Yolluk ve maaş, yiyecek, giyecek, donatım, inşaat yollama, iş ve işlemler şubelerinden kurulu,
Muhasebat Dairesi	Hesap İşleri Dairesi
Muamelatı Zatiye	Personel Planlama ve Atama İşlemleri Dairesi, Umuru Muhakemat Md. Kanunlar ve Şube Müdürlüğü,
Daire Müdüriyeti	Daire Müdüriyeti
Hukuk Müşavirliği	Hukuk Müşavirliği,
Divan-ı Temyizi Askeri Riyaseti	Divan-ı Temyizi Askeri Riyaseti
Sıhhiye Müfettişliği	Sağlık Daire Bşk. lığı,
Baytar Müfettişi Umumiliği	Veteriner Daire Başkanlığı
Merkez Komutanlığı	

I.Dünya Harbi öncesi Osmanlı Ordusunda Liman von Sanders başkanlığında görev yapan Alman danışmanları tarafından kendi sistemlerine uygun olarak teşkil edilen Harbiye Nezareti'nde özellikle kara birliklerinin üç temel sınıfının ihtiyaçlarını birlikte karşılamakla görevli, Harbiye Dairesi ve Ordu Dairesinin başına Alman subaylar getirilmiştir.¹²⁰

I.Dünya Harbi öncesi Seferberliğin ilanını müteakip 09 Eylül 1914 tarihinde Erkan-ı Harp Riyaseti ve Başkomutanlık Karargâhı teşkili ise şöyledir.¹²¹

¹¹⁹ Hacıpoğlu, a.g.e., s.46

¹²⁰ Yıldız, *Kuvvetler*, s. 73-74

¹²¹ İhsan Hün, *Osmanlı Ordusunda Genelkurmayın Ne Surette Teşekkül Ettiği ve Geçirdiği Safhalar*, Gnkur.Bşk.lığı Yay., İstanbul Basımevi, 1952, s.97-101; Hülya Toker, *Çanakkale Muharebelerine Katılan Komutanların Biyografileri (Belgeler ve Fotoğraflarla)*, ATASE Daire Başkanlığı Yay., Ankara, 2014, s. 479-480; İd. Faal ve Loj., s. 219.

Tablo 3: 09 Eylül 1914 tarihinde Erkan-ı Harp Riyaseti Karargâh Şubeleri

Erkan-ı Harp Riyaseti	
	Genelkurmay I.Yarbaşkanı: General Bronzart von Schellendorf,
	Genelkurmay Başkanı Birinci Reis-i Sanisi: Yb. Hafız Hakkı Bey
	Genelkurmay Başkanı İkinci Reis-i Sanisi: Yb. Bahaettin Bey
1.Şube	Harekat Şubesi Şb.Md.Yb.Friedrich Kress von Kressenstein ¹²² ;Şb.Md. Yrd.,Bnb.Ali İhsan Sabis Bey
2.Şube	İstihbarat ve Matbuat Şubesi Şb.Md. Yb. von Tauvenax ; Şb.Md. Yrd. ,Bnb.Kazım (Karabekir) Bey
3.Şube	III.Şimendifer Şubesi Şb.Md.Potschernic; Şb.Md. Yrd. ,Bnb.Refik Bey
4.Şube	Menzil Umum Müfettişliği Şb.Md. Kurmay Yb.Nihat Bey (Kolordu Komutanı yetkisinde)
5.Şube	Sıhhiye ve Umum Müfettişliği,
6.Şube	Umum Kh.K.lığı ve Mhfz P.Bl., Süvari K.lığı ve Oto. Park K.lığı,
7.Şube	Evrak Müdüriyeti ve Şifre Kalemi,

Tablo 4: 09 Eylül 1914 tarihinde Başkomutanlık Karargâhı Şubeleri

Harbin Başlangıcında Başkomutanlık Vekaleti	
1.Şube	Harekat
2.Şube	İstihbarat ve Matbuat
3.Şube	Şimendifer
4.Şube	Sahra Nakliye Genel Müfettişliği
5.Şube	Sahra Topçu ve Mühimmat Genel Müfettişliği
6.Şube	Menzil Umum Müfettişliği
7.Şube	Sağlık Genel Müfettişliği
8.Şube	Muhabere ve Muvasala Genel Müfettişliği
9.Şube	Genel Kh.K.lığı (Mhfz. Bl, Hiz.Bl., Otomobil Parkı, Hafif Erzak Kolu)
10.Şube	Genel Evrak e Şifre Kalemi

I.Dünya Savaşının başlangıcında 1914 yılında yeniden düzenlenen Başkomutanlık Karargâhında yeni görev dağılımları yönetmelikle belirlenmiştir. Bu yönetmelikte ayrıca Başkomutanlık Karargâhının idari ve lojistik faaliyetleri Erkan-ı Harp Riyaseti, Harbiye Nezareti ve Menzil Umum Müfettişliği ile işbirliği içerisinde icra etmelerini ve aynı zamanda da harekât ve istihbarat daireleriyle koordineli olarak

¹²² Eylül 1914 tarihinden itibaren IV. Ordu bünyesindeki VIII. Kolordu Kurmay başkanlığına atanarak karargahtan ayrılmıştır.

yürütülmesi gerektiği belirtilmiştir.¹²³ I.Dünya Savaşı sırasında Başkomutanlık Karargâhı harbin uzaması ile birlikte duyulan ihtiyaçlara binaen sürekli olarak genişlemiştir. 1917 yılı başlarında Başkomutanlık Karargâhı, harbin başlangıcındaki mevcut 10 şubeye 17 yeni şube daha ilave edilmesiyle toplam 27 adet Karargâh Şubesinden teşekkül edilmiştir. Bu yapıda merkezde teşkil edilen Menzil Umum Müfettişliği, ordu ve kolordu bünyelerinde de teşkil edilerek daha işlevsel hale getirilmiştir.¹²⁴

5. Orduların seferberlik sürecinde sorun yaşamaması için 14 Şubat 1913 tarihinde “Teşkilat-ı Umumiye-i Askerlik Nizamnamesi” yayımlanmıştır. Nizamnameye göre “kolordu” Osmanlı Nizamiye Ordusunun etkin seferberlik ve harekât birimi haline getirilmeye çalışılmış¹²⁵, “Ordular” ise çok daha hızlı seferberlik hazırlıklarını tamamlayabilmesi için kara teşkilatı revizyona tabi tutulmuştur.¹²⁶ Birliklerin seferde alacağı muhtemel görevler ve bu görevleri ifa ederken konuş yerleri düşünülerek, Osmanlı Kara Ordusu Kasım 1914 tarihinde, dört ordu müfettişliği halinde, 13 kolordu ve bu kolordulara bağlı 36 tümen ile 2 müstakil tümenden müteşekkil olarak yeniden düzenlenmiştir.¹²⁷ Orduların sorumluluk bölgeleri Balkan harbindeki toprak kayıplarına göre yeniden düzenlenmiş, kale ve müstahkem mevkiiler bölgelerindeki kolordulara bağlanmış, redif ve müstahfiz teşkilatları kaldırılmıştır.¹²⁸ Yeni teşkilat yapısı aşağıda tablo olarak verilmiştir.¹²⁹

¹²³ İd.Faal.ve Loj s.113

¹²⁴ Yıldız, **Kuvvetler**, s. 74

¹²⁵ Beşikçi, **Hamle**, s.136

¹²⁶ Akbay, **a.g.e.**, s.1233-234

¹²⁷ Semih Eke, “Birinci Dünya Savaşı Öncesinde Osmanlı Devleti’nin Askeri Durumu”, **5. Askeri Tarih Semineri Bildirileri II**, Genelkurmay ATASE Bşk.lığı Basımevi, Ankara, 1997, s.185;

¹²⁸ M.Hikmet Bayar, **Türk Silahlı Kuvvetlerinin Tarihçesi**, HAK Basımevi, İstanbul, 2009, s.41

¹²⁹ Akbay, **a.g.e.**, s.233-234

Tablo 5: 1914 yılı Ordu ve Kolorduların Konuş Yerleri

BİRLİKLER	KONUŞ YERLERİ
I. ORDU (TRAKYA)	I. KOLORDU(İstanbul) II. KOLORDU(Edirne) III. KOLORDU(Tekirdağ/Çanakkale) IV. KOLORDU(Bandırma/İzmir) I. SÜVARİ ALAYI(Edirne)
II.ORDU (TRAKYA) (Öncesinde Suriye)	V. KOLORDU (İzmit/Ankara) VI.KOLORDU (Halep/Sonradan Çatalca)
III. ORDU (KAFKASYA/DOĞU ANADOLU)	IX. KOLORDU(Erzurum) X.KOLORDU(Samsun/Sivas) XI. KOLORDU(Hasankale/Elazığ) XIII. KOLORDU İhtiyat Süvari Fırkaları(4) Van Jandarma Fırkası
IV. ORDU (SURIYE)	VIII.KOLORDU(Şam/Kudüs) XII. KOLORDU(Halep/Humus)
IRAK VE HAVALİSİ KUMANDANLIĞI (Mezopotamya)	38. FIRKA
MÜSTALİK BİRİMLER (Arabistan/Yemen)	VII. KOLORDU(Yemen) 21. MÜSTAKİL FIRKA (Hicaz) 22. MÜSTAKİL FIRKA (Asir)
MÜSTAHKEM MEVZİLER KOMUTANLIĞI (İzmir)	

Mevcut dört orduya ilave olarak Çanakkale Boğazı savunması için I. Ordudan bazı birlikler alınarak 25 Mart 1915 tarihinde V.Ordu teşkil edilmiştir. Savaş süresince, IV. Ordu 6 Eylül 1914 tarihinde Suriye’de, VI. Ordu Nisan 1915 tarihinde Irak’ta, VII. Ordu Haziran 1917 tarihinde Halep’te, VIII. Ordu Ekim 1917’de Sina’da ve IX. Ordu Kafkasya’da kurulmuştur.¹³⁰ Savaşın başında dört ordu kuruluşunda 38 P.Tümeninden kurulan Kara Kuvvetleri savaş içerisindeki yeni kurulan birlikleriyle birlikte dokuz ordu kuruluşunda 61 tümene yükselmiştir. Ancak bu orduların her biri kuvvet itibarıyla bir barış kolordusu kadar bile olamamıştır.

¹³⁰ Bayar, a.g.e., s.41

Ayrıca I. Dünya Savaşının başlamasıyla birlikte, savaş gereği ve ihtiyacı, Almanların etkisi ve Başkomutan Vekili ve Harbiye Nazırı Enver Paşa'nın sınırsız istekleri, Kara Kuvvetleri genel kuruluşunda değişiklikler yapılmasını zorunlu kılmıştır. Ancak cepheler çoğaldıkça ve istekler arttıkça orduların adedi artmış ve savaşın sonuna doğru "Ordular Grubu" kurulmuştur.¹³¹

6. Seferberliğin ilanını müteakip Ordudaki Alman subaylarının da etkisiyle seferberlik konusu başta olmak üzere ordunun ikmal ve iaşesi konusunda da düzenlemeler yapılmaya devam edilmiştir. Bu kapsamda 25 Eylül 1914 tarihinde Askeri Tayinat ve Yem Kanunu Muvakkatı¹³² yürürlüğe girmiştir. Bu kanun zamanla değişikliklere uğrasa da 24 Mayıs 2007 tarihinde yayımlanan "TSK Beslenme Kanunun"¹³³ yürürlüğe girdiği tarihe kadar geçen 91 yıllık süreçte yükümlülük altında bulunan personel ve hayvanların beslenme ve temizlik hizmetlerinde ihtiyaç duydukları malzemelerin hesaplanmasında kullanılmıştır.

7. Balkan Harplerindeki yenilginin en önemli nedenlerinden birisi de Menzil Hizmetleri Nizamnamesini uygulayacak kapasitede personelin bulunamayışıdır. Bu durumdan gerekli dersi alan Başkomutanlık Vekâleti, Nizamnamenin anlaşılabilir ve uygulanabilirliğinin artırılması maksadıyla 13 Eylül 1914 tarihinde Ordulara, kısa ve açıklayıcı bir talimname yayımlamıştır.¹³⁴ Menzil Nizamnamesine zeyil tarzında yayımlanan talimnamede kısaca,

- a. Menzilin Teşkilatının ikmal ve tahliye vazifeleri ile Menzillerde vazifenin ifası için teşkil edilen makamlardan Menzil İdare Reisinin görevleri¹³⁵
- b. Menzil Nakliye Komutanı, Menzil Cephane Komutanı, Menzil Sıhhiye Müfettişi ve Menzil Baş Veterinerinin görevleri,¹³⁶
- c. Menzil Posta ve Telgraf Memuru, Menzil İnşaat Müdürünün görevleri,¹³⁷
- d. Menzil Müfettişliğinde görev yapan ikinci derece komutan ve müesseselerden Menzil Nokta Komutanının görevleri,¹³⁸

¹³¹ Bayar, a.g.e., s.41-42

¹³² **Düster:** Tertip 2, Cilt 6, Sayfa 1286; 18 Eylül 1330 tarih ve 11 Zilkade 1332 tarihli Takvimi Vakayi'de yayımlanmıştır.

¹³³ **Düster:** Tertip 5, Cilt 46,; 31.05.2007 tarih ve 26538 sayılı Resmi Gazetede yayımlanmıştır.

¹³⁴ ATASE Arşivi, BDH: Kls.1124, Dos.3, Fih.001-001; ATASE Arşivi, BDH: Kls.1124, Dos.3, Fih.001-002; ATASE Arşivi, BDH: Kls.1124, Dos.3, Fih.001-003; ATASE Arşivi, BDH: Kls.1124, Dos.3, Fih.001-004; ATASE Arşivi, BDH: Kls.1124, Dos.3, Fih.001-005; ATASE Arşivi, BDH: Kls.1124, Dos.3, Fih.001-006

¹³⁵ ATASE Arşivi, BDH: Kls.1124, Dos.3, Fih.001-001

¹³⁶ ATASE Arşivi, BDH: Kls.1124, Dos.3, Fih.001-002

¹³⁷ ATASE Arşivi, BDH: Kls.1124, Dos.3, Fih.001-003

e. Menzil Nakliye ve Cephane Kollarının görevleri,¹³⁹ açık ve net bir şekilde izah edilmiştir.

Osmanlı Devleti'nin İtilaf Devletleri ile birlikte harbe girmesini müteakip, 14 Kasım 1914 tarihinde Ürgüplü Hayri Efendi tarafından beş bölüm halinde hazırlanan fetvalar Fatih Camiinde okunarak Cihad-ı Ekber İlan edilmiştir. Aynı zamanda, Meclis-i Ali-i İlmi tarafından hazırlanan, Şeyhülislam ve 29 din adamının imzasını taşıyan Cihad-ı Ekber fermanı Sultan V. Mehmet Reşat'ın imzası ile Orduya ve donanmaya gönderilmiş; İslam alemine ilanı için de irade çıkarılmıştır.¹⁴⁰ I.Dünya Savaşının başladığı yıllarda yeryüzündeki yaklaşık 350 milyon Müslüman nüfus ortak hareket etmemelerinden dolayı emperyalizmin pençesi altında dağınık ve perişan durumdadır. Bundan kurtulmak maksadıyla Müslümanların Halifesi V. Mehmet Reşat'ın bayrağı altında toplanılması, I.Dünya Savaşı'nın başlamasıyla birlikte ilan edilen Cihad-ı Mukaddese katılmaları ve Osmanlı Devletine savaş ilan eden Devletlerdeki Müslümanların da harbe katılmamalarını istenmiştir.¹⁴¹

Balkan Harbinde düşman orduları İstanbul'a dayandığında bile ilan edilmesine gerek duyulmayan İslamiyetin en büyük silahı Cihad-ı Ekber ilanı, Rusya ve Fransa'nın siyasetlerinde köklü değişiklikler yapmazken, Seferberliğin ilan edilmesi sürecinde dahi sadece Akdeniz'i gözetim altında tutmakla ve Alman-Türk ittifakını bozmaya çalışmakla yetinen İngiltere, endişelenerek daha aktif politika izlemeye başlamıştır. İngiltere, Mısır'ın emniyete alınması, İngiliz Donanmasının Osmanlı sahillerini ablukaya alması ve Hindistan yolunun emniyete alınabilmesi için Irak'a asker çıkarmayı planlanmıştır.¹⁴² Bununla da yetinmeyerek Halife'nin Almanların elinde esir olduğu propagandasıyla, Halifeyi kurtarmak için Müslümanların yaşadığı ülkelerdeki gönüllüleri silahlandırarak Avrupa'daki çeşitli cephelerde harbe sokmağa çalışmıştır.¹⁴³

¹³⁸ ATASE Arşivi ,BDH: Kls.1124, Dos.3, Fih.001-004, ATASE Arşivi, BDH: Kls.1124, Dos.3, Fih.001-005

¹³⁹ ATASE Arşivi, BDH: Kls.1124, Dos.3, Fih.001-006

¹⁴⁰ Fahri Belen, **XX.Yüzyılda Osmanlı Devleti**, Remzi Kitapevi, İstanbul, 1973,s. 207-208

¹⁴¹ El-Ubeydi, **a.g.e.**, s.39

¹⁴² Gücüyener, **a.g.e.**, s.124

¹⁴³ Ayhan, **a.g.m.**, s.117

BİRİNCİ BÖLÜM

MENZİL TEŞKİLATI

1.1. IV. Ordu Komutanlığının Teşkili ve Harbe Hazırlığı

1.1.1. IV. Ordu Komutanlığının Teşkili

Seferberliğin ilanından sonra Kasım 1914 tarihindeki teşkilattan önce, Suriye Ordusu, Seferberliğin ilanına kadar II. Ordu Müfettişliği olarak görev yapmıştır. Bu ordu müfettişliği üçer tümenli VI. ve VIII. Kolordularla 22. Bağımsız Hicaz Tümeninden oluşmuştur.¹⁴⁴ II. Ordu Müfettişliği bölgesindeki Jandarma Birlikleri, merkezleri, Şam ve Halep olmak üzere ikişer taburlu Alayla, Kudüs ve Mekke Taburlarından oluşmuştur. Ayrıca Hicaz Demiryolunun korunması için muhafız taburları teşkil edilmiştir. Bu taburlar hat boyunca bulunan karakollara dağıtılarak konuşlandırılmışlardır. II. Ordu Müfettişliği birlikleri, daha çok Anadolu- Bağdat demiryolu hattı üzerindeki Dera-Şam-Halep-Adana güzergâhı üzerine yerleştirilmiştir.¹⁴⁵

Seferberliğin ilanından önce Ordu Sefer planları gereği, diğer ordularda olduğu gibi bazı teşkilat ve konum değişikliklerine uğramıştır. Von Bronzart'ın 7 Haziran 1914 tarihli planına göre, Suriye ve Filistin'de hiçbir kuvvet bırakılmamış, Suriye ve Havalisi Komutanlığı kurulmuştur. Bu komutanlık, bölgede bulunan sabit ve seyyar jandarma birlikleri, kıyı koruma ve depo birlikleri, aşiretler ile Devlete sadık Araplardan meydana gelen gönüllü müfrezelerden teşekkül ettirilmiştir. Ancak daha sonra, Almanya ile yapılan ittifak gereği, Mısır'a Sefer düşüncesi ortaya çıkmasını müteakip bölgede yeni bir ordu kurulmasına karar verilmiştir. Bu maksatla II. Ordu kuruluşuna girmek üzere Musul'dan intikalle Halep bölgesinde konuşlandırılan XII. Kolordu ve Şam bölgesinde önceden konuşlanmış olan VIII. Kolordu yerinde bırakılarak, seferberlik emri ile kurulan "Suriye ve Havalisi

¹⁴⁴ Eke, **a.g.b.**, s.187:189

¹⁴⁵ Eke, **a.g.b.**, s.188

Komutanlığı” yerine iki kolordulu IV. Ordu Komutanlığı kurulmuştur.¹⁴⁶ 6 Eylül 1914 tarihinde kurulan bu orduya Hicaz Tümeni ve yöresel birliklerde de eklenmiş ve komutanlığına da Zeki Paşa atanmıştır.¹⁴⁷

Lağvedilen II.Ordu ve yeni teşkil edilen IV.Ordu birlikleri ve konuşlanmaları aşağıda tablo olarak verilmiştir.

Tablo 6: IV.Ordu Komutanlığı Birlikleri Konuş Yerleri

2.Ordu Müfettişliği		4. Ordu Komutanlığı (6 Eylül 1914’den itibaren)	
BİRLİKLER	KONUŞ YERLERİ	BİRLİKLER	KONUŞ YERLERİ
Karargahı	Şam	Karargahı	Şam
6. Kolordu	Halep	12. Kolordu	Halep
16. Tümen	Adana	16. Tümen	Adana
24. Tümen	Antep	24. Tümen	Antep
26. Tümen	Halep	26. Tümen	Halep
8. Kolordu	Şam	8. Kolordu	Şam
23. Tümen	Humus	23. Tümen	Humus
25. Tümen	Şam	25. Tümen	Şam
27. Tümen	Hayfa	27. Tümen	Hayfa
22. Bağımsız Hicaz Tüm	Mekke	22. Bağımsız Hicaz Tüm.	Mekke

Kurulan IV. Ordu K.lığı karargahı Ordu Kurmay Başkanı, Kurmay Yarbaşkanı¹⁴⁸, istihkam ve topçu müfettişlikleri, I.Harekât Şb.si, II. Muamelat Şb.si, III. Yargılama Şb.si, IV. Levazım Şb.si, V.Sağlık Şb.si, VI. Başveterinerlik Şb.si, VII. Evrak Şb.si, Jandarma Heyeti, Posta Şb.si ile bir P.Tk. ile bir süvari bl.den müteşekkil Kh. K.lığı ve muhafız birliklerinden oluşturulmuştur. Sefer Kolordularda bağlı bulundukları ordu karargâhı kuruluşlarına uyumlu olacak şekilde teşkilatlanmışlardır. Sadece ordularda konuşlu jandarma birlikleri ve telgraf

¹⁴⁶ Bayar, **a.g.e.**, s.41-42; Eke, **a.g.b.**, s.188; Gücüyener, **a.g.e.**, s.109-115; Üzen, **a.g.e.**, s.33

¹⁴⁷ Halepli Zeki Paşa olarak bilinir. 1883 yılında Harp Okulundan süvari subayı olarak mezun olmuştur.1886'da Erkan-ı Harb subayı olarak mezun olmuş, bilahare 1897 yılında Osmanlı Yunan Savaşı'na katılmıştır.. Balkan Savaşı sırasında ise Vardar Ordusu Komutanlığı yapmıştır. I.Dünya Savaşı'nın başlamasından önce Şam'da konuşlu II.Ordu Müfettişi olarak görev yapmıştır. I.Dünya Savaşının başlamasıyla II. Ordu Müfettişliği, Eylül 1914 tarihinde IV.Ordu Komutanlığı adı altında yeniden kurulunca, bu ordunun komutanlığına atanmıştır. Başkomutanlık Vekâletinin Kanal Harekatı'na karşı çıktığı için görevden alınmış ve yerine Bahriye Nazırı Cemal Paşa 18 Kasım 1914'de atanmıştır. Ekim 1914 tarihinden Savaşın sonuna kadar Berlin'de Sultan V.Mehmet'in özel temsilcisi olarak görev yapmıştır. Kress, hatıratında Zeki Paşa'nın neşeli ve iyiliksever bir karaktere sahip olduğunu, ancak, İTC mensubu olmadığı için bölgedeki sivil makamlara dileklerini yaptırmakta zorluk çektiğini, enerjik tedbirler almakta zorlandığını ve fiili müdahaleler yapamadığını belirtmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz; Kress, **a.g.e.**, s.29

¹⁴⁸ Ordu Kurmay Başkanı Alman olan ordulara verilmiştir.

müdüriyetleri kolordularda bulunmayıp, bunların yerine topçu ve istihkâm komutanlıkları olarak kadrolanmıştır.¹⁴⁹ 27 Eylül 1917 tarihinde ise IV.Ordu Komutanlığı lağvedilmiş, yerine “Suriye ve Garbi Arabistan Umum Komutanlığı” adı altında Hicaz, Asir ve Yemen cephelerinin de bağlı olduğu yeni bir ordu kurulmuş; o tarihlerde Almanya gezisinden İstanbul’a yeni dönmüş bulunan Cemal Paşa yeni kurulan ordunun komutanlığına atanmıştır.¹⁵⁰ Teşkil edilen IV.Ordu Komutanlığının menzil teşkilleri dahil birlikleri ise şunlardır.¹⁵¹

Tablo 7: IV. Ordu Komutanlığı Birlikleri (Menziller Dahil)

BİRLİKLER	VIII.Kol	XII.Kol.	TOPLAM
Piyade Taburu	18	12	30
Süvari Bölüğü	4	4	8
Topçu Bataryası	15	12	27
İstihkâm Bölüğü	4	3	7
Sıhhiye Bölüğü	3	2	5
Köprücü Treni	2	-	2
Telgraf Bölüğü	1	1	2
Hafif Erzak Kolu	6	4	10
Ağır Erzak Kolu	6	4	10
HafifCephane Kolu	6	5	11
Ağır Cephane Kolu	6	5	11
Cephane Kolu	7	7	14
Hayvan Deposu	3	3	6
Ekmekçi Müfrezesi	4	3	7

1.1.2. IV. Ordu Komutanlığının Harbe Hazırlık Durumu

Birlikerin harbe hazırlık durumu, başta muharebeleri sevk ve idare eden lider konumundaki subaylar olmak üzere personel miktarı ve niteliği, birliklerin eğitim durumları ile lojistik imkan ve kabiliyetlerinin derecesine bağlıdır.

Ağustos 1914 tarihi itibarı ile Suriye ile Filistin-Sina bölgedeki IV.Ordu mevcudu, 1.563 subay, 52.858 silah altındaki asker¹⁵² ve 22.031 adet hayvandan¹⁵³ ibarettir. Personel kaynağı bakımından Türk Ordusunun çekirdeğini Anadolu’daki

¹⁴⁹ Hün, a.g.e., s.99-100

¹⁵⁰ İsmet Görgülü, **On Yıllık Harbin Kadrosu**, (1912-1922 Balkan-Birinci Dünya ve İstiklal Harbi), TTK Basımevi, Ankara, 1993, s.131; El Ubeydi, a.g.e., s.25

¹⁵¹ İd.Faal. ve Loj. s. EK-5

¹⁵² İd.Faal.ve Loj., s.EK-9

¹⁵³ İd.Faal.ve Loj., s.EK-6

Türkler oluşturmuştur. Yaradılışında birçok askeri meziyetlere sahip Türk; cesur, kanaatkar, gözü pek, dayanıklı, itaatli ve inançlı iken Arap bu değerlerden uzaktır. Müslüman Arap unsurlar, askerliğe, harp geleneklerine uymakla birlikte muharebede Türkler kadar yetenekli değildirler. Bu nedenle Arap birlikleri daima 1/3 oranında Türklerle desteklenmişlerdir. IV.Ordu bölgesinde savaş süresince asker alımlarında Adun, Nablus ve Birüs'sebi urbanından başka gönüllü olarak askere katılım düşük seviyede olmuştur. Henüz savaş başlangıcında IV. Ordu'nun savaşçı mevcudu ortalama 34.000 kişi iken, bunun yalnızca 5-6 bini Arap eri, diğerleri ise Türklerden oluşmuştur.¹⁵⁴

Arap tümenlerindeki kadroların çeşitli siyasi sebeplerle Türk Subaylarla doldurulması beraberinde dil problemini de beraberinde getirmiştir. Türk subayları hem Alman meslektaşları hem de Arap askerleri ile dil problemleri yaşamışlardır. Araplarla anlaşmaları için her iki dili de konuşabilen Suriyeli gençler kullanılmıştır. Fakat iletişimden kaynaklanan sıkıntılar ve zaman kayıpları harbin sonuna kadar giderilememiştir.¹⁵⁵ Arap birliklerindeki subayların dil bilmezliği, okuma-yazma bilen personelin az oluşu da eğitime olumsuz katkı yapan diğer konulardandır.¹⁵⁶

Suriye ve Filistin'de 19 ile 46 yaşları arasındaki Araplar genellikle ihtiyat eri olarak görev yapmışlardır. İhtiyat erleri, bulundukları vilayet ve kazalarda iase ve ibate için evlerine gidebilmiş, sadece mesai saatlerinde kendilerine verilen görevleri yerine getirmişlerdir. Osmanlı Devleti, Anadolu'daki diğer cephelere asker sevk ettiğinden dolayı asker açığını kapatmak için, zaman zaman yaş sınırına bakmaksızın bölgede yaşayan halktan ihtiyat askeri seçebilmiştir. Örneğin, II. Kanal Harekâtı öncesi Haziran 1916 tarihinde Kudüs Sancağı halkından, 19 yaş altı ve 46 yaş üstü 2000 kişiyi silah altına alınmıştır. Piyade, süvari ve develi olarak sınıflandırılarak silah altına alınan askerler, kendi kıyafetleri, silahları ve varsa hayvanları ile katılış yapmışlardır.¹⁵⁷

Bölge halkından ve Anadolu'dan silah altına alınan personel, askeri eğitim almak üzere depo alaylarına sevk edilmişlerdir. Ancak depo alaylarındaki eğitici personel eksikliğinden dolayı gerekli verim alınamamıştır. Örneğin, Çöl Komutanı

¹⁵⁴ Eke, **a.g.b.**, s.192-193

¹⁵⁵ Kress, **a.g.e.**, s.98

¹⁵⁶ Eke, **a.g.b.**, s.192

¹⁵⁷ İhsan Et-Tercüman, **Çekirge Yılı Kudüs 1915-1916**, (Ter.Ali Benli), Birinci Basım, 2012, Klasik Yay., İstanbul, s.217

Albay Kress von Kressenstein'in II.Kanal harekâtı hazırlıkları kapsamında çöldeki bir piyade alayını teftişte, personelin 4/5'inin depo alaylarından eğitimsiz olarak geldiğini, Alayda bunları eğitecek subayın olmadığını belirtmiştir.¹⁵⁸

IV.Ordu Komutanlığı kurulmasını müteakip her konuda olduğu gibi eğitim konusunda da yeniden bir teşkilatlanmaya tabi tutulmuştur. Özellikle Almanya'dan getirilen Askeri Islah Heyeti her ordu bölgesinde olduğu gibi, IV. Ordu bölgesinde de, orduyu en verimli ve en kısa zamanda eğitebilmek maksadıyla birçok okul ve kurum açmıştır. Bu kapsamda IV. Ordu bölgesinde Beyrut'ta bir "Küçük Zabitan Okulu", Şam'da bir "Kolordu Atış Talimgâhı" ve yine kolordular bölgesinde "Küçük Zabit Numune Taburu" kurulmuş ve kurslar açılmıştır. Bu okul, talimgâh ve kursların tamamı Almanların idaresine verilmiştir.¹⁵⁹

Henüz harbin başında IV. Ordu birliklerinin makineli tüfek teçhizatı çok zayıftır. Tümenlerde sadece 8 tüfekli bir makineli tüfek müfrezesi bulunmaktadır.¹⁶⁰ Hafif makineli tüfekler ise o dönemde Türk Ordusunun envanterinde bulunmamaktadır.¹⁶¹ Teçhizat eksikliğinin yanında Şam'da konuşlu Topçu Alayının eğitimi de zayıftır. Taburların kadrosunda krup sahra topları ile bunlara ait modern nişan ve tevcih aletleri bulunduğu halde, Almanya'dan eğitici personel gelmediği için kullanıcı personel eğitim yapamamış, dolayısıyla Balkan Harbi'nden beri gerçek mermi ile atış dahi yapmamıştır. Bu toplar için gerekli olan koşum takımları hayvanlara uydurulmamıştır. Bu nedenle, sahra toplarının intikali ve atış sonrası mevzi değiştirmeleri Osmanlı Ordusunca savaş öncesi çok fazla bilinmemektedir. Albay Kress von Kressenstein Kanal harekâtı için bölgeye katılmayı müteakip beraberinde getirdiği Tğm.Heiden'i bu iş için görevlendirmiştir.¹⁶²

Yine Şam'da VIII. Kolordu bölgesinde bulunan İstihkâm taburu da sulardan geçiş eğitimi yapmadığı için Teberiye gölünde sulardan geçiş eğitimi yapmıştır.¹⁶³ Albay Kress von Kressenstein'bu taburun eğitim eksikliklerini gidermek maksadıyla Alman Islah Heyetince emrine verilen İs.Yzb. Gerlach'ı

¹⁵⁸Kress, **a.g.e.**, s.178

¹⁵⁹ Eke, **a.g.b.**, s.191

¹⁶⁰ Eke, **a.g.b.**, s.192

¹⁶¹Kress, **a.g.e.**, s.35

¹⁶² Eke, **a.g.b.**, s.192; Kress, **a.g.e.**, s.36

¹⁶³ Eke, **a.g.b.**, s.192

görevlendirmiştir. Yzb. Gerlach birkaç hafta içinde memnuniyet verici ilerlemeler kaydetmiştir.¹⁶⁴

Osmanlı Devleti'nin seferberlik ilanından hemen önce hazırladığı harekât planında, İstanbul ile Süveyş Kanalı arasındaki mesafenin uzak olması ve İngilizlerle Sina Çölü'nün doğal bir engel oluşturması nedeniyle Kanal'a karşı bir harekât öngörülmemiş; Suriye'deki VI. ve VIII. Kolorduların seferber olmalarını müteakip İstanbul'a nakilleri ve Şam'daki II.Ordu Müfettişliğinin de Suriye ve Havalisi Komutanlığı unvanı ile seyyar jandarma, depo ve gönüllü birliklerle Suriye'yi savunması planlanmıştır.¹⁶⁵ Kısacası, Osmanlı Devleti Mısır'a doğru bir taarruz harekât öngörmemişti.¹⁶⁶ Osmanlı Ordusu Başkomutanlık Vekâleti bu görevin ifası için, 8 Eylül 1914 tarihinde IV.Ordu Komutanlığı'na, VIII.Kolordusu ve gönüllü Bedevilerden oluşan kuvvetleriyle Süveyş Kanalına doğru bir harekâta bulunması, XII.Kolordusu ve Jandarmalarıyla da Akdeniz'den gelebilecek muhtemel bir taarruza karşı Suriye'nin tamamının savunulması emrini vermiştir.¹⁶⁷ IV.Ordu Komutanlığı bu emir gereği, lojistik hazırlıklarını tamamlayarak menzil birlik ve kurumlarını teşkil etmesi gerekmektedir.

Harbin başlangıcında 1914 yılında IV.Ordu bölgesinde lojistik durum şöyleydi,

1. 1914 yılı için erzak konusunda ciddi bir sıkıntı yaşanması beklenmemekteydi. Ancak, Seferberliğin ilanını müteakip, Anadolu-Bağdat demiryolu hattı ile Ordular bölgesine ciddi miktarda personel sevkiyatı başladığı için, yurtiçi menzil bölgesinden IV.Ordu bölgesine gönderilmesi planlanan erzak yaklaşık bir aylık bir süre ile gönderilememiş; özellikle buğday ve un taşımacılığı yapılamamıştır. Seferlerin düzene girmesi ile birlikte bu hattan tüccarlara günde 30 vagon ayrılarak askeri malzemenin taşınmasına devam edilmiştir.¹⁶⁸ Personelin

¹⁶⁴ Kress, a.g.e., s.36

¹⁶⁵ Cemil Çelik, Birinci Dünya Savaşında Filistin Cephesinde Birinci Kanal Seferi, **Basılmamış Yüksek Lisans Tezi**, Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Mayıs 1999, s.31

¹⁶⁶ Ahmet İzzet Paşa, **Feryadım**, C.I, Nehir Yay., İstanbul, 1992, s.219

¹⁶⁷ Ali Fuat Erden, **Birinci Dünya Harbi'nde Suriye Hatıraları**, Yay.Haz.Alpay Kabacalı, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul, 2003, s.12-14 (Hatıralar I); Fahri Belen, **Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi 1914 Yılı Hareketleri**, C.I, Gnkur. Basımevi, Ankara 1964, s.57; **İd.Faal.ve Loj.**, s.180

¹⁶⁸ Zafer Toprak, "Cihan Harbi Yıllarında İttihat ve Terakki'nin İaşe Politikası", **Boğaziçi Üniversitesi Beşeri Bilimler Dergisi**, C.VI, Yıl.1978, s.211-225

üzerindeki giyim-kuşam malzemesi hariç yedek kıyafet eşya anbarlarında bulunmamaktadır.

2. IV.Ordu Komutanlığını teşkil eden VIII. ve XII.Kolordular ile Seyyar Jandarma birliklerinin Piyade Tüfeği ve filinta kadro miktarı 33.750 olarak belirlenmiştir. Ordunun elinde 26.776 adet küçük çaplı, 17.227 adet büyük çaplı ve 2.509 adet de filinta olmak üzere toplam 46.512 adet silah bulunmaktadır. Piyade tüfeklerinde mevcutlar üzerinden bir hesaplama yapıldığında %137 kadro fazlası gibi görülmektedir, silahların çoğu eski model ve çalışmaz durumdadırlar. Henüz IV.Ordu envanterinde bulunmayan Alman model muaddel martini ve martini silahları İstanbul'daki Maçka Silahnanesindedir.¹⁶⁹ Makineli tüfek kadrosu 60 olmasına rağmen, mevcudu ise sadece 12'dir.¹⁷⁰

3. Ordunun topçu silah ve mühimmat durumunda da piyade silahlarından farklı değildir. Muhtelif çapta top ve obüs kadrosu 310 iken, mevcut 108 ve ihtiyaç 202 adettir. Mevcudun kadroyu karşılama oranı ise %34.8'dir. Top başına 848 mermi hesabıyla kadro toplamı toplar için 262.880 adet mermi gerekmektedir. Oysa mevcut sadece 65.045 adet, ihtiyaç ise 197.835'dir. Mermide de kadro karşılama oranı %24.7 oranındadır.¹⁷¹

4. Dönemin modern kara ulaştırma aracı olan motorlu binek ve yük otomobilleri ise IV.Ordu bölgesinde harbin başlangıcında mevcut değildir.¹⁷²

Orduların harp imkân ve kabiliyeti her sınıf harp malzemesinin kadroya göre mevcudiyeti ve ikamesi oranında artar. Ordulara tevdi edilen görevle personel teşkilatı ve malzemesinin uyumlu olması gerekir. Özellikle Kafkas Cephesi gibi soğuk, Filistin-Sina Cephesi gibi aşırı sıcak iklimde hareket icra edecek birliklerin teçhizat, silah ve araçları da iklime uygun olmak zorundadır. IV.Ordu Komutanlığının iâşe, giyim-kuşam ve teçhizat, hafif ve ağır silah ile top ve mühimmatları incelendiğinde, müttefik Almanya'nın savaş politikalarına uygun olarak açılmış Cephe başarılı olma şansı bulunmamaktadır.

¹⁶⁹ İd.Faal.ve Loj. s.EK-6

¹⁷⁰ İd.Faal.ve Loj., s.EK-9

¹⁷¹ İd.Faal.ve Loj., s.EK-7

¹⁷² İd.Faal.ve Loj., s.EK-9

1.2. Osmanlı Devleti Klasik Dönem Menzil Teşkilatı

Osmanlı Devleti'nde menziller¹⁷³ ulaşım, haberleşme, ticari nakliyat, güvenlik ve askeri¹⁷⁴ gibi çok maksatlı olarak kullanılmasına rağmen, ilk olarak haberleşmenin düzenli ve güvenilir bir şekilde sağlanması amacıyla oluşturulmuş resmi kurumlar olarak ortaya çıkmıştır. Ancak menzillerin asıl önemini artıran husus, ordunun seferberlik organizasyonlarında birer lojistik üs şeklinde askeri amaçlı kullanılmasından kaynaklanmaktadır.¹⁷⁵

İster haberleşme, ister hac görevi, isterse askeri amaçlı olsun menzillerin, devletin merkezden hududuna kadar olan iletişimleri, ekonomik başarıları, sosyo-kültürel olarak şehirler ve ülkeler arası etkileşimleri ile askeri sefer organizasyonlarını gerçekleştirebilmeleri gibi kendilerine yüklenen görevleri yerine getirmek için çok düzenli menzil ağlarına ve yol sistemine sahip olmaları gerekmektedir.¹⁷⁶ Söz konusu, Asya, Avrupa ve Afrika kıtalarında çok geniş bir coğrafyaya yayılmış ve güçlü bir merkezi yönetimi benimsemiş Osmanlı Devleti olduğunda, kullanılma maksadı ne olursa olsun menzillerde yol sistemi daha da önem kazanmaktadır. Bütün ekonomik faaliyetlerin yolların geçtiği yerler ve bu yolların ulaştığı liman ve şehirlerde toplanması, askeri sefer organizasyonlarının aylar hatta yıllar öncesi planlanarak gerekli yığınaklanma ve personel seferberliklerinin yapılması, dini vecibelerini yerine getirebilmek için binlerce km. yol kat edilmesi, yolların sürekli olarak işler ve emniyetli olmasını gerekli kılmaktadır.¹⁷⁷ Yollarda oluşabilecek sıkıntılar özellikle sefere giden personelin moral ve motivasyonu üzerinde olumsuz etki yaratacağından, hem menzil bölgesindeki halka sıkıntı verecek hem de devlet otoritesini zaafa uğratabilecektir.¹⁷⁸

¹⁷³ “Arapça nüzül kökünden türeyen menzil kelimesi, inmek, konaklamak, misafir olmak, ev, konak, iki konak arası, bir konak yol, bir günlük yol, mesafe; posta ve tatar beygirlerinin bulunduğu mahal gibi çok geniş anlamlarda kullanılmıştır. **İslam Ansiklopedisi**, İslam Alemi, Tarih, Coğrafya, Etnografya ve Biyografya Lügati, C.VII, MEB Basımevi, İstanbul, 1979 ,S.703; M.Zeki Pakalın, **Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü**, C.II, İstanbul,1993,s.479.; Ferit Devellioğlu, **Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat**, Aydın Kitabevi, Ankara, 2007, s.617

¹⁷⁴ Yusuf Halaçoğlu, Osmanlı İmparatorluğu'nda Menzil Teşkilatı ve Yol Sistemi, İstanbul Üni., **Basılmamış Doçentlik Tezi**, İstanbul, 1982, s. 1-4

¹⁷⁵ M.Yaşar Ertaş, “XVIII. Yüzyıl Başlarında Rumeli'deki Menzillerin Askeri Fonksiyonları“, **Celal Bayar Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Yıl 1997, S.1, s.91

¹⁷⁶ Halaçoğlu, **a.g.t.**, s.Önsöz,

¹⁷⁷ A.Latif Armağan, Osmanlılar Zamanında Hac Yolu ve Menziller, İstanbul Üni. Sosyal Bilimler Enstitüsü Turizm Anabilim Dalı, **Basılmamış Yüksek Lisans Tezi**, İstanbul, 1990, s.15

¹⁷⁸ Mustafa Nuri Türkmen, **XVII. Yüzyıl Sefer Menzillerinin Ekonomik Yönü ve Esnafın Katkısı**, dergiler.ankara.edu.tr./dergiler/18/30/218.pdf , 02.05.2017 tarihinde çıktı alınmıştır.

“Kol” olarak da bilinen bu yollar, haberleşme sisteminin işletilmesi ve aynı zamanda ülkenin harekât bölgelerine ayrılmasında kullanılmışlardır.¹⁷⁹ Anadolu ve Rumeli bölgeleri; kendi içlerinde sağ, orta ve sol kol olmak üzere üçer bölgeye ayrılmıştır. Her kolda, bir ana stratejik yol ile bu bölgedeki şehir ve kasabaları birbirine bağlayan tali yollar bulunmaktadır.¹⁸⁰ Gerek Anadolu, gerekse Trakya bölgesinde üçer ayrı istikamette kullanılan yolların başlangıç noktası İstanbul’dur.¹⁸¹ Ülke içerisindeki bütün ekonomik faaliyetler, bu yolları geçtiği yerler ile bu yolların ulaştığı liman ve şehirlerde toplanmıştır.¹⁸² Yine uzun harpler yaşamak zorunda kalan Osmanlı Devleti kurduğu bu yol ağı ile özellikle XVII-XVIII yüzyıllardaki savaşlarda Ordusunun iâşe problemlerini çözmüş, bu haliyle Rumeli’deki rakipleri Avrupalıların bile hayranlıklarını uyandırmıştır.¹⁸³ Anadolu’daki sağ kol, Osmanlı Devleti’nin kuruluş döneminde Bursa, Balıkesir, İzmir, Antalya bölgelerinde yapılan savaşlarda; orta kol, Irak, Suriye, Mısır ve Arap yarımadası yönüne yapılan seferlerde ve sol kol ise İran ve Rusya üzerine yapılan savaşlarda kullanılmıştır. Rumeli’deki sağ kol, Bulgaristan, Romanya, Rusya’ya; Orta kol Avusturya ve Macaristan üzerine ve sol kol ise Yunan ve Venedik istikametine doğru yapılan savaşlarında kullanılmışlardır.¹⁸⁴

¹⁷⁹ Rıza Bozkurt, “Osmanlı İmparatorluğu Döneminde Ülkenin Harekât Bakımından Bölgelere Ayrılması, İkmal ve İâşe İşleri, Haberleşme Sistemleri”, **Askeri Tarih Bülteni**, Gnkur ATASE Bşk.lığı Yay., Yıl:13, Ağustos 1988, Sayı 25, s.1-2 (Bölgeler)

¹⁸⁰ **Anadolu’daki Sağ Kol:** Üsküdar-Gebze-Hereke-Kocaeli-İznik-İnegöl-Harmancık-Simav-Uşak(hariç) - Bozkır (hariç)-Ermenek (hariç)-Alanya (dahil), Antalya’nın doğusundan geçen hattın batısında kalan bölge; **Anadolu’daki Orta Kol:** Üsküdar-Hereke -Kocaeli-Eskişehir-Bolvadin-Akşehir-Konya- Ulukışla-Adana-İskenderun-Antakya-Halep-Hama-Humus-Şam ve Şamdan Kudüs- Kahire ve yine Şam’dan Medine- Mekke-San’a’ya uzanan yol ve **Anadolu’daki Sol Kol:**Üsküdar-Kocaeli-Bolu-Gerede-Koçhisar-Tosya-Merzifon; Merzifon’dan Ladik- Niksar-Karahisar-ı Şarki-Kelkit-Tercan-Aşkale-Erzurum-Kars ve yine Merzifon’dan Amasya-Tokat-Sivas- Malatya- Elazığ- Diyarbakır- Mardin- Nusaybin- Musul- Kerkük- Hanekin- Bağdat-Basra’ya uzanan yollar yani Orta kol sınırının kuzeyi ile Karadeniz arasında kalan ve İran istikametinde uzanan bölgedir. **Rumeli’deki Sağ Kol:** İstanbul- Edirne (hariç)- Filibe (hariç)- Sofya (hariç)- Tuna Nehri’ne kadar uzanan ara hattının doğusunda kalan bölge; **Rumeli’deki Orta Kol:** Sağ kol ara hattı ile İstanbul- Silivri- Çorlu (hariç)- Gümülcine (hariç)- Razlık – Manastır-Berat hattının kuzeyinde kalan bölge ve **Rumeli’deki Sol Kol** ise İstanbul- Silivri –Tekirdağ-Keşan- Ferecik- Gümülcine- Serez- Selanik- Yenişehir- Atina- Isparta yolu yani Orta kolun sınırının güneyinde kalan yollardır. Rıza Bozkurt, “Osmanlı İmparatorluğunda Kollar, Ulak ve İâşe Menzilleri”, **Gnkur. Harp Tarihi Dairesi Resmi Yay.** Seri No.:2, Gnkur Basımevi, Ankara, 1966, s.1-2 (Menziller); Bozkurt, **Bölgeler**, s.1-2; Yusuf Halaçoğlu, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Menzil Teşkilatı Hakkında Bazı Mülâhazalar”, **Osmanlı Araştırmaları**, C.II, İstanbul, s.123.

¹⁸¹ İlker Öztürk Osmanlı İmparatorluğu’ndan Günümüze Demiryollarının Gelişimi, İstanbul Üni., Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Anabilim Dalı, İktisat Tarihi Bilim Dalı, **Basılmamış Yüksek Lisans Tezi**, İstanbul, 2009,s.7-8

¹⁸² Armağan, **a.g.t.**, s.15

¹⁸³ Yücel Özkaya, “XVIII. Yüzyılda Menzilhane Sorunu”, **DTCFD**, XXVIII/3-4, Ankara, 1977,s.350-352

¹⁸⁴ Bozkurt, **Bölgeler**, s.1-2

Askerî, hac ve posta menzilleri aynı coğrafya veya idarî birimler üzerinde konuşlandırılmış olsalar bile; mekânları, organizasyonları, işleyişleri ve işlevleri bakımından birbirilerinden net bir şekilde ayrılmaktadırlar.¹⁸⁵ Özellikle Posta teşkilatı olarak kullanılan ulak menzili¹⁸⁶ ile sefer organizasyonundaki askeri menzili birbirine karıştırmamak gerekir.¹⁸⁷ Ulak menzilleri sınırlı sayıda personele hizmet veren, basit yapıda mekanlar iken, askeri menziller onbinlerce askerin başta iâşe ve ibateleri olmak üzere her türlü ihtiyaçlarını karşılayabilmeleri maksadıyla önceden hazırlanmış, yerleşim alanları dışına kurulu, büyük birlikler için içme ve kullanmada kullanılan su sıkıntısı bulunmayan geniş bir alanı kapsamaktadır.¹⁸⁸ Üstlendikleri görevler farklı olsa bile bazen her iki menzil de aynı bölgeyi kullandığı da görülmektedir.¹⁸⁹

1.2.1. Posta Menzilleri

Ana ve tali yol üzerinde sıralanmış olan posta (ulak) menzilleri, Devlet emirlerinin yerlerine çabuk ulaştırılmasını sağlamak maksadıyla kullanılmışlardır. Bu maksat için Devlet posta yolları üzerinde oluşturduğu menzillerde yeteri kadar beygir, araba ve hatta deve bulundurmıştır. Tatar ve ulaklar, gerekli olan hayvanları menzillerden temin edebildikleri gibi, yine buralarda hayvanlarını değiştirerek yollarına devam edebilmişlerdir.¹⁹⁰ Ulak hükmündeki hanlar, kervansaraylar yerine menzil sisteminde, menzilin işlevlerinin yerine getirilmesi maksadıyla konaklama tesisleri -menzilhaneler- kurulmuştur. Menzilhanelerin aralarındaki mesafe, coğrafi şartlar, bölgenin emniyeti¹⁹¹, yerleşim yerlerinin varlığı ve büyüklüğü gibi

¹⁸⁵ Cemal Çetin, “İşlevleri ve Özellikleri Bakımından Konya Menzilleri (XVII. ve XVIII. Yüzyıllar)”, **Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, s.295

¹⁸⁶ Osmanlı Devleti’nde, menzilhaneler kurulmadan önce, haberleşmenin sağlanması için ülkenin dört bir tarafına gönderilen ulaklara, uğradıkları yerlerde ihtiyaç duydukları binek hayvanlarının temini ile iâşe ve konaklama ihtiyaçlarının karşılanması için verilen resmi belgelerin genel ismidir. Bkz. Pakalın, **Terimler Sözlüğü**, C. III, s.543.

¹⁸⁷ Halaçoğlu, **a.g.m.**, s.123-131

¹⁸⁸ İzzet Sak-Cemal Çetin, “XVII. ve XVIII.Yüzyıllarda Osmanlı Devleti’nde Menziller ve Fonksiyonları: Akşehir Menzilleri Örneği”, **Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, Yıl.2004, S.16, s. 198-199

¹⁸⁹ Örneğin 1083 yılında yapılan Kamanîçe Seferi’nde Aydos bölgesi askeri ve ulak menzili olarak müştereken kullanılmıştır. Sadece sefer öncesinde ve sırasında yoğunlaşan haber trafiğinden dolayı, ulak menziline beygir sayısı ve tayinatları artırılmıştır. Bkz. Türkmen M.N., **a.g.m.**,

¹⁹⁰ Hikmet Tongur, **Türkiye’de Genel Kolluk Teşkil ve Görevlerinin Gelişimi**, Kanaat Basımevi, Ankara, 1946, s.109-110

¹⁹¹ Çağatay Uluçay, **18. ve 19 Yüzyıllarda Saruhan’da Eşkiyalık ve Halk Hareketleri**, İstanbul, 1955, s.34-35

faktörlere bağılı olarak değışmekle birlikte genel olarak 10-12 saatlik yürüyüş mesafesinde, 57-68 km.dir.¹⁹²

Menzillerde işlerin düzenli olarak yürütölmesini ve eşkıya baskınlarına uğramamasını sağlamak maksadıylā eyalet, kaza ve livalara sık sık buyruklar gönderilmiş, emniyet ve asayiş bakımından da önemli tedbirler alınmıştır. Böylece menzilin bilinen siyasi ve askeri fonksiyonlarının yanında imparatorluk sınırları içerisinde seyahat ve ticaret faaliyetlerinin de emniyet içinde yapılması gerçekleşmiştir.¹⁹³ Menzil yollarının dışında kalan alanlar ile yerleşim yerlerinin az olduğı, askeri ve ticaret yollarının kavşak noktaları ile dağ geçitlerinin bulunduğı yerlerde ise, eşkıya grupları ile mücadele etmek ve asayiş sağlamak maksadıylā kır jandarması tarzında *engel, geçit, boğaz ve dar boğaz*”¹⁹⁴ anlamına gelen derbent teşkilatı kurulmuştur.¹⁹⁵ Bu anlam itibarı ile güvenlik ve asayişten görevlerinin yanında bölgelerindeki yolların açılması ve temizlenmesi görevlerini de icra etmişlerdir. Devlet otoritesini her yerde tesise katkısı olan bu teşkilat yerini Tanzimat’tan sonra yeni kurulan zaptiye teşkilatına devretmiştir. 1840 tarihinde iç güvenliğin merkezileştirilmesi anlamında önemli görevler üstlenmesine rağmen teşkilatın düzenlenmesine yönelik “Zaptiye Askeri Nizamnamesi” isimli ilk nizamname 1846 yılında kabul edilmiş, bunu Islahat Fermanı sonrası yazılan 1861 ve 1864 yıllarındaki nizamnameler takip etmiştir.¹⁹⁶ Nizamnamelerin geç uygulamaya konulmasında, Teşkilatın kurulduktan sonra ilk uygulamaların küçük vilayetlerde başlanmış ve denenmeyi müteakip ülke genelinde uygulamaya konulmuş olmasından kaynaklanmaktadır.¹⁹⁷

¹⁹² Yusuf Halaçoğılu, **Osmanlılarda Ulaşım ve Haberleşme (Menziller)**, PTT Genel Müdürlüğü Yay., Ankara, 2002, s.51; Bozkurt, **Menziller**, s.5-42. Rıza Bozkurt Başbakanlık arşivlerinden yararlanarak hazırlamış olduğı kitabında, İmparatorluğun XVIII. Yüzyılda kullanmış olduğı ulak ve iaşe menzilleri hakkında detaylı verileri tablo- cetvel halinde vermiştir. Bu cetvellerde, ulak menzilleri ile ilgili olarak, ana ve tali yollar üzerindeki ulak menzillerini, birbirleri arasındaki atlı mesafelerini ve at kadrolarını; iaşe menzilleri ile ilgili olarak ise menzillerin birbirlerine olan yaya mesafelerini, iaşe merkezlerine gerekli olan ikmal maddelerinin nerelerden sağlanacağını, iaşe merkezlerinde bulundurulacak iaşe maddelerinin cins ve miktarlarını, intikallerde dinlenme ve bütünleme işleri için kalınacak merkez ve kalma sürelerini detaylı olarak göstermiştir.

¹⁹³ Tongur, **a.g.e.**, s.110; Armağan, **a.g.t.**, s.24

¹⁹⁴ Devellioğılu, **a.g.e.**, s.175

¹⁹⁵ Cengiz Orhonlu, “Osmanlı İmparatorluğunda Derbent Teşkilatı”, No:1209, **İ.ÜNİVERSİTESİ Edebiyat Faköltesi Yay.**, İstanbul, 1967, s.9-30

¹⁹⁶ Ali Sönmez, “Zaptiye Teşkilatı’nın Düzenlenmesi (1840-1869)”, **Ankara Üniversitesi DTCT Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi**, C.XXV, S.39, s.199-200

¹⁹⁷ Orhonlu, **a.g.e.**, s.138

XIX. yüzyıl başlarına gelindiğinde, Lütü Paşa Sadaretinden beri devam eden menzil sistemi iyi işletilememiş ve ıslah çalışmalarına başlanmıştır. Bütün kurumlarda düzenlemeler yapan II. Mahmut, menzilhanelerde de birtakım düzenlemeler yapmıştır. 1824 yılında yayımladığı fermada özetle, menzilhanelerin iltizama verilmek yerine “kira usulü” ile yönetileceğini, Devlet işleri için gönderilecek tatarlar ve diğer görevlilerin kira ücretlerinin hazinece ödeneceğini, hiç kimseye bedava yiyecek verilmeyeceğini ve menzilhanelerin inşaat, bakım ve onarım ve diğer masrafları bölge halkından alınmak yerine kiracıbaşıları tarafından tahsil edileceğini belirtmiştir.¹⁹⁸ Ancak, Devlet desteği yerine kiracılık sistemiyle yürütülmek istenen bu sisteminden de istenilen verim alınamayınca 1829 yılında kaldırılmış; 1834 yılında Avrupa’daki sistem örnek alınarak teşkil edilen posta sistemine dönüştürülmeye başlanmıştır.¹⁹⁹ 1839 yılında Posta Teşkilatının kurulmasıyla haberleşme maksadıyla kullanılan ulak menzil teşkilatı tarihe karışmıştır.²⁰⁰ 1911 yılında Menzil Umum Müfettişliğinin kurulmasıyla birlikte askeri posta ve telgraf hizmetleri bu müfettişlik tarafından yürütülmüştür.²⁰¹

1.2.2. Sefer Organizasyonu ve Askeri Menziller

Tarih sahnesine çıkmasından itibaren gaza ve cihad politikası ile hareket eden Osmanlı Devleti²⁰², kuruluşundan itibaren savaş halinde bulunarak harp yeteneğini artırmış, idari yapısına askeri bir özellik kazandırmıştır.²⁰³ Bu özellik sayesinde iâşe ve ikmal konuları başta olmak üzere sefer organizasyonlarında bir hayli birikim elde ederek çağdaşlarına öncülük etmiştir.²⁰⁴

Ordunun sefer için toplandığı bölgelerden harekât alanına kadar muharebe yeteneğini kaybetmeden sorunsuz bir şekilde ulaşılabilmesi planlı ve uygulanabilir

¹⁹⁸ Musa Çadircı, “Posta Teşkilatı Kurulmadan Önce Osmanlı İmparatorluğu’nda Menzilhane ve Kiracıbaşılık”, **VIII. Türk Tarih Kongresi**, C.II, Ayı basım, TTK, Ankara, 1981, s.1361

¹⁹⁹ Nesimi Yazıcı, “Tanzimatta Haberleşme ve Kara Taşımacılığı”, **OTAM III**, 1990, s. 334

²⁰⁰ Halaçoğlu, **a.g.t.**, s. 162-168

²⁰¹ **Menzil Hidematı Nizamnamesi**, Matbaayı Askeriye, İstanbul, 1327, s.7; md.10-2

²⁰² Ömer İşbilir, “Osmanlı Ordularının İaşe ve İkmalî: I.Ahmet Devri İran Seferleri Örneği”, (Ed:Güler Eren), **Türkler**, C.X, s.151-163.

²⁰³ M.Yaşar Ertay, “Osmanlı Devletinde Sefer Organizasyonu”, (Ed: Güler Eren), **Osmanlı**, C.VI., s. 690-697

²⁰⁴ Hamit ve Muhsin, **Türkiye Tarihi**, Devlet Matbaası, İstanbul, 1930, s.533; Halil İnalcık, **Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ (1300-1600)**, Çev:Ruşe Sezer, Ankara, Yapı Kredi Yay., 2006, s.12-13

bir sefer organizasyonunun yapılmasına bağlıdır.²⁰⁵ Padişahın sefer iradesi ile başlayan süreçte, ordunun harekât alanına zinde bir şekilde ulaşmasını ve ulaşılan bölgede de ihtiyaçların giderilmesini sağlamak maksadıyla, öncelikle en uygun güzergâhlar ve o güzergâh üzerindeki konaklama yerleri seçilmiştir. Bu konaklama yerleri askeri menzillerdir.²⁰⁶

Sefer esnasında kullanılan askeri menziller temelde iki farklı görev üstlenmişlerdir. Birincisi ordunun sefer için yöneldiği istikamette askerlerin ve hayvanlarının ihtiyaçlarını karşıladıkları, konakladıkları ve zahirenin depolanarak dağıtıldığı ana menziller; ikincisi ise personel ve zahirenin yakın bölgelerden teminini müteakip güzergâh üzerindeki ana menzillere nakledilmesinde kullanılan ikincil-tali menzillerdir. Sefer başlamadan önce güzergâh üzerinde seçilen askeri menzillerle ilgili kaza kadıları, kethüdalar, ayanlar ve menzil mübaşirleri tarafından raporlar hazırlanarak merkeze iletilmiştir. Bu raporlarda menzillerin birbirine olan uzaklıkları, bağlantı yolları, menzil için seçilen arazinin harekâta uygunluğu ve bunlara ait yapılacak işler ayrıntılı olarak bildirilmiştir. Devlet bu raporlara göre gerekirse merkezden uzman mübaşirler tayin etmiştir. Atanan mübaşirler raporlardaki işleri, niteliğine ve büyüklüğüne göre bölge halkından ve askerden faydalanarak yerine getirmiştir.²⁰⁷

İkmal maddelerinin sevkiyatında genellikle karayolu kullanılmış, ağırlıklı olarak da develerden faydalanılmıştır. Ancak zaman zaman Rumeli’de Tuna, Anadolu’da Dicle ve Fırat nehirlerinden denizyolu ile sevkiyat yapılarak zamandan ve maliyetten tasarruf sağlanmaya çalışılmıştır.²⁰⁸ Osmanlı Devleti’nde, gerek yolların gerekse yük hayvanlarının eksikliği ve bakımsızlıklarından dolayı sevkiyatta yaşanan sıkıntılar hiçbir dönem tam olarak çözülememiş; bazen temin edilen ikmal maddelerinin menzil bölgesine sevkiyat maliyeti temin maliyetinden fazla olabilmektedir.²⁰⁹ I. Dünya Savaşına gelindiğinde, merkezden ordular bölgelerine

²⁰⁵ Serdar Genç, “Osmanlı-Safevi Savaşlarında Sefer Organizasyonu ve Lojistik 1722-1725”, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Türk Tarihi Ana Bilim Dalı Yeniçağ Tarihi Bilim Dalı **Basılmamış Doktora Tezi**, İstanbul, 2012, s.79

²⁰⁶ Halaçoğlu, **a.g.m.**, s.123-131

²⁰⁷ Ertuş M.Y., **Fonksiyonlar**, s.92

²⁰⁸ Yusuf Güldüren, “Kanuni Sultan Süleyman Döneminde (1520-1566) Tuna ve Tuna’ya Akan Diğer Nehirlerdeki Türk Filosu ve Gemilikleri (Tersaneleri)”, **Çevren Dergisi**, S.43, (Piriştine 1984), s.20

²⁰⁹ Bülent Çelik, “Osmanlı Sefer Organizasyonlarında Kentli Esnafın Getirdiği Çözümler: Orducu Esnafı,” Ankara Üni.Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Yakınçağ Tarihi Bilim Dalı, **Basılmamış Doktora Tezi**, Ankara, 2002, s.168

yapılan personel ve malzeme sevkiyatların düzenli olarak yapılabilmesi için kurulan menzil teşkilatı bünyesinde, personel ve yük sevkiyatlarının tam ve aksaksız olarak sağlanabilmesi için Amele Taburları görev yapmıştır.²¹⁰

Yapılan sefer planlamalarında, hastalık, yaşlılık, iâşe sıkıntısının çekilmemesi, geri bölge emniyetinin alınması ve seçkin personelle sefere devam edebilmesi için kimi zaman menzillerde personel bırakılmıştır.²¹¹ Güzergâh üzerindeki askeri menzillere ordu ulaşmadan önce konakçı paşa ve emrindekilerce tüm hazırlıkların tamamlanmış olması gerekmektedir. Bu hazırlıklar, ikmal sınıfının ikmal görevlerinden olan başta yiyecek maddeleri olmak üzere muharebe için gerekli olabilecek her sınıf ikmal maddesinin sefer boyunca menzili kullanacak tüm personel ve hayvanlara yeter miktarda tedariki, depolanması ve dağıtımı ile yine ikmal sınıfının hizmet görevlerine yönelik mutfak, banyo, çamaşır, fırın işletilmesi olarak sayılabilir. Devlet temin edilen ikmal maddeleri ile mühimmatın depolanabilmesi barış zamanından itibaren ana kollar üzerindeki menzillerde geniş anbar ve mahzenler bulundurmıştır. Ancak sefer zamanında, kazan mevcudunun artmasına ya da savaşın süresinin uzamasına bağlı olarak bu alanların yetersiz kalması durumunda, güzergâh üzerinde sivil halka ait depo olabilecek ahır vb. yerleri savaş süresince kiralamış ya da yeni anbar inşa etme yoluna gitmiştir. Bu anbarlara iâşe maddeleri XVII. yüzyıl sonlarına kadar nüzul ve sürsat yoluyla temin edilirken, daha sonraki yıllarda bu sistemin nakdileştirilmesi ile mübayaa ile temin edilmiştir.²¹²

İkmal maddelerinin temininde kullanılan bir diğer yöntem de bölge halkının ellerindeki fazla zahire, sebze ve meyve ile askerin ihtiyaç duyabileceği diğer malzemeleri kendi imkânlarıyla menzil bölgesine getirerek satmalarıdır. Bu uygulama ile bölge halkı ekonomik olarak kazanç sağlarken askerin de ihtiyacı karşılanmıştır.²¹³

²¹⁰ Süleyman Beyoğlu, “Ermeniler Amele Taburlarında”, **Yeni Türkiye**, 60/2014, **Ermeni Özel Sayısı**, s.2-4; Yusuf Alpmansü, “Birinci Dünya Savaşı Öncesi Menzil Teşkilatı Ve İdari Faaliyetlerin Yürütülmesi Esasları”, **Askeri Tarih Bülteni**, Ağustos 1985, Yıl.10, Sayı.19, s.7;

²¹¹ Yavuz Sultan Selim İran Seferi için Sivas’a gelindiğinde 140.000 asker, 5.000 zahireci ve 60.000 deveye ulaşan mevcudundan 40.000 kadar kuvvetini İskender Paşa komutasında muhtemel Kızılbaş isyanını önlemek amacıyla, Kayseri Sivas arasında konuşlandırmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz.:M.C.Şehabettin Tekindağ, “Yeni Kaynak ve Vesikaların Işığında Yavuz Sultan Selim’in İran Seferi”, **Tarih Dergisi**, C.17, S.22(1967), s.60;

²¹² Ertaş M.Y., **Fonksiyonlar**, s.93,97

²¹³ Çelik, **a.g.t.**, s.168

Temin edilen erzakın kalburlanıp elendikten sonra anbarlarda konulmasına ve bu esnasında muhasebe kayıtları düzgün tutulmasına dikkat edilmiştir. Şayet erzak anbarlarda uzun süre duracaksa, halka satılarak ya da takas edilerek yeni mahsul erzak temini yöntemine gidilmiş; erzakın çürümesi ve kokuşması önlenmeye çalışılmıştır.²¹⁴ Devlet sefer dönemlerinde uyguladığı ekonomik politikalar gereği dönem dönem kazalar arası hububat ihracını yasaklamıştır. Bu yasağın nedenleri; orduların iâşesi, kazaya dahil kent ve kasaba pazarlarında hububattan alınan vergilerin düzenli olarak tahsili ve özellikle hububatın tamamıyla dışarıdan gelen ve ihtiyaçlarını ancak o yolla sağlayan kentlerin iâşelerini sağlamak gibi son derece önemli askeri, mali ve ekonomik zorunluluklardır. Bu zorunluluklar I. Dünya Savaşı süresince, özellikle 1916 yılından itibaren artarak devam ettiği için, aynı ihraç yasakları tekrarlanmıştır.²¹⁵

Menzile gelen personel ve hayvanların melbusat, teçhizat ve mutabiyelerinin bakım ve onarımları, menzil bölgesinde yapılacak gıda, sağlık, menzil altyapısı ile hizmet görevleri orducu olarak adlandırılan esnaf sınıfı tarafından yapılmıştır.²¹⁶ Lonca-Devlet işbirliği sonucu oluşturulan bu grupların askeri sayılmayan ancak askeri sisteme uyarlanan kendine has yönleri bulunmaktadır. Bunda merkezi devletin barış zamanından itibaren loncalarla kurduğu ilişkilerin rolü büyüktür.²¹⁷ Bu tür uygulamalar, halen dünya ordularında ve TSK.lerinde sıklıkla kullanılmaktadır.²¹⁸

Osmanlı Devleti klasik döneminde ehl-i hiref veya erbab-ı hiref olarak da adlandırılan bu sınıf, çeşitli meslek gruplarına mensup kişiler ve sanatkârlardan oluşmuştur. Orducu esnafı sefer esnasında ordunun ihtiyaçlarını karşılamak üzere kapıkulu askerleriyle birlikte götürülmüşlerdir.²¹⁹ Çoğunluğu gayr-i müslim olan

²¹⁴ Lütfi Güçer, “XVI. Yüzyıl sonlarında Osmanlı İmparatorluğu Dâhilinde Hububat Ticaretinin Dâhil Olduğu Kayıtlar”, **İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Dergisi**, CXII/I-4 (1954), s.4

²¹⁵ BCA:BEO-004508-338074-001-001; BCA:BEO-004508-338074-003-001

²¹⁶ Abdülkadir Özcan, “Osmanlı Devleti’nin Askeri Yapısı”, (Ed. Güler Eren), **Türkler**, C.X, s.107

²¹⁷ Çelik, **a.g.t.**, s.9

²¹⁸ M.Cem Oğultürk, “Lojistik Sistemlerin Özelleştirilmesi Kapsamında Türk Silahlı Kuvvetleri’nde Dış ve Özel Askeri Şirketler”, **Güvenlik Stratejileri Dergisi**, Yıl.11, S.22., 2015, s.172; Bu tür uygulamalar yaygınlaştırılarak ve yeni uygulama alanları geliştirilerek orduların asli görevlerini icra etmesi, askeri konulara daha fazla enerji sarf etmesi sağlanması amaçlanmıştır. Barış ve kriz dönemleri ile seferberlik hazırlıkları kapsamında gerek kamu gerekse özel askeri şirketlerden öncelikle hazır yemek, sağlık, temizlik, eğitim, ulaşım ve altyapı gibi lojistik konularında olmak üzere hizmet satın alınması veya kiralanması yoluna gidilmektedir. Bu tür uygulamalar yaygınlaştırılarak ve yeni uygulama alanları geliştirilerek orduların asli görevlerini icra etmesi, askeri konulara daha fazla enerji sarf etmesi sağlanması amaçlanmıştır.

²¹⁹ Hakan Yıldız, **Haydi Osmanlı Seferi (Purut Seferi’nde Organizasyon ve Lojistik)**, İstanbul 2006, s.40.; Ahmet Yüksel, **Osmanlı Sefer Organizasyonlarına Taşradan Bir Bakış: Sivas Şehrinde**

orducu esnafından ekmekçiler, kasaplar, sebzevatçılar, yemişçiler, kahveciler, şamdancılar ve mumcular hizmet görevlerini icra ederken; hasırcılar, pamukçular, silahçılar, kürkçüler, debbağlar, pabuççular, çuhacılar, sarık yapıcılar, terziler ve kunduracılar da imalattan çok bakım ve onarım faaliyetlerini yerine getirmişlerdir.²²⁰ Orduyla beraber sefere çıkan esnaf sınıfı, ihtiyaç nispetinde ülkenin çeşitli bölgelerinden temin edilmişlerdir. İmparatorluk başkentleri olan İstanbul, Bursa ve Edirne'den orducu çıkarılması zorunlu olmakla birlikte ihtiyaç halinde başka bölgelerden de orducu çıkarılmıştır. Bölgelerindeki kadılar sorumluluğunda seçilen orducu sınıfına mensup esnaflar menzil bölgesine kendi alet ve edevatıyla katılmış, belli bir süre hizmet ettikten sonra geri dönmüş; seferin uzaması halinde ise yerlerine yenileri gönderilmişlerdir.²²¹

Yine uzayan seferlerde, Osmanlı Ordusu askeri ve siyasi sebeplerden dolayı dağılmayarak sınıra ya da menzile yakın uygun yerlerde kışı geçirmiştir. "Kışlık" denilen bu uygulama Ordunun sefer zamanlarındaki en büyük problemlerindendir. Kış şartlarında kalabalık bir ordunun 3-4 ay gibi uzun sürede konaklama ve iâşe problemlerini karşılamak oldukça ciddi bir organizasyonu gerektirmiştir.²²²

Menzil bölgesinde bulunan askeri birlik ve esnaf sınıfının barınma ihtiyaçları ile mescit, hastane, erzak, mutfak hamam, tuvalet, idam yeri gibi ihtiyaçları çadırlar ile karşılanmıştır. Bu maksatla ihtiyaç duyulan çadırlar Mehterhane-i Amire tarafından üretilmiştir.²²³ Bunlardan hamam ve hastane için kullanılan çadırlar Ordunun kullanımı içi özel olarak üretilmiştir.²²⁴ Yine sefere çıkacak askerin üniforma, kol ve kılıç, kayış ve her çeşit şerit ve kordon, apolet, ispolet, püskül ile diğer resmi eşyalar İstanbul'da "Simkeşhane"de üretilmiştir.²²⁵

Sefer Hazırlıkları (1787-1850), Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, **Basılmamış Yüksek Lisans Tezi**, Sivas, 2005, s.43-44

²²⁰ Türkmen M.N., **a.g.m.**, ; Tahir Sevinç, "1695 ve 1696 Avusturya Seferinde Organizasyon ve Lojistik", **Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, 2010, s.72; Mehmet İnbaşı, "Dördüncü Murat'ın Bağdat Seferi Masraf Defteri", **Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, S.12, s.277-287

²²¹ Orhan Kılıç, "1585 yılında Tebriz Seferine Çıkan Osmanlı Ordusunun İkmal ve İaşesi", **Askeri Tarih Bülteni**, S.46, s.120-121

²²² M.Yaşar Ertay, "Osmanlı Seferlerinde Olağandışı Bir Kışlak: Kastamonu", **Ankara Üni. Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi**, Yıl:1992, S.18, s.138

²²³ Tamer Gökdemir, **Türk Kara Ordusu Lojistik Tarihi**, Orient Yay., Ankara, 2016, s.60-61

²²⁴ Deriden yapılmış "Çerge" isminde 8 bölmeli bir çadırdır. Orta Asya Türk Devletlerinden beri seferde kullanılmışlardır.

²²⁵ Tunalı, **a.g.t.**, s.176

1.3. Tanzimat Sonrası Sefer Organizasyonu ve Menzil Sistemi:

Osmanlı Devleti'nin beylik döneminde sınır devletleri ile yaptığı savaşların, birkaç gün süreli, kısa muharebeler şeklinde ve sınır boyları gibi dar bir alanda cereyan etmesi, sefer öncesi ve sefer zamanı organizasyonlarının çok kısa zamanda ve sorunsuz olarak yapılmasını sağlamıştır. Küçük bir beylikten imparatorluk haline gelindiğinde de askeri menzillerin iyi işletilmesi ile sefer organizasyonları çağdaşlarının çok ilerisindedir. Fakat XVIII yüzyılın başlarından itibaren her alanda olduğu gibi askeri alanda da yaşanan gerileme sefer organizasyonunu da olumsuz etkilemiş, menziller eski işlev ve fonksiyonlarını yitirmiştir.²²⁶ Üstelik, harekât alanının merkeze olan uzaklıklarının artması, askeri silah ve araçlarındaki teknolojik gelişmelere bağlı olarak ihtiyaçların çeşitlenmesi, cephenin genişlemesi ve harekâtın süresinin uzaması sefer organizasyonlarını giderek karmaşık hale getirmiştir. Osmanlı Ordusunda bu karmaşıklığın en büyük sebeplerinden bir tanesi ve belki de en önemlisi, ikmal ve iâşe sisteminin barışta ve savaşta farklılıklar göstermesidir.

Osmanlı Devleti'nde klasik dönemde Ordu, XVI. yüzyıldan itibaren devşirme çocuklardan oluşan ve barış zamanlarında İstanbul'da bulunan kapıkulu²²⁷ ile Rumeli ve Anadolu atlı ordusu olarak ikiye ayrılan tımarlı sipahiler²²⁸ olmak üzere iki temel askeri güç olarak teşkilatlanmıştır. Bu dönemde, Osmanlı Devleti'nin barış zamanında Merkezdeki Kapıkulu askerleri daimi ve bir nevi batı tarzı profesyonel asker olduklarından iâşeleri kendilerince sağlanırken, Anadolu'daki Eyalet ve Tımarlı askerlerin iâşeleri Tımar sahipleri tarafından karşılanmıştır. Dolayısıyla, Devletin barış zamanlarında Ordusuna yönelik ikmal ve iâşe ile ilgili doğrudan herhangi bir sorumluluğu bulunmamaktadır. Ancak, sefer zamanında ordunun yürüyüş, yığınak bölgeleri ile muharebe sahasındaki iâşe ve ibateleri Devlet

²²⁶ Halaçoğlu, **a.g.m.**, s. 130-131

²²⁷ Osmanlı Devleti'nin kuruluş yıllarında devletin düzenli askeri birliklere ihtiyacı sonucu kurulmuş olan kapıkulu askerleri, yaya-piyade ve atlı-süvari askerlerden oluşmaktadır. Yayalar; yeniçeriler, cebeci, topçu, top arabacı, humbaracı, saka ve lağımçı ocaklarından meydana gelirken; süvari kuvvetleri, sipahi, silahtar, sağ ve sol ulufeciler ve sağ ve sol gariplerden oluşmaktadır. Ayrıntılı Bilgi için bkz: Said Arif Terzioğlu, **Türk Ordusu**, Başnur Matbaası, s.25-37 (Kitabın basım yeri ve yılı tespit edilememiştir.); Hamit ve Musin, **a.g.e.**, s.495-510

²²⁸ Tımarlı Sipahiler Eyalet askerlerinin en büyük kısmını oluştururlar. Yeniçeri Ocağının 1826 yılında kaldırılması arifesinde Rumeli ve Anadolu'daki sipahilerin mühim bir kısmı Humbaracı ve Lağımçı Ocaklarına alınmış ve başlarına yeni zabıtlar tayin edilmiştir. Ancak beklenen sonuç alınmayınca 1847 yılında tımarlı sipahi teşkilatı lağvedilmiştir. Bu iki grup haricinde Serkatkulu ve Orducu Esnafı sınıfları da bulunmaktadır. Ayrıntılı bilgi için bkz.; Bayar, **a.g.e.**, s.21; Yılmaz Öztuna, **Osmanlı Devleti Tarihi 2. Kitap**, Ötüken Yay., İstanbul, 2004.s.91; Said Arif Terzioğlu, **Türk Ordusu**, Başnur Matbaası, s.25-37 (Kitabın basım yeri ve yılı tespit edilememiştir.)

tarafından menziller aracılığıyla karşılanmıştır.²²⁹ Barış düzeninden sefer konumuna geçişte, Kapıkulu askerleri Devlet merkezinde bulundukları için herhangi bir zorlukla karşılaşmadan sefer düzenine girerlerken, ülkenin değişik bölgelerindeki tımarlı sipahilerin toplanmasında ise bir hayli zorluklar yaşanmıştır.²³⁰

Yeniçeri Ocağının Sultan II.Mahmut tarafından 1826 yılında “Vaka-i Hayriye” olarak bilinen olayla kaldırılmasından sonra Asakir-i Mansure-i Muhammediye adlı düzenli bir ordu kurulmuştur. Bu olay, çok kısa ömürlü olan Nizam-ı ve Seban-ı Cedid Orduları hariç tutulursa Osmanlı Ordusunda ilk ciddi yenileşme hareketi olarak kabul edilmektedir.²³¹ II.Mahmud’un halefi Sultan Abdülmecit (1839-1861) tarafından 3 Kasım 1839 tarihinde ilan edilen Tanzimat Fermanıyla birlikte Avrupa’daki gelişme ve düzenlemelerden haberdar olan üst düzey devlet adamlarının teşvik ve desteğiyle Devlet kurumlarında bir dizi yenilikler yapılmaya devam edilmiştir. Bu yenilikler kapsamında, Osmanlı Ordusu yine barış ve sefer ordusu olarak ayrı teşkilatlanmaya devam etmiştir. Barış Ordusunu Nizamiye Birlikleri, Sefer Ordusunu ise Barış Ordusunun yanında Redif, Müstahfız, Aşiret ve Süvari birlikleri oluşturmuştur.²³²

Nizamiye Birlikleri, 6 Eylül 1843 tarihinde Osmanlı Devleti’nin coğrafi konumu, nüfus yoğunluğu, ekonomik gelişmişlikleri ve ulaşım imkânları değerlendirilerek beş ordu bölgesinde konuşlanmıştır. Bunlardan Hassa ve Dersaadet Orduları İstanbul’da, Anadolu Ordu-yı Humayun Dairesi Sivas’ta, Rumeli Ordu-yı Humayun Dairesi Manastır’da ve Arabistan Ordu-yı Humayun Dairesi Şam’da kurulmuştur. Görülen lüzum üzerine 1848 yılında bulunan Irak ve Hicaz Ordu-yı Humayun Dairesi Bağdat’ta kurulmuştur. Orduların asker ihtiyaçlarının da sorumluluk bölgelerinden temin edilmesi planlanmıştır.²³³

Her birine müşirlerin emir ve komuta ettiği orduların memleketin değişik yerlerinde konuşlanması ve askerlik hizmetinin süreye bağlanması; Osmanlı Ordusunun seferlerde yüzyıllardır kullandığı, merkezden hedefe doğru çoğalarak, önceden belirlenmiş ikmal noktalarına sıçrayarak ilerleme tekniğini; askeri menzil

²²⁹ Erendor, **a.g.e.**, s.297-298

²³⁰ Uğur Kurtaran, “Osmanlı Seferlerinde Organizasyon ve Lojistik”, **Turkish Studies – International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic**, Volume 7/4,Fall 2012, p. 2280

²³¹ Karal, **a.g.e.**, s.149-151

²³² Erendor, **a.g.e.**, s.308

²³³ Çadırcı, **a.g.e.**, s.49

sistemini kısmen de olsa geçersiz kılmıştır. Bu yeni yapılanma ve konuşlanmada, Ordunun personel ve lojistik seferber olma, barış zamanında yığınaklanma ve günümüzde idame lojistiği olarak adlandırılan seferde ikmal ve iâşe sisteminde tamamen yeniden yapılandırılmayı gerekli kılmıştır. Ancak Tanzimat Fermanından Balkan Harbine kadar geçen yaklaşık 72 yıllık süreçte Devlet kurumlarında ve ordunun birçok alanında yenilikler yapılmasına rağmen, Ordunun iâşe ve ikmalini aksatmadan sağlamada kullanılan menzil sisteminde herhangi bir yenilik yapılamamış; ikmal ve iâşe, merkezden gönderilen emirlerle yerine getirilmeye çalışılmıştır.²³⁴ Bu sürede ülkede haberleşme, posta, telgraf, telefon sağlık sistemi, kara, deniz ve demiryolu gibi ulaştırma sistemlerindeki teknolojik gelişmeler Osmanlı Devletinin katıldığı savaşlarda kullanılmaya çalışmıştır. Osmanlı Ordusu telgraf sistemi ile Kırım Harbinde tanışmış, askeri amaçlı olarak demiryollarını 1877-78 Osmanlı-Rus harbinde kullanmaya başlamış,²³⁵ 1897 yılındaki Türk-Yunan savaşından başlamak üzere demiryollarını etkin bir biçimde kullanarak gerekli personel ve ikmal maddelerini merkezden hızlı ve etkin biçimde sevk edebilmiştir.²³⁶

Tanzimattan sonraki dönemde Ordu, bazen sahip olduğu teknolojik imkânları etkin ve verimli biçimde kullanamamıştır. Örneğin, yığınaklanma sürecinde demiryolunu etkin olarak kullanamamış, gerçek anlamda ihtiyaç miktarı kadar ikmal maddesini depolayamamış ve harekât bölgesine düzenli sevkiyat gerçekleştirememiştir. Bu başarısızlıkta Ordunun lojistik ve iâşesi için personel yetiştirilememesi büyük etkindir. Devlet üstlendiği bu göreve yönelik, başta 1834 yılında kurulan Mekteb-i Harbiye-i Şahane olmak üzere hiçbir askeri okul ve kurumda herhangi bir ders verilmemiş, barış zamanlarında tatbikatı yapılmamıştır. Sadece Harp Akademilerinde 1909 yılında haftada 2 saat olmak üzere “Muharebe Yolları” isimli ders verilmiştir.²³⁷ Harp Okullarında ise mezun vermeye başladığı 1844 yılından itibaren I.Dünya Savaşı’na kadar birçok defa değişiklik yapılmasına rağmen ikmal, iâşe ve lojistik konularında herhangi bir ders verilmemiştir.²³⁸

²³⁴ Bülent Durgun, “Sefer Planlarında ve Balkan Harbi’nde Osmanlı Ordusunda Menzil Teşkilatı”, **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**, C. XIV, S. 29, İzmir, 2014, s. 59

²³⁵ Yüksel Bayır, “1877-1878 Osmanlı Rus Savaşında Osmanlı Ordusunun İkmal ve İâşesi”, **History Studies**, Volume 5 Issue 1, Ocak 2013, s.19

²³⁶ Ali Osman Akalan, Bir Kurum Olarak Türkiye Cumhuriyeti Devlet Demiryolları Tarihi, Hacettepe Üni., AİİTE, **Basilmamış Doktora Tezi**, Ankara, 2010, s.42

²³⁷ MSB Yay., **Osmanlı Döneminde Askeri Okullarda Eğitim**, 2000, Ankara, s.289-291

²³⁸ İsrail Kurtcephe-Mustafa Balcıoğlu, **Kara Harp Okulu Tarihi**, KHO Matbaası, Ankara, 1991, s.128-138

Balkan Harbi öncesi Osmanlı Ordusu, modern anlamda ordunun harekât alanında her türlü ihtiyacını karşılayabilecek çok fonksiyonlu bir ger hizmet birimine, yeni bir lojistik sisteme kavuşmuştur.²³⁹ Menzil Hizmetleri olarak teşkil edilen bu sistem Osmanlı Ordusu'nda görev yapan General von der Goltz tarafından 1911 yılında "Menzil Hidematı Nizamnamesi"²⁴⁰ ismiyle Alman talimnamelerinden tercüme edilerek yazılmıştır.²⁴¹ General von der Goltz, bu eserden önce seferberlik, yığınak ve harekât planlarının yenilenmesinde temel oluşturan 1886 tarihli "Ahzı Asker Kanunu" ve 1889 yılında "Seferberlik Nizamnamesi"nin yürürlüğe girmesini sağlamıştır.²⁴²

Yeni lojistik sistem ilk olarak Balkan Harplerinde kullanılmıştır.²⁴³ Balkan Harbi (1912-1913) son dönem Osmanlı harp tarihinde, gerek askerî gerekse toplumsal ve kültürel sonuçları itibarıyla travmatik bir yenilgi olması sebebiyle kritik bir konum işgal eder. Kısa vadede Türk tarihinde 10 yıllık savaşın başlangıcı, uzun vadede ise Napolyon Savaşlarıyla (1799-1815) başlayan ve "modern savaş" olgusunun yaşandığı bir savaştır.²⁴⁴ Osmanlı Devleti'nde Kırım Harbi'nden (1853-1856) itibaren başlayan süreçte savaşlar, ülkenin insan gücü, ekonomi, iletişim gibi pek çok kaynağını beraber seferber edilmesi gereken "topyekün harp" eğilimi göstermiştir. Balkan Harbi bu sürecin son halkası olan I.Dünya Savaşının bölgesel, küçük bir denemesidir. I.Dünya Savaşı'ndaki stratejik ve politik Osmanlı Alman ittifakı ise o tarihe kadar olan topyekün harbin sonuncusu ve en önemlisidir.²⁴⁵

²³⁹ Yavuz Selim Çeloğlu, Çanakkale Cephesi'nde Askeri Nakliye Hizmetleri: Beşinci Ordu Menzil Teşkilatı, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, **Basılmamış Doktora Tezi**, Elazığ, 2018, s.16

²⁴⁰ **Menzil Hidemet-ı Nizamnamesi**, Süleymaniye'deki Matbaa-ı Askeriye'ye 1911 yılında, peruj halinde bastırılmıştır. İki bölüm halinde yazılan Nizamnamenin birinci bölümünde, menzilin tanımı ve hudutları, Menzil Umum Müfettişliğinin Vazife ve Sorumlulukları, Menzil Umum Müfettişi ile Ordu Levazım Reisi ilişkileri, Menzil Umum Müfettişliğine bağlı olarak görev yapan Ordu Menzil Müfettişlikleri, Sıhhiye Umum Müfettişi, Telgraf ve Posta Umum Müfettişi ile demir ve karayolları hakkında bilgiler verilmiştir. İkinci bölümde ise Ordu Menzil Müfettişliklerinin görevleri, sorumluluk ve kadroları, Ordu Menzil bölgesindeki menzil faaliyetlerinin işleyiş tarzı, menzil nokta, nakliye, cephane parkı komutanlıkları, Ordu Posta ve Telgraf Müfettişlikleri, İnşaat ve Tamirat Müfettişlikleri, menzil ve ordu komutanlıklarına ait anbarlar hakkında bilgiler bulunmaktadır.

²⁴¹ Durgun, **a.g.m.**, s. 59.

²⁴² Fatih Yeşil, "Kara Kuvvetlerinde Avrupalı Danışmanlar", **Osmanlı Askeri Tarihi, 1792-1918**, Editör: Gültekin Yıldız, Timaş Yay. İstanbul, 2017, s.134-136

²⁴³ Çeloğlu, **a.g.t.**, s.5

²⁴⁴ Beşikçi, **Redif**, s. 27

²⁴⁵ Gültekin Yıldız, "Birleşik Harekât Tecrübesi Olarak Cihan Harbinde Türk-Alman Askeri İttifakı" **1914'den 2014'e 100'üncü Yılında Birinci Dünya Savaşı'nı Anlamak, Uluslararası Sempozyum Bildirileri**, HAK Matbaası, İstanbul, 2014, s.191

1.4. I.Dünya Savaşında Menzil Sistemi

1.4.1. Menzil ve Görevleri:

Avrupa Devletleri uzun süren 30 yıl savaşlarının ardından geri hizmet teşkilatının önemini anlamış ve ardılı savaşlarda ordunun geriden desteklenebilmesi için önemli çalışmalar yapmıştır.²⁴⁶ Osmanlı Devleti ordu sefer organizasyonunda klasik menzilin uygulandığı XV ile XVIII. yüzyıllar arasında batılı devletlere örnek teşkil ederken, Tanzimat'ın ilanı ile geri hizmet faaliyetlerinin yürütüldüğü menzil teşkilatına son vermiş, askeri sefer organizasyonlarını emirler ile yürütmeye çalışmış ve Balkan Savaşları'na kadar böyle bir teşkilat oluşturamamıştır. 1911 yılında, Alman nizamnamelerinden çeviri yapılarak Menzil Hidematı Nizamnamesi oluşturulmuş ve geri hizmet faaliyetleri bu Nizamname esaslarına göre yürütülmeye çalışılmıştır.²⁴⁷ Ancak Balkan Savaşlarında beklenen katkıyı sağlayamamış; başarısız olmuştur.²⁴⁸ Bu sistemin başarısızlığında birçok faktörün yanında yetişmiş elemanın bulunmayışı en büyük etkidir.²⁴⁹

I.Dünya Savaşına gelindiğinde, seferberlik süresinin uzatılması ile birlikte uzman personel eksikliği giderilmeye çalışılmış, ancak Balkan Harbi sonrası harbe katılan birçok ordu mensubunun emekli edilmesi lojistik açıdan personel zafiyetini artırmıştır.²⁵⁰ I.Dünya Savaşında menzil hizmetlerinin yürütülmesinde, malzemelerin sevinde çok önemli görevler icra etmesi gereken İstasyon Komutanlıklarında bile daha önceleri bu tür görevleri yapmış, tecrübeli personel bulmakta sıkıntı çekilmiştir. Örneğin, Menzil Umum Müfettişi Alman General Ulrich Back IV.Ordu Menzil Bölgesindeki Şam İstasyonunda yaptığı denetlemelerde İstasyondaki hijyen şartlarını yetersiz, sevkiyatın düzensiz ve fazla miktarda sevk edilmemiş malzeme tespit

²⁴⁶ Yavuz Selim Çeloğlu, “Çanakkale Cephesinde 5. Ordunun İaşesi”, **Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Elazığ, 2013, s.112

²⁴⁷ Askeri eğitimin düzenlenmesi maksadıyla 1883-1895 yılları arasında 12 yıl Osmanlı Ordusunda görev yapan Tümgeneral Freiherr Colmer von der Gotz Paşa, içerisinde Menzil Hidematı Nizamnamesinin de bulunduğu 17 kitap ve risaleyi Almancadan Türkçeye tercüme ettirmiştir. Ayrıntılı ilgi için bkz; Yeşil, **a.g.y.**, s.134

²⁴⁸ Karatamu, **a.g.e.**, s.456

²⁴⁹ Durgun, **a.g.m.**, s. 85-86

²⁵⁰ Geri Hidematı, Menzilsilik / Geri Hidematının Ehemmiyeti-Bu Hizmeti Hangi Sınıf Baştan Tedvir Eder -Geri Hizmetinin Tarifi”, **Mecmua-i Askeriye**, 1 Kanunisani 1336, C. 1, S. 10, s. 397-400.

etmiş; İstasyon Komutanı Şevki Bey ve ekibini yetersiz, tecrübesiz olarak nitelendirmiştir.²⁵¹

Menzil teşkilatı, ordunun harp kabiliyetini muhafaza etmek maksadıyla, konuşlandığı ileri hatlardan geriye, memleket dâhiline kadar geri hizmetlerin aksatılmadan yürütülmesini sağlamak maksadıyla kurulmuştur.²⁵² Bu hizmetler; ordunun ihtiyaç duyduğu erzak, giyim eşyası, teçhizat, cephaneye, akaryakıt ile istihkâm, muhabere ve sağlık malzemeleri gibi kritik ikmal maddelerinin orduya sevk edilmesi; ordunun harp kabiliyetini engelleyecek hasta, yaralı ve esirler ile arızalı olan her türlü harp malzemenin tahliyesi ve yurtiçi ile ordu arasında sürekli bir geliş-gidişi sağlayan ikmal hizmetleri olarak nitelendirilebilir.²⁵³

Bir başka deyişle menzil; muharebe sahasındaki muharip ordunun muhtaç olduğu I ve V. Sınıf ikmal maddeleriyle²⁵⁴, insan, hayvan, araç ve gereçlerin yurt içinden muharip orduya yollanmasını ve orduda kullanım yeri kalmayan madde ve artıkların yurt içine doğru sürekli biçimde tahliyesini gerektiren tüm hizmetlerin eksiksiz, aralıksız ve aksaksız olarak yapıldığı yerlerdir.²⁵⁵ İkmal ve tahliye faaliyetlerin yapılabilmesi için seyyar ordunun hemen gerisinden itibaren bir menzil teşkilatının bulunması kabul edilmiştir.²⁵⁶ Menzil dar anlamda ikmal ve tahliye sisteminin düzenlenmesini ifade ederken, geniş anlamda ise geri bölge harekâtını ifade eder. Geri bölge harekâtı menzil hizmetlerinin de ötesinde orduların işgal ettikleri harekât bölgesi hariç menzil ve yurt içi bölgede lojistik adına icra edilen faaliyetlerinin tümünü kapsamaktadır. Geri bölge harekâtının önemini I.Dünya Savaşı'nda anlayan Türk Ordusu, daha sonraki yıllarda kullanılmak üzere 1923

²⁵¹ ATASE Arşivi, BDH: Kls.589, Dos.46, Fih.-015

²⁵² "Harb-i Umumi'de Menzilcilik", **Mecmua-i Askeriye**, 1 Şubat 1336, C. 1, S. 11, s. 411-421.

²⁵³ **Menzil Hidematı Nizamnamesi**, İstanbul, 1327, s.2; Karatamu, **a.g.e.**, s.456; **Menzil Hududu Hidematı Hakkında Talimat**, İstanbul, 1331; ATASE Arşivi BDH: Kls. Kls.1124, Dos.3, F.001-001; Hakan Türkan, Askeri Mecmua'da Birinci Dünya Savaşı Türk Cephele (1-15. Sayılar), Kırıkkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih ABD., **Basılmamış Yüksek Lisans Tezi**, Kırıkkale, 2010, s. 105

²⁵⁴ **1-5'inci Sınıf İkmal Maddeleri**; Birliklerin lojistik açıdan ihtiyaç duyacağı yiyecek, giyecek, sağlık, yakıt, yağ, silah, araç, gereç ve cephaneye gibi ihtiyaçlarını kapsayan bir tanımlama olup, sınıf bazında genel olarak şu hususları ihtiva etmektedir. I'nci Sınıf İkmal Maddeleri, yiyecek, içecek ve yakacak; II'nci Sınıf İkmal Maddeleri, Levazım(çadır, teçhizat), istihkâm, muhabere, ordu donatım (silâh, araç, gereç) kadro malzemesi. (Giyim-kuşam dahil.); III'üncü Sınıf İkmal Maddeleri, Odun, kömür, aydınlatma malzemesi olarak mum, zeytinyağı kandili ve çıra gibi yakacak ve akaryakıt; IV'üncü Sınıf İkmal Maddeleri, Tahkimat, inşaat araç ve gereçleri ve V'inci Sınıf İkmal Maddeleri ise Mühimmat, Cephanedir. Bozkurt, **Menzilleri**, s.3

²⁵⁵ Alpmanşü, **a.g.m.**, s.2

²⁵⁶ Karatamu, **a.g.e.**, s.456

yılında “Harb-i Umumiyyeden Alınan Bazı Malumat ve Tecarübden Seferber Ordularda ve Menzillerde Geri Hidematı Rehberi”²⁵⁷ yayımlamıştır.

Orduların lojistik anlamda destekleme faaliyetleri, ileriden geriye olmak üzere, ordu harekât bölgesi, menzil bölgesi ve yurtiçi bölgesi olmak üzere üç ayrı bölgede yürütülmüştür.²⁵⁸ Ordu harekât bölgesi, muharip ordular tarafından işgal edilmiş, harekâtın bilfiil icra edildiği alandır.²⁵⁹ Yurtiçi bölgesi, menzil mıntıkası geri hattından itibaren tüm ülkeyi kapsayan bölgedir. Bu bölge, harekât alanında ihtiyaç duyulan her sınıf ikmal maddesinin yurtiçi ve yurtdışı kaynaklardan, çeşitli alım yöntemleri kullanarak ya da üretilerek tedarik edildiği, depolandığı ve sevk edildiği geniş bir bölgedir.²⁶⁰ Yurtiçi ile ordu harekât bölgesi arasında kalan alan ise ordu menzil bölgesidir. Menzil alanı, bölgenin etnik yapısı, coğrafi şartları, arazinin yapısı, mevcut ikmal kaynakları, ulaşım yolları ve imkânları ile kurulacak tesislerin düzenli olarak işletilebilmesi maksadıyla dar ya da geniş alanlarda kurulabilmiştir.²⁶¹

Şayet, oluşan taktik durum gereği menzil mıntıkası düşman toprakları içinde oluşur ise, menzil mıntıkasının geri hududu en yakın valinin emrine verilmiş olan hududuna kadar uzatılabilir.²⁶² Menzil bölgesi ile ordu harekât bölgesinin birbirine olan uzaklıkları ikmal ve tahliye zincirinin kurulması açısından önemlidir. Menzil bölgesinin harekât alanına olan mesafesi, icra edilen harekâtın nevine, bölge arazisinin yapısına ve düşman kuvvetlerinin sahip olduğu silahların azami menziline göre değişebilmektedir.

Yurtiçi ile ordu menzili arasındaki sınır Başkomutanlık tarafından, ordu harekât bölgesi ile menzil bölgesi arasındaki sınır ise harekâtın başlamasından önce ordu komutanlıklarınca, harekâtın başlamasını müteakip Ordu komutanlıklarının teklifleri doğrultusunda Erkan-ı Harp Riyaseti ve Menzil Umum Müfettişliğince

²⁵⁷ Rehber, Erkan-ı Harp Kaimmakamı Muzaffer tarafından 1923 yılında yazılmış ve İstanbul'daki Matba-i Askeriye'ye bastırılmıştır. 185 madde ve 4 grafikten oluşmaktadır. 7 madde Genel Hususlar, 67 madde Ordu Harekât Mıntıkasında Geri Hizmetler ve 110 madde Ordu Menzil Mıntıkasında Genel Hizmetler olmak üzere üç bölüm ve 185 maddeden oluşmaktadır.

²⁵⁸ **Menzil Hidematı Nizamnamesi**, İstanbul, 1327, s.3-4; Karatamu, **a.g.e.**, s.456-457; Alpmanşü, **a.g.m.**, s.2

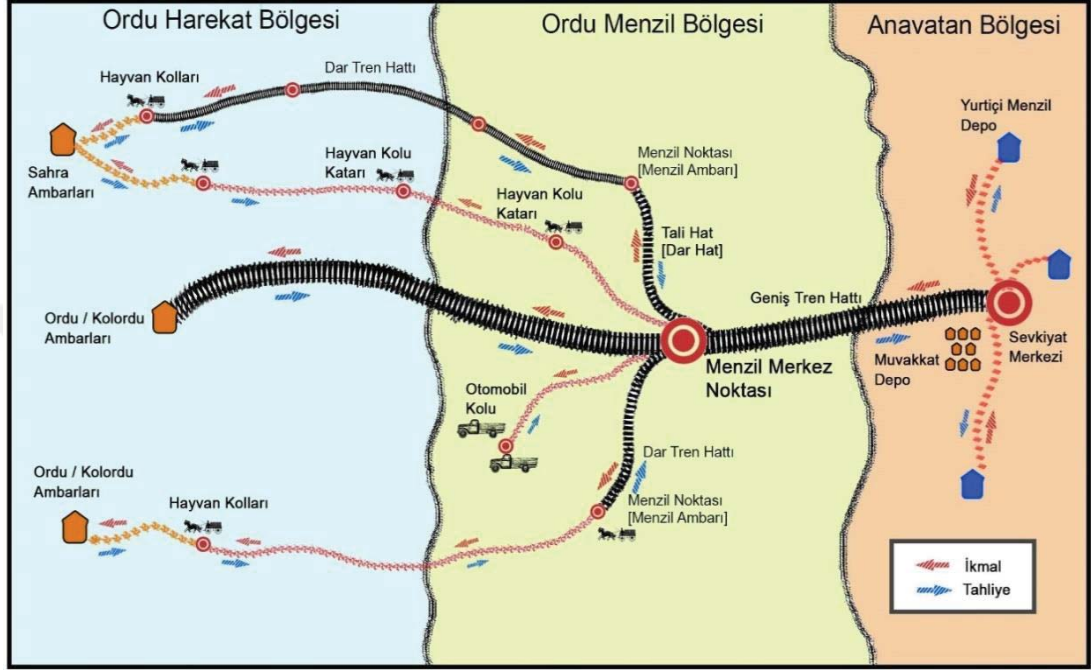
²⁵⁹ Muzaffer, **Rehber**, s. 7-8; Alpmanşü, **a.g.m.**, s. 2

²⁶⁰ Muzaffer, **Rehber**, s. 7-8; Alpmanşü, **a.g.m.**, s. 2;

²⁶¹ Muzaffer, **Rehber**, s. 38-39; Genelkurmay Başkanlığı, “**I.Dünya Harbinde Türk Harbi Kafkas Cephesi, 3.Ordu Harekâtı II**”, Ankara, 1978, s.644

²⁶² **Menzil Hidematı Nizamnamesi**, İstanbul, 1327, s. 3; **Menzil Müessesâtı Hakkında Tarifat**, s. 2; **Seferiye Nizamnamesi**, s. 378; **İd.Faal.ve Loj.**, s. 681.

belirlenmiştir.²⁶³ Ordu harekât bölgesinde sürdürülen hizmetler, ordu komutanının emirleri doğrultusunda ordu kurmay başkanlığınca, ordu menzil bölgesindeki faaliyetler yine ordu komutanının genel emirlerine uygun olarak Ordu Menzil Müfettişliğince ve yurtiçindeki hizmetler ise Genelkurmay ikinci başkanlığınca yürütülmüştür.²⁶⁴ Harekât, menzil ve yurtiçi bölgelerine ait şekil aşağıdadır.²⁶⁵

Şekil 1: Ordu Harekât, Menzil ve Yurtiçi Bölgeleri

1.4.2. Menzil Umum Müfettişliği

Harp zamanlarında muharip orduların lojistik ihtiyaçlarının karşılanabilmesi menzili teşkil eden üç bölgedeki lojistik personel ve birimlerinin uyumlu ve eşgüdüm içerisinde çalışması ile mümkün olabilmektedir. Seferberlik ve Menzil Nizamnameleri gereği bu koordinasyonun sağlanması Genelkurmay II. Başkanlığı bünyesinde teşkil edilecek Menzil Umum Müfettişliğinin en önemli görevidir.²⁶⁶ Kurulacak Müfettişlik, Harbiye Nezareti başta olmak üzere ülkedeki diğer idari ve mahalli müesseselerle de iletişim halinde bulunacak; alınacak kararlar Erkan-ı Harp Riyaseti Karargâhı ve Harbiye Nezareti bünyesindeki daireler ile işbirliği

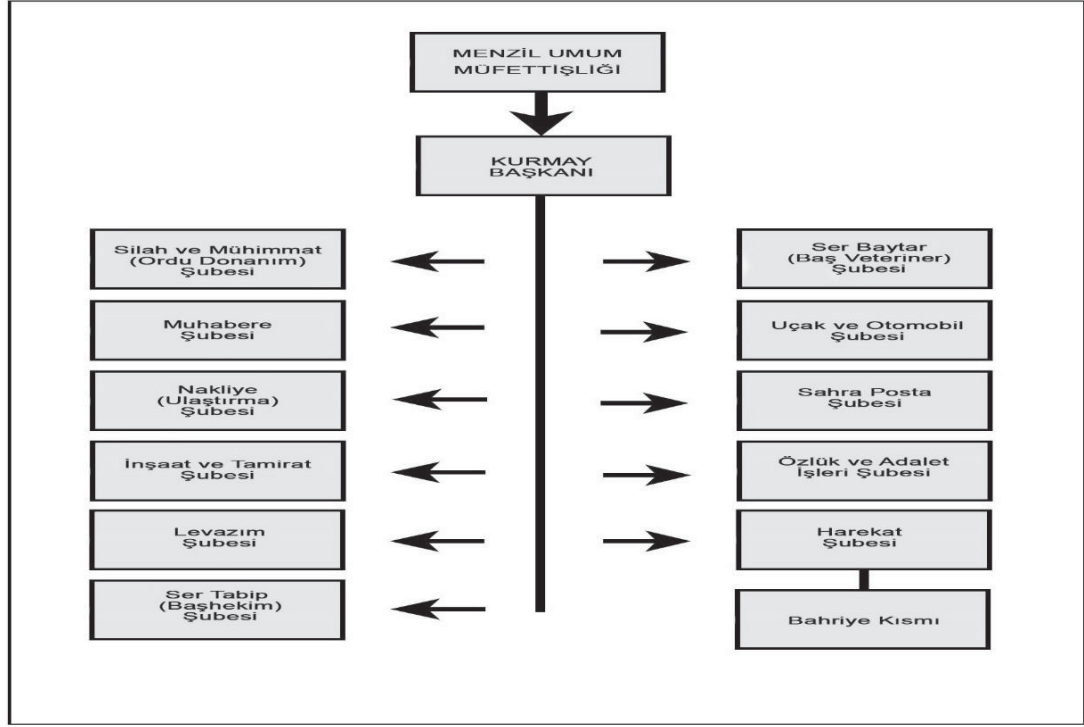
²⁶³ **Menzil Hidematı Nizamnamesi**, İstanbul, 1327, s.3-4; Seferiye Nizamnamesi, “Menzil Hidematı”, s. 479; Karatamu, **a.g.e.**, s.456

²⁶⁴ Alpmansü, **a.g.m.**, s.2

²⁶⁵ Çeloğlu, **a.g.t.**, s.22

²⁶⁶ **Menzil Hidematı Nizamnamesi**, İstanbul, 1327, s. 5; İd.Faal.ve Loj.,s. 112-113

sağlanmasını müteakip yürürlüğe konulacaktır.²⁶⁷ Lojistik faaliyetlerin işbirliği içerisinde yürütülmesini sağlamak maksadıyla kurulacak Menzil Umum Müfettişliğinin teşkilatı ıve Menzil Müfettişliği karargâhı kuruluşu şeması aşağıdadır.²⁶⁸

Şekil 2: Menzil Umum Müfettişliğinin Kuruluşu

Menzil Umum Müfettişliği karargâhındaki şubelerin görevi şunlardır²⁶⁹:

1. Kurmay Başkanı: Menzil müfettişliği şubelerinin amiridir.
2. Özlük İşleri Şubesi: Personel faaliyetlerini ve bünyesindeki adalet işleri kısmı ile de askeri adalet işlerini yürütür.
3. Harekât şubesi: Bir kurmay subayın idaresinde, ordu harekâtına uygun olarak, menzil için genel karar ve emirler hazırlar, harita işlerini temin ve tanzim eder. Savunma, disiplin işlerini sağlar. Demiryolu faaliyetlerini kontrol eder. Erat ikmalinin sağlanmasını planlar ve uygular. Menzil bölgesindeki muharip birliklerin eğitimlerini gözetimi altında tutar ve menzil savaş düzenini planlar. Genel kuvveti tanzim eder ve harp ceridesini²⁷⁰ tutar. Bölgede nehir, göl ve deniz yolları mevcutsa, bu şubeye bir bahriye kısmı eklenir ve bahriye subaylarından teşkil eder.

²⁶⁷ İd. Faal ve Loj.,s. 112-113

²⁶⁸ Alpmansü, **a.g.m.**, s.12-13

²⁶⁹ Alpmansü, **a.g.m.**, s.11

²⁷⁰ Osmanlı Ordusunda Balkan Harbine kadar orduların muhabere harekâtlarını, kuvvetlerini, imkân ve kabiliyetlerini, kayıplarını ve lojistik ihtiyaçlarını belirten, modern anlamda harp ceridesine

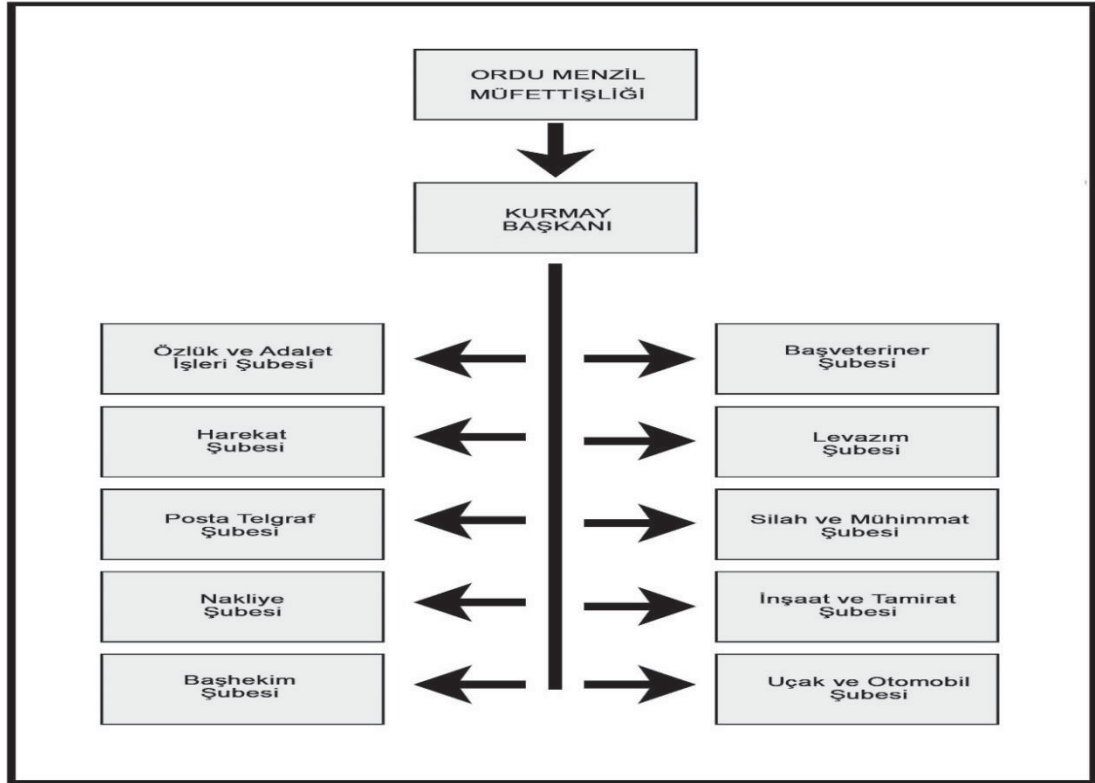
4. Silah ve Mühimmat Şubesi: Tüm silah, cephane, mühimmat ve istihkâm malzemelerinin her türlü işleri ile ilgilenir.
5. Muhabere Şubesi: Menzil bölgesindeki muhabere işlerini düzenler ve ordunun muhabere gereçlerinin ikmalini sağlar.
6. Nakliyat Şubesi: Ordunun tüm hayvan ve arabalarının ikmali ile görevlidir. Ayrıca menzilin nakliye kolları harekâtını idare eder.
7. Levazım Şubesi: Menzil bölgesinde iaşe işlerini düzenler. Orduya gerekli iaşe maddelerini ve levazıma ait teçhizat ve malzemeyi tedarik eder ve yerine ulaştırır.
8. Sağlık Şubesi: Menzil bölgesindeki sağlık işlerini düzenler ve orduya gerekli sıhhiye malzemelerini tedarik eder ve ulaştırır.
9. Veteriner Şubesi: Menzil bölgesindeki hayvan sağlık işlerini düzenler ve orduya lüzumlu veteriner malzemelerini tedarik eder ve ulaştırır.
10. Uçak ve Oto Şubesi: Şayet elde uçak ve motorlu araç varsa, bunların faaliyetlerini düzenlemek için bu şube gerektiğinde kurulur.
11. İnşaat ve Nakliyat Şubesi: Bu şube menzil bölgesindeki bina ve yol inşaa ve onarım işleriyle yükümlüdür.
12. Sahra Posta Şubesi: Bölgenin PTT faaliyetlerini düzenleyen şubedir.

1.4.3. Ordu Menzil Müfettişlikleri

Ordu Menzil Müfettişliği, Menzil Demiryolu Genel Müfettişliği ve Sahra Ordusu Levazım Başkanlığı ile birlikte Başkomutanlık Karargâhına bağlı olarak kurulmuştur. Ordu Menzil Müfettişliğinde menzil yönetim kurulu, inşaat müdürlüğü, menzil cephane parkı, sahra jandarma birlikleri, menzil birlikleri, menzil komutanlıkları, demiryolu birlikleri, posta hayvanı ve araba deposu ile sahra postanelerinden kurulu ordu posta müdürlüğü, menzil telgraf müdürlüğü, menzil divan-ı harbi, ordu elbise deposu, mülki idare, menzil başhekimliği ile menzil

benzer cetvel, harita, ya da herhangi bir rapor tutulmamıştır. Olaylar, seferlere katılan komutanlarca yazılmış, ancak o da methiyelerden ileri geçememiştir. Ordunun XX. yy başlarında Alman ekolüne girmeye başlamasıyla ilk defa Balkan Harplerinde 1 Ekim 1912 tarihinde harp ceridesinin subaylar tarafından tutulması emredilmiş, ancak tam olarak tutulamadığı görülmüştür. Bu yüzden Balkan harbinde hatıratlar halen büyük önem arz etmektedir. I.Dünya Savaşında da seferberliğin birinci günü olan 3 Ağustos 1914 tarihinden başlamak üzere Mondros mütarekesinin imzalanması arasındaki sürede ordu, kolordu, tümen, tugay ve alay karargâhları ile müstahkem mevkiiler, bağımsız birlikler harp ceridesi tutmuşlardır. Lojistik birimlerden menzil müfettişlikleri, sıhhiye hastaneleri ve bölükleri, istasyon komutanlıkları, kol ve katar komutanları, amele taburları ve ekmekçi kolları harp ceridesi tutmuşlardır. Ayrıntılı bilgi için bkz: Karatamu, **a.g.e.**, s.355-357

ulaştırma komutanlıklarından oluşmaktadır. Ordu menzil teşkilatına ait şema aşağıdadır.²⁷¹

Şekil 3: Ordu Menzil Müfettişliğinin Kuruluşu

Ordu Menzil Müfettişliği karargâhındaki şubelerin görevi şunlardır:

1. Menzil Kurmayı: Her ordu karargâhında karışık olduğu kadar da yeni olan menzil işlerinin yürütülmesinden kurmay başkanı yardımcısı konumundaki “menzil kurmayı”²⁷² sorumludur. Bu subaya erkan-ı harp reisi ya da kurmay yarbaşkanı da denilmiştir.²⁷³ Ordu İdare Reisi olarak da bilinen Menzil Kurmayı, Ordu Menzil mıntıkasında bulunan memur, kıta ve hayvanları iâşe eder. Menzil mıntıkasında bulunan bütün kaynak ve vasıtaları kontrol eder. Mümkün mertebe

²⁷¹ Karatamu, a.g.e., s.457

²⁷² Erkanı Harp Yzb. Muzaffer “Geri Hidematta Menzilcilik” isimli makalesinde, kolordu bölgesinde geri hizmetlerin ifasında menzil hizmetlerinin çok önemli bir safha olduğunu; bu hizmetin işletilememesi sonucu, siperde neferin aç kalacağını, yağmur altında kaputsuz kalıp ıslanacağını, sargı yerinde yeterli malzeme olmadığı için tedavi olamayarak acı çekeceğini, ailesinden haber alamadığı için belki de firar edebileceğini, silahına cephane bulamayacağını ve yol kenarında hayvan leşleri ile başıboş intikal edeceğini belirtir. Yürütülen menzil hizmetlerinin çok önemli ama bir o kadar da karışık, teferruatlı, hesabının ve zahmetinin çok olduğunu; dolayısıyla bu vazifenin ancak tahsilli, tecrübeli, harekâta hakim, sağlıklı bir erkanı harp subayı tarafından icra edilebileceğini belirtmiştir. Muzaffer, Geri Hidematta Menzilcilik, **Mecmua-yı Askeriye**, Matba-ı Askeriye, İstanbul, S.10, Yıl 1920, s 395-396

²⁷³ Karatamu, a.g.e., s.457

fazla erzakı anbarlarına doldurur. Genel anbarlardan gelmiş erzakı, depolarına özellikle Menzil Merkez Noktalarına doldurur. Ordu İdare Reisinin talimatına göre ihtiyaç duyuldukça, askeri şimendifer müdüriyetinden yeni durumda istasyon komutanından hemen tren isteyerek erzak ve teçhizatı emredilen bölgelere sevk eder. Eğer menzil mıntıkası şimendiferden uzaklaşmış ise, Menzil Nakliye kollarından yardım isteyerek ordu bölgesine sevkiyat yapar. Ordu menzil merkez noktasından uzaklaşmış ise kolordu nakliye kollarının ordunun yürüyüş yapmalarını sağlamak için ordunun 2 km. gerisinde sahra menzil anbarları tesis eder.²⁷⁴

Ordu menzil kurmayı, ordu komutanının ve kurmay başkanının emir ve direktifleri doğrultusunda geri hizmetlerin aksatılmadan yürütülmesini sağlar. Ordu bağlısı birliklerine komutan adına emirler yayımlayarak komutanın geri bölge faaliyetleri ile fazlaca meşgul olmasının önüne geçer.²⁷⁵ Günümüz muharebelerinde de bu sorun hala geçerliliğini muhafaza etmektedir. Muharebe sahasındaki komutanın mesaisinin büyük bir kısmını harekât ve istihbarat konularına ayırmak, lojistik ve personel konularında ise sadece harekâta yönelik kararını etkileyebilecek boyutlarıyla bilgilendirmek maksadıyla çeşitli tedbirler alınmıştır.²⁷⁶

²⁷⁴ ATASE Arşivi, BDH: Kls.1124, Dos.3, Fih.001-001

²⁷⁵ Alpmansü, **a.g.m.**, s.5

²⁷⁶ Harekatı sevk ve idare eden komutanın lojistik konularında daha fazla meşgul edilerek zaman kaybetmemesi maksadıyla, Kara Kuvvetleri Komutanlığında özellikle 2008 yılından itibaren barış ve savaşta aynı esaslar dahilinde işleyen Otomasyon tabanlı Entegre Lojistik Sistemlerin uygulanmaya başlanması ile lojistik faaliyetler teknik ve taktik olmak üzere iki ayrı kanal üzerinden işletilmeye başlanmıştır. Herhangi bir karar ya da emir vermeyi gerektirmeyen, başta iâşe, mühimmat ve akaryakıt gibi ikmal maddelerinden sarf edilenlerinin yerine günlük olarak bütülenmesi gibi cari lojistik faaliyetlerin yönetildiği teknik kanal, bölük seviyesinden Kara Kuvvetleri Komutanlığı seviyesinde teşkil edilmiş bulunan Lojistik Yönetim Başkanlığı arasında kurulan Lojistik Bilgi Sistemidir. Bu kanalda, Kara Kuvvetleri Lojistik Komutanlığına bağlı planlayıcı Lojistik Destek Üssü ve Lojistik Yönetim Başkanlığı ile icracı olan İkmal, Bakım, Mühimmat ve Ulaştırma Komutanlıkları ve ileri uzantıları yer alır. Bu kanalda matematiksel olarak Lojistik Yönetim Başkanlığına iletilen veriler, yorumlanarak birlik ihtiyaçları itme usulü ile giderilmeye çalışılır. I.Dünya Savaşında harekât alanındaki komutanları meşgul eden konu ise günümüz muharebelerinde taktik kanalın kurulması ile artık problem olmaktan çıkmıştır. Taktik kanal ise komutan ve karargâhların taktik lojistik resmi her seviyede izlediği, durum değerlendirmesi yapılarak lojistik kararların alındığı komuta kanalıdır. Komutanlar durum değerlendirmeleri sonucu alınan kararları lojistik emre dönüştürerek yetkileri dahilinde muharebe sahasında işleyen planlı cari lojistik faaliyetlere müdahale ederek, harekâtın gidişatına göre lojistik faaliyetlerini şekillendirebilirler. Günümüzde Kara Kuvvetleri Lojistik Komutanlığının icra ettiği görevler ile I.Dünya Savaşında Menzil Umum Müfettişliklerinin icra ettiği görevler konu itibarı ile aynıdır. Her ikisi de hemen gerisinde konuşlandıkları birlikler için ikmal ve tahliye görevlerini icra etmektedir. Bu görevlerin icrasında dönemlerindeki mevcut teknolojik gelişmeleri kullanma gayreti içerisinde olmuşlardır. Kara taşımacılığında demiryolu ve hayvan nakliye kolları yerini hava taşımacılığı ve Drops, Tır vb.modern kara araçları almıştır. İstekler her ikisinde de alttan üste hiyerarşik yapıya uygun olarak istenmeye devam ederken, günümüzde telgraf yerine milli yazılımlı otomasyonlarla yapılmaya başlanmıştır. I.Dünya Savaşında menzil mıntıkasında lojistik anlamda ikmal, bakım, ulaştırma, sağlık ve haberleşme faaliyetleri icra edilirken, günümüzde bu

Yokluğunda ise, menzil idare heyeti içerisindeki menzil ikmal şubesi bu görevi üstlenir.²⁷⁷

2. Ordu menzil ikmal şubesi, Ordu Menzil müfettişliğinin en kritik şubesidir. Bu şube, ordu bölgesinde demiryolu, disiplin, bina ve yol yapımı, harita ikmali, er ikmali ve depo alayları hizmetiyle uğraşır. Kolordulara ve menzil müfettişliklerine verilecek geri hizmet emirlerini tertip eder, hazırlar ve uygulanmasını takip eder. Ordu kurmay yarbaşkanının gözetimi altında geri hizmetlerini ayrıca birer şube halinde işleten hizmet amirleri bulunmaktadır. Bunlar piyade, süvari, makinalı tüfek, topçu, istihkâm, muhabere, otomobil, levazım, sıhhiye, baytariye (veteriner), muamelat-ı zatiye (personel), nakliye (ulaştırma, tayyare, posta ve mehakim (yargılama) sınıfına mensup personeldir.²⁷⁸

3. Ordu Menzil Başhekimlikleri: Ordu Menzil Müfettişliğinin, Ordu Sıhhiye Reisinin, Seyyar Ordu Sıhhiye Müfettişi Umumisinin emri altındadır. Menzil Mıntıkasındaki genel sağlık, ordu ağır hastalarının yurtiçine sevki; hafif hastaların sonraki tedavileri için ordu bölgesine sevki, ordu ilerleyince harekât alanındaki kalan seyyar hastaneler yerine menzil hastaneleri ile ikamesi ve orduda acil ihtiyaç duyulan tıbbi malzemelerin sevkinden sorumludur. Menzil mıntıkasındaki Hilal-i Ahmer şubeleri ve gönüllü sıhhiye heyetleri de bu müfettişliğin idaresi altında görev yaparlar.²⁷⁹ Menzil Başhekimliğinde Sahra Hastaneleri Müdürlüğü, Savaş Hastaneleri Kurulu, Menzil Hastaneleri ve Daimi Hastaneler, Hastane Yedek Anbarı ve Sıhhiye Deposu, Hasta Yollama Komisyonu, Sıhhiye ve Hasta tren ve Gemileri ile gönüllü hasta bakıcı kurulları görev yapmaktadır.²⁸⁰

4. Ordu Menzil Baş Veterineri: Ordu Menzil Müfettişliğinin emri altındadır. Emrinde menzilin eğitim baytarlarıyla Menzil bargir depoları vardır. Menzil mıntıkasındaki hayvan sağlıklarının muhafazası ile ordudan gelen yaralı ve hasta

faaliyetler Lojistik Komutanlığı kolordu ve Ordu geri bölgelerinde açıp işlettiği Lojistik Koordinasyon Timleri (LKT) aracılığı ile yerine getirilmektedir. Konu bu bağlamda incelendiğinde, günümüzde Kara Kuvvetleri Komutanlığında uygulanan lojistik sisteminin temellerini I.Dünya Savaşında uygulanan Ordu Menzil teşkilatının oluşturduğu söylenebilir.

²⁷⁷ Alpmansü, **a.g.m.**, s.5

²⁷⁸ Karatamu, **a.g.e.**, s.457-458

²⁷⁹ ATASE Arşivi ,BDH: Kls.1124, Dos.3, Fih.001-002

²⁸⁰ Alpmansü, **a.g.m.**, s.12-13

hayvanlar için hastaneler açar. Zaiyata karşılık bargir deposundan sağlam hayvanları sevk eder.²⁸¹

5. Menzil Nakliye Komutanlığı: Bu Komutanlıkta ise sahra ulaştırma bölümü, menzil ağır erzak kolu, anbar erzak kolu, menzil ekmekçi kolu ve menzil at deposu bulunmaktadır.²⁸² Ordu Menzil Müfettişliğinin emri altındadır. Menzil idare reisinin ve baştabibin emirlerine göre kolları vasıtasıyla nakliyatı düzenler. Menzil cephane kolları yeterli gelmez ise, cephane nakliyatına yardım eder. Bu kolların tertip ve düzeninden ve daima işler durumda olmasından sorumludur.²⁸³

6. Ordu Menzil Cephane Komutanı: Ordu Menzil Müfettişliğinin emri altındadır. Mahiyetinde Menzil Cephane kolları ve cephane depoları vardır. Ordunun ihtiyaç duyacağı miktara göre tren isteyerek, trenle cephane sevk eder. Şayet emrindeki menzil cephane kolları yetersiz kalırsa, Menzil Nakliye Komutanından kol istemek suretiyle sevkıyat yapar.²⁸⁴

7. Ordu Menzil Posta Memuru: Ordu Menzil Müfettişliğiyle ordu Posta Genel Müdürünün emri altındadır. Emrinde çeşitli “Menzil Postaneleri” bulunur. Ordunun yurtiçi ile olan irtibatını tanzim eder. Vazifesini “Posta Menzil Nezareti Nizamnamesi”ne uygun olarak yürütür.²⁸⁵

8. Ordu Menzil Telgraf Müdürü: Ordu Menzil Müfettişliğiyle ordu Telgraf müdürünün emri altındadır. Menzil mintıkasındaki bütün telgraf merkezlerinin amiridir. Hizmetin ifası için gerekli olan yerlere yeni hatlar tesis eder. Ordu ilerleyince o mintıkadaki evvelce ordu tarafından tesis edilmiş merkezleri memur vasıtasıyla işgal eder. Ordunun kendi memurlarını yine orduya sevk eder.²⁸⁶

9. Ordu Menzil İnşaat Müdürü: Ordu Menzil Müfettişliğinin emri altındadır. Emrinde çeşitli tamirat komisyonları bulunur. Menzil mintıkasındaki yolların, binaların ve müesseselerin tamirlerini yaptırır.²⁸⁷

Kolordu ve tümen karargâhlarında ise menzil işleriyle ilgili ayrıca bir menzil teşkilatı bulunmamaktadır. Geri hizmet faaliyetleri ile bizzat kurmay başkanı

²⁸¹ ATASE Arşivi, BDH: Kls.1124, Dos.3, Fih.001-002

²⁸² Alpmansü, **a.g.m.**, s.12-13

²⁸³ ATASE Arşivi, BDH: Kls.1124, Dos.3, Fih.001-002

²⁸⁴ ATASE Arşivi, BDH: Kls.1124, Dos.3, Fih.001-002

²⁸⁵ ATASE Arşivi, BDH: Kls. 1124, Dos.3,Fih.001-002

²⁸⁶ ATASE Arşivi, BDH: Kls.1124, Dos.3, Fih.001-002

²⁸⁷ ATASE Arşivi, BDH: Kls.1124, Dos.3, Fih.001-003

ilgilenmiştir. Kurmay başkanlarına bu konuda en büyük yardımcı ise ikmal şubeleridir.²⁸⁸ Kolordu; menzil faaliyetlerini ağırlıklı olarak kendi geri bölgesinde icra eder. Ordu Menzil Müfettişlikleri Kolorduların ihtiyaç duyduğu ikmal maddelerini kolordu geri bölgesine kadar getirmekten sorumludur. Kolordular geri bölge faaliyetlerini kuruluşlarındaki erzak ve cephane kolları, muharebe ve istihkam malzemeleri taşıma kolları, kolordunun bir günlük ekmeğini pişirebilecek ve imkan ve kabiliyetine sahip ekmekçi takımları, kolordu seyyar insan hastaneleri, kolorduyu birkaç su geçidinden geçirebilecek köprücü takımları, kendi hayvan eksikliğini tamamlayabilecek hayvan depoları, kolordu hayvan hastaneleri, sığır sürüleri, sahra jandarma müfrezesi ve kolordu sahra postanesi vasıtasıyla yaparlar.²⁸⁹

Yukarıdaki unsurlarla birlikte I.Dünya Savaşı öncesi oluşturulmaya çalışılan Menzil teşkilatı, orduların konuş yerleri ile personel sayıları dikkate alınarak ve demir ve denizyolları ile buharlı sistemlerdeki dönemin teknolojik yeniliklerden faydalanarak o zamana kadar alışlagelmiş geleneksel yapıdan farklı bir yapılanmaya ve işleyişe kavuşturulmuştur. Klasik dönemde sefer alanına doğru mekik sistemiyle, çoğalarak, askeri menziller kullanılmak suretiyle yaya ve atlı olarak yapılan askeri intikaller, teknolojik gelişmelere bağlı olarak deniz ve demiryolları kullanılmak suretiyle daha süratli ve emniyetli bir şekilde yapılmaya başlanmıştır. Ordu personelinin her türlü ihtiyaçlarının giderildiği düz ve sulak arazilerdeki askeri menziller yine teknolojik gelişmelere paralel olarak yerlerini büyük tren istasyonlarına ve gelişmiş limanlara bırakmıştır. Yeni bir teşkilatlanmaya gidilmesiyle de daha önceki menzil teşkilllerinde bölge halkı ağırlıklı görevli menzil personeli yerine merkezden bu iş için görevlendirilmiş askeri personele bırakmıştır. Posta menzilleri ise kurulan posta ve telgraf idaresi vasıtasıyla önce askeri daha sonraları ise hem asker hem de sivil personelin posta ve telgraf işlerini yürütecek şekilde teşkilatlanmış; askeri posta ve telgraf hizmetleri kurulan Menzil teşkilatının içerisinde yer almıştır.

Yukarıdaki şemaya uygun olarak teşkil edilen Ordu Menzil Müfettişliği'nin görevleri ise şunlardır:²⁹⁰

²⁸⁸ Karatamu, **a.g.e.**, s.458

²⁸⁹ Alpmansü, **a.g.m.**, s.,s.6

²⁹⁰ Alpmansü, **a.g.m.**, s.10

1. Menzil bölgesinin savunmasını sağlamak.
2. Menzil bölgesinin, barınma ve beslenme işlerini sağlamak.
3. İnsan ve hayvan sağlık işlerini idare etmek, yurtiçi ya da menzilde meydana gelebilecek bulaşıcı hastalıkları orduya sıçratmamak.
4. Menzil bölgesinin her kaynağından ordu için yararlı olanları saptamak ve korumak.
5. Yurtiçinden gelen her türlü ikmal maddelerini bölgede iyi koruma ve idare etmek.
6. Ordudan, bakım ve onarım için bölgesine gelen her türlü silah, araç, gereç onarımını; insan ve hayvanların bakım ve tedavi işlerini en iyi biçimde ve kısa sürede yapıp, ihtiyaca göre çeşitli yollarla çabuk ve düzenli olarak orduya yetiştirmek.
7. Cepheden yollanan, ordunun ve menzilin işine yaramayan ve menzil bölgesinde onarılamayacak durumda bulunan her çeşit malzemeyi ana vatana ulaştırmak.
8. Varsa depo birliklerinin eğitimini yapmak.
9. Menzil bölgesinde hizmetlerin iyi durumda akımını sağlamak için gereken inşaatı yaptırmak.
10. Menzil müfettişliği karargâhı, ordu karargâhıyla, görevin en iyi biçimde sürdürülmesi için emniyetli bir irtibat sağlayan bir yerde bulunur.

1.4.4. Ordu Menzil Müfettişliklerine Bağlı Menzil Teşkilleri:

1.4.4.1. Menzil Mıntıka Müfettişlikleri ile Hat Komutanlıkları

Menzil Bölgesi sınırlarının geniş ya da menzile bağlı kurum sayılarının fazla olduğu durumlarda, menzil faaliyetlerinin tek merkezden sevk ve idaresi zorlaştığı için menzil sınırları birkaç bölgeye ayrılabilmiştir. Bu bölgelerin her birinde, ordu menzil müfettişinin organik kuruluşunda, onun emir ve talimatlarına göre hareket edecek menzil mıntıka müfettişlikleri oluşturulmuştur. Her bir mıntıkaya, bölgesindeki her türlü faaliyetlerden sorumlu bir mıntıka müfettişi atanmıştır. Ordu menziline küçültülmüş bir kadrosu ile faaliyet yürüten mıntıka müfettişi

bölgesindeki faaliyetlerin aksatılmadan yürütülmesini sağlamak maksadıyla diğer muntika müfettişlikleri ile koordineli çalışmıştır.²⁹¹

Ordu Menzil Müfettişliklerince, uzun ve geniş menzil hatlarında bulunan çok sayıdaki menzil noktalarının kontrolü ve teftişi mümkün olamayacağından her 3 ile 5 nokta kumandanlığı bir hat kumandanlığının emrine verilmiştir.²⁹² Menzil Nokta Komutanı ile Menzil Bölge Müfettişliği arasında gerekli bir kademe olarak kabul edilen bu komutanlık, bölgesindeki ikmal ve tahliye maksadıyla kullanılan hatlarda, disiplin ve diğer tüm faaliyetleri kontrol altında tutmaktan menzil ya da bölge müfettişine karşı sorumludur.²⁹³ Kadrosunda kendisinden başka yazıcı bulunan Menzil Hat Komutanları kendi hatlarındaki birlik ve kolların kuvvetini, yükünün cins ve miktarını bilmek zorundadır.²⁹⁴

1.4.4.2. Menzil Nokta Komutanlıkları

Menzil Nokta Komutanlıkları bulundukları muntikalardaki Ordu Menzil Müfettişliğinin temsilcisidirler. Bu anlamda, bölgesinde menzile ait birlik ve kurumların hem Menzil Müfettişliğiyle olan irtibatlarını hem de bu birlik ve kurumların birbirleri ile olan irtibat ve iletişimlerdeki koordineyi sağlarlar. Nokta Kumandanlıkları, yollar ve şimendifer istasyonlarına yakın, gece ve gündüz bulunabilecekleri yerlerde karargâhlarını tesis ederler. Bu yer, herkes tarafından kolayca bulunabilecek bir noktada olmalıdır.²⁹⁵ Ordu menzil müfettişliklerinin geri bölge faaliyetlerini, kendisine tahsis edilen bölgede yürüten en önemli kuruluşlardır. Menzil hatlarında, özellikle ordu menzil bölgelerinde, bir günlük yürüyüş mesafesinde, arazi ve yol durumuna göre her 20-30 km.de bir konak tarzında menzil noktası kurulur.²⁹⁶ Menzil noktalarının icra ettiği görevler dikkate alındığında aslında birer konak yerinden ibarettirler. Ancak görevlerin yoğunluğu bakımından konak yerlerinden daha büyük çaplıdır.²⁹⁷ Dolayısıyla daha geniş alanlara ve kaynaklara sahip şehirlerde, kara ve demiryolları kavşak noktalarında, her kolordunun gerisinde,

²⁹¹ İd.. Faal. ve Loj.,s.684

²⁹² **Menzil Müessesatı Hakkında Tarifât**, s. 1; İd.. Faal ve Loj., s.683

²⁹³ İd. Faal ve Loj., s.683

²⁹⁴ Alpmansü, **a.g.m.**, s.5; İd.. Faal ve Loj. s.683

²⁹⁵ ATASE Arşivi, BDH: Kls. 1124, Dos.3, Fih.001-004

²⁹⁶ Alpmansü, **a.g.m.**,s.2

²⁹⁷ İd. Faal veLoj..s.682

geliş ve gidişi çok olan menzil yollarında, yoğun indirme ve bindirme yapılan istasyonlarda tesis edilirler.²⁹⁸

Menzil kolları bu noktalarda uzun süreli konaklayabileceklerinden buralarda her türlü ihtiyaca cevap verebilecek şekilde ordugâhlar tesis edilir. Bu kapsamda konaklayacak personelin malzemelerini depolayabilecekleri anbarlar; mümkünse sıcak yemek için mutfak, fırın, yemekhane, ve çayhane; şahsi temizlik ihtiyaçlarının giderilebilmesi için banyo ve çamaşırhane; ibadetleri için cami ya da mescit; ibateleri için kapalı alan ya da çadırlar; hayvanlar için gerekli ahır ve tavlalar gibi ikmal sınıfının hizmet görevlerine²⁹⁹ yönelik kolaylık tesisleri açılarak birliklerin iâşe ve ibateleri sağlanır. Yine Nokta Komutanlıklarının büyüklüğüne göre tabip nezaretinde menzil hastaneleri açılır. Özel olarak hazırlanmış ve sarı flamalarla işaretlenmiş bu bölgelerde, hastaların tedavilerinin yanında sağlık ve içme sularının kontrolleri ile bulaşıcı hastalıklarla mücadele yapılır. Kullanılması uygun olmayan kuyuların kapatılması dâhil sağlığı tehdit eden her türlü tedbir alınır.³⁰⁰ İki konak arasındaki mesafenin uzunluğuna ve yolun durumuna göre menzil hatlarında hastane, hayvan tedavi merkezi ve küçük bakım onarımları gerçekleştirebilecek şekilde bir nevi seyyar bakım ve onarım tesisleri açılır.³⁰¹ Daha çok menzil ve ordu geri bölgesinde kurulan Menzil Nokta Komutanlıkları yükledikleri iş itibarı ile klasik dönem askeri menzil işlevlerine benzer görevleri yerine getirmişlerdir.

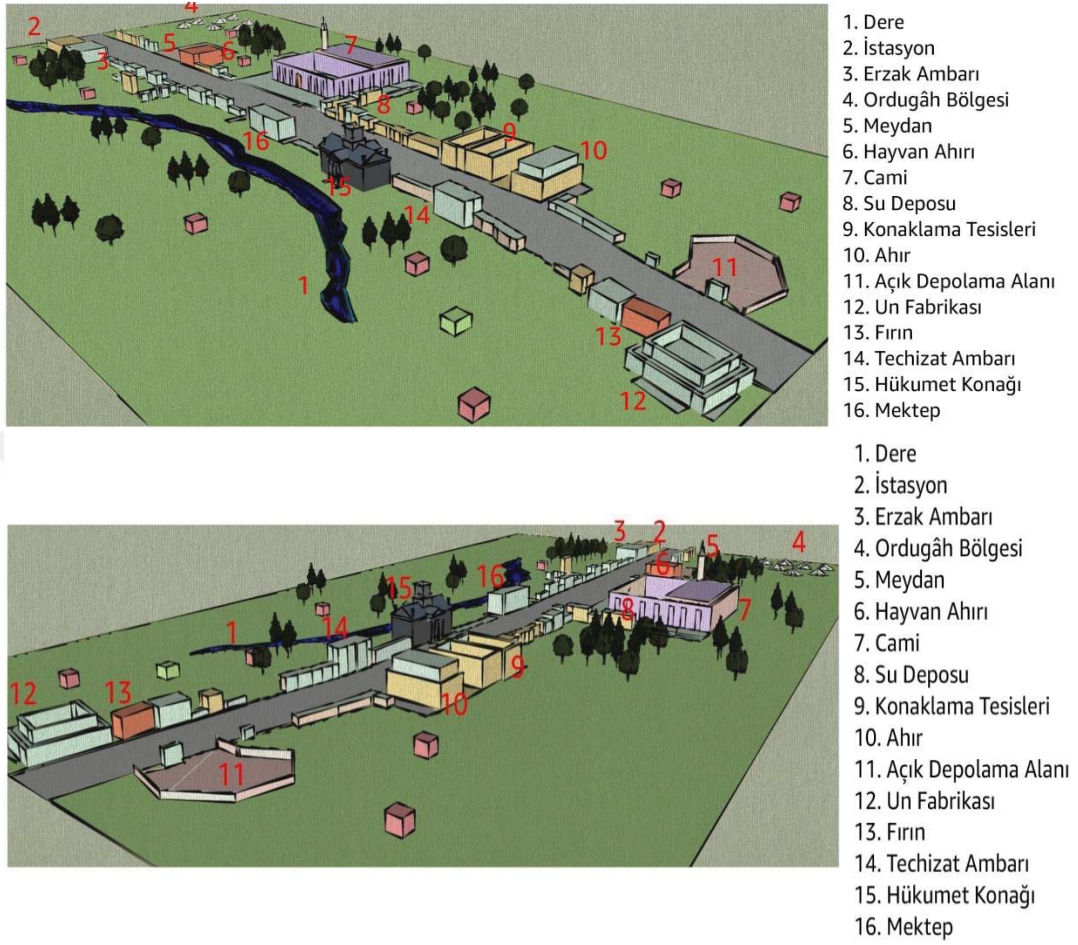
²⁹⁸ Alp mansü, **a.g.m.**, s.10

²⁹⁹ I.Dünya Savaşında nokta komutanlıklarınca ordugâhlarda açılıp işletilen tesisler ile günümüz konvansiyonel muharebelerinde Tugay ve daha üst birliklerin Lojistik Destek Komutanlıklarınca geri bölgelerde açılıp işletilen tesisler ile benzerlikler göstermektedir. Lojistik Destek Komutanlığı faaliyetlerini bünyesindeki Sahra Hizmet Bölüğü, Bakım Birliği, Sıhhiye Bölüğü, Ulaştırma takımı ve Lojistik Yönetim Merkezleri ile yerine getirir. Sahra Hizmet Bölüğü, barışta konuşlandığı mevcut kışlalarda faaliyetlerini yürütürken, savaşta aynı görevleri tugay geri bölgesinde seyyar üniteler vasıtasıyla ikmal sınıfının hizmet görevlerini yerine getirir. Bu bölük. Tugay geri bölgesinde, seyyar fırın üniteleri ile ekmek üretir, seyyar soğuk hava üniteleri ile erzakın uygun şartlarda depolanmasını sağlar, seyyar mutfakları ile yemek pişirir, seyyar banyo üniteleri ile banyo ve seyyar çamaşır üniteleri ile temiz çamaşır hizmeti verir. Ayrıca personelin diğer ihtiyaçlarını karşılamak maksadıyla seyyar kantin açıp işletir. Sahra Hizmet Bölüğü, Seyyar ünitelerini genel itibarı ile tugay geri bölgesinde açıp işletirken taktik duruma göre, daha ileri hatlarda konuşlanmış olan tabur geri bölgelerinde de açıp işletebilir. Tugay geri bölgesinde Sahra Hizmet Bölüklerinin açıp işlettiği tesislerin yanında, I.Dünya Harbi'nde Nokta Komutanlıklarınca açılıp işletilen hastane vb. sağlık kuruluşları günümüz muharebelerinde sıhhiye bölüklerince, hayvan kolları ve araç tamir yerlerine benzer her sınıf malzemenin bakım ve onarımının yapıldığı bakım ve onarım kademeleri, bakım birliklerince ve ulaştırma faaliyetleri ile ulaştırma birliklerince sağlanmaktadır. Lojistik Yönetim merkezi ise ihtiyaç duyulan her sınıf ikmal maddesini teşkil ettiği depolardan ya da yurtiçi menzil bölgesi görevini üstlenen Lojistik Komutanlıkları vasıtasıyla karşılar.

³⁰⁰ İd.Faal..veLoj. s. 682-683,

³⁰¹ Alp mansü, **a.g.m.**, s.3

Menzil Nokta Komutanlıklarının bu faaliyetlerini yerine getirebilmek için teşkil edilmiş bir nokta komutanlığı krokisi örnek olarak verilmiştir.³⁰²

Şekil 4: Menzil Nokta Komutanlığı Kroki Örnekleri

Adana bölgesinde teşkil edilen 14 Aralık 1917 tarihli Menzil Nokta Komutanlığı krokisi incelendiğinde;

1. Nokta Komutanlığı için yeterli genişlikte, içerisinde sokak ve meydanları bulunan düzlük bir arazide ve su ihtiyacının karşılanabilmesi için nehir kenarında teşkil edildiği,
2. İçerisinde, Hükümet Dairesi, okul, cami ve dükkânların bulunduğu,
3. Menzilin kendisine ait menzil deposu ve geçici depoların bulunduğu, buralardaki malzemelerin sevki için istasyon komutanlığının bulunduğu
4. Subay ve erler için ayrı ayrı misafirhane, hayvanlar için fens teli ile korunmuş ahırların yer aldığı,

³⁰² ATASE Arşivi, BDH: Kls.3382, Dos.521, Fih.1-1

5. Nokta Komutanlığında ve sorumluluk sahasındaki personelin ekmek ihtiyacını karşılamak için Un fabrikası ve fırının bulunduğu görülmektedir. Bu haliyle nokta komutanlığı adeta bir lojistik köy konumundadır.

Menzil noktasının önemine binaen bir subay konak/nokta komutanı olarak atanır.³⁰³ Subay atanmadığı durumlarda bölgenin mülki ve idare memuru bu görevi yapar. Mülki amirinin görev yapması durumunda o bölgedeki en kıdemli subay buradaki düzenin kontrolünü sağlar.³⁰⁴ Ayrıca, Nokta Komutanı emrine personel sevkياتının, bölgedeki disiplinin sağlanması, yolların korunması, posta hizmetlerinin sağlanması gibi konularda menzil nokta komutanı emrine bir astsubay komutasında yeteri kadar piyade ve süvari jandarması veya atlı er verilir.³⁰⁵

Menzil bölgesindeki yolların emniyeti ve düzeni, nokta komutanlıklarından hariç menzil seyyar jandarma müfrezeleri tarafından sağlanır. Jandarma, sorumluluk sahasındaki yollar üzerinde gece ve gündüz sürekli devriyeler çıkarmak suretiyle asayiş sağlamaya çalışır. Muharebe sahasından geriye doğru gelecek belgesiz personeli, ilk vasıta ile tekrar muharebe sahasına gönderir. Amele taburlarının bulunmadığı mahallerde kar, yağmur veya fırtına dolayısıyla kapanan yolları bölge halkından yardım alarak açık tutulmasını sağlar. Menzil bölgesi dışında kalan yollar mülki makamlar tarafından açılır. Kendisine karşı gelenleri de menzil Nokta Komutanlığı'na bildirerek düzeni sağlar.³⁰⁶

Yapılan her türlü intikal esnasında molalar menzil nokta komutanlıklarının bulunduğu mahal ya da istasyonlarda verilmiş, buralarda personel ve hayvanların iâşe ve ibateleri Menzil Umum Müfettişliğince sağlanmıştır.³⁰⁷ İntikallerin ve molalarda birliklerin düzenini sağlamak maksadıyla, Menzil Nokta Komutanlıklarında ‘iş odası’ adı verilen mümkünse ana yollar üzerinde bir büro açılmıştır. Nokta Komutanlığı bölgesine gelen her kol ya da kıta sevk komutanı, mahiyetindeki birliğin yoklamasını, geliş ve muhtemel gidiş tarihlerini bildirerek ‘senet’ vermiştir.³⁰⁸ Menzil Nokta komutanlıkları askeri birlikler yanında sivil halk

³⁰³ Menzil Hududu Hidematı Hakkında Talimat, İstanbul 1331.

³⁰⁴ Alpmansü, **a.g.m.**, s.2

³⁰⁵ İd. Faal..veLoj. s. 682-683,

³⁰⁶ Alpmansü, **a.g.m.**, s.5

³⁰⁷ Alpmansü, **a.g.m.**, s.4

³⁰⁸ Kol ya da birlik Komutanı tarafından Menzil Nokta Komutanlıklarına verilen senetler ve işlevlerine dair arşiv belgelerinde de herhangi bir bilgiye rastlanılmamıştır. Ancak menzil nokta komutanı, 25 Eylül 1914 tarihli Askeri Tayinat ve Yem Kanunu Muvakkatiye göre, sorumluluk sahasındaki bütün birliklerin iâşesini sağlamak için gerekli olan malzemeyi iâşesinden sorumlusu

tarafından kurulan kollara da aynı intizamla hizmet vermekle yükümlüdür. Menzil Nokta Komutanı ayrıca, bölgesinden ayrılış saati ve kendisinden sonraki menzil nokta komutanlığına varış saatini de koordine ederek durumu bir sonraki nokta komutanlığına bildirir. Böylece bir sonraki komutanlığın ulaşacak birlik için gerekli hazırlıkları yapması için ön alınmış olur. Birlik yoklamasına ait gerekli kayıtlar bu bürolarda tutulur.³⁰⁹ Menzil nokta komutanlıklarınca uygulanan bu sistem TSK'de halen uygulanmaktadır.³¹⁰

İstirahatlarını müteakip Menzil Nokta Komutanlığından hareket edecek kol intikal için gerekli hazırlıklarını tamamlamayı müteakip, kol komutanının emir ve komutasında intikale başlar. İntikal esnasında yolların yetersizliği göz önünde bulundurularak askeri ve sivil trafiğin aksatılmaması için gerekli tedbirler alınır.

1.4.4.3. Menzil Konak Yerleri ve Menzil Merkez Noktaları

Menzil Konak Yerleri, Menzil Noktalarından tasarruf sağlamak maksadıyla, en yakın nokta komutanlıklarına bağlı ve noktalardan daha küçük çaplı olarak tesis edilen yerlerdir. Konak yerleri, Menzil hatları üzerinden geçen personel ile bu birliklere bağlı kol ve katarlara ait hayvanların iâşe ve ibatelerini sağlamak maksadıyla birer günlük yürüyüş mesafelerine kurulur. Konak yerine menzil nokta komutanı görevlerinden konağın büyüklüğüne göre gereken görevleri yapabilecek tegmen-yüzbaşı rütbesinde bir personel atanır.³¹¹

Her konak yerinde sıcak yemek verilmesi esas alınmıştır. Ancak bunun için gerekli personel, malzeme ve teçhizat mümkün olmadığından her iki konakta bir bu hizmetin verilmesine çalışılmıştır. Bu hizmeti verecek konak yerlerinde menzil anbarları açılır, birkaç kişiden ibaret bir iâşe kurulu ile bir hesap memuru aday veya yazıcı ve yeteri kadar er atanır.³¹²

toplam mevcuda göre hesaplayarak anbarlardan teslim almak zorundadır. Toplam beslen mevcudunu hesaplayabilmek için o gün yoklamaya giren birliğin vermiş olduğu belgenin kullanılması gerekmektedir.

³⁰⁹ Alpmansü, **a.g.m.**, s.2

³¹⁰ Askeri personelin Askerlik Şubelerinden almış oldukları sevk pusulalarına göre ilk birliklerine katılışlarında, askerlik süresince çeşitli nedenlerle kıtalarından ayrılış ve katılışlarında ve terhislerinde güvenli olarak intikallerini sağlamak maksadıyla Kabul Toplanma Merkezleri (KTM) kurulmuştur. Personel, atandığı birliğe belli bir noktadan sonra KTM'leri kullanarak gitmek zorundadır. KTM'lere katılan birlik ya da personel bir sonraki merkeze gideceği ana kadar başta iâşe ve ibateleri olmak üzere her türlü ihtiyaçları bu merkezlerce karşılanır.

³¹¹ Muzaffer, **Rehber**, s. 48; İd.Faal.ve Loj.,s. 682-683

³¹² İd.ve Loj Faal., s.682-683; Muzaffer, **Rehber**, s. 48; Alpmansü, **a.g.m.**, s.2

Menzil Merkez Noktaları ise Menzil Nokta Komutanı gibi olmakla birlikte daha büyüktür. Bütün levazım teşkilatını içine alır. Adeta birkaç kolordu için Anadolu'dan (yurt içinden) gelen kaynakların toplandığı bir merkezdir. Malzemeler buralardan kolordulara dağıtılır. Kolordular kendilerine ait malzemeleri buradan kendi kollarıyla alırlar. Eğer kolordu bir günlük mesafeden fazla uzaklaşmış ise dağıtım menzil kolları vasıtasıyla yapılır. Gerekirse 20 km. mesafe aralıklarla “Sahra Menzil Anbarları” tesis edilir. Eğer bu anbarlar tesis edilmişse ikmal yine kolorduların kollarıyla yapılır. Menzil merkez noktalarının vazifesi menzil nokta komutanlıkları ile aynıdır.³¹³

Yurtiçinden menzil bölgesine ve oradan da harekât alanına yapılacak ikmal ve tahliye faaliyetleri için menzil bölgesinde, herkes tarafından kolayca bulunabilecek, kara, deniz ve demiryolları kavşak noktalarına yakın yerlerde adeta köprü işlevi görecek menzil merkez noktası seçilir. Merkez menzil noktaları Bu noktalar barış zamanında Erkan-ı Harp Riyaseti'nce seçilir, harbin başlaması ile birlikte Ordu Menzil Müfettişliğince yer değiştirilebilir.³¹⁴

1.4.4.4. Menzil Nakliye Kol ve Katarları

Yurtiçinden ordu menzil bölgesine kadar yapılan intikaller ve malzeme sevkiyatları mesafenin uzaklığından dolayı daha çok o dönemin teknolojisine uygun olarak demiryolu, denizyolu ya da bu sistemlerin karışımları kullanılarak yapılmıştır. Denizyolu ve demiryolunun bittiği yerden harekât alanına kadar olan malzeme sevki ise, o zamana kadar olduğu gibi bilindik yöntemlerle; menzil ya da birliklerce oluşturulan iâşe ve cephane kolları vasıtasıyla gerçekleşmiştir. I.Dünya Savaşında yük taşıyan hayvanların oluşturduğu bu kollara 1916 yılından itibaren otomobil kolları da eklenmiştir.

Menzil nakliye kol ve katarları, Osmanlı klasik dönem menzil teşkilatından beri kullanılan en önemli karayolu taşıma vasıtasıdır. Motorlu yük araçlarının henüz kullanılmaya başlandığı I.Dünya savaşı döneminde de, karayolu taşımacılığı, at, katır, merkep, deve, öküz ve manda gibi yük hayvanları marifeti ile yapılmıştır. Dolayısıyla, menzil hizmetleri konusunda hayvanlar ile nakliye ordu ve halk tarafından en bilindik konuların başında gelmektedir.

³¹³ ATASE Arşivi, BDH: Kls.1124, Dos.3, Fih.001-005

³¹⁴ **Menzil Hidamat-ı Nizamnamesi**, s.48-49-50

Nakliye kolları taşıdıkları malzemelerin cinslerine göre erzak ve cephane; taşıdıkları yükün ağırlığına göre ağır ve hafif; kullanılan hayvanların cinslerine göre atlı, mekarili, merkepli, develi ve teşkil edildiği birliklere göre kolordu, ordu ya da menzil kolları olarak adlandırılmışlardır.³¹⁵

İntikalinin belirli bir düzen ve aynı hızda sağlanması maksadıyla mümkün olduğunca aynı cins yük ve hayvandan oluşturulmaya çalışılan kollardan 5 ile 10 adedinin bir araya gelmesi ile nakliye katarları oluşturulmuştur.³¹⁶ Ordu menzillerinde oluşturulan kol ve katarlara 1'den başlayarak numara verilmiştir.³¹⁷ Menzil nakliye kol ve katarları, faaliyet icra ettikleri menzil hattı üzerindeki menzil nokta komutanlıklarının emrinde görev yapmışlardır. Her kol ve katar kendileri için belirlenmiş hat üzerinde faaliyet göstermiş, görevli olduğu mıntıkanın dışına çıkmamıştır.

İntikaller kol ve katar komutanlarının emir ve komutasında yapılmıştır. Menzil Müfettişliklerinin talimatlarına göre hareket eden komutanlar, intikallerin “intikal cetvellerine” uygun olarak kesintiye uğramadan gerçekleştirilmesini sağlamaktan, bunun için her türlü tedbiri almaktan sorumludurlar.³¹⁸ Bu maksatla intikallere, bir sonraki noktaya ulaşabilmek maksadıyla sabahın erken saatlerinde başlanmış, yolun trafiğe kapanmaması maksadıyla belirlenen hatlar üzerinde sağdan gidilmiştir. Menzil noktasına varışta kol ve katarlar park yerine yerleştirilmiş, hayvanların yükleri boşaltılarak dilenmeleri sağlanmış, araba yükleri ise boşaltılmamıştır. Varış noktasına ulaşan kol ve katarlar yüklerini boşaltmayı müteakip, harekât alanından geriye tahliye edilecek hasta ve yaralı ile atıl vaziyetteki malzemeye birlikte dönmüşlerdir.³¹⁹

Cephane taşıma ise daha özel kurallar gerektirir. Bunlar,

1. Her birlik ve kurumun birinci önceliği personelini aç ve cephanesiz bırakmamaktır. Çünkü bunlardan birincisi fizyolojik, ikincisi ise güvenlik ihtiyaçlarıdır.

³¹⁵ Çeloğlu, **a.g.t.**, s.31

³¹⁶ Günümüzdeki konvansiyonel harplerinde de harekât alanında ve geri bölgesinde yapılan intikallerde, yolların genişliği, yapısı, mesafenin uzaklığı, taşınacak malzemenin özelliği, arazi, hava ve coğrafi şartlar göz önüne alınarak konvoyların büyüklüğü belirlenmektedir. İntikal edecek araçların aynı cins ve hızda olmaları önemlidir. Zira intikal hızı en düşük hıza sahip araca göre belirlenmektedir.

³¹⁷ Muzaffer, **Rehber**, s. 68.

³¹⁸ **Menzil Hidematı Nizamnamesi**, s.32-33

³¹⁹ **MenzilHududu Hidemâtı Hakkında Talimat**, s. 7-11.; Çeloğlu, **a.g.t.**, s.31

2. Bir sandık cephaneye veya bir çuval unun eksikliğinden dolayı bir kol muhteviyatını teslim almamak veya etmemek büyük bir suçtur ve cezayı gerektirir. Noksan kısmın teslim makbuzunda gösterilmesi yeterlidir.

3. Menzildeki görevini zamanında ve tam olarak yapmayarak, birliği erzaksız ve cephanesiz bırakan her memur en şiddetli cezaya çarptırılacaktır.

4. Ast ve üst makamlar yaptıkları işi yetkililerine vaktinde ve açık olarak bildirmelidirler. Örneğin, Ordu İdare Reisi Menzil İdare Reisinden 150 ton erzak istedi. Menzil İdare Reisi bu isteği yerine getirerek şu şekilde bir haber vermelidir. *“Talep edilen 150 ton erzak ... numaralı trene yüklenmiş ve Teğmen..... Efendiye sabah saat 08:00 da teslim edilmiş ve istasyonundan ‘a doğru hareket etmiştir.”* Aynı zamanda gönderen Menzil Nokta Komutanı da yukarıdaki bilgileri içeren mesajı malzemeyi teslim alacak Menzil Nokta Komutanına haber vermelidir.³²⁰

1.5. I.Dünya Savaşında Menzil Umum Müfettişliğinin Teşkili

Seferberlik ve Menzil Nizamnamelerine göre, seferberliğin ilanı ile birlikte orduların idari lojistik hizmetlerin karşılanması maksadıyla ordu menzil müfettişlikleri teşkil edilmesi gerekmektedir.³²¹ Teşkil edilecek Menzil Müfettişliklerinin idari ve lojistik hizmetlerin aksatılmadan yürütebilmesi maksadıyla dikey yapılanma gereği yurtiçi bölgesindeki sivil/ askeri kuruluşlar ve harekât alanındaki birliklerle; yatay yapılanma gereği bölgesindeki veya ilgi sahasındaki sivil/askeri kuruluşlar ve diğer ordularla koordineli çalışması gerekmektedir. Bu koordinasyonun sağlanabilmesi maksadıyla öncelikle Merkezde, Genelkurmay Karargahı bünyesinde II.Başkanın emir ve komutasında bir Menzil Umum Müfettişliği’nin (Menzil Müfettiş-i Umumiliği) teşkil edilmesi gerekmektedir.³²²

Seferberliğin ilanının 3. Günü, 05 Ağustos 1914 tarihinde Menzil Umum Müfettişliğinin kuruluş ve kadrosu belirlenmiş³²³; 09 Eylül 1914 tarihinde de kurulmuştur. Bu müfettişlik bünyesinde, karargâh hizmetlerinin yürütüldüğü kurmay başkanlığı ve buna bağlı silah ve mühimmat, muhabere, nakliye, inşaat ve tamirat, levazım, baştabib, uçak ve oto, bahriye kısmının da bağlı olduğu harekât, sahra posta,

³²⁰ ATASE Arşivi, BDH: Kls 1124, Dos.3, Fih.001-006

³²¹ **Seferiye Nizamnamesi**, s. 378-379; **Menzil Hidemâtı Nizamnamesi**, s.2

³²² **Menzil Hidemâtı Nizamnamesi**, s.5; **İd.Faal ve Loj.**, s. 112-113

³²³ **İd.Faal ve Loj.**, s.115

özlük ve adalet işleri şubeleri teşekkül ettirilmiştir.³²⁴ İhsan Hün “*Osmanlı Ordusunda Genelkurmayın Ne Surette Teşekkül Ettiği ve Geçirdiği Safhalar*” isimli kitabında bu kuruluşa telgraf şubesini de dâhil etmiştir.³²⁵ I. Dünya Savaşını süresince haberleşmede kullanılan telgraf hizmetleri Menzil Umum Müfettişliği bünyesinde faaliyet göstermiştir. Yine bu kuruluşa gösterilmeyen ancak fiili olarak bulunan Menzil Umum Müfettişi emir subayı da kadroda gösterilmiştir.³²⁶

Başkomutanlık Vekâleti Menzil Teşkilatının kuruluş ve kadrolarının da belirlendiği 5 Ağustos 1914 tarihli genelgesinde aynı zamanda, Harbiye Nezareti ile Erkan-ı Harp Riyaseti’nin idari ve lojistik faaliyetlerin icrasında işbirliği içerisinde çalışması ve malzemelerin ikmal kademelerine kadar ulaştırılması yurt içi ve menzil bölgelerinde kurulması planlanan menzil teşkilleriyle sağlaması istenmiş; Menzil Umum Müfettişliği ordularla Başkomutanlık Karargâhı arasındaki koordinasyon görevini sağlamakla yükümlü kılınmıştır.³²⁷

Başkomutanlık Vekâleti ve Menzil Umum Müfettişliği de dâhil bağlularının teşkilat yapısı I.Dünya Harbi süresince ihtiyacın artması ya da eksilmesine göre sürekli değişiklik göstermiştir. Örneğin Ağustos 1914 tarihinde 7 şube ile kurulan Vekâlete, Nisan 1915 tarihinde ihtiyaca binaen Sahra Nakliye, Topçu Mühimmat ve Muvasala ve Muhabere Şubeleri eklenmiş; 10 Şube olarak hizmet vermiştir. Bu yapılanmaya paralel olarak personel sayısı da artmış; aynı tarihte 144 subay ve askeri memur ile 427 erbaş ve er olmak üzere toplam 571 personel görev yapmıştır. Bu personelden 23 sb.ve askeri memur ile 65 erbaş ve er VI. Şube ismiyle Menzil Umum Müfettişliğinde görev yapmıştır.³²⁸ I.Dünya Savaşı boyunca yurtiçi bölgesinde orduların geri hizmetlerine dair bütün faaliyetler Genelkurmay İkinci Başkanı Tuğg. Bronzart von Schlefendorff ve yardımcısı Kurmay Albay Hafız Hakkı Bey tarafından sevk ve idare edilmiştir. Döneme ait ATASE arşivinde özellikle “Bronzart” imzalı çok sayıda belge bulunmaktadır.³²⁹ Genelkurmay II.Başkanlığı’nın

³²⁴ Gökdemir, **a.g.e.**, s.125-126; Alpmansü, **a.g.m.**, Ek-3; İd.veLoj. Faal., s.115

³²⁵ Hün, **a.g.e.**, s.97

³²⁶ İd.Faal.ve Loj. s.115

³²⁷ İd.Faal. ve Loj., s.115-116

³²⁸ ATASE Arşivi, BDH: Kls. 24, Dos.177, Fih.048-1

³²⁹ İd.veLoj.Faal., s. 112-113; Örneğin ATASE Birinci Dünya Harbi koleksiyonundaki “ 24-16-117-022” numaralı, III.Ordu Bölgesine Urfa vilayetinden erzak nakil edilmesi maksadıyla 1000’er mevcutlu 50 adet hamal taburu kurulmasına dair belge bizzat “**Baş Komutanlık Namına Erkanı Harbiye Reisi Ferik Von Bronzart**” tarafından imzalanarak gönderilmiştir.

IV. Şubesi olarak kurulan Menzil Umum Müfettişliğinin idare heyeti ise ilk olarak Kur.Yarbay Nihat Bey (Anılmış) uhdesinde teşekkül ettirilmiştir.³³⁰

I.Dünya Savaşı başlamadan önce her ordu bölgesinde geri hizmetleri sevk ve idare etmekten sorumlu ordunun kendi numarası ile isimlendirilen birer adet menzil müfettişliği kurulmuştur.³³¹ Daha sonra harekâtın durumuna göre yeni menzil müfettişlikleri ihdas edilmiştir. Örneğin, 1915 yılında V. Ordu Komutanlığı'nın kurulmasıyla kendi adını taşıyan Menzil Müfettişliği³³², 1917 yılında da VII. Ordu'nun kurulmasıyla yine kendi adını taşıyan VII. Ordu Müfettişliği kurulmuştur. Harbin sonlarına doğru Irak bölgesinde görev yapan VI.Ordu Komutanlığı Menzil Müfettişliği ile Halep ve bütün Fırat bölgesinde faaliyet gösteren VII.Ordu Menzil Müfettişliği yeni kurulan Yıldırım Ordular Grubuna bağlı olmak üzere Halep'te Baş Menzil Müfettişliği kurulmuştur. VII.Ordu Menzil Müfettişliğine Yb.Kemal Bey atanırken, Baş Menzil Müfettişliğine Alman General Ulrich Back³³³ atanmıştır. Ancak bu Alman general menzil Müfettişliği görevinden daha çok kendi birliklerinin iase ve ibatelerinin temini için çalışmıştır.³³⁴

Ordular bölgesinde hangi müfettişlikler kurulursa kurulsun, I.Dünya savaşının başlangıcında, yurt içi kaynaklar ile ordu menzilleri arasındaki ulaştırmanın sağlanması ve düzenlenmesi doğrudan doğruya Menzil Umum Müfettişliğince planlanmıştır. Yurt içi bölgeden ordu hizmetler bölgesine (ordu ikmal noktalarına) uzanan hatlar Menzil Umum Müfettişliğine bağlı menzil hat komutanlıklarınca sevk ve idare edilmiştir. Ancak merkezden uzak ve zor idare edilen hatlar ise Ordu menzil müfettişliklerine bırakılmıştır. Örneğin, III. Ordu bölgesindeki Ulukışla-Erzincan arasındaki menzil hattı merkezden idare edilirken, IV. Ordu arasındaki menzil hatları ise Ordu menzil müfettişliği tarafından idare edilmiştir.³³⁵

³³⁰ Toker, **a.g.e.**, s. 479-480; İd. Faal ve Loj., s. 219.

³³¹ **Menzil Hidematı Nizamnamesi**, s.24, md.30

³³² ATASE Arşivi, BDH: Kls.24, Dos.117, Fih.008-01; ATASE Arşivi, BDH: Kls. 24, Dos.117, Fih.008-02; ATASE Arşivi, BDH: Kls. 24, Dos.117, Fih.008-03; ATASE, Arşivi BDH: Kls. 24, Dos.117, Fih.008-04; ATASE Arşivi, BDH: Kls. 24, Dos.117, Fih.008-05; ATASE Arşivi, BDH: Kls. 24, Dos.117, Fih.008-06; ATASE Arşivi, BDH: Kls. 24, Dos.117, Fih.025-05

³³³ <http://forum.axishistory.com/viewtopic.php?f=80&t=107127&start=0#p946738>; 13.09.2015

³³⁴ İd.Faal. ve Loj., s.167

³³⁵ İd.Faal ve Loj., s.115; ATASE Arşivi, BDH: Kls. 14, Dos. 69, Fih.023

1.6. I. Dünya Savaşı'nda IV. Ordu Menzil Müfettişliğinin Teşkili

Menzil Nizamnamesine göre seferberliğin ilanı ile birlikte orduların lojistik hizmetlerini karşılamak maksadıyla her bir ordu ve müstakil kolordular için kendi ordu numarasıyla anılmak üzere birer menzil müfettişliğinin teşkil edilmesi gerekmektedir.³³⁶

Erkan-ı Harp Riyaseti bünyesinde 09 Eylül 1914 tarihinde Menzil Umum Müfettişliği teşkil edilmiş ancak, müfettişlik tarafından merkezde ve ordular bölgesinde kurulacak teşkil ve birlikler önceden planlanmış olmasına rağmen, zamanında kurulup işletilememiştir. Bu aksamada Osmanlı Devleti'nin siyasi durumundaki belirsizlikler, Erkan-ı Harp Riyaseti'nce yapılan sefer planlarındaki gecikmeler ve planın lojistik anlamdaki yetersizlikleri etkili olmuştur. Örneğin, uygulanan 07 Haziran 1914 tarihli sefer planlarında Ordu menzil müfettişliklerinin yerleri tam olarak belirlenemediğinden, menzil hatları, hatlar üzerinde kurulması gereken teşkil ve tesislerin de yerleri seçilememiş; ordular için zamanında yeterli yığınaklanma yapılamamıştır. Yığınaklanmaların zamanında yapılamayışının bir diğer sebebi de, seferberliğin yürürlüğe girmesini müteakip, teşkil edilmesi gereken kollardan çok daha az sayıda kollarla göreve başlanmak zorunda kalınmasıdır. Başkomutanlık Karargâhı bu eksikliklerin tamamlanması için ordulardan çok sayıda rapor almıştır.

Ayrıca Başkomutanlık Vekâleti hangi cephelerde ne kadar kuvvet yığılacağını, harekâtın nasıl bir yön alacağını önceden saptamamış olduğundan gerek menzil gerekse ordu harekât bölgelerindeki depo ve anbarlara, başlangıç yığınaklanması kapsamında ne kadar ikmal maddesi depolayacağını hesaplamamıştı.

Menzil Umum Müfettişliğinin Harbiye Nezareti Harekât Şubesine sunduğu 18 Eylül 1914 tarihli rapor aslında o tarihe kadar yapılanların bir özeti gibidir. Yazıda ;

1. Seferberliğin 45. gününe gelindiği halde, birçok yerde menzil teşkilatının henüz tamamlanamadığı,

2. Henüz ordulara gönderilmemiş olan seferberlik plan ve yönetmeliği gereğince, I.Ordu için 34, II.Ordu için 38, III. Ordu için 30 ve IV. Ordu için 24 adet

³³⁶ Menzil Hidematı Nizamnamesi, s.24

olmak üzere teşkil edilmesi planlanan toplam 126 adet menzil ulaştırma kolundan kaçının erzak ve kaçının cephanesi kolu olarak kullanılacağı bilinmediği,

3. Toplanma noktaları, menzil sınırları ve tesislerin yerleri henüz belirlenemediğinden ordular için gerekli olan harp malzemelerinin stoklarının yapılamadığı; stoklama yapılacaksa da ordular için gerekli olan cephanenin cins ve miktarının bildirilmesi,

4. Bu tarihten itibaren iâşe faaliyetlerinin Harekât Şubesi yerine Levazım Dairesince yapılması gerektiği bildirilmiştir.

Bu emre istinaden IV.Ordu VIII.Kolordu Komutanlığı 27 Kasım 1914 tarihi itibarı ile 9 kollu bir menzil nakliye taburu oluşturabildiğini; daha fazla kol teşkil edemeyeceğini de bildirmiştir.³³⁷

Ordu Menzil bölgesindeki kolorduların seferde teşkil edeceği Müfettişliklerin hangi karargâh, kurum ve birliklerden oluşacağı Başkomutanlık Vekâleti'nce yayımlanan Seferiye Nizamnamesinde belirtilmiştir. Buna göre Osmanlı Ordusundaki toplam 13 kolordudan IV. Ordu Komutanlığı kuruluşundaki VIII ve XII. Kolorduların teşkil etmesi planlanan birlik ve kurumlar şunlardır.³³⁸

Tablo 8: Ordular Tarafından Seferde Kurulması Planlanan Tesis, Birlik ve Kurumlar

SR.NO	AÇILACAK TESİS/KURUM	VIII. KOL. İÇİN	XII. KOR İÇİN	TOPLAM MİKTAR
1	Ordu Menzil Nokta Komutanlığı	4	4	8
2	Ordu Menzil İstasyon Komutanlığı	3		
3	Menzil Araba ve Beygir Deposu	1	1	2
4	Menzil Nakliye Kolları	14	10	24
5	Menzil Anbar Heyeti/Kurulları	2	2	4
6	At Arabalı Erzak Kolu	6	4	10
7	Öküz/Manda Arabalı Ağır Erzak Kolu	6	4	10
8	Ekmekçi Müfrezesi	1	1	2
9	Seyyar Hastane	4	2	6
10	Sıhhiye Bölüğü	3	2	5
11	Beygir Deposu	2	2	4
12	Öküz Deposu	1	1	2
13	Cephane Kolları Komutanlığı	1	1	2
14	Kolordu Cephane Tabur Heyeti	2	2	4
15	Kolordu Komutanlık Vekaletleri	1	1	2
16	Tümen Komutanlık Vekaletleri	3	2	5
17	Menzil Ekmekçi Kolu	1		1

³³⁷ ATASE Arşivi, BDH: Kls. 1125, Dos.6, Fih.3

³³⁸ İd.Faal veLoj. , s.613- EK-3

Seferiye Nizamnamesine göre seferde teşkil edilecek karargâh, birlik, kurul ve kolların tamamı menzil teşkilatına aittir. Personel ve malzemeden tasarruf etmek maksadıyla barışta ve savaşta ayrı bir yapılanma ile lojistik faaliyetlerini yürüten Osmanlı Ordusu bunun sıkıntılarını tüm savaş boyunca yaşamıştır. Barış zamanında teşkil edilmediği için eğitimi ve tatbikatı yapılmamış, denenmemiş ve geliştirilmemiş bir menzil teşkilatın seferberlik süresince personel, malzeme ve kadrosu ile kolordularca teşkil edilmesi ve Ordu menzil müfettişliklerince işletilmesi zordur. Bu zorluğun farkında olan Menzil Umum Müfettişliği seferberlik sürecinde Ordu ve kolordular tarafından kurulacak menzil teşkilllerinin bir an evvel kurulması için yapılması gereken faaliyetleri Başkomutanlık aracılığı ile ordulara bildirmiştir. Bu kapsamda³³⁹;

1. Menzil hatlarında seferde faaliyet gösterecek kol ve katarlar kolordular tarafından teşkil edilerek Ordu Menzil Müfettişlikleri emrine verilecektir. Bu maksatla ihtiyaç duyulan araç ve gereçler kolorduların Tekalif-i Harbiye komisyonları aracılığıyla sağlanacak; eğitimleri ordu geri bölgesinde yapılacaktır. Ayrıca menzil ulaştırma kollarını kuran her kolordu, menzil hattında görev yapacak personelin faaliyetlerini düzenlemek üzere bir sorumlu belirleyecek,
2. Menzil Cephane Parklarını kuracak kolordu, bu depoları ve bunlara ait cephane kollarını da sevk ve idare edecek, +
3. Kolordularca, menzil nokta, istasyon ve iskele komutanlıkları emrine birer iâşe heyeti verecek; gerekirse iâşe hizmetlerinin mahalli heyetlerce sağlanması maksadıyla gerekli temaslara sağlayacak,
4. Kolordular, kendi kuracakları menzil yol yapım ve onarım müdürlükleri emrine, bu hizmetleri planlamakla görevli birer komisyon kurarak gerekli olan araç, gereç ve personeli temin edecek,
5. Menzil Müfettişliklerinin emrine verilmek üzere araba, semer, koşum ve otomobil gibi kara ulaşım araçlarının bakım ve onarımı için bakım yerleri teşkil edecek ve bunlara ait araç, gereç ve teknik personeli temin edecek,
6. Menzil Müfettişlikleri emrinde haberleşme hizmetini yürütecek örgütü kuracak,

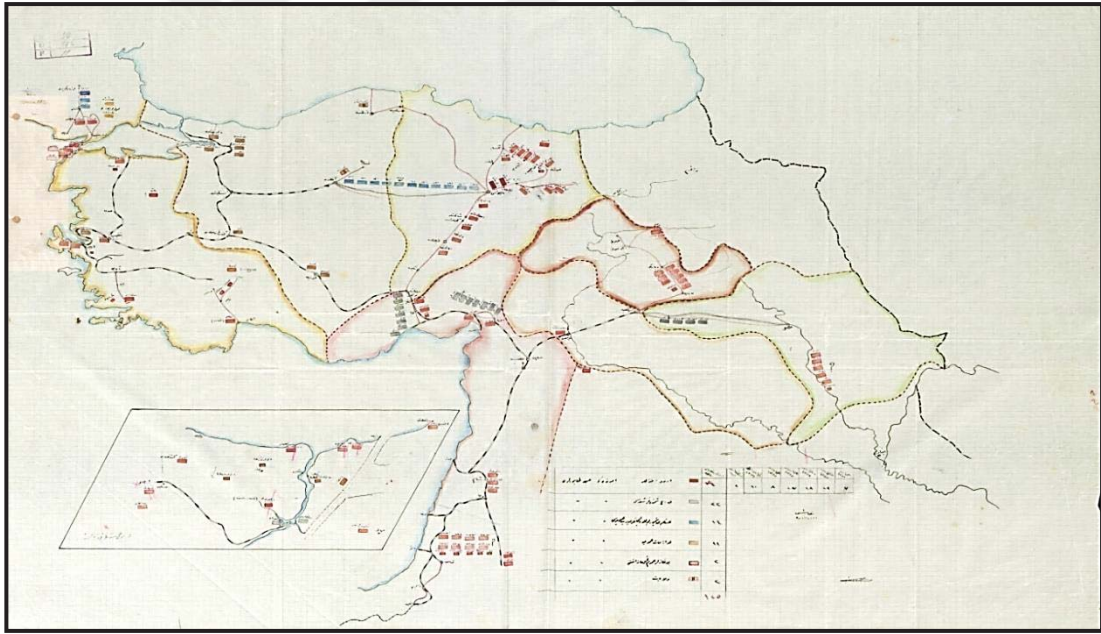
³³⁹İd.Faal veLoj..., s.116-129

7. Menzil birlikleriyle, menzil bölgesinde veteriner işlerini yürütecek sağlık personeli, hayvan hastaneleri ve bunlara ait ilaç ve sağlık malzemelerinin teminin düzenleyecek,

8. Hasta taşıma kolları, ilaç ve sağlık malzemelerinin temini düzenleyecek,

9. Ordu Menzil Ulaştırma Kol Komutanlıkları emrine yeterli subay verecektir.

IV.Ordunun konuşlandığı Suriye ve Filistin-Sina bölgesinde yukarıda belirtilen menzil hizmetlerini yürütmek maksadıyla kendi adıyla bir menzil müfettişliği kurulmuştur. IV. Ordu menzil bölgesi, İçel'in kuzeyi - Adana ilinin kuzeyi - Sis doğu kenarı Gaziantep hariç olmak üzere Halep ilinin doğusu - Suriye ilinin doğu kenarı olmak üzere içerisinde kalan sınırdır. İaşe bakımından Adana, İçel ve Gaziantep illeri hariç olmak üzere, Halep'in tümü, Suriye ve Beyrut illeri ve Kudüs'ü kapsamaktadır.³⁴⁰ IV.Ordu menzil bölgesi sınırlarını gösteren harita aşağıdadır.³⁴¹

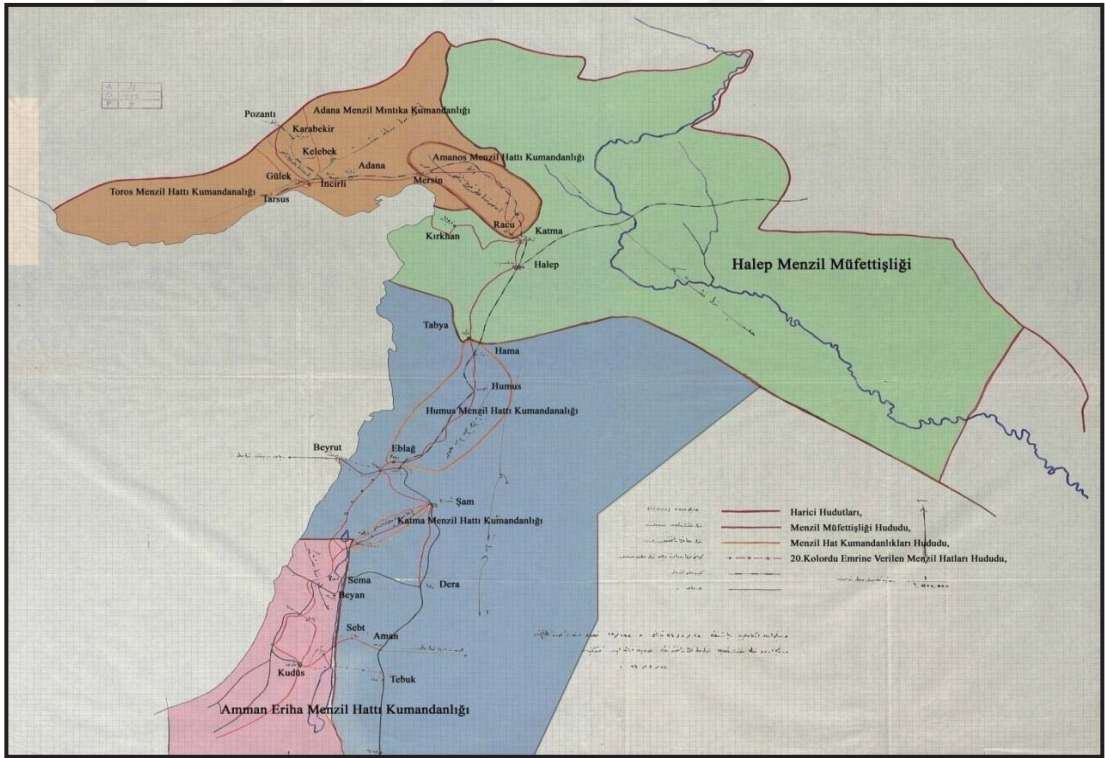
Harita 1: IV. Ordu Menzil Müfettişliği Sınırları

1915 yılına gelindiğinde, IV.Ordu bölgesinde menzil faaliyetlerinin daha iyi işletilebilmesi maksadıyla, Orduyu merkezle bağlayan tek demiryolu hattı olan Berlin Bağdat Demiryolu hattı boyunca beş adet hat komutanlıkları tesis edilmiştir. Bunlar, Toros, Amanos, Humus, Katma, Amman-Eriha hat komutanlıklarıdır.

³⁴⁰ İd.Faal.ve Loj., s. 695

³⁴¹ ATASE Arşivi: BDH: Kls. 1139, Dos.7, Fih.11

Hat komutanlıklarının en batısında Toros Menzil Hattı Komutanlığı tesis edilmiştir. Bu komutanlık, Pozantı, Gülek, Tarsus, İncirli, Karabekir, Kelebek, Adana ve Mersin'e kadar olan hattın sorumludur. Sorumluluk hattında Adana Menzil Mıntıka Komutanlığına bağlı yerleşim yerleri de bulunmaktadır. Mersin'den güneye Racu'ya doğru olan hat Amanos Menzil Hattı Komutanlığı sorumluluğundadır. Racu'dan güneye doğru uzanan Katma, Halep ve Hama şehirlerinden geçen hat ise doğrudan Halep Menzil Müfettişliği sorumluluğunda işletilmiştir. Hama'dan güneye doğru Humus, Eblağ arası Humus Menzil Hattı komutanlığınca; Şam'dan Sema'ya kadar olan hat ise Katma Menzil hat komutanlığınca işletilmiştir. Menzil Hat Komutanlıklarının en güneyinde ise Amman-Eriha Hat Komutanlığı bulunmaktadır. Bu komutanlık Sema'dan başlamak üzere Kudüs dahil en son demiryolu hattına kadar sorumludur. IV.Ordu Komutanlığı Menzil Hat Komutanlıklarını gösterir Harita aşağıdadır.³⁴²

Harita 2: IV.Ordu Menzil Hat Komutanlıklarını Gösterir Harita

³⁴² ATASE Arşivi, BDH: Kls. 1139, Dos.7, Fih.7

1.6.1. Seferberlik Sonrası IV.Ordu Menzil Müfettişliği (02 Kasım 1914)

Menzil Müfettişlikleri, ordular bölgesindeki görevlerini bünyelerindeki Menzil Bölge, Mıntıka, Hat, Nokta ve Konak Komutanlıkları aracılığıyla yürütmüşlerdir. Bu komutanlıklar vazifelerini yerine getirmek maksadıyla malzeme ve hayvan depo ile anbarları, personel ve hayvan hastane ile revirleri, iâşe ve ibate için ordugah tesisleri açıp işletmişlerdir. Bu hizmetlerin yerine getirilmesi için de, jandarma birlikleri, nakliye kolları, amele ve inşaat taburları, ekmekçi ve onarım takımları gibi hizmet kıtaları bu komutanlıklar emrinde görev yapmışlardır.³⁴³ Kurulan Ordu Menzil Müfettişliğine Yb. Kazım (Dirik) emir ve komuta etmiştir.³⁴⁴ Yb.Kazım bu görevden önce II.Ordu Menzil Müfettişliği görevinde bulunmuştur.³⁴⁵

IV.Ordu Komutanlığı Başkomutanlık Vekâletinin emirleri ile Seferiye ve Menzil Nizamnameleri gereği seferde kurması gereken teşkilleri kurmaya başlamıştır. IV. Ordu bölgesinde 12 Kasım 1914 tarihine kadar teşkil edilmiş menzil birlik ve kurumlarına ait tablo aşağıdadır.³⁴⁶

³⁴³ Çolakoğlu, a.g.t., s.57

³⁴⁴ BCA: BEO- 4340-325487-001-001 Erkan-ı Harbiye Binbaşısı Kazım, 26 Şubat 1914 tarihinde, Erkan-ı Harbiye Binbaşısı Refet ve Fuat Beylerle birlikte kaimmakamlığa terfi etmiştir. ; Umur Karabulut, “Kazım Doğan Dirik, Atatürk’ün İzinde Vali Kazım Dirik, Bandırma Vapuru’ndan Halkın Kalbine”, **ÇTTAD**, VI/14, (2007/Bahar), s 201-204; I. Dünya Savaşı’nda Filistin-Sina Cephesi’nde Şam Orduları Menzil Müfettişi olarak görev yapan Dirik 1917 sonbaharında VII. Tümen Komutanı olarak görev yapmış, 1918 Ocağı’nda da Yıldırım Orduları Grubu’nda Kudüs-Yafa-Şeria Savaşlarına katılmıştır. 1918 yazında gerçekleşen Kuzey Kafkasya ve İran harekâtında, Doğu Orduları Baş menzil Müfettişliği yapmıştır. Osmanlı Devleti’nin Birinci Dünya Savaşı’ndaki yenilgisiyle beraber İstanbul’a dönmüştür.

³⁴⁵ ATASE Arşivi, BDH: Kls. 1124, Dos.4, Fih.001-108

³⁴⁶ ATASE Arşivi, BDH: Kls. 1125, Dos.6, Fih.3-6; İd.Faal.ve Loj., s. 132-134; Menzil Nokta Komutanlıkları, Ambar Heyetleri ve İstasyon Komutanlıkları numaraları İd.Faal.ve Loj. Kitabından alınmıştır. Menzilin teşkiline ait ATASE Başkanlığından alınan orjinal belge ve belgedeki bilgiler kullanılarak bölge haritası üzerinde gösterimi EK-2’ de sunulmuştur. Osmanlı Devleti, günümüzde TSK tarafından NATO standartlarında halen kullanılan Askeri İşaretleri, I.Dünya Savaşı’nda da tablo, kroki ve harita çizimlerinde kullanmıştır. İşaret eğer o belge için özel olarak kullanılmışsa “işareti mahsusa” olarak belgenin boş bir kenarında gösterilmiştir. Şayet faaliyet Almanlarla beraber icra edilmiş ise belge hem Osmanlıca hem de Almanca olarak yazılmıştır. Özellikle menzil teşkilleri, kol ve katarların gösteriminde bu işaretleri fazlasıyla kullanmıştır. Tezi çalışma aşamasında kullanılan işaretlere ait orjinal belge EK-3’ dendir.

Tablo 8: IV.Ordu Menzilin 12 Kasım 1914 Tarihli Teşkilatı

Semboller	Menzil Birimleri	Kurulduğu Yerler
	Menzil Nokta Komutanlıkları	Sille (I.Menzil Nokta Komutanlığı) Nablus (II.Menzil Nokta Komutanlığı) Lebinhan (III.Menzil Nokta Komutanlığı) Pire (IV.Menzil Nokta Komutanlığı) Beytüllahm (V.Menzil Nokta Komutanlığı) Halil'ülrahman (VI.Menzil Nokta Komutanlığı) Tahiriye (VII.Menzil Nokta Komutanlığı) Birüs'sebi (VIII.Menzil Nokta Komutanlığı) Halasa (IX.Menzil Nokta Komutanlığı) Şam (X.Menzil Nokta Komutanlığı) Hafire, Secde, Hanyunus, (Numaraları belirsiz)
	Anbarlar (VIII.Kor.K.lığı.emrinde)	Birüs'sebi, Refah, Bire, Hanyunus, Nablus, Sille, Kudüs, Hafire, Halil'ülrahman, Deliğa
	Menzil Ambar Heyetleri	Şam (I.Menzil Ambar Heyeti) Halep (II.Menzil Ambar Heyeri) Kudüs (III.Menzil Ambar Heyeti)
	İstasyon Komutanlıkları (VIII.Kolordu K.lığı emrinde)	Hama (I.İstasyon Komutanlığı) Şam (II. ve III. İstasyon Komutanlıkları) Maan (IV.İstasyon Komutanlığı) Dera (V. İstasyon Komutanlığı) Rayak (VI. İstasyon Komutanlığı) Sille (VII. İstasyon Komutanlığı)

Tablo incelendiğinde ilk etapta kurulan Nokta Komutanlıkları, anbarlar ve istasyon komutanlıkları Kanal'a doğru yapılacak bir harekâtı desteklemeye yöneliktir. Kanal harekâtının icrası Seferiye Kuvvetleri adıyla VIII. Kolordu Komutanlığı tarafından icra edileceğinden menzil teşkilleri bu kolordu bünyesinde kurulmuştur. IV. Ordu bölgesinde Menzil teşkilinin kurulmasını müteakip Cemal Paşa komutasında Kanal harekâtı için hazırlıklara başlanmıştır. Bu hazırlıklar esnasında Kanal'a doğru yapılacak harekâtın, özellikle Birüs'sebi-İsmailiye arası 300 km.lik Sahra çölünde desteklenebilmesi için yeni menzil birimleri teşkil edilmiştir.

1.6.2. I.Kanal Harekatı Öncesi IV.Ordu Menzil Müfettişliği (15 Ocak 1915)

1915 yılına girildiğinde IV.Ordu Komutanlığı menzil faaliyetlerini, Ordu, I. ve Çöl Menzil Müfettişliği olarak üç ayrı bölgede gerçekleştirmiştir. Ordu Menzil Müfettişliği Şam'da, I. Menzil Müfettişliği Kudüs'te ve Çöl Menzil Müfettişliği de Birüs'sebi'de konuşlanmıştır. Ordu ve I.Menzil Müfettişlikleri daha ziyade Adana, Pozantı ve Filistin bölgesinde konuşlu sabit birlikler ile amele taburlarının menzil hizmetlerini yürütürken, Çöl Menzil Müfettişliği Süveyş Kanalına doğru yapılacak bir harekâtın menzil hizmetlerini sağlamaktan sorumludur.³⁴⁷ I.Kanal Harekâtının başladığı 15 Ocak 1915 tarihine gelindiğinde ise IV.Ordu Komutanlığına ait menzil teşkilatı şöyle şekillenmiştir.³⁴⁸

Tablo 9: IV.Ordu Komutanlığının 15 Ocak 1915 tarihli Menzil Teşkilatı

Semboller	MenzilBirimleri	Kurulduğu Yerler
	Menzil Nokta Komutanlıkları	Sille, Sebastiya, Sulta, Amman, Maan, Nablus (3 ad), Kudüs, Zahiriye, Birüs'sebi- Hafirılavce
	Anbarlar	Sille, Nablus, Sulta, Amman, Maan, Nablus, Remle, Halil'ülrahman, Gazze, Birüs'sebi, Hanyunus, Hafirılavce
	Toplanma Noktaları	Adana, Halep, Şam, Dera, Dava, Birüs'sebi
	Menzil Hastaneleri	Dera, Sebastiyeye, Cenin, Amman, Dava, Maan, Nablus, Birüs'sebi, Hanyunus, Hafirılavce
	Sabit Hastaneler	Adana, Halep, Hama, Humus, Beyrut, Şam, Kudüs, Halil'ülrahman, Gazze
	Menzil Hayvan Hastaneleri	Şam, Teberiyeye, Cenin, Amman, Dava, Maan, Nablus, Kudüs, Birüs'sebi
	Sabit Hayvan Hastaneleri	Halep, Hama, Kudüs, Halil'ülrahman
	Hayvan Depoları	Halep, Hama, Şam, Birüs'sebi
	Hayvan Malzemesi Sıhhiye Deposu	Halep, Şam

³⁴⁷ ATASE Arşivi, BDH: Kls.1310, Dos.735, Fih.2; ATASE Arşivi, BDH: Kls.1309, Dos.735A, Fih.1- 4; ATASE Arşivi, BDH: Kls.1309, Dos.735A Fih.1-5; ATASE Arşivi, BDH: Kls.1309, Dos.735A, Fih.1-7; ATASE Arşivi, BDH: Kls. 1309, Dos.735A, Fih.1-8

³⁴⁸ ATASE Arşivi, BDH: Kls.1125, Dos.6, Fih.3-5; Menzilin teşkiline ait ATASE Başkanlığından alınan orjinal belge ve belgedeki bilgiler kullanılarak bölge haritası üzerinde gösterimi EK-4' de sunulmuştur.

1.6.3 II. Kanal Harekatı Öncesi Menzil Müfettişlikleri (29 Kasım 1915 ve 7 Nisan 1916)

Kanal'a doğru başarısız bir hareketin yapılmasını müteakip ikinci bir hareket yapılması planlanmıştır. Bu maksatla hareketin ikmal ve tahliyesini icra edecek olan menzil teşkilleri başta Çöl Menzili bölgesi olmak üzere ordu menzil bölgesinin her yerinde teşkil edilmeye devam edilmiştir. Her istasyonda bir nokta komutanlığı, buralara yakın yerlerde her sınıf ikmal maddesine ait depo ve anbarlar, imalathaneler ve askeri hastaneler teşkil edilerek menzillerin imkan ve kabiliyetleri artırılmaya çalışılmıştır. 1915 yılının sonuna gelindiğinde ise menzil teşkilleri şöyledir.³⁴⁹

³⁴⁹ ATASE Arşivi, BDH: Kls. 1139, Dos.76, Fih.2-22

Tablo 10: IV.Ordu Komutanlığının 29 Kasım 1915 Tarihli Menzil Teşkilatı

Semboller		Mevkkiller	IV. Ordu Komutanlığı 29 Kasım 1915 Tarihli Menzili Teşkilatı																																																		
			Tarast	Adana	Manaz	Antep	Halep	Hama	Humus	Ravak	Hamidön	Soker	Şam	Kuneitra	Caune	Sakiet	Dera	Tabaibe	Samah	Nasiré	Akale	Cenil	Reulayn	Tulkerem	Sabasta	Nabius	Saité	Amman	Kudüs	Remé	Beysullahim	Hatturahma	Felluce	Guze	Zahirkiye	Han Yunus	Brussabi	Aluca	Elarış	Hafireoca	Vazirleriş	Ibn	Brahazera	Maan	Kakumahi								
	Menzil Mufettişliği																																																				
	Nokta Kumandanlığı		●		●		●	●			●	●		●	●	●		●	●					●	●	●	●	●	●	●	●	●		●		●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●			
	Nalbanthane			●	●						●																		●																								
	Finn						●					●							●						●												●	●	●	●													
	Techizat Amban																											●	●								●			●													
	Ambar	●	●	●		●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●		●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●			●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●			
	Menzil Hastahanesi														●		●		●								●	●					●			●			●								●						
	Deve Kolu										●																																						●				
	Cephane Fişek Deposu			●							●														●			●										●															
	Hayvan Deposu										●																																							●			
	İstasyon Kumandanlığı	●					●							●										●				●	●																								
	Hayvan Hastahanesi										●	●												●			●				●					●	●										●						
	Ecza-ı bayatariyye Deposu										●																									●														●			
	Ecza-ı Sihhiyye Deposu																																				●			●													
	Dababhane			●							●														●																												
	Tüfek tamirhanesi										●																																										
	İaşe Merkezi						●																	●																													
	Piyade Depo Alayı										●																																										
	Efrad Sıhhiyye Deposu						●				●																												●								●						
	Sabun İmalathanesi										●																																										
	Konserve İmalathanesi																																																				
	Menzil Reiviri																																																				
	Teşkilat Memurluğu																					●																															
	Piyade Muhafız Kitası										●																																										
	Pamuk Tesisi										●																																										
	Terzi Amban																																																				

Ordu bölgesinde üçlü menzil yapılanmasıyla birlikte 7 Nisan 1916 yılındaki Kudüs Menzil Müfettişliğinin teşkilatlanması ise şöyledir.

Tablo 11: IV.Ordu Komutanlığının 7 Nisan 1916 Tarihli Menzil Teşkilatı

Mevkiiler		IV. Ordu Komutanlığının 7 Nisan 1916 tarihli Menzil Teşkilatı																								
		Semboller	Hayfa	Afula	Mağhiye	Cenin	Hafirel Arab	Mesudiye	Nablus	Tulkerem	Filistin	Hançayı	Remle	VadiSara	Amman	Salt	Vadiid Şuna	Erlha	Kudüs	HanulHamra	Bire	Halilurrahman	Brussebi	Zahiriye	Gazze	Babulrad
	Menzil Müfettişliği																									
	Nokta Kumandanlığı																									
	Hastahane																									
	Ambar																									
	İaşe Merkezi																									
	Harp hastahanesi																									
	Ekmekçi Takımı																									
	Otomobil Kolu																									
	Menzil Reiviri																									
	Hayvan Hastahanesi																									
	Odun Bulunan Yerler																									
	Su Bulunan Yerler																									
	Postahane																									
	Telgrafhane																									
	Hamam																									

1.6.4. I.ve II. Kanal Harekât Planları ve Çöl Menzil Müfettişliği:

1.6.4.1. I.Kanal Harekât Planı:

Osmanlı Devleti seferberliğin ilanı ile harbe fiili olarak katıldığı üç aylık tarafsızlık döneminde yoğunlukla ordunun seferberlik hazırlıkları ile ilgilenirken, Alman siyasi ve askeri liderleri ise Mısır'a bir Türk seferinin açılması ile ilgilenmişlerdir.³⁵⁰ Kanal bölgesine yapılacak bir askeri harekâtla, İngiltere'nin hem Mısır ve Hindistan yolunu açık bulundurabilmek için kuvvet bulundurması hem de batı cephelerini takviye etmek üzere Hindistan'dan getireceği askerlerin engellemesi amaçlanmıştır. Böylece müttefiklerin Avrupa cephelerindeki yükü hafifleyecektir.³⁵¹

Nitekim Almanlar Türklere Kanal cephesini açtırmakla yaklaşık 100.000 İngiliz askerini, Kafkas cephesini açtırmakla da 80.000 Rus askerini Avrupa cephelerinden uzak tutmayı başarmışlardır.³⁵² Aynı düşünce Fransa için de geçerlidir. Kanal'a yapılacak taarruzla İngiliz kuvvetleri yerinde tutulabilir, Hindistan ve Pasifik Okyanusundan gelip Süveyş Kanalı yoluyla Fransa'ya gönderilecek birlikler önlenerek Fransa'da Alman Ordularının başarılı olmaları sağlanabilinecektir.³⁵³ İngiltere ise Mısır'daki askerlerini Batı cephesine çektiğinde Türklerin Kanal'a saldıracağını ve Padişah Mehmet V.Reşat'la ilişkilerini kesmesi halinde Hintli Müslümanları İslam propagandasından etkilenebileceği endişesini taşıdığından Osmanlı Devleti ile savaşa girmeyi geciktirmek niyetindedir.³⁵⁴

Bu kapsamda, Alman Başkomutanlığı Kurmay Başkanı General von Moltke, 10 Ağustos 1914³⁵⁵ ve 23 Ağustos 1914 tarihlerinde, Müttefik Osmanlı Devleti'nin vazifesinin mümkün olduğu kadar Rus ve İngiliz kuvvetlerini bağlamak ve İslam ihtilalını gerçekleştirmek maksadıyla Kafkasya ve Mısır'a karşı bir askeri harekâta bulunulmasını ve bu harekâtın da diğer müttefik Avusturya'nın yükünü hafifletmek için de en kısa zamanda başlatılmasını Osmanlı Devleti Başkomutan Vekili ve

³⁵⁰ Kubilay Mehmet Gül, **Dünya Savaşları, 1914-1918 I.Dünya Savaşı**, Kafekültür Yay., İstanbul, 2014, s.43

³⁵¹ Çelik, **a.g.t.**, s.30

³⁵² JehudaL.Wallach, **Bir Askeri Yardımın Anatomisi**, Çev: Em.Tuğg. Fahri Çeliker, Ankara, Gnkur. Basımevi, 1985, s. 151

³⁵³ Emin Çöl, **Çanakkale-Sina Savaşları Bir Erin Anıları**, Nöbetçi Yay. İstanbul, 2009, s.94-95; Çelik C., **a.g.t.**, s.30

³⁵⁴ Çelik C., **a.g.t.**, s.31

³⁵⁵ Kress, **a.g.e.**, s.17

Harbiye Nazırı Enver Paşa'ya bildirmiştir. Osmanlı Ordusu Başkomutanlık Vekâleti bu görevin Mısır bölümünün ifası için, 8 Eylül 1914 tarihinde IV.Ordu Komutanlığı'na, VIII. Kolordusu ve gönüllü Bedevilerden oluşan kuvvetleriyle Süveyş Kanalına doğru bir harekâta bulunması, XII.Kolordusu ve Jandarmalarıyla da Akdeniz'den gelebilecek muhtemel bir taarruza karşı Suriye'nin tamamının savunulması emrini vermiştir.³⁵⁶

Oysa Osmanlı Devleti'nin seferberlik ilanından hemen önce hazırladığı harekât planında, İstanbul ile Süveyş Kanalı arasındaki mesafenin uzak olması ve İngilizlerle Sina Çölü'nün doğal bir engel oluşturması nedeniyle Kanal'a karşı bir harekât öngörülmemiş; Suriye'deki VI. ve VIII. Kolorduların seferber olmalarını müteakip İstanbul'a nakilleri ve Şam'daki II.Ordu Müfettişliğinin de Suriye ve Havalisi Komutanlığı unvanı ile seyyar jandarma, depo ve gönüllü birliklerle Suriye'yi savunması planlanmıştı.³⁵⁷ Kısaca, Osmanlı Devleti Mısır'a doğru bir taarruzu harekâtı öngörmemişti.³⁵⁸

IV.Ordu Kurmay Başkanı Ali Fuat Erden Genel Komutanlıkça direktif şeklinde verilen vazifenin ifası için icra edilebilecek beş ayrı hareket tarzı belirlemiştir. Bunlar;³⁵⁹

1. Mısır hududunda Rafah-Akabe hattında toplanan hafif donanımlı seferi kuvvetler ile Kanal boyunca baskınlar düzenleyerek geçişleri engellemek ve Mısır'ı tehdit altında tutmak,
2. Kanalı geçerek doğusunda kıyıbaşı tutarak işgal, tahkim ve savunmak,
3. Kanalı'dan geçişleri topçu ateşleriyle engellemek,
4. Kanalı tamamen trafiğe kapamak,
5. Kanalı'nın batı kıyısında köprübaşı kurarak Kanalı kontrol etmek.

Belirlenen amaca ulaşmak için tespit edilen beşinci hareket tarzının Genel Karargâh tarafından uygulanmasına karar verilmiştir. Başkomutan Vekili ve Harbiye Nazırı Enver Paşa, kabul edilen hareket tarzının planını General Bronsart von Schellendorf ile Berlin'e göndermiş; harekâtın yapılabilmesi için Almanya'dan

³⁵⁶ Erden, **Hatıralar I**, s.12-14; Belen, **Birinci Dünya Harbinde...**, s.57; **İd. Faal.ve Loj**, s.180

³⁵⁷ Çelik C., **a.g.t.**, s.31

³⁵⁸ Ahmet İzzet Paşa, **a.g.e.**, C.I. s.219

³⁵⁹ Erden, **Hatıralar I**, s.13-14

gelecek yardımlarla birlikte altı haftalık bir hazırlık süresine ihtiyaç duyulduğunu bildirmiştir.³⁶⁰

Alman ve Osmanlı Başkomutanlıklarınca Kanal'a doğru yapılacak Askeri harekâtın maksadı incelendiğinde, Mısır'ın fethedilmesi hususunun bulunmadığı görülmektedir. Mısır'ın fethi, Başkomutan Vekili ve Harbiye Nazırı Enver Paşa tarafından Cemal Paşa'ya IV.Ordu Komutanlığı görevinin tevdi esnasında ve Cemal Paşa'nın Haydarpaşa'dan hareketinde kamuoyuna dönük bir propaganda amacı olarak kullanılmıştır.³⁶¹ I.Kanal Seferi için hazırlanan harekât planı, Sefer Kuvvetlerini Kanalın önüne getirmek, orada taarruz hazırlıkları için birkaç gün kalmak ve Kanalı ele geçirmek üzerine kurulmuştur. Kanalın karşısına geçişle birlikte araziden ve iklimden kaynaklanan sıkıntıların sona ereceği, Kanalın karşısında su bol olduğu için su kollarının çoğu erzak ve cephane kollarına dönüştürülerek iâşe probleminin çözüleceği planlanmış; aksi bir durum için ise herhangi bir harekât ve lojistik plan yapılmamıştır.³⁶² Ayrıca, Başkomutan Vekili ve Harbiye Nazırı Enver Paşa, Kanal bölgesinden Mısır'a yapılacak bir saldırıyı desteklemek maksadıyla Bingazi bölgesinden de saldırı planlamıştır. İngiliz birliklerinin iki ateş arasında kalarak Mısır'ı terke zorlayacak planın gerçekleşmesi için bölgeye Şeyh Ahmet Senüsi birlikleri ile ortak hareket etmesi için yeni kuvvetler gönderilmesine karar verilmiştir.³⁶³

Planın başarılı olabilmesi için Kanal'a doğru arazinin iyi incelenmesi gerekmektedir. IV. Ordu Komutanı Zeki Paşa askeri harekâtın 50-60 saatlik bir çöle tesadüf etmesinden dolayı birçok sıkıntıya maruz kalınacağı; ancak detaylı bir hazırlıktan sonra bu sıkıntıların aşılabileceğini düşünmektedir. Zaten bu dönemde düşmanla mümkün mertebe ciddi bir muharebeye girileceğine de ihtimal vermemiştir. Dolayısıyla Kanal'a doğru yapılacak harekâtın başarısını önceden yapılacak hazırlıkların mükemmeliyetine bağlamıştır.³⁶⁴

Sefer kuvvetlerinin Kanal'a doğru yapılacak bir harekâta 300 km.lik Sina çölünü geçmeleri gerekmektedir. Çölde birliklerin geçebileceği üç değişik yol

³⁶⁰ Sabis, **a.g.e.**, C.II, s.78

³⁶¹ Erden, **Hatıralar I**, s.12

³⁶² Üzen, **a.g.e.**, s. 87

³⁶³ Ünalp, **a.g.e.**, s.65

³⁶⁴ ATASE Arşivi, BDH: Kls.126, Dos.590, Fih.023-11

bulunmaktadır.³⁶⁵ Birincisi, Akdeniz'e paralel kıyı boyunca giden Gazze-Ariş-Katya-Kantara yoludur. Eski kervancılar ve Fatihler tarafından da kullanılan bu güzergâhta diğer yollara göre su boldur. Ancak birçok kısımları denizden de görüldüğünden İngiliz harp gemilerinin ateşine açıktır. Dolayısıyla deniz üstünlüğü olmayan Osmanlı Ordusu için kullanılması uygun değildir. İkinci yol, Mısırlıların hac yolu olarak da kullandıkları Maan-Akabe-Nahil'den geçen güney yoludur. Bu yol üzerinde de birliklerin geçişine izin verecek miktarda su bulunmaktadır. Ancak bu hattın da Akabe ve civarı İngiliz donanmasının ateşine açıktır.³⁶⁶ Ayrıca bu hat Akabe körfezi civarından geçtiği için tehlikeli olmakla beraber arazi arızasından dolayı sahra topraklarının menziline müsait değildir.³⁶⁷

Üçüncü yol ise çölün ortasından giden Birüs'sebi-Hafirülavce-Kuseyme-İbin-Birhasana-Birinci Habre Cafcafe-İkinci Habre ve İsmailiye yoludur. Bu yol güney ve kuzey hatlara göre daha emniyetlidir. İngilizlerin denizlere hâkim olmaları dolayısıyla harekât için orta istikamet seçilmiştir.³⁶⁸ IV. Ordu Komutanı Zeki Paşa yaptığı durum değerlendirmesinde, orta istikametten yapılacak bir harekâta, harp tarihi örneklerinde de malum olduğu üzere susuzluk vb. dolayısıyla bir felakete uğramamak için başlangıçta eğitim seviyeleri yüksek ve uzun zamandır o bölgede konuşlanmış VIII. Kolordunun 25 ve 27. fırkalarıyla hareket etmeyi doğru bulduğunu bildirmiştir.³⁶⁹

Seçilen orta yolda, harekâtın başlangıcında Kanal'a doğru son tren hattı Sebastiya'ya kadar uzanmaktadır. Sebastiya Kanal arası 450 km.dir. Sebastiya'dan Halilülrahman'a kadar düzgün bir şose, oradan Birüs'sebi'ye kadar ise tamir ve onarıma muhtaç araba yolu mevcuttur. Birüs'sebi'den Kanal'a olan mesafe ise 300 km.dir. Alman ordusunun yetiştirdiği en yetenekli stratejist, Mareşal ve 1891-1905 yılları arasında Alman Genelkurmay Başkanı olan Alfred von Schlieffen demiryolu ile yapılacak bir ikmalin 100-120 km.den sonra güçleşeceğini ve ileri harekâtın durma noktasına geleceğini söyler. Sina çölünde su ve yiyecek maddesi bulunmadığından yapılacak bir harekâta ikmal maddelerinin 450 km. mesafeden ağırlıklı olarak develerden teşkil edilecek kollarla yapılması gerekmektedir. Bu

³⁶⁵ Pomiankowski, **a.g.e.**, s.149

³⁶⁶ Erden, **Hatıralar I**, s.14; Kress, **a.g.e.**, s.43-44

³⁶⁷ ATASE Arşivi, BDH: Kls. 126, Dos.590, Fih.023-11

³⁶⁸ Üzen, **a.g.e.**, s.50; Erden, **Hatıralar I**, s.14 Kress, **a.g.e.**, s.43-44

³⁶⁹ ATASE Arşivi, BDH: Kls.126, Dos.590, Fih.023-11

durumda başta iâşe ve su olmak üzere ikmalde sıkıntı çekileceği harekâtın başında bellidir.³⁷⁰

Çöl, arazisinin düz ve çorak, zemininin kumlu ya da yumuşak çakıllı oluşu, beslenmek için herhangi bir imkânın bulunmayışı ve meskûn mahaller ile buralara ulaşım yollarının seyrek olması nedeniyle icra edilecek bir harekât için farklı bir yapılanmayı gerektirir. Çöldeki iâşe ile su yokluğuna ve uzun süreli yürüyüşlerin yorgunluğuna karşı koyabilmek için harekât başlamadan önce, güzergâh üzerinde tespit edilen belli başlı yerlere iâşe yığınlanmaları ile su sarnıçlarının hazırlanması; harekâtın başlaması ile birlikte eksilen kısımlarının tamamlanabilmesi için nitelikli iâşe kollarının işletilmesi gerekmektedir. Birlikleri büyük ağırlıklarının çölde taşınmaması, subayların eşyalarının 15 kg.ile kısıtlanması, kâtip, tüfekçi, ahçı gibi muharebe hizmet desteği sağlayan personel miktarının en aza indirilmesi, her tabur hasta ve yaralıların hizmetinde kullanmak üzere en fazla 2 mahruti çadır alınması gerekmektedir.³⁷¹

IV.Ordu Kurmay Başkanı Ali Fuat (Erden) Paşa Çölde yaşanabilecek su ve ikmal sıkıntısının ile ulaşım imkanlarının yetersizliğinden dolayı teşkil edilecek kuvvetin en fazla iki tümen kadar mobilize birliklerden oluşturulması gerektiğini hesaplamıştır.³⁷² VIII. Kolordu Komutanı Albay Kress von Kressenstein ise harekâtın planlama safhası dâhil çöldeki mevcut su miktarı tam olarak ölçülemediğini, eldeki veriler tahmini olduğunu ve bu veriler ile harekât en fazla zayıf bir tümen ile icra edilmesi gerektiği kanaatindedir.³⁷³

Yapılan Kısa Durum Muhakemesi sonucunda; 1914 yılı itibarıyla menzil hizmetlerinden yoksun olan IV.Ordu Komutanlığının Kanal Bölgesine bir harekât yapması mümkün görülmemiştir. Ancak, yine de müttefik Almanya'nın politik baskıları sonucu, beşinci hal tarzının - Kanalin batı kıyısında köprübaşı kurarak Kanalı kontrol etmek-uygulanmasına karar verilmiş ve bu yönde hazırlıklara başlanmıştır.³⁷⁴ Stratejik, operatif ve özellikle taktik seviyede gerçekleştirilmesi uygun olmayan bir harekâtın politik kararlarla uygulanmaya zorlanmasının sonuçları önceden tahmin edilebilir.

³⁷⁰ Gökdemir, **a.g.e.**, s.130-131; Erden, **Hatıralar I**, s.14

³⁷¹ Mirliya Sedat, **Filistin'e Veda**, Yeditepe Yay., İstanbul, 2009,s.105-106

³⁷² Erden, **Hatıralar I**, s.14

³⁷³ Kress, **a.g.e.**, s.43

³⁷⁴ Erden, **Hatıralar I**, s.15

Yine de seçilen en uygun hal tarzının uygulanmaya konulması maksadıyla; IV. Ordu bünyesindeki VIII. Kolordunun en iyi alay ve taburlarından özel bir kuruluşla “Sefer Kuvveti” teşkil edilmiştir. Bu kuvvet; ikişer taburlu 4 P.A.ve 2 müstakil tb. olmak üzere toplam 10 tb; 3 mk. Tf. bl., 4 bl.lü hecinsüvar³⁷⁵ A., ikisi dağ ve beşi sahra olmak üzere toplam 7 adet batarya, 15 cm.lik ağır obüs bataryası ; 6 bl.lü bir is.tb.’u; beş köprücü, 1 telgraf, 1 pırıldak ve 1 telefon tk, 3 shh.bl. ve 3 seyyar hastaneden oluşturulmuştur.³⁷⁶

1.6.4.2. II. Kanal Harekâtı İçin Teşkil Edilen Bir Unsur: Çöl Menzil Müfettişliği

IV.Ordu Komutanlığı’na bağlı VIII.Kolordu Komutanlığı bünyesinde, Seferi Kuvvetlerin Kanal’a doğru icra edeceği harekâtı geriden ileriye doğru desteklemek maksadıyla menzil teşkilatı kurulmuş ve komutanlığına 23. Fırka Komutanı Erkan-ı Harp Kaymakamı Behçet Bey³⁷⁷ atanmış, karargahını da Birüs’sebi’de teşkil edilmiştir.³⁷⁸ Gazze kasabası da bu müfettişliğin emir ve komutasına verilmiştir.³⁷⁹

İshakoğullarından itibaren kuyularından bol su akan Birüs’sebi 800 nüfuslu mütevazı bir Pazar yeri iken³⁸⁰ II.Abdülhamit döneminde, merkezi otoritenin yeniden temini polikası ve İngilizlerin 1882 tarihinde Mısır’ı işgali Kudüs’e karşı tehdit oluşturmasından dolayı birinci dereceden kaza merkezi olarak teşkilatlandırılmıştır. Bu tarihten itibaren bölgedeki Bedevi kabileleri burada iskân ettirilmiş; ızgaralı, planlı yollar, su kanalları, telgraf hattı Cami, hükümet konağı, Ziraat Bankası ve postahanesi bulunan bir kasaba halini almıştır. Birinci Dünya Savaşı yıllarında, Baş Menzil Müfettişliğinin bulunmasından dolayı Sefer birliklerinin ihtiyacını karşılamak maksadıyla idari, mali ve askeri kapsamda gerekli düzenlemeler yapılmıştır.³⁸¹

Sabit hastanesi, pazarı, tarihi camisi ve büyük birçok kargir evleri bulunan Gazze Kasabası ise 400.000 nüfusu ile bölgenin en büyük ticaret merkezidir. “Yarım

³⁷⁵ Tek hörgüçlü deve (camelidaedromedarius) ırkından olan “hecin” üzerinde hareket eden birlik.

³⁷⁶ Erden, **Hatıralar I**, s.17

³⁷⁷ Erkan-ı Harp Kaymakamı Behçet Bey, I ve II.Kanal harekâtı hazırlıkları kapsamında Çöl Menzil Müfettişi olarak takdir edilecek çalışmalarda bulunmuştur. Bkz; Cemal Paşa, **a.g.e.**, s.174

³⁷⁸ Cemal Paşa, **a.g.e.**, s.189;

³⁷⁹ Cemal Paşa, **a.g.e.**, s.190

³⁸⁰ Kress, **a.g.e.**, s.56; ATASE Arşivi BDH: Kls. 1125, Dos.6, Fih.3-5

³⁸¹ Elif Fatma Bahadır, “Bir Şehir Kurma Teşebbüsü: Birüssebi Kazası (1900-1917)”, Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih ABD, Tarih Programı, **Basilmamış Yüksek Lisans Tezi**, İstanbul 2018, s. Önsöz,76

Çöl” olarak da bilinen Birüs’sebi- Gazze arası verimli topraklarda yetişen arpa, darı, buğday yetiştirilmesi ve bereketli bahçeleriyle menzil merkezine katkı sağlaması açısından önemlidir. Çöl Menzil Müfettişliği Kanal üzerinde oluşturulacak Birüs’sebi-İsmailiye arasında seçilen orta hat üzerinde yaklaşık 25-30 km. aralıklarla su bulunan mahaller dikkate alınarak menzil noktaları oluşturulması planlanmıştır.³⁸²

Çölde menzil noktalarında teşkil edilen ordugâhlar, birliklerin düzenini korumak ve su birikintisinin emniyetini daha kolay alabilmek için su birikintisinin uzağında tesis edilmişlerdir. Su bulunan yerleri korumak için sürekli olarak nöbetçiler çıkarılmış, dağıtımı düzenli olarak sağlamak için ise suyun kenarına büro kurulmuştur. Bu büro, birliklerin personel mevcutlarına göre, tıpkı vezneden para, ambardan erzak ve depolardan cephane dağıtılır gibi su dağıtımını sağlamışlardır. Sular birliklerde mevcut teneke, fiçı ve tulum gibi kaplara doldurularak dağıtılmıştır. Develer hariç beygir, ester, öküz ve manda gibi diğer hayvanlar ise her gün su içebilmişlerdir. Deve kollarındaki develerin fazlalığından dolayı her zaman su içirilememiştir.³⁸³

Menzil noktalarında erzak, su, cephane ve sıhhiye malzemeleri depolanarak dağıtım noktaları tesis edilmeli, sahra fırınları tesis edilerek ekmek üretilmelidir. Ayrıca Çölde intikaller gece yapılacağından menzil noktalarının tesis edileceği yerlerinin birliklerce bulunabilmesi için gece ve gündüz ayrı ayrı olmak üzere işaretlenmesi ve aydınlatılması gerekmektedir.³⁸⁴ I.Kanal Harekâtından önce, 15 Ocak 1915 tarihinde seferberlik süresinin ve menzil kollarının yetersizliğinden dolayı, Çöl Menzil Karargahının bulunduğu Birüs’sebi’den Kanal’a doğru teşkil edilmesi gereken menzil nokta komutanlıklarının Hafirûlavce kasabası hariç; iaşe ve cephane anbarlarının hiçbir yerleşim yerinde teşkil edilemediği görülmektedir.³⁸⁵ Yetersiz menzil teşkili ile girilen I.Kanal Harekâtında birlikler yaklaşık iki ay gibi bir süre Çölde kalmışlardır. Kanal önündeki muharebelerde şehit olanlar ve yaralananlar hariç hiçbir asker açlıktan ve susuzluktan ölmemiştir. Bunda tamamı Suriyeli ve Filistinli Araplardan oluşan Menzil Kollarının gayretleri önemlidir.

³⁸² Kress, **a.g.e.**, s.59

³⁸³ Üzen, **a.g.e.**, s.58-59

³⁸⁴ Mirliva Sedat, **a.g.e.**, s.110

³⁸⁵ ATASE Arşivi, BDH: Kls.1125, Dos.6, Fih.3-5

Menzil Kolları talep edilen noktalara, planlanan hareket cetveline uygun olarak intikal etmişlerdir.³⁸⁶

Ancak I.Kanal harekâtına yetersiz malzeme ve vasıta ile başlanması, birliklerin eğitimsiz ve düzensiz oluşu başarısızlığın en büyük sebeplerindendir. Harekâtın başarısı için iki tümen seviyesindeki bir birliğin Kanal önüne yığılması yerine, daha detaylı bir hazırlık yapılmayı müteakip, küçük mobilize birliklerle en kısa yoldan harekâtın planlanması gerekliydi.³⁸⁷

I.Kanal Harekâtını müteakip, IV.Ordu Komutanlığı Menzil Müfettişliği üç ayrı teşkilat olmak üzere yeniden yapılandırılmıştır. Bunlar, kuzeyden güneye, I.Menzil Müfettişliği, Ordu Menzil Müfettişliği ve Çöl Menzil Müfettişliğidir.³⁸⁸ I.Kanal Harekâtı sonrası IV.Ordu Komutanı Cemal Paşa Kanal'da kesin bir başarı için Çöl Menzil teşkilatının geliştirilmesi gerektiğine karar vermiştir. Bunun için seçilmiş menzil noktalarında çölde elzem olan su için artezyen kuyuları kazmayı, erzak anbarı ve hastane için menzil binaları inşa etmeyi ve mümkün olduğunca demiryolu hatlarını ileriye doğru götürülmeyi; bunun için çölde en az 40.000-50.000 amelenin çalıştırılması gerektiğini düşünmüştür. Çölde silahsız olarak çalışacak Amele Taburlarını İngiliz süvarileri ve hecin müfrezelerinden korumak için Albay Kress von Kressenstein emir ve komutasında karargahı İn'de olmak üzere "Çöl Komutanlığı" teşkil etmiştir.³⁸⁹

Ayrıca, I. ve Ordu Menzil Müfettişlikleri bulundukları mevkilerdeki birliklerin lojistik desteğini sağlamanın yanında yeniden planlanan Kanal Harekâtına destek sağlamakla görevli Çöl Menzil Müfettişliğini desteklemekle de görevlidirler. Ordu Menzil kuruluşları incelendiğinde, kuzeyden güneye doğru ilerledikçe seyyar hastane, depo, iaşe ve cephane kolları faaliyetlerinin arttığı görülmektedir. II.Kanal harekâtına hazırlık aşamasında, 25 Ekim 1915 tarihli Çöl Menzil teşkilatı

³⁸⁶ Cemal Paşa, **a.g.e.**, s.190

³⁸⁷ M.Celalettin Sorguncu, "1915 Senesi Başındaki Süveyş Kanalı Geçit Harekâtı ve İstihkâm Birliklerinin Kullanılması Hakkında Bir Tetkik", **Askerî Mecmua**, S.99, İstanbul, 1 Aralık 1935, s. 978-1014.

³⁸⁸ ATASE Arşivi, BDH: Kls.1139, Dos.76, Fih.2-17

³⁸⁹ Üzen, **a.g.e.**, s.91; Cemal Paşa I.Kanal Harekâtı sonrası , Çöl Komutanlığını teşkil ile birlikte, Kudüs ve Akka Sancaklarını "**Kudüs ve Akka Komutanlığı**" adı altında VIII.Kolordu Komutanı Mersinli Cemal Paşa'ya, Beyrut Vilayetinin orta ve kuzey kısımları ile Suriye, Halep ve Adana vilayetlerini "**IV.Ordu Komutan Vekili**" unvanı ile XIII.Kolordu Komutanı Fahri Paşa'ya vermiştir. Kendisi de Ordu karargahını Kudüs'te kurarak II.Kanal seferi için hazırlıklara başlamıştır. Cemal Paşa, **a.g.e.**, s.188-191.

incelendiğinde Kanal'a doğru açılması planlanan nokta komutanlıklarının ve buralardaki iaşe ve cephane anbarlarının açılmış olduğu görülmektedir.

Maan kasabası her ne kadar Çöl Menziline dâhil değilse de, Çöle en yakın Hicaz Hattı üzerinde bulunması, burada kurulan nokta komutanlığı ile Akabe üzerinden Kanal'a giden güney hattı üzerinde bulunan Kalatülnahıl kasabasına ulaşılabilir olması açısından önemlidir. Bu hat harekâtın başlamasını müteakip seçilen orta istikamette yaşanacak bir aksaklıkta yedek ulaştırma yolu olarak kullanılabilir; personel, iaşe ve mühimmat sevkiyatı bu hat üzerinden yapılabilir. Dolayısıyla Maan Kasabasında da Birüs'sebi'de açılan menzil tesislerine benzer tesisler açılmıştır. I.Kanal harekâtı sonrası Çöl Menzil Müfettişliğinde yapılan faaliyetleri görebilmek maksadıyla 15 Ocak 1915 ve 25 Ekim 1915 tarihlerindeki menzil kuruluşları aynı tabloda verilmiştir.³⁹⁰

³⁹⁰ ATASE Arşivi, BDH: Kls.1139, Dos.76, Fih.2-19 numaralı belgede bulunan harita ve ATASE Arşivi, BDH: Kls.1139, Dos.76, Fih.2-17 belgede bulunan tablolardaki bilgilerden oluşturulmuştur. Menzil teşkilleri ATASE Arşivi, BDH: Kls. 1139, Dos.76, Fih.2-17 numaralı belgede tablo halinde, 1139-76-2-19 numaralı belgede ise harita üzerinde gösterilmiştir. Belgeleri orijinalleri EK-5'tedir.

Tablo 12: IV.Ordu Komutanlığının 15 Ocak 1915 ve 25 Ekim 1915 tarihli Çöl Menzil Müfettişliği Teşkilatı

ÇÖL MÜFETTİŞLİĞİ KURULUŞLARI			
Semboller	Menzil Birimleri	Kurulduğu Yerler (15 Ocak 1915) ATASE Arşivi BDH: Kls. 1125,Dos.6, Fih.3-5	Kurulduğu Yerler (25 Ekim 1915) ATASE Arşivi BDH Kls. 1139, Dos.76, Fih.2-19 ATASE Arşivi BDH Kls: 1139, Dos.76, Fih.2-17
	Menzil Müf. Karargahı	Birüs'sebi	Birüs'sebi
	Menzil Nokta Komutanlıkları	Birüs'sebi, Hafirülavce	Birüs'sebi, Hafirülavce, Asluç, Gazze, Hanyunus, Elariş, Kuseyme, İbin, Birhasana, Kalatülnahil, Maan
	Anbarlar	Birüs'sebi	Birüs'sebi, Gazze, Hanyunus, Elariş, Hafirülavce Kuseyme, İbin, Birhasana, Kalatülnahil, MedineMaan
	Teçhizat Anbarı	Birüs'sebi	Birüs'sebi, Hafirülavce
	Cephane Deposu	Birüs'sebi	Birüs'sebi, Elariş, Hafirülavce, Kuseyme, İbin, Kalatülnahil, Maan
	Hayvan Araba Deposu	Birüs'sebi	Birüs'sebi, Hafirülavce, , Maan
	Menzil Sıhhiye Müfettişliği		Birüs'sebi,
	Menzil Hastaneleri		Birüs'sebi,(2 Adet) , Gazze, Elariş, Hafirülavce İbin, Maan
	Sabit Hastaneler	Gazze	Gazze
	Menzil Hayvan Hastaneleri	Birüs'sebi,	Birüs'sebi, Asluç, Gazze Kalatülnahil, Maan
	Sabit Hayvan Hastaneleri	Birüs'sebi	Birüs'sebi, Maan
	İnşaat Kıtası		Birüs'sebi, Kuseyme, Kalatülnahil, Asluç,
	Ekmekçi Takımı		Birüs'sebi, Asluç, Gazze, Hanyunus, Kalatülnahil, Kuseyme
	Çift Bargirli 4 Tekerli Araba Kolları		Birüs'sebi - Hafirülavce istikameti (1 kol 65 araba) Hafirülavce -Kuseyme istikameti (1.kol 96 araba,2.kol 96 araba)
	Deve Kolları		Birüs'sebi'den Hafirülavce'ye doğru (1. kol 144 deve, 2. kol 96 deve) Gazze'den Elariş'e doğru 1 kol 300 ad deve) Hafirülavce'den Kuseyme'te doğru (1.kol 194 deve) İbin-Birinci Habra istikameti (1 kol 200 deve) Kalatülnahil'de 50 deve

25 Ekim 1915 tarihinden itibaren de Çöl bölgesinde menzil kuruluşları sürekli olarak geliştirilmeye devam edilmiştir. Bu kapsamda, her menzil noktasında en az bir anbar memuru, bir telgraf memuru ve bir menzil komutanının bulunması esas alınmıştır.³⁹¹ Takip edilecek yolun güneyindeki Kal'atülnahl ve kuzeyindeki Elariş noktalarında birer merkez menzil noktası teşkil ederek erzak ve zahire depoları

³⁹¹ Üzen, a.g.e., s.50

oluşturulmuştur.³⁹² Ayrıca El Ariş'te her sınıf ikmal maddelerinin depolanabilmesi için depolar teşkil edilmiştir.³⁹³ Bir Akdeniz kasabası olan Elariş ve Mısır ile Hac yolu üzerinde bulunan Kal'atülnahl erzak ve zahire deposu olmasının yanında su kaynakları bol olduğu için Mısır ve Filistin arasında su aktarma noktalarıdır.³⁹⁴ Bu hat üzerinde teşkil edilen menzil noktalarında yapılan çalışmalar şunlardır:

Bu güzergâh üzerinde Birüs'sebi-Hafirülavce-Kuseyme-Bireyn ve Bir-i Hasana'da bol su kuyuları mevcuttur. Ancak, güzergâhın tam ortasındaki Bir-i Hasana'dan Kanal'a kadar olan bölgede su yetersizdir. Bir-i Hasana'dan itibaren birkaç noktada suyu 24 saatte bir kaç bin personele yetebilecek kapasitede su kuyuları mevcuttur. Bu noktadan itibaren Kanal'a kadar sefer kuvvetin ihtiyaç duyacağı suyun iki günlük mesafeden develerle nakledilmesi gerekmektedir.³⁹⁵ Dolayısıyla teşkil edilen Sefer Kuvvetlerinin aralarında 4-5 günlük mesafe olacak şekilde iki kademe halinde intikal etmesi planlanmıştır. Böylece birinci kademe birlikleri tarafından su alınan yerler, ikinci kademeden gelmesine kadar tekrar dolabilecektir. Yetemeyen miktar için develerle su taşınması planlanmış; böylece su sıkıntısı çekilmeyeceği değerlendirilmiştir. Ancak, develer konusunda duyulan ve bilinen yanlış bilgiler³⁹⁶, su taşımada kullanılan kaplarının yetersizliği³⁹⁷, mevcut olanlarının da zamanla delinmesi, kapaklarının koparak suyun dökülmesi, taşınan suyun içilemeyecek kadar kokması gibi hesaplanamayan ve tahmin edilemeyen problemlerden dolayı su sıkıntısı yaşanmıştır.³⁹⁸ Su sıkıntısı çekilmemesi için;

1. Çöl'de su temin etmek için her yöntem denenmiştir. İlk önceleri elindeki sihirli çatalı bir değnekla daha önceleri Afrika'da su bulan şahış Türk Hükümetince

³⁹² Cemal Paşa, **a.g.e.**, s.174-175

³⁹³ Ali Fuat Erden, **Çölde Son Türk Destanları Suriye Hatıraları II**, Derleyen ve Yayına Hazırlayan Yusuf Turan Günaydın, , Kopernik Yay., İstanbul, Temmuz 2018, s.87 (Hatıralar II)

³⁹⁴ Kress, **a.g.e.**, s.54-56

³⁹⁵ Erden, **Hatıralar I**, s.14

³⁹⁶ Saatte 10 km. hız yapabilen develer, iddia edilenin aksine su içmediği ikinci günde kuvvetten düşer, üç ve dördüncü günlerde ise tamamen dermandan kesilirler. Dolayısıyla çöl harekâtında develerin yem ihtiyaçlarının yanında su ihtiyaçları da hesaplanmalıdır. Kress, **a.g.e.**, s.47

³⁹⁷ I.Kanal Harekâtı hazırlıkları –yığınaklanma – safhasında Kolordu karargâhı Birüs'sebi'ye hareket etmek üzere iken Kudüs Menzil Müfettişi Albay Ruşen Bey, kolordu kurmay başkanı Albay Kress'in yanına gelerek, bir yanlışlık sonucu su kaplarının Birüs'sebi'ye göndermeyi unutulduğundan harekâtın birkaç gün ertelenmesini ve develerin geri gelip su kaplarını almasını önermiştir. Kolordu kurmay başkanı Albay Kress buna razı olmayınca çözüm yine Kudüs Menzil Müfettişi Albay Ruşen Bey'den gelmiştir. Polis vasıtasıyla 17-60 yaş arasındaki bütün erkeklerden Birüs'sebi Komutanlığına makbuz karşılığında belirli miktarda teneke teslim etmek zorunda oldukları; emre muhalefet edenlerin en ağır şekilde cezalandırılacağı tebliğ edilir. Gerçekte teneke istenilen miktar, yer ve zamanda halk tarafından hazır edilmiştir. Üzen, **a.g.e.**, s.44

³⁹⁸ Kress, **a.g.e.**, s.97-101

bölgeye getirilmiş, ancak sonuç alınamamıştır. Bilahare General Meissner, Dr. Schumacher ve Jeolog Dr. Range tarafından modern tekniklerle su kuyuları³⁹⁹ kazılmıştır. Suyu bol olan kuyulara temizlikleri yapıldıktan sonra motorlu veya el tulumbaları konulmuş; sular taş ya da demir tank depolarında biriktirilmiştir. Hayvanlar için ise beton ya da ağaçtan yalaklar yapılmıştır. Yine suyu bol olan Vadi'ül-Ariş gibi yerlere bentler yapılarak suyun temin edilebilen borularla güzergâhtaki su bulunamayan yerlere taşınması planlanmıştır.⁴⁰⁰ Burada yağın yağmurlardan oluşan su birikintilerinde sıcak mevsimden dolayı çok miktarda böcek oluşmuştur. Ordu Sıhhiye Reisi Miralay Galip Bey suların kaynatılarak içilmesini ve mataralara o şekilde doldurulmasını emretmiştir.⁴⁰¹

2. Harekâtın başlamasını müteakip idame lojistiğinde sıkıntılar yaşanmaması için seferberlik lojistiği kapsamında harekâta başlamadan önce Hafirulavce-Hicaz- Akabe hattından itibaren Kanal arasındaki bölgeye ara ambarlar tesis edilerek bir aylık erzak doldurulması planlanmıştır. Hafirulavce, Türk-Mısır hududu yakınında bulunan suyu hafif tuzlu bir kuyu ve idare memurluğu, karakol binası ve idare memurluğu ile birkaç taş binadan ibaret bir yerdir.⁴⁰² Tellürrefah'da Hafirulavce'nin kuzey batısında, Gazze ile Elariş arasında bir gümrük ve karakol binasından ibaret küçük bir sahil kasabasıdır.⁴⁰³

3. Harekâta hazırlık kapsamında Birüs'sebi'de zahire tedariki için bir komisyon teşkil edilmiştir.⁴⁰⁴

4. İkmalin demiryolları ile yapılabilmesi için hat, 25 Nisan 1916 tarihi itibarı ile Sebastiy'e den Birüs'sebi'ye oradan da Hafirulavce'ye kadar uzatılmıştır. Buradan hayvanlarla çekilen dekovil hattıyla Hafirulavce'nin 40 km. ilerisindeki Maktabe üzerinden El Ariş'e bağlantı yapılmaya çalışılmıştır. Ancak gerekli dekovil malzemesi bulunamamasından dolayı hat Maktabe'ye kadar işletilebilmiştir.⁴⁰⁵ 40 km. uzunluğundaki dekovil hattı günlük 120 ton taşıma kabiliyetindedir.⁴⁰⁶ Bu tarihten itibaren ikmalin Şam'ın kuzeyindeki Rayak'tan Hafirulavce'ye kadar trenle, Hafirulavce'den Maktabe'ye kadar dekoville, Maktabe'den de El Ariş ve ilerisine

³⁹⁹ Kazılan su kuyularına ait fotoğraflar EK-6'dadır.

⁴⁰⁰ Kress, a.g.e., s.169

⁴⁰¹ Üzen, a.g.e., s.53

⁴⁰² Kress, a.g.e., s.57

⁴⁰³ Kress, a.g.e., s.58

⁴⁰⁴ Kress, a.g.e., s.196

⁴⁰⁵ Kress, a.g.e., s.180

⁴⁰⁶ Erden, **Hatıralar II**, s.158

deve kolları ile yapılması planlanmıştır. Böylece I.Kanal Harekâtında Birüs'sebi'den Kanal'a 300 km.den deve kolları ile yapılan nakliyat, II. Kanal Harekâtında Maktabe'den 200 km.'den yapılmıştır. II. Kanal Harekâtında hattın kullanılmasıyla sınırlı da olsa Beyrut ve Yafa balıkçıları İngiliz gemileri arasından sızarak El Ariş'e ikmal maddeleri taşımışlardır.⁴⁰⁷

5. Hafirülavce'de Ömer Neşat Bey tarafından menzil hastanesi açılmış ve örnek seviyede işletilmiştir.⁴⁰⁸

6. Nisan 1916 tarihinde II.Kanal harekâtında kullanılmak üzere personeli tam, teçhizatı yeni Alman 300 numaralı Uçak Müfrezesi ile Avusturya-Macaristan Dağ Obüs Taburu, küçük bir bando ve çığan orkestrası da Birüs'sebi'ye gelmiştir.⁴⁰⁹ Mayıs 1916 tarihinde ise Birüs'sebi'ye Alman ağır topçu, uçaksavar birlikleri ile kamyonlar gelmiştir.⁴¹⁰

1.6.4.3. II. Kanal Harekât Planı

II. Kanal Seferine gizleme olarak "Paşa", muharebelerine de "paşa teşebbüsü" adı verilmiştir. 1915 yılı sonbaharında yapılması planlanan harekât Alman birliklerinin bölgeye Nisan 1916 ve taarruza katılacak kuvvet yığınaklanmalarının Mayıs 1916 tarihinde yapılabilmesinden dolayı harekât hiç de elverişli olmayan bir iklimde yapılmıştır. Kanal seferine katılacak birliklere "I.Kuvve-i Seferiye" ismi verilmiş, komutanlığına yine Albay Kress von Kressenstein getirilmiştir.⁴¹¹ Çöl'de özellikle demiryolunun son noktası olan Hafirülavce'den Kanal'a kadar menzil faaliyetlerinin sevk ve idaresi de Bnb. Fisher, su tedariki ise Dr.Range tarafından yürütülmüştür.⁴¹²

I.Kuvve-i Seferiye birlikleri şunlardır.⁴¹³

1. Refet Bey (Bele) komutasında, her birinde dörder tabur ve birer mk.tf. bölüklerinden müteşekkil 31,32 ve 39. Alaylar, sekizer bölüklü Alman mk.tf. tb'u ve Hecinsüvar Bl. İle Dağ Topçu Alayından oluşan 3. Tümen,

⁴⁰⁷ Erden, **Hatıralar II**, s.86-87

⁴⁰⁸ Kress, a.g.e., s.232

⁴⁰⁹ Kress, a.g.e., s.180

⁴¹⁰ Kress, a.g.e., s.196

⁴¹¹ Erden, **Hatıralar II**, s.79-81

⁴¹² Kress, a.g.e., s.1215-216

⁴¹³ Erden, **Hatıralar II**, s.82-83

2. Hecinsüvar Alayı, Hicaz Akıncı Alayı, Avusturya Dağ Obüs Taburu (10,5'luk iki batarya), 10cm.lik Alman uzun top bataryası, 15 cm.lik Alman ağır obüs taburu, 21 cm.lik Alman havan taburu (2 bataryalı), 2 Alman P.Havan Bölüğü, 4 Alman uçaksavar top takımı, 2 istihkâm Bölüğü, Köprücü Treni, 3 müstacel köprücü treni, ordu telgraf Bölüğü, 1 ağır ve 1 hafif telsiz-telgraf müfrezesi, 1 Alman telefon müfrezesi, mayın müfrezesi, 9 asıl, 9 yedek uçaktan müteşekkil tayyare müfrezesi, kollar vs. teşkilat. 15 Temmuz Seferiye Kuvveti mevcudu 21.000 insan, 80 mk.tf., 38 top, 1750 binek mekari, hecin, koşum hayvanı, öküz, merkep ve 6000 deveden ibarettir. Alman piyade ve havan bölükleri ile telefon müfrezeleri bölgeye geç geldikleri için harekâta katılamamışlardır.⁴¹⁴ General Kress von Kressenstein ise, Seferiye Kuvvetinin iâşe mevcudunun 16.000 insan, 5.000 deve ve 1.750 beygirden ibaret olduğunu belirtmiştir.⁴¹⁵

3. Bu kuvvette, harekât öncesi su bulunmayan yerlerde su bulup işletmek için teşkil edilmiş üç takımlı kuyucu bölükleri de yer almışlardır. Bunlara ait malzemeler öncü birlikleri ile beraber develerde taşınmışlardır.⁴¹⁶

1916 tarihi itibarı ile İngilizler genel anlamda yine denizlere hâkimdir. Ancak Çanakkale yenilgisinden sonra bölgede bir çıkarmaya teşebbüs edeceği düşünülmeyişinden II.Kanal Harekâtı esnasında I.Kanal Harekâtında seçilen orta yolun aksine su ve ikmal bakımından daha elverişli olan kuzey yol takip edilmiştir.⁴¹⁷ Bu yol, Birüs'sebi-Hafirûlavce-Maktabe-ElAriş-Birülmezar-Birûlabd-Katya- Kantara yoludur.⁴¹⁸

II. Kanal Harekâtın maksadı I.Kanal Harekâtından farklı olarak Kanalı sürekli olarak tehdit altında bulundurarak İngilizlerin büyük kuvvetler ayırmasını ve Kanalı savunmasını sağlamak olarak belirlenmiştir. Maksadın tahakkuku için II.Kanal harekâtı 4 Temmuz 1916 sabahı Seferi Kuvvetlerin El-Ariş'e hareket etmeleri ile başlamıştır. El-Ariş menzil hizmetlerini yürüten seyyar kuyucu bölükleri, 300 numaralı uçak müfrezesi, otomobil müfrezeleri, bunlara ait akaryakıt ve bakım birlikleri ile seyyar ve menzil hastanelerinin konuşlandığı bir yerdir. El-Ariş kasabasında teşkil edilen menzil imkânlarının yetersiz kalmasıyla birlikler Çöl'e

⁴¹⁴ Erden, **Hatıralar II**, s.88

⁴¹⁵ Kress, a.g.e., s.212

⁴¹⁶ Erden, **Hatıralar II**, s.87

⁴¹⁷ Erden, **Hatıralar II**, s.86

⁴¹⁸ Kress, a.g.e., s.373

doğru sevk edilmeye başlanmıştır. Ancak Kanal'a doğru çölde teşkil edilen menzil noktalarında, başlayan Hicaz isyanı sebebiyle başlangıç yığınaklanmasının tam olarak yapılamamış, erzak ve cephane sıkıntısı çekilmeye başlanmıştır. Seferi Kuvvetleri desteklemek için istenilen develer ordu menziline yeterli miktarda gönderilememiş, gelenler de zayıf ve cılız olduklarından gerekli verim alınamamıştır.

419

Menzil noktalarındaki bütün eksikliklere rağmen intikal eksiksiz olarak tamamlanmış, birlikler 21 Temmuz 2016 sabahı Birülabid-Bayut hattını işgal etmişlerdir. İntikalde özellikle ağır topların yürüyüşünde zorluklar ve gecikmeler yaşanmıştır. Toplar develerle taşınan kalın tahtalar kullanılarak 12 ila 20 manda kullanılarak çekilmiş; yetmediği durumlarda yine insan gücüne başvurulmuştur.⁴²⁰

Kanal'a taarruz Seferi Kuvvetler Kurmay Başkanı Yb. Kadri Bey'in itirazlarına rağmen Albay Kress von Kressenstein tarafından 4 Ağustos sabahı başlamış; birlikler ilk istirahatlarını 6 Ağustos 1916 günü yapabilmişlerdir. 14 Ağustos 1916 tarihine gelindiğinde ise gerek Sefer Kuvvetleri 4000 kayıp vermiş, İngilizlerin takip gücünün kalmamasından faydalanarak EL-Ariş'e çekilmişlerdir. Sefer Birliklerin harekâtın başlaması ile birlikte hedefin ele geçirilmesine kadar geçecek sürede demirbaş erzak⁴²¹ ile iâşe edilmeleri gerekmektedir. Tecrübeli birlik komutanları demirbaş erzakları develerle taşımış ve kontrollü olarak personele dağıtmış iken, bazı birlik komutanları ise bu erzakı harekâttan önce personele dağıtmış, ya da hiç yanlarına almamışlardır. Bu durum taarruz kademesindeki birliklerden bir kısmının 36 saat süre ile aç ve susuz kalmalarına sebep olmuştur.⁴²²

II. Kanal harekâtını müteakip I.Seferiye Kuvvetlerinin Ekim 1916 tarihine kadar Çölde kalması, bu tarihten itibaren El Ariş –Kalatülnahil hattında zayıf ileri karakolları bırakarak İngiliz birliklerini oyalaması planlanmıştır. Geri kalan çoğunluk birliklerin Filistin'e çekilerek istirahat etmesi ve kış mevsiminde Hicaz

⁴¹⁹ Kress, a.g.e., s.206-217

⁴²⁰ Kress, a.g.e., s.212-213

⁴²¹ KKK'da tarrauzi bir harekât icra edecek birlikler halen Kıta Yüğü Demirbaş erzak ile iâşe edilmektedirler. Bu maksatla harekâtı icra edecek birliklerin sefer yapılanmalarına göre mevcutları oranında rasyon paket halinde oluşturulan kıta yüğü demirbaş erzaklar barış zamanından itibaren Lojistik Komutanlığı bünyesindeki İkmal Komutanlığı depolarda muhafaza edilmektedir. İhtiyaç duyulduğunda I.Dünya Savaşındaki Menzil Umum Müfettişliği görevini icra eden KKK Lojistik Komutanlığına bağlı Ulaştırma Komutanlığı birlikleri marifetiyle birliklere ulaştırılmaktadır.

⁴²² Kress, a.g.e., s.221-224

bölgesinin geri alınması için icra edilecek bir harekâta geri bölgenin emniyete alınmasını sağlaması planlanmıştır. Ancak Ekim 1916 tarihi geldiğinde Hicaz'a yapılması planlanan harekât iptal edilerek sadece Medine'nin savunulmasına karar verilmiştir.⁴²³ Bu karar üzerine 1916 yıl sonu itibarı ile Çöl'de bırakılan ileri karakollar Tellürefah ve Hafirülavce hattına kadar çekilmişlerdir.⁴²⁴

1.6.5. Karargah-ı Umumiye Bağlı Bir Unsur: Halep Menzil Müfettişliği

14 Ocak 1915 tarihinde merkezden uzakta konuşlanmış III, IV ve VI. Orduların yurtiçi ile kara menzil hattı bağlantısını sağlayan Berlin-Bağdat demiryolu hattının Toros (Pozantı Gülek istasyonu) ve Amanos (Osmaniye-Racu) kısımlarında ulaştırmanın kesintisiz ve disiplin içerisinde gerçekleştirilmesini sağlamak amacıyla Halep'te Karargâh-ı Umumi'ye bağlı bir Menzil Müfettişliği teşkil edilmiştir.⁴²⁵ Halep, Anadolu, Mezapotamya ve Mısır üçgeninin kavşak noktasında konuşlanmış, eski çağlardan beri merkez konumda bulunan, aynı zamanda Süvediyeye ve İskenderun limanlarını barındıran ve XIX. Yüzyıl sonu itibarı ile yaklaşık 120.000'i gayrimüslim olmak üzere 600.000'den fazla insanın yaşadığı büyük bir eyalettir.⁴²⁶

Halep Menzil Müfettişliği tesislerini Adana, Halep ve Musul vilayetleriyle, Urfa ve Zor sancaklarının imkânlarıyla karşılamaları kararlaştırılmıştır.⁴²⁷ Bu müfettişliğe ait tüm iş ve işlemlerin Karargah-ı Umumi 3. Şube tarafından yapılması, Resülyan⁴²⁸dan itibaren Musul'dan geçen ve Cerablus'dan Fırat'ı aşarak devam eden hattın ise VI.Orduya bırakılması kararlaştırılmıştır. Ulukışla III. Ordu, Pozantı ise IV.Ordu Komutanlığı malzemelerinin sevk edildiği kasabalar olduklarından,⁴²⁹ IV. Orduya gelen ikmal maddeleri bu tarihten itibaren Ulukışla'da indirilmeyerek, Pozantı yolu ile Halep üzerinden Kudüs'e gönderilmiştir.⁴³⁰ Ulukışla'dan Sivas ve

⁴²³ Kress, a.g.e., s.230-236

⁴²⁴ Kress, a.g.e., s.246

⁴²⁵ İd Faal.ve Loj., s.217-219

⁴²⁶ Hilmi Bayraktar, **XIX. Yüzyılda Halep Eyaleti'nin İktisadi Vaziyeti**, Fırat Üniversitesi Orta-Doğu Araştırmaları Merkezi Yay., Elazığ, 2004, s 1-26

⁴²⁷ ATASE Arşivi, BDH: Kls.14, Dos. 69, Fih. 023; Avcı, a.g.e., s.48

⁴²⁸ Resulayn şu anki Urfa ili Ceylanpınar ilçesidir.

⁴²⁹ Falih Rıfkı Atay, **Zeytindağı**, Pozitif Yay., İstanbul, 2014, s.135

⁴³⁰ İd Faal.veLoj., s.226

Erzincan'a doğru yapılacak sevkiyat Menzil Umum Müfettişliğinin sorumluluğunda gerçekleştirilemiştir.⁴³¹

Halep hem IV ve VI.Ordular için bir malzeme aktarma yeri olması hem de IV. Ordu'nun kuzey sınırının başlangıç yeri olması münasebetiyle lojistik açıdan stratejik bir merkezdir. 1915 yılının başında Halep'te bir Menzil Müfettişliğinin kurulmasını müteakip, IV ve VI. Orduların ikmal faaliyetlerini koordine etmek ve aksaksız işletilmesini sağlamak maksadıyla biri Halep'te, diğerleri VI.Ordu bölgesinde olmak üzere toplam dört adet bölge müfettişliği kurulmuştur.⁴³²

1.7. Yıldırım Orduları Grubu ve Menzil Teşkilleri

I.Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti'nin 11 Mart 1917 tarihinde Bağdat'ı kaybetmesi Osmanlı Karargâh-ı Umumi'sinde büyük üzüntü yaratmış; siyasi ve dini açıdan önem addedilen bu şehrin geri alınması için müttefik Almanya'dan yardım istenmiştir.⁴³³ Bu maksatla, gerçekte Irak petrol kaynaklarını elde bulundurmak isteyen müttefik Almanya ile sözde Bağdat'ı kurtarmak maksadıyla 24 Haziran 1917 tarihinde Halep'te bir toplantı yapılmıştır.⁴³⁴ Bu toplantıda Cemal ve Mustafa Kemal Paşalar⁴³⁵ Filistin tehlikede oldukça; Bağdat seferinin faydasızlığından bahis etseler de, Başkomutan Vekili ve Harbiye Nazırı Enver Paşa Filistin Cephesinde bulunan kuvvetlerin İngiliz ilerlemesine engel olabileceğini düşüncesiyle yeni teşkil edilen bu Grubun Irak Cephesinde kullanılmasını istemiştir.⁴³⁶ Halep'teki toplantıdan İstanbul'a dönen Başkomutan Vekili ve Harbiye Nazırı Enver Paşa, düşüncesinden vazgeçmeyerek 15 Temmuz 1917 tarihinde Yıldırım Ordular Grup Komutanlığı⁴³⁷

⁴³¹ ATASE Arşivi, BDH: Kls.14, Dos. 69, Fih.023; İd.Faal ve Loj., s.115

⁴³² İd Faal.ve Loj., s.228,

⁴³³ Mehmet Fatih Tarım, Birinci Dünya Savaşı'nda Yıldırım Ordular Grubu, M.K.ÜNİVERSİTESİ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Ana Bilim Dalı, **Basılmamış Yüksek Lisans Tezi**, Hatay, Temmuz 2004, s.III

⁴³⁴ **Fahrettin Altay'ın 3. Gazze ve Kudüs Savaşları Hatıraları**, HAK Komutanlığı Yay., HAK Basımevi, Yıldız, İstanbul, 1967, s.5

⁴³⁵ Plana itiraz eden bu iki komutandan Cemal Paşa Çok geçmeden Almanya ve Avusturya İmparatorları tarafından Avrupa savaş cephelerini gezmek üzere İstanbul'a davet edilir. Mustafa Kemal Paşa ise, Falkenhayn'ın Arap Aşiretleri ile yakın temaları ve kendisine verilen yetkilerin çokluğuna itirazlarının kabul olmaması nedeniyle istif eder ve yerine General Fevzi (Çakmak) tayin edilir. Altay , **a.g.e.**, s.5

⁴³⁶ Altay , **a.g.e.**, s.5

⁴³⁷ Kurulan bu Ordu Grubuna Bağdat'a yapılacak harekâtı gizlemek maksadıyla Yıldırım Ordular Grubu denilmiştir. Gnkur Başkanlığı, **Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi Sina Filistin Cephesi**, C.IV, Ks.II, Gnkur ATASE Başkanlığı Yay., Ankara, 1986, s.83,

adıylı Almanya'dan gelecek kuvvetler ile VI. ve VII. Ordulardan teşkil edilecek yeni bir grup kurulduğuna dair emir yayınlar.⁴³⁸

Teşkil edilen Yıldırım Ordular Grubu Komutanlığına General Falkenhayn, Irak'ta VI. Ordu Komutanlığına Başkomutan Vekili ve Harbiye Nazırı Enver Paşa'nın kendisi ile yaşıit amcası Halil (Kut) Paşa ve VII. Ordu Komutanlığına ise Mustafa Kemal Paşa getirilmiştir. Grubun Almanca ismi ise F (Falke) Ordular Grubudur.⁴³⁹

Falkenhayn'ın Karargâhında 150 kadar subay bulunmaktadır. Bu subayların içerisinde Irak Bölgesindeki gizli petrol kaynaklarını araştırmakla görevli profesör Asteğmenler bile bulunmaktadır. Karargâhta Türk olarak sadece 4 genç kurmay subay vardır. Bunlar Bnb. Hüseyin Hüsnu (Erkilet), Yzb. Tefvik (Bıyıklıoğlu) , Yzb. Ali Haydar (Germeyanoğlu) ve Yzb. Mecit'tir.⁴⁴⁰

Yıldırım Ordular Grubunu teşkil edilen ordulardan VI. Ordu, 2, 6 ve 46. Tümenlerden kurulu XIII. Kolordu ile 14,51 ve 52 tümenlerden kurulu XVIII. kolordudan; VII. Ordu ise, 19 ve 20. Tümenlerden kurulu XV. Kolordu ile 24,50 ve 59. Tümenlerden kurulu III. Kolordudan oluşmuştur. Alman Asya Kolu⁴⁴¹ ise, II.Nolu Paşa Karargahı, her biri üçer bölüklü 701,702 ve 703. Taburlar, her biri altışar makineli tüfekli üç makineli tüfek bölüğü ve diğer topçu ve destek birliklerinden teşekkül etmiştir.⁴⁴² Bunların yanında, menzil hizmetlerinin aksatılmadan yürütülebilmesi maksadıylı, hafif bomba topları için 1 ad. otomobilli cephanes kolu, 1 ad. alev saçan takımı ve 1 ad. hafif köprücü malzemesiyle birlikte 1 ad.istihkam müfrezesi, 1 ad. ordu telefon müfrezesi, 1.ad. tümen telefon müfrezesi, 3 ad. ağır telsiz telgraf istasyonu, 5 ad. hafif telsiz telgraf istasyonu, 4.ad. uçak müfrezesi, 300 no.lu 1 ad. sıhhiye bölüğü, 218 ve 219 nolu 2 ad. seyyar hastane ile otomobil kolları teşkil edilmiştir.⁴⁴³ Asya Kolordusuna Avusturya-Macaristan'da çok sayıda obüs bataryası ile katkı sağlayacaktır.⁴⁴⁴

Teşkil edilecek Ordular Grup Komutanlığının menzil hizmetleri de başlı başına düşünülmesi gereken bir konudur. O tarihe kadar Anadolu Demiryolları

⁴³⁸ Gnkur Bşk. **Sina Filistin Cephesi**, C.IV, s.83,

⁴³⁹ Altay , **a.g.e.**, s.4,5

⁴⁴⁰ Altay , **a.g.e.**, s.6

⁴⁴¹ Bazı Türk kaynaklarında Asya kolordusu olarak ta geçmektedir.

⁴⁴² Gnkur Bşk. **Sina Filistin Cephesi**, C.IV, s.83

⁴⁴³ Gnkur Bşk. **Sina Filistin Cephesi**, C.IV, s.84-85

⁴⁴⁴ Pomiankowski, **a.g.e.**, s.247-248

hattının Toros ve Amanos tünelleri henüz açılmamıştır. Menzilin sorumlu olduğu ikmal ve tahliye faaliyetleri için 500 kamyonluk 20 konvoyla ihtiyaç olduğu, üçer tonluk Alman kamyonlarının bölgede kullanılmaya müsait olmadığı için 1.5 tonluk Avusturya-Macaristan kamyonlarının kullanılması düşünülmüştür. Ayrıca kamyonların işlemediği yerlerde ve Fırat üzerinden deniz nakliyatının sal yapımı için kereste yokluğundan dolayı yapılamayacağından dolayı kullanılmak üzere 25.000 adet deve ihtiyaç duyulacağı hesaplanmıştır. Üstelik Halep ve Mısır arasındaki topraklar 1917 yılında mahsulsüz bırakıldığından erzak temini daha da güçleşmiştir. Bütün bu menzil faaliyetlerin koordinasyonu için Alman General Ulrich Back Mayıs ayında Irak'a gönderilmiştir.⁴⁴⁵

1.7.1. Yıldırım Ordular Grubu Menzil Teşkilatı

Osmanlı Ordusunun I.Dünya harbine girme ihtimaline karşı, seferberliğin ilanı ile birlikte Menzil Umum Müfettişliği bünyesinde ordu bölgelerinde kendi numaralarıyla birer Ordu Müfettişlikleri kurulmuştur. IV. Ordu bölgesinin özelliğine binaen IV. Ordu'yu lojistik açıdan destekleyen Ordu Menzil Müfettişliği yanında I. Menzil Müfettişliği, Çöl Menzil Müfettişliği ve Genel Karargâha bağlı Halep Menzil Müfettişliği kurulmuştur. Bu müfettişlikler görevlerini IV.Ordu Komutanlığının lağv edilmesine kadar sürdürmüşlerdir. Lağv edilen IV.Ordu "*Suriye ve Batı Arabistan Grubu Komutanlığı*" adını alarak Yıldırım Ordular Grubu'nun idari ve lojistik desteğini sağlamakla görevlendirilmiştir.⁴⁴⁶ Karargâhı Şam'da bulunan IV. Ordu Komutanlığı, Yıldırım Ordular Grubunun lojistik desteğini sağlamak maksadıyla beş adet menzil müfettişliği tesis etmiştir.⁴⁴⁷ Bunlar;

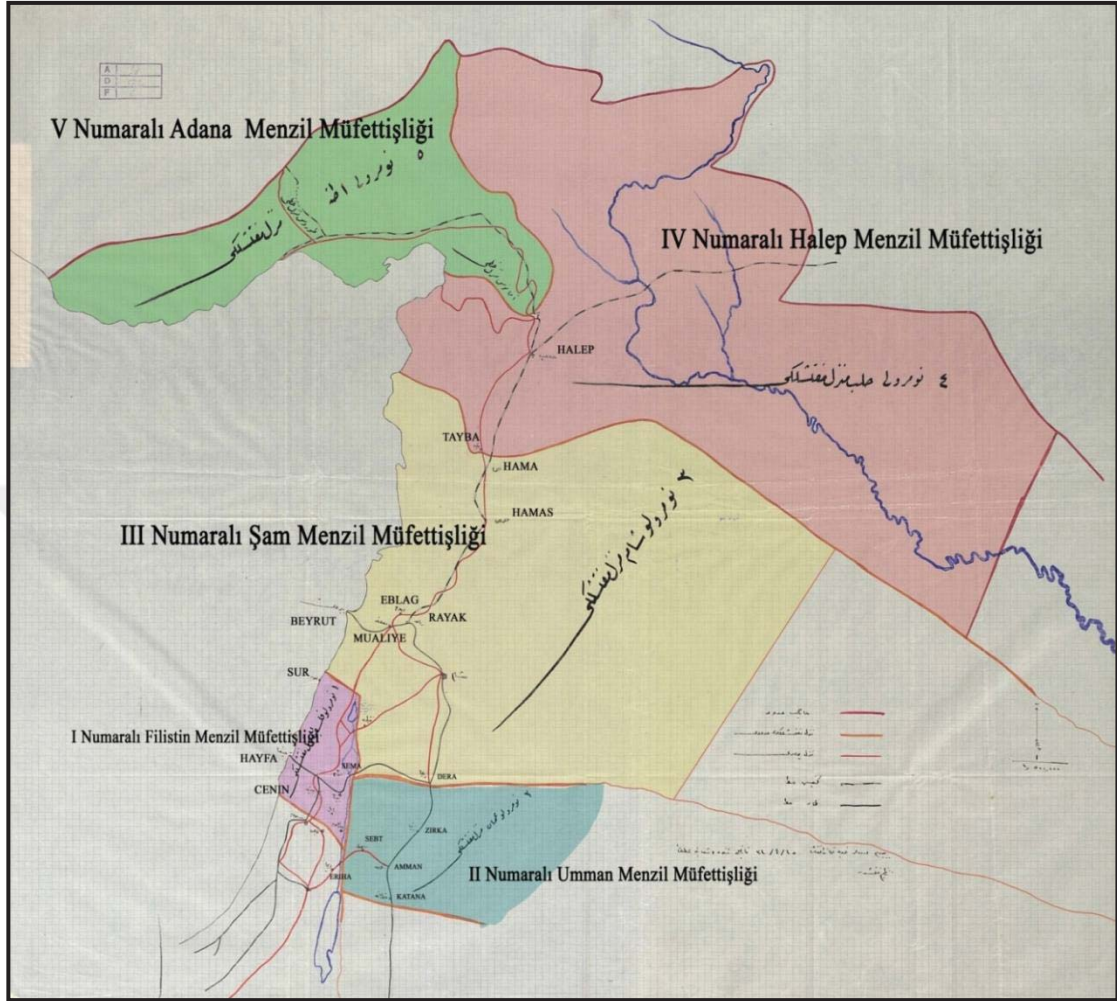
1. I Numaralı Menzil Müfettişliği Filistin bölgesinde,
2. II Numaralı Menzil Müfettişliği Amman/Kudüs bölgesinde,
3. III Numaralı Menzil Müfettişliği Şam bölgesinde,
4. IV Numaralı Menzil Müfettişliği Halep bölgesinde,
5. V Numaralı Menzil Müfettişliği Adana bölgesindedir.

⁴⁴⁵ Pomiankowski, a.g.e., s.251

⁴⁴⁶ Gnkur Bşk. **Sina Filistin Cephesi**, C.IV, s.745

⁴⁴⁷ ATASE Arşivi, BDH: Kls.1139, Dos.74, Fih.6

Bu müfettişliklerin konuş yerleri ve sorumluluk sahalarını gösteren harita aşağıdadır.⁴⁴⁸

Harita 3: Yıldırım Ordular Grubu Menzil Teşkilatı

Kurulan bu idari ve lojistik teşkilat 15 Nisan 1918 tarihine kadar görevini sürdürmüştür. Ortaya çıkan zorluk ve aksaklıklar nedeni ile yeniden bir yapılanmaya gidilmiş; bu kapsamda IV. Ordu Komutanlığı lağv edilerek yerine “Yıldırım Ordular Grubu Baş Menzil Müfettişliği” teşkil edilmiştir.

Yıldırım Ordular Grubunun teşkil edilmesi ile birlikte baş Menzil Umum Müfettişliği karargâhı bir müfettiş ve bir başkan ve mübayaa komisyonlarının yanında toplam 14 şubeden meydana gelmiştir.⁴⁴⁹

⁴⁴⁸ ATASE Arşivi, BDH: Kls.1139, Dos.74, Fih.6

⁴⁴⁹ Hün, a.g.e., s.97

Tablo 13: Yıldırım Ordular Grubu Baş Menzil Müfettişliği Karargâhı Kuruluşu

Menzil Müfettişi			
Kurmay Başkanı			
Şb.No	Şubenin Adı	Şb.No	Şubenin Adı
1	Menzil Kurmayı	9	İnşaat
2	Personel İşleri	10	Divan-ı Harp (Askeri Yargılama)
3	Yargılama İşleri	11	Sahra Telgraf Merkezi İstasyonu
4	Menzil İdare Heyeti (Levazım)	12	Sahra Postası
5	Baştabiblik	13	Evrak
6	Başveterinerlik	14	Kh. K.lığı ve Mhfz. Birlikleri
7	Yol İnşaat Müdüriyeti	15	Mübayaa Komisyonu
8	Ulaştırma		

Baş Menzil Müfettişliğinin görevleri şunlardır.⁴⁵⁰:

1. Filistin ve Irak cephesindeki II, IV, VI ve VIII. Ordular ile kendi emrindeki menzillerini, Fırat Grubunu, Hicaz Kuvve-i Seferiyesini, Yıldırım Ordular Grubu bölgesindeki demiryolları ile Bağdat Demiryolları personelinin ikmal ve iaşelerini sağlamak; bunun için ihtiyaç duyulan her sınıf ikmal maddesinin mahallinden teminini sağlamak,

2. Bölgesindeki her türlü ulaştırma hizmetini sağlamak ve menzil yollarının yapım, onarım ve işletilmesini sağlamak,

3. Fabrika, yapımevi, tamirhane ve atölyelerin işletilmesini sağlamak.

4. Yıldırım Ordular Grubu Baş Menzil Müfettişliği, daha önce kurulmuş olan mevcut beş adet müfettişlik ile faaliyetlerine devam etmiştir.

Bu müfettişliklerin konuş yerleri ve sınırlarını gösterir harita aşağıdadır.⁴⁵¹

⁴⁵⁰ Gnkur Bşk. **Sina Filistin Cephesi**, C.IV, s.746

⁴⁵¹ İd.Faal. ve Loj. Kroki 23

Tablo 14: Yıldırım I Nolu Menzil Müfettişliği Kuruluş Tablosu

IV. Ordu Menzil Müfettişliği 1918 Yılı Teşkilat Yapısı - Yıldırım 1 Numaralı Filistin Menzil Müfettişliği		Mevkiiler										
Semboller		Nasriye	Hayfa	Akka	Mesudiye	Cenin	Akule	Semah	Çagune	Taberiye	Sarayçıtlığı	Cedide
	Menzil Müfettişliği	●										
	Nokta Kumandanlığı	●	●	●	●	●	●	●		●		
	Hat Kumandanlığı											
	Mintika Müfettişliği											
	Erzak Ambarı		●	●	●	●	●	●		●		
	Hastahane	●										
	Fırın		●		●	●			●	●		
	Araba İmalathanesi		●							●		
	Cephane Deposu											
	Hayvan Deposu	●									●	
	İnşaat Kıtaası							●				
	Ecza-ı Tibbiyye Deposu											
	Ecza-ı baytariyye Deposu	●						●				●
	Menzil Reiviri	●					●	●	●	●	●	●
	Techizat Ambarı	●								●		
	İmalathane		●									

Krokide yerleri gösterilen Menzil Müfettişliklerinden Filistin’de konuşlu II Numaralı Amman Menzil Müfettişliğine ait kuruluş şeması aşağıda verilmiştir.⁴⁵³

⁴⁵³ İd.Faal.ve Loj. s.532

Tablo 15: Yıldırım II Nolu Menzil Müfettişliği Kuruluş Tablosu

IV. Ordu Menzil Müfettişliği 1918 Yılı Teşkilat Yapısı - Yıldırım 2 Numaralı Umman Menzil Müfettişliği		Umman	Muale	Salt	Subleh	Acilden	Cizre	Madaba	Vadnesir	Fitriye	Maan	Tiyuk	İla	Hediye
Mevkiiler	Semboller													
	Menzil Müfettişliği	●												
	Nokta Kumandanlığı	●	●	●	●									
	Hat Kumandanlığı													
	Mıntika Müfettişliği													
	Erzak Ambarı	●				●	●	●		●	●	●	●	●
	Hastahane	●		●							●	●		
	Fırın	●		●					●		●			
	Araba İmalathanesi	●												
	Cephane Deposu			●	●						●			
	Hayvan Deposu										●			
	İnşaat Kıtası													
	Ecza-ı Tibbiyye Deposu	●												
	Ecza-ı baytariyye Deposu													
	Menzil Reiviri													
	Techizat Ambarı	●												
	İmalathane	●												

Şam'da konuşlu III Numaralı Menzil Müfettişliğine ait kuruluş şeması aşağıda verilmiştir.⁴⁵⁴

⁴⁵⁴ İd.Faal.ve Loj. s.521

Tablo 16: Yıldırım III Nolu Menzil Müfettişliği Kuruluş Şeması

IV. Ordu Menzil Müfettişliği 1918 Yılı Teşkilat Yapısı - Yıldırım 3 Numaralı Şam Menzil Müfettişliği																																											
Mevkiiler Semboller																																											
		Şam	Hammislun	Tık	Lazkiye	Trablusşam	Selimiye	Humus	Hama	Tayyibe	Restan	Humus	Kısır	Cibayır	Gazale	Ezrah	Sakri	Ka'a	Live	Beylik	Rayak	Muallaka	Beyrut	Kabi-ilyas	Katla	Muallaka	Mecdiömer	Zurdaniye	Zetnavi	Zagmur	Dera	Artur	Şuale	Kuneytra	Mansurpaşa	Aymtelme	Aymmelahe	Küfrüküna	Beyrhasan	Dirali			
	Menzil Müfettişliği	●																																									
	Nokta Kumandanlığı	●	●					●	●	●	●	●	●					●	●	●	●	●	●	●	●		●		●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●		
	Hat Kumandanlığı																																										
	Mintika Müfettişliği																																										
	Erzak Ambarı	●	●	●	●	●	●	●	●				●	●	●	●	●	●			●		●		●	●	●	●	●		●					●	●	●	●	●	●	●	
	Hastahane																				●																						
	Fınn																				●																						
	Araba İmalathanesi																																									●	
	Cephane Deposu																																										
	Hayvan Deposu																																										
	İnşaat Kitabı																				●																						
	Ecza-ı Tıbbiyye Deposu																																										
	Ecza-ı baytariyye Deposu																																										
	Menzil Reiviri																																									●	●
	Techizat Ambarı																				●																						
	İmalathane																				●																						

Halep'te konuşlu IV Numaralı Menzil Müfettişliğine ait kuruluş şeması aşağıda verilmiştir.⁴⁵⁵

⁴⁵⁵ İd.Faal.ve Loj. s. 535

Tablo 17: Yıldırım IV Nolu Menzil Müfettişliği Kuruluş Şeması

Semboller		Mevkiiler		IV. Ordu Menzil Müfettişliği 1918 Yılı Teşkilat Yapısı - Yıldırım 4 Numaralı Halep Menzil Müfettişliği																																										
				Halep	Hantutan	Hacıahmet	Cerablus	Fatima	Birecik	Ayıntap	Urfa	Maraş	Devrişar	Antalya	Mamaure	Mardin	Rumkale	Ebsan	Meskene	Rakka	Ebukemal	Ate	Hamam	Racu	Hanlemin	Necap	Telbeyaz	Garipsultan	Hakmansur	Samsad	Kızılın	Karasına	Pazarcık	Celaki	Elbistan	Rumkale	Behta	Meskete	Rakka	Kemre	Haman	Seline	Ruz			
	Menzil Müfettişliği	●																																												
	Nokta Kumandanlığı	●			●	●	●	●	●	●	●	●	●		●	●	●	●	●	●																										
	Hat Kumandanlığı																																													
	Mintika Müfettişliği																																													
	Erzak Ambarı	●					●		●		●									●		●		●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	
	Hastahane	●	●	●	●	●																																								
	Fırın																																													
	Araba İmalathanesi																																													
	Cephane Deposu																																													
	Hayvan Deposu																																													
	İnşaat Kıtası																																													
	Ecza-ı Tıbbiye Deposu					●								●							●		●	●																						
	Ecza-ı baytariyye Deposu				●		●			●																																				
	Menzil Reiviri				●	●			●	●							●	●	●																											
	Techizat Ambarı				●																																									
	İmalathane				●		●																																							

Adana'da konuşlu V Numaralı Menzil Müfettişliğine ait kuruluş şeması aşağıda verilmiştir.⁴⁵⁶

⁴⁵⁶ İd. Faal.ve Loj. s.538

Tablo 18: Yıldırım V Nolu Menzil Müfettişliği Kuruluş Şeması

IV. Ordu Menzil Müfettişliği 1918 Yılı Teşkilat Yapısı - Yıldırım 5 Numaralı Adana Menzil Müfettişliği		Pozantı	Kadirhan	Çayalan	Kavaklıhan	Gülek	Kelebek	Karapınar	Sarı Hamzalı	İncirlik	Misis	Toprakale	Mamure	Hasanbeyli	İsahıye	Tahtaköprü	Ceyhan	Adana	Tarsus	Mersin	Bahçe	Dörtöl	Hassa	Seyis	Hakın	Feke	Karsu
Mevkiiler	Semboller																										
	Menzil Müfettişliği																										
	Nokta Kumandanlığı																										
	Hat Kumandanlığı																										
	Mıntika Müfettişliği																										
	Erzak Ambarı																										
	Hastahane																										
	Fırın																										
	Araba İmalathanesi																										
	Cephane Deposu																										
	Hayvan Deposu																										
	İnşaat Kitaası																										
	Ecza-ı Tibbiyye Deposu																										
	Ecza-ı baytariyye Deposu																										
	Menzil Reiviri																										
	Techizat Ambarı																										
	İmalathane																										

Yeni teşkil emri gereği, Halep'teki Alman Baş Menzil Müfettişliği de lağv edilmiş, yerine Yıldırım Baş Menzil Müfettişliğine bağlı bir "Yıldırım Alman Menzil Müfettişliği" teşkil edilmiştir. Bu müfettişliğin başına Alman Yarbay Kisling getirilmiştir. Bu müfettişliğin Filistin, Amman, Şam, Halep ve Adana Menzil Müfettişliklerinde Alman personeli tarafından yönetilen birer Alman Nokta Komutanlığı kurulmuştur.⁴⁵⁷ Bu nokta komutanlıkları da daha sonra lağv edilerek aynı yerlerde Alman Menzil Komutanlıkları teşkil edilmiştir. Alman Baş Menzil

⁴⁵⁷Gnkur Bşk. **Sina Filistin Cephesi**, C.IV, s.746

Müfettişliğinin yetki alanı Yıldırım Baş Menzil Müfettişliği ile, diğer Alman menzil müfettişliklerinin yetki alanları ise bölgelerindeki Türk müfettişlikleri ile aynıdır. Teşkil edilen Alman Menzil müfettişlikleri sadece Alman personel ve birliklerinin ikmal ve tahliyeleri ile sorumlu olacaklar, yazışma ve muhabereleleri de yine kendi aralarında olacaktır.⁴⁵⁸

Yıldırım Baş Menzil Müfettişliği, yurtiçinden yapılacak ikmal ve ulaştırma faaliyetlerini koordine etmek maksadıyla, Konya’da “Zahire Takip ve Sevk Merkezi” ile İstanbul’da Yarbey Esat başkanlığında IV, VII ve VIII. Ordu personelinden oluşan “Yıldırım’ın İstanbul Sevk Kurulu” teşkil edilmiştir. Teşkil edilen bu kurul ihtiyaç üzerine tedarik edilen siparişleri Haydarpaşa tren istasyonunda hazır bulunduracak, Yb. Esat her hafta cumartesi günü personel, hayvan ve malzeme mevcutlarını 3. Şubeye bildirecek, 3. Şube tarafından Yıldırım için trene yüklenenleri Yıldırım Karargâhına bildirerek takibini sağlayacaktır.⁴⁵⁹

⁴⁵⁸Gnkur Bşk. **Sina Filistin Cephesi**, C.IV, s.747

⁴⁵⁹Gnkur Bşk. **Sina Filistin Cephesi**, C.IV, s.746

II. BÖLÜM

IV. ORDU MENZİLİNDE İKMAL VE BAKIM FAALİYETLERİ

2.1. IV. Ordu Harekât Bölgesinin Askeri Açidan İncelenmesi

2.1.1 Bölgenin Doğal Yapısı ve Stratejik Durumu:

Bir bölgenin ekonomik, siyasi ve sosyal yapısı o yörenin coğrafi yapısı ile doğrudan bağlantılıdır. Verimli topraklara sahip, düz ve ulaşım ağları gelişmiş bölgeler zenginliğe ve gelişmeye açıktır; verimsiz, engebeli ve kapalı havzalar içinde kalan bölgeler ise fakir ve dış dünyadan kopuklardır. Bu özellikler, o bölgede yaşayan halkın ve orduların ikmal ve iâşelerinin temininde önemli etkenlerdir.⁴⁶⁰ Orduları değişik coğrafi bölgelerde ve iklimlerde muharebe etmek zorunda kalan Osmanlı Devleti, bölgeler arası farklılıkların olumsuz etkilerini bütün savaş boyunca yaşamıştır. 1914 yılı kışında Kafkas Ordusu, Ruslara karşı irili ufaklı sıradağlarla kaplı, genelde karasal iklimin hâkim olduğu ve kış karakterine sahip bir bitki örtüsü ile kaplı bir harekât alanında muharebe ederken; aynı devletin bir diğer ordusu ise 1915 yılının Şubatında Filistin Sina cephesinde İngilizlere karşı çöl ikliminin hâkim olduğu bir coğrafyada muharebe etmek zorunda kalmıştır. I. Dünya Savaşı ile adeta özdeşleşen Çanakkale muharebelerinin yaşandığı alan ise, bu açıdan incelendiğinde Türk askeri için bilindik en avantajlı coğrafi bölgedir.

I.Dünya Savaşı'nda IV. Osmanlı Ordusu Filistin ve Sina bölgesinde konuşlanmıştır. Bölgenin coğrafi yapısı, iklimi, siyasi ve ekonomik durumu ile etnik kimliği Orduların personel, harekât, istihbarat ve lojistik yapılanmasını doğrudan etkilemektedir. Normal bir harekâta, harekât alanının yapısı, mevcut imkân ve kabiliyetleri barış zamanından itibaren tahlil edilerek ordunun yapılandırılması ona göre şekillendirilmelidir. Özellikle harekâtı destekleyecek lojistik yapılanma bölgenin etüt edilmesi sonucu son şeklini almalıdır.

⁴⁶⁰ Öğün, a.g.e., s.1

Suriye ve Filistin Bölgesi; kuzeyde Anadolu, doğuda Irak, batıda Akdeniz, Mısır ve güneyde Arabistan Yarımadası ile çevrilmiştir. Suriye, Filistin ve devamında Sina Yarımadası, Mısır ve Arabistan ile Anadolu arasında geçit bölgesidir. XIX. yüzyılın ikinci yarısında Süveyş Kanalı'nın açılmasıyla önemi daha da artmıştır.⁴⁶¹ Harekât bölgesinin geniş bir alanı kaplaması sebebiyle bölge Filistin ve Sina ile Suriye olmak üzere iki ayrı bölümde incelenecektir.

2.1.1.1. Filistin ve Sina Bölgesi

Filistin kuzeyden Kazımiye (Kasımiye, Litani) Nehrinin aşağı kısmı Dan-Telleşaar; doğudan Şam gölü ve Doğu Şeria'nın sınır çizgisi- Telleşaar dağı doğusundan itibaren Şam- Kalatülhiza demiryolu; güneyden Vadiülhiza-Lut gölü güney kenarı-Elhalasa- Tel el Rafah; batıdan Sina çölünün kuzeydoğusu-Akdeniz kıyı çizgisi arasında kalan bölgedir.⁴⁶² Bölge 1516-1917 yılları arasında 401 yıl eyalet merkezi olarak Osmanlı İmparatorluğu'nun egemenliğinde kalmıştır.⁴⁶³

Akdeniz'in doğusu boyunca uzanan Filistin iki kısımdır. Birincisi, kuzeyden güneye uzanan dağlık, diğeri ise deniz boyunca uzanan alçak arazidir. Sahildeki kasabalarda yaşayan halk gemicilikle geçinen kültürlü insanlardır.⁴⁶⁴ Filistin'in ortasından kuzey güney istikametinde uzanan Şeria çukurluğu, batı-doğu yönündeki ulaştırma imkânlarını kısıtlamaktadır. Filistin'de demiryolu olarak Halep ile Şam şehirlerini birbirine bağlayan Şam-Hama ve temdidi hattı bulunmaktadır. Bu hat Halep'te Anadolu-Bağdat Demiryolu hattı ile Şam'da da Hicaz Demiryolları hattı ile bağlanmaktadır. Bu ana hattan Humus-Trablusşam, Rayak-Beyrut, Nassip-Hayfa, Lida-Yafa hatları ile Akdeniz sahil kentlerine tali bağlantı hatları bulunmaktadır.⁴⁶⁵ Filistin'deki kara ve demiryollarının büyük bir kısmı I.Dünya Savaşı ve öncesinde İngiliz ve Osmanlı Orduları tarafından harekât ihtiyacı olarak kuzey-güney istikametinde yapılmıştır. Bu istikamet Anadolu, Suriye, Filistin ve Mısır'ı birleştiren stratejik mihveri oluşturmaktadır.⁴⁶⁶

⁴⁶¹ İd.Faal.ve Loj., s. 30

⁴⁶² Gnkur Bşk. **Sina Filistin Cephesi**, C.IV, s.37

⁴⁶³ Cemal Kemal, Birinci Dünya Harbi'nde Filistin Cephesi, Ankara Üni. TİTE, **Basılmamış Doktora Tezi**, Ankara, 2004, s.27

⁴⁶⁴ Altay , **a.g.e.**, s.2

⁴⁶⁵ Ahmet Onur, **Türkiye Demiryolları Tarihi (1860-1953)**, KKK İstanbul Askeri Basımevi, 1953, EK-4 Suriye'de Yapılan Demiryolları Haritası

⁴⁶⁶ Kemal, **a.g.e.**, s.28

Filistin'deki 28.000 kilometrekarelik yerleşim yerleri, batısındaki sahil şeridinde kuzey-güney istikametinde uzanan Hayfa, Akka ve Yafa'dan doğuya doğru uzanan üç ana yol üzerinde yoğunlaşmıştır. Bunlar; Sur, Akka, Hayfa, Yafa, Yebna, Eshud, Askalan, Gazze, Nasıra, Nablus, Remle Mecdel, Kudüs, Beytüllaham, Halilülrahman, Birüs'sebi, Kanitra, Teberiye, Eriha, İbrit, Salt ve Amman'dır. Osmanlı Devleti nüfus sicillerine göre 1914 yılında Filistin'de 697.950'si Arap, 31.765'i ise Yahudi olmak üzere toplam 808.638 etnik unsur yaşamaktadır.⁴⁶⁷

Yahudilerin nüfuslarının kalabalık olmasının iki sebebi vardır. Bunlardan birincisi evlenme yaşının kızlarda 15-17, erkeklerde ise 16-18'e inmesiyle doğum oranlarının yükselmesi, ikincisi ise, II. Abdülhamit'in, 1882 yılından itibaren Rusya'dan kaçan Yahudileri Filistin'deki boş yerleri almalarına izin vererek şimdiki İsrail'in temellerinin atılmasına yardımcı olmasıdır. Yahudiler satın aldıkları bu verimli topraklarda yerleşik hayata geçmiş ve modern tarım yapmaya başlamışlardır. Öyle ki, toprak ve bitki numunelerini Paris'e göndermişler ve çıkan sonuçlara göre tarım yapmışlardır.⁴⁶⁸ İngilizlerin Kanal bölgesini işgal etmelerini müteakip, liman kasabası olan Port-Sait, İsmailiye ve Süveyş'te çok sayıda Avrupalı bulunmaktadır. Sadece 50.000 nüfuslu Port-Sait'te 35.000 Avrupalı yaşamaktadır.⁴⁶⁹ Birüs'sebi, demiryollarının güneye doğru uzanan en uç noktasındaki kent olması sebebiyle I.Kanal harekâtı hazırlıklarının yoğun olarak yapıldığı bir şehirdir.⁴⁷⁰

Filistin'deki Türkler ise, memur ve askerlerden meydana gelmektedir.⁴⁷¹ Filistin'de Almanca, İngilizce, Fransızca dilleri ağırlıklı olarak konuşulurken, İbranice, Devletin resmi dili Türkçe ve yerli halkın dili olan Arapça fazlaca konuşulmaz.⁴⁷² Müslüman Arapların ırk, Yahudilerin ise hem din hem de ırk farklılığı IV. Ordunun özellikle harekât ve lojistik konularında o bölgede değişik politikalar izlemesine sebep olmuştur. Bu iki halktan başka Filistin'de çok az sayıda Alman, Fransız, Rus, Polonyalı, Macar, Romen ve Hollandalı bulunmaktadır. Avrupa'dan göç eden bu azınlıklar daha çok ticaret ve din merkezlerinde ikamet etmişlerdir.⁴⁷³

⁴⁶⁷ Kemal, **a.g.e.**, s.28

⁴⁶⁸ Fahrettin Altay, **3. Gazze ve Kudüs Savaşları Hatıraları**, 1967, HAK Basımevi, İstanbul, s.2

⁴⁶⁹ İd.Faal.ve Loj., s. 34

⁴⁷⁰ Aarensohn, **a.g.e.**, s.56

⁴⁷¹ Gnkur Bşk. **Sina Filistin Cephesi**, C.IV, s.55-57

⁴⁷² Atay, **a.g.e.**, s.74

⁴⁷³ İd.Faal.ve Loj., s. 34-37

I. Dünya Savaşı'nda IV. Ordu Karargâhının⁴⁷⁴ da bulunduğu Kudüs Filistin içinde ayrı bir öneme sahiptir. Üç dinin mukaddes sayıldığı şehir Akdeniz ile Lut gölü arasında kuzeyden güneye doğru uzanan çıplak bir sıra dağın ortalarında 800 m. kadar denizden yüksek bir plato üzerinde taş binalardan ibaret ve eski bir kale civarındaki çevrili bir şehirdir. Burada Müslümanların Mescid-i Aksa isimindeki camileri, Hıristiyanların meşhur Kamame Kilisesi ve Yahudilerin de ağlama duvarları bulunmaktadır. Eski kale dışında, güzel yapılarla varoşlar şehri genişletmiştir. Şehrin güneyinde Yafa'ya giden demiryolu istasyonunu ve dört yöne giden dört ayrı şose yolu vardır. Lut gölünün seviyesi denizden 400 m. alçak olduğundan bu yöndeki dağ yamaçları çok dik ve sarp dereler, derin uçurumlardır. Bunlardan ancak pek az ve daracık yollardan geçilebilir. Batı taraf daha az meyillidir. Arazi yaşlık, bazı tepelerde Müslümanların hürmet ettikleri eski peygamber türbe ve camileri olduğu gibi, bazı tepelerde kilise ve manastırla Şehir civarında zeytinlikler ve bağlar vardır.⁴⁷⁵ Şehre I.Dünya Savaşı sırasında Türklerin Müttefikleri Alman General Ulrich Back valilik yapmıştır.⁴⁷⁶

Filistin bölgesinin güneyden kuzeye doğru kıyı kesimleri doğal yapısı ve iklimi nedeniyle verimli topraklara sahiptir. Buralarda tahıl, sebze ve narenciye bol miktarda yetişir. Narenciye olarak, üzüm, hurma, muz, dut, incir ve diğer meyveler yetişir. Suriye ve Filistin'in iç kesimlerinde ise buğday, arpa, yulaf, nohut, mercimek ve kuru fasulye yetişmektedir. Yafa şehri portakallarıyla çok ünlüdür.⁴⁷⁷ Şehir, I. Dünya Savaşı'nda bile İngiltere'ye portakal ihraç etmeye devam etmiştir. Ancak, Mayıs 1915 tarihinde İtilaf Devletlerinin Suriye, Lübnan ve Filistin sahillerini denizden kuşatmalarından Yafa'lılar yetiştirdikleri portakalı İngiltere'ye gönderememişlerdir Bundan dolayı meyveler ağaçlarda kalmış, fiyatları düşmüş ve bolluk yaşanmıştır.⁴⁷⁸

Hayvancılık daha çok bedeviler ile köylerde yaşayan Araplar, bölgelerinde sığır, koyun, keçi, at, eşek, kümes hayvanları yetiştirmişlerdir. Deve, at ve eşekten

⁴⁷⁴ I.Dünya Savaşı'nda Kudüs'teki Notre Dame de France isimli Katolik kilisesi, IV. Ordu Karargâhı olarak kullanılmıştır. Bu bina, Kudüs'te hatta Filistin'de elektriğin kullanıldığı ilk yapıdır. Karargâh sorumlusu ve Kudüs Askeri yöneticisi ise Ruşen Bey'dir. Ancak karargah I. Kanal harekâtı sonrası **Zeytindağı** denilen bölgeye taşınmıştır.; Et-Tercüman, **a.g.e.**, s.310-311

⁴⁷⁵ Altay , **a.g.e.**, s.14

⁴⁷⁶ Aarensohn, **a.g.e.**, s.56

⁴⁷⁷ İbrahim Sorguç, **Bu Defa Niçin Harp Edeceğimi Biliyorum**, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul, 2010, s.6

⁴⁷⁸ Et-Tercüman, **a.g.e.**, s.214

daha çok ulaştırma, sığırdan ise çift sürme hizmetlerinde faydalanılmıştır.⁴⁷⁹ Sanayi için gerekli olan baraj ve maden kömürü bölgede bulunmadığından, ilkel usulde mermercilik, sabunculuk ve oymacılık gibi el işleri yapılmaktadır.⁴⁸⁰ Filistin bölgesinde tarım ve hayvancılık ile sanayi ve ticaret çoğunlukla insan gücüne dayandığından, büyük çaplı bir harekâtın lojistik desteğini sağlayabilecek kapasitede değildir.⁴⁸¹ Dolayısıyla savaş boyunca Menzil Umum Müfettişliği tarafından yurt içinden bölgeye sürekli malzeme akışı sağlanmaya çalışılmıştır.

Filistin'in güneybatısında bulunan Sina bölgesini Akabe-Süveyş hattı veya Cebel-i Tih Sıra dağları ikiye ayırır. Kuzey kesimine Sina Çölü⁴⁸², güneyine ise Sina Yarımadası (Tur-i Sina) denilmektedir. Bölgenin kuzeyinde bulunan Süveyş Kanalı'nın yapımına 1860 yılında başlanmış, 17 Kasım 1869 tarihinde hizmete açılmıştır. Kuzeyden güneye uzayan Kanal, Süveyş Kasabası'nın hemen doğusundan başlar. Uzunluğu 168 kilometre, genişliği 150 metredir ve Port Sait civarında denize ulaşır. Sina yarımadası olarak anılan hattın güneyi barındırdığı volkanik kayaları ile kuzeyindeki çölden farklı bir yapıya sahiptir.⁴⁸³

İngiltere, I.Dünya Savaşı öncesi Osmanlı Devleti yönetimindeki Mısır'ı siyasi, askeri ve ekonomik egemenliğine almış ve kendisi için önem arz eden Süveyş Kanalı'nın emniyeti için Sina Çölünü ve yarımadasını Mısır'a bağlamıştır. Böylece Mısır'ın sınırı Refah-Akabe hattına kadar genişlemiştir. Bu anlamda Süveyş'e yapılacak bir harekâta Sina çölünün geçilmesi zorunlu kılınmıştır.⁴⁸⁴

Sina çölü, Kanal'a kadar paralel devam eden her biri 15-20 km.lik büyük kum setlerine sahiptir. Bu setler harekâtı güçleştirse de çölün kuzey kesimi Arabistan-Suriye ve Mısır arasında kara ulaşımına en elverişli yol olduğundan, Mısır'a karşı yapılan harekâtlarda tarih boyunca kullanılmıştır.⁴⁸⁵

Sina çölünde ağaç ve yağmur birikintilerinden başka su bulunmamaktadır. Birikinti şeklindeki yağmur suları da hayvanların dahi içemeyeceği kadar haşaratla

⁴⁷⁹ Kemal, **a.g.e.**, s.28

⁴⁸⁰ İd.Faal.ve Loj., s. 34

⁴⁸¹ Kemal, **a.g.e.**, s.30

⁴⁸² Sina Çölü birçok yayında Tih Sahrası olarak da geçmektedir.; Alpay Kabacalı, **Arap Çöllerinde Türkler**, Cem Yay., İstanbul, 2. Basım, Şubat 2003, s.8

⁴⁸³ İd.Faal.ve Loj., s. 31

⁴⁸⁴ İd.Faal.ve Loj., s. 32

⁴⁸⁵ İd.Faal.ve Loj., s. 33

doludur ve pis kokar.⁴⁸⁶ Gözleri kör edencesine kum fırtınası eser. En hafif bir harekette bile havalanan tozlara insanın ağzına, gözüne ve burun deliklerine kaçan ve nefes borularını dahi tıkayan bu tozlardan korunmak bir hayli zordur. Aynı zamanda mütemadiyen sam rüzgârı eser. Yangın kokusuna benzeyen bir koku yayarak esen bu rüzgâr insan ve hayvanları sersemletir, vücuda kırgınlık verir. Gündüzleri 40-50 dereceye çıkan sıcaklık geceleri sıfırın altına düşer. Sabahları çığ yağdığından nem fazladır. Yol mevcut olmadığından gündüzleri güneş ve geceleri yıldızlardan faydalanılarak yön bulunabilir. Gündüzleri ısı yüksekliğinden güneş çarpmaları görülür. Bütün bu olumsuzluklardan başka çölde yılan, zehirli akrep ve çıyan da bulunur⁴⁸⁷. Dolayısıyla Çöl harekâtı, arazi ve iklim farklılığından dolayı çok özel bir lojistik hazırlığı gerektirir.

Lübnan'dan uzanan Ensariye Dağları ise sık ormanlıktır. Birliklerin ilerlemelerine müsait yol olmadığı için aşılması güçtür, fakat savunana avantaj sağlar. Lübnan kıyılarına yapılacak bir çıkarma zor ve içlere doğru yapılacak harekât kısıtlı ilerleme istikametlerine sahiptir. Anti Lübnan Dağları ise ikinci doğal bir savunma hattıdır. Bu dağlar, güneyden kuzeye Halep-Şam-Hicaz demiryoluna paralel ana istila yolunun üzerinde ilerleyerek yapılacak bir harekâtı önler.⁴⁸⁸

2.1.1.2. Suriye Bölgesi

Kuzeyinde Anadolu, doğusunda Mezopotamya, güneyinde Filistin ve batısında Akdeniz ile çevrili alan Suriye⁴⁸⁹ olarak adlandırılmıştır. Bölge 1516-1918 yılları arasında 402 yıl Osmanlı egemenliğinde eyalet merkezi olarak hizmet etmiştir.⁴⁹⁰

Suriye'de Asi Nehrinin yanında Karasu ve Afrin Akarsuları vardır. Asi Nehri Bukca ovasını sulayarak, Humus, Hama'dan geçerek Samandağı civarında

⁴⁸⁶ Kress, **a.g.e.**, s.47-49

⁴⁸⁷ Gücüyener, **a.g.e.**, s.202-204

⁴⁸⁸ İd.Faal.ve Loj., s. 33

⁴⁸⁹ İlk olarak Yunancada geçen, daha sonra da Roma ve Bizans dilinde kullanılan Suriye adı, Arapların bölgeyi ele geçirmesinden sonra kullanılmamıştır. Araplar genel olarak bu bölgeye Şam memleketi anlamına gelen “**Biladüs Şam**” adını vermiştir. Burası Osmanlı hâkimiyetine geçtikten sonra Şam, Halep ve Sayda gibi vilayetler aracılığı ile yönetilmişken, 1864 Vilayet Nizamnamesi ile bölgede yeni bir idari düzenlemeye gidilerek Suriye adıyla yeni bir vilayet kurulmuştur. Osmanlı hâkimiyeti sona erene kadar kullanılan Suriye adı I. Dünya Savaşı'nın ardından Fransız mandasının kurulmasıyla bu devletin de adı olmuştur. Uğur Akbulut, “Suriye’de İlk Telgraf Hatlarının Çekilmesi”, **History Studies**, Ortadoğu Özel Sayısı, 2010, s.4

⁴⁹⁰ Kemal, **a.g.e.**, s.31

Akdeniz'e dökülür. Suriye kıyıları İskenderun körfezi hariç girinti ve çıkıntısı az ve oldukça düzdür. İskenderun ve Lazkiye birer liman kentidir.⁴⁹¹

Filistin'in kuzeyindeki Suriye kesiminde Arap, Türk, Çerkez ve Yahudiler yerleşmişlerdir. En önemli yerleşim yerleri Halep, Şam, Beyrut, Antep, İskenderun, Hama ve Humus'tur.⁴⁹²

IV ve VI. Orduların malzeme aktarma noktası ve IV.Ordu bölgesinin kuzeyden güneye ilk büyük geçiş şehir olması sebebiyle Halep IV. Ordu için önemli bir konumdadır. 1914 nüfus sayımına göre Halep vilayetinde 576.320 Müslüman, 21.954 Rum, 40.843 Ermeni, 12.193 Yahudi, 8.643 Protestan, 1.176 Latin ve 2.956 Süryani olmak üzere toplam 664.085 kişi yaşamaktadır.⁴⁹³

İskenderun körfezi çıkarmaya müsaittir. Ancak Amanos (Nur) Dağları savunmaya elverişlidir.⁴⁹⁴

Suriye ve Filistin bölgesinin iklimi, deniz kıyılarında ılıman, iç bölgelerde daha serttir. Kuzey ile güney arasında en az 15 derecelik bir fark vardır. Yazları kurak ve sıcak, kışları ise yağmurlu ve soğuktur.⁴⁹⁵

2.2. Askeri Lojistik ve Faaliyet Alanları

İnsanlığın var oluşundan beri değişik biçimlerde kendini gösteren lojistik günümüzde de hem sivil hem de askeri alanlarda önemini arttırmaya devam etmektedir. İnsanın olduğu her ortamda söz konusu olan lojistik bireysel seviyeden başlayarak kurumsal ve stratejik seviyeye kadar uzanan geniş bir yelpazede etkisini göstermektedir. Karar vericiler ve liderler için iyi planlanmış lojistik, zaferin bir anahtarı olduğu gibi, lojistiği iş süreçleriyle birleştiren, planlamanın merkezine koyan firma ve kurumlar için de benzer şekilde sürdürülebilir başarıların temel girdisi olmuştur. Birçok fonksiyon alanının ayrılmaz bir parçası ve destekçisi olan lojistik kavramsal olarak tarih boyunca birbirine yakın anlamları ifade ederek günümüze kadar ulaşmıştır.

⁴⁹¹ İd.Faal.ve Loj., s. 31

⁴⁹² İd.Faal.ve Loj., s. 33

⁴⁹³ M.Abdülhalik Renda, **Hatırat**, Yay.Haz. Aytaç Demirci-Sabri Sayarı, YKY Yay., I.Baskı, Haziran 2018, İstanbul, s.172

⁴⁹⁴ İd.Faal.ve Loj., s. 33

⁴⁹⁵ İd.Faal.ve Loj.,s. 32

Lojistiğin geçmişi insanlığın geçmişi kadar eskidir. İlkel insanın uyguladığı lojistik destek faaliyetleri, teknolojinin sağladığı olanaklarla biçimsel anlamda değişime uğrarken, teknolojik gelişmenin bugünden çok geride olduğu dönemlerde, bugün bile gerçekleştirilmesi çok güç görünen, başarılı lojistik uygulama örneklerine rastlamak mümkündür.

Lojistik kavramının farklı tanımları yapılabilmektedir. Bunun en önemli nedeni lojistiğin geniş bir uygulama alanı olmasıdır. Lojistik kavramı tarihi olarak Yunan “logistikos” ve Fransız “logistique” kelimelerinden türemiştir. Logistikos kelimesi “logic(mantık)” kelimesinden türemekte ve hesaplama anlamına gelmektedir. Logistique kelimesi ise Fransızca “loger (yerleştirme, baraka)” kelimesinden türemektedir. Bu kapsamda lojistik kavramı mantık, hesaplama ve yerleştirme kelimelerinden türemiştir denilebilir.⁴⁹⁶

Günümüzde lojistik kavramı hem sivil ve hem de askerî hizmet alanlarında yaygın olarak kullanılmaktadır. İş dünyasında malzeme, hizmet, bilgi ve sermayenin yönetimi için oluşturulan iş planlama lojistiğin çerçevesidir. Askerî alanda ise daha çok kuvvetlerin hareketi ile bakımını planlayan ve yürüten bilimdir. Askerî lojistik, tasarım ve geliştirme, satın alma, depolama, hareket, dağıtım, bakım, malzemenin tahliyesi, yapım, bakım, işletme veya tesislerin elden çıkarılması ve mobilya edinimi gibi hizmetleri kapsamaktadır.⁴⁹⁷ Jomini’ye göre lojistik, strateji, büyük taktik, istihkâm ve taktikle birlikte savaş sanatının beş ana dalından birisidir.⁴⁹⁸ Lojistik, askerî alanda genel olarak orduları hareket ettirme sanatı ifadesiyle özetlenebilir. Başka bir şekilde ise, doğru şeye doğru zamanda ve doğru yerde sahip olmak olarak da tanımlanabilir.

Askeri anlamda lojistik, “istenilen yer ve zamanda, yeteri kadar ve kesintisiz olarak personel, hizmet ve kolaylık imkânı sağlamak suretiyle barışta, krizde ve savaşta askerî kabiliyetin oluşturulması, idamesi ve geliştirilmesi için yapılan, her türlü silah, araç, gereç ve malzemenin temin, tedarik, depolama, ulaştırma, dağıtım, bakım, onarım, eğitim, tahliye ve malzemenin hizmet dışı bırakılması ile inşaat, emlâk, sağlık ve işletim faaliyetlerini ihtiva eden işlemlerin tümüdür.”

⁴⁹⁶Stephen Hays Russell, **Growing World of Logistics**, Air Force Journal of Logistics 24-4, 2000, s.14.

⁴⁹⁷<http://www.logisticsworld.com/logistics.htm>, 18 Kasım 2014 tarihinde ulaşılmıştır.

⁴⁹⁸Antoine-Henri Jomini, **The Art of War**, Courier Dover Publications, 2007, s.13.

Müşterek Askeri Lojistik ise “TSK’da mevcut ve öngörülen kuvvet yapısının; sistemler/platformlar, altyapı ve hizmetlerin ömür devri süresince, barışta ve harpte, yetki ve sorumluluklara uygun yönetimini kapsayan faaliyetler bütünüdür.” şeklinde tanımlanmıştır. Lojistiğin günümüzde en geçerli tanımı Lojistik Yönetim Konseyi (The Council of Logistics Management–CLM) tarafından yapılmıştır. Bu tanıma göre lojistik, müşterilerin ihtiyaçlarını karşılamak üzere ürünlerin üretildiği veya kaynaklandığı noktadan, son kullanımının bulunduğu tüketim noktasına kadar olan tedarik zinciri içindeki malzemelerin, hizmetlerin ve bilgi akışının etkin ve verimli bir şekilde iki yöne doğru hareketinin ve depolanmasının, planlanması, uygulaması ve kontrol edilmesidir.⁴⁹⁹

2.2.1 Lojistik Hizmetler:

TSK’nin çalışması ve çeşitli savaş harekâtını sağlaması için gerekli her çeşit kuruluş ve vasıtalarla birlikte yürütülen faaliyetlerin bütünüdür.⁵⁰⁰ Bu faaliyetler;

1. İkmal Hizmetleri. Her sınıf harp malzemesinin TMK, istihkak ve tahsis listelerine göre İhtiyaç Tespiti ve Tanımlama; tespit edilen ihtiyacın üretim ya da satınalma yolu ile tedariki; tedarik edilen ürünün uygun şartlarda depolanması ve Stok Yönetimi ile Dağıtım ve Yönetim sürecini kapsayan bir sistem bütünüdür.

2. Bakım,
3. İstihkâm-İnşaat-Emlak,
4. Ulaştırma (Genel, Karayolu, Demiryolu, Denizyolu, Havayolu),
5. Sağlık,
6. Lojistik Yönetim,
7. Lojistik Bilgi Sistemleri,
8. Diğer Hizmetler.

2.2.2. İkmal Maddelerinin Sınıflandırılması :

İkmal faaliyetlerinin daha kolay, hızlı ve anlaşılır bir şekilde gerçekleştirilmesini sağlamak maksadıyla ikmal maddeleri beş ayrı sınıfa ayrılmışlardır. Bu sınıfsal tanımlama Birliklerin lojistik açıdan ihtiyaç duyacağı

⁴⁹⁹ J.R. Stock, D.M. Lambert, **Strategic Logistics Management**, McGraw-HillInt.Ed, 2001, s.3.

⁵⁰⁰ Meydan Larousse, **Büyük Lugat ve Ansiklopedi**, Sekizinci Cilt, Meydan Yayınevi, İstanbul 1972

yiyecek, giyecek, sağlık, yakıt, yağ, silah, araç, gereç ve cephane gibi ihtiyaçlarını kapsamaktadır. Bunlar kısaca⁵⁰¹

I'nci Sınıf İkmâl Maddeleri : Yiyecek ve içecek.

II'nci Sınıf İkmâl Maddeleri : Levazım (Giyim-kuşam ve mutabiye dahil), istihkâm, muhabere, ordu donatım (silâh, araç, gereç) kadro malzemesi.

III'üncü Sınıf İkmâl Maddeleri : Yakacak ve akaryakıt.

IV'üncü Sınıf İkmâl Maddeleri : Tahkimat, inşaat araç ve gereçleri.

V'inci Sınıf İkmâl Maddeleri : Mühimmat ve Cephanedir.

2.2.3. İkmal Faaliyetlerinin Planlanması

İkmal faaliyetleri ihtiyaçların tespiti ile başlamaktadır. İhtiyaçlar icra edilen harekâtın nevine, arazi ve coğrafi şartların farklılığına göre değişiklikler gösterebilmektedir. Her sınıf ikmal maddesinin tespitinde farklı yöntemler kullanılmaktadır. I.Sınıf İkmal maddelerinin ihtiyaç tespitinde, birliklerin beslem mevcudu dikkate alınırken, ana malzemede teşkilat kadro eksiklikleri, mühimmat ve akaryakıtta ise günlük tüketilen miktar kadar tamamlama yapılmalıdır.

İhtiyaçların tespitini müteakip, tedariki yine her sınıf ikmal maddesi için farklılık göstermekte; çok daha uzun bir süreci kapsamakta ve birimler arası koordinasyonu gerektirmektedir.

İnsanlar ve hayvanlar tarafından günlük ihtiyaçlar nispetinde tüketilen I.Sınıf İkmal maddeleri ağırlıklı olarak aşar usulü, tekalif-i harbiye, satınalma, iane ve mübadele gibi yöntemlerle yurt içerisinde; bunlara ilave olarak harekât alanında düşmandan ele geçirmek suretiyle de temin edilmiştir.

Giyim, kuşam, mutabiye, çadır, seyyar sahra üniteleri levazım; silah ve sistemleri ile motorlu araçlar ordudonatım; telsiz, telefon ve telgraf ile sistemleri muhabere ve yol açma, köprü kurma, mayın temizleme alet ve cihazları ise istihkâm sınıflarına ait ana kadro malzemeleridir. Bu malzemelerin harp esnasında tedariki mümkün değildir. Devletler stratejik planları doğrultusunda ana malzeme

⁵⁰¹ **Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi**, C.V., I.Kitap, Çanakkale Cephesi Harekâtı, Gnkur Basımevi, Ankara,1993, s.265-267; İd.Faal.ve Loj. s. 166-192

ihtiyaçlarını barış zamanından itibaren ekonomi savunma sanayilerinin imkânları dâhilinde ya üretmek ya da yurt dışından tedarik etmek zorundadır.

Osmanlı Devleti ana malzeme üretimi için Harbiye Nezaretine bağı İmalat-ı Harbiye Müdürlükleri kurmuştur. Yurt dışı tedarikinde ise Osmanlı Ordusu başta İngiltere, Amerika ve Almanya olmak üzere sürekli bir pazar olarak görülmüştür. Ana malzemelerden sadece levazım sınıfına ait giyim, kuşam ve mutabiye malzemeleri yurt içi imalathanelerinin üretiminin yanında kısıtlı da olsa ordu menzil müfettişlikleri bölgelerinde kurulan atölyelerde üretilmişlerdir. Yurt dışından yapılan her türlü tedarik müttefiklik kapsamında yardım, hibe ya da ücreti mukabilinde satın alma şeklinde olabilmıştır.

Silah sistemlerinin kullandığı mühimmat, araç sistemlerinin tükettiği sıvı yakıt ve her sınıf ana malzeme için ihtiyaç duyulan yedek parça da ağırlıklı olarak yurt dışından tedarik edilmektedir. Odun ve kömür gibi katı yakıtlar ise yurt içinden tedarik edilmiştir.

Her sınıf ikmal maddesi için uygulanabilecek tedarik yöntemleri tablo halinde aşağıda sunulmuştur.

Tablo 19: İkmal Maddelerinin Tedarik Yöntemleri

İKMAL MADDELERİ SINIFLARI		SATINALMA			DÜŞMANDAN ELE GEÇİRME	ÜRETİM	
		DİŞİ	YURT İÇİ	HAREKAT ALANI		YURTIÇİ	HAREKAT BÖLGESİ
I.Sınıf İkmal Maddeleri			X	X	X		X
II.Sınıf İkmal Maddeleri	Silah ve Araç Sistemleri	X				X	
	Muhabere, İstihkam ve Levazım Sınıfı Ana Malzeme	X				X	
	Giyim ve Kuşam Malzeme	X	X	X	X	X	X
III.Sınıf İkmal Maddeleri	Akaryakıt	X					
	Katı Yakıt		X	X			
IV.Sınıf İkmal Maddeleri		x	x			x	
V.Sınıf İkmal Maddeleri		x				x	

Tedarik edilen ikmal maddeleri ikmal maddesinin cinsine göre, evsafını kaybetmeden açık ya da kapalı alanlarda depolanması gerekmektedir. Malzemeler, yurt içi bölgesinde Haydarpaşa ya da Sirkeci gibi tren istasyonlarına ya da imalathanelere yakın bölgelerde önceden hazırlanmış kapalı alanlarda depolandığı gibi; ordu menzil bölgelerinde, yine istasyonlardaki yakın alanlarda okul, han, cami, metruk bina gibi mevcut kapalı binalar ya da seyyar çadırlarda stoklanmıştır. Menzil Umum Müfettişliğinin yurt içinde, Ordu Menzil Müfettişliğinin Ordu Menzil Bölgesinde ve Ordu ve Kolordu Komutanlıklarının da harekât bölgelerinde depo ve anbarları bulunmaktadır. Harp malzemeleri kim tarafından tedarik edildiyse kendisine ait depolarda stoklanmaktadır.

Malzemelerin sevki Menzil Umum Müfettişliğince işletilen demiryolu, demiryolunun bittiği son noktadan itibaren de motorlu ya da hayvan kol ve katarları ile birliğe kadar ulaştırılması esas alınmıştır.

Malzemelerin ikmalinde yukarıda ana hatları ile izah edilmeye çalışılan ikmal sistemi esasları dahilinde izah edilecektir.

2.2.4. Geri Bölge Harekâtı

Kara harekâtı, derin, yakın ve geri bölge harekâtı olarak üç ayrı bölgede icra edilir. Geri Bölge; her düzeydeki birliklerde, lojistik hizmetlerin yürütüldüğü muharebe hizmet desteği tesislerinin büyük kısmının yerleştirildiği ve genellikle de ihtiyatların bulunduğu bölgedir. Bir birliğin geri hududundan itibaren bir ast birliğin geri hududuna kadar olan bölge içinde yürüttüğü taktik faaliyetler olarak tanımlanan Geri Bölge Harekâtının icrasından en üst seviyede Harekât Alanı Komutanı sorumludur. KKK adına bu sorumluluğu Kara Kuvvetleri Lojistik Komutanlığı yerine getirmektedir. KKK ana ast birlikleri olan ordu hizmetler bölgesinde ise, bu sorumluluk tali bölge komutanlıkları tarafından yerine getirilmektedir. Kolordu komutanlıkları ise sorumluluğu tugaylara tahsis ederek gerekli tedbirlerin alınmasını sağlamaktadır. Tabur ve alay seviyesinde geri bölge harekâtı planlanmamaktadır.

I.Dünya Savaşı'nda Kara Kuvvetleri Lojistik Komutanlığınca icra edilen geri bölge harekâtı, yurt içi lojistik faaliyetlerinden tamamından sorumlu olan Menzil Umum Müfettişliğince yerine getirilmiştir. Kolordu Komutanlıklarınca icra edilen geri bölge faaliyetleri ise, I.Dünya Savaşı'nda Ordu Menzil Müfettişlikleri tarafından ordu harekât ve menzil bölgelerinde icra edilenler ile benzerlikler göstermektedir. .

Ordu menzil bölgesi orduların harekât alanları ile yurtiçi arasında kalan bölgedir. Genişliği ve cepheye olan uzaklığı; arazi, iklim şartları, savaşın nevine ve düşmanın imkân kabiliyetine göre değişkenlik gösteren bu bölge “Ordu Geri Bölgesi” olarak da anılmaktadır. Esasen, ordu menzil müfettişliği ile Ordunun kendisinin açıp işleteceği tesisler birbirini tamamlayacak biçimde aynı bölgede faaliyet göstermektedir. Ordu Geri Bölgesinde Ordu Menzil müfettişliğince icra edilen faaliyetler şunlardır:⁵⁰²

1. Menzil bölgesinin, barınma ve beslenme işlerini sağlamak,
2. Menzil bölgesinin savunmasını sağlamak,
3. İnsan ve hayvan sağlık işlerini idare etmek, yurtiçi ya da menzilde meydana gelebilecek bulaşıcı hastalıkları orduya sıçratmamak,
4. Menzil bölgesinin her kaynağından ordu için yararlı olanları saptamak ve korumak,
5. Yurtiçinden gelen her türlü ikmal maddelerini bölgede iyi koruma ve idare etmek,
6. Ordudan, bakım ve onarım için bölgesine gelen her türlü silah, araç, gereç onarımını; insan ve hayvanların bakım ve tedavi işlerini en iyi biçimde ve kısa sürede yapıp, ihtiyaca göre çeşitli yollarla çabuk ve düzenli olarak orduya yetiştirmek,
7. Cepheden yollanan, ordunun ve menzilin işine yaramayan ve menzil bölgesinde onarılamayacak durumda bulunan her çeşit malzemeyi yurt içine ulaştırmak.
8. Varsa depo birliklerinin eğitimini yaptırmak.
9. Menzil bölgesinde hizmetlerin iyi durumda akımını sağlamak için gereken inşaatı yaptırmak,
10. Menzil müfettişliği karargâhını, ordu karargâhıyla, görevin en iyi biçimde sürdürülmesi için emniyetli bir irtibat sağlayan bir yerde tesis etmek.

Yukarıda sayılan görevlerin arasında en önemlisi, lojistiğin ikmal hizmetidir. İkmal, ordu birlikleri tarafından ihtiyaç duyulan her sınıf ikmal maddelerinin istenilen yer, miktar, kalite ve zamanda hazır bulundurulmasıdır. Bunun için ordu geri bölgesinde sürdürülebilir bir malzeme yönetiminin yapılması gerekmektedir. Malzeme yönetimi ihtiyaçların tespiti ile başlamaktadır. Tespit edilen ihtiyaçlar bir

⁵⁰² Alpmansü, **a.g.m.**, s.10

plan dâhilinde öncelikle mahallinden tedarik edilmeli, mümkün olmayanlar ise merkezden tedarik edilmek üzere Menzil Umum Müfettişliğinden istenmelidir. İhtiyaç duyulan malzemelerin tedarik edilmesini müteakip uygun yerlerde menzil ve ordu anbarlarında uygun şartlarda depo edilerek ihtiyaç sahibi birliklere gönderilmelidir. Yurtiçinden tedarik edilen malzemeler Ordu Menzil Bölgesine çağın en modern ve hızlı araçları olan tren ve vapurlarla sevk edilirken, son istasyon ve limandan birliklere ise otomobil ve hayvan kolları ile gönderilmişlerdir.

2.3. Tedarik Faaliyetleri

2.3.1. Yurtiçi Menzil Bölgesi Tedarik Faaliyetleri

Bir harekâtın başarısı, barış ve seferberlik/kriz dönemlerinde yapılan başlangıç ile harekât esnasında eksilen ve ihtiyaç duyulan malzemelere yönelik gerçekleştirilen idame lojistiğinin gerçekleştirilme oranına bağlıdır. Harekâtın devamı için, sarf edilen her sınıf ikmal maddesinin istenilen yer, zaman, miktar ve kalitede bulundurulması büyük önem arz etmektedir. Osmanlı Devleti'nin I.Dünya Harbi'ne girme ihtimaline karşın, seferberliğin ilanı ile birlikte, daha önce Almanya'dan alınıp da, Balkan Harbi'nde uygulanamaya çalışılmış olan ve harpte, genel olarak, kara kuvvetlerinin tüm idari faaliyetlerin yürütülmesi ve lojistik desteğinin sağlanmasında çok büyük rol oynayan Menzil Hizmetleri Yönetmeliğindeki menzil teşkilleri, yeniden ele alınarak düzenlenmeye başlanmıştır.⁵⁰³

Bu düzenlemeye göre, Orduların lojistik ihtiyaçlarının Harbiye Nezareti bünyesinde yer alan Ordu Dairesi, Levazım Dairesi, Personel Dairesi, Sıhhiye ve Veteriner Müfettişlikleri ile diğer başkanlık/dairelerin Erkan-ı Harp Riyaseti Karargâh şubeleri ile işbirliği yaparak karşılanması planlanmıştır. Bu suretle temin edilen lojistik desteğin birliklerin ikmal kademelerine kadar ulaştırılması, yurt içi menzil bölgelerinde kurulmaya çalışılan menzil teşkilleri vasıtasıyla doğrudan doğruya Menzil Umum Müfettişliğince sağlanmıştır.⁵⁰⁴ Bunun istisnası olarak, Harbiye Nezareti Levazım Dairesi, Ordu için üretim yerlerinden gıda maddesi satın alma ve seferde kullanacakları

⁵⁰³ Shaw, a.g.e., s.135

⁵⁰⁴ İd.Faal.ve Loj..s.115, 116; **Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi**, V. Cilt, I. Kitap, Çanakkale Cephesi Harekâtı, Gnkur Basım Evi, Ankara 1993, Sayfa 255,270

süttozu, sabun, şeker, çay, kahve, kuru üzüm, hurma, zeytin, konserve gibi I'inci sınıf ikmâl maddelerinin tedarik, depolama ve dağıtımı ile görevlendirilmiştir.⁵⁰⁵

Bu maksatla Harbiye Nezareti birliklerin ihtiyaç duydukları ikmal maddelerinden bir kısmını merkezden temin edip sevk ederken bir kısmını da bedelini göndermek suretiyle birliklerin mahallinden; bulundukları bölgelerden temin etmesini istemiştir. Merkezden temin edilerek gönderilenler, özellikle harekât bölgesinden temini mümkün olmayan, harp silah araç ve gereçleri ile bunlara ait yedek parça, mühimmat ve akaryakıtları; istihkâm, muhabere, levazım ve sıhhiye sınıflarına ait teknik malzemelerdir. I. Dünya Harbinde Osmanlı Ordusunda uygulanan tedarik sistemi genel hatları ile halen TSK'da ihtiyaçların temininde de kullanılmaktadır.⁵⁰⁶

Harbiye Nezareti ihtiyaç duyulan bu malzemeleri yurt içinden satın alma, tekalifi harbiye, iane ve tarımsal vergileri kullanarak halktan ya da İstanbul civarında konuşlanmış bulunan mevcut imalathanelerde üreterek karşılamaya çalışmıştır. Örneğin, 1915 yılı başında Sadrazam Said Halim Paşa ve Padişah V. Mehmet Reşat'ın onayı sonrası Meclisi Vükelaca da uygun görülen karara istinaden;

1. Bir kısım hububat, kuru sebze, soğan, hayvan yemi ve ot gibi ürünlerin üreticiden Aşar yoluyla;
2. Bir kısım saman vb. ürünlerin varlıklı kimselerden hibe suretiyle;
3. Kok kömürünün tamamının ve et ihtiyacının bir kısmının Tekalifi Harbiye, diğer kısmının müteahhit aracılığıyla satın alınmak suretiyle;

⁵⁰⁵ **Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi**, V. Cilt, I. Kitap, Çanakkale Cephesi Harekâtı, Gnkur Basım Evi, Ankara 1993, Sayfa 255,270

⁵⁰⁶ TSK.lerinin ihtiyacına binaen yapılan tedarik faaliyetlerinde o döneme ait yapılanmanın genel anlamda devam ettiği görülmektedir. TSK'lerinde tedarik faaliyetleri halen merkezi ve mahalli alımlar şeklinde icra edilmektedir. Genel olarak günlük ihtiyaçlar nispetinde tüketilen yaş sebze ve meyve alımlarını kapsayan mahalli alımlar, bünyesinde ikmal birimi bulunduran tugay ve müstakil alaylar tarafından gerçekleştirilmektedir. Satınalma ve muayeneleri teknik personel gerektiren kuru bakliyat, un, kahvaltılık gibi yiyecek; üretim için ihtiyaç duyulan her türlü giyim kuşam ve melbusata yönelik hammadde ile giyim kuşamın kendisi; kara, deniz ve hava nakliye araçları; revirlerden askeri hastanelere kadar sağlık zincirinde kullanılan sağlık malzemeleri; her sınıf ana malzeme alımları ile servis, temizlik, hazır yemek ve güvenlik konularındaki hizmet alımları merkezi alım kapsamındadır. Merkezi alımlar MSB Tedarik Hizmetleri Genel Müdürlüğünce gerçekleştirilmektedir. Genel Müdürlük Kara, Deniz ve Hava Kuvvetlerince tedariki için kendisine bildirilen malzemeleri bünyesindeki farklı şehirlerde konuşlanmış altı adet Tedarik ve Kalite Yönetim Bölge Başkanlıkları aracılığıyla temin etmektedir. Başta 4734 ve 4735 sayılı Kamu İhale ve Sözleşme Kanunları uygulanarak temin edilen malzemeler, Menzil Umum Müfettişliği görevini yürüten her kuvvetin kendi bünyesindeki Lojistik Komutanlıklarınca, ilgili birliklere sevk edilerek muhasebe işlemleri gerçekleştirilir.

4. Yağ, sabun vb. maddelerin üretiminde kullanılan don yağı ile yurttan bulunmayıp dışarıdan sipariş edilen gazyağı, kahve, çay ve şeker gibi maddelerden bir kısmının el koyma yolu ile; yurt içi kaynaklardan karşılanmıştır.⁵⁰⁷ Malzemelerin yurt içi kaynaklardan karşılanmasının mümkün olmadığı durumlarda ise yurt dışından satınalma ya da askeri yardım kapsamında müttefiklerinden temin yoluna gidilmiştir.

Farklı yöntemler kullanılarak temin edilmeye çalışılan ikmal maddelerinin tedarikinde ve sevkiyatında, zamanında ikmal yapabilmek ve aynı zamanda bazen de bölge halkına ekonomik katkı sağlamak maksadıyla bölge kaynaklarından tedarik edilmeye çalışılmış; kaynakların yetersizliği durumunda ise, nakliyyede yaşanan problemlere katlanılmak suretiyle başka bölgelerden sağlanarak yurtiçi levazım kurum ve ambarları ile yollama ve iâşe merkezlerinde muhafaza edilmesine çalışılmıştır.⁵⁰⁸

Hangi yöntemle ve nereden temin edilmiş olursa olsun, Merkezden temin edilen ikmal maddelerinin ordu birliklerine ulaştırılması en az temini kadar zor bir konudur. Sevkiyat, Seferberliğin ilan edilmesiyle birlikte Menzil Umum Müfettişliğinin sorumluluğunda yürütülmüştür. Müfettişlik tedarik edilen ürünlerin sevkiyatını kara, deniz ve demiryollarını kullanarak gerçekleştirmiştir.

Barış dönemlerinde hükümet merkezinden Trabzon, İzmir ve İskenderun gibi büyük limanlara denizyolu ile sevkiyat yapılabiliyorken, I. Dünya Savaşının başlangıcında Osmanlı Donanmasının düşman donanması tarafından ablukaya alınmasıyla birlikte değişmiştir.⁵⁰⁹ Sadece bir iç deniz konumundaki Marmara, V.Ordunun; Fırat ile Dicle nehirleri de VI. Ordunun ikmal faaliyetlerinde kısıtlı da olsa kullanılmıştır.⁵¹⁰ Merkezden ve birbirlerinden uzak bölgelerde konuşlandırılan Kafkas Cephesindeki III. Ordu, Suriye-Filistin ve Sina Cephesindeki IV.Ordu ve Irak cephesindeki VI. Ordu'ya merkezden yapılan personel ve malzeme sevkiyatı tamamen mevcut demiryolları kullanılarak gerçekleştirilmiştir. Karayolları taşımacılığı ise demiryolları ve denizlerin bittiği istasyon ve limanlardan başlamak

⁵⁰⁷ Alptekin Müderrisoğlu, **Kurtuluş Savaşının Mali Kaynakları**, AKDYYK, ATAM, Ankara 1990, s.97-98

⁵⁰⁸ İd.Faal.ve Loj., s.174

⁵⁰⁹ Kress, **a.g.e.**, s.25

⁵¹⁰ Avcı, **a.g.e.**, s.49-50

üzere buralarda konuşlu Menzil ve kolordu birlikleri bünyesindeki iaşe ve cephane kol ve katarlar tarafından gerçekleştirilmeye çalışılmıştır.

2.3.2. Yurt Dışı Tedarik Faaliyetleri

2 Ağustos 1914 tarihinde Osmanlı Devleti ile Alman İmparatorluğu arasında yapılan ittifak anlaşması, her iki ülke için de bir nevi kader ortaklığına dönüşmüştür. Aslında bu ortaklık Osmanlı Devleti için bekasına yönelik tehdit algısının bertaraf edilmesi, Almanya için ise uygulamaya çalıştığı dünya politikasını gerçekleştirmek için Süveyş Kanalı'nın kapatılarak İngiltere'nin Batı cephesine asker sevkiyatını önlemekten ibarettir. Osmanlı Devleti savaşın devamı için ihtiyaç duyduğu harp silah ve malzemelerinden kendi imkân ve kabiliyetleri ile karşılayamadığı kısmını bu ortaklık kapsamında öncelikle müttefikleri Almanya ve diğer ülkelerden tedarik etmeye çalışmıştır.

Osmanlı Devleti'nin müttefikleri ile kara sınır bağlantısı tesis edilmeden savaşa katılması, aslında Almanya ve Osmanlı arasında çok önceden farkına varılan fakat dikkate alınmayan problemleri gün yüzüne çıkarmıştır. İki müttefik devlet Sırbistan'ın harp halinde bulunması ve Romanya ile Bulgaristan'ın tarafsızlıklarını muhafaza etmeleri sebebiyle daha başlangıçtan itibaren karadan birbirlerinden tecrit edilmişlerdir. Keza, İtilaf Devletleri donanmalarının Akdeniz'e hâkim olmalarından dolayı güvenilir bir deniz bağlantısı da kurulamamıştır. Hava yolu taşımacılığı ise o yıllarda henüz bu imkâna sahip değildir.⁵¹¹

Osmanlı Devleti muhtemel harp ve harekât planlarını zamanında yapamadığı için seferberlik planlarının uygulanmasında da sıkıntılar yaşamıştır. Bu duruma ülkedeki üretim ve ikmal kaynaklarının zayıflığı da eklenince Osmanlı Devleti daha Seferberliğin ilanı ile birlikte, yapılan ittifak anlaşmasına uygun olarak Almanya'dan askeri yardım talebinde bulunmaya başlamıştır. Ancak Almanya bu talepleri Osmanlı Devleti'nin harbe iştirak etmekte isteksiz olduğu gerekçesiyle dikkate almamıştır.⁵¹² Üstelik Almanya Eylül 1914 ortalarında Marn cephesinde başarısız olmuş; Osmanlı Devleti'nin savaşa girmesi konusunda baskılarını artırmış ve yine vaat ettiği askeri yardımları koz olarak kullanmaktan çekinmemiştir.

⁵¹¹ Veli Yılmaz, **1.Dünya Harbi'nde Türk Alman İttifakı ve Askeri Yardımlar**, Cem Ofset ve Matbaacılık Sanayi A.Ş., İstanbul, 1993, s.233-234

⁵¹² A.e., s.233-234

Örneğin, Osmanlı Devleti'nin 10 Eylül 1914 tarihinde istemiş olduğu askeri yardımları Alman Hükümeti “*Türkiye’nin Almanya düşmanlarıyla harp halinde olmadığı*” gerekçesiyle ret etmiştir.⁵¹³ Osmanlı Devleti’nin “Cihad-ı Ekber” ilan etmesinden sonra Almanya, ihtiyaç duyulan harp malzemelerini gönderme gayreti içinde olmuştur.⁵¹⁴

Almanya’dan hibe ya da parası karşılığında temin edilen askeri malzemelerin sevkiyatının, 1916 yılının başında kesintisiz olarak kurulabilen demiryolu bağlantısının öncesi ve sonrası olarak iki kısımda değerlendirmek mümkündür.

2.3.2.1. İkmal Hattı Açılmadan Önce Almanya’dan Yapılan Tedarik Faaliyetleri

I.Dünya Savaşının başlangıcında Osmanlı Devleti’nin Alman İmparatorluğu ile demiryolu irtibatı Belgrat’ta kesilmiştir. Bulgaristan, İttifak Devletleri ile harbe girmeyi kabul ettiği halde Almanya ile demiryolu bağlantısı için Sırbistan’ın işgal edilmesini beklemiştir.⁵¹⁵ Dolayısıyla, I.Dünya Savaşının başlamasını müteakip İstanbul-Berlin arası demiryolu bağlantısının kısa zamanda kurulamaması, Almanya’dan tedarik edilen kritik ikmal maddelerinin sevkini zorlaştırmıştır. Zorluklar Askeri Ataşelikler ve Teşkilatı Mahsusa üyelerinin çabaları sonucu sınırlı da aşılabilmektedir.⁵¹⁶ Bu tarihe kadar Almanya, Avusturya-Macaristan, Romanya ve Bulgaristan’dan yapılan bütün sevkiyat aralara karışan Tuna yolları, Karadeniz’den yapılan kısa deniz yolculukları ve kara yolları müşterek kullanılarak yapılmıştır.⁵¹⁷

Romanya Hükümeti, Avusturya Macaristan İmparatorluğundan Osmanlı Devletine yapılan malzeme sevkiyatında, sınırlarında sıkı ve hasmane muayeneler yaparak sevkiyatı ya geciktirmiş ya da engel olmuştur. Osmanlı Devleti’nin ülke nezdindeki resmi temsilcileri sevkiyatın gecikmemesi için başka yollar denemişlerdir. Sevkiyatlar küçük gruplar halinde Türkiye’ye gelen Alman personeli kullanılarak yapılabilmiş; sevk edilebilenler yine de ya istasyonlarda bekletilmiş ya

⁵¹³ Wallach, **a.g.e.**, s. 151

⁵¹⁴ Veli Yılmaz, **a.g.e.**, s.234-235

⁵¹⁵ Ömer Kamil Günçan, **Demiryollarının Ülke Stratejisine ve Ekonomisine Etkinliği**, HAK Yay., Ankara, 1992,s.9

⁵¹⁶ ATASE Arşivi, BDH: Kls.243, Dos.1009, Fih.004

⁵¹⁷ Döndü Babuşoğlu, “Büyük Harp Esnasında Almanya İle Türkiye Arasında Nakliyat Yolları”, **Askeri Tarih Bülteni**, Yıl:22, Şubat 1997, S.42, s.108

da iade edilmiştir.⁵¹⁸ Örneğin, Temmuz 1915 tarihinde 44 kg. ağırlığında iki adet çanta malzeme öncelikle Alman Ataşemiliterliği vasıtasıyla Bükreş'e kadar gizlice getirilerek Bükreş Askeri Ataşeliğince bildirilen şahıslara teslim edilmiş, bu şahıslarda malzemeyi Rusçuk'a kaçırarak orada halk arasında sevilen ve güvenilir biri olarak bilinen Ticaret Memuru Kazan Efendiye teslim etmişlerdir. Bu yol ile malzeme Rusçuk'tan Dersadete başarıyla gönderilmiştir. Aynı taktikle daha sonraları kalpol ve tipa gibi hacim ve ağırlıkça küçük fakat çok acil ve önemli malzemeler sevk edilmiştir.⁵¹⁹

Bu dönemde Berlin-Bağdat yolu ile yapılan sevkیاتlarda Almanlar Osmanlı Devleti'nin yaşadığı sıkıntıları yaşamamışlar; personel ve malzeme sevkیاتlarını daha rahat gerçekleştirebilmişlerdir. Örneğin, Çanakkale Deniz Savaşlarının ardından Mayıs 1915 tarihinde Alman subaylarının danışman ya da karargâhlarda kullanılmasının yanında Alman birlikleri de kullanılmaya başlanılmıştır. Bu kapsamda, Mayıs 1915 tarihinde Çanakkale Cephesinde görevlendirilmek üzere 74 Alman memur, mühendis ve kimyacı, 47 Alman ustası ve 659 Alman posta başından oluşan Alman silah heyeti gelmiştir. Aynı tarihlerde V.Ordu Komutanı Liman von Sanders'in isteği üzerine Gelibolu'da görevlendirilmek üzere 200 kişilik istihkâm bölüğü küçük parçalar halinde değişik yollardan Türkiye'ye getirilmiştir. Ayrıca 15 Kasım 1915 tarihinde 24 cm.lik bir Avusturya havan bataryası ile Aralık 1915 tarihinde Avusturya obüs bataryası da Gelibolu'ya gelmiştir.⁵²⁰

2.3.2.2. İkmal Hattı Açıldıktan Sonra Almanya'dan Yapılan Tedarik Faaliyetleri:

Bulgaristan'ın 17 Eylül 1915 tarihinde İttifak Devletleri ile birlikte savaşa katılması ve devamında Avusturya-Macaristan ile birlikte Sırbistan'a harp ilan ederek mağlup etmeleri ile birlikte Berlin-İstanbul ve dolayısıyla Berlin-Bağdat hattı 7 Ocak 1916 tarihinde açılabilmiştir.⁵²¹ İlk Balkan treni 17 Ocak 1916 tarihinde Sirkeci garına ulaşmış; bundan iki gün sonra da sekiz günlük bir yolculuktan sonra

⁵¹⁸ Veli Yılmaz, **a.g.e.**, 234-235

⁵¹⁹ ATASE Arşivi, BDH: Kls. 256, Dos.1062, Fih.007

⁵²⁰ Wallach, **a.g.e.**, s. 172

⁵²¹ Vedat Eldem, **Harp ve Mütareke Yıllarında Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomisi**, TTK Yay., Ankara 1994, s. 56; Sean McMeekin, **Berlin-Bağdat Demiryolu**, Çev: Azize F.Çakır, Picus Yay., İstanbul, 2010, s.290

ilk askeri malzeme teslim alınmıştır.⁵²² Osmanlı Devleti bu tarihe kadar müttefiki Almanya'nın merkez Avrupa'daki muharebelerine uygun olarak icra ettiği Kafkas, I.Kanal, Çanakkale ve İran bölgelerindeki harekâtları kendi imkân ve kabiliyetleri ile sürdürmek zorunda kalmıştır.⁵²³ Berlin - Bağdat arasında kara irtibatı sağlanması ile birlikte, Osmanlı Devleti'nin özellikle teknolojik olarak ihtiyaç duyduğu silah, uçak, araç, telsiz ana malzeme ve yedek parça ile su kuyuları ve demiryolu malzemelerin ikmaline ağırlık verilmiştir.⁵²⁴ İlk olarak harp bölgesi ve menzillerdeki uzatılacak hudutlarda kullanılmak üzere 1915 yılı içerisinde muhtelif zamanlarda sipariş edilen 109.000 kg. demir tel ile 10.100 kg. bakır telden; 45.000 kg demir tel trenle Haydarpaşa'ya gelmiştir.⁵²⁵

İkinci olarak Osmanlı Devleti'nin ihtiyaç bildirdiği otomobil kollarının Almanya'dan, Alman yapımı özel vagonlar ile Haydarpaşa'ya ve oradan da Pozantı'ya sevkine Şubat 1916 tarihi itibarı ile başlanmıştır. Sevkiyatın hızlı ve aksaksız olarak gerçekleştirilmesi maksadıyla, İstanbul'a yapılacak sevkiyat için Anadolu Hattı, IV. Ordu bölgesine yapılacak sevkiyat için de Şam Hattı Komiserliklerine bilgi verilerek; Hat komiserliklerinin konuyu takip etmeleri istenmiştir.⁵²⁶

Berlin-İstanbul ikmal hattında doğrudan sevkiyata başlanması ve malzeme sevkiyatının artmasıyla birlikte Başkomutan Vekili ve Harbiye Nazırı Enver Paşa Harbiye Nezaretine, Ordulara, Donanma Komutanlığına, Levazımat-ı Umumiye Dairesine, Silah Müfettişliğine, Maliye ve Bahriye Nezareti bölgesine, İhtiyacat-ı Askeriye Şube Merkezlerine, Alman Sefaretine, Alman Heyet-i Askeriyesi ile Prusya Harbiye Nezaretine 24 Nisan 1916 tarihinde Almanya'dan yapılacak sevkiyatın düzenlenmesi konusunda emir yayımlamıştır. Emrin alınmasını müteakip; Almanya'dan istenilecek malzemeye ait her türlü eşya ve malzemenin sipariş listesi, dengeli ve ihtiyaca uygun olarak beşer nüsha tanzim edilecek, ancak Donanma tarafından yapılan siparişler şimdiye kadar olduğu gibi devam edecektir. Yapılan sipariş listeleri Levazımat-ı Umumiye Dairesinden ve doğrudan doğruya diğer

⁵²² Babuşoğlu, **a.g.m.**, s.108

⁵²³ Veli Yılmaz, **a.g.e.**, s. 234

⁵²⁴ ATASE Arşivi, BDH: Kls.669, Dos.305, Fih.2-8

⁵²⁵ ATASE Arşivi, BDH: Kls.1520, Dos.34, Fih.3-15

⁵²⁶ ATASE Arşivi, BDH: Kls. 807 Dos.738, Fih.1-8; Ayrıca Almanya'dan sipariş edilen ve sevk edilen çeşitli sınıflara ait askeri yardım listeleri için bkz. Veli Yılmaz, **a.g.e.**, s. 296-311, EK 20-35

makamlardan Harbiye Dairesi vasıtasıyla Askeri İhtiyaçlar Sipariş Merkezine gönderilecektir. Ayrıca, sipariş edilen malzemelerin hangi hesaptan ödeneceği de Hesabat-ı Tesviye-i Umumiye Şubesine bildirilecektir.⁵²⁷ Bu şube, Almanya'dan Türkiye'ye verilmekte olan askeri malzemelerin muhasebesi için şubelerden her ayın onuna kadar ihtiyaç cetvellerini alarak birleştirecek ve aylık olarak yayımlayacaktır. Aylık olarak hazırlanacak cetvellerdeki bilgiler okunaklı, anlaşılır ve itinalı bir şekilde tanzim edilecektir. Ayrıca, Almanya'dan teslim alınan malzemelerin hangi ülke menfaati için kullanıldığı tahkik ve kontrol edilerek Karargah-ı Umumiye'ye bildirilecektir.⁵²⁸

24 Mayıs 1916 tarihinde Harbiye Nezareti Levazımat-ı Umumiye Dairesi III.şubesi Avusturya Macaristan Hükümetinden iki ülke arasında imza edilen anlaşmalara istinaden, Anadolu'daki jandarma personeline kullanmak silah ve fişekleri ile her biri 2 tonluk 50 ad. yük otomobili ile 4000 ad. otomobilden oluşan teslimatın ilk partisi olan 15 ad. yük otomobili ile 2000 ad. otomobilini Eylül 1916 tarihine kadar eğitim verecek 2 personel ile birlikte gönderilmesini acil olarak talep etmiştir.⁵²⁹

Başkomutanlık Vekâleti 1917 yılında Orduların artan siparişlerini daha fazla miktarda ve daha kısa zamanda karşılamak maksadıyla. Menzil Umum Müfettişliğinin imkan ve kabiliyetlerinin yanında kendi imkan ve kabiliyetlerini kullanmak istemiş; 13 Nisan 1917 tarihinde Almanya ve Avusturya'dan gelecek harp malzemeleriyle diğer bütünleme malzemelerini Genelkurmay İkinci Başkanın sorumluluğuna vermiştir.⁵³⁰

28 Mart 1917 tarihinde Prusya ile Osmanlı Devletleri'nin Harbiye Nezaretleri arasında bedelleri daha sonra ödenmek kaydıyla Osmanlı Devletince teslim alınacak malzemelerin teslim ve sevkinde uyulması gereken kurallar ile ilgili bir muhtıra düzenlenmiştir. Muhtıraya göre⁵³¹;

1. Berlin deki Osmanlı Mubayaa ve Teslim Komisyonu bütün harp malzemesini her iki ülke arasında daha sonra yapılacak hesaplama temel teşkil

⁵²⁷ ATASE Arşivi, BDH: Kls. 133, Dos.63, Fih.615-002

⁵²⁸ ATASE Arşivi, BDH: Kls. 133, Dos.63, Fih.615-002-02

⁵²⁹ ATASE Arşivi, BDH: Kls. 55, Dos.267, Fih.031-02

⁵³⁰ İd.Faal.ve Loj. s.438

⁵³¹ ATASE Arşiv,i BDH: Kls.1626, Dos.76, Fih.1-52

edecek olan teslim tutanağı karşılığında Alman fabrikalarından veya ordu depolarından teslim alacaktır.

2. Balya veya sandık içerisindeki harp malzemeleri, Mubayaa Komisyonu tarafından muayenesini müteakip kabul edildikten sonra kurşun damga ile mühürlenecektir. Daha sonra senet karşılığında alındığı fabrikaya geçici olarak teslim edilecek; Fabrika/Depo, bu malzemeleri irsaliyenin de olduğu mektup ile Kozelhafen⁵³² İstasyon Komutanlığı'na bildirecektir. Bu malzemeler, Kozelhafen Toplanma İstasyonundan yukarıda belirtilen senetlerle beraber sevk edilecektir. Aynı zamanda konunun takibi için bu ihbarname tarihi İstanbul'daki Kozelhafen İstasyonu sipariş şubesine bildirilecektir.

3. Bunun üzerine Menzil Umum Müfettişliği 'Aciliyet Cetvelini' tanzim edecektir. Alman Sahra Şimendifer Memurları vasıtasıyla teslimatın fabrika veya depodan alınarak Kozelhafen İstasyonu üzerinden İstanbul'a sevk hususunda izin verilecektir. Sevkiyatın zamanında yapılabilmesi için bu tür evrak işlerinin zamanında tamamlanması gerekmektedir. Bu konuda gecikmelere meydan verilmeyecektir.

4. Alman Sahra Şimendifer memurları ile Menzil Umum Müfettişliği nakliyatın İstanbul'a usulüne uygun sevk etmekten müştereken sorumludurlar. Malzemenin sevk ancak sevk ihbarnamesi ile ihraç izin belgesi, bilet konşimento gibi bütün resmi evrakların alınması ve tamamlanması Mubayaa Komisyonunun işidir.

5. Büyük miktarda eşyanın sevkinde önemli olan malzeme hakkındaki aşağıda yazan bilgilerin ihbarnamede belirtilmiş olması gerekmektedir.

- (a) Malzemenin nelerden ibaret olduğu, ambalaj cins ve türünün (sandık, balya, numara, marka) açıkça yazılması, (nakliye şirketinin değil)
- (b) Gönderen fabrika ve ticarethanenin adresi (nakliye şirketinin değil)
- (c) Kilosu, miktarı, hacmi ve ne kadar vagona ihtiyaç duyulduğu,
- (d) İhraç izninin alınmış ve gerekli işlemlerin tamamlanmış olduğu,
- (e) Sevkiyata ne zaman hazır olacağı,
- (f) Aciliyetinin gerekliliğinin sebepleri,
- (g) Malzemenin Kozelhafen istasyonundan ne zaman sevk edildiği,

⁵³² Almanya ile doğrudan demiryolu hattının bağlanmasını müteakip askeri malzemeler Yukarı Silizya'da bulunan Kozelhafen'den itibaren Avusturya-Macaristan –Belgrad-Niş-Sofya ve Edirne yolunu takiben İstanbul'a ulaşmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz: Babuşoğlu, **a.g.m.**, s.108-115

Osmanlı Devleti ile Almanya arasında personel, harekât, eğitim ve teşkilat ile lojistik konularında müşterekliği sağlamak ve problemleri gidermek maksadıyla, bilinen 2 Ağustos 1914 tarihli Türk –Alman İtiifak anlaşmasının haricinde, 1916 yılından itibaren ihtiyaca binaen dört adet siyasi ve 18 Ekim 1917 tarihinde bir adet askeri ittifak anlaşması daha düzenlenmiştir.⁵³³ Siyasi anlaşmalardaki temel konular savaş süresince iki ülke arasındaki müttefikliğin artırılması ve sonrasında barışın yürütülmesidir. Askeri konular ise gerek Osmanlı Devleti’nce bedeli ödenerek satın alınan gerekse müttefiklik kapsamında askeri yardım olarak verilen askeri malzemelerin nakli ve kullanımını kapsamaktadır.⁵³⁴

I.Dünya Harbi süresince Alman mali yardımlarının toplamı 850 milyon mark civarındadır. Öte yandan Türkiye Almanya’dan harp sonuna kadar 300 milyon marklık hammadde ihracatında bulunmuştur. Ayrıca, Almanya’dan 1916 yılı başlarına kadar Almanya tarafından vaat edilen yardımların gelmediği gibi, Berlin-İstanbul hattının açılması ile temin edilen askeri malzemelerin büyük bir kısmının bedelleri Osmanlı Mübaya Komisyonlarınca ödenmiştir.⁵³⁵ Osmanlı Devleti almış olduğu bu yardımların karşılığında, sınırlı imkânlarına rağmen 1916 yılı sonuna kadar yaklaşık 7.000.000 insanı silahaltına almış, bunun karşılığında da 1.000.000 civarında İtilaf Devletleri askeri gücünü kendi savaş alanlarında meşgul ederek, müttefiki Almanya’yı Avrupa cephelerinde rahatlatmıştır.⁵³⁶

Özellikle 1916 yılından sonra 1.000.000 İngiliz askerini Filistin ve Irak cephelerinde tutması da Almanya’nın kendi cephelerindeki yükünü kolaylaştırmıştır. Yine I.Dünya Harbi’nin kesin sonucunu Avrupa’da arayan Başkomutan Vekili ve Harbiye Nazırı Enver Paşa, diğer Türk cephelerinin zayıf düşmesine rağmen personel ve malzeme bakımından en seçkin 100.000 kişilik birliğini Avrupa cephelerinde savaşarak müttefiklerinin işini kolaylaştırmıştır. Müttefikleri için açılan cepheler ve bu cephelerde İtilaf Devletlerinin askerlerinin meşgul edilmesi Osmanlı Devleti’nin müttefiklerine yapmış olduğu en büyük yardımlardır. Bu yardımlar belki de Almanya’nın yaptığı maddi yardımlardan kuşkusuz daha fazladır.⁵³⁷

⁵³³ Veli Yılmaz, **a.g.e.**, s.vii

⁵³⁴ Veli Yılmaz, **a.g.e.**, s.vii

⁵³⁵ Veli Yılmaz, **a.g.e.**, s.235-236

⁵³⁶ Carl Mühlmann, **İmparatorluğun Sonu 1914, Osmanlı Savaşa Neden ve Nasıl Girdi?**, Timaş Yay., İstanbul 2014, s.

⁵³⁷ Veli Yılmaz, **a.g.e.**, s.235-236

I.Dünya Harbi süresince müttefiklerden gerek askeri yardım kapsamında gerekse bedeli karşılığında tedarik edilmek istenen askeri malzemelerin sevkiyatında 1916 yılının başlarından itibaren Berlin-İstanbul demiryolu hattının tesis edilmesi ve anlaşma ve protokoller yapılmasına rağmen sevkiyattaki sorunlar tam anlamıyla giderilememiştir. Çoğunluğunun Osmanlı Devletince bedelleri ödenen askeri malzemelere hiçbir hakları olmadığı halde Bulgar makamlarınca el konularak kendi ordularına dağıtılması, müştereklik kapsamında müttefikler arasında rasyonel bir sevkiyat planlaması yapılamaması ve bağlantının tek hat olması sonucu sevkiyatta gecikmeler yaşanmaya devam etmiştir.⁵³⁸

Askeri malzemelerin İstanbul'dan ordulara sevkinde ise, Anadolu'daki III, IV ve VI. Ordular için yine Anadolu-Bağdat demiryolu hattı kullanılmaya devam edilmiştir. Hattın kapasitesinin yetersiz kalması, Toros ve Amanos tünellerinde kesintiye uğraması, hatların yapımında farklı genişliklerin kullanılması, hatları işletecek teknik personelin yetersizliği, kömür ve benzin kıtlığı ve nihayet Anadolu'dan uzaklaştıkça özellikle Arap nüfusunun çoğunlukla yaşadığı yerlerde hatların güvenlik problemleri sebebiyle yine malzeme ve personel sevkiyatında sıkıntılar yaşanmaya devam edilmiştir.

Yurt dışından tedarik edilen teknik malzemelerin yanında, iâşe maddelerinin yurt içinden teminine yönelik uygulanan tekalif-i harbiye, satınalma, aşar ve iane gibi usullerin yetersiz kalması üzerine, ihtiyaç duyulan iâşe maddelerinin yurtdışından temini hususunda Osmanlı Devleti bazı özendirici tedbirler almıştır. Bu kapsamda, 27 Aralık 1915 tarihinde “*Harbin Hitamina Kadar Hariçten Celp Olunacak Bazı Erzak ve Eşyanın Muafiyet-i Rusumiyesi ve Müteferriatına Dair Kanun*”⁵³⁹ çıkarılmıştır. Bu kanunun yürürlüğe girmesi ile un, buğday, çavdar, arpa, mısır, yulaf, kepek, saman, ot ve mevaşi harbin sonuna kadar gümrük vergisinden muaf tutulmuştur. Ayrıca bu ürünler dışında Ordunun ihtiyaç duyduğu ithal ürünler %30 oranında gümrük vergisine tabi tutulmuş ve hiçbir suretle el konulmamıştır. 1916 yılında yine ordu sayısındaki artış ve üretimdeki azalışla birlikte ihtiyaç duyulan iâşe maddelerini yurt dışından tedarik etmek maksadıyla “*Memalik-i Osmaniye'ye İthal Olunacak Havayic-i Zaruriyyeden Ma'dud Bazı Erzak ve Eşyanın Gümrük*

⁵³⁸ Veli Yılmaz, **a.g.e.**, s.235

⁵³⁹ **Düştur**; Tertip II, C.3,s.245

Resminden İstisna'sı Hakkında Kanun”⁵⁴⁰ bir önceki kanunda yer alan iâşe maddelerine ilave olarak petrol, kahve, şeker, pirinç, fasulye, nohut, mercimek, bakla, bezelye vb. ürünler de ithalat vergisinden muaf tutulmuştur.⁵⁴¹

2.4. Üretim Faaliyetleri

2.4.1. Yurt İçi Menzil Bölgesi Üretim Faaliyetleri:

Osmanlı Devleti’nde klasik dönemde Anadolu ve Rumeli yönlerine yapılan tüm seferlerin başlangıç noktası İstanbul’dur. Ordu sefer için tüm hazırlıklarını merkezden yapmış ve kendisine has ritüelleri uygulayarak çıkmış; askeri menziller vasıtasıyla sıçrayarak ve hedef harekât bölgesine doğru çoğalarak ilerlemesine devam etmiştir. Merkezi otoritenin güçlü olmasını ve kontrolünü gerektiren bu sistem, geniş coğrafyalarda harekât icra eden fakat zayıf bir yol ağına ve ulaşım sistemine sahip Osmanlı Devleti için XVII. yüzyıldan itibaren dezavantajlar teşkil etmiştir. Askeri hazırlıkların tamamlanması kapsamında harp silah ve sanayini teşkil eden bütün askeri fabrika imalathane ve depolar başkent ve çevresinde toplanmıştır.

Orduda yenileşme hareketleri kapsamında Nizam-ı Cedid Orduları ile birlikte klasik dönemdeki olumsuzlukları gidermek maksadıyla, başkentten ayrı ülkenin birçok vilayet ve sancaklarında kışlalar oluşturulmuş; harbe buralarda hazırlanmanın yanında bölge halkına ekonomik anlamda katkı sağlanmaya çalışılmıştır. I.Dünya Savaşı’na gelindiğinde Ordu ve ikmal sisteminin temelini oluşturan kolordular ile bunlara bağlı Askerlik Şube ve Başkanlıkları, Devletin tehdit algılamasına göre yeniden konuşlandırılmış; ancak buna paralel olarak Orduların merkezden müstakil olarak sefer hazırlıklarını ve idame lojistik desteğini sağlayacak olan harp sanayi⁵⁴² tesis ve depoları Merkezde konuşlanmaya devam etmiştir. Merkezdeki konuşlanma, Çanakkale gibi kendisine yakın bir cephenin ikmal ve iâşesinin sağlanmasında

⁵⁴⁰ **Düster;** Tertip II, C.8,s.659

⁵⁴¹ Çolakoğlu, **a.g.t.**, s.59-60

⁵⁴² Bir ulusun Silahlı Kuvvetlerinin ihtiyacı olan her sınıf ikmal maddelerinin barışta sarfını, sefer öncesi stoklarını ve sefer süresince de gereksinimlerini karşılamak maksadıyla, milli sanayi tarafından üretilmesi için kurulmuş olan kurum ve tesislere harp sanayi denilmektedir. Silahlı Kuvvetlerin ihtiyaç duyduğu ikmal maddelerinin bir kısmı halk tarafından üretilen mamullerdir. İhtiyaç duyulması halinde üreticiden temin edilebildiği gibi devlet kendisi de üretebilir. Bunlar levazım, istihkâm ve sıhhiye gibi piyasadan tedarik edilebilen malzemeleridir. Bir kısmı ise halk tarafından kullanılmayan, hatta üretilmesi ve temin edilmesi yasaklanan ve dolayısıyla da halk tarafından üretilmeyen, üretimi özel tesis, milli güç ve teknoloji isteyen gemi, top, barut ve silah gibi harp malzemeleridir.

avantajlar sağlarken, Suriye Filistin, Irak ve Kafkas gibi uzak cephelerde konuşlanmış Ordular için dezavantajlar teşkil etmiştir.

Başkentin işgalinde tamamının rahatlıkla düşman kontrolüne geçebilecek olan bu tesis ve depolarda üretilen ve depolanan silah, mühimmat, akaryakıt, levazım, ordudonatım, istihkâm ve muhabere sınıflarına ait teknik malzemelerin ihtiyaç sahibi birliklere sevki de en az tedarik ve üretimi kadar güçlüklerle yapılabilmektedir.

Çoğunlukla İstanbul ve çevresinde konuşlanan ve sayıları 32'ye varan Askeri Fabrika ve İmalathaneler I.Dünya Savaşı'nda Harbiye Nezareti "İmalat-ı Harbiye Müdüriyeti" emrinde hizmet vermiştir.⁵⁴³ Bunların başlıcaları;

1. Tophane'de Harp Sanayii (İmalat-ı Harbiye) Müdürlüğü emrinde silah, top ve cephane üretim fabrikaları ile depoları,
2. Beyoğlu ve çevresinde, Maçka Silâhhanesi ve Mermi Deposu, Yıldız Araba Fabrikası, Yıldız Fenni Teçhizat Deposu ve Tophane Yapım Fabrikası,
3. Bakırköy ve çevresinde, Yedi Kule Deri Fabrikası, Bakırköy Barut Fabrikası ve Mühimmat Deposu, Zeytinburnu Fişek ve Mermi Fabrikası ve Uçak Okulu Ambarı,
4. Haydarpaşa ve Adalarda, Heybeliada Balıkçı Müfrezesi ve Tevhit Semeri Saraçhanesi,
5. Haliç'te Karaağaç Tapa Fabrikası ile Mermi Yapım ve Islahhanesi,
6. Kağıthane'de Tüfek Atış Poligonu,
7. Çobançeşme'de Top Atış Poligonu,
8. Başibüyük'te Mermi Atölyesi ve Cephanelik,⁵⁴⁴
9. Kâğıthane, Fener ve Bahariye tapa fabrikaları,
10. Gülhane Cephane Ambarı,
11. Saraçhane Saraciye Yapım Atölyeleri,⁵⁴⁵
12. Ahırkapı Dikimevi (Seferde Eyüpsultan'da bir dikimevi daha kurulmuştur.) ve bir elbise ambarı,
13. Feshane, Hereke ve Karamürsel kumaş fabrikaları ile İzmit'te Çuhahane Kumaş Fabrikası,
14. Beykoz Kundura Fabrikası,

⁵⁴³ İd.Faal.ve Loj.,s136

⁵⁴⁴ İd.Faal.ve Loj.,s.136, 137

⁵⁴⁵ **Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi**, V. Cilt, I. Kitap, Çanakkale Cephesi Harekâtı, Gnkur Basım Evi, Ankara 1993, Sayfa 256, 271

15. Sırrı Paşa İstihkâm Ambarı,⁵⁴⁶
16. Selimiye'de Veteriner Genel İlaç Deposu,
17. Piripaşa'da İstihkâm Ana Deposu,
18. Süleymaniye'de Askeri Basımevi
19. Haliç ve el konulan İstinye Tersaneleridir.⁵⁴⁷

Osmanlı Devleti merkezdeki askerlerin ve sarayın giyim ve kuşam ihtiyaçlarını karşılamak maksadıyla XVII. yüzyıldan itibaren terzihaneler başta olmak üzere askeri amaçlı imalathaneler tesis etmiştir. Taşrada ise, eyalet teşkilatına bağlı birliklerin üniforma, çadır, saraç, silah vb. ihtiyacı yerli esnaf ve lonca teşkilatı kanalı ile karşılanmaya çalışılmıştır.⁵⁴⁸ II. Mahmut Döneminde orduda gerçekleştirilen reformlar çerçevesinde yeniçeri ocağı yerine ihdas edilen Asakir-i Mansure Ordusunun üniforma ve ayakkabı gibi ihtiyaçlarını karşılamak maksadıyla 1827 yılında Dikimhane-i Amire, askeri masrafların tek elden yürüten Masarifat Nazırlığı'na bağlı olarak kurulmuştur.⁵⁴⁹

Daha sonraları askeri sınıfa mensup subayların üniformalarının dikilmesi maksadıyla her ordu için 2700-3000 personelin talebini karşılayacak kapasiteli terzihaneler kurulmaya başlanmıştır. Kurulan Dikimevlerinde, Levazımat Dairesince belirlenen istihkak miktarına göre dağıtılacak elbiseler için gerekli olan hammadde gerektiğinde ihale usulü ile yurt dışından temin edilmiştir.⁵⁵⁰ Ayrıca I.Dünya Savaşı'nın başlangıcında Başkomutanlıkça, Kara Kuvvetleri'nin tümü için Eskişehir'de, Trakya harekât alanı için de Çatalca'da depolar kurulması öngörülmüştür.⁵⁵¹

⁵⁴⁶ Çanakkale Boğaz Komutanlığı, **Çanakkale Deniz Savaşları 1915**, Çanakkale Boğaz Komutanlığı Kültür Yay. Tarih Dizisi No: 51, Deniz Basımevi Müdürlüğü, İstanbul 2004, s.266

⁵⁴⁷ İd.Faal.ve Loj.136, 137

⁵⁴⁸ Şevket Kamil Akar, "İstanbul'da Bir Askeri Terzihane Atölyesinin Kuruluşu ve Nizamnamesi", **Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi**, Yıl.2005, S.49, s.944

⁵⁴⁹ Stanford J.Shaw-Ezel Kuran Shaw, **Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye**, C.II, E Yay., İstanbul, 1983, s.75; Günümüzde TSK'de her kuvvetin kendi bünyesinde ihtiyaçlarını karşılayabilecek kapasitede dikimevleri bulunmaktadır. Tarihsel bir süreci olan Dikimhane-i Amire, günümüzde Dikimevi Müdürlüğü olarak İstanbul Kartal'daki yerleşkesinde KKK.lığında görev yapan rütbeli personelin hizmet giyecekleri ve tüm personelin eğitim giyecekleri olmak üzere bütün ihtiyaçlarını karşılamaktadır. Üretilen tüm askeri malzemelerin ihtiyaç sahiplerine istihkak listelerindeki miktar kadar dağıtılması ve Dikimevinin üretim için ihtiyaç duyduğu hammadde ve mamul maddeler MSB tarafından karşılanması uygulamasına halen devam edilmektedir.

⁵⁵⁰ Akar, **a.g.m.**, s.951

⁵⁵¹ İd.Faal.ve Loj., Sayfa 134

Savaşın getirdiği olağan koşullarda bile milli sanayinin geliştirilmesi için Başkomutan Vekili ve Harbiye Nazırı Enver Paşa tarafından Harbiye Nezareti Levazım Dairesi'ne bağlı askeri fabrika ve imalathaneler de açılmıştır. Buralarda işçi olarak cephe gerisinde savaşa katılamayan yaşlı, çocuk, kadın ve erkek olmak üzere her kesimden personel çalışmıştır.⁵⁵² Açılan fabrika ve imalathaneler şunlardır:

1. Çevre ormanları işletmek amacıyla Devlet- Özel ortak girişimi ile kurulan “Demir ve Ahşap Malzeme İmalathanesi Osmanlı Anonim Şirketi “ ,
2. Levazımat-ı Umumiye'ye bağlı 3 hizmet taburu,
3. Ekmek Fırınları İdaresi, (İstanbul'da çeşitli semtlerde konuşlu)
4. Sivas 8.Amele Taburu,
5. Muş Askeri Fırını,
6. Suşehri 6. ve 8. Amele Taburları,
7. Beykoz Debağ ve Kundura Fabrikası,
8. Defterdar Fes ve Çuha Fabrikası,
9. Beykoz ve İzmit Bez Fabrikaları,
10. Unkapanı ve Ahırkapı'da İnşaat Anbarları ve Doğrama Fabrikası.

Eski devrin merkezîyetçi fikirleri dolayısıyla İstanbul ve civarında bulunan harp malzemeleri imalathanelerinden başka hiçbir fabrika ya da imalathanede harp malzemesi imal edilememiştir. Zeytinburnu'ndaki Fişek fabrikası haricinde fişek, İstanbul Feshane Fabrikasında da askerin ihtiyacı için kumaş üretilmektedir. Harp başlamadan önce İstanbul haricinde, Karamürsel, İzmit, Bursa ve Anadolu'nun büyük şehirlerinde el tezgahlarındaki atölyelerde düşük kapasitede kumaş işlenebilmiştir. Ancak bunlar gerçek anlamda askerin ihtiyacını karşılayacak kapasiteye sahip değildir. Bu durumun bir istisnası olarak Eskişehir'de bir şimendifer atölyesi bulunmaktadır.⁵⁵⁴

⁵⁵² İmalathane ve Dikimevleriinde çalışan personele ait fotoğraflar EK-7' dedir.

⁵⁵³ Zafer Toprak, **Türkiye'de Milli İktisat (1908-1918)**, Doğan Kitap, İstanbul, 2012, s.202-204; Cengiz Mutlu, **Birinci Dünya Savaşında Amele Taburları**, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2007, s.118-119

⁵⁵⁴ Gücüyener, **a.g.e.**, s.123; Türkiye Lokomotif ve Motor Sanayii A.Ş.,(TÜLOMTAŞ), 1894 yılında Almanlar tarafından Anadolu-Bağdat demiryolu ile ilgili olarak Eskişehir'de Anadolu-Osmanlı Kumpanyası adı ile küçük çaplı lokomotif ile yolcu ve yük vagonu tamiratı yapılmak üzere küçük bir atölye olarak kurulmuştur. Bugün halen TCDD'ye bağlı bir ortaklık olarak ticari hayatına devam eden şirket 1559 çalışanı ile Türkiye'nin sanayileşmesinde bir kilometre taşı konumundadır.

Savaşın devam ettiği 1917 yılında, artan askeri ihtiyaçları karşılamak maksadıyla Almanların yardımlarıyla bazı askeri fabrikalar kurulmuştur. I.Ordu Levazım işlerinden sorumlu Alman Askeri Levazımcısı Yb. Burchardi⁵⁵⁵, geri hizmetler için çeşitli fabrika ve imalathaneler kurmuştur.⁵⁵⁶

Levazımat-ı Umumiye Dairesi kendi açtığı askeri fabrika ve üretim hanelerin yanında bazen de ihtiyaç duyduğu malzemelerin yurt içinde üretilmesi için harbin başlarında yabancı firma ve yatırımcılara ortak girişimcilik teklifinde bulunmuştur. Örneğin, Osmanlı Devleti, ordusu için tesis etmeyi düşündüğü konserve fabrikası için gerekli araziye sahip olduğunu, fabrikanın kurulması halinde yıllık 2.600.000 ad. et konservesi ile 5.200.000 ad. çorbalık sebze konservesine ihtiyacı olduğunu, bu miktarında iki aylık bir sürede imal edilebileceğini, geri kalan aylarda fabrikanın ticari anlamda üretim yapabileceğini ve bu hesaplara fabrikanın 15-20 senelik bir sürede kendini amorti edebileceğini bildirmiştir.⁵⁵⁷ Alman konserve fabrikasının fasulye konservesi için vermiş olduğu teklife ise envanterinde bulunmadığı gerekçesi ile kabul etmemiştir.⁵⁵⁸ Aynı şekilde Levazımat-ı Umumiye Dairesi tarafından Viyana'daki deri fabrikasına Beykoz Deri Fabrikasında kullanılmak üzere ihtiyaç duyulan makineler katalogdan seçilerek sipariş verilmiştir.⁵⁵⁹

2.4.2. IV. Ordu Menzil Bölgesi Üretim Faaliyetleri:

Osmanlı Devleti'nde başlangıçta Ordu sefer organizasyonunun bir ritüeli, son yüzyılda ise merkezîyetçi politikaların bir ürünü olarak Harp sanayi ve tesisleri çoğunlukla İstanbul ve çevresinde konuşlanmıştır. Bu gerçek, Osmanlı Devleti gibi birbirinden uzak mesafelerde konuşlu orduların lojistik faaliyetlerinin icrasında, Orduları tamamen merkeze bağlı kılması açısından son derece sakıncalıdır. Bu zafiyeti önlemek maksadıyla Ordular,kendi sorumluluk sahalarında, hem merkezdeki İmalat-ı Harbiye Müdürlüğü'nün yoğunluğunu azaltmak hem de merkeze olan bağımlılıklarını azaltmak maksadıyla merkezdeki Askeri Fabrika ve imalathanelere benzer, ordu menzil müfettişlikleri sorumluluğunda tesis ve imalathaneler kurup işletmişlerdir. IV. Ordu bölgesinde faaliyet gösteren bu işletme ve imalathanelerden

⁵⁵⁵ <http://toggo52.blogspot.com.tr/2014/03/1dunya-savasi-ve-osmanlidaki-alman.html-09.12>. 2017

⁵⁵⁶ Mutlu, **a.g.e.**, s.119; Liman von Sanders, **Türkiye'de Beş Yıl**, Ter. M.Şevki Yazman, Kesit Yay., İstanbul, 1968, s.179

⁵⁵⁷ ATASE Arşivi, BDH: Kls. 1713, Dos.31, Fih.1-40

⁵⁵⁸ ATASE Arşivi, BDH: Kls. 1713, Dos.31, Fih.1-27

⁵⁵⁹ ATASE Arşivi, BDH: Kls. 1713, Dos.31, Fih.1-34

bazıları bölge halkının ihtiyacını karşılamak için harp öncesi faaliyette bulunuyorken, bazıları da harp zamanında sadece askeri amaçlı olarak kurulmuşlardır. Ancak bu imalathaneler, bay ve bayan terzihanesi, saraçhane, dabakhane ve konservehane gibi genellikle bölge halkının da ihtiyacının karşılandığı alanlarla sınırlı kalmış; silah, top ve mermi gibi cephane üretim fabrikaları, mermi imalat atölyeleri gibi teknik bilgi ve desteğe ihtiyaç duyulan harp silah sanayi tesisleri açılıp işletilememiştir.

IV. Ordu Menzil Müfettişliği bölgesinde tesis ve imalathanelerin açılıp işletilmesinde ihtiyaç duyulması halinde merkezdeki imalathanelerden sanayi aletleri gönderilmiştir.⁵⁶⁰ Aynı şekilde Alman İmparatorluğu’da IV.Ordu bölgesinde kendi birlikleri için açtığı imalathanelere Alman menzillerini kullanarak sanayi malzemeleri gönderilmiştir.⁵⁶¹ Giyim kuşam, teçhizat ve melbusat alanlarında işletilen imalathane ve tamirhaneler Şam, Humus, Hama, Halep, Antep, Maraş ve Adana gibi ekonomik anlamda büyük, sanayi alanında gelişmiş büyük şehirlerde tesis edilmiştir. Tesislere ait tablo aşağıda verilmiştir.⁵⁶²

⁵⁶⁰ ATASE Arşivi, BDH: Kls. 618, Dos.771-159, Fih.1-95

⁵⁶¹ ATASE Arşivi, BDH: Kls. 618, Dos.771-159, Fih.1-218

⁵⁶² ATASE Arşivi, BDH: Kls. 3224, Dos.10, Fih.3-1

Tablo 20: IV.Ordu Menzil Müfettişliği sorumluluğundaki Askeri İmalathaneler

IV. Ordu Komutanlığı Menzil Müfettişliği Fabrikaları							
İmalathane Cinsi	Şam İmalathaneler Müdürü Binbaşı Mümtaz Bey	Humus İmalathaneleri Müdürü ve Mıntika Müfettişi Kaymakam İhsan Bey		Halep Mıntıkası İmalathaneleri Müdürü Binbaşı Behram Bey			Adana İmalathaneleri Müdürü ve Menzil Müfettişi Binbaşı İbrahim Bey
		Humus	Hama	Halep	Antep	Maraş	
Dokumahane	X	X	X	X	X	X	X
Bay ve Bayan Terzihanesi	X	X		X	X		X
Araba İmalathanesi veya Tamirathanesi	X	X		X	X	X	X
Dabağhane	X	X	X	X	X	X	X
Sarraçhane	X			X	X		X
Kundurahane	X			X	X		X
Konservehane	X						X
İp İmalathanesi	X				X		
Desti ve Küp İmalathanesi	X	X					
Nal İmalathanesi	X			X	X		
Tuğla ve Kiremit İmalathanesi	X			X*			
Bomba Fabrikası	X						
Top Fabrikası	X						
Dokuma Makineleri	X						
Fıçı İmalathanesi	X						
İnşaat İmalathanesi	X						
Pamuk Müessesesi	X						
Hintyağı Fabrikası	X						
Boyahane	X			X			
İnşaat Kıtası	X						
Tekerlek Fabrikası	X						
Makarna fabrikası	X						

*Halep de bulunan Desti ve kup imalathanesi dökümhanedir.

Yukarıdaki listenin haricinde, 24 Haziran 1917 tarih itibarı ile 300 personelin çalıştığı Nablus'da da deve, sığır, manda, bargir ve esterlere ait derilerin işlendiği dabakhane bulunmaktadır. Dabakhanedeki işlerin yoğunluğundan dolayı işin ehli 100

personel daha Menzil Mıntıka Müfettişliği tarafından IV.Ordu Levazım Reisliğinden istenmiştir.⁵⁶³

IV.Ordu bölgesindeki imalathanelerde üretilen teçhizat, melbusat vb. askeri malzemeler Ordu Menzil Müfettişliği İmalat Kısımınca aylık olarak Karargah-ı Umumiye II. Şubeye bildirilmiştir.⁵⁶⁴ Bu listelerden Ekim 1917 yılı üretim çizelgesi tablo halinde sunulmuştur.⁵⁶⁵

Tablo 21: IV.Ordu Menzil Müfettişliğine Ait İmalathanelerinin Ekim 1917 tarihine Ait Üretilen Malzeme Listesi.

IV. Ordu Menzil Müfettişliğine Ait İmalathanelerinin Ekim 1917 Ayı İçerisinde Üretilen Malzeme Listesidir.							
Terzihaneler İmalatı		Kundura İmalatı		Saraçhane İmalatı		Fabrika İmalatı	
Eşyanın Cinsi	Miktarı (Adet)	Eşyanın Cinsi	Miktarı (Adet)	Eşyanın Cinsi	Miktarı (Adet)	Eşyanın Cinsi	Miktarı (Adet)
Kışlık elbise	9707	Postal	7719	Arka Çantası	1000	Kilim	6300
Çamaşır Takımı	9250	Yemeni	1152	Hayvan yuları	3779		
Pamuklu Mıntan	6531	Çizme	55	Mk.Tf. Personeli arka çantası	1700		
Kabalak ⁵⁶⁶	8831			Deve Semeri	1200		
Ekmek Torbası	2249			Hasta Nakline Mahsus kakule	30		
Bel kuşağı	11818			Araba Koşumu	36		
Hastane mlz. takımı	393			Palaska kayışı	203		
				Tevhid Semeri	20		
				Palaska	74		

IV.Ordu bölgesindeki İmalathanelerde aylık olarak üretilen malzemeler incelendiğinde; erbaş ve erler için birinci derecede önemli olan kışlık elbise, çamaşır takımı, kabalak, bel kuşağı ve postal gibi melbusat ve teçhisat miktarının 10.000'lere yakın olduğu, aylık bu miktar üretimle, sadece iki aylık bir sürede bölgede Kanal harekâtı için hazırlık yapan ortalama 20.000 mevcutlu Seferi Kuvvetlerin ihtiyaçlarının karşılanabileceği değerlendirilmiştir. Yine teçhizat olarak üretilen arka

⁵⁶³ ATASE Arşivi, BDH: Kls. 3234, Dos.50, Fih.1

⁵⁶⁴ ATASE Arşivi, BDH: Kls. 3236, Dos.57, Fih.2-2

⁵⁶⁵ ATASE Arşivi, BDH: Kls. 3236, Dos.57, Fih.2-3

⁵⁶⁶ Kabalak: I.Dünya Savaşında Osmanlı Ordusunda kullanılan şapkaya benzer kep tarzı bir tür başlık

çantası ile makineli tüfek personeli arka çantası ve mutabiye malzemesi olarak üretilen deve semerleri miktarı oldukça yüksektir.

Kasım 1917 tarihinde ise Adana, Halep ve Ordu Menzillerine bağlı imalathanelerde üretilen malzeme miktarı ise aşağıdadır.⁵⁶⁷

Tablo 22: IV. Ordu Menzil Müfettişliğine Ait İmalathanelerinin Kasım 1917 Ayı İçerisinde Üretilen Malzeme Listesi

IV. Ordu Menzil Müfettişliğine Ait İmalathanelerinin Kasım 1917 Ayı İçerisinde Üretilen Malzeme Listesidir.			
Malzemenin Cinsi	Adana Menzili Miktarı	Halep Menzili Miktarı	Ordu Menzili Miktarı
Elbise	450	2300	8000
Çamaşır	1000	4000	4000
Pamuklu	0	0	3000
Çorap	0	11000	6
Kabalak	4000	1000	500
Battaniye ve Kilim	3500	0	0
Ekmek Torbası	1000	0	0
Kundura	500	4000	500

IV. Ordu bölgesindeki üç büyük ilde faaliyet gösteren imalathanelerde üretilen Kasım 1917 ayına ait giyim kuşam malzemesine ait üretim miktarlarını gösteren tablo aşağıda verilmiştir.

⁵⁶⁷ ATASE Arşivi, BDH: Kls. 3236, Dos.57, Fih.2-23

Tablo 23: IV.Ordu Menzil Müfettişliği Adana, Halep ve Şam İmalathanelerinde Üretilen Malzeme Listesi.

IV. Ordu Menzil Müfettişliğine Ait Adana, Halep ve Şam İmalathanelerinde Kasım 1917 Ayı İçerisinde Üretilen Malzeme Listesidir.				
	Adana ⁵⁶⁸	Halep ⁵⁶⁹	Şam ⁵⁷⁰	Toplam
Elbise	1460	4594	9707	15761
Kaput		828		828
Don	2019	7720	9250	18989
Gömlek	1244	8067	9250	18561
Pamuklu			6531	6531
Yemeni	1971			
Çorap		22.723		22723
Kabalak	940	1834	8831	11605
Dolak		242		242
Battaniye ve Kilim			7300	7300
Kuşak	6000		11818	17818
Ekmek Torbası	11	50	2249	2310
Çuval	1210			
Kundura	1076	8353	8871	18300
Çizme		46	55	101
Çadır	33			
Mahruti Çadır		22		22
Çocuk Elbisesi	202			
Çocuk Önlüğü	45			
Çocuk Yemenisi	4			
Çocuk Gömleği	45			
Çocuk Donu	45			
Hasta Gömleği	584			
Pamuklu Mintan	25980			
Hayvan Torbası	94			

Sadece personelin giyim kuşamına ait tablodaki veriler ışığında IV.Ordu Komutanlığının, hammadde ve usta personel bulunması halinde üretim kapasitesinin kendi kendine yeterli olabileceği söylenebilir. Üretilen mahruti çadırlar özellikle çöldeki sıhhiye birliklerinde revir, hasta kabul çadırı gibi faaliyetlerde kullanılmıştır.

IV.Ordu bölgesinde üretilen malzemeler yine bölgedeki askeri birliklerin ihtiyacını karşılamak için kullanılmıştır. Örneğin 15 Aralık 1917 tarihinde Humus, Akabe ve Baalbek'teki hastane ve kıtlara 4.000 kilim, 2.000 kundura, 1000 kaput, 1000 elbise, 1300 çamaşır, 2000 çorap, 1000 kuşak; Baalbek'teki Depo Alayına 400 çamaşır, 500 kaput, 300 elbise, 1000 postal, 3000 eldiven, 1000 arka çantası, 1000

⁵⁶⁸ ATASE Arşivi, BDH: Kls. 3236, Dos.57, Fih.2-7

⁵⁶⁹ ATASE Arşivi, BDH: Kls. 3236, Dos.57, Fih.2-5

⁵⁷⁰ ATASE Arşivi, BDH: Kls. 3236, Dos.57, Fih.2-5

kilim, 120 karavana, 26 kürek, 39 kazma Halep Menzil Müfettişliği depolarından tertip edilmiştir.⁵⁷¹

IV.Ordu Bölgesinde II.Kanal harekâtı başlamadan önce Prusya Krallığı harekât bölgesine Alman ve Avusturya-Macaristan'dan birlikler göndermiştir. Birlik sevkinde bölgedeki komutanların teklifleri dikkate alınmadığından personel ve araçların teçhizatında problemler yaşanmıştır. Örneğin, bölgeye gelecek araçların lastikleri arazinin kumlu olmasından dolayı geniş tabanlı istenmiş ancak gönderilmemiştir. Araçların çölde hareket etmelerini sağlamak amacıyla, geniş tabanlı lastikler Şam Demiryolları atölyelerinde imal ettirilmiştir.⁵⁷²

IV.Ordu bölgesinde imal edilen levazım malzemelerinden başka yağ, yün, pamuk ve koza başta olmak üzere hammadde üretimi yapılmıştır. Adana'da üretilen pamuk, öncelikle bölgenin ihtiyacı için kullanılmış, fazla kısmı ise Karargâh-ı Umuminin emri gereği diğer bölgelere sevk edilmiştir. Ancak, 1916 yılına gelindiğinde, birtakım fırsatçı pamuk tüccarı Adana Vilayetindeki tüm pamuğu satın alarak tekel oluşturmuş, zamanı gelince Ordu'ya yüksek fiyatlara satmaya çalışmışlardır.⁵⁷³ Konunun önemine binaen Meclis-i Vükela 22 Ekim 1916 tarihinde fırsatçı tüccarların satın alma, ihracat ve nakliyatını men eden karar almıştır.⁵⁷⁴ Aynı yıl, Adana bölgesinden üretilen ve tedarik edilen pamuk, susam ve zeytinyağından IV.Ordu Komutanı Cemal Paşa tarafından konunun önemine binaen üç aylık istenen ancak gönderilemeyen makine yağı imal edilerek Hicaz demiryolları hattının işletilmesi sağlanmıştır.⁵⁷⁵ 1917 yılında Ordunun bez ve iplik ihtiyacını temin eden Adana ve Toros İplik fabrikalarında aylık 160.000 kg. pamuk kullanılmıştır.⁵⁷⁶ Geri kalan pamuk, 7 Mayıs 1917 tarihinde Adana'dan Bursa bölgesine sevk edilmiştir. Levazım Riyaseti Adana pamuğunu Bursa pamuğunun fiyatı üzerinden satın almıştır.⁵⁷⁷

Mart 1918 yılına gelindiğinde ise Adana'da üretilen pamuk ve kozanın ihraç yasağı devam etmiş; her iki ürün de Menzil memurlarınca kıyyesi⁵⁷⁸ 40'ar kuruştan

⁵⁷¹ ATASE Arşivi, BDH: Kls. 1236, Dos.57, Fih.3-79

⁵⁷² Kress, **a.g.e.**, s.201

⁵⁷³ ATASE Arşivi, BDH: Kls. 1798, Dos.308, Fih.1-31

⁵⁷⁴ ATASE Arşivi, BDH: Kls. 1798, Dos.308, Fih.1-32

⁵⁷⁵ Süleyman Beyoğlu, **Medine Müdafaası ve Fahrettin Paşa**, Yeditepe Yay. İstanbul, 2018, s.216

⁵⁷⁶ ATASE Arşivi, BDH: Kls. 3232, Dos.51, Fih.1-4

⁵⁷⁷ ATASE Arşivi, BDH: Kls. 3234, Dos.51, Fih.1

⁵⁷⁸ 1 kıyye 1282 gr.dır.

alınarak fabrikalara verilmiştir. Ancak, pamuğun kıyyesi 90, kozanın ise 60 kuruş mal olduğundan üretici zarar etmekte ve ürünü yetiştirmemeye başlamıştır. Üreticinin zarar etmesini önlemek maksadıyla, ürünlerin fiyatlarının diğer askeri eşyada olduğu gibi Belediye Meclisi ve Ticaret Odası üyelerinden oluşan özel bir komisyon tarafından belirlenmesi ve Menzil memurlarının ihracı yasaklama yetkisinin kaldırılması istenmiştir.⁵⁷⁹

2.5. I.Sınıf İkmal Maddeleri (İaşe) Faaliyetleri:

Personel ve hayvanlar tarafından günlük ihtiyaçlar nispetinde düzenli ve devamlı tüketilen ikmal maddeleri I.Sınıf İkmal Maddeleri grubuna girmektedir. Bunlar personel için yaş sebze ve meyveler, et ve süt ürünleri, bakliyatlar/kuru gıdalar, un, kahvaltılıklar, su; şahsi ve mutfak -bulaşıkhaneye gibi kolaylık tesisleri için temizlik malzemeleri ile pişirme-ısıtma ve aydınlatmada kullanılan odun, kömür, gaz ve diğer yakıtlar⁵⁸⁰; hayvanlar içinse arpa, saman ve yulaf gibi malzemelerdir. I.Dünya Savaşında Karargâhı Umumi'nin büyük problemi ordusu ve halkının temel ihtiyaçlar grubuna giren iaşe, yani I.Sınıf İkmal maddelerinin temini ve sevk problemi olmuştur.

2.5.1. I. Sınıf İkmal Maddelerinin İhtiyaç Miktarlarının Tespiti

Bakım, ulaştırma ve sağlık ile birlikte lojistik hizmetlerin bir alt birimi olan İkmal, ihtiyaç duyulan her sınıf harp malzemesinin istenilen miktar, yer, zaman ve kalitede hazır edilmesi faaliyetidir. Bu faaliyet, ihtiyaç miktarının tespiti ile başlayan, temini, depolanması, sevk edilmesi ile devam eden ve tüketim-kayıt silme gibi son işlemler ile tamamlanan bir sistem bütünüdür.

⁵⁷⁹ BCA: BEO-004508-338074-001-001; BCA: BEO-004508-338074-003-001

⁵⁸⁰ KKK.lığı Lojistik sistemi içerisinde malzeme gruplandırılmasında Pişirme, Isıtma ve Aydınlatmada (PİA) kullanılan, odun, kömür, gaz, mazot ve benzin gibi katı ve sıvı yakıtlar I.Sınıf İkmal Maddeleri grubuna dahilken, araçlarda kullanılan mazot ve benzin gibi yakıtlar ise III.Sınıf İkmal Maddeleri grubunda yer almaktadır. Bu ayrım I.Dünya Savaşı için de geçerlidir. Menzil Umum Müfettişliğince IV.Ordu bölgesine sevk edilen odun, kömür, benzin, gaz vb. katı ve sıvı yakıtlar incelendiğinde I.Sınıf İkmal Maddeleri grubunda kullanılacak olanların Levazım Genel Müfettişliğince ya da Harbiye Nezareti Erzak Şubesince; III.Sınıf İkmal Maddeleri grubuna giren yakıtın da Akaryakıt şubesince gönderilmiş olduğu görülmektedir. Örneğin, ATASE Arşivi BDH: Kls.:618-771-159-1-59 numaralı belgede gönderilen muhtemelen ısıtma ve aydınlatma faaliyetlerinde kullanılacak olan gazın Harbiye Nezareti Erzak Şubesi tarafından, ATASE Arşivi BDH: Kls.:618-771-159-1-99 numaralı belge ile muhtemelen araçlarda kullanılmak üzere gönderilen gazın ise Karargah-ı Umumiye 3.Şube tarafından Hicaz Hattı için gönderilmiştir.

Asker ve halk arasında iaşe maddeleri olarak da bilinen I.Sınıf İkmal Maddeleri ihtiyaç miktarının tespiti için öncelikle iaşe edilecek personel ve hayvan mevcutları ile bunların günlük olarak tüketileceği erzak miktarlarının bilinmesi gerekmektedir. Personel ve hayvanların iaşe ve temizlikleri için bir günde tüketileceği malzeme miktarını gösteren “günlük istihkak listesi”⁵⁸¹ seferberliğin ilanını müteakip 25 Eylül 1914 tarihinde yürürlüğe giren “Askeri Tayinat ve Yem Kanunu”nda belirtilmiştir.⁵⁸² İstihkak listesindeki malzeme miktarı ile bu malzemenin günlük olarak değişen parasal tutarları⁵⁸³ hesaplanarak personel ve hayvana bir günde en fazla verilebilecek “günlük yemek bedeli” tespit edilmiştir. Kanunun ikinci maddesindeki “*Askerin bircümle istihkakı kabil-i mübadeledir.*” hükmü gereği tespit edilen bu bedel kadar besin maddesi tedarik edilerek personel ve hayvanlarca tüketilmiştir. Temin edilemeyen gıda maddelerinin yerine aynı kalori miktarını karşılayacak ve parasal sınırı geçmeyecek şekilde farklı gıda maddeleri verilmiştir. Bunlar;

1. Ekmek istihkakı: Ekmeğin Osmanlı askeri üzerinde yaptığı olumlu etki göz önünde tutularak istihkak olan 900 gr. Ekmeğin verilmesine önem verilmiştir. Ancak pişirilmiş ekmek verilemediği takdirde 900 gr. ekmeğin yapımında kullanılan malzemelerin⁵⁸⁴ aynı olarak verilmesi ya da 600 gr. peksimet verilmesi gerekmektedir.

2. Et istihkakı: Taze et bulunamadığı takdirde istihkakın yarısı kadar kavurma ya da kıyma verilir. Et istihkakı gerektiğinde tavuk, taze balık etleri, yumurta, taze salamura peynir, havyar, tuzlu balık, kuru balık, yağlı sardalye balığı, beyin, pastırma, sucuk, kaşar vb. peynirler, süt ve yoğurt ile mübadele edilir.

3. Bulgur istihkakı: Bulgurun temin edilemediği durumlarda yerine taze pirinç, pirincin de bulunamadığı durumlarda kuru sebze, patates, havuç, enginar, şalgam, lahana, pırasa, ıspanak, lahana turşusu, yeşil salata vb. sebze konservesi, sebze bulunmayan yerlerde komprime halinde kuskus, arpa şehriyesi, tarhana, irmik,

⁵⁸¹ İstihkakın hesaplanmasında kullanılan besin maddelerinin cinsi ve miktarı kanunun çıkışından itibaren, gıda ve ambalaj sektöründeki gelişmeler, askerin görev yaptığı coğrafya ve zaman ile icra ettiği harekâtların çeşitliliğine göre değişiklikler göstermiştir.

⁵⁸² **Düster:** Tertip 2, C.6, s.1286

⁵⁸³ I.Dünya Savaşında ihtiyaç duyulan ikmal maddelerinin temininde parasal tutarlar kısıtlamasına yönelik herhangi bir veriye rastlanılmamıştır. Bulunabilen ikmal maddeleri parasal tutara bakılmaksızın temin edilmiştir.

⁵⁸⁴ 900 gr.lık ekmeğin elde edilebilmesi için, 600-630 gr. Un, 12 gr. Tuz, 388-410 ml.lt su, ve 150-200 gr. Odun gerekmektedir.

kestane, her türlü kuru sebzeler, konserveler, kuru meyve, kuru üzüm, buğday, mısır, mercimek, nohut, fasulye, şeker ve pekmez ile mübadele edilebilir.

4. Yağ istihkakı: Yağ bulunamadığı zamanlarda taze yağlı et, zeytinyağı, kuyruk veya iç yağı, şeker, pekmez, kahve, çay, ekmek, süt, yoğurt ve tahin helvası ile değiştirilebilecektir.

Personel ve hayvanlar tarafından tüketilen bir günlük istihkak temel alınarak aylık ve yıllık ihtiyaç listesi hesaplanarak yıllık ikmal planları oluşturulur. İkmal planlarındaki gıda maddelerinden hangi iaşe maddesinin hangi sürelerde ne kadar ve hangi birim tarafından temin edilmesi gerektiği tespit edilerek temini yoluna gidilir.

Seferberliğin ilanı ile Osmanlı Devleti'nde Orduların yıllık iaşe ihtiyaçları Yönerge esaslarına göre, bir erden orduya doğru tümevarım sistemi yerine, zamandan kazanmak maksadıyla Harbiye Nezareti bünyesinde oluşturulan komisyonlarca tespit edilmiştir. Bu komisyonlar ordu için temin edilecek ürünlerin hem cins ve miktarını belirlemiş hem de hangi usullerle temin edileceğini kararlaştırmış; kararlar Meclis-i Vükela tarafından onaylanarak yürürlüğe girmiştir.⁵⁸⁵ Teşkil edilen komisyonlar Osmanlı Devleti'nin Ordusuna, kendi personelinin yanında halkın da iaşesini temin görevi verdiğiinden, temin edilen iaşe maddeleri gerektiğinde halkla paylaşılmıştır.⁵⁸⁶

Ordular için temin edilecek iaşe miktarının tespitinde kolordu mevcutları esas alınmıştır. Buna göre, bir kolordunun beslediği insan ve hayvan sayısına göre günlük yiyeceği 47.500, yemi 57.500 olmak üzere toplam 105.000 kg.; dört günlük yiyeceği 190.000, yemi 230.000 olmak üzere toplam 420.000 kg. dır.⁵⁸⁷

Harplerin başlangıcında seferberlik hazırlıkları kapsamında ihtiyaçların tespiti, teminini ve depolanması; harekâtın başlaması ile de tüketilenlerin yerine bütünleme ikmalinin yapılması gerekmektedir. Bütünleme ikmalinin zamanında ve aksaksız olarak yapılabilmesi için her seviyedeki askeri birlik, gün sonunda bağlı olduğu bir üst komutanlığa o gün tüketilen ve ihtiyaç duyulan iaşe maddeleri, mühimmat ve akaryakıt gibi sarf edilen ikmal maddelerinin miktarını, bunun ne kadarını kendi imkânları ile tamamladığını, ne kadarını ise üst komutanlıktan

⁵⁸⁵ Eldem, **a.g.e.**, s.39

⁵⁸⁶ Çolakoğlu, **a.g.t.**, s. 49

⁵⁸⁷ İd.Faal.ve Loj. , s.102-103

istediğini ve tahliye hususları içeren bir “lojistik rapor”⁵⁸⁸ gönderir.⁵⁸⁹ Ast birliklerinden raporları alan tümen, kolordu ve ordular, istekleri karşılamak maksadıyla ertesi gün icra edilecek harekâta göre ikmal ve tahliye planlarını yapar.⁵⁹⁰ Menzil İstasyon Komutanlıkları da aynı formatta, günlük istasyona gelen, bekleyen ve sevk edilen vagonlara ait bilgileri içeren rapor gönderirler. Herhangi bir formata dayanmadan hazırlanan bu raporlar bazen liste bazen tablo ve bazen de düz yazı halinde olabilmıştır. Bu raporlara ait örnek ATASE belgeleri EK- 8 olarak sunulmuştur.

2.5.2. I.Sınıf İkmal Maddelerinin Tedariki

Osmanlı Devleti’nin harp boyunca uyguladığı iaşe politikaları, Ordunun ve halkın ihtiyaç duyduğu iaşe maddelerinin temini için uygulanan yöntemlerin seçiminde etkili olmuştur. Devletin iaşe politikaları hayvansal ve tarımsal üretim, ulaştırma ve tüketime kadar geniş bir alan ve süreci kapsamıştır. Osmanlı Devleti savaş süresince İTP’nin milli iktisat esaslarına uygun olarak iaşe politikası uygulamaya çalışmış; ordu ve halkın iâşesini kendi öz kaynaklarını kullanarak temin etmeye gayret etmiştir.⁵⁹¹ Osmanlı Devleti bu maksatla daha harp ilan edilmeden önce iaşe işlerinin tanzimi için 24 Temmuz 1914 tarihinde çıkardığı geçici bir kanunla her türlü ihracat ve ithalatı yasaklamış; ordu ve halkın harp boyunca ihtiyaç duyabileceği maddelerin ülke dışına çıkışına engel olmak istemiştir.⁵⁹² Seferberliğin ilanı ile birlikte de, ordu ve halkın iaşe ihtiyacının karşılanması hususunu “*askerin ihtiyacını ancak asker düşünür*”⁵⁹³ politikasıyla orduya vermiştir. Ordu, bu görevi savaş boyunca Harbiye Nezareti’ne bağlı başında İsmail Hakkı Paşa⁵⁹⁴’nın

⁵⁸⁸ I.Dünya Savaşı’nda yoğun olarak uygulanan raporlama sistemi TSK’de halen kullanılmaktadır. Birlikler günlük olarak TSK Raporlama Sistemi Yönergesine uygun olarak hazırladıkları raporları bir üst komutanlıklarına gün sonunda göndermeye devam etmektedirler. Belli formata göre Lojistik Günlük Durum Raporu, (LOJGÜNDURAP), Lojistik Haftalık Durum Raporu (LOJHAFDURAP), Lojistik Aylık Durum Raporu (AYDURAP) olarak hazırlanan bu raporlarda sarf edilen ve ihtiyaç duyulan her sınıf ikmal maddelerine ait bilgiler gönderilir.

⁵⁸⁹ Alpmansü, **a.g.m.**, s.6-7

⁵⁹⁰ Karatamu, **a.g.e.**, s.459

⁵⁹¹ Çolakoglu, **a.g.t.**, s.49-52

⁵⁹² Eldem, **a.g.e.**, s. 39

⁵⁹³ Çolakoglu, **a.g.t.**, s.54

⁵⁹⁴ ITC döneminde Harbiye Nezareti Levazım Reisliği ve Harbiye Müsteşarlığı yapmıştır. Yemen’de bir çatışmada bir bacağını kaybettiği için “Topal” lakabıyla anılmıştır. I.Dünya Savaşı’nda iaşe Reisliği’de uhdesine verişmiş, adı yolsuzluklara karışmıştır.1934 yılında ölmüştür.Ayrıntılı bilgi için bkz; Renda, **a.g.e.**, s.176

bulunduğu Levazımat-ı Umumiye Riyaseti Levazım Dairesi vasıtasıyla yerine getirmeye çalışmıştır.⁵⁹⁵

Ancak, Devletin ekonomisinin azgelişmiş olması iâşe maddelerinin temin ve tedarikinde daha az esnek ve korumasız davranmasına ve sonuçta telafisi mümkün olmayan ciddi sorunlar yaşanmasına sebep olmuştur.⁵⁹⁶ Örneğin iâşe hizmeti ile uğraşan bütün kurumlar, savaşın uzaması ile artan ihtiyaç üzerine zaten müstahsil konumundaki üreticinin elindeki tohumluk ve hane halkının ihtiyacının fazlasını devletin belirlediği sabit fiyatla satın almışlardır. Ürünün, piyasa fiyatlarının altında alınmaya çalışılması, el altından yüksek fiyatla başkalarına satılmasına ve üretim miktarının azalmasına sebep olmuştur.⁵⁹⁷ Üretim-fiyat dengesizliğinin yanında, iâşe teminindeki teşkilatsızlık ve ulaşım imkânlarının yetersizliği dolayısıyla bölgesel farklar tam olarak giderilememiş; Devletin belki de en çok uğraştığı iâşe konusu tam anlamıyla çözememiştir. Savaşın uzamasıyla birlikte iâşe konusundaki sıkıntılar daha da büyümüş; askerle birlikte kentler de açlıkla mücadele etmek zorunda kalmış ve yetersiz beslenme ve temizlik hizmetleri yüzünden salgın hastalıklar artmıştır.

Osmanlı Devleti öncelikli vazifesi olarak gördüğü ordu ve halkın iâşesini temin etmek maksadıyla seferberliğin ilanı ile birlikte tarımsal ürünleri artırıcı her türlü tedbiri almaktan çekinmemiş; belirlediği yöntemleri Ordu komutanlıkları ve valilikler aracılığıyla uygulamaya çalışmıştır. Her bir ordu mıntıkası dahilinde aşar, tekalifi harbiye, mübayaa, mübadele, ve iane gibi tedarik usullerini uygulayarak iâşesini sağlamaya çalışmıştır.

2.5.2.1. Aşar

Sözlük anlamı olarak “onda bir” anlamına gelen aşar vergisi, Osmanlı Devleti’nin kuruluşundan yıkılışına kadar uyguladığı en büyük devlet geliridir. I.Dünya Savaşı’nın başladığı 1914 yılında aşardan toplanan vergi milli gelirin yaklaşık %56’sını oluşturmaktaydı.⁵⁹⁸ Devlet mültezimlerce toplanan aşarın üreticiye verdiği zararı ortadan kaldırmak ve mültezimlerin kazancını kendine almak maksadıyla, %12.5 oranındaki vergiyi 1914 yılında kendi memurlarınca toplamaya

⁵⁹⁵ İd.Faal.ve Loj. ,s.167

⁵⁹⁶ Şevket Pamuk, **Osmanlı’dan Cumhuriyete Küreselleşme, İktisat Politikaları ve Büyüme**, Seçme Eserleri II, T.İş Bankası Kültür Yay.,İstanbul, 2008, s.151,152

⁵⁹⁷ Çolakoglu, **a.g.t.**, s.49

⁵⁹⁸ Donald Quataert, “Tarım”, **Osmanlı İmparatorluğu’nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi**, (Editörler: Halil İnalcık, Donald Quataert), C. 2, s. 963.

başlamıştır. Uygulamada çok fazla bir değişiklik olmamış; köylü mültezimlerden gördüğü baskıyı devlet memurlarından görmüştür.⁵⁹⁹ 1917 yılına gelindiğinde ise Devlet, Mısır, Suriye, Bitlis ve Beyrut vilayetleriyle Kudüs sancağı dışındaki tüm ülkede aşarı emanet usulü ile toplamaya başlamıştır. Tüm savaş boyunca, ordunun hububat ihtiyacının karşılanmasında en önemli usul olan aşar, uygulamalarda yapılan hatalardan dolayı gerek iltizam gerekse emanet usulü uygulamalarında olduğu gibi tam anlamıyla uygulanamamış ve istenilen verim alınamamıştır.⁶⁰⁰

2.5.2.2. Tekalif-i Harbiye

Seferberliğin ilanından itibaren İTP, ordunun ve halkın iâşesi konusunda yeterli hazırlıkları yapamadan I.Dünya Savaşı'na katılma kararı almıştır. Osmanlı Devleti'nin 1914 yılında Harbiye, Bahriye ve Jandarma için bütçesinden ayırabildiği miktar 9,5 milyon altın liradır. Devletin Ordusunun beslenmesi dâhil yıllık savaş gideri ise ortalama 21 milyon altın liradır. Orduya tahsis edilebilen miktar ile Osmanlı Devleti'nin Ordusunu seferber edebilmesi ve iâşesini sağlayabilmesi mümkün değildir.⁶⁰¹ Üstelik, Osmanlı Devleti'nin aynı yıl ihracat ve ithalatı yasaklaması, sadece yerli ürünlerle yetinilmek zorunda kalmasına sebep olmuştur. Yerli ürünlerle ilgili Osmanlı Devleti'nin I.Dünya Savaşı'na kadar sahip olduğu tarım ve sanayi üretimi hakkında yayımlanmış düzenli bir istatistiğinin bulunmayışı, etkin ve rasyonel bir üretim ve dağıtım planlaması yapılamamasına sebep olmuştur.⁶⁰²

Savaşa katılan bütün Devletler gibi bu savaşın kuvvetle muhtemel kısa sürede sona ereceğini düşünen Osmanlı Devleti, ordunun seferberlik ve iâşe hizmetlerini yürütebilmek maksadıyla eskiden beri bilinen ve son olarak Balkan Savaşlarında kullanılan Tekalif-i Harbiye yöntemini uygulamaya karar vermiştir.⁶⁰³ Mali sıkıntılar içerisinde bulunan Hükümetin hazineye yük olmadan ordusunun iâşesini sağlamak

⁵⁹⁹ Çolakoğlu, **a.g.t.**, s.62-64

⁶⁰⁰ Ögün, **a.g.e.**, s.32-33

⁶⁰¹ 1914 yılında Osmanlı Devleti'nin toplam bütçesi 34 milyon altın liradır. Bunun 14 milyonluk kısmı Duyun-u Umumiye'ye ayrılmıştır. Devlet, geri kalan 20 milyonluk kısmı kullanabilmiş, bunun da yarısını Ordusunun seferberliği için ayırmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Bayur, **a.g.e.**, C.III, s.186-187; Cezmi Tezcan, Tekalif-i Harbiye ve Tekalif-i Milliye Örneklerinde Savaş Dönemleri Mali Politikaları, Ankara Üni.TİTE, **Basılmamış Doktora Tezi**, Ankara, 2005, s.50

⁶⁰² Çolakoğlu, **a.g.t.**, s.65-66

⁶⁰³ Ögün, **a.g.e.**, s.36-37

maksadıyla, 27 Temmuz 1914 tarihinde Tekalif-i Harbiye'nin uygulanmasına yönelik altı maddelik bir kanun hazırlanarak yürürlüğe konulmuştur.⁶⁰⁴

Tekalif-i Harbiye, savaş sebebiyle ortaya çıkan olağan üstü giderleri karşılamak maksadıyla alınan, hem baz vergi oranlarındaki artışları, hem savaş süresinde ihtiyaç duyulan askeri malzemeye, erzaka, hayvanlara ve mühimmata bedeli tamamen veya kısmen savaş sonunda ödenmek kaydıyla el konulmasını sağlayan, hem de çeşitli maaş, ücret ve aylıklardan kesintileri kapsayan bir çeşit vergi türüdür.⁶⁰⁵ Bu kanunla, ordunun ihtiyaç duyacağı ikmal maddelerine Hükümet tarafından belirlenecek fiyatlar üzerinden Tekalif-i Harbiye komisyonları vasıtasıyla el konulabilecekti. Ürünlere ait fiyatlar her bölgenin en büyük mülkiye memurunun başkanlığında İdare Meclisi, Belediye ve Ticaret Odası üyelerinden oluşan bir komisyon tarafından belirlenmiştir. Üretici ve tüccarlar ellerindeki ihtiyaç fazlası iâşe maddelerini bu komisyonlara vermek zorundadırlar. Komisyonlarca teslim alınan iâşe maddelerinin karşılığında üreticilere savaş bitimini takip eden sene bütçesinden ödenmek üzere mazbata verilmiştir.⁶⁰⁶

Ordunun ihtiyaç duyduğu yiyecek maddeleri ile yük taşıma ve beslenmede kullanılan hayvanların tamamının köylünün elinde bulunması, bu sistem de aşar gibi savaşın uzaması ile birlikte köylüye ilave yükler getirmiştir. Hükümete verdikleri malların karşılığını alamayan köylüler, ihtiyaçlarından fazlasını üretmek istememişlerdir. Bu durum, hem üretimi düşürmüş hem de karaborsacılığı artırmıştır. 01 Mayıs 1916 tarihinde çıkarılan geçici kanunla tekalif-i harbiye komisyonlarının mubayaa ettiği malların bedelinin bir kısmının peşin olarak ödenmesi esası getirilmiştir.⁶⁰⁷ Aynı Kanunun uygulamasıyla birlikte Müslüman halkın yanında azınlıklıkların mal ve mülklerine de el konulmuştur.⁶⁰⁸

Ancak Tekalif-i Harbiye Komisyonları savaş ekonomisi dolayısıyla fiyat artışlarını durduramadığı için yeterli zahireyi toplayamamış; ülke genelinde bütün çalışmalarını 12 Nisan 1917 tarihinde çıkarılan bir Nizamname ile Alman ekolüne uygun olarak kurulan İâşe-i Umumiye İdaresine devretmiştir. İâşe-i Umumiye İdaresinin başına Alman Tedarik-i Hububat İdaresi başkanı Hugo Mayer

⁶⁰⁴ **Düstur**, Tertip II, ,C.6, s.1011,1012

⁶⁰⁵ Tezcan, **a.g.t.**, s.51

⁶⁰⁶ Öğün, **a.g.e.**, s.45

⁶⁰⁷ Çolakoğlu, **a.g.t.**, s.68

⁶⁰⁸ Tezcan, **a.g.t.**, s.62

getirilmiştir. Hugo Mayer ilk iş olarak 23 Temmuz 1916 tarihinde İaşe Kanunu çıkarmıştır. ⁶⁰⁹ Bu kanun ile Devlet, o tarihe kadar piyasa mekanizmaları ile çözemediği iaşe sorununu, ziraatte himaye usulü politikalarını uygulayarak gidermeye çalışmış; ilk uygulamalarını da kazalarda yapmıştır. Bu uygulama ile zirai üretimin dağıtılmasında öncelik aynı yerleşim birimlerindeki halkın ihtiyacının karşılanması, ihtiyaç fazlasının bölgedeki ordularca kullanılması ve halen fazla ürünün kalması durumunda diğer bölgelere sevki olarak planlanmıştır. ⁶¹⁰

Kanun gereği ülkedeki ihtiyaç fazlası zahireyi alıp satmaya yetkili Dâhiliye Nazırı başkanlığında, Levazımat-ı Umumiye Reisi, Maliye ve Ticaret Nezareti Müsteşarları, Ziraat Bankası Müdürü Umumisi ve Dâhiliye Nazırının uygun göreceği iki kişiden oluşan Merkez İaşe Heyeti teşkil edilmiş ve bölgesel yeterlilik ön plana çıkarılarak bölgeler arası yiyecek maddelerinin mübadelesi yasaklanmıştır. Aynı kanunun uygulanmasına dair 11 Eylül 1916 tarihinde İaşe Merkez Heyetine ülke içerisindeki zahireyi alıp satma ve satınalma komisyonları ve tüccarlar acılığıyla yabancı ülkelerden hububat ithal etme yetkisini veren bir de nizamname yayımlanmıştır. Bu Nizamname ile ülke üç ayrı iaşe bölgesine ayrılmıştır. Bunlar;

I.Bölge: İstanbul, Edirne, Hüdavendigar, Konya, Ankara, Aydın ve Kastamonu vilayetleriyle, Bolu, Çatalca, Kala-i Sultaniye, Karesi, İzmit, Eskişehir, Kütahya, Karahisar-ı Sahip, Niğde, Menteşe ve Teke sancakları,

II.Bölge: Suriye, Beyrut, Adana vilayetleriyle, Halep Merkez, Kudüs, İçel ve Cebel-i Lübnan sancakları,

III.Bölge: Bu iki bölge dışında kalan yerlerdir. ⁶¹¹

Nizamnameye göre I.Bölgedeki yerlerde buğday, un arpa, mısır, akdarı, yulaf, kaplıca ve çavdar ticareti Merkez İaşe Heyetince idare edilmişken; IV. Ordu iaşe mıntıkasının da bulunduğu merkeze uzak II. Bölgede ise buralardaki en büyük devlet memuru ya da askeri komutanlıklar yetkili kılınmıştır. ⁶¹²

⁶⁰⁹ Öğün, a.g.e., s.56-57

⁶¹⁰ Mehmet Genç, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet ve Ekonomi**, Ötüken Yay. İstanbul, 2012, s.61-64

⁶¹¹ Öğün, a.g.e., s.56-58

⁶¹² Genç, a.g.e., s 61-64

Ancak, altı aylık uygulama sonucu üç bölgeyi iâşe örgütünün yetersiz kalışı üzerine 12 Nisan 1917 tarihinde yeni bir nizamname ile ülke 5 iâşe bölgesine ayrılmıştır. Bu iâşe bölgeleri şu yerlerden oluşmuştur.

I.Bölge: İstanbul, Edirne, Hüdavendigâr, , Konya, Ankara, Aydın ve Kastamonu vilayetleriyle, Bolu, Çatalca, Kala-i Sultaniye, Karesi, İzmit, Eskişehir, Kütahya, Karahisar-ı Sahip, Niğde, Menteşe ve Teke sancakları

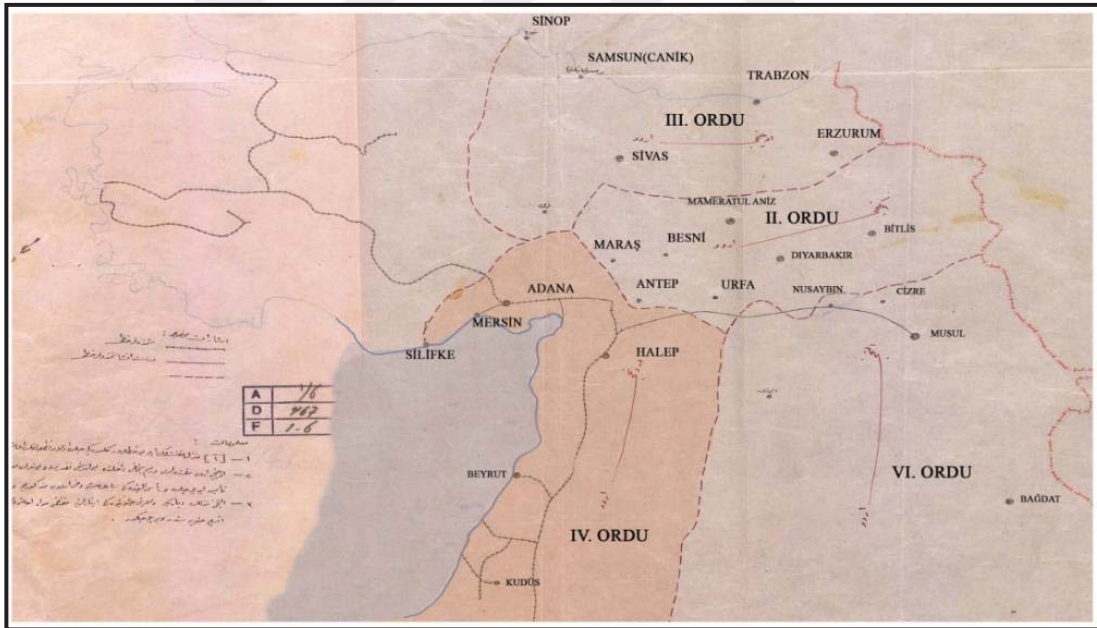
II.Bölge: Diyarbakır ve Mameratülaziz vilayetleriyle, Maraş, Urfa ve Ayıntab livaları,

III.Bölge: Sivas ve Trabzon vilayetleriyle, Kayseri, Samsun ve Sinop livaları,

IV. Bölge: IV. Ordu menzili iâşe mıntıkasının bulunduğu Adana, Halep, Şam, Beyrut vilayetleriyle, Kudüs, Cebel-i Lübnan ve İçel livaları,

V.Bölge: Musul vilayetiyle, Zor livası.⁶¹³

Orduların iâşe bölgelerinin harita üzerindeki gösterimi ise şöyledir.⁶¹⁴

Harita 5: Orduların İâşe Bölgeleri

IV.Ordu menziline iâşe bölgesi Adana, Halep, Suriye ve Beyrut vilayetleri ile Kudüs, Cebel-İ Lübnan ve İçel livalarını kapsamaktadır. Ancak, ordulara tahsis edilen iâşe bölgeleri, Harbiye Nezaretince o yıl üretilen mahsulün durumuna göre revize edilmiştir. 1916 yılında IV.Ordu iâşesi için tahsis edilen IV. İâşe bölgesine

⁶¹³ Ögün, a.g.e., s. 59

⁶¹⁴ ATASE Arşivi, BDH: Kls. 1139,Dos.75, Fih.1-6

Urfa Mutasarrıflığı⁶¹⁵, Temmuz 1917 tarihinde de IV.Ordu 9. Depo Alayının da bulunduğu Antep Sancağı⁶¹⁶ eklenmiştir. Antep sancağının eklenmesi ile vilayet ve sancaklarda noksan olan 20.000 nakliye vasıtasının temine çalışılmıştır.⁶¹⁷

Devlet, memleketi İaşe Bölgelerine ayırmakla sevkiyat işlerini kontrol altına almayı, nerede ve ne kadar zahireye ihtiyaç olduğunu hesaplamayı müteakip bölgeler arası zahire ve erzakın bol olan yerlerden kıt olan yerlere düzenli olarak ulaştırılmasını sağlamayı hedeflemiştir.⁶¹⁸

Ülkeyi beş iaşe bölgesine ayıran bu nizamname ile Merkez İaşe Heyeti, bölgelerdeki iaşe faaliyetlerinin yerinde sevk ve idaresini sağlamak maksadıyla, her bir iaşe bölgesinde yöredeki en büyük mülkiye amirinin başkanlığında, Ordu Komutanlığınca görevlendirilen Askeri Komutan ile Jandarma Komutanı, en büyük rütbeli Maliye memuru, İdare ve Belediye Meclisi heyetlerinden seçilecek bir personelden Mıntıka Merkez Heyeti teşkil ettirmiştir. Mıntıkalarındaki iaşe hizmetlerinin düzeninden ve ücreti karşılığında temininden sorumlu olan Heyerler, gerektiğinde asli görevlerinin uhtesinde kalmak şartıyla ilave personel almaya yetkilidirler. Komisyonlar aşar vb. tedarik yöntemlerini uygulayarak topladıkları iaşe maddelerinden ordu ve halkın iaşesinin yanında, kendi iaşesini temin edemeyecek derecede üretimi olmayan ve menzil noktaları tarafından iaşe edilemeyen memur, mülteci, muhacir, polis, jandarma, şehit ve aileleri yetimler, hastane ve hapisanedekiler ile ziraat yapamayacak kadar fakir olanlar derecelerine göre heyete ait iaşe anbarlarından vesika karşılığında iaşe vermişlerdir. Bu maksatla her kazada bir memur, bir katip ve bir kantarcının görev yaptığı iaşe anbarı tesis etmişlerdir.⁶¹⁹

Satın alacakları zahireyi ordu ve halk arasında belirlenen fiyat üzerinden devretmekle sorumlu bu komisyonlar, nüfus başına günlük 500 gr. ekmeklik, hayvan başına 3 kg. yemlik ve bir önceki yıl ekilen tohumluk miktarının yıllık olarak hesaplanmasından sonra kalan kısmını Merkez İaşe Heyetine bildirecek; kendi iaşe

⁶¹⁵ Renda, **a.g.e.**, s.186

⁶¹⁶ ATASE Arşivi, BDH: Kls.1794, Dos.293, Fih.11

⁶¹⁷ ATASE Arşivi, BDH: Kls.1794, Dos.293, Fih.11

⁶¹⁸ Ögün, **a.g.e.**, s. 56-57

⁶¹⁹ III. Ordu Komutanlığı kendi bölgesindeki iaşe mıntıka heyetlerinin teşkili ve görevlerini içeren 39 maddelik bir talimname yayımlamıştır. Bu talimname ATASE Arşivi, BDH: Kls. 2907, Dos.443, Fih.3-13; Fih.3-14; Fih.3-15 ve Fih.3-16 numaralı belgelerde yayımlanmıştır.

bölgelerinde dağıtımını ve diğer iaşe bölgelerine sevkini sağlamaktan sorumlu olmuşlardır.⁶²⁰

2.5.2.3. Mübayaa (Satın Alma)

Üreticileri daha fazla mağdur etmemek ve tarım ürünlerinin üretiminin artmasını sağlamak maksadıyla, Harbin ikinci yılından itibaren tekalif-i harbiye uygulamasından kısmen vazgeçilmiş; Almanya'dan para tedarik edilerek ihtiyaçlar piyasadan bedeli mukabilinde satınalma yoluyla karşılanmaya çalışılmıştır.⁶²¹ Meclis-i Vükela'nın 04 Mayıs 1915 tarihinde aldığı kararla, Ordunun 1915 yılına ait iaşe ihtiyaçları Yemen, Hicaz ve Asir bölgeleri dışında çoğunlukla satınalma yöntemi ile tedarik edilmesi kararlaştırılmıştır. Bu karara göre⁶²²;

1. Orduların ekmeklik, yemeklik ve yemlik zahire ihtiyaçları aşar geliriyle, zeytin ve zeytin yağı ile et ihtiyacı için küçük baş hayvanlardan erkek olanların %15'i tekalif-i harbiye yoluyla temin edilecek, bu ürünlerin temin edilemeyen kısımları ile sade yağ piyasadan satın alınacak;

2. Yabancı ülkelerden ihraç edilen kahve, çay, petrol ve şeker ile palamut ve çam kabuğu gibi ihtiyaçların % 15-% 25 gibi bir bölümüne ordu adına el konulacak,

3. Yukarıda belirtilen mallar dışında hiçbir şeye hükümet tarafından el konulmayacak, ihtiyaç halinde satın alma yoluna gidilecektir. Satın alma işlemlerinin yapılabilmesi için Maliye Nezaretince ihtiyaç bildiren vilayetlere para gönderilmesi de aynı kararla bildirilmiştir.

Ancak savaşın sebep olduğu spekülasyonlar sonucu yiyecek maddelerindeki aşırı fiyat artışı ve Maliye Nezaretinin vilayetlere gerekli olan parayı gönderememesi sonucu üreticilerin ürünlerinin bedelini alamayışı satın alma yönteminin sağlıklı olarak gerçekleştirilmesine engel olmuştur. Artarak devam eden Ordu ve halkın ihtiyaçlarının temini için 1 Mayıs 1916 tarihinde çıkarılan yeni bir kanunla serbest piyasa fiyatları ile satın alma usulünden vazgeçilerek yeniden tekalif-i harbiye yönteminin uygulanması kararlaştırılmıştır. Ancak bu uygulamada Hükümet

⁶²⁰ Ögün, a.g.e., s. 60-61

⁶²¹ Çolakoğlu, a.g.t., s.55-56

⁶²² Ögün, a.g.e., s.38

üreticilerden zorla aldığı malın karşılığında makbuz yerine peşin para ile ödeme yapmıştır.⁶²³

2.5.2.4. İane

“Birisine yardım etmek, ya da yardım etmek için toplanan para” anlamına gelen iane, I.Dünya Savaşı’nda asker ve ahalinin ihtiyaçlarının halktan toplanmasında kullanılmıştır. İhtiyaçların düzenli olarak toplanması maksadıyla Cem-i İanat Nizamnamesi oluşturulmuş; Müdafa-i Milli Cemiyeti, Hilal-i Ahmer Cemiyeti, Donanma-i Osmani Cemiyeti gibi ülke yararına çalışan cemiyetler yetkili kılınmıştır.⁶²⁴ İane sistemi özellikle üretiminde ve dağıtımında sıkıntı yaşanmayan, mevcudu bol olan malzemelerin temininde kullanılmıştır. Örneğin orduya ait hayvanların beslenmesi için gerekli olan 232.116 ton samanın %40’lık oranının temininde bu yöntem kullanılmıştır. Ancak iane yöntemi ile toplanan saman, çuval gibi ambalajlama ve nakil vasıtaları eksikliğinden istenilen bölgelere gönderilememiştir.⁶²⁵

2.5.2.5. Mübadele

İhtiyaç duyulan iase maddelerinin temininde, ihtiyaç fazlası olan malzemelerin müttefik ve tarafsız devletlerce mübadele edilmeye çalışılmıştır. Özellikle 1916 yılından itibaren demiryolları hattının kesintisiz olarak işletilmeye başlanması ile ekonomisini madenler oluşturan müttefik Almanya’ya bakır ve krom başta olmak üzere madenler gönderilmiş; buğday, maden cevheri, tereyağı, zeytinyağı ve kurutulmuş balık gibi gıda maddeleri alınmıştır.⁶²⁶

Ordu personeli ve ahalinin ihtiyaçlarının karşılanmasında bilinen ve uygulanan yöntemlerin ihtiyacı karşılayamaması durumunda, Devlet zamanın şartlarına göre farklı yöntemler kullanmıştır. Özellikle savaşın son yıllarına doğru 1918 yılı Haziran ayında Harbiye Nezaretince alınan bir kararla belirli bir miktar zahireyi orduya teslim eden her yaştaki asker bir yıl süre ile izinli sayılmıştır. Yine Harbiye Nezaretinin 8 Eylül 1915 tarihinde aldığı başka bir kararla, 1915 yılı baharında tehcire tabi tutulan Ermenilerin bıraktıkları çeşitli erzak ve eşyalar,

⁶²³ Çolakoğlu, a.g.t., s.72-73; Öğün, a.g.e., s.39-40-41

⁶²⁴ Çolakoğlu, a.g.t., s.73-74

⁶²⁵ Öğün, a.g.e., s.41-43

⁶²⁶ Çolakoğlu, a.g.t., s.74-75

birliklerin ihtiyaçlarını karşılamak maksadıyla III., IV. ve VI. Ordular emrine verilmiştir.⁶²⁷

2.5.3. IV. Ordu Menzil Bölgesi İçin I.Sınıf İkmal Maddelerinin Temini

Konuşlandıkları bölgelerde faaliyetlerini sürdüren ordular, iaşeleri için ihtiyaç duydukları ikmal maddelerini yurtiçi menzillerinden, ordu menzillerinden ve düşmandan olmak üzere üç ayrı kanaldan temin edebilmektedir. Öncelik, bölge halkına ekonomik katkı sağlamak, onlarla sosyolojik olarak aynı kaderi paylaşmak ve malzeme sevkiyatını minimuma indirmek maksadıyla ordu menzillerinden tedariktir.

2.5.3.1. IV. Ordu Menzil Bölgesinden I. Sınıf İkmal Maddeleri Tedariki

IV. Ordu Osmanlı Devleti'nin güneyinde; Suriye ve Filistin-Sina bölgesinde konuşlanmıştır. Her iki bölge de I.Dünya Savaşı'na kadar dört asırdan fazla Osmanlı Devleti'nin egemenliğinde bulunmuş olmasına rağmen, etnik nüfus Araplar ve Yahudilerdir. Halep, şam, Beyrut, İskenderun, Süveyş Kanalı gibi ticaret ve Kudüs gibi dini açıdan kutsal sayılan bölgelerde az sayıda da olsa ticaretle uğraşan Alman, Rus, Fransız, Polonyalı, Romen ve Hollandalı Avrupalılar bulunmaktadır. Dolayısıyla bölgede bürokrasi, ticaret, kültür, tarım ve sanayinin tamamı ya Arapların ya da Azınlıkların elindedir. Bölgenin asıl sahibi Türkler ise sadece memur ve askerlerdir. Asker olarak da sadece bölgenin Jandarmalığını yapmaktadırlar.⁶²⁸

Bölgede resmi dil Türkçe olmasına rağmen halk tarafından bilinmemekte ve kullanılmamakta; etnik yapıya uygun olarak Arapça ve İbranice konuşulmaktadır. Hatta bölgedeki Türkler konaklamak için otelde, karnını doyurmak lokantada ve ihtiyaçlarını karşılamak için diğer esnafla Arapça konuşmak zorunda kalmış; Arapça

⁶²⁷ Bu miktarlar şöyledir: 4.000 kg. buğday ya da patates, 4.300 kg arpa ya da beyaz darı, 5050 kg. mercimek, 3200 kg. nohut, 3.320 kg. bulgur, 4.200 kg. mısır ve 8.000 kg. burçak. Öğün, **a.g..**, s.43-44

⁶²⁸ Gnkur Bşk. **Sina Filistin Cephesi**, C.IV, s.55-57

öğrenenler bile olmuştur.⁶²⁹ Bölgede Halep'ten güneye inildikçe ne Türk, ne Türkçe ne de Türk parası geçmiş; ticaret sadece altın ve gümüş para ile yapılabilmektedir.⁶³⁰

Bölgede sadece Filistin bölgesinin kıyı kesimleri doğal ve iklim yapısı ile verimli topraklara sahiptir. Bu alanda tahıl, sebze ve narenciye bol yetiştirilirken, iç kesimlerde ise buğday, arpa, yulaf, nohut, mercimek ve kuru fasulye yetiştirilir. Hayvancılık daha çok Araplar tarafından sığır, koyun, keçi, at eşek ve kümes hayvan yetiştiriciliği olarak yapılmaktadır. Sanayi için yeterli yer altı kaynakları bulunmadığından ilkel usullerle mermercilik, sabunculuk ve oymacılık yapılmaktadır.⁶³¹

Seferberliğin ilanı ile birlikte ordu ve ahalinin iaşesi askeri ve vali, mutasarrıf, kaymakam gibi mülki amirliklerin kontrolünde yürütülmüştür.⁶³² Bunun için şehir merkezlerinde Müdde-i Umum başkanlığında jandarma komutanı ve polis müdürünün de görev yaptığı komisyonlar oluşturulmuştur. Bu komisyonlar, iaşe maddelerinin temin etmiş, peksimet, ekmek ve kavurma gibi çok üretilen gıda maddelerinin hijyenik koşullarda üretimi için eğitimler vermiş ve kontroller yapmıştır.⁶³³

Komisyonlar, iaşe maddelerini bölgenin etnik yapısına binaen altın ve gümüş para temin etmişler; kâğıt para ise sadece Devlet'in alış verişlerinde kullanılmıştır. Aşiretlerden temin edilen deve, buğday ve ot gibi malzemeler sadece altın lira ile temin edilebilmiştir. Hatta subay ve memur aylıklarının bir kısmı da altınla ödenmiştir.⁶³⁴ Aşiret liderlerine Padişah adına nişan verilirken, onlar nişanla birlikte verilen altın paraya daha çok değer vermişlerdir. Bu anlamda Osmanlı hazinesinin büyük bir kısmı çölde urbanlara harcanmıştır. Altın liranın azalması üzerine IV.Ordu Komutanı Cemal Paşa altın ile kâğıt paranın değerini eşitleyen, uymayanlar için ağır cezalar getiren bir emir yayınlasa da yerli müteahhitler başta odun olmak üzere

⁶²⁹ Atay, **a.g.e.**, s.43-47,74

⁶³⁰ Gnkur Bşk. **Sina Filistin Cephesi**, C.IV, , s.55-57

⁶³¹ Kemal, **a.g.e.**, s.30

⁶³² Renda, **a.g.e.**, s.154-155

⁶³³ Renda, **a.g.e.**, s.158-159; Örneğin, askeri birlik bulunmayan Bitlis Vilayetindeki iaşe, ambarların idaresi ve menzil teşkillerinin muhafazası Vali M. Abdülhalik Renda tarafından sağlanmıştır. Vali, kendisine bağlı Muş, Siirt ve Genç sancakları ile Ahlat, Hizan ve Mutki kazalarındaki anbarların durumları hakkında günlük raporları almış, kontrolü müteakip III. Ordu karargahına rapor etmiştir.

⁶³⁴ İbrahim Arıkan, **Osmanlı Ordusunda Bir Nefer**, Timaş Yay., İstanbul, 2010, s.192

vermekten vazgeçmiş; trenler işleyemez noktasına gelmiştir. Şam Valisi Tahsin (Uzer) Bey kâğıt paranın üstüne fark ödeyerek ihtiyaçları karşılamıştır.⁶³⁵

Başta iâşe maddeleri olmak üzere ihtiyaç duyulan ikmal maddelerinin temini için gerekli olan nakit para merkezden⁶³⁶, Adana ili gibi Osmanlı Bankası şubelerinin bulunduğu yerlere banka aracılığı ile banka şubesinin bulunmadığı yerlere ise, diğer askeri malzemeler gibi trenle sandık içerisinde gönderilmiştir.⁶³⁷ Nakit paralar trenle gönderilirken tren sevk muhtıralarında, malzemenin cinsi hanesine “madeni para”, “kâğıt para” gibi genel ifadeler yazılmış, miktar belirtilmemiştir. IV.Ordu Komutanlığı için Merkezden Ekim 1917-Haziran 1918 tarihleri arasında 9 aylık süreçte para gönderme tarihleri, sıklıkları ve ağırlıkları tablo halinde aşağıda verilmiştir.⁶³⁸

Tablo 24: Eylül 1917-Haziran 1918 tarihleri arasında Yurtiçi Menzil Bölgesinden IV.Ordu Menzil Bölgesine Anadolu-Bağdat Demiryolu hattı ile sevk edilen Madeni Para ve Aylık Tonaıları

SEVK TARİHİ	SEVK GÜNLERİ	TOPLAM MİKTAR (kg)	AÇIKLAMALAR
Ekim 1917	23	13.070	Para
Şubat 1918	7,14,28	35.000	Para, Madeni Para
Mart 1918	15,22	20.000	Madeni Para
Nisan 1918	4,6,8,26	40.505	Madeni Para, Kağıt Para, Alman Konsolosluğu için 1 ad. para kasası ve 1 ad. sandık
Mayıs 1918	18,31	6.700	Kağıt Para, 5 Sandık Para
Haziran 1918	2,9	30.000	Madeni Para
TOPLAM	13 GÜN	155.200 KG	

Tablo incelendiğinde;

⁶³⁵ Atay, **a.g.e.**, s.85-86

⁶³⁶ ATASE Arşivi BDH: Kls. 1127, Dos.16, Fih.4

⁶³⁷ ATASE Arşivi, BDH: Kls.1798, Dos.308, Fih.1-30

⁶³⁸ Tablo, ATASE Arşivi, BDH: Kls.732, Dos.491, Fih.1 serisinden 7, 14, 33 numaralı belgeler ile ATASE Arşivi BDH: Kls. 618, Dos.771-159, Fih.1 serisinden 12, 37, 49, 79, 95,113, 126, 159, 176, 192, 208, 222, 226, 256, 260, 276 numaralı belgeler kullanılarak oluşturulmuştur. Belgelerin transcribi EK-9’tedir.

1. Harbin son yılı olmasına rağmen 1918 yılının Haziran ayı dâhil İstanbul'dan Orduların ihtiyaçlarının karşılanabilmesi için nakit para gönderilmeye devam edildiği,
2. Aynı menzil hattını Alman birliklerinin de kullandığı ve ihtiyaçlarını karşıladığı,
3. 1918 yılında her ay en az 2 defa para sevkiyatı yapıldığı,
4. Paranın, madeni ve kâğıt olmak üzere her iki şekilde de gönderildiği tespit edilmiştir.

1915 yılında iâşe maddelerinin tedariki, üretimi ve III.Ordu bölgesine sevki konusunda Bitlis Valiliği sırasında başarılı çalışmalar yapmış olan M.Abdulhalik Renda⁶³⁹ 4 Ekim 1915 tarihinde Halep Valiliğine atanmıştır. IV.Ordu bölgesinde iâşe işlerini düzenlemek maksadıyla Beyrut Valisi, Cebel-i Lübnan Mutasarrıfı, IV.Ordu Menzil Müfettişi, Ordu ve Halepliler arasında mukavele imzalanmış; 1915 yılında bir ay gibi kısa bir sürede bir önceki yıldan fazla olarak 20.000 ton zahire depolamayı başarmıştır. Toplanan zahirenin 7.500 tonunu aynı fiyattan tohumluk olarak halka geri dağıtmıştır. Bu başarı diğer il ve sancaklardan farklı olarak o bölgede köylüden para yerine aşarın aynen alınmasından kaynaklanmıştır.⁶⁴⁰

Zahirenin yanında, bölgede üretimi yapılan sebze ve meyvelerden de alım yapılmıştır. Mayıs 1915 tarihinde ittifak Devletlerinin Suriye, Lübnan ve Filistin sahillerini denizden abluka altına almalarından dolayı Yafa'da yetişen portakal İngiltere'ye ihraç edilememiştir. Meyvelerin ağaçlarda kalması dolayısıyla fiyatları düşmüş ve bolluk yaşanmış ve Ordu personeline sıklıkla tüketilmiştir.⁶⁴¹

⁶³⁹ Mustafa Abdülhalik Renda 1881 Yanya doğumludur. 1903 yılında Mülkiye Mektebinin Yüksek Bölümünü bitirmiştir. Çeşitli illerde öğretmenlik, Maiye Memurluğu, Kaymakamlık ve Mutasarrıflıklar da bulunduktan sonra, 20 Aralık 1914 tarihinde Bitlis Valiliğine atanmıştır. Bitlis'te III.Ordu ve halkın iâşesi için hijyen kurallarına uygun, lezzetli üretimler yaparak halka dağıtmış; III. Ordu bölgesine göndermiştir. 4 Ekim 1915 tarihinde Dâhiliye Nazırı Talat Paşanın emriyle Halep Valiliğine atanmıştır. IV.Ordu Komutanı Cemal Paşa'nın emri ve desteğiyle benzer uygulamaları bu bölge için de yapmıştır. Zahire toplamada ve depolamada yeni uygulamalar getirerek iâşe konusunda başarılı çalışmalarda bulunmuştur. 1917 yılına kadar IV.Ordu bölgesinde iâşe faaliyetlerinin düzenlenmesinde etkili rol oynayan Renda, aynı yıl Talat Paşa'nın Dahiliye Nazırlığı döneminde Müsteşar olarak İstanbul'a dönmüş, Halep Valiliğine Manisa Mutasarrıfı Mehmet Tevfik Bey atanmıştır. 6 Mayıs 1918 tarihinde yeniden Halep Valiliğine atanmış, ilin işgali üzerine 12 Kasım 1918 tarihinde Bursa Valiliğine atanmıştır. Damat Ferit Hükümetince tutuklanarak Malta'ya sürülmüştür. 1923 sonrası Valilik, 4 dönem Çankırı Milletvekilliği, 3 defa Maliye Bakanlığı ve en son 1946 yılında Meclis Başkanlığı görevlerinde bulunmuştur. 1957 yılında İstanbul Erenköy'de vefat etmiştir.

⁶⁴⁰ Renda, **a.g.e.**, s.166-177

⁶⁴¹ Et-Tercüman, **a.g.e.**, s.214

Ancak aynı yıl, çekirge istilasından dolayı Kudüs'te kıtlık baş gösterince IV.Ordu Komutanlığı buğday başta olmak üzere birçok tüketim malzemesine kota getirmiştir Şehirde karaborsacılığı artıran bu durum karşısında halk şekerden, pirinçten, gazdan ve tütünden vazgeçmiş, yokluğu sineye çekmiştir. Kıtlığın daha da artması üzerine ordu iaşesini sağlayabilmek maksadıyla halkın elindeki zahire, gıda maddeleri ve hayvanlara el koymuştur. Kota yüzünden halk fırınların önünde ekmek bulabilmek için günlerce beklemek zorunda kalmış, el koyma yüzünden de elindeki malları pazara getiremez hale gelmiştir.⁶⁴²

1916 yılında da Halep Vilayetindeki mahsuller aşar ve mubayaa yolu ile alınmıştır. O yıl istasyondaki ambarlar ile Bab, Kilis, Genç ve Ayıntap'taki vilayet anbarları orduya devredilmiştir. Halk, topladığı mahsulü istasyonlara kendi vasıtaları ile getirmiş, tartı farkı çıkmaması için torbaları mühürlemiş ve nakliye parasını peşin almıştır.⁶⁴³ 1916 ve 1917 yıllarında sadece Halep Vilayetinden, vilayet deposundan beslenenler hariç orduya her yıl için 32.000 kg. iâşe maddesi verilmiştir.⁶⁴⁴

2.5.3.2. Yurtiçi Menzil Bölgesinden Gönderilen I.Sınıf İkmal Maddeleri

Menzil bölgesinden mahalli alım kapsamında istenilen miktar, kalite ve zamanında tedarik edilemeyen I.Sınıf İkmal Maddelerinden pirinç, bulgur, buğday, un, tuz, şeker, arpa, yulaf ve tütün gibi sevkiyata dayanıklı kuru gıdalar merkezden tedarik edildikçe demiryolları ile IV. Ordu bölgesine gönderilmiştir. Ancak bu ikmal türünde malzememin yurtiçi menziline tedarikinden çok sevkiyat problemi ortaya çıkmıştır.

Başkomutanlık Vekâleti Erzurum'da konuşlu III. Ordu, Filistin-Sina cephesinde konuşlu IV Ordu ve Irak Cephesinde konuşlu VI. Ordu için temin ettiği ikmal maddelerini, ülkesinin doğusu ile tek bağlantısı olan Anadolu-Bağdat demiryolu hattını kullanarak göndermiştir. Her ne kadar hat tek yönlü işlese de, hattın genişlikleri farklı olsa da, hat Toros ve Amanos tünellerinde kesintiye uğrasa da ve vagon, kömür ve teknik personel eksikliği olsa da, I.Dünya Savaşı süresince ihtiyaçların karşılanabilmesi için seferler kesintisiz olarak yapılmaya çalışılmıştır. Bu

⁶⁴² Kress, **a.g.e.**, s.165

⁶⁴³ Renda, **a.g.e.**, s.183

⁶⁴⁴ Renda, **a.g.e.**, s.186

sevkiyatın tamamına ait belgelerin ATASE Daire Başkanlığı Birinci Dünya Harbi kataloğunda bulunabileceği değerlendirilmektedir.⁶⁴⁵

Harp süresince sevkiyata ait belgelerin tamamının incelenmesi sonucunda Başkomutanlık Vekâletinin ve ona bağlı Menzil Umum Müfettişliğinin Ordu Menzil Müfettişliklerine yaptığı katkılar daha sağlıklı olarak ortaya konabilecektir. Bu tez konusu ile ilgili yapılan çalışmada özellikle harbin son yıllarına ait çeşitli aralıklarda toplam 10 aylık demiryolları sevkiyat belgelerine ulaşılmıştır. Belgeler, genele bir katkı sağlaması maksadıyla günümüz Türkçesine çevirisi yapılmayı müteakip tablo haline getirilmiş ve analiz edilmesi maksadıyla, her sınıf ikmal maddesi için ayrı ayrı gruplandırılmıştır. Örneğin, Haydarpaşa tren istasyonundan hareket edip Anadolu Demiryolu hattı ile 10 Kasım 1917-28 Aralık 1917 tarihleri arası Pozantı/Gülek istasyonları ile Asya kolordusuna; 29 Ekim 1917–07 Şubat 1918 ile 18 Şubat 1918–14 Haziran 1918 tarihleri arası IV. Ordu’nun muhtelif bölgelerine sevk edilen I.Sınıf İkmal Maddelerine ait oluşturulan çizelgeler EK-10’dadır. EK-te sunulan belgeler ışığında sevk edilen aylardaki sevk günleri, malzeme tonajları ile cinsleri aşağıdadır.⁶⁴⁶

⁶⁴⁵ ATASE Arşivindeki I.Dünya Harbi kataloğunun belge bazında tasnifi henüz yapılamadığından, sevkiyatlara ait belgelerin hangi klasör içerisinde bulunduğu henüz bilinmemektedir.

⁶⁴⁶ Tablo, ATASE Arşivi, BDH: Kls. 1102, Dos.199, Fih.29-6; ATASE Arşivi, BDH: Kls.: 732, Dos.491, Fih.1serisinden 1,2,4,10,21,24,28,29,32, 33,34,36,37,38,39,41,42 numaralı belgeler ile ATASE Arşivi, BDH: Kls. 618, Dos.771-159, Fih.1 serisinden 4,8,12,19,21,23,25,33,37,41,53, 55,57,59,69,75,87,93,103,113,130,140,143,148,165176,184,186,194,198,214,218,226,228,234, 238, 242,254,266, numaralı belgeler kullanılarak oluşturulmuştur.

Tablo 25: Eylül 1917-Haziran 1918 tarihleri arasında Yurtiçi Menzil Bölgesinden IV.Ordu Menzil Bölgesine Anadolu-Bağdat Demiryolu hattı ile sevk edilen I.Sınıf İkmal Maddeleri ve Aylık Tonajları

SEVK TARİHİ	SEVK GÜNLERİ	TOPLAM MİKTAR (kg)	AÇIKLAMALAR
Eylül 1917	23,24	310	Darı,
Ekim 1917	6,9,11,19,17 22,23,25,26	118.090	Tütün, Sabun, Kahve, Şeker, erzak, tahıl tohumu
Kasım 1917	12,16	135.000	Patates
Aralık 1917	4, 5,18	5.036	Tuz Sabun, Şeker, Pirinç (Tuz hariç, diğer ikmal maddelerinin miktarı belirtilmemiştir.)
Ocak 1918	Demiryolları ile Sevkiyat Tespit Edilememiştir.		
Şubat 1918	14,17,20 25,26,27	329.000	Nohut, Pirinç, Şeker, Sabun, Erzak, Sigara,
Mart 1918	2,11,12,13,18 20,23,26,28,29	404.000	Tuz, Şeker, Erzak, Kahvaltılık, Gaz
Nisan 1918	2,3,4,6,11, 15,19,20,23	357.900	Alman Erzakı, Erzak, Hububat, Şeker,
Mayıs 1918	3,7,11,13,20,21 24,25,28,30,31	504.500	Alman Erzakı, Erzak, Hububat, Kahve, Şeker, Şarap,
Haziran 1918	5,10	155.000	Erzak
TOPLAM	54 GÜN	2.008.836	

Yurtiçinden IV. Ordu bölgesine demiryolları ile sevk edilen I.sınıf ikmal maddeleri incelendiğinde tren sevk pusulalarında;

1. Sevke ait tarih; Anadolu ya da Toros gibi tren hattı ve vagon numarası; malzemenin sevk edildiği yer ve indirileceği istasyon ile teslim alacak birlik ve yeri; malzemenin cinsi, miktarı ile koli, balya gibi ambalaj çeşidine ait bilgiler yazılmış olduğu,

2. Teslim alacak kısmına bazen birlik yerine Evir Deverof ya da Refik Bey gibi özel isimlerin kullanılmış olduğu görülmektedir.

3. Ancak, sevk edilen malzemelerden bazen patates, şeker, gaz, kahve, sabun, şarap gibi malzemenin cinsi açık ve net yazılmışken, bazen de erzak, erzak vs., Alman erzakı, bakliyat ve hububat gibi genel isimler kullanılmıştır. İstasyon görevlisinin ya tren sevk pusulasını yazarken vakit kaybetmemek için ya da ihmalinden kaynaklandığı değerlendirilen bu genellemeler sağlıklı olarak bir malzeme takibini yapmayı engellemektedir.

4. “Tütün” ve “sigara” o yıllarda zararı bilinmediğinden hemen hemen bütün askerler tarafından tüketilen, hatta bazı askerler tarafından yemek kadar aranan

bir maddedir. Bu durum bilindiği ve kabullenildiği için, askere, yaralılara ve hastalara tütün hediye etmek adet halini almıştır.⁶⁴⁷ Bölgede de tütün zor bulunduğundan ve temin edecek para olmadığından, Askerlerin kullanımı için Yurtiçi bölgesinden tütün ve sigara gönderilmiştir.⁶⁴⁸ Cephedeki askere tütün dağıtmak sadece Filistin-Sina ve Suriye Cephesi ile sınırlı kalmamış; imkânlar ölçüsünde Çanakkale Cephesindeki askerlere de dağıtılmıştır.⁶⁴⁹

5. Eylül 1917-Haziran 1918 tarihleri arasındaki 10 aylık sürede en az 2.000 tonun üzerinde iâşe malzemesinin IV.Ordu için demiryolları ile sevk edildiği tespit edilmiştir. Bir kolordunun günlük ortalama 45, iki kolordunun ise 90 ton erzak tükettiği hesabıyla, sadece merkezden gönderilen iâşe miktarının 23 günlük yeterliliğe tekabül etmektedir. Harbin uzamasıyla birlikte 1916 yılından itibaren personel ve hayvanlara dağıtılan erzak istihkakının neredeyse yarıya indirildiği dikkate alındığında, bu yeterlilik oranı yaklaşık 45 güne çıkacağı değerlendirilebilir. Yine bu miktarlara merkezden sevki mümkün olmadığı için ordu menzil bölgesinden mahalli alım kapsamında ve günlük ihtiyaçlar nispetinde tüketilen yaş sebze ve meyve ile et ve süt ürünleri de eklendiğinde ordunun ikmal maddelerinin temininde büyük sıkıntılar çekmeyeceği düşünülebilir. Ancak ordu bölgesinde sevkியatta yaşanan sıkıntılardan dolayı düşüncenin doğru olmadığı görülmektedir.

2.5.3.3. Düşmandan Ele Geçirilen I. Sınıf İkmal Maddeleri

Menzil bölgesinde ve harekât alanında I.sınıf ikmal maddelerinin temin yöntemlerinden birisi de kuşkusuz düşmandan ele geçirilen malzemelerdir. Klasik Osmanlı Döneminde belki de savaşların sebebi olarak tarihe geçmiş bu yöntem, I.Dünya Savaşında Filistin Sina cephesinde de kullanılmıştır.⁶⁵⁰ 23 Nisan 1916 tarihinde Katya baskınına katılan 32. Tümen, 32. Alay, 1. Tabur, 2. Bl. Komutanı Fuat Gücüyener hatıratında Osmanlı ve İngiliz Ordularının cephe gerisini karşılaştırır. Osmanlı Ordusu iâşesinde görev alan birçok komisyoncu, müteahhit ve şahısların menzil ve levazım teşkilatına musallat olmakla suçlar ve bu şahısların Mehmetçiğin haklarını gasp ettiklerini iddia eder. İngiliz Ordusunda konserve ve reçellerin çeşitliliğinden, ekmek ve peynir gibi gıdaların bolluğundan; hatta şık

⁶⁴⁷ Ayhan, **a.g.m.**, s.120-121

⁶⁴⁸ ATASE Arşivi BDH: Kls. 618, Dos.771-159, Fih.1-12

⁶⁴⁹ Burhan Sayılır, www.canakkalesehitlikturehberi.com., “Askerin Beslenmesi”, 29.01.2019

⁶⁵⁰ Üzen, **a.g.e.**, s.135-148

ambalajlı çikolata, limon ve nane ekerlerinden örnekler verir. Su ve sigaranın hemen uzanacakları yerlerde bulunmasının moral artırıcı unsur olduğunu söyler. Giyim kuşamda ise İngiliz şapkaları, pantolon ve palaskalar ile ceketlerini giydiklerini belirtir. Ancak, düşmandan ele geçirilen malzemenin kullanılmasında Türk Askerinin, Bedevilerin yaptıkları gibi ölü soygunculuğu yapmadığını, sadece ihtiyacı olan malzemeyi aldığını ve fazla kısmına el sürmediğini yazmıştır.⁶⁵¹

Benzer görüntüler daha önce Çanakkale kara muharebeleri esnasında yaşanmıştır. 12 Ağustos 1915 tarihinde İngilizlerden ele geçirilen bir sipere giren Türk askerleri, İngilizlerin kahvaltı sofralarında bisküviler, renkli ikolatalar, çeşit çeşit yağ, peynir ve reçeller görünce şaşırımışlar; günlerce peksimet yemelerine rağmen taşkınlık yapmadan birbirlerine ikram ederek yemişlerdir.⁶⁵²

Gerçekten de taarruz eden bir Türk birliğinden bir asker ateş altında ölü İngiliz askerinin başka hiçbir şeye dokunmayarak sadece ayakkabılarını alıp, kendisinininki ile değiştirmiş ve taarruzuna devam etmiştir. Katya muharebeleri sonunda İngiliz Ordusundan İngiliz kısrakları, diş macunu, şekerlemeler ve konserveler ele geçirilmiştir. Hayatlarında ilk defa diş macunu ile tanışan Osmanlı askeri, bu nane aromalı tadı ilk başlarda yemiş ya da kendi aralarında yüksek fiyata satmıştır. Ancak bundan haberdar olan İngiliz Ordusu konserveleri el bombası ile tuzaklamış ve Türk askerine zayıat verdirmişlerdir.⁶⁵³

Aynı şekilde I.Gazze muharebeleri sonucunda Mart 1917 tarihinde, 5 İngiliz subayı, 241 er esir alınmış, 40 kadar makineli tüfek, çok sayıda tüfek ile 4 adet otomobil ganimet olarak ele geçirilmiştir. Yalınayak ve yırtık elbiseler giyen Türk birlikleri bir gecede en iyi İngiliz çizmelerine ve kaputlarına sahip olmuşlardır.⁶⁵⁴

Osmanlı Ordusu da İngiliz Ordusuna harp malzemesi vermemek maksadıyla, Ağustos 1918’de savaşı kaybedileceği anlaşılnca, ileride kullanılamayacak olan mümkün olduğunca fazla malzeme Cenin’deki depolara gönderilmiştir.⁶⁵⁵ Ancak bazen de savunma mevzileri IV.Ordu birliklerince erken terk edilince yiyecek anbarları dolu olarak İngilizlerin eline geçmiştir. Örneğin, 3.Gazze muharebeleri sonucunda 1.İngiliz Süvari Tümeni 20.Kolordunun kontrolündeki Undepkel

⁶⁵¹ Gücüyener, **a.g.e.**, s.47-57;

⁶⁵² Sayılır, **Askerin Beslenmesi**.

⁶⁵³ Atay, **a.g.e.**, s.165-166

⁶⁵⁴ Kress, **a.g.e.**, s.276

⁶⁵⁵ Kabacalı, **a.g.e.**, s.88

istasyonunda bulunan levazım anbarlarını ele geçirmişlerdir. Yine aynı kolordu Kudüs'ten kuzeye doğru çekilirken bir Fransız Manastırı olan Latron'a girerler. Bu esnada papazlar şarapları dökerek Manastırı terk ederler. Ancak kalan kısmı susuzluktan kırılan Türk askerlerince tüketilince çoğu sarhoş olmuştur.⁶⁵⁶

2.5.4. IV.Ordu Menzil Bölgesinde I.Sınıf İkmal Maddelerinin Depolanması:

Menzil Umum Müfettişliği, birinci derecede muharip orduyu, ikinci derecede kendi bölgesinden geçerek orduyu takviye edecek insan ve hayvanları, üçüncü derecede ise bizzat menzil personelini iâşe etmekten sorumludur.⁶⁵⁷ Bu maksatla tedarik ettiği ve ordu malı yaptığı her sınıf ikmal maddesini depolamak zorundadır.

Depolar, içerisindeki malzemelere göre iâşe, eşya ve yedek parça gibi tüketim ile her sınıf ana malzeme; fiziksel özelliklerine göre açık, kapalı, soğuk hava ve sundurma tipi; depolama zamanlarına göre kati ve muvakkat; malzemeyi depolayan birime göre ise Levazım Umum Müfettişliği, Ordu Menzil Müfettişliği ya da kolordu, tümen depoları gibi isimler almışlardır.⁶⁵⁸

I.Dünya Savaşında yurt içi bölgesinde, çeşitli tedarik usulleri uygulanarak temin edilen ikmal maddeleri Levazım Umum Müfettişliğine ait anbarlarında depolanmıştır. Bu maksatla Başkomutanlık Karargahı, hem İstanbul ve civarındaki ana depoların yükünü azaltmak hem de harp zamanında nakliyatla yaşanabilecek sıkışıklıkların önüne geçebilmek maksadıyla tüm Ordular için Eskişehir'de, Trakya

⁶⁵⁶ Altay , **a.g.e.**, s.12-14

⁶⁵⁷ Karatamu, **a.g.e.**, s.463

⁶⁵⁸ Depolamadaki çeşitlendirme günümüzde TSK ve KKK.lığında halen geçerlidir. Depolar, özellikle malzemeyi depolayan birimin desteklediği mevcudun büyüklüğüne göre değişiklik göstermektedir. I.Dünya Savaşındaki büyükten küçüğe doğru Levazım Umum Müfettişliği-Ordu Menzil Müfettişliği-Kolordu/Tümen depoları sıralaması günümüzde KKK Lojistik Komutanlığı-Ordu Lojistik Yönetim Başkanlığı-Tugay Tümen Depoları şeklinde devam etmektedir. KKK.lığı, birliklerinin ihtiyaç duyduğu her sınıf ikmal malzemelerini Lojistik Komutanlığı bünyesindeki ana depolarda stoklamaktadır. Bu maksatla, KKK.lığı Lojistik Komutanlığı, İkmal Komutanlığı bünyesinde orduları desteklemek maksadıyla ülkenin değişik yerlerinde konuşlanmış 10 adet ikmal merkez komutanlığı bulunmaktadır. Yurt içerisinde değişik yerlerde konuşlu bu depolar I.Dünya Savaşındaki Levazım Umum Müfettişliği depoları ile aynı işlevi görmektedirler. Bu komutanlıklar MSB. Tedarik Genel Müdürlüğü'nce tedarik edilen her türlü ikmal maddelerini bünyelerindeki depolarda stoklamakta; buradan Ulaştırma Komutanlığının kara, demir, deniz ve hava yollarını imkân ve kabiliyetlerini kullanarak Ordu Lojistik Başkanlıkları ya da doğrudan tugay-tümen seviyesindeki birlik depolarına sevk etmektedir. Bazen, aynı depolama sahasında, işlev ve fonksiyonları ile büyüklük ve kapasiteleri birbirlerinden farklı; KKK Lojistik Komutanlığının, Ordu Lojistik Yönetim Başkanlığının ve Tugay lojistik birimlerinin kendi depoları bulunabilmektedir.

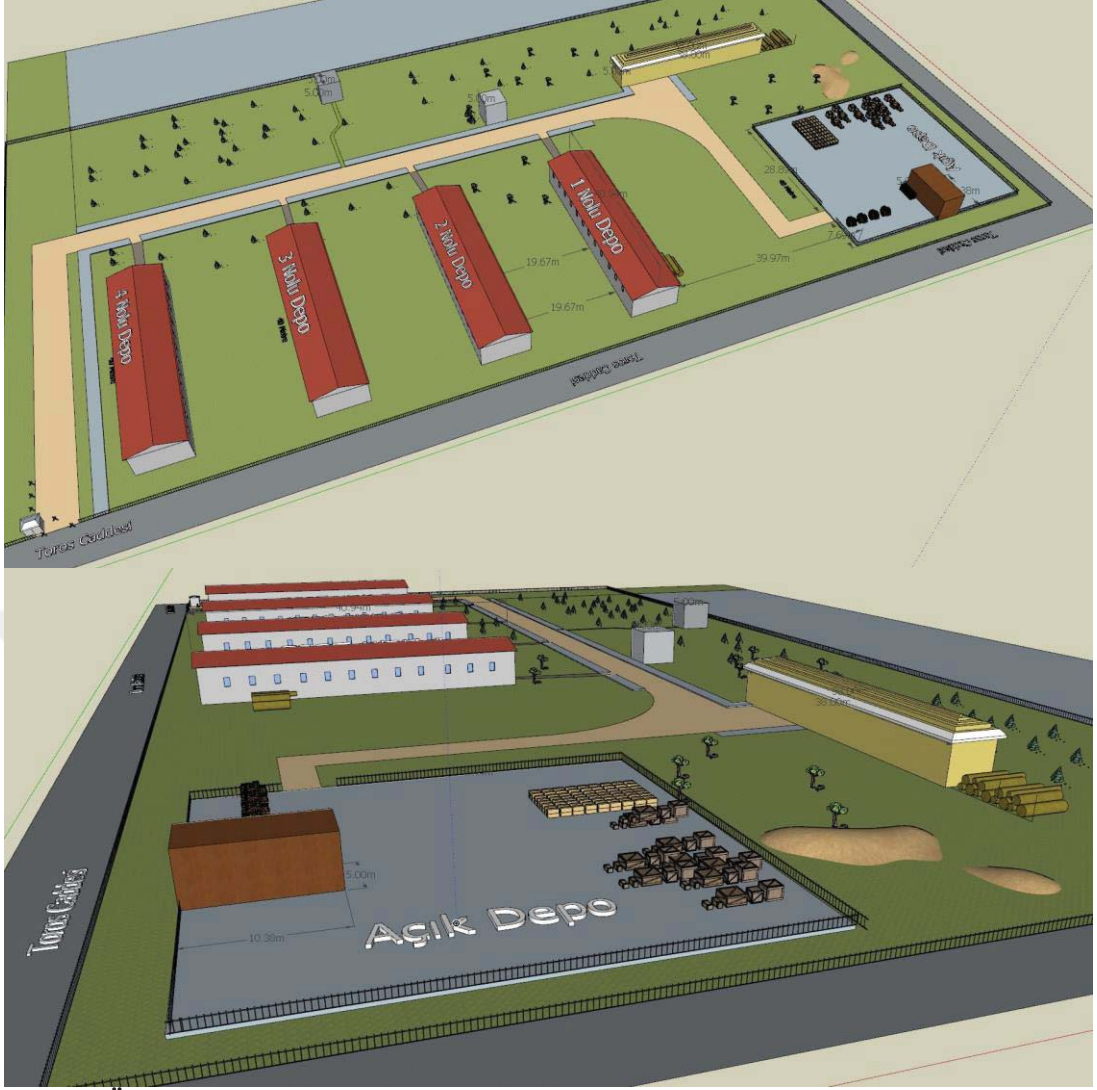
harekât alanı için Çatalca'da, doğu harekât alanı için Sivas ve Ankara'da ve güneydoğu harekât alanı için ise Konya ve Halep'te her sınıf ikmal maddelerini depolamak için Levazım Genel Müfettişliği sorumluluğunda anbarlar teşkil edilmesini planlanmıştır. Müstahkem mevkillerin ikmalî ise doğrudan kalelere yapılması öngörülmüştür. Buralarda depolanan ikmal maddeleri, ihtiyaç halinde ordular bölgesinde teşkil edilen menzîl anbarlarına sevk edilmiştir.⁶⁵⁹

Levazım Umum Müfettişliğince yurt içinde depolanan malzemeler ordu bölgelerine en seri vasıta ile sevk edilmişlerdir. III. IV. ve VI. Ordular için Anadolu-Bağdat demiryolu kullanılarak sevk edilen malzemeler ordu menzîl bölgesindeki menzîl anbarlarında depolanmıştır. Ordu Menzîl anbarlarında yurt içinden gelen malzemelerin yanında Ordunun kendi bölgesinden tedarik ettiği malzemeler de birlikte depolanmıştır.

Yurtiçi menzillerinden IV. Ordu menzîl bölgesine sevk edilmiş askeri malzemeleri depolamak için büyüklüklerine göre depolama sahaları oluşturulmuştur. Örneğin Adana bölgesinde oluşturulan depolama sahasında, anbarların yanında, karargâh binası, depo personelinin ve geçici olarak konaklayacak personel için ayrı olmak üzere $40 \times 8 = 320 \text{ m}^2$ büyüklüğünde koğuş, $40 \times 5 = 200 \text{ m}^2$ büyüklüğünde lokanta ve mutfak, su kuyusu ile cami gibi kolaylık tesisleri de inşa edilmiştir. Birden başlamak üzere her birine numara verilmiş 4 adet deponun her biri $40 \times 6 = 240 \text{ m}^2$ büyüklükte inşaa edilmiştir. Depoların aralarında 20'şer metre, yollardan da 5'er mt. mesafe bulunmaktadır. Depoların etrafları kaldırım taşları döşeli olarak inşaa edilmiştir. Depolama sahası ise tamamen fens telleri ile koruma altına alınmıştır.⁶⁶⁰ Depolama sahası ile ilgili belgenin aslına uygun olarak hazırlanmış krokiler aşağıdadır.

⁶⁵⁹ İd.Faal.ve Loj. s. 134

⁶⁶⁰ ATASE Arşivi BDH: Kls. 3382, Dos.521, Fih.5-1; KKK.lığının gerek Lojistik Komutanlığı bünyesindeki ana depolar gerekse birlik depoları depolama sahası içerisindedir. Depolama sahaları I.Dünya Savaşı depolama sahaları benzeri, fiziki korunaklı, aydınlatma, alarm, yaygın, kamera ve paratoner gibi bilindik emniyet sistemleri ve rampaları mevcut, içerisinde yükleme ve bindirmede kullanılan araçların park ve manevra edebileceği, depo personelinin faaliyetlerini yürütebileceği hizmet binası bulunan alanlardır. İlgili yönerge gereği Depolara halen kullanım maksadını ve hangi birliğe ait olduğunu içeren isimler verilmektedir.

Şekil 5: Örnek Depolama Sahası Krokileri

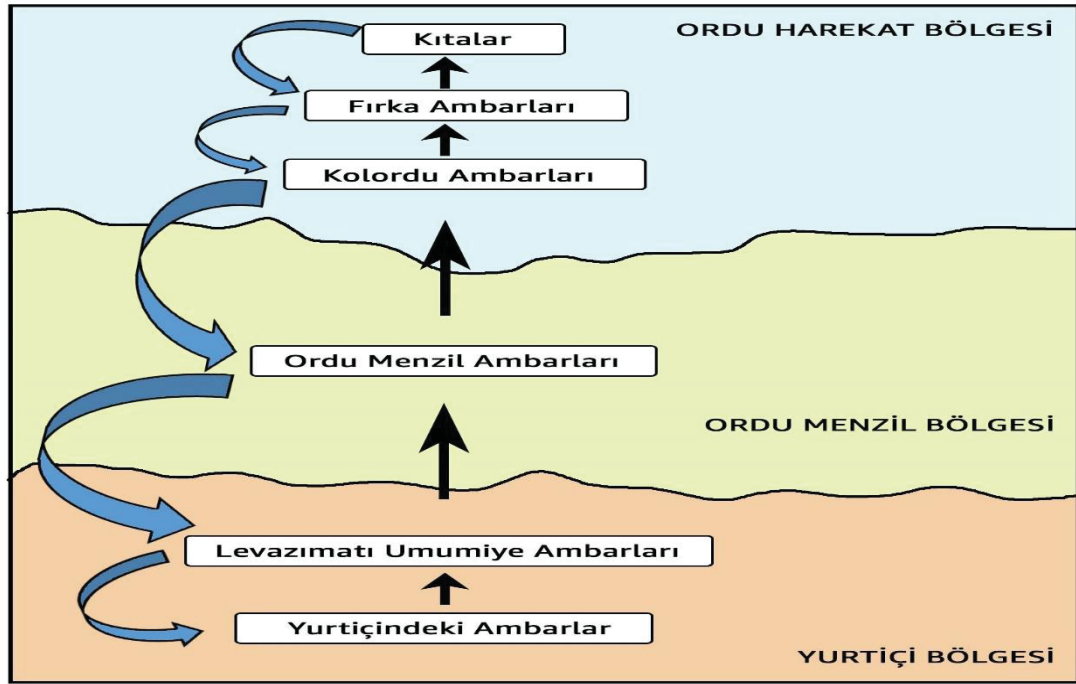
Ordu Menzil Bölgesinde Menzil Müfettişliğine ait depolardaki her türlü yiyecek maddeleri Ordu Menzil Müfettişliği elindeki araçlarla kolorduların gerisinde kurulan ordu-kolordu menzil yiyecek anbarlarına taşınmıştır. Ordu-Kolordu depolarından cephe hattında konuşlu birliklere ise kolorduların kendi iaşe kollarıyla ikmal yapılmıştır.⁶⁶¹

Kolordu depolarından birliklere dağıtılan erzak, er üzerinde, demirbaş erzak olarak birliklerin kendi erzak kollarında ve büyük ağırlıklar bölgesinde bulunur. Bunların toplamı kadarının da eksilenlerin yerine tamamlanmak üzere menzil erzak kollarında bulunması gerekmektedir. Eksilenler için stok seviyesinden tamamlamak

⁶⁶¹ Karatamu, a.g.e., s.463

yerine anbarlarda mevcut olanlardan bütünlemesi yapılmaktadır.⁶⁶² Kural olarak, muharip birliklerin beraberlerinde taşıdıkları belirli demirbaş erzak ve yem ile büyük ağırlıklardaki tayinat, sağlık malzemesi, beher silah başına belirli cephane miktarı ve personelin eksilmesi durumunda menzil depo anbarlarından derhal ikmal edilir.⁶⁶³

Yurt içi bölgesinden temin edilerek birlik depolarına kadar depolamada, yurtiçi-Ordu menzil ve ordu-kolordu depoları şeklindeki kademelendirmeye⁶⁶⁴ yönelik şekil aşağıdadır.⁶⁶⁵

Şekil 6: İkmal Maddelerinin Yurt İçinden Muharip Orduya Ulaştırılmasında Depolama Kademelenmesi

⁶⁶² İd.Faal.ve Loj. , s.102-103

⁶⁶³ Alpmansü, **a.g.m.**, s.7; Genelkurmay Başkanlığı, Karatamu, **a.g.e.**, s.459

⁶⁶⁴ KKK.lığı Lojistik Sisteminde, merkezi alım kapsamında tedarik edilen I.Sınıf İkmal maddeleri halen bu tür bir kademelenme ile depolanmaktadır. Birliklerin ihtiyacına binaen MSB Tedarik Hizmetleri Genel Müdürlüğü bünyesindeki Tedarik Bölge Başkanlıkları tarafından, kuru bakliyat, konserve, yağ ve salça gibi merkezi alım kapsamında tedarik edilen temel gıda maddeleri, KKK Lojistik Komutanlığınca yapılan planlamaya uygun olarak, öncelikle yurt genelinde 10 farklı yerde demiryolları ağına yakın yerlerde konuşlanmış KKK. Lojistik Komutanlığı İkmal Komutanlığı bünyesindeki İkmal Merkezlerine ait ana depolarda stoklanmaktadır. Tedarik edilen ürünler Ana depolara yükleniciler tarafından teslim edilmekte, ürünün ordu malı olmasını müteakip, I.Dünya Savaşındaki Amele taburlarına benzer bir yapı ile teşkil edilmiş olan depolar bünyesindeki tahmil-tahliye işçileri tarafından uygun vasıtalarla yüklemeleri yapılarak birlik depolarına sevk edilmektedir. Bu ikili depolama sistemine seferberlikle birlikte harekât alanında teşkil edilen seyyar depolar da eklenmektedir. Çadır tipi seyyar depoların yanında, malzemelerin uygun ortamda ve ısı derecesinde depolanmasını sağlamak amacıyla seyyar soğuk hava depoları da kullanılmaktadır. Birlikler tarafından günlük ihtiyaçlar nispetinde tedarik edilen yaş sebze ve meyve gibi ikmal maddeleri ise bu kademelendirme haricinde, doğrudan birlik depolarında stoklanmaktadır. İkmal maddelerini depolamadaki kademelenme KKK. Lojistik Komutanlığı ile Menzil Umum Müfettişliğinin yurt içi yapılanması ile benzerlikler göstermektedir.

⁶⁶⁵ Çeloğlu, **a.g.t.**, s.198-199

Levazım Genel Müfettişliğine ait ana depolar ile ordu menzil depoları sevkiyatta kolaylık sağlanması açısından kara ve demiryolları güzergahı üzerinde ya da yakınlarında seçilmiştir.⁶⁶⁶

IV.Ordu menzil bölgesinde de depo ve anbarlar, hayvan ve motorlu kol ve katarlarından tasarruf etmek maksadıyla demiryolu hatlarındaki istasyonlarda ya da yakın bölgelerde kurulmuşlardır. Özellikle Birüs'sebi'den Çöle doğru icra edilen harekâtlarda ise menzil nokta komutanlıkları bünyesinde depolar tesis edilmişlerdir. Ayrıca un değirmenleri ve seyyar fırınlar tesis edilerek çöl tayını için peksimet imal edilmiştir.⁶⁶⁷

Ordu Menzil Bölgesinde yeterli büyüklükte anbar bulunamadığı durumlarda okul, cami, kilise, han ve metruk binalar muhacirler için geçici barınma ile erzak ve yem personel ve hayvanlara ait iâşe maddelerini depolamakta kullanılmıştır.⁶⁶⁸ Depoların bakım ve onarımı ise Amele taburlarındaki zanaatkâr personel tarafından yapılmıştır.⁶⁶⁹

1916 yılından itibaren Arap milletine olan itimat kalmadığından özellikle Yıldırım Ordularının kurulmasını müteakip Araplar, cephe hattından çekilerek Ordu menzil bölgesindeki anbarlarda kullanılmışlardır.⁶⁷⁰

Diğer ordu menzillerinden farklı olarak IV.Ordu Menzil bölgesinde toplanan zahireler için iki farklı depo kullanılmıştır. IV.Ordunun ihtiyacı “Ordu Deposunda”, vilayet memurları, Ahzı asker, jandarma zabitleri, vilayetteki emekli asker, dul ve yetim ailelerin ihtiyacı da “Vilayet Deposunda” muhafaza edilmiştir.⁶⁷¹ Ordu Menzil

⁶⁶⁶ TSK.lerinde planlı malzeme sevkiyatında çoğunlukla halen demiryolları kullanılmaktadır. Sevkiyatta gecikmeleri önlemek maksadıyla KKK.lığı birlikleri için her sınıf ikmal maddelerini stoklamaktan sorumlu Lojistik Komutanlığı bünyesindeki ikmal merkezleri genel itibarıyla demiryolları hattı üzerinde ya da yakınında konuşlanmışlardır.

⁶⁶⁷ Elif Fatma Bahadır, **a.g.t.**, s.84.

⁶⁶⁸ Renda, **a.g.e.**, s.175-177

⁶⁶⁹ ATASE Arşivi BDH: Kls. 3222, Dos.4, Fih.5-6

⁶⁷⁰ Muhittin Vecihi, **Erkan-ı Harp Binbaşı Vecihi Bey'in Anıları, Filistin Ricatı**, Yay.Haz. Murat Çulcu, Arba Yay, İstanbul, 1993, s.18

⁶⁷¹ Renda, **a.g.e.**, s.177

depolarında kural olarak ordu menzil genel mevcudunun %10'unun 15 günlük erzakı her zaman hazır bulundurulması esas alınmıştır.⁶⁷²

Yurt içi ana depolardan ordu menzil depolarına düzenli ve doğru malzeme akışının sağlanması, ters ikmalin yapılmaması, zaman ve enerji kaybının yaşanmaması açısından önemlidir. Rasyonel bir sevkiyatın yapılabilmesi için, malzeme tertibini yapan Levazım Umum Müfettişliğinin ordu kazan mevcutlarını, menzil depolarında mevcut erzak miktarlarını ve yeterliliklerini bilmek zorundadır.⁶⁷³ Bu maksatla, raporlama sistemine uygun olarak IV.Ordu menzil bünyesindeki depolarda bulunan iâşe miktarları aylık, giyim kuşam ve mutabiye miktarları isse üçer aylık periyotlarla bizzat IV. Ordu Komutanı Ahmet Cemal Paşa imzasıyla Menzil Umum Müfettişliğine bildirilmiştir. I.Dünya Savaşı boyunca yıllık olarak depo mevcutlarını gösterir tablolar aşağıda verilmiş; verilere göre yeterlilikler hesaplanmıştır.

⁶⁷² Karatamu, **a.g.e.**, s.463; Belirli miktarda yiyecek maddelerinin hazır olarak bulundurulması prensibi halen uygulanmaktadır. KKK.'lığında harekâta katılacak birliklerin, harekât mevcutlarına göre 15 günlük dayanıklı malzemelerden oluşan erzakları "Kıt'a Yüğü Demirbaş Erzak" olarak KKK Lojistik Komutanlığı İkmal Komutanlığı bünyesindeki ana depolarda muhafaza edilmektedir. Kriz dönemlerinde bu erzaklar Lojistik Komutanlığı Ulaştırma Komutanlığı vasıtasıyla birliklerin sefer yerlerine gönderilmesi planlanmıştır.

⁶⁷³ KKK.lığında her kademedeki depo mevcutlarının bilinmesi ve malzeme miatlarının ve ömür devirlerinin takibi halen üzerinde durulan ve uygulanan bir konudur. Depolama tekniklerindeki gelişmeler doğrultusunda, KKK.lığı Lojistik birliklerinde, milli yazım-otomasyon destekli Depo Yönetim Programları kullanılmaktadır. Bu Programlar ile KKK.lığı Lojistik Komutanlığı Malzeme Yönetim Merkezi, bünyesinde saymanlık bulunan bütün birlik depolardaki malzeme cins, miktar ve miatlarını görebilmekte, malzemelerin birlikler arası tertibini yapabilmekte ve sevk süreci anlık takip edilebilmektedir. İkmalin istenilen zaman, yer, miktar ve kalitede yapılabilmesi için Lojistik Komutanlığı, İkmal Komutanlığı vasıtasıyla bünyesindeki depolara, desteklemekten sorumlu oldukları birliklerin ihtiyacına göre her çeşit ordu malını önceden stoklamakta ve malzeme transferlerini ters ikmali önleyecek şekilde gerçekleştirmektedir.

Tablo 26: IV. Ordu Komutanlığının 25 Nisan 1915 tarihi itibarı ile menzil depolarında bulunan iaşe miktarları.⁶⁷⁴

IV. Ordu Komutanlığının 24 Nisan 1915 tarihli Menzil Ambarlarındaki Erzak Durumu				
	Depo Yerleri	Erzak (Ton)	Hayvan yemi (Ton)	Deve yemi (Ton)
Ordu Menzil Müfettişliği Bölgeleri	Şam Deposunda	1.308	21	211
	Halep Deposunda	7.030	3.390	10
	Humus Deposunda	122,5	514,5	77
	Oer'a Deposunda	223,5	3	120,5
	Riyak Deposunda	94,5	60	—
	Aymsufer Deposunda	179,5	30	—
	Amman Deposunda	86,5	25	25
	Salt Deposunda	67,5	6	18
	Muavin Deposunda	306	169,5	55,5
	Cenin Deposunda	34,5	174,5	265,5
	Remle Deposunda	243,5	200	22
	Siyasetya Deposunda	933,5	143,5	66,5
1. Menzil Müfettişliği Bölgeleri	Medine-i Münevvere Deposunda	Demiryolu üzerinde çok zahire bulunmaktadır. Ancak miktarları belli değildir.		
	Sebastiya Ambarında	870	259	—
	Nablus Ambarında	479	376	—
	Bire Ambarında	109	90	—
	Karağaç Ambarında	118	396	—
	Halilülrahman Ambarında	236	83	—
	Birüs'sebi Ambarında	184	70	—
	Gazze Ambarında	4,2	21	—
	Hanyunus Ambarında	26	19	—
	Eriha Ambarında	12	5	—
Çöl Menzil Müfettişliği Bölgeleri	Hafir Ambarında	33,5	3,5	—
	Nahil Ambarında	52	—	—
	El Arış Ambarında	55	5	—
	İn Ambarında	23,5	6	—
	Kettella Ambarında	1,5	5	—
	Tumar Ambarında	5	—	—

I.Kanal harekâtından sonra üç kademe halinde kurulan menzil teşkilatına ait depo ve anbarlarda, 10.629 tonu Ordu Menzil, 2.038 tonu I.Menzil ve 170.5 tonu Çöl Menzil depolarında olmak üzere toplam 22.838,2 ton erzak; 5.608 tonu Ordu menzil, 1.319 tonu I.Menzil ve 19.5 tonu da Çöl Menziline ait olmak üzere toplam 6.946 ton deve dahil hayvan yemi bulunmaktadır. Bu miktarlar 3 kolordudan müteşekkil ortalama 120.000 personel ve 30.000 hayvan mevcudu hesaplandığında; (22.838/190X3) 120 günlük erzak ve (6946/230X3) 10 günlük hayvan yemi

⁶⁷⁴ İd.Faal ve Loj., s. 663

yeterliliği bulunmaktadır. IV.Ordu Komutanlığı Menzil Ambarlarında Kasım 1915 tarihine ait erzak ve yem miktarı ise şöyledir.⁶⁷⁵

Tablo 27: IV. Ordu Komutanlığının Kasım 1915 Tarihi İtibarı İle Menzil Depolarında Bulunan İaşe Mevcutları

Birlikler	Ekmeklik (Ton)	Erzak (Ton)	Yem (Ton)	Etlık hayvan baş olarak
Adana Deposu	151	51	115	432
Halep Deposu	1.234	128	93	—
Hama Deposu	891	215	1.064	905
Merburt Deposu	393	68	1.036	2
Riyak Deposu	459	103	639	—
Şam Deposu	1.459	534	1.102	—
Der'a Deposu	2.632	1.057	497	—
Tarsus Ambarı	137	13	219	15
Aymsufer Ambarı	49	69	109	—
Amman Ambarı	798	164	453	361
Maan Ambarı	73	29	565	—
Medine Ambarı	823	12	185	—
Kuneytura Ambarı	190	6	69	*—
Helen Ambarı	531	—	—	—
Emülrahman Ambarı	645	1	36	—
Sshah Ambarı	213	38	7	10
Bisan Ambarı	831	117	61	—
Cenin Ambarı	459	51	94	1.133
Akule Ambarı	360	272	165	200 dana 500 koyun
Siyasetya Ambarı	185	92	40	—
Salt Ambarı	179	103	145	15
leb e riya Ambarı	50	24	221	—
Mesudiye Ambarı	8	3	66	—
Cağun Ambarı	10	26	176	—
Hannislun Amban	105	7	120	—
Zahre Ambarı	190	57	6	—
Kureyşhan Ambarı	159	48	88	—
Kilerlerde	54	92	154	—
Nayas Ambarı	1.058	252	523	—
Eriha Ambarı	13	31	90	—
Beire Ambarı	2	10	2	—
Remle Ambarı	315	108	195	—,
Kudüs Ambarı	1.191	1.199	1.653	—
Ellizun Ambarı	133	39	174	—
Halilülrahman Ambarı	302	83	265	—
Faluçe Ambarı	185	15	460	—
Benisaap Ambarı	416	28	248	—
Çöl Menzil Ambarı	—	130	3	—
Hanyunus Ambarı'nda	3	3	164	—
Aris Ambarı'nda	14	12	7	1 koyun
Birelsebi Ambarı	71	160	450	—
Hakir Ambarı'nda	200	33	18	—
İn Amban'nda	45	7	93	14 koyun
Nahil Ambarı'nda	44	53	11	3 koyun
3. Kor. Birlikleri	48	37	85	94
27. Tüm. Akule	27	29	56	—
3. Kor. Vekâletinde	155	190	157	—
8. Kor. Vekâletinde	189	67	200	278
12. Kolordu	67	172	55	1.565
14. Tümen	26	17	18	55
TOPLAM	17.762	5.645	12.857	5.593

⁶⁷⁵ İd.Faal ve Loj., s.667

Erzak ve yem depo miktarları yine 3 kolordu mevcuduna göre hesaplandığında, (23.407/190X3) 41 günlük erzak ve (12.857/230X3) 18,7 günlük hayvan yemi yeterliliği bulunmaktadır.

14 Mart 1916 tarihinde IV.Ordu menzil anbarlarında bulunan Ekmeklik ve Yemlik erzak miktarı tabloda verilmiştir.⁶⁷⁶

Tablo 28: IV. Ordu Komutanlığının 14 Mart 1916 Tarihi İtibarı İle Personel Ve Hayvan Mevcutları İle Menzil Depolarında Bulunan İaşe Miktarları

Mıntıklar	Personel Mevcudu	Hayvan Mevcudu	Ekmeklik (ton)	Erzak (ton)	Yem (ton)	Mevaşi
Ordu Menzil Müfettişliğinde	12619	5994	1974	2742	5733	10818
1. Menzil Müfettişliğinde	5182	920	2374	1397	2793	503
Çöl Menzil Müfettişliğinde	30135	12825	1377	2208	1500	1378
6. kolordu Ahzı Asker Riyasetinde	10217	1192	147	15	103	1035
8.Kolordu Ahzı Asker Riyasetinde	10217	1135	147	15	102	1035
8.Kolordu'da	21526	3721	204	191	147	266
12. Kolordu'da	24902	4251	228	202	191	1091
Adana Mıntıkasında	17618	3840	75	51	38	133
Medine Muhafızlığına	2851	110	1087	-	14	-
TOPLAM	135.267	33.988	7.613	6.821	10.621	16.259

14 Mart 1916 tarihi itibarı ile IV.Ordu bölgesinde menzilden iaşe edilen personel sayısı misafir personel dahil 151.526 ve hayvan sayısı da 33,988'dir. Bir kolordu mevcudu 40.000 personel ve 10.000 hayvan olarak hesaplandığında yukarıdaki mevcutlar yaklaşık 4 kolorduya tekamül etmektedir. Bu varsayımla, 3 kolordu bir günde (190 ton X 4 gün) 776 ton yiyecek ve (230 ton X 4 gün) 920 ton yem sarf etmektedir. IV. Ordu mevcut 14.434 ton erzak ile 18.5 gün, 10.621 yem ile de 11.5 günlük yeterliliğe sahiptir.⁶⁷⁷ Ancak IV.Ordu Komutanı Cemal Paşa, 1915 yılında Halep, Suriye ve Beyrut Vilayetleriyle, Urfa ve Maraş sancaklarından gerçekleşen iaşe miktarı 68. 859.000 kg. ekmeklik ve 47.529.000 kg. yemlik olduğunu, 1916 yılın için Amanos Menziline bulunanlarda dahil olmak üzere IV. Ordu bölgesinde iaşe mevcudunun genel olarak 250.000 insan ve 80.000 hayvan

⁶⁷⁶ ATASE Arşivi, BDH: Kls.172, Dos, 744, Fih..054

⁶⁷⁷ Modern ordularda birliklerin depolama imkan ve kabiliyetine göre değişmekle birlikte minimum 3 aylık yeterlilik seviyesinde erzak bulundurmaları gerekmektedir.

mevcudu üzerinden hesaplanmasını; bunun için de 83.000 ton ekmeklik ve 170.2 ton da yemlik erzak gerektiğini bildirmektedir.⁶⁷⁸ IV. Ordu menzil depolarında bulunan iaşe miktarı ise Cemal Paşa'nın hesabındaki miktarı karşılamaktan uzaktır.

Yine aynı tarihte IV.Ordu bölgesindeki personelin iaşelerini rahatlatmak maksadıyla, Silifke Mutasarrıflığının aşardan temin edilen erzakı Pozantı ve Gülek arasında demiryolu hattında çalışan personelin iaşeleri için tahsis edilmiştir.⁶⁷⁹ Tarsus ve Adana bölgelerindeki seyyar ve sabit birliklerin iaşeleri ise Halep vilayeti ile Urfa sancakları depolarında hazır bulunan erzaktan karşılanmıştır.⁶⁸⁰

IV.Ordu Komutanı Cemal Paşa'nın Başkomutanlık Vekaleti'ne gönderdiği aynı yılın Nisan ayındaki iaşe kuvvesinde 14 Mart 1916 tarihli iaşe kuvvesi ile karşılaştırıldığında anlamlı bir değişiklik bulunmamaktadır.⁶⁸¹

IV.Ordu Komutanı Cemal Paşa 1916 yılında Kudüs, Suriye, Beyrut, Halep ve Adana vilayetlerinin valileriyle 1917 yılı aşarının 1/10 oranında toplanabilmesi için Kudüs'te bir toplantı yapmıştır. Buna göre beş ilden toplam 81.000 ton ekmeklik, 33.000 ton yemlik ve 45.000 ton yemeklik toplanması kararlaştırılmıştır.

Bu verilere göre IV.Ordu Komutanlığının 25 Haziran 1917 tarihindeki iaşe durumu ise aşağıdadır.⁶⁸²

⁶⁷⁸ ATASE Arşivi, BDH: Kls.172, Dos.744, Fih.063

⁶⁷⁹ ATASE Arşivi, BDH: Kls.3228, Dos.22, Fih.1-1; ATASE Arşivi, BDH: Kls.3228, Dos.22, Fih.1-6

⁶⁸⁰ ATASE Arşivi, BDH: Kls.3228, Dos.22, Fih.1-27

⁶⁸¹ ATASE Arşivi, BDH: Kls.172, Dos.744, Fih.089

⁶⁸² İd.Faal.ve Loj., s.447-448

Tablo 29: IV. Ordu Komutanlığının 25 Haziran 1917 Tarihi İtibarı Personel ve Hayvan Mevcutları, İaşe Miktarları ve Yeterlilikleri

Mıntıkalar	MEVCUTLAR		MALZEME MİKTARLARI			YETERLİLİKLER		
	Personel Mevcudu	Hayvan Mevcudu	Ekmeklik (ton)	Yemeklik (ton)	Yemlik (ton)	Ekmeklik	Yemeklik	Yemlik
Adana Menzil Bölge Müfettişliği	29.361	5790	130	97	93,5	11	13	6
Halep Menzil Bölge Müfettişliği	26.003	3.906	146	3	5	13	-	-
Ordu Menzil Bölge Müfettişliği	89.106	9.543	367,5	66,5	230,5	10	3	9,5
Kudüs Menzil Bölge Müfettişliği	21.880	3.009	520,5	128	534,5	59	23	71
Sina Harekât Bölgesi	55.917	18.687	170,5	260	224	3,5	18,5	3
Hicaz Harekât Bölgesi	76.755	3.852	1.452	66	72	63	16,5	5,5
TOPLAM	299.022	44.787	2723,5	620,5	1159,5	159,5	73,5	25

Yeterliliklerin hesaplanmasında, günlük istihkak olarak cephedeki personel için 500 gr, hayvanlara ise 3,5 kg.; diğer bölgelerdeki personel için 400 gr. hayvanlara ise 2,5 kg. ve Hicaz bölgesindeki Urbanlara ise 250 gr. ekmeklik üzerinden hesaplanmıştır.⁶⁸³

Ancak 1917 yılının sonunda Yıldırım Ordular Grubunun beslen mevcudu bir önceki yıla göre 2,2 kat artınca bölgedeki ürünün %40 oranında eksik geleceği hesaplanmış; iaşenin sağlanabilmesi için ilave iaşe maddelerinin gümüş ve altın para ile satın alınması kararlaştırılmıştır. Yıldırım Ordular Grubunun teşkili ile Suriye ve Batı Arabistan Komutanlığı'na dönüştürülen IV.Ordu, bölgesindeki VII ve VIII Ordular ile menzil hizmetlerinde çalışan posta ve telgraf memurlarından şehit ve esir düşmüş ordu personeli ailelerine kadar herkesi beslemekle görevlendirilmiştir. Bu mevcut 303.856 insan ve 76.071 hayvandır. Bu faaliyetler için emrine Adana, Halep ve Şam menzilleri verilmiştir. Ancak menzil depolarında da yeterli miktarda iaşe

⁶⁸³ İd.Faal.ve Loj., s.447-448; Farklı görev icra eden personele değişik istihkak verilmesi uygulaması TSK'de halen devam etmektedir. 24 Mayıs 2017 tarih ve 5668 Numaralı TSK Beslenme Kanunu 8. Maddesi gereği, savaş ve askeri harekâtlarda bulunan; deprem, sel, orman yangınları gibi doğal afetlerde arama-kurtarma-söndürme görevi yapan; terörle yaygın ve yoğun bir şekilde mücadeleye yönelik iç güvenlik harekâtı yapan; Çalışma koşullarının gereği yoğun beden hareketlerini içeren görev ve eğitimleri yapan birlik personeli ile TSK spor takımlarından, yoğun beden hareketlerini yapan takımların toplu olarak çalışma kamplarında bulunan personeli güçlendirilmiş yemek bedeli üzerinden beslenirler.

maddesi bulunmayınca hem Başkomutanlık Vekâletinden başta Konya ve Urfa olmak üzere Anadolu'daki diğer iâşe bölgelerinden erzak talep edilmiş hem de 31.286.596 kuruş madeni ve 31.929.223 kuruş kağıt para karşılığında üreticiden, aşar harici ekmeklik, yemlik yemeklik iâşe maddeleri temin edilmiştir.⁶⁸⁴ 1917 yılında hasatın sona ermesini müteakip Konya'dan Ordu namına mubayaa yöntemiyle temin edilen iâşe maddeleri Toros ve Amanos tünelleriyle demiryolları güzergâhı üzerinde çalışan personelin iâşesinde kullanılması hususu 17 Temmuz 1917 tarihinde Harbiye Nezaretine sorulmuş⁶⁸⁵; Harbiye Nezareti'nce üç gün sonra uygun görüldüğü bildirilmiştir.⁶⁸⁶

Osmanlı Devletin iâşe konusunda titizlikle üzerinde durmasına rağmen, Harbin dördüncü yılında, gerek üretilen gerekse de Almanya'dan temin edilen iâşe maddelerinin ve nakliye vasıtalarının azalması halkın haklı olarak endişesini artırmıştır.⁶⁸⁷

1918 yılına gelindiğinde IV.Ordu bölgesindeki ordunun beslen mevcudu VII, VIII. Ordular, Yıldırım Kıtaları, Subay ve memur aileleri, Filistin ve Halep menzil Mıntıka ile ücretli amele taburları dahil 253.538 kişi, hayvan mevcudu ise 67.170'dir.⁶⁸⁸ Bu mevcudun iâşesi için 38.835 ton ekmeklik, 394 ton yemeklik ve 3.715 ton da yemlik erzak bulunmaktadır. Bu mevcudun iâşesi için 8.000 tonluk yiyecek eksikliği olacağı tahmin edilmiş; bu miktarın Halep, Ayıntap ve Maraş yörelerinden bir önceki yılda olduğu gibi madeni para ile karşılanması planlanmıştır. Ayrıca Konya ürününün yağmur mevsiminin bitmesi ile günde 150 ton olarak bölgeye sevkinin mümkün olabileceği değerlendirilmiştir. Böylece tüm ordunun yeterliliği 22 günlük ekmeklik, 11 günlük yemlik ve 8,5 günlük te yemliğe çıkarılması planlanmıştır.⁶⁸⁹

Mart 1918 tarihinde Yıldırım Ordular Grubu, Fırat ve Halep menzillerinin ulaşım olanakları, gruba bırakılan ürünler, vergi ve madeni para ile alımlarla iâşe

⁶⁸⁴ İd. Faal.ve Loj. s.449-452

⁶⁸⁵ ATASE Arşivi, BDH: Kls.1788, Dos.272, Fih.5-22; ATASE Arşivi, BDH:Kls.1788, Dos.272, Fih.5-40

⁶⁸⁶ ATASE Arşivi, BDH: Kls.1788, Dos.272, Fih.5-31

⁶⁸⁷ ATASE Arşivi, BDH: Kls.2907, Dos.443, Fih.3

⁶⁸⁸ İd.Faal.ve Loj. s.547; 1918 yılında IV.Ordu bölgesinde çok fazla iâşe sıkıntısı yaşanmayacağı değerlendirilse de; II. Ordu Kafkaslarda Ruslarla yapılan müteakip Filistin ve Sina cephesinde görevlendirilmek üzere Şubat 1918 tarihinde Halep'e gelmiştir. gelmiştir Bu Ordunun iâşesi de IV.Ordu Komutanlığınca sağlandığından iâşe sıkıntısı artmaya başlamıştır.

⁶⁸⁹ İd. Faal.ve Loj. s.542-554

maddelerini tedarik etmiş; yine de halka tohumlukları iade ettikten sonra 15.000 ton yiyecek ve yem depolayabilmiştir. Bölgede harekâtın devam etmesi ile Konya'dan zahire alınmak istenmiş, ancak maliyede altın para kalmadığından sevkiyat yapılamamıştır. Erzakın yetirilebilmesi için er istihkakı önce 350, sonraları ise 250 gr.a kadar düşürülmüştür. 1918 yılının haşatının çıkması ve 45.000 altın gönderilmesiyle, sevkiyat için deve satın alınmış ve kuzeydeki menzil anbarlarındaki yiyecek ve yem güneye, Çöle doğru sevk edilmiştir.⁶⁹⁰ İntikal esnasında da hayvanlara keşni yerine akdarı yedirilerek stok edilen yemlikten tasarruf edilmeye çalışılmıştır.⁶⁹¹

2.5.5. IV. Ordu Menzil Bölgesinde İaşe Hizmetleri:

Ordu Menzil Müfettişliği bünyesindeki iaşe kol ve katarları ile harekât bölgesindeki birliklere ulaştırılmayı müteakip, geri bölgedeki hizmet birliklerince mutfaklarda yemek yapılarak, fırınlarda ise ekmek imal edilerek birliklere sevk edilmiştir. IV. Ordu bölgesinde iaşe hizmetlerini iki kısımda değerlendirmek mümkündür. Bunlar, IV.Ordunun sorumluluk sahasına dağılmış sabit konumda bulunan birlikler ile Kanal'a doğru yapılacak bir harekât için Çölde bulunan Seferi Kuvvetlerin iaşeleridir.

2.5.5.1. Sabit Birliklerde İaşe Hizmetleri:

IV.Ordu bölgesinde Çöl Komutanlığı haricindeki birlikler, Ordu Karargahı dahil işgal ettikleri bölgelerde mümkünse kapalı metruk binalarda ikamet etmişler; bulundukları ve çevre binaların imkan ve kabiliyetini kullanmışlardır. Örneğin Edirne'den Kudüs'e intikal eden Yb. Refet Bele'nin tümeni, karargâh olarak Mostofiyе'nin 400 mt. kadar güneyinde bulunan Osmanlı Rahibeler Manastırını tadilat yaparak yerleşmiş; kış mevsimini kapalı binada geçirmiştir. Bina tadilat edilirken, erbaş ve erlerin iaşeleri ve diğer ihtiyaçlarında kullanacakları kiler, mutfak, bulaşikhane, banyo, çamaşırhane ve tuvalet gibi kolaylık tesislerinin de yapılması

⁶⁹⁰ İd. Faal ve Loj: s.558-560

⁶⁹¹ ATASE Arşivi,BDH: Kls.3250, Dos.8, Fih.2-4

planlanmıştır.⁶⁹² Sabit tesislerden faydalanılma imkânının bulunmadığı durumlarda, menzil müfettişlikleri bünyesindeki seyyar mutfak ve fırınlar kullanılmıştır.⁶⁹³

Harbin son yılında IV.Ordu menzil bölgesinde personelinin iâşe hizmetlerinin kolaylıkla yerine getirilmesini sağlayan bu ünitelere olan ihtiyacın devam etmesi üzerine, Haydarpaşa'dan Şam ve Halep vilayetlerine sevkiyat devam etmiştir. Bunlar,

1. 14 Şubat 1918 tarihinde Baş Menzil Müfettişliğine Sahra Mutfağı⁶⁹⁴ ve Yıldırım Orduları için Sahra Fırını⁶⁹⁵,
2. 08 Mart 1918 tarihinde Halep'teki VII. Ordu Komutanlığına 8 adet yemek arabası,⁶⁹⁶
3. 14 Mart 1918 tarihinde Katma istasyonunda Deverof'a teslim edilmek üzere 2 adet seyyar mutfak ve çadırı,⁶⁹⁷
4. 31 Mayıs 1918 tarihinde Cenin'de bulunan menzil anbarına 2 adet buz makinesi,⁶⁹⁸
5. Aynı gün Şam'da Sıhhiye Anbarlarına teslim edilmek üzere 13 adet seyyar sahra mutfağı⁶⁹⁹ sevk edilmiştir.

Seyyar mutfaklar sayesinde Şam'dan güneye birlikler intikal ederken aynı zamanda yemekte pişirilmiş, molalarda askerlere çay ikram edilmiştir.⁷⁰⁰

⁶⁹² Şerif Güralp, **Çanakkale Cephesi'nden Filistin'e**, Güncel Yayıncılık, İstanbul, 2003, s.59

⁶⁹³ İkmal sınıfının barışta ve savaşta aynı esaslar dâhilinde yürütülen "ikmal" ve "hizmet" olmak üzere iki temel görevi bulunmaktadır. İkmal görevi, birlikler tarafından istenilen her sınıf ikmal maddesini istenilen yer, zaman, miktar ve kalitede bulundurmak maksadıyla KKK Lojistik Komutanlığı ve tugay/alay malzeme saymanlıkları arasında ikili ikmal sistemi içerisinde yerine getirilmektedir. İkmal sınıfının hizmet görevleri ise kantin, banyo, çamaşır, ekmek ve yemek pişirme ile şehit işlemleridir. Bu görevler ikmal sınıfı bünyesindeki Tugay ve yukarısı birliklerde teşkil edilmiş Sahra Hizmet Bölüklerince yerine getirilmektedir. Barışta kışlalardaki sabit bina ve tesislerin imkân ve kabiliyetlerinden faydalanılarak yerine getirilen bu görevler, kriz ve savaş dönemlerinde geri bölgedeki ordugâhlarda seyyar olarak açılıp işletilen banyo, çamaşır, fırın ve mutfaklar vasıtasıyla yerine getirilmektedir. Günümüz teknolojisinden faydalanılarak araç üzerine monte edilmiş seyyar üniteler harekât alanındaki bir Tugayın bütün ihtiyaçlarını karşılayacak kapasiteye sahiptir. I.Dünya Savaşında ve halen KKK birliklerinde kullanılan seyyar ünitelere ait **fotoğraflar** için bkz. EK-11

⁶⁹⁴ ATASE Arşivi, BDH: Kls.618, Dos.159, Fih.1-4

⁶⁹⁵ ATASE Arşivi, BDH: Kls.618, Dos.159, Fih.1-6

⁶⁹⁶ ATASE Arşivi, BDH: Kls.618, Dos.159, Fih.1-59

⁶⁹⁷ ATASE Arşivi, BDH: Kls.618, Dos.159, Fih.1-69

⁶⁹⁸ ATASE Arşivi, BDH: Kls.618, Dos.159, Fih.1-252

⁶⁹⁹ ATASE Arşivi BDH: Kls.618, Dos.159, Fih.1-256

⁷⁰⁰ Arıkan, **a.g.e.**, s.190-192; Çay, ekmekle birlikte Türk askeri için bugünde aynı değerini korumaktadır. Birlikler barış zamanlarında rutin eğitim ya da tatbikat için araziye çıktıklarında ilk iş olarak çay demlerler. Hazırlıkların da tamamlanması ve yorgunluğun giderilmesi anlamına gelen çay, birlikler arasında adeta yarışarcasına demlenir.

Yiyecek maddelerinden et, ya ayaktan canlı olarak ya da kavurma şeklinde gönderilmiştir. Ekmek ordular bölgelerinde kolorduların ve mevcutsa tümenlerin ekmekçi kolları tarafından pişirilmiştir. Menzil anbarlarında ayrıca bir miktar peksimet bulundurulmuştur. Bununla beraber büyük muharebe günlerinde kolordularının ekmeklerinin menzil bölgelerinde bulunan fırınlarda pişirilerek gönderilmiştir. Menzil bölgelerinde geçici olarak bulunan er kafileler ve kıtalar iki günden fazla konaklayacaklarsa sıcak yemek vermek ile iâşe edilmişlerdir. Tren yolculuklarında da personel kumanya ile beslenmiştir.⁷⁰¹

Mutfaklarda üretilen yemeğin, 25 Eylül 1914 tarihli “Askeri Tayinat ve Yem Kanunu”ndaki gramajlar dikkate alınarak hazırlanması gerekmektedir. Personel mevcutları ile gramajların çarpımı sonucu elde edilen miktar kadar erzakın depo sorumlusunca mutfak birimine teslim edilmesi gerekmektedir. Ancak ATASE BDH kataloğunda bu tarzda bir bilgiye rastlanılmamakla birlikte hatıratlarda anbarlardan malzeme dağıtımı ile ilgili bilgiler mevcuttur. Örneğin Erkan-ı Harp Bnb. Vecihi Bey hatıratında menzillerde tanıdığı olan ya da menzil üzerinde nüfuz sahibi olan birlik komutanlarının menzil depolarından daha kolay ve istihkaklarından fazla erzak alarak birliklerini rahat ettirdiklerini ve Menzil ve Levazım Umum Müfettişliği personelinin ambarlardaki malzemelerin cins ve miktarlarını bildiklerinden kendilerine istedikleri erzak ve malzemeyi aldıklarını; cephedeki personele ise sadece buğday, arpa, mısır ve yulaf gibi hububatın kaldığını iddia etmektedir.⁷⁰²

Benzer problemler aynı depolardan erzak alarak iâşelerini sağlayan müttetik ordu personeli için de geçerlidir. Örneğin, 1917 yılında VI.Ordu bölgesi sorumluluğundaki Kayare petrol madeninde çalışan 27 Alman askeri aylık istihkakları olan 405 kg. un yerine 450 kg. un ve Şarkat mıntıka anbarlarından da fazla erzak aldıkları tespit edilmiştir.⁷⁰³

Genelde Osmanlı Ordusunda, özelde ise Filistin–Sina bölgesinde Kanal harekâtında subay ve astsubaylar ile erbaş ve erler aynı kazanda pişirilen yemeği yemiş; bu durum personelinin moral ve motivasyonunu artırmıştır.⁷⁰⁴

⁷⁰¹ Karatamu, **a.g.e.**, s.463

⁷⁰² Vecihi, **a.g.e.**, s.24

⁷⁰³ Avcı, **a.g.e.**, s.143-144

⁷⁰⁴ Vecihi, **a.g.e.**, s.25; TSK’da erbaş ve erler ile subayların aynı kazandan beslenmesi uygulamasına günümüzde de devam edilmektedir. Tayın bedeli kesilmeden kazandan iâşe edilebilecek personele ilişkin bilgiler 1 Mart 2008 tarih ve 5668 sayılı TSK Beslenme Kanunu Uygulama Yönetmeliğinin

Fakat bütün yokluklara rağmen gerek Hristiyanların gerekse de Türklerin dini ve milli günleri ile kazanılan zaferlerden sonra mevcut imkânlar zorlanarak özel menüler çıkartılmıştır. Örneğin;

1. I.Kanal Harekâtının başarı ile sonuçlandığına dair haberler Ordu Karargâhının bulunduğu Kudüs şehrinde duyulunca, telgrafi duyuran Menzil Subayları karargâh subaylarına kutlama ziyafeti vermişler, şehirde maytaplar ve fişekler atmışlardır. Bando ise şehir meydanında okul çocuklarına ve halka konserler vermiştir.⁷⁰⁵

2. 14 Nisan 1915 tarihinde V. Mehmed'in cülus töreni kutlamalarından dolayı askerlere o gün koyun eti, pilav ve tatlı verilmiş; fakirler doyurulmuş ver şehir süslenmiştir.⁷⁰⁶

3. IV. Ordu Komutanı ve Bahriye Nazırı Cemal Paşa, Müslümanlarla Hristiyanların kutladıkları bayramlar arasında bile bir fark olmadığını göstermek için, 6 Mayıs 1915 tarihinde Hristiyanların kutladığı Hızır Bayramı münasebetiyle askerlere kuzu eti ve tatlı dağıtılması emrini vermiştir.⁷⁰⁷

4. Özel günlerde yemek listelerini zenginleştirme alışkanlığı Çöl'de de devam etmiştir. 1916 yılı Şubat ayında, Kanal'a yapılacak yeni bir harekâtın hazırlıklarını denetlemek maksadıyla Çöle dört günlük bir keşfe çıkan Çöl Komutanı Albay Kress von Kressenstein Katya'ya geldiğinde İmparator'un doğum günü onuruna verilen mütevazı yemeğe katılır. Günün önemine binaen, kavurma ve mercimekten oluşan günlük yemek listesi şehriye çorbası, keçi etinden pişirilmiş rosto ve konyakla zenginleştirilmiştir.⁷⁰⁸

5. Esirlere yönelik dini hizmetler esirlerin mensup oldukları dine göre düzenlenmiştir. Osmanlı Ordusu tarafından ele geçirilen esirlerden Müslüman olanların çoğu Hintli, Hristiyan olanların çoğu ise İngilizlerdir. Esir Müslümanlara Ramazan ayında istirahat etmeleri, ibadetlerinde kolaylıklar sağlanması ve bayram boyunca Türk askerlerine olduğu gibi tatlı verilmeleri sağlanırken Toros ve Amanos

5. maddesinde izah edilmiştir. Birlik ve kurum nöbetçileri, sefer, savaş, tatbikatlar ve terörle mücadele, iç güvenlik harekâtı, sınır ötesi harekâtına katılacak subay ve astsubaylar 24 saat esasına göre görev yaptıklarından ve işeleri için başka bir imkân bulunmadığından harekât alanındaki tüm personel ikmal sisteminden gelen erzakla hazırlanmış yemeği aynı ortamda beraberce yemekteler. Bu uygulamanın moral ve motivasyonu artırıcılığının yanında eğiticilik yanı da bulunmaktadır.

⁷⁰⁵ Üzen, **a.g.e.**, s.79.

⁷⁰⁶ Et-Tercüman, **a.g.e.**, s143

⁷⁰⁷ Et-Tercüman, **a.g.e.**, s.175

⁷⁰⁸ Kress, **a.g.e.**, s.168-169

tünellerinde çalıştırılan Hristiyan esirlere de “Milad-ı İsa Yortus’ sebebiyle ayin yapmalarına izin verilmiştir.”⁷⁰⁹

2.5.5.2. Çölde İaşe Hizmetleri:

Bi’rüsebi’den başlayarak Sina Çölünden Süveyş Kanalına doğru sefere çıkan ve geri dönen Osmanlı Ordusunun ikmal ve iaşesi için çölde menzil teşkilatı kurulmuş, ancak her menzil noktasında sıcak yemek yedirebilmek için gerekli ekipman ile iaşe malzemesi bulunamadığı için askeri her yerde sıcak yemek ile besleme imkanı mümkün olmamıştır. Asker ihtiyaç duyduğu su ve erzakı yanlarında götürmek zorunda kalmıştır. Çölde askerin günlük istihkakı 600 gr. peksimet, 150 gr. hurma, 9 gr. çay ve bir matara sudan ibarettir.⁷¹⁰ Devenin istihkakı 3 kg, arpa, 5 kg. su; beygirin ki ise 5 kg. arpa ile 18 kg. su olarak hesaplanmıştır.⁷¹¹

Bu yetersiz istihkaka rağmen mahrumiyetin en büyüğü ise sudur. Su, çölün vazgeçilmezidir. Çölde su bulmak neredeyse imkânsız olduğu için tenekeli deve kollarıyla su nakli yapılmıştır. Nakil edilen suyun yetersizliğinden IV.Ordu Komutanı Cemal Paşa hariç her askere istihkak olarak günde bir matara su verilebilmiştir. Askerin, istihkakı olan bir matara su ile el ve yüz yıkaması dahi yasaklanmış; asker hiç tıraş olmamış, yıkanamamış; uzun sakallı ve kirli olarak gezmiştir. Su kıtlığından dolayı ilave acı ve kirli suyun askerler arasında bir gümüş mecidiyeye satıldığı bile olmuştur. Buna mukabil, kılavuz bedeviler susuzluğa Osmanlı askerlerinden daha dayanıklıdır. Onlar yalınayak, başıkabak ve çıplak vücutlarını üstünde yalnız bir harmaniye olduğu halde yürüyebilirler. Susuzluklarını gidermek için ise leblebi büyüklüğünde iki üç çakılı ağızlarında gezdirirler. Osmanlı Askerleri ise susuzluklarını sakız çiğneyerek gidermeye çalışmışlardır.⁷¹²

Kanal Seferleri için Çölde gidiş ve geliş esnasında beygirlere günde 3,5 kg. arpa verilirken ot ve saman hiç verilmemiştir. Develere günde 3 kg. arpa, bazı günler arpa yerine peksimet kırıntısı ve yarım kg. arpa verilebilmiştir. Beygirlere her gün, develere ise üç günde bir su verilebilmiştir.⁷¹³ Develere verilen yiyecek ve su yetersiz kaldığından hayvanlar zamanla zayıf düşmüş ve zaiyata uğramışlardır. Bu

⁷⁰⁹ Avcı, **a.g.e.**, s.152-153

⁷¹⁰ Mirliva Sedat, **a.g.e.**, s.105-106

⁷¹¹ Muzaffer, “Büyük Harpte Mısır Seferi Çerçevesinde Birinci Kanal Akını”, **Askeri Mecmua**, S.93, 1 Haziran 1934, İstanbul, s.338

⁷¹² Üzen, **a.g.e.**, s.47-48-49

⁷¹³ Üzen, **a.g.e.**, S.89

anlamda Kanal seferinin hakiki kurbanı develer olmuştur. Harp tarihinin en büyük deve kıranı Birinci Dünya Savaşında Mısır Seferinde yaşanmıştır. I.ve II.Kanal harekâtlarında toplam 30.000'den fazla deve ölmüştür.⁷¹⁴ I.Kanal Harekâtında önce katırların sonra da develerin yorgunluk ve susuzluktan çatlaması üzerine 2 ağır top ve nehri geçmekte kullanılacak dubalar askerler tarafından çekilmiştir. Bu top ve dubalar bugün Kahire'deki bir müzede sergilenmektedir.⁷¹⁵

I.Kanal Harekâtında menzil iâşe hizmetlerinin yetersizliğine, asker ve hayvanların yetersiz beslenmelerine rağmen, harekâta katılanlar memnun, sıhhatte ve zinde olarak dönmüşlerdir. Kanal harekâtına katılan bir asker yaşanan bunca sıkıntı ve zorluklara rağmen “*Buna harp denmez, çünkü her gün yiyecek veriyorlar.*” demesi Çölü geçmeye çalışan Osmanlı askerinin kanaatkârlığının bir göstergesidir.⁷¹⁶

I.Kanal harekâtının başarısızlıkla sonuçlanmasını müteakip, II. Kanal harekâtına karar verilmesi üzerine Birüs'sebi-İsmailiye arası orta hatta menzil noktaları tesis edilmiştir. Bölgedeki Amele Taburlarınca başta, iâşe ve mühimmat depoları ile sıhhiye birimleri teşkil edilen bu noktalara ulaşmak için Asluç'a kadar demiryolu ve Asluç-Maktabe ve Hafirülvace arası dekovil hatları inşa edilmeye çalışılmış; özellikle Birhasana'dan itibaren Kanal'a doğru su ihtiyacının karşılanması için kuyular inşa edilmiştir. Bütün yapılan hazırlıklara rağmen, Nisan 1916 tarihinde menzil noktalarındaki depolarda erzak tükenme noktasına gelmiştir. Bu duruma yeni kurulmakta olan yeni deve kolları için gerekli sürücülerin depo alaylarındaki personel eksikliğinden dolayı tedarik edilememesi ve mevcut zahirenin karaborsaya düşmüş olmasıdır. Çöl Menzil Müfettişliğinde zahire tedariki için iâşe komisyonu da fiyatı her gün yükselme eğiliminde olan zahireyi tedarik etmekte zorlanmıştır.⁷¹⁷

II. Kanal harekât başlamadan önce de ikmalle ilgili olumlu yönde bir gelişme olmamıştır. Harekâtın başladığı 16 Temmuz 1916 tarihi itibarı ile IV.Ordu Komutanı Cemal Paşa'nın söz verdiği bir aylık erzak ve cephaneye henüz Çöle gelmemiştir. Erzak ve cephaneyi sevk edecek deve miktarı yetersiz, gelenlerde zayıf, hasta ya da iş göremeyecek haldedirler. Bölgede bir yıl önce gerçekleşen çekirge afeti, zahire satın alma komisyonunun beceriksizliği ve IV. Ordu Komutanı Cemal Paşa'nın aynı zamanda Çölü de desteklemekte kullanılan Hicaz demiryollarını isyanını bastırmak

⁷¹⁴ Erden, **Hatıralar I**, s.44 ; Üzen, **Hatıratlar**, s.90

⁷¹⁵ Aarensohn, **a.g.e.**, s.58

⁷¹⁶ Üzen, **a.g.e.**, s.47-49

⁷¹⁷ Kress, **a.g.e.**, s.197-198

için kullanması Çöl'e erzak ve cephane yığılabilmesinin gerekçesi olarak gösterilmiştir.⁷¹⁸

II.Kanal Harekâtına katılan Seferi Kuvvet mevcudu 16.000 personel, 5000 deve ve 1750 beygirdir. Alman havan bölüğü ve telefon müfrezeleri bölgeye zamanında gelemediklerinden harekâta katılamamışlardır. Ayrıca topları çeken mandalar da harekâta katılmıştır.⁷¹⁹

Harekât başladıktan 13 gün sonra, 29 Temmuz 1916 tarihinde Çöldeki son tren istasyonu olan Hafirülavce'den itibaren Kanal'a doğru menzil sistemi işletilmeye çalışılmış; su temininde güçlük çekilmezken başlangıçta erzak yığılabilmesinin yapılmamasından dolayı ekmek istihkakı yarıya indirilmiştir. 04 Ağustos 1916 tarihinde planlanan taarruz harekâtında birlikler deve kollarıyla yanlarında taşıdıkları demirbaş erzakı kullanmışlardır.⁷²⁰ II. Kanal Harekâtı devamında cereyan eden Romani Muharebelerinde askerler günde bir matara su, 3-5 parça peksimet ve bir avuç hurma ile Sina Çölünün zorluklarına göğüs germek zorunda kalmışlardır.⁷²¹

1916 yılı sonlarına doğru Çöldeki I.Seferi Kuvvetlerin iâşe durumu daha da kötüleşmiş, IV.Ordu Komutanlığı personelin ekmek tainını 900 gr.dan 500 gr.'a düşürmüş, hayvanlarınkini ise 1/3 oranında azaltarak yulaf vb. katı yem verilememiştir.⁷²² Gıdasızlıktan zayıf düşen personel bölgede yetişen bilmedikleri otlarla karınlarını doyurmak zorunda kalmış; aralarında rahatsızlananlar, zehirlenenler olmuştur. Örneğin keşisakalı isimli otu yiyen askerlerin %20'si otun askerleri gevşettiği için geceleri altına kaçırmıştır.⁷²³ Durumun devam etmesi üzerine istirahat ve eğitim için Kudüs'e yerleştirilen birlikler eğitime çıkamamış ve firarlar artmıştır. İâşe probleminden askeri personel kadar halkta etkilenmiştir. Kudüs'te halkın beslenmesini sağlamak için şehrin eşraf ve ileri gelenlerinden oluşturulan komisyon Ürdün bölgesinden zahire getirerek halka dağıtmıştır. Şehirde

⁷¹⁸ IV.Ordu Komutanı Cemal Paşa Hicaz meselesinden daha fazla endişelendiği için her gün personel ve erzak yüklü 50 adet vagonu Medine doğru görevlendirmiştir. Bkz; Kress, **a.g.e.**, s.210-211

⁷¹⁹ Kress, **a.g.e.**, s.213

⁷²⁰ Kress, **a.g.e.**, s.219-221

⁷²¹ Gücüyener, **a.g.e.**, s.205

⁷²² Kress, **a.g.e.**, s.237-244

⁷²³ Arıkan, **a.g.e.**, s.219-220

aydınlatmada kullanılan benzinin eksikliği de halka başta güvenlik olmak üzere birçok sıkıntılar yaşatmıştır.⁷²⁴

IV. Ordu Menziline çölde görev yapan müttefik ordu birliklerinin iâşe hizmetleri de sözleşme gereği Ordu menzil müfettişliğince sağlanmıştır. İâşeden sorumlu Alman görevli personeli menzil anbarlarına gelerek ihtiyacı her türlü olan erzakı alıp, birliklerinin geri bölgesinde pişirmişlerdir. Özellikle Alman birliklerinin, depo sorumluları ile yakın ilişkiler kurarak iâşe anbarlarından istekileri erzakı istedikleri miktarda almaları Osmanlı birlikleri tarafından hoşnutsuzlukla karşılanmıştır. Türk birlikleri en ilkel koşullarda asgari bir hayat sürerken, müttefik orduların birlikleri çok daha iyi koşullarda, daha zengin ve fazla miktarda yemekle iâşe edilmişlerdir.⁷²⁵ Türk Ordusunda görev yapan Alman ve Türk birlikleri arasında iâşe konusundaki farklılıklar sadece bu cephe ile sınırlı değildir. Çanakkale cephesinde görev yapan müttefik iki ülke askerlerinin beslenmeleri de farklıdır. Alman askerlerine kahvaltıda peynirinden reçeline kadar çok değişik ve kaliteli ürünler sunulurken Türk askerlerinin kahvaltısı ise yok denecek kadar az ve çeşitsizdir. Aynı cephede iki müttefik ülke askerleri arasında yaşanan bu durum zaten mevcut olan hoşnutsuzluğu artırmıştır. Almanlar kahvaltının yiyemedikleri kısmını Türklerle paylaşmışlar, kimi Türklerde onlarla yakın ilişki içerisine girerek beraber kahvaltı yapmışlardır.⁷²⁶

I.ve II. Kanal harekâtlarında iâşe sisteminde müttefik ordu birlikleri ile yaşanan bütün aksaklıklara rağmen, Çölde Türk ve Alman subaylar bazen birlikte yemek yemişlerdir. Örneğin, II.Kanal harekâtına hazırlık aşamasında imkanları diğer kasabalara göre daha bol İbin Karargahında Alman ve Türk birlikleri için ortak yemek menüsü hazırlanmış; sabah kahvaltısı 07:00, öğlen yemeği 12:00 ve akşam yemeği ise 19:00 da beraber yapılmıştır. Sabah kahvaltıda çay, ekmek, bulunabilirse tereyağı ve keçi sütünden imal edilmiş peynir; öğlen yemeğinde makarna, bakla, mercimek, nohut ve bulgur tarzında baklagiller; akşam ise her seferinde farklı şekilde pişirilmiş patates ve koyun eti pişirmiştir. Portakal ise öğle ve akşam öğünlerinin vazgeçilmezidir.⁷²⁷

⁷²⁴ Kress, **a.g.e.**, s.237-244

⁷²⁵ Kress, **a.g.e.**, s.239

⁷²⁶ Sayılır, **Askerin Beslenmesi**,

⁷²⁷ Üzen, **a.g.e.**, s.70

2.5.6. IV.Ordu Menzil Bölgesi İaşe Hizmetlerinde Yaşanan Problemler:

IV.Ordu menzil bölgesinde, genelde bütün ikmal hizmetlerinin özelde ise iaşe hizmetlerinin yürütülmesinde diğer Osmanlı Ordularından farklı olarak temelde iki konuda ilave zorluklar yaşanmıştır. Bunlar bölgenin merkeze olan uzaklığı ve bölge halkının etnik yapısının farklılığıdır.

Taktik, operatif ve stratejik etmenler dikkate alınmadan sadece politik kararlar sonucu açılan Kanal Cephesi, merkezden uzak olan IV.Ordunun tek bağlantısının sadece Anadolu-Bağdat demiryolu olması, ikmalini harbin başlangıcından itibaren zorlaştırmıştır. III, IV ve VI. Orduların ikmalinde gecikmelere sebep olan Anadolu-Bağdat demiryolunda, işleten personelin tecrübeli, lokomotif, vagon ve yakıtın tam ve Toros ile Amanos tünellerinin işletilmeye açılmış olduğu düşünülse bile çok basit bir hesaplama ile dahi bu hattın yetersizliği ortaya çıkmaktadır.⁷²⁸ Bu hattın haricinde IV.Ordu bölgesinde aynı problemleri barındıran Hicaz Demiryolları ile bu hattı birbirine bağlayan Şam-Hama ve temdidi demiryolları hatları bulunmaktadır. Kanal'a doğru icra edilecek bir harekâtta kuzeyden güneye personel ve malzeme sevkiyatında bu hatların tamamı IV.Ordu menzillerince kullanılmışlardır. Ancak, Kanal'a doğru uzanan demiryolları kapasitesinin, lokomotif ve vagonlar ile menzile ait iaşe kol ve katarlarındaki hayvanların eksikliği, I ve II. Kanal harekâtında ikmal maddelerinin menzil noktalarına istenilen miktar ve zamanda ulaştırılamamasına sebep olmuştur.

Örneğin, 1916 yılının Haziran ayında Kanal'a doğru yapılacak ikinci bir harekâtın lojistik yığınaklanma hazırlıkları ile Hicaz bölgesindeki isyan aynı zamana rastlayınca Kanal'a doğru uzanan 1303 km.lik Şam-Der'a-Medine ve 472 km.lik Şam-Birüs'sebi demiryolu hattı, her iki faaliyeti aynı anda desteklemek zorunda kalmış; fakat kapasite olarak yetersiz kalmıştır.⁷²⁹ Bu hattın günlük kapasitesi günlük 120'şer tonluk 4 tren olmak üzere toplam 480 tondur.⁷³⁰ Hicaz bölgesinde çıkan isyanı bastırmak için 2 vagon Medine istikametine gönderilmek zorunda kalındığından,⁷³¹ I. Sefer Kuvvet Komutanı Albay Kress von Kressenstein'in II.

⁷²⁸ Sabis, **a.g.e.**, C.I, s.92-93

⁷²⁹ Erden, **Hatıralar II**, s.91-92

⁷³⁰ Erden, **Hatıralar II**, s.28

⁷³¹ Erden, **Hatıralar II**, s.91-92

Kanal harekâtı öncesi istemiş olduğu 20 günlük erzak ve diğer askeri malzeme yığılması tam olarak sağlanamamıştır. Hicaz cephesine yapılan her nakliyat Filistin cephesinin zararına olmuştur.⁷³²

Albay Kress von Kressenstein'nin, II.Kanal Harekâtından hemen önce, 13 Temmuz 1916 tarihinde gönderdiği telgrafta yaklaşık 1.5 senelik hazırlıktan sonra sadece 20.000 kişilik askeri kuvvetin iâşesinin zamanında karşılamamasının ve bu sebeple harekâtta vazgeçmenin dost düşman herkes üzerinde olumsuz bir etki yaratacağını bildirmesi üzerine IV.Ordu Komutanı Cemal Paşa Demiryolları Askeri Komiseri Kaymakam Süleyman Şevki Bey ve Ordu Menzil Müfettişi Kaymakam Kazım (Dirik) ile durum değerlendirmesi yapmış; Medine için birlik nakliyatına son verilmiş, sadece günlük iâşe için gerekli olan 60 ton erzak gönderilmesi kararlaştırılmış; harekâta hazırlık kapsamında Sina çölüne ise günlük 200 ton arpa ve 20 ton buğday ile birlik, cephane ve mühimmat nakliyatı için Rayak'tan günlük yarım tren tertip edilmesi kararlaştırılmıştır.⁷³³

Özellikle Anadolu-Bağdat demiryollarının işletilebilmesi için, kömür yerine kullanılan odun temininde de güçlükler yaşanmıştır. IV.Ordu Komutanı Cemal Paşa'nın bu konuda kurduğu teşkilat tam olarak çalıştırılamamış; temin edilen odunun sevkıyatı için gerekli olan nakil vasıtaları bulunamamış, odun müteahhitlerine ödenen yüklü paralar da işe yaramamış, dolayısıyla istasyonlarda bulunması gereken odun miktarı hiçbir zaman tamamlanamamıştır.⁷³⁴ Bu konuda 7 Mart 1915 tarihinde Osmanlı Devleti tarafından odundan alınan verginin alınmaması kararı da çözüm olmaktan uzak kalmıştır.⁷³⁵

IV. Osmanlı Ordusu I.Dünya Savaşı'nda Filistin-Sina ve Suriye cephelerinde merkeze olan coğrafi uzaklığının yanında bölgede yaşayan halkın millet ve mezhep bakımından birlik olmayışının da zorluklarını yaşamıştır. Bölgede yaşayan halkının desteğini almadan yapılacak bir harekâta muharip unsurların çoğunluğu Türklerden oluşan Osmanlı Ordusu zaman zaman adeta düşman topraklarında gibi hareket etmek zorunda kalmıştır. Bu zorluklar daha çok, malzemelerin temini, temin edilen malzemelerin güvenli bir şekilde sevk ve sevk edildikleri bölgede depolama alanlarının güvenliği gibi lojistik faaliyetlerin icrasında kendini göstermiştir. Bunlar;

⁷³² Erden, **Hatıralar II**, s.28

⁷³³ Üzen, **a.g.e.**, s.191-193; Erden, **Hatıralar II**, s.96

⁷³⁴ Kress, **a.g.e.**, s.198-199

⁷³⁵ Beyoğlu, **a.g.e.**, s 214

1. Malzeme temininde tekalifi harbiye, aşar, mubayaa ve iane gibi bilindik ve diğer ordu bölgelerinde rahatlıkla uygulanabilen tedarik yöntemleri IV.Ordu bölgesinde halkın Osmanlı Devletine olan eksik sadakatleri sebebiyle uygulanamamış; tedarik altın ve gümüş para ile yapılabilmektedir. Bu durum zaten zayıf olan Osmanlı Devleti ekonomisinin daha da gerilemesine sebep olmuştur.

2. Osmanlı Ordusuna muhalif aşiretler, özellikle 1916 yılının ikinci yarısından itibaren personel ve malzeme sevkiyatında kullanılan demiryollarını ve vagonları tahrip etmiş, güvenlik zafiyetinin bulunduğu yerlerde anbarlarda bulunan malzemeleri imha etmişlerdir. Bu durum zaten eksik mevcutla harp etmekte olan Osmanlı Ordusunda yeni personel zafiyetleri yaratmıştır. Örneğin, Nisan 1916 tarihinde Şerif Hüseyin IV.Ordu Komutanı Cemal Paşa'dan yüklü miktarda para yardımını almayı müteakip, kendisince konulmuş olan şartlar Osmanlı Devleti'nce yerine getirilmedikçe Kanal harekâtına katılmayacağını bildirmiş ve birkaç gün sonra da Medine'nin kuzeyindeki demiryollarına taarruz etmiştir.⁷³⁶

Sina ve Hicaz Cepheleri için Hicaz Demiryolunun önemini idrak eden Başkomutanlık Vekâleti, Arapların demiryollarına artan saldırılarını önlemek amacıyla 2 Ekim 1916 tarihinde 5000 asker ve 1500 hayvandan oluşan “Birinci Kuvve-i Mürettebe” isimli yeni bir birlik teşkil etmiştir. İstasyonlara su ve erzak yığılmak yapmak suretiyle bütün hatları korumakla görevli bu birlik bütün çabalarına rağmen tam anlamıyla başarılı olamamıştır.⁷³⁷ Örneğin Hattı korumakla görevli birliğin teşkil edildiği gün Medine'nin 30 km. kuzeyindeki Hafire istasyonu yakınındaki köprü dinamit kullanılarak infilak ettirilmiştir. Asi Araplar demiryolları tahribi için gerekli olan dinamiti İngilizlerden ve Fransızlardan temin etmişlerdir.⁷³⁸ Parça parça olmuş raylar birkaç onarımdan sonra tamir edilemez hale gelmiştir. 70-80 derece sıcaklıktaki güneşin altında el dokunulamayacak sıcaklıktaki bu raylar, şimendifer tabur personeline güneş çarpmalarını bile düşünmeksizin, malzeme yokluğundan kabalakların eldiven olarak kullanıldığı bir ortamda tamir edilmeye çalışılmıştır.⁷³⁹

Sonuç itibarı ile IV.Ordunun Merkeze olan uzaklığı yurtiçi menzil bölgesinden tedarik edilerek gönderilen ikmal maddelerinin sevkinde, etnik yönden

⁷³⁶ Kress, **a.g.e.**, s.207

⁷³⁷ Beyoğlu, **a.g.e.** s.217

⁷³⁸ Erden, **Hatıralar II**, s.178; Beyoğlu, **a.g.e.** s.217

⁷³⁹ Erden, **Hatıralar II**, s.29

farklı olan bölge halkının Osmanlı Devleti ve Ordusuna bağlılıklarının zayıflığı ise bölgeden tedarik ve sevk edilen ikmal maddelerinde ilave zorluklara sebep olmuştur.

2.6. Silah ve Cephane İkmali Faaliyetleri

Askerler için fizyolojik ihtiyaçların karşılanmasında iâşe temini ne kadar önemli ise güvenlik ihtiyaçlarının karşılanması açısından da kullandıkları silahların mükemmelliği ve mühimmatının temini de bir o kadar önemlidir. Ancak Harplerin süresinin uzaması, cephelerin genişlemesi ve harekât alanının daha karmaşık bir konuma gelmesi, orduların teknolojik gelişmelere paralel olarak başta silah ve teçhizat olmak çok çeşitli ve modern harp malzemesi kullanmalarını gerekli kılmış; artan çeşitlilik bunları çok iyi derecede kullanabilen profesyonel orduların oluşturulmasını sağlamıştır. Silah üretimi zanaat olmaktan çıkmış seri üretim yapabilen teknolojik ar-ge'ye dayalı bir sürece gitmiştir. Küresel silahlanma yarışında teknolojiyi takip etmeye çalışan Osmanlı Devleti, çareyi silah ithalatında bulmuş; kısıtlı da olsa İstanbul merkezli ağır askeri sanayi tesisler kurarak dışa bağımlılıktan kurtulmaya çalışmıştır.

2.6.1. Silah ve Cephane Tedariki:

Devletler harp silah ve araçları ile bunlara ait mühimmat ve yedek parça gibi sarf edilebilir/tüketilebilir parçalarını ya küresel silahlanma gereği ve sonucu ithal ederek ya da savunma sanayilerinin millileştirilmesi kapsamında kendi yerel askeri teknolojisini kurumsallaştırarak gerçekleştirirler.

I.Dünya Savaşı öncesi Osmanlı Devleti'nde küresel silahlanmayı, yurt dışından silah tedarikinde askeri misyonerler ve onların kendi ülke silah firmaları ile ilişkileri şeklinde gerçekleştirmiştir. Bunun en büyük örneği, belki de askeri misyonerler arasında en etkili ve mektepli Osmanlı subayları arasında en popüler olan General von der Goltz ve O'nun Essen'deki Krupp firması ile olan ilişkisidir. Osmanlı Devleti bu ilişkiye hiç bir zaman kayıtsız kalmamıştır.⁷⁴⁰ Diğer yandan Osmanlı Devleti, askeri teknolojisini millileştirmesini ise eskiden beri ustalıkla uyguladığı yöntemle; askeri teknolojik üstünlüğe sahip ülkelerin Avrupalı-Hıristiyan

⁷⁴⁰ Mehmet Beşirli, "Birinci Dünya Savaşı Öncesinde Türk Ordusunun Top Mühimmatı Alımında Pazar Mücadelesi: Alman Freidrich Krupp Firması ve Rakipkeri", **Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, Yıl: 2004, S.15, s.176; Sadiye Tutsak, "Türk İstiklal Harbi'nde Alman Silahları ve Askeri Mühimmatı", **OTAM**, 36, Güz 2014, s.231; Beşirli, **a.g.m.**, s.176

asker, mühendis, teknisyen ve hatta savaş esirlerini kendi ordusunda istihdam ederek, onlardan danışmanlık hizmeti olarak sağlamaya çalışmıştır.⁷⁴¹

2.6.1.1. Silah ve Cephanenin Yurt Dışından Tedariki:

Osmanlı Devleti, XIX. Yüzyıl sonu itibarı ile Alman askeri misyonerlerin etkisiyle harp silah araç ve gereçleri ile silah teknolojisini bu ülkeye bağımlı kılmıştır. Her ne kadar silah ve mühimmat ticaretinde tedarikçi zincirini genişletmek için Almanya'ya karşı İngiltere ve Fransa'dan da silah ihracına sıcak bakan iyi niyetli çevreler olsa da, Ordu birliklerinde, silah çeşitliliklerini azaltarak standardizasyonu sağlamak maksadıyla Almanya ile silah ticaretine devam edilmiştir.⁷⁴² Teknik nedenlerden dolayı Almanya'dan tedarik edilen silahlar, genel itibarı ile toplarda ağırlıklı olarak Krupp ve Schneider Le Cresout; tüfeklerde ise yine ağırlıklı olarak Schwaben'deki Oberdorf Mauser, Berlin'deki Ludwing Loewe ve Martini Henry firmalarına sipariş edilmiştir.⁷⁴³ Osmanlı Devleti'nce Kırım Harbinden itibaren yarım asırdan fazla sürede 1854-1912 yılları arasında sadece Alman Krupp firmasından 8,7 cm.lik 4.000 adet top tedarik edilmiştir.⁷⁴⁴ Yine II.Abdülhamit döneminde hafif ve ağır ateşli silahların temininde bir diğer Alman "Mavzer" firması ile anlaşma yapılmış, 7,65 mm. çapında 1903 model 643,762 adet silah temin edilmiştir. Temin için kurulan Vidinli Tevfik Paşa başkanlığındaki alım heyetinde Kur.Bnb. Mahmut Şevket (Paşa) Golz Paşa'nın Padişaha tavsiyesiyle görev yapmıştır.⁷⁴⁵

I.Dünya Savaşı'na gelindiğinde ise Osmanlı Devleti'nce üretilmeyen teknolojik harp silah, araç ve gereçlerinin müttefik Almanya'dan teminine aratarak devam edilmiştir. Ancak temin edilen malzemelerin sevkinde, 1916 yılının başına kadar Berlin-Bağdat demiryolu hattının Romanya ve Bulgaristan Devletlerinin olumsuz tutumları sebebiyle açılmasına kadar ciddi sıkıntılar yaşanmıştır.⁷⁴⁶ Seferberliğin ilanı ile Almanya'dan sipariş edilen malzemelerin sevkinde yaşanan sıkıntıların giderilebilmesi için Osmanlı Devleti resmi ve gayri resmi yollardan

⁷⁴¹ Zeynep Sabancı, Osmanlı Askeri Teknolojisi ve Silahlanma Politikası (1870-1918), T.C. Mersin Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih ABD, **Basılmamış Doktora Tezi**, Mersin, 2016, s.266-267

⁷⁴² Veli Yılmaz, **a.g.e.**, s.132-133

⁷⁴³ Tutsak, **a.g.m.**, s.232

⁷⁴⁴ Sabancı, **a.g.t.**, s.267

⁷⁴⁵ Karatamu, **a.g.e.**, s. 436

⁷⁴⁶ İd.Faal.ve Loj., s.202

alışmalar yapmış; Askeri Ataşelikler ve Teşkilatı Mahsusa yelerinin özel çabaları sonucu sınırlı da olsa kritik ikmal maddelerinin sevkıyatı sağlanabilmiştir.⁷⁴⁷ rneğin, Berlin Askeri Ataşesi Cemil Bey 3 Ağustos 1914 tarihinde Harbiye Nezaretine gönderdiği telgrafta daha öncesinde sipariş edilen 29 milyon adet merminin Osmanlı Devleti'ne sorunsuz olarak sevki için Avusturya ve Romanya sefirleri ile görüştüğünü ancak kısa sürede çözüm bulunamayacağını bildirmiştir.⁷⁴⁸

Yine Cemil Bey, 7 Ağustos 1914 tarihinde Krupp Fabrikasından tedarik edilen 30 bin adet sahra topu mermisinin sevke hazır olduğunu ancak, Romanya'nın Rusların baskısı sonucu sevk işlemini gerçekleştirmediklerini bildirmiştir. Ekim 1914 tarihine gelindiğinde ise sevkıyat işlemlerindeki sıkıntılar henüz giderilememiştir.⁷⁴⁹

Romanya üzerinden mühimmat sevkinde, Romanya Hükümeti başlangıçta taraftarlarca karşılıklı olarak yapılan sözleşme hükümlerine uymamış ve bu hususta dostane davranmamıştır. Önceden ara geçiş izni bulunan top ve cephane yüklü 125 adet vagon için "uygun ambalajlama" yapılmadığı gerekçesiyle geçiş izni verilmemiştir. Bükreş II. Sefareti tarafından yapılan itirazlar üzerine günlük yedişer vagonun sevkine müsaade alınabilmiştir. Sevkiyatın en kısa sürede gerçekleşmesi için nakliye müteahhidine ve bilgi için Harbiye Dairesine bilgi verilmiştir.⁷⁵⁰

Berlin-Bağdat demiryolu hattının 1916 yılı başından itibaren açılmasını müteakip, Almanya ve Avusturya-Macaristan'dan temin edilen silah ve mühimmatın sevki hızlanmıştır. Bu kapsamda 24 Mayıs 1916 tarihinde Harbiye Nezareti Levazımat-ı Umumiye Dairesi 3.şubesi Avusturya-Macaristan Hükümetinden iki ülke arasında imza edilen anlaşmalara istinaden, Anadolu'daki jandarma personeline kullanmak üzere 6.000 ad. berdan model, 1.000 ad. vendel model ve 1000 ad. muaddel rus tüfekleri ile bunların her biri için 120-150 arasındaki fişekleri talep edilmiştir.⁷⁵¹ Hafif silahların yanında, yine Krupp firmasından Donanmada kullanılmak üzere teknolojik gelişmelere paralel olarak çapı 10,5 cm'den 35,5 cm'e ve namlu uzunluğu 22 kalibreden 35 kalibreye kadar değişen toplardan 166 adet tedarik edilmiştir.⁷⁵²

⁷⁴⁷ ATASE Arşivi BDH: Kls.:243, Dos.1009, Fih.004

⁷⁴⁸ ATASE Arşivi BDH: Kls.:243, Dos.1009, Fih.004

⁷⁴⁹ ATASE Arşivi, BDH: Kls.243, Dos.1009, Fih.018

⁷⁵⁰ ATASE Arşivi, BDH: Kls 243, Dos.1009, Fih.025

⁷⁵¹ ATASE Arşivi, BDH: Kls.55, Dos.267, Fih.031-02

⁷⁵² Sabancı, **a.g.t.**, s.267

Silah ticaretinin büyüklüğünden dolayı harp sanayiinde etkin bir politika izlemek, tedarik sürecini finansal boyutu dâhil tek elden yürütebilmek maksadıyla, Tecrübe ve Muayene ile Silah Mubayaa gibi mevcut komisyonların yerine “Teçhizat-ı Askeriye Nezareti” kurulmuştur. Nezaretin maddi kaynağı iane olarak toplumdan karşılanmaya çalışılmış; tüm kaynaklar bu Nezarete aktarılmıştır.⁷⁵³

2.6.1.2 Yurt İçi İmalathanelerde Silah ve Cephane Üretimi :

III.Selim devrinde başlayan askeri alandaki gelişmelerden Harp Sanayi de etkilenmiş; ardılı padişahlar da Avrupalı sanayiciler tarafından açık pazar halini alan bu sektörü millileştirme yolunda çalışmışlardır. Bu kapsamda, 1867-1868 Devlet Salnamesine göre oluşturulan harp sanayi İstanbul’da Tophane Müşirliği, Hazine-i Hassa, Taşra ve Deniz Kuvvetleri için de Tersane-i Amire’ye bağlı imalathaneler kurulmuştur. İstanbul’daki Tophane Müşirliğine bağlı top fabrikası, tüfekhane, bokser, tapa ve kağıt fişekhaneleri, roket ve torpil fabrikaları ile Zeytinburnu Askeri fabrikasında roketane, güllethane, demirhane, eğehane, bakırhane, çelikhane ve haddehane bulunmaktaydı. XIX. yy. başlarında Zeytinburnu fabrikasında çelik namlu dökümü yapılarak 12 cm.lik sahra topları ve mermileri imal edilmeye başlanmıştır.⁷⁵⁴ Aynı dönemlerde, Zeytinburnu fabrikasında top ve mermisi imalinin yanında, fişekhane bölümünde tüfek, filinta ve tabanca gibi hafif silahlara ait fişekler de imal edilmiştir.⁷⁵⁵

I.Dünya Savaşında da Osmanlı Devleti’nce bir taraftan Almanya’dan top ve tüfek ihraç ederken diğer yandan da Tophane ve Zeytinburnu Fabrikalarında top, diğer imalathanelerde ise cephane üretimine devam edilmiştir. Ancak top üretimi hafif muhabere, orta ağırlıkta donanma ve sahil topları ile sınırlı kalmıştır. Top üretiminin yanında Zeytinburnu Fişek Fabrikasında ve Alman girişimciler tarafından kurulan tersanelerde hem 10,5 ve 15 cm. çaplarında çelik gövdeli obüs üretmiş, hem

⁷⁵³ Sabancı, **a.g.t.**, s.269-270; Zeynep Korkmaz doktora tezinde Teçhizat-ı Askeriye Nezaretinin I.Dünya Savaşı esnasında kurulduğunu beyan etmiştir. Ancak, Zekeriya Türkmen bu Nezaretin II. Abdülhamit döneminde 10 Ekim 1896 tarihinde bir komisyon olarak kurulduğunu ve 16 Mart 1902 tarihinde de Nezaret halinde dönüştürüldüğünü Başbakanlık Osmanlı Arşivleri belgesine dayanarak beyan etmektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz: Zekriya Türkmen, “Balkan Harbine Uzaanan Süreçte Ordu-Siyaset İlişkileri”, **2014-2015 Eğitim ve Öğretim Yılında Harp Akademileri Komutanlığında İcra Edilen Paneller- Balkan Harbi Paneli**, 03 Haziran 2015, HAK Basımevi, İstanbul, s.217

⁷⁵⁴ Burhanettin Hünoğlu, “Osmanlı Devleti’nin Harp Sanayiine Bir Bakış”, **Askeri Tarih Bülteni**, Yıl:10, Sayı :19, Ağustos 1985, s.20-21

⁷⁵⁵ Gani Özden, “Osmanlı İmparatorluğu Silahlı Kuvvetlerinin Harp Sanayii Tesisleri”, **Askeri Tarih Bülteni**, Yıl: 12,Sayı:22, Şubat 1987, s.64

de 10,5 cm.lik obüsler için dökme çelik ile dökme çelik sivri uçlu mermi ve yine aynı obüs için hartuç kovani ile top kovani imal etmiştir. Yine bu yerlerde 15 cm.lik çelik obüsler için hartuç ve top kovani üretimi yapılmıştır. 21-35,5 cm arasında yüksek çaplı donanma top mermilerinin üretimi için, çap standardını bozmamak maksadıyla Krupp firmasından makineler satın alınarak Zeytinburnu fabrikasına kurulmuş; bilahare donanma top mermileri imal edilerek kullanılmıştır.⁷⁵⁶

I.Dünya harbinde bütün cepheelerde en büyük sıkıntı topçu cephanesinde yaşanmıştır. Çünkü Osmanlı Devleti harbe girerken top başına 1500 mermi yerine 500 mermi stoku ile girebilmiştir. Başlangıç lojistiği kapsamında Seferberlik döneminde tamamlanması gereken cephanenin eksikliğini bütün harp boyunca kapatamamıştır.⁷⁵⁷ Osmanlı Devleti topçu cephanesindeki eksikliği gidermek maksadıyla, Zeytinburnu Fabrikasını modernleştirilmesi yanında Alman Yb. Piepen denetiminde yeni bir topçu mühimmat fabrikası kurmuştur. Ancak, makine, hammadde ve kalifiye eleman eksikliğinden dolayı üretim kapasitesi çok düşük kalmış; üretilenlerde ya hiç patlamamı ya da gelişi güzel patlamıştır.⁷⁵⁸

İmalat-ı Harbiye Müdürlüğü bünyesinde İstanbul ve civarındaki Askeri imalathanelerde üretilen silah ve mühimmatın yanında, IV. Ordu bölgesinde de kısıtlı da olsa top mermisi ile bomba üretimi yapılmıştır. Bu maksatla Şam'da İmalathaneler Müdürü Bnb. Mümtaz Bey komutasında top ve bomba imalathaneleri kurulmuştur.⁷⁵⁹ IV. Ordu Komutanlığı bölgesinde Şam ve Beyrut'ta teşkil edilen imalathanelerde, 15 Mart 1916 tarihinde günlük 500 adet el humbarası⁷⁶⁰ imal edilmeye başlanmıştır. Bu humbaraların tapaları ise İstanbul'da imal edilerek IV.Ordu bölgesine gönderilmiştir.⁷⁶¹

Osmanlı Devleti döneminde İstanbul'da kurulan askeri fabrikalar Balkan Savaşları yıllarında Anadolu'ya taşınmak istenmiş, ancak I.Dünya Savaşının başlaması ile bu düşünce gerçekleştirilememiştir. Savaş sonunda imzalanan Mondros

⁷⁵⁶ Sabancı, a.g.t., s.267-269

⁷⁵⁷ Edward J. Erickson, **Dünya Savaş Tarihi; I. Dünya Savaşı'nda Osmanlı 1914-1918**, (Çev: Sare Levin Atalay), C. IV, I. Baskı, Timaş Yay., İstanbul, 2011 s. 89; Münim Mustafa, **Cepheden Cepheye: Çanakkale ve Kanal Seferi Hatıraları**, (Yay. Haz: Metin Martı) 3. Baskı, Arma Yay., İstanbul, 2002.s. 69

⁷⁵⁸ Çeloğlu, a.g.t., s.219

⁷⁵⁹ ATASE Arşivi, BDH: Kls.3224, Dos.10, Fih.3-1

⁷⁶⁰ Demir veya tunçtan dökülmüş, yuvarlak ve boş alan içinde patlayıcı maddeler doldurulup el ile atılan yuvarlak bir bomba türü; şu anki el bombasının muadildi; www.tdk.gov.tr-25.11.2018

⁷⁶¹ ATASE Arşivi, BDH: Kls.172, Dos.744, Fih.025

Ateşkes Antlaşması gereği “İmalat-ı Harbiye-i Umumiye Müdürlüğü”ne bağlı askeri fabrikalar kapatılmak zorunda kalınmıştır. Milli mücadele döneminde ise Eskişehir’deki top, Konya ve Ankara’daki tüfek tamirhaneleri ve Keskin’deki silah imalathaneleri ile işgal altında bulunan İstanbul’daki askeri fabrikalardan “Karakol Cemiyeti” ve “Mim Mim” Grubunun çalışmaları ile kaçırılan makine ve ustalarla birlikte yeni bir harp sanayi kurulmuştur. Bütün bu fabrika ve tesisler Ocak 1921 tarihinde “Askeri Fabrikalar Umum Müdürlüğü” bünyesinde yeniden teşkilatlanarak Milli Mücadeleye daha sistemli bir katkı sağlamışlardır.⁷⁶²

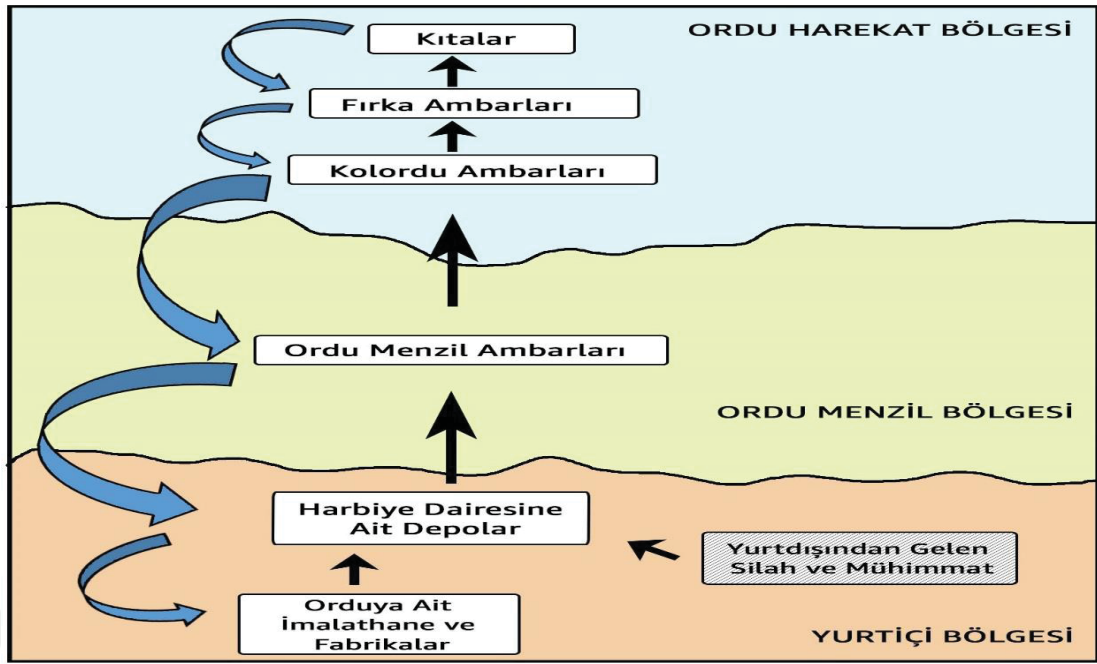
2.6.2. Silah ve Cephane Depolanması:

Menzil Umum Müfettişliği muharip orduların silah ve cephane ihtiyaçlarını karşılamak maksadıyla, depolarında yeterli miktarda silah ve cephane bulundurmak zorundadır.⁷⁶³ Bunun için Harbiye Nezareti Harbiye Dairesince gerek yurt dışından temin edilen gerekse yurt içi askeri imalathanelerde üretilen silah ve cephane öncelikle Harbiye Dairesine ait depolarda, oradan da Ordu Menzil Bölgesindeki cephane anbarlarında depolanmıştır. Harekât bölgesindeki birliklerce sarf edilen mühimmatların yerine Menzil bölgesindeki cephane anbarlarından cephane sevk edilerek kolordu, tümen ya da birlik cephane anbarlarında depolanmıştır.⁷⁶⁴ Cephane depolanması ve sevki ile ilgili şekil aşağıdadır.

⁷⁶² Hüsnü Özlü, “Milli Mücadele Dönemi ve Cumhuriyet’in İlk Yıllarında Türk Ordu Teşkilatında Harp Sanayisi Kurma Girişimleri (İmalat-ı Harbiye’den Askeri Fabrikalara, Uçak Fabrikaları, Tersaneler)”, **XII. Askeri Tarih Sempozyumu Bildirileri I**, ATASE Yay. Mayıs 2009, İstanbul, s. 485-486

⁷⁶³ Muzaffer, **Rehber**, s. 57-58; Cephane konusu KKK. Lojistik Komutanlığı Mühimmat Komutanlığınca yürütülmektedir. KKK.lığı envanterindeki mevcut silah sistemlerine ait mühimmat, icra edilmesi öngörülen harekâta, planlanan tatbikatlarda ve atış eğitimlerinde sarf edilecek miktarlar hesaplanarak yıllara sarıh olarak temin edilmekte; Mühimmat Komutanlığının yurt içerisinde değişik bölgelerde konuşlanmış mühimmat depolarında uygun depolama şartlarında depolanmaktadır. Depolarda bulunan cephane miktarı, diğer ikmal maddelerinde olduğu gibi KKK.Lojistik Komutanlığı Lojistik Yönetim Merkezince elektronik ortamda anlık takip edilebilmektedir. Ordu Menzil bölgesi Cephane Komutanlıkları ile aynı işlevi gören bu depolardan birlik depolarına malzeme yine Lojistik Komutanlığı bünyesindeki Ulaştırma Komutanlığının mevcut imkânları ile gerçekleştirilmektedir. TCDD ile yapılan protokol kapsamında sevkியatta halen ağırlıklı olarak demiryolları kullanılmaktadır. Demiryolları istasyonundan birlik depolarına sevkiyat ise I.Dünya Savaşında ilk defa kullanılmaya başlanan kara motorlu araçları ile yapılmaktadır.

⁷⁶⁴ Muzaffer, **Menzilcilik**, s. 405

Şekil 7: Silah ve Cephanelerin Depolanması ve Birliklere Ulaştırılmasında Takip Edilecek Yol

Seferiye Nizamnamesine göre IV.Ordu Komutanlığı bağlısı VIII ve XII. Kolordular için ikişer adet kurulması gereken Menzil Anbar Heyetleri, Kasım 1914 tarihinde Şam, Halep ve Kudüs'te sırasıyla I.,II,ve III.Menzil Anbar Heyetleri ismiyle teşkil edilmiştir.⁷⁶⁵ Bu heyetler Cephane depo ve anbarlarında malzemeleri sayarak teslim almak, uygun şartlarda depolamak ve kol komutanlarına teslim etmekten sorumludurlar.⁷⁶⁶ Heyetler menzil cephane depolarına gelen cephaneyi, dağıtım esansında muhtemel karışıklık önlemek ve dağıtımı hızlandırmak maksadıyla sandıkların üzerine malzemenin cinsi yazılarak depolamıştır.⁷⁶⁷ Cephanelerin kol komutanına tesliminde de depo/anbar heyetlerince sayılarak teslim edilmiştir. Malzemenin sevkinden sorumlu kol komutanı kendisine tutanakla teslim edilen cephaneyi almak zorundadır. Bir sandık cephane veya bir çuval unun eksikliğinden dolayı bir kol muhteviyatını teslim almamak veya etmemek büyük bir suçtur ve cezayı gerektirir. Noksan kısmın teslim makbuzunda gösterilmesi yeterlidir.⁷⁶⁸

Gerek erzak anbarı, cephane deposu ve gerekse menzil araba ve bargir depo heyetleri ayrıca kendilerine teslim edilmiş cephane, erzak, araba ve hayvanları bozulma, çürüme, rutubetlendirme, kırılma ve yaralanmalara karşı korumakla

⁷⁶⁵ ATASE Arşivi, BDH: Kls.1125, Dos.6, Kls.3-6; İd.Faal.ve Loj., s. 132-134

⁷⁶⁶ ATASE Arşivi, BDH: Kls.1124, Dos.3, Kls.001-006

⁷⁶⁷ Muzaffer, **Rehber**, s.59

⁷⁶⁸ ATASE Arşivi, BDH: Kls.1124, Dos.3, Fih.001-005

sorumludur. Kırılan malzemeler vakit kaybetmeksizin tamir edilmeli, her emir saat ve dakikasında yerine getirilmelidir.⁷⁶⁹

IV. Ordu Bölgesinde Çöl Menzil Müfettişliği bünyesinde Birüs'sebi'den Kanal'a doğru yapılacak harekâtın mühimmat ihtiyacını depolamak maksadıyla 15 Ocak 1915 tarihinde Merkez Menzil Noktası Birüs'sebi'de⁷⁷⁰; 1915 yılı içerisinde de II.Kanal harekâtına hazırlık maksadıyla Elariş, Hafirülavce, Kuseyme, İbin, Kalatülnahil ve Maan'da cephane depoları tesis edilmiştir.⁷⁷¹ Cephanelikler için kimi zaman kapalı metruk bir bina olurken Hafirülavce menzil noktasında olduğu gibi kapalı ve büyük mağaralar da kullanılmıştır.⁷⁷²

2.6.3. Silah ve Cephanelerin Sevkiyatı

Her birlik ve kurumun birinci önceliği personelini aç ve cephanesiz bırakmamaktır.⁷⁷³ Menzildeki görevini zamanında ve tam olarak yapmayarak, birliğini erzaksız ve cephanesiz bırakan her memur en şiddetli cezaya çarptırılacaktır.⁷⁷⁴ Harekât alanındaki birliklerin ihtiyaç duydukları cephaneyi istenilen yer, zaman, miktar ve kalitede hazır bulundurabilmek maksadıyla, yurt içi menzil bölgesi cephane depolarındaki mühimmatın en seri vasıtalarla sevk edilmesi gerekmektedir. Harbiye Dairesi Depoları ile Ordu Menzil Cephane Depoları arasındaki sevkiyat Menzil Umum Müfettişliğince dönemin en seri vasıtaları olan demiryolu ve denizyolu taşımacılığı ile, Ordu menzilinden birlikler arası nakliyat ise kolordu tümen ya da birliklerin kendi motorlu ve hayvanlardan teşkil edilmiş cephane kolları ile yapılmıştır.⁷⁷⁵

2.6.3.1. Demiryolları İle Cephane Sevkiyatı

1917 yılının ortalarından itibaren Almanya'dan istenilen miktarda cephane sevk edilmeye başlanmıştır. Piyade ve topçu mühimmatları İstanbul ve civarında ayrı ayrı depolarıdır. Yollamalar ise o günkü demiryolu kapasitesine göre yapılmıştır. Birliklerin çok fazla kuruluş ve yer değiştirdikleri için Harbiye Nezareti Ulukışla,

⁷⁶⁹ ATASE Arşivi, BDH: Kls.1124, Dos.3, Fih.001-006

⁷⁷⁰ ATASE Arşivi, BDH: Kls.1125, Dos.6, Fih.3-2

⁷⁷¹ ATASE Arşivi, BDH: Kls.1139, Dos.76, Fih.2-19; ATASE Arşivi, BDH: Kls.1139, Dos.76, Fih. 2-17

⁷⁷² Kress, a.g.e., s.232

⁷⁷³ ATASE Arşivi, BDH: Kls.1124, Dos.3, Fih.001-005

⁷⁷⁴ ATASE Arşivi, BDH: Kls.1124, Dos.3, Fih.001-006

⁷⁷⁵ Muzaffer, **Menzilcilik**, s. 405

Resülayn, Şam, Adana Mamure, Cerablus ve Halep depolarına sürekli cephanе göndermiştir. ⁷⁷⁶

1916-1917 ve 1918 yıllarında IV.Ordu bölgesine yapılan silah ve mühimmat bütünlemesi tablo halinde aşağıda gösterilmiştir. ⁷⁷⁷

Tablo 30: 1916-1917-1918 Yıllarında IV.Ordu Bölgesine Yapılan Silah ve Mühimmat Bütünlemesi Miktarları

YILLAR	P. TÜFEĞİ (AD)	MK. TÜFEK (AD)	TOP (AD)	P.TF.FİŞEĞİ (SANDIK)	TOP MERMİSİ (AD)	EL BOMBASI (AD)
1916 ⁷⁷⁸	12.522	28	203	35.345	-	1250
1917 ⁷⁷⁹	32.475	477	56	113.576	53	625
1918 ⁷⁸⁰		4046		24838	898.239	156.140

Haydarpaşa tren istasyonundan hareket edip Anadolu Demiryolu hattı ile Ekim 1917 ve Şubat-Haziran 1918 tarihleri arasında toplam altı aylık IV. Ordu'nun muhtelif bölgelerine sevk edilen silah ve cephanе için oluşturulan çizelgeler EK-12'dedir.

EK-te sunulan belgeler ışığında sevk edilen aylardaki sevk günleri, malzeme tonajları ile cinsleri aşağıdadır. ⁷⁸¹

⁷⁷⁶ İd.Faal.ve Loj. s.462

⁷⁷⁷ İd.Faal.ve Loj. s.464-468; 567-568

⁷⁷⁸ İd.Faal.ve Loj. s.384-386

⁷⁷⁹ İd.Faal.ve Loj. s.464-468

⁷⁸⁰ İd.Faal.ve Loj. s.567-568

⁷⁸¹ Tablo, ATASE Arşivi, BDH: Kls. 618, Dos.771-159, Fih.1 serisinden 2,4,6,8, 10,21, 25,35, 39, 41, 43, ,57, 59, 61, 65, 67, 71,73,75,81,87,89,91,95,97,99,101,103,107,126,128,140,145,153,155,159, 161,180,182,188,192,204, 206, 208,214,226,230,238,246,254,258,264,266 numaralı belgeler ile ATASE Arşivi, BDH: Kls.732, Dos.491,Fih.1 serisinden 6,7,10,12,16, 27,32,33,34,4 numaralı belgeler kullanılarak oluşturulmuştur.

Tablo 31: Eylül-1917 ve Şubat-Haziran 1918 tarihleri arasında Yurtiçi Menzil Bölgesinden IV.Ordu Menzil Bölgesine Anadolu-Bağdat Demiryolu hattı ile sevk edilen V.Sınıf İkmal Maddeleri ve Aylık Tonajları

SEVK TARİHİ	SEVK GÜNLERİ	TOPLAM MİKTAR (kg)	AÇIKLAMALAR
Ekim 1917	18,20,21,22,23,28	1.604,992	Cephane, bomba ve Alman fişeği
Şubat 1918	17,19,20,26,27	372.000	Cephane
Mart 1918	3,6,13,14,16,17,19, 20,23,26,27,29,30,31	1.206,200	Cephane, El Bombası, Top Mermisi
Nisan 1918	1,2,3,4,6,7,8,11,13, 19,21,24,25,28	465,510	Cephane, barut, teyyare bombası
Mayıs 1918	3,5,6,9,10,16, 17,20,24,26,30	544,365	Cephane, top mermisi, işaret fişeği
Haziran 1918	2,5,6,9,10	250.000	Cephane ve Top
TOPLAM	55 GÜN	4.444,067	

Yurtiçinden IV.Ordu bölgesine demiryolları ile sevk edilen V.Sınıf ikmal maddeleri incelendiğinde tren sevk pusulalarında;

1. Sevke ait tarih; Anadolu ya da Toros gibi tren hattı ve vagon numarası; malzemenin sevk edildiği yer ve indirileceği istasyon ile teslim alacak birlik ve yeri; malzemenin cinsi, miktarı ile koli, balya gibi ambalaj çeşidine ait bilgilerin yazılmış olduğu,

2. IV.Ordu menzil bölgesindeki mühimmat imalathaneleri için barut vb. hammaddelerin gönderildiği,

3. Aynı dönemlere ait 10 aylık I.sınıf ikmal maddelerinin sevki ile karşılaştırıldığında, 6 aylık döneme ait cephane ikmalinin 2 katından fazla olduğu görülmektedir. Bu durum silah ve mühimmat konusunda yurtiçi menzil bölgesine olan bağımlılığın göstergesidir.

4. Mühimmat sevki 6 aylık bir sürede incelenmesine rağmen 10 aylık iaşe maddeleri sevki ile hemen hemen aynıdır. Bu durum mühimmat sevkinin iaşe maddeleri sevkinden fazla yapıldığını göstermektedir.

5. Ancak, sevk edilen cephane, diğer ikmal maddelerinde olduğu gibi “cephane”, “işaret fişeği” ve “el bombası” gibi genel isimler kullanılmıştır. İstasyon görevlisinin ya tren sevk pusulasını yazarken vakit kaybetmemek için ya da ihmalden kaynaklandığı değerlendirilen bu genellemeler sağlıklı olarak bir malzeme takibini yapmayı engellemektedir.

2.6.3.2. Karayolları İle Cephane Sevkiyatı:

Yurtiçi menzil bölgesindeki Harbiye Nezareti ya da menzil depolarından demiryolları ile IV. Ordu Menzil bölgesine sevk edilen cephane, diğer ikmal maddelerinin sevkinde kullanılan yöntemle; demiryollarının son istasyonundan ordu menzil ya da birliklerce teşkil edilmiş olan hayvan ve motorlu cephane kolları ve dekoviller vasıtasıyla birliklere ulaştırılmışlardır.

Ordu menzil bölgesinde, cephane işlerini düzenli olarak yürütmek ve birliği cephanesiz bırakmamak maksadıyla, Ordu Menzil Müfettişliğinin emri altında Ordu Menzil Cephane Park Komutanlıkları tesis edilmiştir.⁷⁸² Bünyesinde cephane kol ve depoları bulunan bu komutanlık, Ordunun ihtiyaç duyacağı miktara göre tren istemekten; demiryolu istasyonu ve iskelelere getirilen silah ve mühimmatın zaman kaybetmeden yüklenerak ordu harekât alanındaki depolara sevkiyatını sağlamaktan sorumludur. Şayet emrindeki menzil cephane kolları yetersiz kalırsa, Menzil Nakliye Komutanından kol istemek suretiyle sevkiyat yapar.⁷⁸³ Menzil Cephane Park Komutanı Menzil Cephane Kolları komutanıdır ve binbaşı rütbesinde subaydır. Emrine yazıcı ve hademe bulunmaktadır. Emrindeki Cephane depo komutanlarının vazifeleri ise depolarda bulunacak her türlü silah, mühimmat ve cephanenin alımı ve depolanması, dağıtımı ve istenilen yerde bulundurulması gibi hususlardır. Bunlar doğrudan doğruya cephane park komutanına bağlıdır.⁷⁸⁴

Cephane kolları taşınan cephanenin cinsine göre, sahra, cebel ve ağır topçu; yük ağırlıklarına göre ise hafif ve ağır cephane kolları gibi isimler almıştır. Hafif cephane kolları süratli hareket edebilmeleri için tek bargirli ve çifttekerli arabalardan luşturulurken ağır cephane kolları ise dört tekerli öküz arabalarından teşkil edilmiştir.⁷⁸⁵

Teşkil edilen cephane kollarının taşıma kapasiteleri ve hareket tarzları erzak kollarında olduğu gibidir.⁷⁸⁶ Hava ve yol durumu, iklim şartları ve hayvanların durumlarına göre değişmekle birlikte, manda arabası 600 kg, öküz ve çift koşulu at

⁷⁸² **Menzil Hidemâti Nizamnamesi**, s. 34-35.; Menzil Hidemâti Nizamnamesinde “Menzil Cephane Komutanı” kadrosunun ismi Başkomutanlık Vekâletinin 28 Ağustos 1914 tarihli emri ile “Menzil Cephane Park Komutnı” olarak değiştirilmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz; ATASE Arşivi BDH: Kls.1127, Dos.16, Fih.1

⁷⁸³ ATASE Arşivi, BDH: Kls.1124, Dos.3, Fih.001-002

⁷⁸⁴ ATASE Arşivi, BDH: Kls. 1127, Dos.16, Fih.1

⁷⁸⁵ Çeloğlu, **a.g.t.**, s.31,221

⁷⁸⁶ ATASE Arşivi, BDH: Kls.1124, Dos.3, Fih.001-005

arabası 400 kg., deve 200 kg., kağı arabası 150 kg ve mekari ise 80 kg.net cephaneye taşıma kapasitesine sahiptir.⁷⁸⁷ Çölde piyade ve topçu cephaneleri de erzak ve su gibi malzemeler deve kolları ile taşınmıştır. Bir cephaneye kolu 87 deveden oluşmuştur. Her bir deveye 4 atım ağır topçu, 16 atım sahra topçu, 52 atım cebel cephanesi ya da 4 sandık piyade cephanesi yüklenmiştir.⁷⁸⁸

IV.Ordu bölgesindeSeferberliğin ilanını müteakip Başkomutanlık Vekâletinin emirleri gereği, kolordular tarafından iâşe ve cephaneye kollarının teşkili faaliyetlerine başlanmıştır. Emir kapsamında, Eylül 1914 tarihinden itibaren XII. Kolordunun ihtiyacı olan hafif ve ağır erzak kolları ile cephaneye kolları için bölgede ihtiyacı karşılayacak yeterli sayıda mekari bulunmadığından sahipleri ile birlikte deve kiralanmasına başlanmıştır. Kolordu kafiye ve kollarında çalıştırılmalarına dair düzenlenen Beyanname ile hizmete katılan deve sayısı 17 Eylül 1914 tarihi itibarı ile 1750 adede ulaşmıştır. İâşe kollarının yanında iki adet cephaneye taburu teşkil edilmiştir. I.Cephaneye Taburu 1098 mekari (80 kg.x1098 mekari=87.840 kg taşıma kapasiteli) ve II.Cephaneye taburu ise 400 deveden (200 kg.x400 deve=80.000 kg kapasiteli) ibarettir. I.Cephaneye taburundan o tarih itibarı ile 678 mekari eksiktir. II. Cephaneye taburundan teşkil edilen kollar Musul'dan Tel-abayat'a piyade ve topçu mühimmatı sevkine başlamışlardır. Bu maksatla 4 konaklı güzergâh üzerinde Cizre, Nusaybin, Viranşehir ve Tel-abayat'ta cephaneye depoları ve kolların ihtiyacı için gerekli iâşe hazır edilmiştir.⁷⁸⁹

IV.Ordu bölgesinde Kanal'a doğru yapılan harekâtlarda ağır toplar da kullanılmıştır. Çöl ikliminde bilindik kol taşıma kapasite hesaplarından farklı olarak, her bir top sayıları 12-20 arası değişen mandalarla çekilmiştir. Mandaların da yetmediği yerlerde insan gücüne başvurulmuştur.⁷⁹⁰ İnsan gücü sadece mandaların yetmediği yerde değil, Kanala doğru yapılacak bir harekâtın ikmal ve iâşesini sağlamak maksadıyla teşkil edilmiş kol ve katarların yetersiz kaldığı durumlarda da kullanılmışlardır. Örneğin menzil bölgesinde imal edilen peksimet ve konserveler yedek erlerce 10 kg. kendileri ve 15 kg. da cephedeki personel olmak üzere toplam 25 kg.lık paketler halinde taşınmışlardır.⁷⁹¹

⁷⁸⁷ İd. Faal ve Loj. ,s.120

⁷⁸⁸ Mirliva Sedat, **a.g.e.**, s.105-107

⁷⁸⁹ ATASE Arşivi,BDH:Kls.1124,Dos.4,Fih.001-100;ATASE ArşiviBDH:Kls.1124,Dos.4,Fih.001-101

⁷⁹⁰ Kress, **a.g.e.**, s.213

⁷⁹¹ Renda, **a.g.e.**, s.158-159

Yine IV.Ordu bölgesinde demiryolları hattının bittiği yerden harekât alanına doğru yapılan ikmal ve ters istikamette yapılan tahliyelerde hayvan kol ve katarları ile birlikte, özellikle Almanya ile demiryolu ikmal hattının 1916 yılı başlarından itibaren açılmasını müteakip motorlu taşıt kolları da kullanılmıştır.⁷⁹² Tamamen Alman motorlu kollarının kullanıldığı motorlu araç kolları ağırlıklı IV.Ordu bölgesinde, olarak Toros ve Amanos tünellerinde malzeme taşımada ve en son istasyonla birlikler arası düzgün şose yollarda kullanılmıştır.⁷⁹³ IV.Ordu bölgesinde Haziran 1917-Mayıs 1918 tarihleri arasında, en son istasyon ile Musul arasında yapılan 1101 araçla 2202 tonluk taşımanın %48'lik bir orana tekabül eden 530 araç ve 1060 tonluk kısmı ile cephe taşınmıştır. Aynı dönemde Musul'dan tren istasyonuna doğru yapılan 875 araç-1578 tonluk taşımanın 345 araç-690 tonluk %21'lik kısmı yine cephe taşımasına aittir.⁷⁹⁴ Musul'dan tren istasyonuna doğru yapılan cephe taşımalarında cephanenin sadece tapa, bakır ve döküm gibi bilahare kullanılabilecek parçaları İstanbul ve civarındaki imalathanelere tahliye edildiğinden taşıma oranı %48'den %21'lik bir orana düşmüştür.

Cephe kolları diğer kolların aksine, menzil hizmetlerinin temel görevlerinden olan ikmal ve tahliye hizmetlerinin her ikisini birden yerine getirmişlerdir.⁷⁹⁵ Cephe işlemlerinde yurtiçi bölgeden harekât alanına yapılan ikmal kadar işlev ve fonksiyonunu yitiren tamire muhtaç silahlar ile özellikle topçu mermisinin pirinç ve bakır parçaları ile hafif silahlara ait mermi boş kovanları askeri imalathanelerde yeniden kullanılmak üzere geriye tahliye edilmişlerdir.⁷⁹⁶

⁷⁹² İd.Faal. ve Loj., s.482

⁷⁹³ ATASE Arşivi, BDH: Kls.1254, Dos.502, Fih.1-17

⁷⁹⁴ ATASE Arşivi, BDH: Kls.1139, Dos.74, Fih.1-1

⁷⁹⁵ **Menzil Hidematı Nizamnamesi**, İstanbul, 1327, s.2; Karatamu, **a.g.e.**, s.456; **Menzil Hududu Hidematı Hakkında Talimat**, İstanbul, 1331; ATASE Arşivi BDH: Kls. 1124-Dos.3, Fih.001-001

⁷⁹⁶ Çeloğlu, **a.g.t.**, s.222

III. BÖLÜM

IV.ORDU MENZİLİNDE ULAŞTIRMA FAALİYETLERİ

3.1. Ulaştırma Faaliyetlerinin Önemi

Bir ülkenin siyasal, sosyal, kültürel ve ekonomik hayatını etkileyen öğelerin en başında ulaşım sistemleri gelmektedir. Ulaşım, endüstri öncesi tarıma dayalı toplumlarda üretim ile tüketim merkezleri arasındaki bağlantıyı; üretimin dağıtımını sağlayan bir faaliyettir. Ulaştırma faaliyetleri genel anlamda yollar ve konaklama tesisleri ile ulaşımın sağlandığı araçlar olmak üzere iki değişik parametreye sahiptir.⁷⁹⁷

Ulaşım sistemlerindeki ilk gelişmeler kapitalizmin gelişmesine paralel olarak kara ve deniz ulaşımındaki vasıtalarda yaşanmıştır. Öncekilerine göre daha hızlı, güvenilir, ekonomik ve fazla taşıma kapasitesine sahip buharlı lokomotiflerin XVIII. yy.da keşfi ile demiryolları sistemleri aktif olarak kullanılmaya başlanmış; bu durum ulaştırma sistemlerinde adeta çığır açmıştır.⁷⁹⁸

1870-1871 yılındaki Almanya-Fransa arasındaki muharebelerde, Almanya Ren demiryollarını kullanarak o güne kadar tarihte görülmemiş bir hızda, günlük 1000 katar ile 11 günde 350.000 insan ve 87.000 hayvanı harekâtın kuzeyine kaydırarak Fransızlara karşı başarı sağlamıştır. Bu başarıyı I.Dünya Savaşı'nda da göstermek isteyen Alman Genelkurmay Başkanı Schlieffen ve halefi Von Moltke demiryolları kullanımını stratejik silah olarak tanımlamışlardır.⁷⁹⁹ Dolayısıyla, III.Napolyon'un esareti ile sonuçlanan 1870-1871 tarihindeki muharebede ilk defa demiryollarının askeri alandaki gerekliliği ortaya çıkmış, demiryolları yapımı başta kara Avrupası olmak üzere bütün dünyada hızlanmış, hat yapımında askeri gereklilik daha fazla düşünülmüş ve sonraki muharebelerde de demiryolları gereğince kullanılmıştır.

⁷⁹⁷ İlber Ortaylı, “Devenin Taşıma Maaliyeti Eğrisi Üzerine Bir Deneme”, s. 181

⁷⁹⁸ Öztürk İ., **a.g.t.**, s.21-22

⁷⁹⁹ Günçan, **a.g.e.**, s.8

3.2 Stratejik Bir Silah: Demiryolları:

Birbirine paralel iki çelik ray ile bunun üzerinde hareket eden vagon ve onu çeken lokomotifin bütününe demiryolu denilmektedir. Demiryolu taşımacılığı ise bu araçlardan oluşan bir katarın uzak mesafelere, süratle, emniyetle ve daha ucuza malzeme ve personel taşınmasından ibarettir. Dünyada ilk defa 1829 yılında Liverpool ile Manchester arası 56 km.lik yolda 13 tonluk bir yük 22 km. hızla taşınmıştır. Bu deneme demiryolu taşımacılığının başlangıcı sayılmaktadır. Sağladığı avantajlarla önceleri ticari, sonraları ise askeri amaçlar için kullanılmaya başlanan demiryolları aynı zamanda birer sömürü aracı olarak da görülmüştür.⁸⁰⁰

Birçok amaca hizmet eden demiryolu teknolojisi çok hızlı gelişmiş, 19.yy. sonlarına gelindiğinde kıta Avrupa'sı ve Rusya toplam 255.000 km'lik, Amerika ise 330.000 km'lik bir demiryolu ağına sahip olmuştur. Kıta Avrupa'sındaki bu yarışta İngiltere 32.673 km'lik demiryolu ile birinci sırada iken Osmanlı Devleti sadece 1.719 km'lik bir demiryolu hattıyla son sırada yer almaktadır. Mesafe olarak bakıldığında İngiltere'nin %5 oranında bir demiryolu ağına sahip olduğu görünse de, Osmanlı Devleti'nin yüzölçümüne göre değerlendirildiğinde bu uzunluğun çok yetersiz olduğu daha iyi anlaşılmaktadır.⁸⁰¹

Demiryolları, Avrupa'da kullanımından kısa bir süre sonra 1850'lerde Osmanlı Devleti'ne girmiştir. Bu hızlı teknolojik dönüşümde, muhatap devletlerin karşılıklı çıkar ilişkileri yatmaktadır. Yabancı devletlerce, çoğu yabancı sermaye ile inşa edilen ve işletilen demiryollarının hammadde temini ve mamul mallarına yeni pazarlar arayışı; Osmanlı Devleti'nde ise Tanzimat hareketini hazırlayan düşüncenin batı medeniyetinin bir sembolü ve vatanın bir kurtarıcısı olarak gördükleri demiryolları ağlarını genişletmek için yabancı sermayeye geniş imtiyazlar vermeleri bu süreci hızlandıran başlıca etkenlerdir.⁸⁰² Kırım Harbindeki Osmanlı Devleti'nin müttefiki İngiltere ve Fransa, Osmanlı Devleti'nde demiryollarına ticari amaçlı

⁸⁰⁰ Osman Tiflikçi, **Türkiye'de Ulaşım Sorunu ve Demiryollarımız**, İstanbul, Birleşik Taşımacılık Çalışanları Sendikası Yay. No:4, 1996, s.42; Öztürk İ., **a.g.t.**, s.24

⁸⁰¹ Onur, **a.g.e.**, s.5-6

⁸⁰² Öztürk İ., **a.g.t.**, s.iiİ (Öz)

olarak sermaye yatırmış; verimli topraklara sahip İzmir ve civarındaki bölgelerde⁸⁰³ demiryolları hattı döşemişlerdir.⁸⁰⁴

Hatların döşenmesine müteakip hızlı taşımacılığın başlamasıyla Amerika ve Avrupa Devletlerine gerçekleştirilen hammadde, üzüm, pamuk ve afyon ihracatı göreceli olarak artmış, buğday ihracatı 5 katına çıkmıştır.⁸⁰⁵ 1870-1871 yılından itibaren birliğini temin ederek gittikçe kuvvetlenen ve İngiltere ve Fransa'ya karşı sömürge arayışında bulunan Almanya da Osmanlı Devleti'nde demiryolu hatları döşemek istemiştir. Almanların Berlin-Bağdat demiryolu hattı projesi, daha ziyade rakiplerine karşı stratejik ve askeri amaçlı olduğundan Orta Avrupa Devletleri arasında uzun yıllar tartışma konusu olmuştur. Rumeli bölgesindeki Şark demiryolları hattı ise, İmparatorluk sermayesiyle I.Dünya Savaşında müttefiklerimiz olan Almanlara ve Avusturyalılara yaptırılmıştır. Sadece Hicaz demiryolları hattı tamamıyla Osmanlı Devlet sermayesi ile gerçekleştirilmiştir.⁸⁰⁶

Yabancı sermayeye dayalı yaptırılan demiryollarında, İngiliz, Fransız ve Almanlar şirketlerin üst yönetiminde istihdam edilirken, Rum ve Ermeniler orta kademelerde taşeron tarzında, yol bakımı, işçilik ve amelelik gibi en alt tabakadaki işlerde ise Müslüman Türkler kullanılmıştır. Bu kademelenme Osmanlı Hristiyan ve Müslüman tebaaları arasında gerginliğe ve huzursuzluğa yol açmıştır.⁸⁰⁷

Yabancı sermaye ile yaptırılan demiryolları hattının geçtiği güzergâh üzerinde ilk başlarda zengin şehirler ve üretim yapacak fabrikalar bulunmadığından imtiyazlı şirketlere “kilometre garantisi” olarak para verilmiştir. Bu sistemde şirketlerin kârları, Osmanlı Devleti'nce garanti altına alınmış, garanti kârın altında kâr etmeleri halinde fark Devlet tarafından karşılanmıştır.⁸⁰⁸ Sermaye sahipleri bu riskleri azaltmak için devlet tarafından kilometre başına belirlenen garanti para ödenmedikçe inşaat faaliyetlerine başlamamışlardır. Örneğin, Anadolu-Bağdat

⁸⁰³ Kırım Harbinden hemen sonra İngiliz şirketlerine 4 ayrı demiryolu hattı için imtiyazlar verilmiştir. Bunlar, Kırım harbini müteakip verilen 66 km'lik Köstence-Çernavodave 131 km'lik İzmir-Aydın hatları, 1861 yılında verilen 224 km'lik Rusçuk-Varna hattı ve son olarak 1863 yılında verilen 92 km'lik İzmir-Kasaba hatlarıdır.

⁸⁰⁴ Onur, **a.g.e.**, s.6

⁸⁰⁵ Ünsal Yavuz, “XIX. Yüzyılda Anadolu ve Ortadoğu'da Demiryolu Projeleri”, **X.Türk Tarih Kongresi**, Ankara, 22-26 Eylül 1986, Kongreye Sunulan Bildiriler, C. IV. s.1700-1701

⁸⁰⁶ Onur, **a.g.e.**, s.9,10,11,12

⁸⁰⁷ Donalt Quataert, “19. YY.da Osmanlı İmparatorluğu'nda Demiryolları”, **Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türk Ansiklopedisi**, İletişim Yay., C.IV, 1985, Ankara, s. 1635

⁸⁰⁸ İsmail Yıldırım, “Osmanlı Demiryolları Politikasına Bir Bakış”, **Fırat Üni .Sosyal Bilimler Dergisi**, C:12, S:1, Elazığ, 2002, s, 319

hattının Haydarpaşa-Konya hattı için Osmanlı Devlet 1914 yılına kadar 4.500 frank km. garanti tazminatı ödemiştir.⁸⁰⁹ Osmanlı Devleti'nde sıkça başvuru bu yöntem günümüzde de halen geçerliliğini korumaktadır. Yap-işlet-devret modeli ile sivil firmalara yaptırılan, köprü, otoyol ve limanlar gibi ulaşım ağları için devlet belirli yılları kapsayacak şekilde işletme garantisi verebilmektedir.

Osmanlı Devleti'nde I.Dünya Savaşı öncesi Rumeli topraklarında Cernovada-Köstence, Varna-Ruşçuk, Şark Demiryolları, Selanik-Manastır ve Selanik-İstanbul arası demiryolu hatları yer alırken; Anadolu topraklarında İzmir-Aydın, İzmir-Kasaba, Anadolu-Bağdat, Bursa-Mudanya, Adana-Mersin hatları bulunmaktadır. Ayrıca Arap topraklarında Yafa-Kudüs, Beyrut-Şam-Hama, Trablusşam-Humus, Rayak-Halep ve Hicaz demiryolları hatları işletilmektedir. Toplam uzunluğu 8343 km olan hatların, 1564 km'lik Hicaz hattı Osmanlı Devleti tarafından yapılmışken geri kalan 6778 km'lik kısmı yabancı sermaye tarafından yapılmıştır.⁸¹⁰ Bu hatların güzergâhı ve özelliklerini gösterir ait harita EK-13'de gösterilmiştir.

Mevcut hatlardan Anadolu Bağdat ve Hicaz ile bu iki hattı birbirine bağlayan Şam-Hama ve temdidi demiryolları hattı Suriye ve Filistin'de konuşlu IV.Ordu birliklerinin Anadolu ve İstanbul'la olan irtibatlarında kullanılmışlardır. Bu hatta, ayrıca İngilizler tarafından yapılan ve Derince istasyonundan bağlanan Adana-Mersin demiryolu da eklenmiştir.⁸¹¹

Bu üç demiryolu hattı Merkezle tek bağlantı olması sebebiyle Başkomutanlık Karargahı, Erkan-ı Harp Riyaseti ve Harbiye Nezaretince koordineli olarak kullanılmıştır. Merkez menzil faaliyetleri kapsamında tedarik edilen ya da üretilen her türlü harp malzemesinin Haydarpaşa'dan Suriye-Filistin bölgesine sevk edilmesinde kullanılan bu üç hattın sürekli açık ve güvenli bulundurulması, malzeme sevk işlemlerinin bir sistem dâhilinde yapılması ve hatların işletilmesi Menzil Umum Müfettişliği faaliyetleri kapsamındadır. Bu nedenle bu iki hat ve bu hatların bağlantıları ayrıntılı olarak incelenecektir.

1916 yılından itibaren Almanya ile karadan demiryolu bağlantısının kurulması ile müttefiklerden yapılan yardımların İstanbul Sirkeci garına

⁸⁰⁹ Muzaffer Deniz, **Belgelerle Türk-Alman İlişkileri**, İlgi Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2018, s.21; Onur, **a.g.e.**, s.12,36

⁸¹⁰ Yıldırım, **a.g.m.**, s. 321-322

⁸¹¹ Kahya, **Türkiye'de İlk Demiryolları**, Belleten C.52, S.202, TTK Basımevi, Ankara, 1988, s.212

ulaştırılmasını müteakip IV. Ordu birliklerine sevkinde de bu hat etkin rol oynamıştır. Alman yardımlarının İstanbul'a ulaştırılmasında İstanbul'u Sırbistan yolu ile Paris ve Londra gibi büyük merkezlere 1888 yılından beri bağlayan 1274 km'lik⁸¹² demiryolu bağlantısı ile Selanik'i Makedonya ve Bosna'ya bağlayan demiryolları hattı etkin olarak kullanılmıştır.⁸¹³

3.2.1 Anadolu Bağdat Demiryolları Hattı

Osmanlı Devleti 1870'li yıllardan itibaren İstanbul'u Bağdat ve Basra'ya bağlayacak bir demiryolu inşa etmek istemiştir. Dönemin Bağdat Valisi Mithat Paşa Bağdat'a kadar yapılacak bir demiryolunun Süveyş Kanalından yapılan ticaretin tekrar Osmanlı Devleti'nin eline geçmesi sağlayacağını belirtmiştir.⁸¹⁴ Bu hattın inşasıyla,

1. Kürtler ve Arapların, Suriye, Mezopotamya ve Arabistan'daki isyanlarına zamanında müdahale edilerek Devletin otoritesini fiili olarak yeniden tesis edilebilecek,

2. Bu bölgelere yapılacak bir askeri harekâta süratle seferberlik, yığılma ve kuvvet kaydırması yapılabilecek ve bütün imparatorluk halkından vatan hizmeti için faydalanılabilecek,

3. Devlet o zamana kadar yerinde kalmış olan mahalli servetlerini, Irak petrolünü ve Fırat ve Dicle nehirlerinin ıslahını müteakip elde edeceği tarım ürünlerini Ege bölgesinde olduğu gibi iç ve dış piyasaya pazarlayarak ilave gelir elde edebilecek ve nihayetinde mevcut ekonomisini düzelterek Devletin itibarını yeniden kazanacak ve vergi toplayabilecek,

4. Kuvvetli bir merkezîyetçilik Devleti idare edebilecektir.⁸¹⁵

Anadolu Bağdat Demiryollarının askeri ve ekonomik amaçlı kullanımı birlikte yukarıda sayılan faydalarının yanında doğu ile batı medeniyetlerinin kaynaşmasına hizmet etmesi de beklenmiştir. Tarih boyunca Mezopotamya, Sibirya

⁸¹² Yıldırım, **a.g.m.**, s. 313-314

⁸¹³ Kahya, **a.g.m.**, s.211

⁸¹⁴ Ortaylı, **Alman Nüfuzu**, s.75

⁸¹⁵ Karal, **a.g.e.**, C.IV., s.14-15; Donald Quataert, **Osmanlı Devleti'nde Avrupa İktisadi Yayılımı ve Direniş (1881-1908)**, Ankara, 1987, Yurt Yay., s.67-69; Edward Mead Earle, **a.g.e.**, s.25-31

ve Süveyş kanal yollarının medeniyetlerin buluşmasına sağladığı katkıyı bu tarihten itibaren Anadolu Bağdat demiryollarının devam ettirmesi beklenmiştir.⁸¹⁶

Hangi açıdan bakılırsa bakılsın çok büyük avantajlar sağlayan bu projeyi Osmanlı Devleti kendi öz sermayesiyle yapmak istemiş, ancak 93 harbi sonrası iflas etmiş olan ekonomisiyle bunu gerçekleştirmesinin mümkün olamayacağı anlaşılmıştır. Her ne kadar başlangıçta Otto von Bismarck'ın dahi itirazlarının bulunduğu bu projeye, daha sonraları Almanya'nın Avrupa'daki siyasi durumun kendi aleyhine döndüğünü fark etmesiyle 4 Ekim 1888 tarihinde İzmit- Ankara hattının yapılmasıyla kabullenilmeye başlanmıştır. Projenin o ana kadar Osmanlı Devleti için zararsız olan ve tarafsız kalan Almanya'ya verilmesini müteakip İngiltere, Rusya ve Fransa'dan tepkiler gelmiştir. İngiltere Irak kısmı inşaatının kendisine verilmesini, Rusya hattın bazı yerlerindeki istikametlerinin kuzeyden güneye kaydırılmak suretiyle değiştirilmesini, Fransa ise Suriye bölgesindeki bazı demiryollarının imtiyazını istemiştir.⁸¹⁷

Demiryolu güzergâhları, Avrupa Devletleri ve onların şirketleri arasındaki çıkar çatışmaları göz önünde bulundurarak seçilmiş; Osmanlı Devleti'nin ulusal çıkarları ve güzergâhların teknolojik uygunluk kriterlerine uyulmamıştır. Yapılan fizibilite çalışmaları sonucu, Anadolu istikametine yapılacak ana hat İzmit-Eskişehir-Konya-İskenderun-Halep-Fırat vadisi ve Bağdat olarak belirlenmiştir. Bu hatta bağlı olarak Karaköy-Bursa, Eskişehir-Ankara, Afyon-Alaşehir, Iğın-Aydın, Ereğli-Kayseri-Sivas-Erzurum, Halep-Diyarbakır, Trablusşam-Humus, Halep-Humus-Şam-Kudüs, Yafa-El Ariş istikametlerinde şube hatları belirlenmiştir.⁸¹⁸ Demiryolu ağı üzerinde inşa edilecek istasyon yerlerinin belirlenmesinde ise, ekonomik, politik ve stratejik yönden önemli noktalar ve yerleşim yerleri seçilmesine özen gösterilmiş; ortalama her 20 km.de bir istasyon inşa edilmeye çalışılmıştır.⁸¹⁹

Hattın Pozantı'ya kadar olan kısmı için 15 adet istasyon tesis edilmiştir. Bunlar, Haydarpaşa, Pendik, Tuzla, Derince, İzmit, Arifiye, Bilecik, Eskişehir, Ankara, Afyonkarahisar, Konya, Ereğli, Ulukışla, Pozantı ve Karapınar istasyonlarıdır. Bu istasyonlarda aynı isimlerle menzil müfettişlikleri bünyesinde

⁸¹⁶ Onur, **a.g.e.**, s.13

⁸¹⁷ A.e., s.15-16

⁸¹⁸ A.e., s.19-20

⁸¹⁹ Öztürk İ., **a.g.t.**, s.27

istasyon komutanlıkları kurulmuş; trenlerin aksatılmadan intikalleri sağlanmıştır.⁸²⁰ Almanların İmparatorluk şaheserlerinden olan Haydarpaşa Garından başlamak üzere demiryolu hattı boyunca istasyonlarda, gar binalarının yanında ambar, postahane ve karakol binaları da Almanlar tarafından inşa edilmiştir. Bölgeye Avrupa'dan daha fazla göç almamak için inşaatlarda öncelikli olarak Osmanlı uyruklu vatandaşlar kullanılmıştır.⁸²¹

Güzergâh belirlemeye müteakip hattın yapımında 1/5000 ve 1/1000 'lik haritalar hazırlanarak kullanılmıştır. I.Dünya Savaşı öncesi yapımı gerçekleştirilen bütün demiryolları çift hat döşeme maliyetin yüksek olmasından dolayı tek hat olarak yapılmıştır.⁸²²Batıya ve doğuya giden trenler birbirlerine yol vermek için istasyonlarda beklemek zorundadır.⁸²³ Bu durum savaş boyunca yapılan sevkiyatların hızını azaltmış, ikmal ve tahliyelerde zaman kaybına sebep olmuştur.

Hattın uzun olması sebebiyle proje iki bölümden oluşturulmuştur. Birinci bölüm İstanbul-Konya arasındadır. Bu hattın yapımı Almanlara verilmiştir. Hattın yapımını finanse etmek amacıyla iki Alman Bankası tarafından “Anadolu Demiryolları Şirketi” kurulmuştur. Şirket, hat üzerinde önceden Türk Hükümeti tarafından işletmeye açılmış olan Haydarpaşa-İzmit arasındaki demiryolunun işletme imtiyazını satın almış; 576 km'lik İzmit-Ankara arasını 1892 yılında, Eskişehir-Konya arasını da 1896 yılında hizmete açmıştır. Bu dönemde Osmanlı Devleti Ankara-Kayseri-Sivas hattında da bir demiryolu planlaması yapmış; ancak buradaki arazinin elverişsizliğinden dolayı çok pahalıya mal olacağı değerlendirilmiş⁸²⁴ ve daha da önemlisi Rusların engelleme çalışmalarıyla gerçekleşmemiştir.⁸²⁵

Hattın Kayseri ve Sivas'a kadar uzatılamaması Rusların lehine olmuş ; I.Dünya Savaşında Kafkasya'da bulunan III. Ordunun İstanbul'dan ikmalinde çok büyük sıkıntıların yaşanmasına sebep olmuştur. Trabzon limanının Rus Deniz kuvvetleri tarafından abluka altına alınarak kullanılamaması, Kafkaslarda konuşlu III.Orduyu sadece karayolundan ikmale zorunlu bırakmıştır. Dolayısıyla, aynı anda IV ve VI. Orduların ikmali için kullanılan Anadolu-Bağdat Demiryolları hattına

⁸²⁰ ATASE Arşivi, BDH: Kls 869, Dos.947, Fih.2-301

⁸²¹ Sean McMeekin, **a.g.e.**, s.50

⁸²² Kahya, **a.g.m.**, s.213-214

⁸²³ McMeekin, **a.g.e.**, s.65-66

⁸²⁴ Müderrisoğlu, **a.g.e.**, s.92; Kahya, **a.g.m.**, s.213

⁸²⁵ Karal, **a.g.e.**, C.VIII., s.176

ayrıca III. Ordu ikmalı de eklenmiştir. III. Ordu personel ve malzemesi tren hattının en son ulaştığı yer olan Ankara'dan karayolu ile yaklaşık 900 km. uzunluğundaki Kayseri-Sivas-Erzincan-Erzurum hattı kullanılarak 42 gün sonra Erzurum'a ulaşabilmiştir. Bu durum Kafkas ordusunun lojistiğinin aksamasına sebep olmuştur.⁸²⁶ Oysa I. Dünya Savaşı öncesi iptal edilen hattın yapımı gerçekleşmiş olsa idi, III.Ordu lojistiğinde Sivas'a kadar bu demiryolu hattı kullanılabilir; personel ve zaman tasarrufu sağlanabilirdi.

Hattın diğer bölümü Konya-Bağdat arasındır. Konya'da son bulan Anadolu hattının Bağdat'a kadar olan bölümünün imtiyazını alabilmek için 1898 yılında Alman Prens II. Wilhelm yanında Dutsche Bank Genel Müdürü Giorgio Siemens ile birlikte ikinci kez Osmanlı Devleti'ni ziyaret etmiştir.⁸²⁷ Bu ziyaret, Osmanlı Alman ilişkilerinde Bağdat demiryolları problemi dışında çok daha önemli tesirler yapmıştır. Alman Prens İstanbul'dan başka Kudüs ve Şam'ı da ziyaret etmiştir. Buralarda verdiği demeçlerde kendisinin dünyadaki 300 milyon halifenin tanıdığı Osmanlı padişahının dostu olduğunu, Alman İmparatorluğu'nun gerektiğinde Osmanlı Devleti'ni himaye edeceğini ve Osmanlı Ordusunun ikmalinde destek olacağını ilan etmiştir.⁸²⁸ 23 Aralık 1899 tarihinde Osmanlı Devleti'nden Ticaret ve Nafia Nazırı Zihni Paşa ile Almanya İmparatorluğu'ndan Doutsche Bank ve Anadolu Şimendifer Kampanyasını temsilen Siemens tarafından anlaşma imzalanmıştır. Sultan Abdülhamir'in hattı satınalma hakkını da saklı tuttuğu bu mukavele ile Almanlar Konya'dan başlayıp Bağdat üzerinden Basra'ya varacak hattı en geç 8 yıl içerisinde bitireceklerdir.⁸²⁹ Ancak, Almanlarca alınan imtiyaz tam 3 yıl sonra, 1902 tarihinde II. Abdülhamit'in onaylaması ile yürürlüğe girebilmiştir. Bu anlaşma ile Almanlar Konya'dan Basra Körfezine kadar ulaşacak ana hattın ve İskenderun limanı başta olmak üzere bazı limanların 99 yıllığına işletme hakkını elde etmişlerdir.⁸³⁰

İnşa edilecek Berlin-Bağdat demiryolu hattı için Almanların öz sermayeleri yetersiz kaldığından bu hat için de "Bağdat Demiryolu Şirketi" kurulmuştur. Şirketin

⁸²⁶ Ögün, **a.g.e.**, s.231-232; McMeekin, **a.g.e.**, s.305

⁸²⁷ Lothar Rathmann, **Alman Emperyalizminin Türkiye'ye Girişi**, Ragıp Zarakolu (çev), III.Baskı, İstanbul, Belge Yay., 2001, s.85

⁸²⁸ Karal, **a.g.e.**, C.IV., s.177

⁸²⁹ McMeekin, **a.g.e.**, s.62

⁸³⁰ Rathmann, **a.g.e.**, s.85

kuruluş sermayesi 15 milyon franktır.⁸³¹ Şirkete Osmanlı Devleti ile birlikte projenin planlamasından bitirme aşamasına kadar kendi çıkarlarını göz önünde bulundurmak için birçok platformda girişimlerde bulunan Avusturya, İtalya, İsviçre %20, Almanya %40, Anadolu Demiryolu Şirketi %10 ve Fransız Osmanlı Bankası %30 oranında katılım sağlamışlardır.⁸³²

Bağdat hattının genel anlamda inşası yine demiryolu yapımında teknolojik üstünlüğü kabul edilen Alman şirketlerine verilirken Suriye kısmı için Fransız şirketlerine, Basra-Bağdat kısmı içinse İngilizlere bazı imtiyazlar verilmiştir.⁸³³ Almanya Anadolu-Bağdat demiryolları hattının imtiyazının büyük bir kısmını elde etmekle, 1888 yılında Osmanlı Devleti ile olan 11.000.000 marklık ihracatını 1911 yılında yaklaşık 10 kat artırarak 112.800.000 marka yükseltmiştir. 1911 yılında Alman şirketleri hattın süratle tamamlanabilmesi için aynı anda hem Bağdat'tan hem de Konya'dan İnşaata başlamışlardır. Bunun için gerekli olan sermaye Dutsche Bank tarafından temin edilmiştir. Temin edilen sermaye ile 1914 yılına kadar 91 km'lik Bulgurlu-Ulukışla ve Karapınar, 18 km'lik Durak-Yenice, 151 km'lik Adana-Mamure, 59 km'lik Toprakkale-İskenderun, 304 km'lik Raco-Halep ve Telepyat ve 120 km'lik Bağdat-Samerra olmak üzere toplam 632 km'lik hat döşenmiştir.⁸³⁴

Fransızlar, ağırlıklı olarak Suriye bölgesinde Şam ile Halep arasındaki“Şam-Hama ve temdidi” hattı ile liman bağlantı demiryollarını döşemişlerdir. İngilizler ise zaten siyasi olarak kontrollerinde bulunan Irak ve Basra körfezinde Osmanlı Devleti ile 1910 yılında anlaşma yapmışlardır. Anlaşmaya göre, İngilizler hattın Bağdat'tan Basra'ya kadar uzatılmasını ve belli bir oranda sermaye koymayı, buna mukabil Osmanlı ve Alman Devletleri ise hattın Basra-Kuveyt kısmının İngilizler tarafından inşa edilerek işletilmesini ve Kuveyt'te bir liman yapılmasını kabul etmişlerdir. Ayrıca, Osmanlı Hükümeti bu anlaşmayla Irak nehir ve petrol işletme imtiyazlarında

⁸³¹Murat Özyüksel, **Osmanlı Alman İlişkilerinin Gelişim Sürecinde Anadolu Bağdat Demiryolları**, İstanbul, Alba Yay., 1988, s. 193

⁸³²Erdem Karaca, “Osmanlı Devleti'nde Birinci Dünya Savaşı Öncesi Şimendifer (Demiryolları) Meselesi (1913-1914)”, **OTAM Dergisi**, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 2011, Sayı 27/Bahar 2010, s.90

⁸³³Süleyman Kocabaş, **Pencermenizmin Şark'a Doğru Politikası: Tarihte Türkler ve Almanlar**, İstanbul, Vatan Yay., 1988, s.76

⁸³⁴Akalan, **a.g.t.**, s.39

İngilizlere rüçhan hakkı tanımayı kabul etmiştir. Ancak yaklaşan I.Dünya Harbi bu anlaşmanın tam olarak uygulanmasına imkân vermemiştir.⁸³⁵

Demiryolu yapımını üstlenen şirketler Osmanlı Devleti'nden ülkenin güvenliğini ilgilendiren konular hariç çok geniş imtiyazlar almışlardır.⁸³⁶ Örneğin hattın yapımında kullanılan tahta ve beton traversler için hat yakınlarındaki ormanlar ile kireç ve taş ocaklarını bedelsiz olarak kullanmışlardır. Ancak Osmanlı Devleti'nde imal edilemeyen lokomotif ve diğer makineler bedeli Osmanlı Devletince ödenmek üzere gümrüksüz olarak yurtdışından getirilmiştir.⁸³⁷ Yine hattın 20 km.'lik çapı içerisindeki yerlerde bakır ve kömür çıkarılmasına ilişkin geniş çaplı hibe ile kazı hakları elde edilmiştir.⁸³⁸

Osmanlı Devleti tarafından Bağdat demiryolları hattı için yabancı şirketlere verilen imtiyazlar Devletin en yüksek organında Osmanlı Meclis-i Meb'usani'nda 1876-1908 yılları arasında her boyutu ile tartışılmıştır. Konu ile ilgili verilen önergeler genel anlamda iki konu üzerinde yoğunlaşmıştır. Birincisi, İdare ve Sarayın özel çıkarlarının önüne geçilmesi amacıyla, yabancılara büyük bir gizlilik içinde verilen imtiyazlarla ilgili meclisin bilgilendirilmesi, bundan sonra verilecek imtiyazların Meclisin onayına sunulmasıdır. İkincisi ise verilen imtiyazların uygulanıp uygulanmadığının denetlenmesine yöneliktir.⁸³⁹

I.Dünya Savaşı öncesi, Anadolu-Bağdat hattı incelendiğinde, hattın 38 km'lik Karapınar-Durak, 100 km'lik Mamure-Raco, 723 km'lik Telebyat-Nusaybin-Tikrit-Sammera gibi toplam 861 km'lik kısımları tamamlanamamıştır. Bu boşluklardan Karapınar-Durak arası Toros, Mamure-Raco arası da Amanos dağlarının zorluklarından kaynaklanmıştır.⁸⁴⁰ Hattın tamamen açılmamış olmasına rağmen yine 1912 yılında 288.833, 1913 yılında 407.474 ve nihayet 1914 yılında ise 597.675 kişi bu Bağdat demiryolu hattından faydalanmışlardır.⁸⁴¹

⁸³⁵ Onur, **a.g.e.**, s.21-25

⁸³⁶ Leyla Şen, **Türkiye'de Demiryollarının ve Karayollarının Gelişim Süreci**, Ankara, Tesav, 2003, s.24

⁸³⁷ Kahya, **a.g.m.**, s.211-218

⁸³⁸ McMeekin, **a.g.e.**, s.63

⁸³⁹ A. Gündüz Ökçün, **Osmanlı Meclis-i Mebusanında Bağdat Demiryolu İmtiyazı Üzerine Yapılan Tartışmalar**, Ankara Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, cilt: XXV, No: 2, Haziran 1970, Ankara, s. 15-17

⁸⁴⁰ Onur, **a.g.e.**, s.25

⁸⁴¹ Karaca, **a.g.m.**, s.102

Ancak, Anadolu-Bağdat Demiryolları hattı Konya-Adana arasında Toros Dağları ve Adana ile Halep arasında Amanos dağlarında kesintiye uğradığı ve hattın ilerisine malzeme taşıyabilecek deniz yolu da olmadığı için Suriye hattına ne yeni vagon ne de ağır malzeme sevkiyatı yapılamamıştır. Savaşın başlarında Toros Dağlarındaki boşluk dekovil hattıyla işletilmeye başlansa bile⁸⁴², her iki tünelin tamamlanarak hattın tamamen ulaşımına açılabilmesi için Alman ve Avusturyalı mühendisler ve Menzil teşkilatı içerisindeki amale taburları görev yapmışlardır.⁸⁴³

Anadolu-Bağdat demiryolu hattı Osmanlı Devleti'nin kuzey, doğu ve güney sınırlarında konuşlu üç ordusunun hem Anadolu hem de merkezle olan tek bağlantı hattıdır. Bu denli öneme haiz hattın tamamının I.Dünya Savaşı başlangıcına kadar kullanıma açılmaması, açılan hatlardan bir kısmında da ray açıklıklarında farklılıklar bulunması, savaş boyunca Osmanlı Devleti'nin ve özellikle ordusunun uğraşısı olmuştur. Merkezden IV.Ordu bölgesine malzeme sevkinde aşağıdaki prosedür işlemiştir.

Müttefik Devletlerden IV.Ordu bölgesine sevk edilen malzeme öncelikle Avrupa yakasının son tren istasyonu olan Sirkeci garına gelmekte, bölgede bulunan çok sayıda depoya geçici olarak depolanmayı müteakip vapurlarla boğazın Anadolu kıyısındaki Haydarpaşa istasyonuna getirilerek trenlere yüklenmektedir. Trenlere tahmil ve tahliye faaliyeti için çok sayıda personel her iki istasyonda da istihdam edilmiştir. Bu maksatla Makriköy-Haydarpaşa arasında çok sayıda mavnaya çalıştırılmıştır.⁸⁴⁴

Anadolu Demiryolları tarafından işletilen tren işletmesinde herhangi bir aksaklık olmaz ise 3 gün sonra Toros Dağlarının kuzey eteğindeki Pozantı istasyonuna gelmektedir. 77 km. uzunluğunda ve 1500 m. rakımdaki tüneli geçtikten sonra Pozantı-Çamalan-Yenice istasyonları arasında önceleri her çeşit hayvan kol ve katarları, 1916 yılından sonra ise Alman kamyon kolları vasıtasıyla 2-4 günlük sürede yürüyüşlerle dağdan geçerek Yenice istasyonuna gelmekte ve orada yeniden trenlere yüklenmekte; Amanos dağlarının batısındaki tünel girişi olan Mamure istasyonuna kadar nakledilmektedir. Malzemeler Mamure'den Tünelin doğu çıkışı

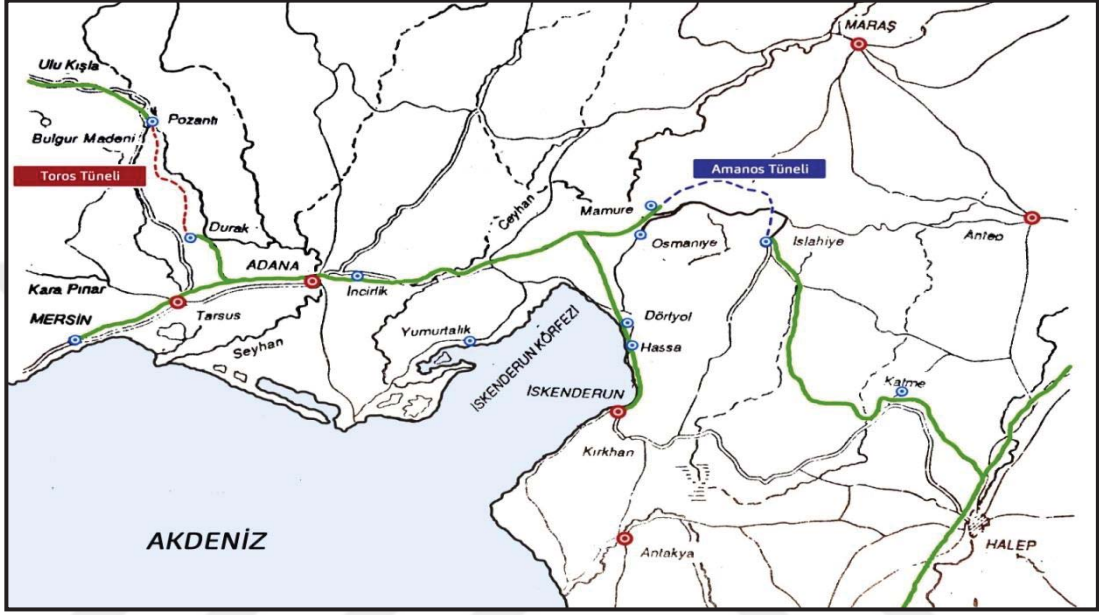
⁸⁴² Atay, **a.g.e.**, s.128-129

⁸⁴³ Mutlu, **a.g.e.**, s.98-100; Pomiankowski, **a.g.e.**, s.84-85

⁸⁴⁴ Arıkan, **a.g.e.**, s.186

olan İslahiye'ye kadar küçük dekovil hatları vasıtasıyla taşınmışlardır.⁸⁴⁵ İslahiye'de tekrar trenlere yüklenen malzemeler Rayak'a kadar gelmekte, orada normal hattan dar hatta⁸⁴⁶ tekrar nakil olmaktadır. IV. Ordu bölgesine Avrupa'dan sevk edilen malzeme Sirkeci, Haydarpaşa, Pozantı, Yenice, Mamure, İslahiye ve Rayak olmak üzere yedi defa elleçlemeye tabi tutulmaktadır.⁸⁴⁷

Toros ve Amanos Tünellerini gösterir harita aşağıdadır.⁸⁴⁸

Harita 6: Toros ve Amanos Tünelleri

Hat üzerindeki Toros ve Amanos tünellerinin tamamlanamaması, hattı müşterek olarak kullanan Suriye ve Filistin'de konuşlu IV.Ordu, Erzurum'da konuşlu III. Ordu ve Bağdat'ta konuşlu VI. Ordu birliklerinin gerek personel ve gerekse malzeme nakillerinde ve tahliyelerinde gecikmelere sebebiyet vermiş; menzil hizmetlerinde aksaklıklara sebep olmuştur. Ray açıklıklarının farklılığı ise, vagonların büyüklüğünü, taşıma kapasitelerini ve hızlarını farklı kılmış; bu durum askeri açıdan lojistik faaliyetlerinin icrasında dezavantajlara sebep olmuştur.

⁸⁴⁵ Dekovil hattı ve yapımında kullanılan araç ve gereçlere ait fotoğraflar EK-14'de gösterilmiştir.

⁸⁴⁶ Demiryolu hatları rayların genişliklerine göre dar, standart ve geniş olmak üzere üç farklı gruba ayrılmıştır. Ray aralarındaki 1.435 mm. genişlik standart olarak kabul edilmiş, bu mesafenin altındaki ray açıklığı dar hat, üzerindeki genişlikler ise geniş hat olarak kabul edilmiştir. Süleyman Ergüven, Şam-Hama Demiryolu İmtiyazı, İnşaatı ve İşletilmesi (1893-1912), T.C.Marmara Üniversitesi Tarih Araştırmaları Enstitüsü Türk Tarihi ABD, **Basılmamış Yüksek Lisans Tezi**, İstanbul, 2019, s.41

⁸⁴⁷ Kress, a.g.e., s.170

⁸⁴⁸ Mareşal Fevzi Çakmak, **Birinci Dünya Savaşı Doğu Cephesi**, Gnkur ATASE Yay.,Gnkur Basımevi, Ankara, 2005, s.Kroki 70

Özellikle hat değişimlerinde vagonların uyumsuzluğundan dolayı malzemenin elleçlemeye tabi tutulması, tren ile bu hat üzerinde sevk edilen malzemelerin ihtiyaç sahibi birliklere istenilen miktar, yer ve zamanda, tam ve sağlam olarak ulaştırılmasını engellemiştir. Birkaç defa elleçlemeye tabi tutulan malzemeye ait ambalajlarının yırtılarak deforme olmasına, malzemenin bozulmasına, kaybolmasına ve hatta çalınmasına neden olmuştur.

Malzemenin uzun süre bekletildiği Toros dekovilleri, Halep, Rayak ve Şam istasyonları erzak ve malzeme nakli için tehlikeli sayılabilecek yerlerdir. Buralarda görev yapan personel şeker gibi kıymetli erzaktan ihtiyacı olan kısımlarını almışlardır. Örneğin iki vagon dolusu şekerden ancak 500-600 kg. kadarı cephedeki birliklere ulaştırılmıştır. Bu miktarın dağıtılmasıyla bir subaya neredeyse bir kahvelik yaklaşık 17 gr. şeker düşmüştür.⁸⁴⁹

Ayrıca malzemeyi vagondan vagona nakledecek Menzil müfettişlikleri ve kolordular kadrosunda görev yapan tahmil-tahliye personelinin artışına ve belki de hepsinden önemlisi zaman kaybına neden olmuştur. İkmalin zamanında yapılaması askerin savaşma azmini, moral ve motivasyonunu olumsuz etkilemiştir. Sonuçta bu hattı müşterek olarak kullanan orduların düşmanları karşısında yenilmesine sebep olmuştur.

3.2.2 Hicaz Demiryolları Hattı

Suriye-Filistin cephesinde konuşlu IV.Ordunun harekât alanında Anadolu-Bağdat demiryolu hattının yanında ayrıca Devletin güneyindeki Arap yarımadasına, kutsal topraklara doğru uzanmış kısmının merkezle olan irtibatını sağlayan Hicaz demiryolları hattı ve bu iki hattı Halep ile Şam arasında birbirine bağlayan Şam-Hama ve temdidi hattı bulunmaktadır. Hicaz Hattının açılmasındaki esas amaç Sultan Abdülhamit'in halifesi konumunda bulunduğu Müslümanları kendi saflarına çekerek mevcut konumunu güçlendirmek, Arapların yaşadıkları bölgelerdeki isyanlara son vermek ve bu yönde yapılacak bir askeri harekât için seferberlik kapsamında süratle yığılma ve sevkîyat yapabilmektir.⁸⁵⁰ Müslümanların dini inançlarını daha kısa zamanda ve rahat bir şekilde yerine getirmeleri için inşa edilen bu hat, I.Dünya

⁸⁴⁹ Vecihi, **a.g.e.**, s.24

⁸⁵⁰ Ali Akyıldız, İzmir-Aydın Demiryolu, Marmara Üni. Sosyal Bilimler Enstitüsü **Basılmamış Yüksek Lisans Tezi**, İstanbul, 1987, s.31; Akalan, **a.g.t.**, s.11; Ufuk Gülsoy, **Hicaz Demiryolu**, İstanbul, Eren Yayıncılık, 1994, s. 31-32; McMeekin, **a.g.e.**, s.69

Savaşı'nda IV. Ordunun ikmal ve tahliyesinde kullanılmak üzere teşkil edilen Menzil hizmetlerinde kullanılmıştır. Savaş boyunca teşkil edilen Ordu, I. ve Çöl menzilleri bu hat üzerinde teşkil edilmiştir.⁸⁵¹

Anadolu-Bağdat hattının Hindistan, bu hattında Mısır istikametini tehdit ettiği gerekçesiyle yapımına planlama aşamasından itibaren İngilizler tarafından muhalefet edilmiştir. İngiltere'nin bu muhalefedinin önüne geçebilmek maksadıyla Osmanlı Devleti'nce Hicaz demiryolları hattına dini bir mahiyet verilmeye çalışılmıştır. Bu kapsamda Müslümanlar iane vermeye davet edilmiş, Hicaz pulları basılmış ve kurban derileri toplanmış; neticede hattın yapımı için 20.000.000 altın frank elde edilmiştir. Hatta kullanılacak raylar İstanbul'daki tersanelerde dökülmüş, traversleri ormanlardan temin edilmiş ve inşaatında Türk mühendisleri ile Müslümanlar kullanılmıştır.⁸⁵² Bu iş için gönüllülük ilkesi dışında toplanan tek para İmparatorluk bünyesindeki memur ve subayların aylıklarından kesilen %10'luk bir orandır.⁸⁵³

Tespit edilen hat, Şam-Dera-Amman-Medine ve Mekke istikametidir. Hattın tamamlanmasıyla Osmanlı Devleti Arabistan yarımadasını tam olarak kontrol edebilmesi ve askeri bir üstünlük sağlanması öngörülmüştü.⁸⁵⁴ Hattın yapımına 1 Eylül 1900 tarihinde Şam'da başlanmış ve tam sekiz yıl sonra II.Abdülhamit'in tahta çıkışının 33. yıldönümü olan 1 Eylül 1908 tarihinde hattın Medine'ye ulaşmasıyla tamamlanarak resmi törenle hizmete açılmıştır.⁸⁵⁵ 1320 km'lik ana hattın işletilmeye açılması ile Şam Medine arası deve kervanları ile 345-350 saatte⁸⁵⁶ alınmaktayken, bu süre demiryolları ile 72 saate inmiştir.⁸⁵⁷ Hicaz Demiryolları hattından 1908-1913 yılları arasında 967.845 sivil 344.062 asker olmak üzere toplam 1.311.907 personel taşınmıştır. Ancak, I.Dünya Savaşının başlamasını müteakip hattın tamamı askeri amaçlar için tahsis edilmiştir.⁸⁵⁸ Hattın toplam maliyeti ise 3.456.926 lirayı

⁸⁵¹ ATASE Arşivi, BDH: Kls. 1139, Dos.76, Fih.2-22

⁸⁵² Onur, **a.g.e.**, s.26; Seyfi Yıldırım, "Cumhuriyet Dönemi Demiryollarının Gelişiminde Etkili Olan Faktörler", **Cumhuriyet Döneminde Demiryolları Sempozyumu**, AKDTYK ATAM Yay., Ankara, 2010, s.

⁸⁵³ Edward Mead Earle, **a.g.e.**, s.29-30

⁸⁵⁴ Ergüven, **a.g.t.**, s.7

⁸⁵⁵ Murat Özyüksel, **Hicaz Demiryolu**, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yay., 2000, s.41.,82-83

⁸⁵⁶ Zekeriya Kurşun, "XIX. Yüzyılda Şam-Medine Hac Yolu Lojistiği", **Türklük Araştırmaları Dergisi** S:19 (Ayrıbasım), Marmara Üni. Fen-Edebiyat Fakültesi- İstanbul, s.348

⁸⁵⁷ Ufuk Gülsoy, **Hicaz Demiryolu**, İstanbul, Eren Yayıncılık, 1994, s. 59-63; Öztürk İ., **a.g.t.**, s.78; Akalan, **a.g.t.**, s.27

⁸⁵⁸ Beyoğlu, **a.g.e.**, s.213-214

bulmuştur. Diğer hatlara göre maliyetin düşüklüğünde Hattın yapımında askeri birliklerin kullanılmış olmasıdır.⁸⁵⁹

Fransız şirketleri tarafından tamamlanan bu hatta Humus-Trablusşam, 167 km'lik Dera-Müzeyrep-Bisan-Afule-Hayfa, 100 km'lik Şam-Müzeyrep, 147 km'lik Şam-Beyrut⁸⁶⁰ ile 87 km'lik Yafa Kudüs şube hatları eklenmiştir. Eklenen bu hatların tamamı I.Dünya Savaşı öncesi 1911 yılına kadar kullanıma açmıştır. Bu hatlardan Beyrut-Şam-Havran, Şam-Hama ile Humus-Trablusşam hatları dar hat olarak bilinen 1,05 m'lik ray açıklığı ile döşenirken diğer hatlar 1.40 m ray açıklığı ile döşenmiştir.⁸⁶¹ Fransızlar tarafından döşenen Şam'dan başlayıp Halep'te biten toplam 681 km'lik "Şam-Hama ve temdidi" hattı ile Anadolu- Bağdat hattı ve Hicaz hattı birbirine bağlanmıştır. Ayrıca bu hatta bağlanan Trablusşam-Humus hattı ile Trablusşam limanından; Beyrut-Şam hattı ile Beyrut limanından; Hayva –Dera hattı ile Hayfa limanından ve Yafa-Kudüs hattı ile Yafa limanından Avrupa'ya malzeme ve personel nakli gerçekleştirilmiştir. ⁸⁶² 1893 yılında "Şam-Birecik" ismiyle Osmanlı tebaasından Yusuf Mutran Efendi'ye verilen hattın imtiyazı, daha sonraları Fransızlara verilmiştir. 18 yıl sonra 1911 yılında tamamlanıncaya kadar Fransızların bölgeye tamamen hakim olmak istemeleri ve Osmanlı Devleti ile fiyat konusundaki anlaşmazlıklar sebebiyle hattın yapımı bazen durmuş, bazen de Osmanlı Devleti Şam Der'a arasındaki mevcut hattın batısına Şam –Müzeyrap arasına alternatif bir hat inşaa ederek bölgedeki Fransız gücünü kırmaya çalışmıştır. ⁸⁶³

Hattın tamamlanmasını müteakip, saatte 20-30 km. hız kapasitesine sahip kömürle çalışan 30 adet lokomotif; 320'si 15 ton kapasiteli üstü açık yük vagonu, 38 adedi kapalı yük vagonu ve 8 adedi de bagaj vagonu olmak üzere toplam 366 adet yük vagonu; 21 adedi III, 2 adedi II, 1 adedi I ve 1 adedi mescit vagonu olmak üzere toplam 25 yolcu vagonu ile taşıma yapılmaya başlanmıştır. Lokomotif ve yolcu

⁸⁵⁹ Öztürk İ., **a.g.t.**, s.79

⁸⁶⁰ 1895 yılında işletmeye açılan Şam-Beyrut hattında 25 istasyon bulunmaktadır. 147 km'lik bir mesafe trenle yaklaşık 9:30 saatte alınabilmektedir. Bu hat Beyrut limanından başlamaktadır. Bu limanına gelen yolcu, eşya, hayvan, ticari mallar, posta nakliyatları ve asker sevkiyatının Şam merkezine ulaştırılmasında kullanılmıştır. Asker sevkiyatında 2. Sınıf arabaların kullanılacağı, ulaşım bedelinin yarısının alınacağı ve savaş esnasında tüm demiryolları idaresinin askeri nakliyat için tahsis edileceği şirket ile Ticaret ve Nafia Nezareti arasında yapılan anlaşmada belirtilmiştir. Züleyha Yavuz, Beyrut- Şam Demiryolunun İnşası ve İşletilmesi (1891-1914), Marmara Üni. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, **Basilmamış Yüksek Lisans Tezi**, İstanbul, 2010, s.41-44

⁸⁶¹ Kahya, **a.g.m.**, s.212; Onur, **a.g.e.**, s.21-25

⁸⁶² Ergüven, **a.g.t.**, s.17

⁸⁶³ Ergüven, **a.g.t.**, s.92

vagonlarının tamamı Alman Krauss, Hohenzollern fabrikalarında, yük vagonları ise Belçika fabrikalarında imal edilmiştir. Sadece I.sınıf yolcu ve mescit vagonları Bahriye Teranesi fabrikasında üretilmiştir. Bilahare 13 adet lokomotif, 6 adedi hayvan ve 15 adedi su nakliyesi için 25 tonluk sarnıç vagonu⁸⁶⁴ olmak üzere 156 adet yük vagonu ile 6 adet daha yolcu vagonu sipariş verilmiştir.⁸⁶⁵

Bu hat üzerinde Mısır'a karşı yapılabilecek bir askeri harekâta katkı sağlayabileceği düşünülen Maan-Akabe şube hattı⁸⁶⁶ ile Medine'de biten hattın Mekke-Cidde ve Yemen'e uzatılarak uzun vadede Arabistan üzerinden Irak'a bağlanması fikri İngilizlerin engellemeleri sonucu yapılamamıştır.⁸⁶⁷

Hattın yapımı ile bölgede Osmanlı Devleti'nin güçleneceği, buna mukabil Mekke emirlerinin hâkimiyetlerini ve Bedevilerin de gelir kaynaklarını kaybedecekleri fikri hattın zamanında yapılmasını engellemiştir.⁸⁶⁸ Bütün zorluklara, yaşanan salgın hastalıklara rağmen hattın tamamen yerli kıtalar tarafından yapılmış olması gelecekte Türk demiryolcularının yetiştirilmesi açısından da önemlidir. Yine hattın I.Dünya savaşı öncesi tamamlanmış olması, harp esnasında Suriye ve Arabistan bölgelerinde icra edilen harekâtlar için Anadolu'dan asker ve malzeme nakliyatının yapılmasına kolaylık sağlanmıştır. Ancak bu hattın yapımı da tıpkı Anadolu-Bağdat demiryolları hattı gibi farklı firmalar ve zamanlarda gerçekleştirildiğinden raylar arası genişliklerin farklılığından kaynaklanan problemlerle bu hat üzerinde yapılan askeri nakliyatlarda da karşılaşmıştır. Hat özellikle Süveyş Kanalına doğru yapılan I.ve II.Kanal harekâtında ve Suriye'nin savunulmasında yoğun olarak kullanılmıştır.⁸⁶⁹

3.2.3 I.Dünya Savaşında Demiryolu İşletmeciliği:

I.Dünya Savaşının başlangıcında Osmanlı Devleti sınırları içinde Fransız ve İngiliz şirketlerine ait İzmir-Aydın, İzmir-Kasaba, Şam-Hama ve Mudanya-Bursa hatlarından oluşan toplam 1997 km'lik hat; Avusturya şirketlerine ait 591 km'lik

⁸⁶⁴ Sarnıç vagonları kullanılmaya başlanılmadan önce, çölde gerekli olan su ihtiyacının karşılanabilmesi için, bazı üstü açık yük vagonlarına geçici olarak 8'er metreküplük su tankı ilave edilmiştir.

⁸⁶⁵ Auler Paşa, **Hicaz Demiryolu İnşa Edilirken I, Şam-Maan Hattı**, Çev.Eşref Bengi Özbilen, Türkiye İş bankası Kültür Yay., I. Basım, Haziran 2017, İstanbul, 75-76-77

⁸⁶⁶ Gülsoy, **Hicaz Demiryolu**, s. 59-63;

⁸⁶⁷ Öztürk İ., **a.g.t.**, s.80

⁸⁶⁸ Özyüksel, **Hicaz Demiryolu**, s.274

⁸⁶⁹ Onur, **a.g.e.**, s.26-27-28

Şark demiryolları hattı; Alman şirketlerine ait 1265 km'lik Anadolu-Bağdat hattı ile inşaat- işletme ve bakımı tamamıyla Osmanlı Devleti'ne ait olan 1558 km'lik Hicaz hattı ve şubeleri olmak üzere toplam 5411 km'lik bir demiryolları hattı bulunmaktaydı. Bu uzunluğun yaklaşık 1/3'ü öz Türk malı, diğerleri ise yabancı şirketlerin malı durumundaydı.⁸⁷⁰

I.Dünya Savaşın ilanı ile beraber demiryolları hatlarının Osmanlı Devleti tarafından işletilmesi maksadıyla “Askeri Demiryolları Umum Müdürlüğü” kurulmuştur.⁸⁷¹ Bu idarenin ilk icraatı, Anadolu Osmanlı Demiryolları şirketinin imtiyaz mukavelesinin 26. maddesine bakılmaksızın Osmanlı Devleti ile harp halinde bulunan İngiliz ve Fransız şirketlerinin işlettikleri hatlara⁸⁷² el koymak olmuştur.⁸⁷³ Daha sonra Osmanlı Devleti el koyduğu şirketlere ait hatları 03 Eylül 1916 tarihinde çıkardığı bir kanunla satın almıştır. Anadolu-Bağdat ve Şark demiryolları hatları ise aynı mukaveleye uygun olarak Osmanlı Devleti Müttefikleri tarafından işletilmeye devam edilmiştir.⁸⁷⁴ Harbin sonuna doğru ise işletme kısmına demiryolu hattı inşaat kısımlarının da eklenmesiyle “Demiryolları İnşa ve İşletme Askeri Müdüriyeti” kurulmuştur. I.Dünya savaşının sonunda Mondros Mütarekesinin imzalanmasını müteakip İtilaf Devletleri bütün yenik devletlerin demiryolları hatlarına el koymuşlar; Anadolu'nun bazı bölgelerindeki demiryollarını harpten önceki şirketlere iade etmişlerdir.⁸⁷⁵

Seferberliğin ilanı ile birlikte demiryolları alanında gerekli çalışmaları yapmak ve icra etmek maksadıyla Erkan-ı Harp Riyaseti bünyesinde 3.Şube olarak da bilinen Şimendifer Şubesi Müdürlüğü kurulmuştur.⁸⁷⁶ I.Dünya Savaşının başlamasını müteakip, Başkomutan Vekili ve Harbiye Nazırı Enver Paşa nakliyyatta yaşanabilecek sorunları en başından gidermek maksadıyla Şimendiferler Şubesi

⁸⁷⁰ Mehmet Özdemir, “Birinci Dünya Savaşı'nda Demiryollarının Kullanımı ve Bunun Savaşın Sonucuna Etkisi, **Dördüncü Askeri Tarih Semineri Bildiriler**, 1989, ATASE Yay., Gnkur.Basımevi, Ankara, s.369

⁸⁷¹ Günçan, **a.g.e.**, s.21

⁸⁷² Bu hatlar, Fransız şirketine ait olan 695 km.lik İzmir-Kasaba ve temdidi, 610 km.lik İzmir-Aydın ve şubeleri, Fransız şirketine ait 41 km.lik Mudanya –Bursa, D.H.P. şirketine ait 498 km.lik Beyrut-Şam ve Halep şubeleri, 86 km.lik Fransız şirketine ait Suriye demiryollarından Yafa-Kudüs arasındır. Onur, **a.g.e.**, s.28

⁸⁷³ Ergüven, **a.g.t.**, s.55

⁸⁷⁴ Onur, **a.g.e.**, s.28-29

⁸⁷⁵ Günçan, **a.g.e.**, s.28

⁸⁷⁶ Oluşturulan TMK gereği Şube Müdürü Alman, yardımcısı ise Türk'tür. İki kısımdan oluşan şubede birinci kısım Osmanlı subay ve personelinin, esirlerin ve malzemenin sevkiyatını gerçekleştirirken, ikinci kısım Alman ve Avusturya personelinin sevkiyatı, işletme malzemelerinin temini, işletme ve inşaat işleri ile ilgilenmektedir.

Müdüriyetinin Demiryolları İdaresi üzerindeki yetki ve sorumluluklarını belirten bir emir yayımlamıştır. Emirde, Demiryolları İşletmelerinin askeri çıkarlara uygun olarak yürüteceği, katarları askeri nakliyata uygun olarak tertip ve tanzim edeceği, mevcut memurların askeri komutanların emri altına gireceği, hat komiserleri ile istasyon komutanlıklarının Şimendifer Şubesi emrinde görev yapacağını ve vagon, lokomotif diğer malzemelerin temini ile tamir ve tevsi işlerine de yine aynı şubenin yetkili kılındığını bildirmiştir.⁸⁷⁷ Şimendifer Şubesi Müdüriyetince I.Dünya Savaşı süresince hattın geçtiği birçok yerleşim yerinde lokomotif, vagon ve arabalı vagon imalathaneleri ve tamirhaneleri açılıp işletilmiştir. Örneğin, Eylül 1917 tarihinde İslahiye, Halep ve Resülayn hattında arızalan 2 adet lokomotif 21 günde, 3 adet arabalı vagon 15'er günde ve 3 adet vagon ise malzeme tedarik edilemediği için 80'er günde tamir edilmişlerdir.⁸⁷⁸

Harbin başlaması ile birlikte, Şimendifer Şubesinde her türlü nakliyat sıkı bir denetim altına alınmış, öncelik askeri nakliyata verilmiş, arta kalan imkânlar nispetinde ticari taşımacılığa bırakılmıştır.⁸⁷⁹ Ancak, bazen müteahhitlere ait ticari amaçlı taşınması gereken malzemelerin, görevlilerce askeri malzeme gibi gösterilerek taşınmaya çalışılmıştır. Örneğin, 26 Şubat 1918 tarihinde, Sirkeci'den Haydarpaşa'ya nakil edilen askeri malzeme için kullanılan mavnalardan bazılarında buralarda görev yapan memurlarca Menzil Umum Müfettişliğinin malzemesi olarak gösterilerek izinsiz ilave dekovil malzemeleri yüklenildiği, yapılan incelemede bu malzemelerin Bağdat İnşaat Şirketine ait olduğu tespit edilmiştir. Suiistimalin önüne geçebilmek maksadıyla bundan sonra yapılacak taşımalarda şirket malzemelerinin taşınmaması ve taşınan kısımlarının da şirkete fatura edilmesi Menzil Umum Müfettişliğince istenmiştir.⁸⁸⁰

Savaş sırasında da askeri birlikler tarafından askeri amaçlı demiryolları yapımına devam edilmiştir. Bunlar, Karadeniz'den getirilen Ereğli kömürlerini İstanbul'a taşımak için inşa edilen Kâğıthane hattı, Çanakkale'deki birliklerin ikmal ve iâşesi için planlanan Uzunköprü-Keşan hattı, Başkomutanlığın gördüğü lüzum üzerine Yahşiyan'a kadar yapımı tamamlanabilen Ankara-Kayseri hattı, Suriye

⁸⁷⁷ Mehmet Özdemir, "Birinci Dünya Savaşı'nda Demiryollarının Kullanımı ve Bunun Savaşın Sonucuna Etkisi, **Dördüncü Askeri Tarih Semineri Bildiriler**, 1989, ATASE Yay., Gnkur. Basımevi, Ankara, s.373-374

⁸⁷⁸ ATASE Arşivi, BDH: Kls.589, Dos.46, Fih.003-13

⁸⁷⁹ Özdemir M., **a.g.b.**, s.374

⁸⁸⁰ ATASE Arşivi, BDH: Kls.968, Dos.1308, Fih.1

bölgesindeki Telebyat (Akçakale)-Nusaybin, Derbesiye-Mardin ile Samerra-Tikrit hatları, Kudüs Hattı ile Toros ve Amanos tünelleri inşaatlarıdır.⁸⁸¹ Anadolu Demiryolları Şirketi tarafından işletilen Anadolu-Bağdat demiryolları hattının Toroslar'daki Gülek Boğazı ile Amanos-Nur dağlarındaki Ayrancı tünelleri henüz açılmadığından bu bölgelerde hatlarının yapımına savaş boyunca devam edilmiştir. Hattın işletmeye açılmasına kadarki sürede bağlantılar Dekovil hatları ile sağlanmıştır.⁸⁸² Toros ve Amanos tünellerinin inşaatı ise harbin son günlerine doğru 9 Ekim 1918 tarihinde açılmıştır. Tünelin 40 km'lik kısmı dar hat olarak yapıldığından nakliyat aktarmalarla sağlanmıştır. Aynı yıl hattın Karapınar- Durak arası ve Amanos tünelleri de işletmeye açılmıştır. Böylece 1918 yılı Ekim ayında İstanbul-Halep arası doğrudan seferler yapılabilmektedir.⁸⁸³ Bu hatlardaki yapımın tamamlanması ile Kafkas, Irak ve Suriye-Filistin bölgelerinde görev yapan Orduların personel ve malzeme ikmali ile menzil faaliyetlerinin aksatılmadan yürütülmesi planlanmıştır.

Filistin Bölgesinde yapımına devam eden demiryolu inşaatının asıl amacı I. ve II. Kanal Seferleri ile Suriye'nin savunulmasına yöneliktir. I.Dünya Savaşından önce Afule'den Nablus'a kadar yapılması planlanan hat, 1914 yılında Sille istasyonuna ulaşmıştır. Mısır'ı tehdit için yapılan I.Kanal seferinde birlikler, Şam'dan trene bildirilerek Şam-Der'a-Afule yolu ile Kudüs hattının son istasyonu olan Sille'ye kadar gelmişler ve oradan itibaren Kanal'a doğru 350 km'lik yorucu bir yürüyüş yapmak zorunda kalmışlardır. II.Kanal seferinin yapılmasına karar verilmesi ile Kudüs'ten Çöle ve Kanal'a doğru demiryolu yapımına başlanmıştır. Afule-Nablus hattı 1914-1915 kışında Sebastiyne istasyonuna ulaşmıştır. Bu hat üzerindeki Mesudiye istasyonu başlangıç noktası sayılarak Birüs'sebi'ye ulaşmıştır. Burası çölden önceki son yerleşim yeri olması sebebiyle ikmal istasyonu olarak teçhiz edilmiştir.⁸⁸⁴ Buradan çöle doğru devam eden hat 1916 yılında Mesudiye'den 256 km. daha güneyde olan Hafiretülloca istasyonuna ulaşmıştır.⁸⁸⁵

Hattın döşenmesi tamamen askeri amaçlı olarak planlandığından II. Kanal seferinin başlaması ile hattın daha ileriye doğru döşenmesine gerek duyulmamıştır.

⁸⁸¹ Özdemir M., **a.g.b.**, s.370

⁸⁸² Günçan, **a.g.e.**, s.23

⁸⁸³ Onur, **a.g.e.**, s.30-31

⁸⁸⁴ Öztürk İ., **a.g.t.**, s.28

⁸⁸⁵ Özdemir M., **a.g.b.**, s.370

1,05 m.lik dar hat olarak döşenen Mesudiye- Hafiretüloca hattı 1,00 mlik Yafa-Kudüs hattı⁸⁸⁶ ile birleştirilmiştir. Bu hat, Hicaz demiryolları hattını inşa eden kıtalar tarafından onarılmıştır. Filistin Cephesinde bu hattın başka 1917 yılında Gazze müdafaaları esnasında Tine-Dersenayet ile Dersenayet- Beyelhanum, Dersanayet- Elhudi kısımları da ilave edilmiştir.⁸⁸⁷ Hicaz hattının 1908 yılında işletmeye açılmasıyla haftada 3 posta treni Şam’dan Maan’a ve Müdevvere’ye düzenli gidiş ve dönüş olarak çıkarılmış, ihtiyaç duyulduğunda ara seferler düzenlenmiştir.⁸⁸⁸

İngilizler, Irak’a çıkarma yapmalarını müteakip Filistin cephesinde olduğu gibi işgal ettikleri her yere normal demiryolu hattı döşemiştir. Irak’ta döşedikleri hatta, 1914 yılından önce Almanların Anadolu-Bağdat demiryolu hattı için Basra bölgesine yığılan demiryolu malzemelerinden yararlanılmıştır. İngiliz ordusu tarafından Basra’dan başlayan hat 1918 yılında Tikrit’e ulaşmıştır. Aynı yıl Bağdat-Tikrit arası da Almanlar tarafından döşenmiş olduğundan, harbin sonunda Basra-Tikrit arası işler duruma gelmiştir.⁸⁸⁹

3.2.3.1 I.Dünya Savaşında Askeri Demiryolu Birlikleri

Almanya’da 1866, Fransa’da ise 1870-1871 harbinden sonra tahrip, tamir ve işletme olarak teşkilatlanan askeri demiryolculuk, Osmanlı Devleti’nde ilk defa 1900 yılında “Hicaz Demiryolları Hattı Alisi İnşaat Kıtaları” ile birlikte daha ziyade inşaat birliği olarak başlamışlardır. Amele taburları olarak adlandırılan bu taburların subayları istihkâm sınıfından seçilirken erleri çeşitli sınıflardan meydana gelmiştir. Bu taburlar Hicaz hattının bitimine doğru günde 4 km.lik ray döşeme kapasitesine ulaşmışlardır.⁸⁹⁰ Hicaz Demiryollarının yapımının tamamlanmasını müteakip burada iki tabur şeklinde görevlendirilen amele taburlarına bir tabur daha eklenmek suretiyle alay teşkilatına geçilerek Rumeli bölgesinde kullanılmışlardır.⁸⁹¹ I.Dünya Savaşına gelindiğinde, Balkan Harbi demiryolları işletmeciliğinde kullanılan cer, hareket ve yol bölükleri olarak kullanılan ihtisas birliklerinin yanında işletme

⁸⁸⁶ Öztürk İ., **a.g.t.**, s.28

⁸⁸⁷ Onur, **a.g.e.**, s.29-30

⁸⁸⁸ Auler Paşa, **a.g.e.**, s. 79

⁸⁸⁹ Onur, **a.g.e.**, s.31

⁸⁹⁰ Özdemir M., **a.g.b.**, s.370-371

⁸⁹¹ Özdemir M., **a.g.b.**, s.371-372

birlikleri de kullanılmaya başlanmıştır.⁸⁹² Savaş başlangıcında sayıları 20 olan bu bölüklerin sayısı ihtiyaca binaen zamanla artmıştır.⁸⁹³

I.Dünya Savaşı süresince yurt içi kaynaklarının ordulara ulaştırılması Menzil Umum Müfettişliği tarafından planlanmış ve icra edilmiştir. Demiryollarının ordu bölgelerine ulaşan son istasyonlarıyla, ordu harekât bölgesinin geri alanındaki ordu hizmetler bölgesi, ordu ikmal noktalarına uzanan hat üzerindedir. Menzil Umum Müfettişliğine bağlı bu hatlar, hat komutanlıklarınca işletilmiştir.⁸⁹⁴

3.2.3.2 I.Dünya Savaşında Demiryolları ile Personel ve Malzeme Taşımacılığı

I.Dünya Savaşında Berlin-Bağdat demiryolları hattında personel ve harp malzemesi taşınmasında Alman yapımı lokomotifler kullanılmıştır. Alman yapımı lokomotifler ortalama 46 tondur. Saatte 23 km. süratle 168 ton yük çekme kapasitesine sahiptir. Vagonlar ise kendi 8 ton ağırlıkları ile birlikte ortalama 12 ton taşıma kapasitesine sahiptirler. Bu bilgiler ışığında, 800 mevcutlu bir taburu taşımak için; bir vagon 40 kişi ve 1 kişi malzeme ve silahıyla birlikte 100 kg hesaplandığında, bir vagon 4 ton karşılığı 100 personel taşır. Bu durumda vagonun toplam ağırlığı 12 ton olmaktadır. 800 mevcutlu bir tabur için 20 vagon 240 ton yükü taşınması gerekmektedir. Tabur Subayları ve subayların eşyalarının taşınmasında da aynı esaslar geçerlidir.⁸⁹⁵

Bu hesaplamalar ışığında, genel olarak gizli olmayan verilere göre, bir tabur ortalama 20-30 vagonluk 1 katarla; bir alay 3 ve bir tümen ise 10-12 katarla taşınabilir. Trene binmek için 1,5 saat, inmek için ise 45 dakika yeterlidir. 500 km'lik bir yolculuk klasik menzil sisteminde karayolu ile 14-15 günde kat edilebilecekken, demiryolları ile ortalama 2,5 günde ve personelin muhabere dayanıklılık gücünü kaybetmeden alınabilmektedir.⁸⁹⁶

Trenle personel sevkiyatı esnasında trenlerin yavaşladığı ya da askerlerin memleketlerine yaklaştığı istasyonlarda firar olayları yaşanmıştır. Firarların artmasındaki en büyük etken, konunun Askeri Ceza Kanunname hükümlerinde

⁸⁹² Onur, **a.g.e.**, s.73-80

⁸⁹³ Özdemir M., **a.g.b.**, s.371-372

⁸⁹⁴ İd.Faal.ve Loj s.167

⁸⁹⁵ Auler Paşa, **a.g.e.**, s.98; Arıkan, **a.g.e.**, s.186

⁸⁹⁶ Günçan, **a.g.e.**, s.82

geçmesine rağmen yeterince uygulanmamış olmasından, firar edenlerinin birçoğunun yakalanamamasından ve yakalananların ise geri hizmet birliklerinde daha rahat şartlarda askerlik hizmeti yapmalarından kaynaklanmıştır.⁸⁹⁷

Firarları önlemek maksadıyla bir dizi tedbirler alınmıştır. Örneğin, Cuma hutbelerinde firar konusu dini açıdan işlenmiş,⁸⁹⁸ menzil yolları üzerinde münferit olarak hiçbir askerin geçemeyeceği şekilde, menzillere ait istasyon, nokta ve hat komutanlıkları tarafından gerekli tedbirler alınmış, yakalananlar geri hizmetlerde amele taburlarında çalıştırılmış,⁸⁹⁹ bu suçu işleyen personele verilen idam cezaları tren hareket saatinden önce toplu olarak askerlere izlettirilmiş, trenlere de özel bölükler yerleştirilmiştir. Bu bölük personeli her vagonun giriş ve çıkışlarında silahlı olarak nöbet tutmuş; trenden atlayan personele ateş etmişlerdir.⁹⁰⁰

Alınan bütün tedbirlere rağmen firar olaylarının tam olarak önüne geçilememiştir. Örneğin, Romanya'dan Filistin'e gönderilen 26.Tümen, Haydarpaşa'dan Başkomutan Vekili ve Harbiye Nazırı Enver Paşa tarafından teftiş edilerek uğurlandıktan sonra Toros ve Amanos tünellerinde yaya yürüyüşü esnasında mevcudunun 1/3'ünü kaybetmiştir.⁹⁰¹ Ancak bazen firar etme durumu bulunmayan istihkâm, muhabere gibi sınıflara ait teknik personelin intikallerinde farklı durumlar yaşanmıştır. Bu tarz personele Trenlerin mola verdiği Adana, Tarsus ve Halep gibi büyük istasyonlarda askerlere izin verilerek ihtiyaçlarının giderilmesi sağlanmış, hatta nehir kenarlarında el bombaları ile balık avlamalarına bile izin verilmiştir.⁹⁰²

Personel için 20 vagon-240 ton luk vagon/yük haricinde, taburun ihtiyaç duyacağı malzemelerin taşınabilmesi için; vagon başına 6 hayvan olmak üzere 60 mekari için 10 vagon-120 ton; cephane, çadır ve ağılıklar için 23'er tonluk birer vagon ve tren başına 23 tonluk bir su tankeri 3 vagon-105 ton vagon gereklidir. Ortalama bir hesapla bir taburun 588 tonluk tüm ihtiyaçlarının sevki için 38 vagona ihtiyaç duyulmaktadır. Hicaz hattında, Şam'da bir günde 168'er ton çeken 10 tren

⁸⁹⁷ Avcı, **a.g.e.**, s.127

⁸⁹⁸ Et-Tercüman, **a.g.e.**, s.193

⁸⁹⁹ Avcı, **a.g.e.**, s.127

⁹⁰⁰ Arıkan, **a.g.e.**, s.188-189

⁹⁰¹ Altay, **a.g.e.**, s.1

⁹⁰² Arıkan, **a.g.e.**, s.188-189

yola çıkarılabilmektedir. Yani bir günde 3 tabur Şam'dan 458 km. uzaklıktaki Maan'a ortalama 23 km. hız yaparak 24 saatte nakledilebilmektedir.⁹⁰³

Aynı esaslarla yapılan hesaplamalarla, bir tümenin muharebedeki erzak, cephane ve yakıt sarfıyatı, icra edilen harekâtın türü, arazi ve hava durumuna göre değişiklik göstermekle birlikte ortalama 72-85 ton arasında hesaplandığında, bir günde bu kadar tonajın bütünleme ikmalinin yapılması gerekmektedir.⁹⁰⁴

Demiryolu taşımacılığın sağlamış olduğu imkân ve kabiliyetlerden I.Dünya Savaşı öncesinde de yararlanılmıştır. Örneğin, 1904 yılındaki Rus-Japon harbinde Japonya'nın galibiyetinde Japonya'nın iyi yetiştirilmiş ordularının yanında Rusya'nın insan kaynaklarını harekât alanına sevkinde tek hat olarak döşenmiş ve çok uzun olan Sibiry demiryollarının yetersizliğinin de etkisi büyük olmuştur.⁹⁰⁵ Yine, 1905 yılının yazında Yemen'deki karışıklıkları bastırmak üzere 28 Suriye Taburu Hicaz demiryolu ile Şam'dan Maan'a çok kısa sürede ve zahmetsizce nakledilebilmiş; Maan-Akabe arası demiryolu hattı olmadığı için 120 km.lik yolu yaya olara 4 günde kat etmişlerdir.⁹⁰⁶

Ali İhsan Sabis yetersiz demiryollarının insanı aldattığını belirttiği “Harp Hatıralarım Birinci Cihan Harbi” isimli kitabında I.Dünya Savaşı'nda her üç ordunun ikmal ve tahliyesinde kullanılan Anadolu-Bağdat demiryolu hattı için,

“.....Yalnız hat inşası göz boyamaktır. Beş yüz bin insan ve yüz bin hayvandan mürekkep bir ordunun her günkü erzak ve yem ihtiyacı en aşağı bir buçuk milyon kilo veya bin beş yüz ton tutar. Yalnız bunlar 150 vagon veya vasati otuzar vagondan mürekkep beş tren yapar. Eğer hattın randımanı daha iyi ise bazı meyiller, kavisler, istasyonların tertibatı, makaslar vs. kafi ise bir askeri tren 50 vagona kadar büyüyebilir. Bir ordunun ihtiyacı sadece erzak ve yemden ibaret değildir. Cephane, mühimmat, sıhhiye malzemesi, giyecek, hasta ve yaralı nakli vs. vs. Bunlarda en aşağı günde üç tren tutabilir. Şu halde beş yüz bin kişilik bir ordu için cepheye günde en aşağı 8 trenin gelmesi lazımdır. Eğer demiryolu hattının boyu, mesafesi trenle üç günde kat edilebilecekse, üç günde 8'er trenden 24 tren gidiş ve 24 tren geliş için lazım; bir o kadar da yedek malzeme ister ki, tamir, tathir, dinlenme vs. olabilsin. Şu halse üç günlük tren mesafesinde bulunan beş yüz bin kişilik bir ordu için, arkasındaki mevcut demiryolunun yetmiş trenlik 2100 adet vagonu, ve 70 lokomotif bulundurmak lazımdır. Bunlar mevcut olduğu taktirde ve hattın inşaatı her gün bu kadar trenin muntazam süratle işlemesine müsait ise bu demiryolu yarım milyonluk bir ordunun ihtiyacına kafi gelebilir. Aksi halde bu hatta güvenmemek, hattın

⁹⁰³ Auler Paşa, **a.g.e.**, s.98-99

⁹⁰⁴ Günçan, **a.g.e.**, s.82

⁹⁰⁵ Sabis, **a.g.e.**, C.I, s.92-93

⁹⁰⁶ Auler Paşa, **a.g.e.**, s.98-99

*kabiliyetine göre ordu toplamak lazımdır.*⁹⁰⁷
bulunmuştur.

değerlendirmesinde

Mevcut demiryolları hattının kapasitesi IV.Ordunun zorunlu ihtiyaçlarını ikmal etmekten bile uzakken, I.Dünya Savaşı boyunca Osmanlı Ordusunda personel ihtiyacını karşılamak maksadıyla bu hat üzerinden çok yoğun sevkiyat yapılmıştır. Birbirinden uzak cephelere yapılan bu sevkiyatlar zaten sınırlı taşıma kapasitesine sahip demiryolu hatlarını zorlamıştır. Örneğin, I.Kanal Harekâtı sonrasında IV.Ordu bölgesinden Çanakkale, Irak ve Kafkas Cephesine, İzmit ve İstanbul'a kuvvet kaydırmaları yapılmış; bu kapsamda IV. Ordu bünyesindeki 25.Tümenin tamamı, çok sayıda seri atışlı top bataryası ve makineli tüfek birlikleri Çanakkale Cephesi'ne gönderilmiştir.⁹⁰⁸

Başkomutanlık Vekâleti Erzurum'da konuşlu III. Ordu, Filistin-Sina cephesinde konuşlu IV Ordu ve Irak Cephesinde konuşlu VI. Ordu için temin ettiği ikmal maddeleri ile orduların ihtiyaç duyduğu personeli ülkesinin doğusu ile tek bağlantısı olan Anadolu Bağdat demiryolu hattını kullanarak göndermiştir. Her ne kadar hattın tek yönlü işlemesi, hatların genişliklerinin farklı olması, hattın Toros ve Amanos tünellerinde kesintiye uğraması, vagon, kömür ve teknik personel eksikliğinin olmasına rağmen, I.Dünya Savaşı süresince ihtiyaçların karşılanabilmesi için karşılıklı seferler kesintisiz olarak yapılmaya çalışılmıştır. Bu sevkiyatın tamamına ait belgelerin ATASE Daire Başkanlığı Birinci Dünya Savaşı katalogunda bulunabileceği değerlendirilmektedir.⁹⁰⁹ Harp süresince sevkiyata ait belgelerin tamamının incelenmesi sonucunda Başkomutanlık Vekâletinin ve ona bağlı Menzil Umum Müfettişliğinin Ordu Menzil Müfettişliklerine yaptığı katkılar ortaya konabilecektir.

Bu tez ile ilgili ATASE Başkanlığı'nda yapılan çalışma esnasında özellikle harbin son yıllarına ait çeşitli aralıklarda yaklaşık 9 aylık sevkiyat belgelerine ulaşılmıştır. Belgeler, genele bir katkı sağlaması maksadıyla günümüz Türkçesine çevirisi yapılmayı müteakip tablo haline getirilmiş ve analiz edilmesi maksadıyla,

⁹⁰⁷ Sabis, **a.g.e.**, C.I, s.93-94

⁹⁰⁸ El Ubeydi, **a.g.e.**, s.36,37

⁹⁰⁹ ATASE Arşivindeki BDH katalogunun belge bazında tasnifi henüz yapılamadığından, sevkiyatlara ait belgelerin hangi klasör içerisinde bulunduğu henüz bilinmemektedir.

personel ve her sınıf ikmal maddesi olmak üzere ayrı ayrı gruplandırılmıştır.⁹¹⁰ Bu belgelerde, 10 Kasım 1917-28 Aralık 1917 tarihleri arası Pozantı/Gülek istasyonları ile Asya kolordusuna; 29 Ekim 1917–07 Şubat 1918 ile 18 Şubat 1918–14 Haziran 1918 tarihleri arası IV. Ordu’nun muhtelif bölgelerine yapılan personel ve muhtelif sınıflara ait harp malzemeleri yer almaktadır. Tespit edilen dönemlerdeki malzeme ilgili bölümlerinde analiz edilmiştir. Personel taşımaları ise tablo halinde EK-15 olarak sunulmuştur. Taşımalara ait yapılan analiz ise tablo halinde aşağıdadır.⁹¹¹

Tablo 32: Ocak-Mayıs 2018 Tarihleri Arasında IV.Ordu Bölgesine Personel İle Hayvan Sevklerinin Gün ve Miktarları

SEVK TARİHİ	SEVK GÜNLERİ	TOPLAM MİKTAR (TON)
OCAK 1918	14	200 ton personel
ŞUBAT 1918	2,14,21,28	1580 ton personel 22.5 ton hayvan
MART 1918	7,8,14,15,21, 22,28,29,31	2515 ton personel
NİSAN 1918	2,4,5,7,11,14,18,25,26,28,29	3550 ton personel
MAYIS 1918	2,4,6	765 ton personel
TOPLAM	28 GÜN	8410 ton personel 22.5 ton hayvan

I.Dünya Harbinin son yılında yolcu taşıma vagonları incelendiğinde;

1. Malzeme sevkinde olduğu gibi personel taşımada da tren sevk pusulalarına birlik, personel isimleri ve tonajları genel olarak yazılmıştır. Personel olarak “yolcular” gibi genel bir ifade kullanılırken genel olarak “ 25.Fırka”, “Alayın geri kalanı”, “paşa şubesi”, istihkam bölüğü”, “ihtiyat şubesi”, “demiryolu bölüğü” gibi birlik isimleri kullanılmıştır. Çok nadir de olsa subay ve erbaş-er miktarları yazılmıştır. Bazan de “paşa” gibi II.Kanal Harekâtı için verilen kod kullanılarak sevk edilen personelin bölgeye geliş amacı gizlenmeye çalışılmıştır.

2. Limon von Sanders ve Fevzi Paşa gibi önemli komutanlar ismen yazılmıştır.

⁹¹⁰ Gruplandırılan ikmal maddelerinin listesi ve analizi kendi kısımlarında ayrı ayrı, personel nakliyesi ise bu bölümde yapılmıştır.

⁹¹¹ Tabloya ait veriler ATASE’den temin edilen ve EK-15 olarak verilen ATASE Arşivi, BDH: Kls.618, Dos.189, Fih.1 ve ATASE Arşivi, BDH: Kls.732, Dos.491, Fih.1 numaralar ile başlayan belgelerin analizi ile oluşturulmuştur.

3. Türk askerinin yanında, “Makedonya Müfrezesi” gibi müttefik ordulara ait personel, harp esirleri, hayvanlar da taşınmıştır.

4. 1918 yılı ilk beş aylık sürede toplam 8410 ton personel taşınmıştır. Her asker yükü ile beraber 100 kg. olarak hesaplandığında, 84.100 kg ağırlığında personel taşındığı değerlendirilebilir. Bu rakam yaklaşık bir ordu mevcudu kadardır.

3.3. Karayolları: (Menzil Kol ve Katarları)

Klasik dönem İstanbul’dan kendisine has ritüellerle sefere çıkarak, sıçrama tekniği ile askeri menzilleri kullanarak ve büyüyerek karayolundan harekât bölgesine ilerleyen Osmanlı Ordusunun yerini Kırım Harbinden itibaren demiryolu almış; personel ve malzeme sevki daha hızlı, güvenilir ve ekonomik olarak gerçekleştirilmeye başlanmıştır.⁹¹²

Osmanlı Devleti’nde I.Dünya Savaşında Orduların lojistik anlamda desteklenmesi için teşkil edilen menzil sistemi, faaliyetlerini yurtiçi menzil, ordu menzil ve ordu harekât alanı olmak üzere üç ayrı bölgede yürütmüştür.⁹¹³ Yurtiçi ile ordu menzil bölgesi arasındaki uzun bağlantı çağın en modern ulaştırma sistemleri olan demir ve denizyolu ile sağlanmış; ordu menzil bölgesi ile harekât alanı arasındaki nispeten kısa mesafeler arasındaki ulaşım ise ağırlıklı olarak eski bilindik yöntemle, karayolu vasıtaları ile sağlanmıştır. Harbin başlangıcında karayolunda ulaştırma vasıtası olarak yük hayvanları ve arabaları kullanılırken, müttefik Devletler ile 1916 başlarından itibaren doğrudan demiryolu bağlantısı kurulmasını müteakip motorlu yük araçları da kullanılmaya başlanmıştır.

3.3.1. IV.Ordu Menzil Bölgesinde Hayvan Kol ve Katarları

3.3.1.1. Kol ve Katarların Teşkili, Taşıma İmkân ve Kabiliyetleri

Yük taşıma hayvanlarından oluşan menzil ulaştırma kolları, ülkedeki mevcut at, öküz, manda, deve, merkep ve mekare esterleri gibi yük hayvanları ve arabalarının cinslerine göre teşkil edilmiştir. Tek cins hayvan veya koşulu hayvan

⁹¹² Öztürk İ., a.g.t., s.7-8

⁹¹³ Menzil Hidematı Nizamnamesi, s.3-4; md.,4-5

olmak üzere beş on koldan mürekkep bir grup, menzil nakliye katarı olarak anılmıştır. İşleyecek menzil hatları üzerinde bulunan nokta komutanlıklarının emrine verilen menzil nakliye katarları, menzil kuruluşu içerisinde sıra ile numaralandırılmıştır. Kol ve katarların işletilmesi nokta komutanlıkları; eğitim, denetleme ve ikmalleri ise menzil nakliye komutanlıklarınca yapılmıştır. Bir menzil müfettişliğinin ihtiyaç duyduğu kolların hayvan cinsinden kabiliyetini bulabilmek için şu formül uygulanmıştır.

$S=B+C/DXN$. Bu formülde;

S: Menzile lazım gelen nakliye kuvveti,

B: Muharip ordunun ve menzilin günlük tüketiminin ağırlığı,

C: Günlük tüketimin % 10'u,

D: Kullanılacak bir aracın taşıma kapasitesi,

N: Başlangıç anbarlarından son anbarlara kadar ulaştırma araçlarının gidiş ve dönüş olarak tam bir devir geçireceği ve istirahatta kalan günlerin toplamıdır.⁹¹⁴

Formülde “B” harfi ile tanımlanan “Muharip ordunun ve menzilin günlük tüketim ağırlığının” hesaplamasında esas olarak kolordunun beslediği insan ve hayvan mevcudu esas alınmıştır. Bir kolorduda bir günlük 47.500 kg erzak ve 57.500 kg da yem olmak üzere toplam 105.000 kg tüketilmektedir.⁹¹⁵ Bu miktarın teşkil edilecek iâşe kolları ile menzil bölgesinden harekât alanına düzenli olarak taşınması gerekmektedir.

Menzil teşkilatının ikmal ve tahliye görevlerini yerine getiren ulaştırma sisteminde mevcut yolların altyapısı, bakım ve onarımı ile yollarda kullanılacak hayvanların cins ve miktarı önemlidir. Ancak, menzil teşkilatı içerisindeki böylesine önemli bir yapılanmanın, seferberliğin ilanı ile birlikte kolordu ve ordu birliklerince teşkil edilerek ordu menzil müfettişliklerine devredilmesi planlandığından, harp süresince kurulup işletilmesinde sıkıntılar ve gecikmeler yaşanmıştır. Menzil Umum Müfettişliği, ulaşımındaki mevcut sıkıntıları gidermek maksadıyla Kafkas bölgesindeki Sarıkamış Harekâtının bitimi ve Filistin-Sina cephesinde icra edilecek olan Kanal harekâtının hazırlığı aşamasında, 9 Ocak 1915 tarihinde, Vilayetlerdeki temsilciliklerine özel bir talimat yayımlamıştır.⁹¹⁶ Bu talimata göre,

⁹¹⁴ Karatamu, a.g.e., s.454-455

⁹¹⁵ İd.Faal.ve Loj., s. 103

⁹¹⁶ ATASE Arşivi, BDH: Kls.1127, Dos.16, Fih.4; ATASE Arşivi, BDH: Kls. 1127, Dos.16, Fih.4a

Menzil Umum Mufettişliğı temsilcileri, bulundukları bölgede Vilayet ve komutanlıklarıyla sıkı ilişkiler içerisinde bulunacak; Vilayet dahilinde bulunan öküz ve manda arabası, at arabası, deve, mekari ve merkep gibi nakliye vasıtalarından ordunun işine yarayacak özellikte olan nakliye vasıtaları eksiksiz olarak süratle toplanması hususunda geceli gündüzlü her türlü tedbiri alacak, gerekirse bizzat kendileri yapacaklardır.

Seferberlik için celp daveti alanların, davete kendi nakil vasıtalarıyla katılmaları teşvik edilecek; beraberlerinde getirdikleri hayvanlar Devletten iâşe olunacak ve kendilerine de erat istihkakı verilecektir. Terhis zamanında ise yine kendi getirdikleri hayvan ve mallarla beraber memleketlerine döneceklerdir. Getirilen hayvanlar semer, yem torbası, yular, tımar edevatı, örtü ve ip, arabalar ise koşum takımı, tamir edevatı ve diğer malzemesiyle beraber alınacaktır. Noksanlıklar askerlik şube/dairelerince tedarik edilecektir. Halkın bu uygulamaya rağbet edeceği muhtemel bulunmakla birlikte Askerlik Şube ve Dairelerince halka ilan edilerek bildirilmesi sağlanacaktır.

Toplanan nakliye vasıtalarından kadro cetvellerinde gerekli düzeltmeler yapılarak nakliye kolları oluşturulacaktır. Teşkil edilecek kollar için Askerlik Şubelerince uygun vasıfta bir subay kol komutanı olarak görevlendirilecek; bu subaylar başlangıçtan itibaren nakliye vasıtalarının getirilip toplanması işlerinin düzenlenmesini ve peyderpey kolların teşkil edilmesini sağlayacaktır. Kollar teşkil edildikçe, kolda bulunan subay, memur ve diğer personel mevcutları ile malzeme cins ve miktarlarının kayıtları düzgün bir şekilde tutulacak; kayıtların bir sureti kol komutanında bulunacak, diğer sureti ise Menzil Umum Mufettişliğine gönderilecektir.

Askerlik şubelerin kontrolünde oluşturulan kolların Menzil Umum Mufettişliğince görevlendirilmesine kadar ikmal ve iâşeleri Askerlik Şubelerince sağlanacaktır. Teşkil edilecek kol ve katarlarda kullanılan hayvanların taşıma kapasitelerine ait bilgiler aşağıda tablo halinde verilmiştir.⁹¹⁷

⁹¹⁷ İd. Faal ve Loj. ,s.120

Tablo 33: Kol ve Katarlarda kullanılan Hayvanların Taşıma Kapasiteleri

ARABALARIN CINSİ	TAŞIMA KAPASİTELERİ	AÇIKLAMALAR
Bir Manda Arabası	600 kg. net yük	Yol fenalaştıkça bu miktar o oranda azaltılmalıdır. Her kol emredilen gün, saat ve dakikada gideceği yere mutlaka varmalıdır. Cephane kolları da erzak kolları gibi aynı şekilde hareket ederler. ⁹¹⁸
Bir Öküz Arabası	400 kg. net yük	
Çift Koşulu At Arabası	400 kg. net yük	
Bir kağnı Arabası	150 kg. net yük	
Bir Deve	200 kg. net yük	
Mekari (at,katır)	80 kg. net yük	Daha kısa mesafelerde, kasaba ile köy arasında kullanılmıştır. ⁹¹⁹

Başkomutanlık Vekâletinin Menzil Umum Müfettişliğine, henüz seferberlik ilan edilmeden önce 16 Temmuz 1914 tarihinde gönderdiği menzil kollarının teşkilinde dair emirde; bir fırkanın günlük iâşe miktarının bir adet öküz arabası ya da iki adet deve ile taşınabildiğini; ancak öküz ve develerin zayıf, çelimsiz oldukları ve hayvanların yolda kendi yiyeceklerini de taşımak zorunda olduklarından bunun mümkün olamayacağının tecrübe edildiği bildirilmiştir. Yine aynı gerekçelerle üç bölüklü 55 arabadan oluşan ağır erzak kollarında da her bir arabanın 600 kg. yerine 500 kg.’dan hesap edilerek araba miktarının 60’ın üzerine çıkarılması gerektiği ve kadro cetvellerinde gerekli düzeltmelerin yapılacağı belirtilmiştir.⁹²⁰ Menzil Umum Müfettişliği Başkomutanlık Vekâletinden menzil kollarının teşkiline dair almış olduğu emri, Seferberliğin ilanını müteakip 8 Eylül 1914 tarihinde Ordu Komutanlıklarına yayımlamıştır.⁹²¹

Harbiye Nezareti Ordu Dairesi’de Menzil Umum Müfettişliklerine gönderdiği 30 Ekim 1914 tarihli emirde, kolordularca teşkil edilecek erzak ve cephane kollarına yüklenen malzemelerin arabaların yükleme kapasitelerine göre eksik ya da fazla olabileceği, bu durumun birlikler arasında farklı uygulamalara sebep olabileceği belirtilmiştir. Oluşabilecek olumsuzlukları engellemek maksadıyla kolların seferi kadroya göre teşkil edilmesi istenmiştir.⁹²²

IV.Ordu Komutanlığı bölgesinde develer hem taşıma hem de çeki hayvanı olarak sıklıkla kullanıldıkları ve hayati bir önem taşıdıkları için 1915 yılında “Deve

⁹¹⁸ ATASE Arşivi, BDH: Kls.1124, Dos.3, Fih.001-005

⁹¹⁹ Öztürk İ., a.g.t., s.8

⁹²⁰ ATASE Arşivi, BDH: Kls. 1124, Dos.4, Fih.001-106

⁹²¹ ATASE Arşivi, BDH: Kls.1124, Dos.4, Fih.001-097

⁹²² ATASE Arşivi, BDH: Kls.1124, Dos.4, Fih.001-166

Talimnamesi” ve 1916 yıllarında ve “Deve Nakliye Kolları Hakkında Talimname” Askeri Matbaa tarafından yayımlanarak develerin askeri birimlerde çalışma esasları belirlenmiştir. Develerin kol ve tabur halinde teşkil edilmeleri için Bnb. Fischer görevlendirilmiştir. Bnb. Fischer Şam’da bir deve eğitim merkezi açarak hem müdür hem de öğretmenliğini yapmıştır. Bu okulda deve kollarında görev yapan subaylara bir ay süreli eğitim verilmiştir.⁹²³

Sağlıklı develerle de azami 200 kilo yük taşınması hesap edilmiştir. Ancak bu miktar mesafe, arazi ve hava şartlarına göre 150-160 kiloya kadar düşmüştür. Eğer develer ücreti karşılığında kiralanmış ise beslenme masrafları da sahiplerince karşılanmış ve günlük olarak tüketmesi gereken 3 kg. arpa yem devenin taşıyacağı miktardan düşülmüştür.⁹²⁴ Örneğin VI. Ordu bölgesinde, Musul’daki birliklere gönderilmesi gereken zahireler Nusaybin’e kadar trenle gelmekte oradan tren yolu bulunmadığı için Nusaybin–Musul arası 150 km.lik kısım yazın her türlü taşıma araçları ile geçilebildiği halde kışları sadece hayvan ve develerle 18 günde geçilebilmektedir. Gidiş geliş 36 günlük bir intikal süresinde deve zaten 28 günlük yaklaşık 84 kg miktarındaki kendi erzaklarını taşımıştır. Develerin de herhangi bir yarar sağlamadığı anlaşılınca, VI. Ordu ihtiyacını en yakınındaki bölge halkından paralı ya da parasız tedarik etme yoluna gitmiştir. Bu durum halk arasında zaman zaman açlığa yol açmıştır.⁹²⁵

IV.Ordu bölgesinde 200 kg. yük taşınması planlanan hecin develeri ile, ya “barmil” olarak adlandırılan yaklaşık 4 teneke kadar su alan çinkodan yılmış su kapları ile ya da 16 kg.lık sekiz teneke sağlı sollu dörder adet yüklenmek suretiyle toplam 128 kg. su taşınmıştır.⁹²⁶ Develerden kısa zamanda daha fazla fayda sağlayabilmek maksadıyla, İstasyonlardaki Yük Aktarma Noktalarında harp malzemelerini develere rahatlıkla yüklemek ve indirmek maksadıyla yüksek rampalar oluşturulmuş; develer bu rampalara yanaştırılarak malzemeler yüklenmiştir.⁹²⁷

⁹²³ Berfin Melikoğlu Gölcü, Nigar Yerlikaya, “Birinci Dünya Savaşı’nda Osmanlı Ordusunda Develer ve Develi Birliklere İlişkin Düzenlemeler”, **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, C.IX, Sayı.47, Aralık 2016, S.1-3

⁹²⁴ Kabacalı, **a.g.e.**, s. 52

⁹²⁵ Kabacalı, **a.g.e.**, s.52-53

⁹²⁶ Rahmi, “İrak’ta Büyük Kıtaat Yürüyüşleri”, **Askerî Mecmua**, Sayı 63, İstanbul, 1 Ocak 1926, s. 76-77

⁹²⁷ Avcı, **a.g.e.**, s.66-67; Kabacalı, **a.g.e.**, s. 52

Cephane kollarında ise durum biraz farklıdır. Cephane kolları her biri 400 kg.taşıma kapasiteli 45 çift atlı arabadan teşkil edilmiştir. Bu arabalardan 5 adedi kola ait erzak ve yemi nakletmekte kullanılmış, cephane nakli için ise 40 arabadan istifade edilmiştir. Bir cephane koluna 960 topçu mermisi (240 sandık- her sandıkta 4 mermi); bir arabaya 6 sandık (24 mermi) yüklenmiştir. Bir merminin sandık dahil ağırlığı 10 kg. olduğuna göre bir çift atlı arabanın taşıyacağı ağırlık 240 kg.dır. Seferi kadroda bir çift arabanın taşıyacağı azami ağırlık 400 kg. belirtilmesine rağmen, çift atlı cephane arabaları 240 kg. taşımışlardır. Çift atlı araba 2 adet tekli arabaya denk geldiğinden, tekli arabada da 120 kg. cephane taşınmıştır. Ancak kolordu bölgelerinde gerektiği kadar çift ve tek atlı araba bulunmamaktadır. Dolayısıyla çift atlı arabalar 320, tekli araba ise 200 kiloya kadar topçu mühimmatı taşıyabileceklerdir.⁹²⁸

3.3.1.2 Hayvan Nakliye Kollarında Hareket Tarzları

Her bir kol, kendi hayvan ve arabalarının sağlam olarak muhafazasından sorumludur. Kol Komutanı personelini sürekli kontrol altında tutmalıdır. Bir yerden bir yere hareke eden kollar daima tek kol nizamında; arabalar ve mekariler arasındaki mesafe uzatılmayarak hareket edilmelidir. Yolda bir araba veya mekari devrilir ise intikali etkilemeyecek şekilde hemen yol kenarına alınmalı, kol yürüyüşüne devam etmelidir. Devrilen araba tekrar yüklendikten sonra yürüyüş kolunun arkasına takılmalıdır. Araba ve mekarilere yürüyüş tonajlarının üstünde fazla yük yüklenmemelidir. Yüklemeleer subaylar nezaretinde yapılmalı, sadece erlere bırakılmamalıdır. Kolların taşıdıkları erzaka el sürülmemeli, personel kendi istihkakını yanında taşıyarak yemelidir. Bir arabaya yalnız bir cins erzak yükletilmemeli, her arabada eşit oranda muhtelif cinslerde erzak bulundurulmalıdır.⁹²⁹

Aslında kol ve karalardaki hayvanlara malzeme yüklemede yaşanan zorluklar Osmanlı Ordusunda Balkan Harplerinden itibaren süregelmiştir. Balkan Harbine katılacak birliklerin İstanbul'da intikal talimi yapmaları esnasında, Yıldız'dan Galata'ya kadar intikal eden birliklerin ağırlıklarını taşıyan kol ve katarların

⁹²⁸ ATASE Arşivi, BDH: Kls. 1124, Dos.4, Fih.001-130

⁹²⁹ ATASE Arşivi, BDH: Kls.1124, Dos.3, Fih.001-005

uzunluğu da Beşiktaş'tan Tophane'ye kadar uzamış; pek çok hayvanın yükleri devrilmiş, mekariciler ise çaresizce yollarda beklemişlerdir.⁹³⁰

Kolların yürüyüşünde riayet edilecek hususlar ise şunlardır;

1. Kolları yürüyüşe çıkaran makamlar, kolların takip edecekleri güzergâhı daima belirtmeli ve bildirmelidir. Örneğin, “*Birinci Nakliye kolu Bergazi İstasyonu-Lolo Bergazi Kasabası- Amurce üzerinden yürüyerek bugün akşam saat beşte Umurca'ya varacaktır.*” şeklinde, ayrıntılı emir vermelidir. Kol komutanı takip edeceği yol güzergahını bilmiyor ise yanına kılavuz veya bölgeyi bilen jandarma almalıdır. Gerekirse, bu bilgilere ilaveten takip edilecek yol üzerindeki yerleşim yerlerini ve kritik noktaların da işaretlendiği hat şeklinde çizilmiş kroki verilebilir.

⁹³¹

2. Kollar yolların daima sağ tarafını takip etmeli, özellikle köprü ve geçit mahallerinde, köy içlerinde yolun daima bir tarafı açık ve serbest bırakılmalıdır.

3. Kollar, personel ve hayvanlardan ayrı olarak hiçbir yerde durmamalı; personel abdest bozmak, su içmek vb. bahanelerle izinsiz olarak koldan ayrılmamalıdır. Bu tür ihtiyaçlar için kol komutanı tarafından uygun görülen yer ve zamanlarda molalar verilmelidir.

4. Yüklü arabalar ve mekariler üzerine kesinlikle personel bindirilmemelidir. Menzil mıntıkası dahilinde yol güzergahında seyahat eden her komutan ya da amir, düzensiz olarak intikal eden bir kol gördüğünde, hemen düzeltme yoluna gitmeli, gerektiğinde inzibata haber vermeli ve kol komutanının cezalandırılması hususunda menzil müfettişliğine haber vermelidir. Düzensizliği gören komutan bu hususlardan sarf-ı nazar edemez.

5. Erzak anbarı, cephane deposu ve menzil araba ve bargir deposu heyetleri kendilerine teslim edilmiş cephane, erzak, araba ve hayvanları bozulma, çürüme, rutubetlendirme, kırılma ve yaralanmalara karşı korumalıdır. Kırılan malzemeler vakit kaybetmeksizin tamir edilmelidir. Her emir saat ve dakikasında yerine getirilmelidir.⁹³²

⁹³⁰ Muzaffer, **Menzilcilik**, s. 168

⁹³¹ ATASE Arşivi, BDH: Kls.1124, Dos.3, Fih.001-005

⁹³² ATASE Arşivi, BDH: Kls.1124, Dos.3, Fih.001-005

3.3.1.3 IV.Ordu Menzil Bölgesinde Teşkil Edilen Hayvan Kol ve Katarları

Seferberliğin ilanını müteakip Başkomutanlık Vekâletinin emirleri gereği IV.Ordu bölgesinde, kolordular tarafından iâşe ve cephane kollarının teşkili faaliyetlerine başlanmıştır. Emir kapsamında, Eylül 1914 tarihinden itibaren XII.Kolordunun ihtiyacı olan hafif ve ağır erzak kolları ile cephane kolları için bölgede ihtiyacı karşılayacak yeterli sayıda mekari bulunmadığından sahipleri ile birlikte deve kiralınmasına başlanmıştır. Kolordu kafiye ve kollarında çalıştırılmalarına dair verilen Beyanname ile hizmete katılan deve sayısı 17 Eylül 1914 tarihi itibarı ile 1750 adettir. IV. Ordu menzil bölgesinde kiralanan ve mevcut hayvanlarla erzak kolları teşkil edilmeye başlanmıştır. I.Hafif Erzak kolu 180 deve, 80 nefer; 2. Kol 170 deve, 70 nefer; 3. Kol 90 deve, 30 nefer; 1. Ağır Erzak kolu 245 deve, 100 nefer; 2. Ağır kol 207 deve, 85 nefer; 3. Ağır kol 120 deve ve 55 neferden teşkil edilmiştir. Kolların bir kıtanın üçer günlük erzakını taşıyacak şekilde hareket etmesi planlanmıştır. Bunun yanında birincisi 1098 mekariden, ikincisi ise 400 deveden oluşan cephane taburu teşkil edilmiştir.⁹³³

IV.Ordunun diğer bir kolordusu olan VIII.Kolordu da ise kol ve katarların teşkilinde farklı bir problem yaşanmıştır. Kolordunun sefer planlarında Mısır'a doğru yapılacak bir harekâtta kullanılması planlandığı için ordu menzil müfettişliği adına teşkil edilmesi planlanan kol ve katarların teşkilini müteakip kolordu emrinde kalması, Ordu menzil müfettişliği için teşkil edilecek kol ve katarların ise Menzil Umum Müfettişliğince oluşturulması 6 Ekim 1914 tarihinde Harbiye Nezaretince planlanmıştır.⁹³⁴

Dolayısıyla Çöl Menzil Müfettişliğinde personel ve malzeme nakillerini sağlamak için oluşturulmuş kol ve katarlar, ağırlıklı olarak icra edilecek harekât alanının iklimine dayanıklı develerden, kısmen de merkeplerden teşkil edilmiştir.⁹³⁵ Ayrıca, her üç menzil emrinde miri ya da ücretli araba kolları da kullanılmıştır.⁹³⁶

⁹³³ ATASE Arşivi, BDH: Kls.1124, Dos.4, Fih.001-100; ATASE Arşivi,BDH: Kls.1124, Dos.4, Fih.001-101

⁹³⁴ ATASE Arşivi BDH :Kls.1124, Dos.4, Fih.001-181

⁹³⁵ ATASE Arşivi BDH: Kls.1310, Dos.735, Fih.2-3

⁹³⁶ ATASE Arşivi BDH: Kls.1309, Dos.735A, Fih.1-5; ATASE Arşivi BDH: Kls.1309,Dos.735A, Fih.1-8

Arabalar ağırlıklı olarak İstanbul Tophane ve Bursa’da imal edilerek ordu emrine verilmiştir.⁹³⁷

Develerin, çöl iklimine dayanıklılıklarının yanında at ve diğer koşum hayvanlarına kıyasla nal ve koşum malzemelerinin bakım masrafının ucuz olması ve fazla bakım tesisi gerektirmediğinden, demiryollarının son noktasından itibaren kısa mesafeli ikincil yolların birbirine bağlanmasında vazgeçilmez ulaşım aracı olmuşlardır.⁹³⁸ Aslında Türkler, Araplar kadar olmasa da tarih boyunca taşımacılıkta kullanmak üzere çift hörgüçlü deve yetiştirmişlerdir.⁹³⁹ Fakat I.Dünya Savaşında Filistin ve Sina bölgesinde yetişen tek hörgüçlü hecin develeri mahallinden, çöldeki bedevi Araplardan temin edilmiştir.

Seferberliğin ilanını müteakip IV.Ordu bölgesinde Çölde nakliye hizmetlerinde kullanılmak amacıyla ordu menzil sorumluluğundaki sancak ve mutasarrıflıklardan Halep bölgesine hayvan istenmesinin yanında tedariki yoluna da gidilmiştir. 17 Eylül 1914 tarihinde Başkomutanlıktan gönderilen emir üzerine Adana Vilayeti elinde mevcut 600 kadar hayvanı, Urfa Mutasarrıflığı ise 200 kadar deveyi Halep bölgesine sevk etmiştir. Deve tedariki için de Miralay Bedirhan Bey görevlendirilmiştir.⁹⁴⁰

Ancak develerin büyük bir kısmı çölde Urbanların ellerinde bulunduğundan ihtiyaç duyulan develerin tedarik işi büyük arazi sahipleri ve deve tacirlerine ihale edilmiştir. Develer Urbanlardan tekalif-i harbiye yöntemiyle temin edilemeyince Teşkilat-ı Mahsusa elemanları tarafından önceleri peşin parayla satın alınan develerden gerekli verim alınamadığı ve yeterli iaşeleri sağlanamadığı gerekçeleri ile sonraları sahipleri ile kiralama yoluna gidilmiştir. Kiralama işlemlerinde deve sahiplerine ordu hizmetlerinde nerelerde çalışacaklarını belirtir “Beyanname” imzalatılmıştır.⁹⁴¹ Osmanlı Devleti’nin hayvan temin faaliyetlerinden haberdar olan İngiltere Savaş Bakanlığı yetkililerinden Ronald Storrs, 6 Eylül 1914 tarihinde Savaş Bakanı Kitchener’den Mekke Emiri Şerif Hüseyin’in Osmanlı Ordusuna deve tedarik etmemesi için uyarılmasını istemiştir.⁹⁴² Aynı engelleme harbin sonuna doğru 1918

⁹³⁷ Gücüyener, **a.g.e.**, s.122

⁹³⁸ İlber Ortaylı, “Devenin...” **a.g.m.** s.190

⁹³⁹ Tahir Sevinç, **a.g.t.**, s, 161

⁹⁴⁰ BCA:BEO: DH.İ.U.M.: EK-0072-00054-002

⁹⁴¹ ATASE Arşivi, BDH: Kls.1124, Dos.4, Fih.001-100; ATASE Arşivi, BDH: Kls.1124, Dos.4, Fih. 001-101

⁹⁴² Gökdemir, **a.g.e.**, s.134-135

yılında Menzil Müfettişliği ödeme birimine atanan Alman subayı Jordon tarafından yapılmıştır. Alman subayı Jordon doğrudan doğruya Türklere kiralanan develerin ücretlerinin sahiplerine ödenmesi hususunda sözleşmelerde bulunmayan belgeleri isteyerek deve sahiplerine zorluklar çıkarmış; develerin Alman menzillerine kiralınması yönünde çaba sarf etmiştir.⁹⁴³

Bölgede malzeme taşıyacak hayvan eksikliğinden dolayı, develer için ücreti karşılığında kiralamanın bir benzeri de koşum hayvanlarının tedarikinde uygulanmıştır.⁹⁴⁴ Hayfa'lı Alman müteahhidi Georg Sus, yalnız Alman ve Yahudi kolonilerinde kullanılan iki at koşulu arabalarla bir nakliye kolu teşkil etmiştir. Arapların deve ve merkebine ilave kiralık olarak kullanılmaya başlanan bu araba kolları başarılı hizmetlerde bulunmuştur.⁹⁴⁵

Tedarik edilen develer ağırlıklı olarak Kanal Harekâtının lojistik desteğini sağlamak maksadıyla Çöl Menziliinde kullanılmışlardır. I.Kanal harekâtında 26.000 mevcutlu Seferiye Kuvvetinin Çölde 10 gün süreli icra edeceği harekât için matarasındaki su ve beraberindeki demirbaş erzak hariç iaşe, su ve cephane ikmal için teşkil edilmesi gereken kol ve katarların miktarına yönelik hesaplama kriterleri şunlardır.⁹⁴⁶

1. Bir su deve taburu her biri, teneke ya da tulumlarla 128'er kg. su taşıyabilen 92 develi 25 koldan oluşmaktadır. Bu hesaba göre bir deve taburun taşıtabileceği su miktarı 294.400 kg.dır. Her bir asker için günde bir matara (2 lt) su ihtiyacı hesap edildiğinde, bir personel için 10 günde 20 kg., toplam mevcut için ise 520.000 kg. su ihtiyacı bulunmaktadır. Bu miktar suyu ikmal edebilmek için her biri 294.400 kg taşıma kapasiteli 2 adet deve taburu teşkil edilmelidir.

2. Bir erzak deve taburu her biri 128 develi 10 koldan oluşmaktadır. Her bir devenin 200 kg.erzak taşıdığı hesap edilirse, bir kol 25.600 kg, bir erzak taburu ise 256.000 kg. erzak taşıma kapasitesine sahiptir. Çöldeki bir personel için ortalama 2 kg. istihkak hesabına göre er bir iaşe kolu ortalama bir günlük erzak taşıma kapasitesine sahiptir.

⁹⁴³ Avcı, **a.g.e.**, s.143-144

⁹⁴⁴ Kabacalı, **a.g.e.**, s. 52

⁹⁴⁵ Kress, **a.g.e.**, s.170

⁹⁴⁶ Mirilva Sedat, **a.g.e.**, s.105-107

3. İaşe kollarına malzeme “birlik paketi”⁹⁴⁷ şeklinde yüklenmiştir. Bir alayın bir günlük ihtiyacını karşılamak için 10 karma koldan oluşan katarlar teşkil edilmiştir. Her bir erzak kolunda da benzer bir yapıya gidilerek her türlü erzakın bir kolda taşınmasına çalışılmıştır. Bir deve kolu için yapılan hesaplamada;

(a) Her erzak kolunun 85 devesinden her birine 2 çuval arpa ve 1 çuval peksimet,

(b) Her erzak kolunun 11 devesinden her birine 2 çuval hurma ve 1 çuval peksimet,

(c) Her erzak kolunun 15 devesinden her birine 4 çuval peksimet ve 1 tulum su olmak üzere toplam 170 adet arpa, 156 adet peksimet ve 22 adet hurma çuvalı yüklenmelidir.

I.Kanal harekâtının icra edildiği 28 Şubat 1915 tarihinde Ordu Menzil Müfettişliği emrinde Pozantı-Gülek arasında 8 ton kapasiteli 20 araba, Mamure’de 32 ton kapasiteli 80 araba, Katma’da 24 ton kapasiteli 200 deve ve Şam’da 26 ton kapasiteli 365 deve ile 22,4 ton kapasiteli 56 adet araba bulunmaktadır. I.Menzil Müfettişliği emrinde ise Kudüs-Bire ve Kudüs- Eriha arasındaki nakliyatı sağlamak üzere 12 ton kapasiteli 40 araba ile Kudüs’ün güneyinde konuşlu Beytüllahm ve Halilülrahman istikametindeki ikmal faaliyetleri için ise 8 ton kapasiteli 80 mekari bulunmaktadır.⁹⁴⁸

Çöl Menzil Müfettişliğince Kanal’a doğru yapılacak sevkiyatlar için planlanan deve ve araba kolları ise şöyledir.⁹⁴⁹

⁹⁴⁷ İhtiyaçların **birlik paketi** şeklinde yüklenerek birliğe kadar götürülmesi sistemi halen Kara Kuvvetleri Komutanlığında kullanılmaktadır. Birlik, bir üst komutanlığından ihtiyaç olarak bildirdiği her sınıf ikmal maddesini tek bir seferde ve aynı anda teslim almalıdır. Böylece ihtiyaç olarak bildirdiği erzakı aldığı yemeyi yapabilmeli, kumanyasını hazırlayabilmeli; aynı paket içersinde mühimmatını ve akaryakıtını teslim aldığı ihtiyaçını giderebilmeli ya da yedek parçalarını teslim aldığı arızalı malzemelerini imkânları ölçüsünde yerinde onarabilmelidir. Geri bölgedeki ikmal birlikleri arasında iyi bir koordinasyonu gerektiren bu sistemde, her ne kadar yüklemelerde zorluklar yaşansa da, harekât alanındaki birliklerin lojistik alana olan gayretini azaltması ve yeterince karmaşık olan harekât alanında özellikle İkmal yollarının açık tutulmasını ve gereksiz trafik yoğunluğunu azaltması açısından son derece faydalıdır. Bu sistemin IV. Ordu bölgesinde Kanal Harekâtları esnasında, götürülecek birliğin ihtiyacına yönelik iaşe, su ve cephane kollarından oluşturulan “Karma Deve Nakliye Taburları” oluşturularak uygulanılmaya çalışıldığı görülmektedir.

⁹⁴⁸ ATASE Arşivi, BDH: Kls:1310, Dos.735, Fih.2-3

⁹⁴⁹ ATASE Arşivi, BDH: Kls.1310, Dos.735, Fih.2-3

Tablo 34: Çöl Menzil Müfettişliğince Kanal'a doğru Yapılacak Harekâtı Desteklemek İçin Oluşturulan Menzil Kolları

MALZEME TAŞINACAK HATLAR	TAŞIYACAK BİRLİK	KOLLARIN TAŞIMA KAPASİTELERİ
Telaşeria-Gazze	öl III. Taburu	100 deve ile 15 ton erzak
Telaşeria-El-Ariş	VIII.Menzil Nakliye Tb.	500 deve ile 75 ton erzak
Birüs'sebi-El-Ariş	Ücretli Deve Kolu Ücretli Araba Kolu	14 deve ile 2 ton erzak 9 araba ile 5,5 ton malzeme
Birüs'sebi-Makziye	Ücretli Araba Kolu	1 araba ile 500 kg. erzak
Birüs'sebi-Hafirülavce	Ücretli Araba Kolu	33 araba ile 20 ton malzeme
Hafirülavce-Kasıme	Ücretli Araba Kolu	9 araba ile 5,5 ton malzeme
Kasıme-Birushasene	öl III. Taburu	500 deve ile 75 ton erzak
Birüşhasene-Kalatulnahl	öl III. Taburu	50 deve ile 7,5 ton erzak
Birüs'sebi bölgesinde faaliyet gösterecek	öl II. Taburu	100 deve ile 15 ton civardan saman
	öl III. Taburu	200 deve ile 30 ton civardan saman
	öl II. Taburu	100 deve ile 15 ton civardan odun
	öl I. Taburu	100 deve ile 15 ton civardan odun
	öl III. Taburu	1700 deve ile 250 ton erzak
	öl II. Taburu	700 deve ile 120 ton erzak
	Akçatı Alayından	50 deve ile 7,5 ton erzak
	Ücretli Ayrın Develeri	100 deve ile 15 ton erzak

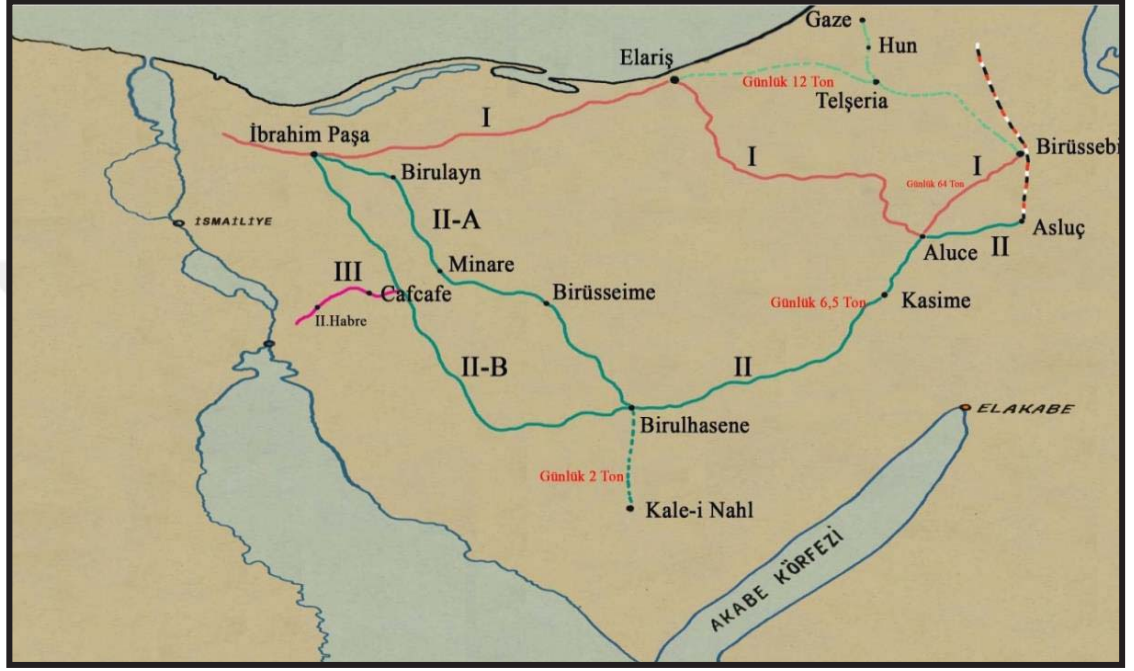
Harekâta katılan Seferi Kuvvetlere erzak dahil her türlü malzemeyi istenilen zaman, miktar ve kalitede menzil noktalarında hazır bulundurmak için teşkil edilmiş deve ve araba kollarının yanında, merkep ve öküzlerden oluşan 26 araba iç hizmet ve inşaat faaliyetlerinde, 81 araba ileri noktalarda değişik hizmetlerde ve 25 araba da şimendifer taburu emrinde olma üzere toplam 132 araba görev yapmışlardır. Arabalarla birlikte, 272 deve ileri mevzilerde değişik hizmetlerde, 200 deve taburların saman ve odun ihtiyaçlarında ve 352 deve de revirlerde, tedavi altında ve istirahatlerde olmak üzere toplam 824 adet deve de faaliyetlerde bulunmuştur.⁹⁵⁰

I.Kanal harekâtı esnasında öl Menzil Müfettişliğince, karayolunun son noktası olan Birüs'sebi Menzil Toplanma Noktası olarak seçilmiştir.⁹⁵¹ Birüs'sebi, aynı zamanda İsmailiye'ye doğru yapılacak ikmal ve tahliye faaliyetlerinin de başlangıç yeridir. İkmal faaliyetleri deve kolları ile üç ayrı Ana İkmal Yolu kullanılarak gerçekleştirilmiştir. Bunlardan birincisi Birüs'sebi-Alluce-Elariş ve

⁹⁵⁰ ATASE Arşivi, BDH: Kls.1310, Dos.735, Fih.2-3

⁹⁵¹ ATASE Arşivi, BDH: Kls.1125, Dos.6, Fih.3-5

Kanal'ın kuzeyindeki İbrahim Paşa'ya ulaşan sahil şeridine paralel giden hat; ikincisi Birüs'sebi-Alluce-Kasime-Birülhesene-Birüsraime-Minare ve Birüluyın- İbrahim Paşa istikametine giden hat; üçüncüsü ise, Birüs'sebi- Alluce-Kasime-Birülhasene-Cafcafe ve oradan da Kanal'ın güneyindeki II. Habre'ye doğru uzanan hattır. Bu hatları gösterir harita⁹⁵² ile hatlar üzerindeki deve kollarının taşıma kapasiteleri ve günlerini gösteren tablo⁹⁵³ aşağıda verilmiştir.

Harita 7: IV.Ordu Çöl Menzil Müfettişliğinin 26 Şubat 1915 tarihli Birüs'sebi'den Kanala Doğru Gerçekleştirileceği Harekât İçin Tespit Edilmiş AİY Üzerindeki Deve Kolları

Tablo 35: I.Kanal Harekâtında Birüs'sebi Kanal Arası Deve Kollarının Taşıma Kapasiteleri Ve İntikal Süreleri

MALZEME TAŞINACAK HATLAR	KOLLARIN TAŞIMA KAPASİTELERİ	İNTİKAL SÜRESİ
Birüs'sebi -Hafir	450 ton	3 gün
Telaşeria- El-Ariş	150 ton	5 gün
Telaşeria-Gazze	15 ton	1,5 gün
Hafir-Birülhesene	78 ton	5 gün
Birülhesene-Nahl	7,5 ton	3 gün
Birüs'sebi-Nahl	22,5 ton	12 gün
Hafir-Gazze	4 ton	4 gün

⁹⁵² ATASE Arşivi, BDH: Kls.1310, Dos.735, Fih.1-1

⁹⁵³ ATASE Arşivi, BDH: Kls.1310, Dos.735, Fih.2-1

IV. Ordu Menzil Bölgesinde I. kanal Harekâtı sonrasında, **17 Mart 1915** tarihindeki kolların durumu ise şöyledir.⁹⁵⁴

Tablo 36: IV.Ordu Menzillerinin 17 Mart 1915 Tarihi İtibarı İle Kol Durumu

Kimin Emrinde Olduğu	Miktarı	Taşıma Kapasitesi ve Kullanım Maksadı	
Ordu Menzili Emrinde	1 Deve Kolu-260 adet	39 ton	Katma-Kırıkkhan arasında erzak naklinde
I.Menzil Emrinde	6 Deve Kolu 1 Mekari Kolu - 70 adet 1 çiftli Araba Kolu	65 ton 6 ton – I.Menzil Müfettişliği Nakliyatında 6 ton – I.Menzil Müfettişliği Nakliyatında	
Çöl Menzili Emrinde	12 Deve Kolu 4 Araba Kolu 5 Otomobil Kolu	276 ton	
I.Menzil Müfettişliği Miri	Kolların Güzergahı	Miktar	Taşıma Kapasitesi
	Gazze-Seniha; Sebi-Hafire arasında	104 adet Deve	15,5 ton
	Zahiriye-Sebih	146 adet Deve	22 ton
	Remle-Gazze	50 adet Deve	7,5 ton
	Sebih-Asluc-Hafire- Kasıme- Hafir- Revlakavin	122 adet Deve	18 ton
	Hamamme- İbn- Hafire-Telarif	9 adet Deve	1,5 ton
Çöl Menzil Müfettişliği Ücretli	Sebi- Hafire(Çift Hayvanlı Araba)	59 adet Araba	23,5 ton
	Sebi-Hafire (Çift Hayvanlı Araba)	60 adet Araba	8 ton
	Sebi'de su ve taş naklinde(Çift Hayvanlı Araba)	68 adet Araba	28 ton
	Sebi'de su ve taş naklinde (otomobil)	5 adet Otomobil	15 ton
	Gazze-Hanyunus; Gazze-Sebi (Arpa ve saman nakli için)	150 adet Deve	22,5 ton
	Sebi- Hafire (Erzak ve malzeme nakli için)	135 adet Deve	20,5 ton
	Hafir-Kaime-Nahl (Erzak ve malzeme nakli için)	100 adet Deve	15 ton
	Hafir-Vadi-ülAriş-İbin (Erzak ve malzeme nakli için)	130 adet Deve	19,5 ton
	İbin-Cela; İbin-Hasana; İbin-Hasema (Erzak nakli için)	30 adet Deve	4,5 ton
	Gazze-Hanyunus-Ariş (Erzak nakli için)	140 adet Deve	21 ton
	Nahl-Aynsever; Nahl-Hama	80 adet Deve	12 ton
	Sebi-Hafir-Kasıme (Çift Hayvanlı araba) (Malzeme nakli için)	21 adet Araba	11 ton
		146 adet Deve	22 ton
		50 adet Deve	7,5 ton
		172 adet Deve	24 ton
		122 adet Deve	18 ton
	TOPLAM		336,5 TON

⁹⁵⁴ ATASE Arşivi, BDH: Kls.1310, Dos.735, Fih.2

Yukarıdaki tabloya göre, IV. Ordu Komutanlığı'nın I.Kanal Harekâtı sonrası mevcut 1707 deve, 211 çift koşumlu araba ve 5 adet otomobil ile 392 ton malzeme taşıma kapasitesi bulunmaktadır.. Otomobiller ortalama 3000 kg, çift koşumlu arabalar 335 kg ve develer ise ortalama 180 kg.lık yük taşımışlardır.

Kanal harekâtlarını desteklemek üzere oluşturulan erzak, su ve cephan kolları gerektiğinde birbirlerinin yerine kullanılmışlardır. Örneğin, I.Kanal harekâtını müteakip geri çekilme esnasında II.Habre'de yapılan sondajlar neticesinde yeterli derecede su bulunmuş; su kolları erzak kollarına dönüştürülmüştür. Ancak bölgenin Osmanlı Kuvvetlerince boşaltılmasını müteakip, İngilizler su kuyularını dinamitleyerek tekrar kullanılmasını engellemişlerdir.⁹⁵⁵

IV.Ordu Çöl menzilinde Kanal'a doğru yapılacak harekâtı desteklemek maksadıyla çoğunlukla develerden teşkil edilen kol ve katarlarla ikmal ve tahliye faaliyetleri yürütürken, aynı tarihlerde -Şubat ve Mart 1915 tarihlerinde- yurt içi menzil bölgesinden IV.Ordu menzili başlangıcı olan Ulukışla'ya Kayseri, Konya, Niğde, Sille, Ereğli ve Eskişehir vb. civar illerinden malzeme nakli yapılmıştır. Yurtiçi bölgeden Ulukışla'ya yapılan yığınaklanma normal şartlarda demiryolu kullanılarak yapılması gerekmektedir. Ancak demiryolu hatlarındaki yoğunluktan dolayı ikmal karayolundan hayvan kol ve katarları ile yapılmıştır. Bu kol ve katarlarda Çöl menziline aksine develer yerine ağırlıklı olarak Anadolu'da mevcut öküz ve merkepler kullanılmıştır. 13 Şubat-24 Mart 1915 tarihleri arasında Ulukışla ve kısmen de Kayseri'ye malzeme yığınaklanması maksadıyla 42 hayvan kolu teşkil edilerek taşıma yapılmıştır. Kollara ait taşıma bilgileri aşağıda tablo halinde verilmiştir.⁹⁵⁶

⁹⁵⁵ Üzen, a.g.e., s.88

⁹⁵⁶ ATASE Arşivi ,BDH: Kls.1127, Dos.19, Fih.001; ATASE Arşivi, BDH: Kls.1127, Dos.19, Fih.001-001

Tablo 37: 13 Şubat -24 Mart 1915 tarihleri Arasında Ulukışla ve Kayseri'ye Yapılacak Yıgımkatlanma İçin Teşkil Edilen Hayvan Kolları

Kol No	Hareket Tarihi	Kolun Cinsi	Nerden	Nereye	Kimin Komutasında
1.	19 Şubat 1915	1 Merkep Kolu	Konya Deposundan	Ulukışla'ya	Bahriye Yzb. Hasan Tahsin Efendi
2.	20 Şubat 1915	2 Merkep Kolu	Konya Deposundan	Ulukışla'ya	Yzb. Hasan Ağa
3.	21 Şubat 1915	1 Deve Kolu	Konya Deposundan	Ulukışla'ya	Yzb. Mehmet Nazif Efendi
4.	21 Şubat 1915	Öküz Kolu	Nevşehir Deposundan	Ulukışla'ya	Serçavuş Osman Efendi
5.	21 Şubat 1915	2 Öküz Kolu	Nevşehir Deposundan	Ulukışla'ya	Serçavuş Yusuf Efendi
6.	21 Şubat 1915	Deve Kolu	Nevşehir Deposundan	Ulukışla'ya	Serçavuş Şaban Efendi
7.	22 Şubat 1915	1 Öküz Kolu	Konya Deposundan	Ulukışla'ya	Mülazımevvel Şerif Efendi
8.	14 Şubat 1915	1 Deve Kolu	Ereğli Deposundan	Ulukışla'ya	Bahriye Yzb. Saba Efendi
9.	16 Şubat 1915	1 Deve Kolu	Ereğli Deposundan	Ulukışla'ya	Bahriye Mülazımevvel Fetah Efendi
10.	23 Şubat 1915	3 Merkep Kolu	Konya Deposundan	Ulukışla'ya	Yzb. Mehmet Efendi
11.	25 Şubat 1915	Öküz Kolu	Nevşehir Deposundan	Kayseri'ye	Başçavuş Rahmi Efendi
12.	30 Şubat 1915	Öküz Kolu	Nevşehir Deposundan	Kayseri'ye	Başçavuş Ali Efendi
13.	16 Mart 1915	3 Deve Kolu	Ereğli Deposundan	Ulukışla'ya	Bahriye Yzb. Kemal Efendi
14.	12 Mart 1915	Öküz Kolu	Sille Deposundan	Ulukışla'ya	Kolağaası Saadettin Rahmi Efendi
15.	26 Şubat 1915	1 Öküz Kolu	Sille Deposundan	Ulukışla'ya	Mülazımevvel Salih Efendi
16.	8 Mart 1915	Merkep Kolu	Sille Deposundan	Ulukışla'ya	Mülazımevvel Kemal Efendi
17.	5 Mart 1915	4 Merkep Kolu	Konya Deposundan	Ulukışla'ya	Yzb. Hüseyin Ağa
18.	9 Mart 1915	2 Merkep Kolu	Niğde Deposundan	Ulukışla'ya	Şeref Çavuş Efendi
19.	13 Şubat 1915	1 Deve Kolu	Eskişehir Deposundan	Ulukışla'ya	Kolağaası İbrahim Efendi
20.	14 Şubat 1915	3 Deve Kolu	Eskişehir Deposundan	Ulukışla'ya	Kolağaası Hasan Efendi
21.	15 Şubat 1915	2 Deve Kolu	Eskişehir Deposundan	Ulukışla'ya	Yzb. Ahmet Hamdi Efendi
22.	10 Mart 1915	2 Öküz Kolu	Konya Deposundan	Ulukışla'ya	Yzb. Hasan Ağa Efendi
23.	10 Mart 1915	Öküz Kolu	Nevşehir Deposundan	Kayseri'ye	Serçavuş Mustafa Efendi
24.	9 Mart 1915	Öküz Kolu	Ilgın Deposundan	Ulukışla'ya	Yzb. Bekir Efendi
25.	OKUNAMADI (YİRTİK)	Öküz Kolu	Ilgın Deposundan	Ulukışla'ya	Mülazımevvel Sadık Efendi
26.	9 Şubat 1915	Öküz Kolu	Ilgın Deposundan	Ulukışla'ya	Yzb. Cemil Efendi
27.	15 Mart 1915	Öküz Kolu	Niğde Deposundan	Ulukışla'ya	Derviş Çavuş Efendi
28.	15 Mart 1915	Merkep Kolu	Niğde Deposundan	Ulukışla'ya	İbrahim Çavuş Efendi
29.	15 Mart 1915	Deve Kolu	Niğde Deposundan	Ulukışla'ya	Mülazım Tahsin Efendi
30.	16 Mart 1915	Öküz Kolu	Ilgın. Deposundan	Ulukışla'ya. Konya'dan	Mülazım Hamdi Efendi
31.	16 Mart 1915	Öküz Kolu	Ilgın. Deposundan	Ulukışla'ya. Konya'dan	Mülazımevvel Ali Sadık Efendi
32.	17 Mart 1915	Öküz Kolu	Beyşehir şehrinden	Ulukışla'ya. Konya'dan	Yzb. Ahmet Hamdi Efendi
33.	18 Mart 1915	Öküz Kolu	Ilgın Deposundan	Ulukışla'ya. Konya'dan	Yzb Rıfat Efendi
34.	18 Mart 1915	Öküz Kolu	Ilgın Deposundan	Ulukışla'ya. Konya'dan	Mülazım sani Nazif Efendi

Tablonun Devamı:

Kol No	Hareket Tarihi	Kolun Cinsi	Nerden	Nereye	Kimin Komutasında
35.	19 Mart 1915	Öküz Kolu	Ilgın Deposundan	Ulukışlaya. Konya'dan	Yzb. Bekir Efendi
36.	19 Mart 1915	Öküz Kolu	Ilgın Deposundan	Ulukışlaya. Konya'dan	Yzb. Cemal Efendi
37.	20 Mart 1915	Merkep Kolu	Sille Deposundan	Ulukışlaya	Yzb. Asaf Efendi
38.	20 Mart 1915	Öküz Kolu	Beyşehir şehrinden	Ulukışlaya. Konya'dan	Bahriye Yzb. Kemal Efendi
39.	20 Mart 1915	Öküz Kolu	Beyşehir şehrinden	Ulukışlaya. Konya'dan	Yzb. Tevfik Efendi
40.		Merkep Kolu	Konya'da		
41.	24 Mart 1915	Deve Kolu	Eregli'den	Ulukışlaya	
42.	20 Mart 1915	Deve Kolu	Eregli'den	Ulukışlaya	Mülazımevvel Mehmet Tahir Efendi

Menzil Umum Müfettişliği 1915 yılında sevkiyatın sorunsuz olarak yapılabilmesi için taşımada kullanılacak hayvan sayılarını sayılarını artırmak maksadıyla, yurt çapında il makamları ve komutanlıklara, ordu hizmetlerine elverişli görülen öküz, manda ve at arabaları ile deve, mekare ve merkep gibi canlı nakil araçlarına el konulmasını istemiştir. Aynı emirde, kendi araçları ile orduya katılmak isteyenlerin askeri mükellefiyet içersinde orduya alınacakları, kendisinin ve hayvanlarının iâşe ve ibatelerinin ordularca sağlanacağı ve terhislerinde araçlarını götürebilecekleri bildirilmiştir.⁹⁵⁷ Emre istinaden, IV. Ordu bölgesinde yaşayan gayr-i Müslim halkın silahları yanında at ve katır gibi sağlam koşum hayvanlarına sahipleri ile birlikte el konulmuş; Kanal Harekâtında kullanılmak üzere cepheye sevk edilmişlerdir.⁹⁵⁸

Yine özellikle çölde kullanılan deve eksikliğini gidermek maksadıyla ordu menzil müfettişliği bölgesindeki hayvan hastanelerinden tedavi edilen develerden faydalanılma yoluna gidilmiştir. Bu maksatla 15 Mayıs 1915 tarihinde, Bnb. Fisher, iyileştirilen develerden yeni bir deve taburu oluşturulması için görevlendirilmiştir. Tabur personeli Şam ve Hama'daki depo taburlarından seçilecektir. Çölde kullanılacak olan bu tabura verilecek görevler ise Fisher , Ordu Menzil Müfettişliği ve Ordu Baytarı arasında kararlaştırılacaktır.⁹⁵⁹ Bölgeden toplanan hayvanlarla

⁹⁵⁷ İd.Faal.ve Loj. s.217

⁹⁵⁸ Aarensohn, a.g.e., s.53

⁹⁵⁹ ATASE Arşivi, BDH: Kls.1387, Dos,15, Fih.4

birlikte 09 Aralık 1915⁹⁶⁰ ve 17 Aralık 1915⁹⁶¹ tarihleri itibarı ile IV.Ordu menziline kol ve katarların durumu ise şöyledir.

Tablo 38: IV. Ordu Menzil Müfettişliğinin 09 Aralık 1915 tarihli Kollarının Kuruluş ve Taşıma Kapasiteleri

KOLLAR		İkt Atlı	Araba	Uç Atlı	Araba	Mekari	Deve	Nakliye Kapasitesi	AÇIKLAMALAR
Ordu Menzil Müf.	Üç Deve Kolu						260	39	Katma ve Kırkhan menzil anbarları arasında 41. Fırkanın erzak nakliyatına ait cetveldir.
I. Menzil Müf.	Atlı Kolu	28						6	Ordu Karargahının malı olup muvakkaten I. Menzil Müf. Nakliyatında görevli
	Mekkari Kolu				70			6	
Çöl Menzil Müfettişliği	Miri Deve Kolu						104	15,5	Gazze-Sebi- Sebi Hafır menzil hattında
	Miri Deve Kolu						146	22	Zahiriye-Sebi menzil hattında
	Miri Deve Kolu						50	7,5	Remle- Gazze menzil hattında
	Miri Deve Kolu						122	18	Sebi-Asluc - Hafır-Kuseyme, Hafır-El Ariş menzil hattında
	Miri Deve Kolu						9	1,5	Hama-İbin hattında telgraf malzemesi nakliyatında
	Mekkari Kolu				11			1	Sebi'de 5 hayvan kolundan ve arpa nakliyatında
	Araba Kolu	59						23,5	Sebi-Hafır menzil hattında
	Araba Kolu	20						8	Sebi- Zahiriye hattında
	Araba Kolu	68						27	Sebi'de su ve taş nakliyatında
	Otomobil Kolu							15	5 otomobil olup Sebi'de su ve taş nakliyatında
	Ücretli Deve Kolu						150	22,5	Gazze- Hanyunus, Gazze-Sebi menzil hattında arpa ve saman nakliyatında
	Ücretli Deve Kolu						135	20,5	Sebi-Hafır menzil hattında erzak ve malzeme nakliyatında
	Ücretli Deve Kolu						100	15	Hafır-Kuseyme-Nahl hattında erzak ve malzeme nakliyatında
	Ücretli Deve Kolu						130	19,5	Hafır- El Ariş-İbin hattında erzak ve malzeme nakliyatında
	Ücretli Deve Kolu						30	4,5	iBİN- Halel, ibin-Hasana, İbin- Hama hattında erzak ve malzeme nakliyatında
	Ücretli Deve Kolu						140	21	Gazze- Hanyunus -Ariş hattında erzak nakliyatında
	Ücretli Deve Kolu						80	12	Nahil- Ayn-ı Sudur, Nahil- Hasana hatlarında erzak nakliyatında
	Ücretli Deve Kolu	14	8					11	Sih- Hafır-Kuseyme hattında malzeme nakliyatında
IV.ORDU MENZİLLERİ TOPLAM TAŞIMA KAPASİTESİ									316 ton

⁹⁶⁰ ATASE Arşivi, BDH: Kls.1309, Dos.733A, Fih.1-4

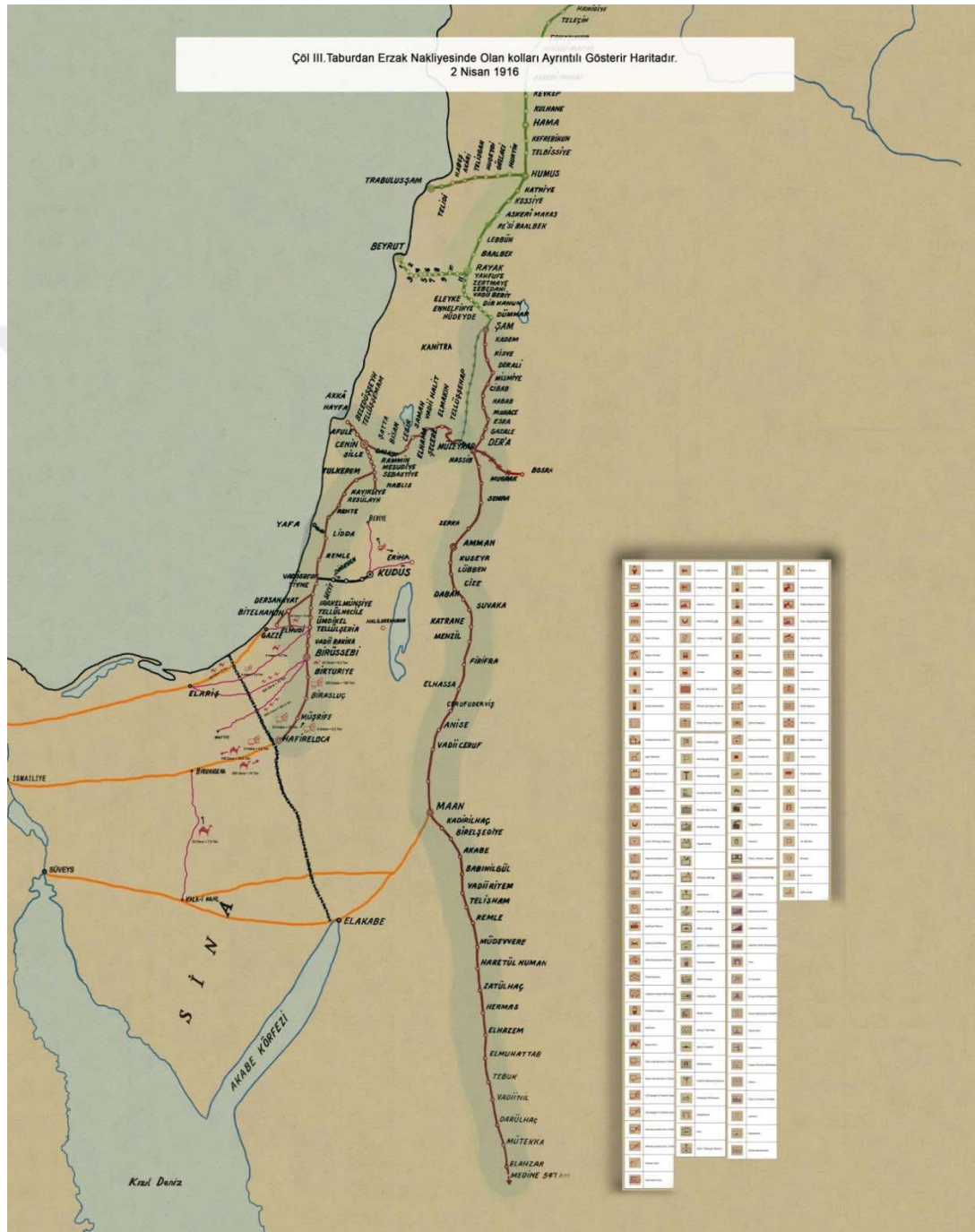
⁹⁶¹ ATASE Arşivi, BDH: Kls.1309, Dos.733A, Fih.1-7

Tablo 39: IV. Ordu Menzil Müfettişliğinin 17 Aralık 1915 tarihli Kol Kuruluş ve Taşıma Kapasiteleri

IV.ORDU MENZİL MÜFETTİŞLİĞİ 17 ARALIK 1915 TARİHLİ KOL KURULUŞ VE TAŞIMA KAPASİTELERİ ⁹⁶²										
KOLLAR		Tek Atlı Araba	Çift Atlı Araba	Üç Atlı Araba	Yük Otomobili	Mekari	Deve	Merkep	Nakliye Kapasitesi	Açıklamalar
Ordu Men.Müf	Deve Kolu						263		39	Katma- Kırıkkhan arasında
Birinci Menzil Müfettişliği	Kh. Araba Kolu		34						10	Kudüs-Bire
	Mekkari Kolu					85			7	Kudüs-Ariç, Kudüs-Beytullahim, Kudüs-Biere
	Ücretli Deve Kolu						75	30	12	Kudüs-Eriç,
	Ücretli Deve Kolu						150		22	Kudus- Halilülrahim- Birüssabi
	Ücretli Deve Kolu						25	30	4	Kudus- Birüssabi
	Ücretli Deve Kolu						60		9	Ramali-Birüssabi
	Ücretli Deve Kolu						40		6	Nablus-Kudüs
	Ücretli Deve Kolu						50		7	Kudüs- Beytullahim, Kudüs-Ariş Kudüs- Halilülrahman
Çöl Menzil Müfettişliği	Miri Deve Kolu						129		19	Gazze-Birüssabi, Birüssabi-Hafir
	Miri Deve Kolu						146		22	Zahiriye-Sebi
	Miri Deve Kolu						50		7,5	Remle-Gazze
	Miri Deve Kolu						122		18	Sebi-Asluc-Hafir-Kuseyme, Hafir- El Ariş
	Miri Deve Kolu						9		1,5	Elhaym-ibn arasında telgraf malzemesi nakliyatında
	Miri Araba Kolu		59						23,5	Sebi-Hafir
	Miri Araba Kolu		20						8	Sebi-Zahire
	Miri Araba Kolu	20	68						30	Sebi’ de taş, kum ve su nakliyatında
	Otomobil Kolu				5				15	Sebi’ de taş, kum ve su nakliyatında
	Ücretli Deve Kolu						150		22,5	Gazze- Heryaba, Gazze- Hanyunus
	Ücretli Deve Kolu						160		23	Sebi -Hafir
	Ücretli Deve Kolu						100		15	Hafir- Kuseyme-Nahl
	Ücretli Deve Kolu						130		19	Hafir- El Ariş-İbin
	Ücretli Deve Kolu						30		4,5	İbin-Halil-Hasana- Hama
	Ücretli Deve Kolu						140		21	Gazze-Hanyunus-El Ariş
	Ücretli Deve Kolu						80		12	Nahil-Ayn-ı sadır; Nahil-Hasana
	Ücretli Araba Kolu		23	7					12,5	Sebi-Hafir-Kuseyme
IV.ORDU MENZİLLERİ TOPLAM TAŞIMA KAPASİTESİ								316 ton		

⁹⁶² ATASE Arşivi, BDH: Kls.1309, Dos.733A, Fih.1-8

II.Kanal harekâtı öncesi Çölde hazırlıkların artmaya başladığı 2 Nisan 1916 tarihinde Çöl Menzil Müfettişliğine ait kol ve taşıma kapasiteleri harita üzerinde gösterilmiştir.⁹⁶³

Harita 8:2 Nisan 1916 tarihli Çöl Menzil Müfettişliğine Ait Kol ve Taşıma Kapasiteleri

⁹⁶³ ATASE Arşivi, BDH: Kls.1310, Dos.735, Fih.2-3

II. Kanal Harekâtında ikmal, Şam'ın kuzeyinde bulunan Rayak-Hafirûlavce arası trenle, Hafirûlavce- Maktabe arası 40 km.lik yol dekoville, Maktebe-El Ariş-Kanal arası 200 km.lik yol ise deve kolları ile gerçekleştirilmiştir. Bu harekâta kuzey sahil hattın kullanılmasıyla sınırlı da olsa Beyrut ve Yafa balıkçıları İngiliz gemileri arasından sızarak El Ariş'e ikmal maddeleri taşımışlardır. 28 Mayıs 1916 tarihi itibarı ile Çöl Menzil Müfettişliğinde 6.000'i I.Kuvve-i Seferiye emrinde olmak üzere toplam 31.246 deve bulunmaktadır.⁹⁶⁴

IV. Ordu bölgesinde II.Kanal harekâtı sonrası Çöl'den ve Filistin'den çekilme esnasında boşa çıkan menzil kol ve malzemeleri Başkomutanlık Vekâletince muvazene yapılarak diğer ordular bölgesine tertip edilmişlerdir. 28 Ekim 1916 tarihinde II. Ordu Erkan-ı harbiye Reisi Miralay İsmet Bey'in (İnönü) isteği üzerine IV. Ordu Komutanlığından, her biri 100'er develi 45 deve kolu, 4 kol halinde 200 çift beygirli araba, 2 kol halinde 100 öküz arabası, 2 kol halinde 5 ester, her biri 100 deve ve 200 kakuleden mürekkep 2 kakule kolu ve 3 baytar reviri şimendifer ve karayolundan sevk edilmiştir. Bunların haricinde Pozantı-Halep arasında tüccar nakliyatı yapan develer II.Ordu menziline Re'sûlayn-Diyarbakır arasında ücretli olarak çalıştırılmak üzere sahipleri ile birlikte görevlendirilmişlerdir. Menzil kuruluşları haricinde, elbise, kaput, çamaşır, ayakkabı, yüklü miktarda eşya, teçhizat, şeker, çay, kuru sebze, kuruyemiş ve hastanelerde kullanılmak üzere şilte ve battaniye gönderilmiştir.⁹⁶⁵

1917 yılının başlarında gerek müttefik Devletlerden IV.Ordu Menzil Bölgesine gelen motorlu taşıtlar, gerekse bölgeden sahipleri ile birlikte kiralanan develerin artması ile Ordunun da Menzil bölgesinde taşıma kapasitesi yaklaşık üç kat artmıştır. Bu döneme ait IV.Ordu Menzillerinin taşıma kapasitelerini gösteren tablo aşağıda verilmiştir.⁹⁶⁶

⁹⁶⁴ Erden, **Hatıralar II**, s.86-87

⁹⁶⁵ Erden, **Hatıralar II**, s.181

⁹⁶⁶ ATASE Arşivi, BDH: Kls.172, Dos.744, Fih.116; ATASE Arşivi, BDH: Kls.172, Dos.744, Fih.116a

Tablo 40: IV. Ordu Menzil Mufettişliğinin Kol ve Katarlarının İmkan ve Kaabiliyetleri

IV.ORDU MENZİL MÜFETTİŞLİĞİ KOL VE KATARLARININ İMKAN VE KAABİLİYETLERİ				
IV.ORDU KOMUTANLIĞI ÇÖL MENZİL MÜFETTİŞLİĞİ				
Birlik	Cins	Adet	Topla m Ağırlık	Nakliye Kolu
Araba Taburu	Çift Atlı Araba	250	100	Sebi-Hafire Arasında Erzak Nakliyesinde
Çöl 3. Taburdan	Deve	1700	255	Sebi-Hafire Arasında Erzak Nakliyesinde
Çöl 3. Taburdan	Deve	500	75	Hafire-Han Arasında Erzak Nakliyesinde
Çöl 3. Taburdan	Deve	200	30	Sebada Civarköprüden Saman Nakliyesinde
Çöl 3. Taburdan	Deve	100	15	Sebada Civarköprüden Odun Nakliyesinde
Çöl 3. Taburdan	Deve	100	15	Teleşşeria-Gazze Arasında Erzak Nakliyesinde
Çöl 3. Taburdan	Deve	50	7,5	Han-Nahl Arasında Erzak Nakliyesinde
Çöl 2. Taburdan	Deve	800	120	Seba-Hafire Arasında Erzak Nakliyesinde
Çöl 2. Taburdan	Deve	100	15	Seba-Civarköprüden Saman Nakliyesinde
Çöl 2. Taburdan	Deve	100	15	Seba-Civarköprüden Odun Nakliyesinde
8. Menzil Nakliye Taburu	Deve	500	75	Teleşşeria-Ariş Arasında Erzak Nakliyesinde
Ücretli Urban Develeri	Deve	100	15	Seba-Hafire Arasında Erzak Nakliyesinde
Ücretli Deve Kolu	Deve	198	29,5	Seba-Hafire-Han-Nahl Arasında Erzak Nakliyesinde
Ücretli Deve Kolu	Deve	44	6,5	Seba-Hafire-Katma Arasında Erzak Nakliyesinde
Ücretli Deve Kolu	Deve	14	2	Seba-Ariş Arasında Erzak Nakliyesinde
Ücretli Araba Kolu	3 Atlı Araba	33	20	Seba-Hafire-Han- Arasında Erzak Nakliyesinde
Ücretli Araba Kolu	3 Atlı Araba	9	5,5	Seba-Katma Arasında Erzak Nakliyesinde
Ücretli Araba Kolu	3 Atlı Araba	9	5,5	Seba-Ariş Arasında Erzak Nakliyesinde
Ücretli Araba Kolu	Çift Atlı Araba	8	3,5	Seba- Hafire- Hama-Katma Arasında Nakliyede
Ücretli Araba Kolu	Çift Atlı Araba	1	0,5	Seba-Hafire Arasında Erzak Nakliyesinde
ÇÖL MENZİLİ TOPLAM TAŞIMA KAPASİTESİ			810,5	TON
IV.ORDU KOMUTANLIĞI I.MENZİL MÜFETTİŞLİĞİ				
Menzil Kh.	Araba Kolu	40	12	Kudüs- Bi'rüs-sebi ve Kudüs- Beytullahm
	Mekari Kolu	80	6	Kudüs-Eriha ve Kudüs-Halilülrahman
I.MENZİL TOPLAM TAŞIMA KAPASİTESİ			18	TON
IV. ORDU KOMUTANLIĞI ORDU MENZİL MÜFETTİŞLİĞİ				
Araba Kolu	Çift Atlı Araba	80	32	İslahiye-Mamure arası
Araba Kolu	Çift Atlı Araba	56	22,40	Şam'da konuşlu
Araba Kolu	Çift Atlı Araba	20	8	Pozantı-Gülek arasında
Deve Taburu	Deve	200	8	Rayak- Katma arasında
Deve Taburu	Deve	300	36	Şam'da konuşlu
ORDU MENZİL TOPLAM TAŞIMA KAPASİTESİ			106,4	TON
IV.ORDU MENZİLLERİ TOPLAM TAŞIMA KAPASİTESİ			934,9	TON

3.3.2. Motorlu Taşıt Kolları

20. yy. başlarında dünyanın önemli silah ithalatçılarından bir olan Osmanlı Devleti, II. Abdülhamit ulaştırma alanında da askeri teknolojisini geliştirmek maksadıyla Avrupa'dan motorlu taşıt tedarikine başlamıştır. Balkan Harbi öncesi 1909 tarihinde bütün araçlar Orduya devredilmiş, 1910 yılında Trakya'da gerçekleştirilen manevralarda kullanılmıştır. Balkan Harbinde ise Levazımat-ı Umumiye-i Askeri Dairesi ve Menzil Umum Müfettişliği tarafından Alman Benz, Daimler ve Mercedes, Amerikan Ford, Fransız Berliet, Vikres, Garegaver, Peugeot, Panhard ve Dolahari gibi çok değişik markada araç tedarikine devam edilmiştir. Tedarik edilen kamyonlar karargâhı Nuriyosmaniye'de bulunan Menzil Umum Müfettişliğine bağlı Hadımköy Nakliye kollarında 1000-2000 kg.lık istiap haddlerini geçirmemek maksadıyla daha çok erzak taşımasında, hasta nakillerinde kullanılmışlardır.⁹⁶⁷

I.Dünya Harbinde de karayollarında hayvanlardan teşkil edilmiş kol ve katarların yanında yolların altyapısı ve fiziksel imkânları dâhilinde motorlu taşıtlar kullanılmaya devam edilmiştir. Başkomutanlık Vekâleti Seferberliğin ilanını müteakip Ordulardan kadrolarında mevcut motorlu araçların cins, miktar ve ihtiyaçlarını,⁹⁶⁸ ayrıca Şam'da konuşlu VIII. Kolordu Komutanlığından ise arazide kullanılan hafif yük otomobili yerine ağır yük otomobillerinin kullanılıp kullanılamayacağını tespit edilmesini⁹⁶⁹ istemiştir.

VIII. Kolordu Komutanlığı cevaben ağır yük otomobillerinin hafif yük otomobilleri yerine ikame olarak arazide kullanılabileceğini, menzil hatlarında kullanılmak üzere 330 adet ağır yük otomobiline ihtiyaç duyulduğunu⁹⁷⁰ ve hafif yük otomobili yerine en azından 3 adet ağır yük otomobilinin benzin ve şoförleriyle birlikte ivedi gönderilmesini istemiştir.⁹⁷¹ Harbiye Nezareti 2 Kasım 1914 tarihinde IV. Ordu Komutanlığınca istenilen 3 adet İzonna Fransi imali ağır yük kamyonunu

⁹⁶⁷ Mustafa Yeni, "Makinelerin Savaşı: Balkan Savaşlarında Osmanlı Ordusu'nda Motorlu Taşıt Kullanımı(1912-1913), *Türkiye Günlüğü*, S.110, Bahar 2012, s.53-57

⁹⁶⁸ İd.Faal. ve Loj., s.190

⁹⁶⁹ ATASE Arşivi, BDH: Kls.16, Dos.77, Fih.044

⁹⁷⁰ ATASE Arşivi, BDH: Kls.16, Dos.77, Fih.004-2; ATASE Arşivi, BDH: Kls.16, Dos.77, Fih.004-4

⁹⁷¹ ATASE Arşivi, BDH: Kls 16, Dos.77, Fih.004-1

Şam'a göndermek üzere Pozantı'ya sevk etmiştir.⁹⁷² Otomobiller IV. Ordu Komutanlığı emrine 26 Kasım 1914 tarihinde katılmıştır.⁹⁷³

Ancak, Osmanlı Ordusunda motorlu taşıtlar, Berlin-Bağdat demiryolu hattının Müttefik Devletler ile Osmanlı Devleti'ni kesintisiz olarak bağladığı Ocak 1916 tarihinden itibaren gelmeye başlamıştır. Gelen otomobiller Menzil Umum Müfettişliğince ordu bölgelerine sevk edilmiştir.⁹⁷⁴

Otomobiller de hayvan kollarında olduğu gibi “oto kolları” şeklinde teşkilatlandırılmış ve her bir oto koluna sorumluluk sahalar verilerek numaralandırılmışlardır.⁹⁷⁵ Osmanlı Devleti'nde Alman, Avusturya Macaristan ve Osmanlı Orduları tarafından teşkil edilen araç kolları tablo halinde aşağıda verilmiştir.⁹⁷⁶

⁹⁷² ATASE Arşivi, BDH: Kls 16, Dos.77, Fih.004-3

⁹⁷³ ATASE Arşivi, BDH: Kls.1125, Dos.6, Fih.1

⁹⁷⁴ İd.Faal. ve Loj., s.482

⁹⁷⁵ İd.Faal. ve Loj., s.482

⁹⁷⁶ ATASE Arşivi, BDH: Kls.1156, Dos.128, Fih.1-66; ATASE Arşivi, BDH: Kls.1156, Dos.128, Fih.1-66a

Tablo incelendiğinde;

1. I.Ordu Komutanlığında herhangi bir otomobil teşkilatı bulunmamaktadır. Çanakkale cephesinin 1916 yılı itibarı ile kapanmasını müteakip bölgedeki kolların diğer ordu bölgelerine tertip edildiği değerlendirilmektedir. Bu varsayım tarihsiz olan belgenin 1916 yılından sonra düzenlendiğini varsayımını kuvvetlendirmektedir.

2. Avusturya Macaristan birliklerine ait Halep'te 1 ve Diyarbakır'da bulunan 2,3 ve 4 numaralı olmak üzere toplam 4 adet otomobil kolu ile Diyarbakır ve Halep'te konuşlu 2 adet Otomobil Tamirhanesi bulunmaktadır.

3. Alman Ordusunun III, IV ve VI.. Ordular ile Heyeti İslahiye ve Anadolu Şimendifer İnşaat Şirketi bünyesinde 12 adet otomobil kolu, Kudüs ve Halep'te birer adet Otomobil Tamirhanesi ile İstanbul ve Halep'te birer adet otomobil parkı bulunmaktadır. Halep'teki 504 numaralı Otomobil Parkı II, IV ve VI.Ordular için Almanya'dan tedarik edilen benzinlerin depolandığı park alanı olarak kullanılmıştır.

4. Osmanlı Ordusunun ise Diyarbakır ve Mardin'de toplam 1 kol, III. Ordu Komutanlığında 4 kol, V. Ordu bölgesinde 1 ve VI. Ordu bölgesinde 2 olmak üzere toplam 8 adet otomobil kolu bulunmaktadır. III.Ordu bölgesinde de 1 adet otomobil tamirhanesi mevcuttur. Osmanlı Ordusuna ait araç kollarının VI.Ordu hariç Anadolu'daki Orduların emrinde konuşlandırıldığı görülmektedir.

5. IV.Ordu Menzil bölgesinde faaliyet gösteren bütün motorlu araç kolları, araç tamirhaneleri ve benzin parkı Alman Ordusuna aittir. Bunlardan 501,502,503 ve 504 numaralı otomobil kollarını IV.Ordu Komutanı Cemal Paşa 13 Mart 1917 tarihinde bölgesindeki nakliye vasıtalarının oldukça yetersiz olduğu için Başkomutanlık Vekâletinden istemiş;⁹⁷⁷ Başkomutanlık Vekâleti Mayıs 1917 tarihinde göndermiştir.⁹⁷⁸ 506 ve 507 numaralı kollar ise Toros ve Amanos tünellerinde malzeme sevkiyatında görev yapmışlardır.⁹⁷⁹ Tüneller bölgesinde faaliyet gösteren motorlu araç kollarına ait resimler EK-16'dadır.

Almanlara ait otomobil kolları özellikle Mardin, Toros ve Filistin bölgesinde görev yapmışlardır. Buralarda görevli kendi personellerinin iâşe ve ibatesi ile malzeme ve

⁹⁷⁷ ATASE Arşivi, BDH: Kls.174, Dos.752, Fih.010

⁹⁷⁸ ATASE Arşivi, BDH: Kls.174, Dos.752, Fih.010-02

⁹⁷⁹ ATASE Arşivi, BDH: Kls.1254, Dos.502, Fih.1-17

araçların bakım onarımı için gerekli olan malzemelerin ikmali Osmanlı Ordusu menzil teşkilatından ayrı kendi menzil teşkilatlarını kurmuş, uygun merkezlerde tesisler açmış ve işletmişlerdir.⁹⁸⁰

Her bir oto koluna teğmen ile yüzbaşı rütbesindeki bir subay komutanlık yapmıştır. Ayrıca bir oto kolunda, hesap memuru adayı, yazıcı olarak astsubay, başçavuş, fen memuru, çavuş, 4 ad. Onbaşı, 24 ad. şoför ve yardımcıları, sıhhiye astsubayı ile aşçı bulunmaktadır. Bu otomobil kolunda 1 binek ve 1 hafif tamirhane yük otomobilinin de bulundurulması sağlanmaya çalışılmıştır.⁹⁸¹

IV.Ordu bölgesinde görev yapan Alman otomobil kolları için bir adet edilen kamyon parkı bol su kuyularının bulunduğu Bireyn kasabasında Alman Yzb. Vogt emir ve komutasında açılıp işletilmiştir. Gece aydınlatması bulunan ordugâhta büyük çadırlarda tamir atölyeleri de kurulmuştur.⁹⁸² Araç Tamir Atölyelerine ait fotoğraflar EK-17'dedir.

Ordu Komutanlıklarınca, otomobil kollarının düzenli bir şekilde çalışabilmeleri için talimatlar yayımlanmıştır. Otomobillerde taşınacak personel ile kamyonlarda taşınacak yüklerin taşınma şekli ve zamanı yayımlanan emirlere uygun olarak uygulanmıştır. Yoğun hatlarda sivillerin ve kadınların taşınması yasaklanırken, asker personelin taşınmasında da gün kısıtlaması getirilmiştir. Yoğun olmayan hatlarda ise personelin taşınması menzil müfettişliklerinden alacakları izin belgelerine göre yapılmıştır. Yine bu emirlerde Menzil Nokta Komutanlıklarından belge alınmadan otomobillere binilmemesi, şoför mahalline oturulmaması, teknik sebeplerle harekete hazır olmayan otomobillerin harekete zorlanması gibi konulara yasaklar getirilmiştir. Otomobillerin hareketi ile ilgili menzil ve kol komutanı tam yetkili kılınmıştır.⁹⁸³

⁹⁸⁰ Avcı, a.g.e., s.69

⁹⁸¹ Avcı, a.g.e., s.68-69-70; Günümüzde halen KKK.'da birlik intikallerinde, intikalin zamanında ve sorunsuz olarak gerçekleştirilebilmesi amacıyla, Bakım Birlikleri bünyesinde oluşturulan seyyar bakım postaları özel olarak dizayn edilmiş seyyar bakım araçları ile intikallere katılmaktadırlar. Tugay ve üst birliklerin Lojistik Destek Komutanlığı bünyesinde teşkili edilen bu timler seferde tugay geri bölgesinde Ana ve Tali ikmal yollarının açık bulundurulmasından ve ulaştırma faaliyetlerinin aksamadan yürütülmesini sağlamaktan sorumludur.

⁹⁸² Kress, a.g.e., s.232

⁹⁸³ Avcı, a.g.e., s.70-71

IV.Ordu bölgesinde faaliyet gösteren kamyon kolları, demiryolunun bittiği son noktadan itibaren malzeme taşımışlardır. Örneğin Haziran 1917-Mayıs 1918 tarihleri arasında Demiryolu hattının sona erdiği noktadan itibaren Musul’a ve Musul’dan en son demiryolu hattına otomobillerle karşılıklı olarak yapılan muhtelif taşımalara ait istatistiki veriler tablo halinde verilmiştir.⁹⁸⁴

Tablo 41: Haziran 1917- Mayıs 1918 Dönemleri Arasında En Son Demiryolu İstasyonundan Musul’a Yapılan Otomobil Sevkiyatı

Haziran1917- Mayıs 1918 Yılları Arası En Son Demiryolu İstasyonundan Musul’a Otomobille Yapılan Muhtelif Sevkiyatı										
TARİHİ	Eşya, Cephane, Diğer Malzeme		Şahıslar		Benzin		Alman Eşyası		TOPLAM	
	Otomobil		Otomobil		Otomobil		Otomobil		Otomobil	
	Adedi	Tonu	Adedi	Tonu	Adedi	Tonu	Adedi	Tonu	Adedi	Tonu
HAZİRAN 1917	126	252			16	32	22	44	164	328
TEMMUZ 1917	116	232	20	40	19	38	37	74	192	384
AĞUSTOS 1917	41	82	9	18	40	80	23	46	113	226
EYLÜL 1917	41	82	9	18	39	78	18	36	107	214
EKİM 1917	53	106	19	38	31	62	25	50	128	256
KASIM 1917	39	78	10	20	36	72	18	36	103	206
ARALIK 1917	64	128	5	10	43	86	26	52	138	276
OCAK 1918	11	22	2	4	23	46	9	18	45	90
ŞUBAT 1918	17	34	4	8	12	24	10	20	43	86
MART 1918	2	4			19	38	9	18	30	60
NİSAN 1918	20	40	1	2	10	20	7	14	38	76
MAYIS 1918										
TOPLAM	530	1060	79	158	288	576	204	408	1101	2202

Bu tarihler arasında, bir yıllık süre içerisinde 530 kamyon-1060 ton ile %48 oranında en çok cephane ve eşya malzemesi taşınmıştır. İkinci sırada 288 kamyon-576 ton ile %26 oranında benzin sevkiyatı yer almıştır. Üçüncü sırada 204 kamyon-408 ton

⁹⁸⁴ ATASE Arşivi, BDH: Kls.1139, Dos.74, Fih.1-1

ile %18 oranıyla Alman birliklerinin kendi ihtiyaçları için gönderilen Alman eşyaları yer alırken dördüncü sırada personel, ya hayvan kollarıyla ya da yaya olarak intikal ettiğinden son sırada yer almıştır.

Tablo 42: Haziran1917-Mayıs 1918 Dönemleri Arasında Musul'dan En Son Demiryolu İstasyonuna Yapılan Otomobil Sevkiyatı

Haziran1917- Mayıs 1918 Yılları Arası Musul'dan En Son Demiryolu İstasyonuna Otomobille Yapılan Muhtelif Sevkiyatı⁹⁸⁵										
TARİHİ	Eşya, Cephane, Diğer Malzeme		Şahıslar		Benzin		Alman Eşyası		TOPLAM	
	Otomobil		Otomobil		Otomobil		Otomobil		Otomobil	
	Adedi	Tonu	Adedi	Tonu	Adedi	Tonu	Adedi	Tonu	Adedi	Tonu
HAZİRAN 1917	19	38	21	42			1	2	41	82
TEMMUZ 1917	29	58	77	154					106	212
AĞUSTOS 1917	28	56	79	158	1	2	7	14	115	330
EYLÜL 1917	20	40	48	96			2	4	70	140
EKİM 1917	58	106	63	126			5	10	126	252
KASIM 1917	71	142	42	84	3	6	8	16	124	248
ARALIK 1917	75	150	66	132			4	8	135	270
OCAK 1918	9	18	1	2					10	20
ŞUBAT 1918			10	20			8	16	18	36
MART 1918	20	40					2	4	22	44
NİSAN 1918	16	32					1	2	17	34
MAYIS 1918									91	182
TOPLAM	345	690	407	814	4	8	38	76	875	1578

Musul'dan demiryolu hattının başladığı yere doğru motorlu araçlar ile yapılan nakliyat, diğer bir ifadeyle harekât alanından yurtiçi bölgeye doğru tahliye incelendiğinde 407 araç-814 ton ile %25 oranla ilk sırada personel; ikinci sırada 345 araç-690 ton ile %21 oranında eşya-cephane ve muhtelif malzeme sevkiyatı ve üçüncü sırada 28 araç-76 ton ile Alman eşyası gelmektedir. Sadece 4 kamyon-8 ton ile benzin nakliyesi son sırada yer almıştır. Harekât alanından geri bölgeye personel nakliyesinin yüksek olması harbin üçüncü yılında dahi birlik kaydırmalarının yoğunluğunu ya da geriye yaralı ve hasta

⁹⁸⁵ ATASE Arşivi, BDH: Kls.1139, Dos.74, Fih.1-1

tahliyesinin fazlalığından kaynaklanmaktadır. Harekât alanından geriye çok düşük miktarda benzin nakliyesi yapılması ters nakliyatın düşüklüğü açısından önemlidir.

Her iki tablo verileri karşılaştırıldığında, cepheye doğru yapılan personel ve malzeme ikmali cepheden geriye yapılan tahliyeden fazladır. Bu durum ikmalin aksamadan devam ettiğinin göstergesi olarak değerlendirilebilir.

3.3.2.1 Motorlu Araçların Benzin İkmali

I.Dünya Harbinde Osmanlı Ordusunda ilk defa motorlu araçların kullanılması beraberinde daha önce karşılaşılmayan problemleri de beraberinde getirmiştir. Bunlardan en önemlisi benzin kıtlığıdır. Hayvanlardaki iâşe problemi araçlarda yerini benzine; hayvanlardaki hastalanma problemi ise yerini bakım merkezlerine; araç tamirhanelerine bırakmıştır. Örneğin, II. Kanal harekâtı sonrası I.Seferiye Kuvvet Komutanı Albay Kress von Kressenstein Şam'da bulunan IV.Ordu Komutanı Cemal Paşa'nın yanına uçaklara konulacak benzin bulunmadığı için uçakla, Bedeviler de demiryolları hatlarını tahrip ettikleri için trenle gidememiştir. Yine benzin kıtlığından Aralık 1916 ayında ise İngilizlerin El Ariş'i ele geçirmeye başlamasıyla Birüs'sebi'deki havaalanında konuşlu 300 numaralı uçak müfrezesinden 3 adet uçak benzin yokluğundan geriye tahliye edilememiş, hangarlarda bırakılmıştır.⁹⁸⁶ IV.Ordu Komutanı Cemal Paşa benzinin önemini bildiği için Gazze Muharebelerinde, Ordu için gerekli olan benzin vagonlarını Adana'dan Şam'a getirebilmek için bir menzil subayı gibi telgrafhane de çalışmıştır.⁹⁸⁷

Araçlar için ihtiyaç duyulan benzin ve gaz gibi sıvı yakıtların IV.Ordu Menzil bölgesinden tedariki mümkün değildir. Sıvı yakıtlar da motorlu araçlar gibi yurt dışı kaynaklardan tedarik edilmiştir. Motorlu araçlar müttefikler ile kesintisiz demiryolu bağlantısının sağlanmasını müteakip Şubat 1916 yılından itibaren gelmeye başlamıştır.⁹⁸⁸

Teslim alınacak otomobillerin Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'ndan benzin tedariki ve sevkiyatı için de Başkomutanlık Karargahı III. Şube ile Levazım-ı Umumiye Riyaseti tarafından ortak bir düzenleme yapılmıştır. Başkomutan Vekili ve Harbiye Nazırı Enver Paşa'nın onaylayarak ordulara gönderdiği düzenlemeye göre, araç sahipleri

⁹⁸⁶ Kress, **a.g.e.**, s.236-247

⁹⁸⁷ Atay, **a.g.e.**, s.82-83

⁹⁸⁸ ATASE Arşivi BDH: Kls.807, Dos.738, Fih.1-8

ihtiyaç duydukları benzin miktarını Levazımat-ı Umumiye İdaresine bildireceklerdir. İdare, Ordulardan aldığı ihtiyaçlarını birleştirerek Avusturya Macaristan Hükümeti'nden isteyecek; yakıt iki ülke arasında yapılan mukavele gereği demiryollarınca ile özel bir tarife ile taşınacaktır. Benzinin fiçılar içerisinde İstanbul'a kadar taşınması, depolanması ve IV ile VI Ordular için gerekli olan kısmının Pozantı'ya kadar nakli ise III. Şube sorumluluğunda yapılacaktır. Haydarpaşa'dan benzin naklinde gecikmeler yaşanmaması için Menzil Umum Müfettişliği ve İskele ve Limanlar Komutanlığınca yeterli miktarda nakliye aracı hazır bulundurulacaktır. Boş benzin fiçılarının aynı şekilde Haydarpaşa'da toplanarak geriye sevk sağlanacaktır.⁹⁸⁹ IV.Ordu Bölgesinde oluşturulmuş benzin parkına ait resim EK-18'de sunulmuştur.

Yakıt ve madeni yağların yurt dışından tedarikinde düzenlemedeki işlemler uygulanarak Almanya ve Avusturya-Macaristan İmparatorluklarının yanında özellikle harbe müdahil olmamış Romanya kaynaklarından istifade de edilmiştir.⁹⁹⁰

II., IV. ve VI Ordular için sevk edilen benzinler Almanlar tarafından işletilen Merkez Otomobil Kolları teşkilatında Halep'te konuşlu 504 numaralı benzin parkına gönderilmiştir.⁹⁹¹ Harbin sonlarına doğru, Şubat-Haziran 1918 tarihlerinde 5 aylık dönemde başta benzin olmak üzere IV.Ordu bölgesine sevk edilen katı ve sıvı akaryakıt miktarı EK-19'da sunulmuştur. Ek'te sunulan belgelerin analiz edilmesi sonucu Şubat-Haziran 1918 tarihleri arası sevk edilen toplam akaryakıt miktarları ise aşağıda verilmiştir.⁹⁹²

⁹⁸⁹ ATASE Arşivi, BDH: Kls.807, Dos.738, Fih.2-12

⁹⁹⁰ **Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi**,C:VIII. Deniz Harekâtı, Gnkur Basım Evi, Ankara 1976, s. 429

⁹⁹¹ ATASE Arşivi, BDH: Kls.1156, Dos.28, Fih.1-66; ATASE Arşivi BDH: Kls.1156, Dos.128, Fih.1-66a

⁹⁹² Tablo hazırlanırken EK-19'da verilen 65 adet ATASE Belgesindeki veriler kullanılmıştır.

Tablo 43: Yurtiçi Menzil Bölgesinden IV.Ordu Menzil Bölgesine Şubat-Haziran 1918 Tarihleri Arası Sevk Edilen Aylık Akaryakıt Miktarları

SEVK TARİHİ	SEVK GÜNLERİ	TOPLAM MİKTAR (kg)	AÇIKLAMALAR
ŞUBAT 1918	7,14,21,28	664.7 ton	Benzin : 510 ton Gaz : 110 ton Yağ : 14.7 ton Odun : 30 ton
MART 1918	7,8,12,14,15 21,22,28,29	730,108 ton	Benzin : 615 ton Gaz : 10 ton Yağ : 68 ton Odun : 408 Kg. Kömür: 15 ton
NISAN 1918	7,11,13,18, 21,26,28	634.7 ton	Benzin : 520 ton Gaz : 65 ton Yağ : 44.7 ton Odun : ---- Kömür : 5 ton
MAYIS 1918	2,3,4,8,9,10 11,16, 17,19 22,25,30	799.132 ton	Benzin : 745 ton Gaz : 9 ton Yağ : 4.132 ton Odun : ---- Kömür: 40 ton
HAZİRAN 1918	2, 8, tarihsiz	494 ton	Benzin : 390 ton Gaz : 65 ton Yağ : 15.6 ton Odun : ---- Kömür: 23.4 ton
TOPLAM		3322.64 ton	Benzin : 2780 ton Gaz : 259 ton Yağ : 147,132 ton Odun : 30,408 Kömür: 83.4 ton

3.3.2.2 Motorlu Araçların Yedek Parça İkmali

Osmanlı Ordusu envanterine giren araçların yedek parçaları da benzinleri gibi yurt dışından; müttefik devletlerden tedarik edilmiştir. Ordu envanterine giren araç yedek parçalarının temini için Alman firmaları Osmanlı Devleti nezdinde girişimlerde bulunmuşlardır. 1914 yılında, Almanya'nın Zaris şehrindeki "Ayn Zen Fest" isimli tekerlek fabrikası, kendi fabrikalarında imal edilmiş tekerleklerin dayanıklılığının birçok devlet tarafından denendiğini, Osmanlı Devleti'nin de bir ay ücretsiz olarak deneyebileceğini, memnun kalındığında sipariş verilebileceğini ve tamirinde de büyük

tasarruflar sağladığını ve siparişe hazır olduklarını bildirmiştir.⁹⁹³ Osmanlı Devleti sivil firmalarca yapılan bu tür tekliflere kayıtsız kalmamış, Onaylı Tedarikçi Listesi oluşturmak maksadıyla olumlu ya da olumsuz mutlaka cevap vermiştir.⁹⁹⁴

Ayrıca sözleşme gereği, teslim aldığı malzemelerin muayene ve kabul işlemlerini de büyük bir titizlikle yerine getirmiş, gerektiğinde alıma onay vermemiştir. Örneğin Levazımat-ı Umumiye Dairesi, 1915 yılında Osmanlı Ordusu için Viyana’da araçlar için madeni yağı imal eden bir fabrikaya, ürettiği yağların Ordu Kimyahanesi tarafından muayene edildiğini, yağların evsafalarının şartnamelerine uygun olmadığını, dolayısı ile teslim alınamayacağını bildirmiştir.⁹⁹⁵

Bir taraftan Alman firmaları ürünlerini pazarlamak maksadıyla Osmanlı Devleti nezdinde girişimlerde bulunurken, diğer yandan Osmanlı Devleti de arızalanan koşum arabaları ya da motorlu araçlarını faal hale getirebilmek için yabancı firmalara siparişler vermiştir. Askeri nakliyatda kullanılan koşum arabalarının imalatı ve bakım onarımları için oluşturulan araba imalathanelerinde imalat ve onarımda kullanılacak tekerlek ve dingil gibi malzemeler mahallinden temin ve imal edilememiş; İstanbul’dan veya Adapazarı’ndan istenerek tedarik edilmeye çalışılmıştır. Buralardan da karşılanamayan miktarları için Harbiye Dairesi 8. Nakliye Şubesi tarafından Viyana’daki Fraşitater Ayzınorka Fabrikası’ndan satın alınarak temin edilebilmiştir.⁹⁹⁶

Malzemelerin temin ve sevkini hızlandırmak maksadıyla değişik yöntemler uygulanmıştır. Örneğin II.Kanal Harekâtı sonrası araç arızalarının artması üzerine istenilen malzemelerin tedarikini ve sevkini hızlandırmak maksadıyla, IV. Ordu Menzil bölgesinden Kamyon Park Komutanı Üsteğmen Quast Çöl Komutanı Albay Kress von Kressenstein tarafından Almanya’ya gönderilmiştir.⁹⁹⁷

Aynı şekilde çölde malzeme taşımak maksadıyla teşkil edilen estersüvar alaylarındaki katırlar için 1200 adet. eğer takımı istenmiştir.⁹⁹⁸ Harbiye Nezareti Harbiye

⁹⁹³ ATASE Arşivi, BDH: Kls.1713, Dos.31, Fih.1

⁹⁹⁴ ATASE Arşivi, BDH: Kls.1713, Dos.31, Fih.1-9

⁹⁹⁵ ATASE Arşivi, BDH: Kls.1713, Dos.31, Fih.1-26

⁹⁹⁶ Avcı, **a.g.e.**, s.68-69

⁹⁹⁷ Kress, **a.g.e.**, s.255

⁹⁹⁸ ATASE Arşivi, BDH: Kls.174, Dos.752, Fih.027

Dairesi eğer takımlarından 1000 adedi Almanya'dan temin etmiş; Menzil Umum Müfettişliği tarafından 30 Mart 1917 tarihinde IV.Ordu bölgesine sevk edilmiştir.⁹⁹⁹

Kasım 1917- Mart 1918 dönemlerinde yurt dışından tedarik edilen araç yedek parçalarına ait liste EK -20'dedir.

3.4. Denizyolları

I.Dünya savaşı öncesi Osmanlı Devleti'nin yeterli donanması ve buna bağlı bakanlık teşkilatları bulunsa da savaş süresince kendi iç denizleri konumunda bulunan; Karadeniz, Ege ve Akdeniz'de İtilaf Devletlerinden ötürü ve sınırlarına yerleştirmiş olduğu kendi Ordularını desteklemekte donanmasını etkin olarak kullanamamıştır.¹⁰⁰⁰ Örneğin Kafkaslarda konuşlu III. Ordu Komutanlığının personel ve lojistik desteği Trabzon limanından, Suriye ve Filistin'de konuşlu IV. Ordu Komutanlığının Suriye limanlarından ve Irak'ta konuşlu VI. Ordunun Basra Körfezi'nden rahatlıkla yapılabilecekken, İtilaf Devletleri donanmalarının baskıları sonucu Osmanlı Devleti kendi denizlerinde bunu gerçekleştirememiştir. Bu durum her üç orduyu da tek bir demiryolu hattına bağlı kılmıştır. Osmanlı Devleti, ulaştırma hatlarındaki alternatif eksikliği ve taşıma kapasitesinin yetersiz olması gibi başta lojistik faaliyetleri ilgilendiren birçok alanda sıkıntılar yaşamıştır.

Bunun yanında, Osmanlı Devleti'nde I.Dünya Savaşı öncesi ve savaş esnasında belli başlı büyük nehirlerde denizyolu taşımacılığı yapılabilmektedir. Nehirleri kullanarak yapılan denizyolu taşıma faaliyetleri I.Dünya Savaşı boyunca demiryolu ve karayolu taşımacılıklarını tamamlayacak tarzda kullanılmıştır. Bu nehirlerden Suriye ve Irak bölgeleri için hayati bir öneme haiz olan Fırat ve Dicle nehirleri, Doğu ve Güneydoğu Anadolu'dan doğarak Irak bölgesinde Şattülarab'ı oluşturarak Basra Körfezine dökülürler. Nehirlerin akışı mevsim özelliklerine göre düzensizlikler gösterse de, Dicle nehri üzerine tarih boyunca setler ve kanallar inşa edilerek bu nehirlerde taşımacılık gerçekleştirilmiştir. Dicle nehrinde, kuzeyden güneye, Diyarbakır'dan Musul'a kadar

⁹⁹⁹ ATASE Arşivi, BDH: Kls.174, Dos.752, Fih.027-02

¹⁰⁰⁰ Kress, a.g.e., s.25

kelek¹⁰⁰¹ ve kayıklar, Musul'dan Bağdat'a kadar dibi düz deniz taşıtları ve Bağdat'tan sonra ise vapurlarla taşıma yapılmıştır. I.Dünya Savaşı'nda da her iki nehir üzerinde taşımacılık Irak'ta konuşlu VI. Ordu Komutanlığı bünyesindeki "Bağdat Nehir İdaresi" yönetiminde yapılmıştır. Dicle nehrinde Musul bölgesinde kullanılan 1910 yapımlı bir adet motor gambot kullanılırken, Fırat nehri üzerinde ise 1 adet Setbot, 2 adet Ganşahtur, 2 adet Cephane şahturu ve 2 adet Duba olmak üzere toplam 7 adet Deniz aracı görev yapmıştır. Fırat ve Dicle bölgesinde istihdam edilen personel başlangıçta Bahriye Nezaretine bağlı olarak görev yaparken, Başkomutanlık Vekâletinin emri ile harekâtı yöneten VI.Ordu Komutanlığı bünyesindeki nehir menzil hizmetlerinde kullanılmışlardır.¹⁰⁰²

Seferberliğin ilanı ile beraber Irak'ta üç hat üzerine kurulan menzil teşkilatı genel itibarı Dicle ve Fırat nehirlerinin takip ettiği mıntıkalar üzerine kurulmuştur. Böylece menzil faaliyetlerinin icrasında karayolu ve demiryolu taşımacılığının yanında nehir yolu taşımacılığının imkân ve kabiliyetlerinden de kısmen de olsa yararlanılmıştır.¹⁰⁰³

¹⁰⁰¹ Kelek: Yük taşınması için ağaç direkleri ile desteklenen İçi hava ile doldurulan keçi derisinden yapılmış basit deniz aracı

¹⁰⁰² Avcı, **a.g.e.**, s.41-42

¹⁰⁰³ Avcı, **a.g.e.**, s.49-50

IV. BÖLÜM

IV. ORDU MENZİLİNDE SİHHİYE, AMELE TABURLARI VE MUHABERE FAALİYETLERİ

4.1. IV. Ordu Menziline Sıhhiye Faaliyetleri

I.Dünya Savaşı'nda daha önceki savaşların aksine, silah sistemlerindeki gelişmelere paralel olarak silahların hızı ve tahrip gücü artmış; görülmedik boyutlarda büyük siper savaşları ve yıkımlar yaşanmıştır. Bu savaşta, 60 milyon asker seferber edilmiş, bu askerlerden 7 milyonu ölmüş, 19 milyondan fazlası yaralanmış ve bu yaralılarından amputasyon uygulananların sayısı yaklaşık 500 bini bulmuştur. Yine yeni kullanılan silahların özellikleri nedeniyle daha önceki savaşlarda görülmedik oranda şarapnel yaralanmaları meydana gelmiş ve tüm savaşta yaralanmalarının yaklaşık % 70'ini şarapnel yaralanmaları oluşturmuştur. Tüm bu teknolojik gelişmelere paralel olarak askeri tıp alanında da gelişmeler yaşanmıştır. Bu savaşta ilk kez cephe gerisi hastanelerde bakteriyolojik tanıya yönelik taşınabilir laboratuvarlar kullanılmış, savaş cerrahisine yardımcı olabilecek röntgen filmi çekebilen cihazlar geliştirilmiş, kanamaları durdurmak amacıyla turnike ve hipodermik şırınga kullanılmış, yaralı ayırma istasyonları kurularak tahliye hastaneleri standart bir sisteme kavuşturulmuştur. Savaşın sonuna İngiliz ve Amerikan ordularında şok merkezlerinde kan nakli gerçekleştirilmiş ve yüz yaralanmalarına karşı hastaneler kurulmuştur.¹⁰⁰⁴

Osmanlı Ordusunda Balkan Harbi öncesi General von der Goltz'un görev almasını müteakip, sağlık hizmetlerinde de Alman Ordusuna benzer yapılanmaya gidilmiştir. Çünkü Almanlar I. Dünya Savaşı öncesi, Fransa-Prusya savaşında sahra

¹⁰⁰⁴ Muharrem Uçar, "Birinci Dünya Savaşındaki Türk Ordusundaki Sağlık Hizmetlerinin Arşiv Belgeleri Işığında Değerlendirilmesi", Ankara Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü, **Basılmamış Doktora Tezi**, Ankara, 2010, s.23-29

Sıhhiye hizmetlerini tam olarak uygulamışlar; cephede ilk yardım kiti ile başlayıp sahra hastaneleri arasındaki tahliye sisteminde demiryolu ağı kullanarak sistemi oldukça hızlandırmışlardır.¹⁰⁰⁵ Alman ordusundaki sağlık sisteminin Osmanlı Ordusunda da kurulması maksadıyla 1910 yılında Erkan-ı Harbiye Dairesi I.Şubesi tarafından ‘‘Seferde Hidemat-ı Sıhhiye Nizamnamesi’’¹⁰⁰⁶ ve 1911 yılında ‘‘Menzil Hidematı Nizamnamesi’’ yayımlanmıştır.

Sıhhiye Nizamnamesinin yayımlanmasından bir yıl sonra yayımlanan Menzil Hidematı Nizamnamesinde, sadece Menzil bölgesi sıhhi faaliyetlerine yer verilmiştir. Bu kapsamda ağırlıklı olarak yaralı ve hastaların tahliye konuları, Seyyar Ordu Sıhhiye Umum Müfettişliği ve Ordu Menzil Sıhhiye Müfettişliğinin görevleri izah edilmiştir. Dolayısıyla Menzil Hizmetleri Nizamnamesine göre teşkil edilen ve görev yapan Ordu menzil müfettişlikleri, sıhhi hizmetlerin yürütülmesindeki teknik hususlarda dahil tüm konuları içeren Seferi Hidemat-ı Sıhhiye Nizamnamesine göre hareket etmişlerdir.¹⁰⁰⁷

Menzil Nizamnamesinin birinci maddesinde menzil hizmetleri, seyyar orduların harp kuvvetleri ve hareket kabiliyetlerinin muhafazası için, ordunun canlı ve cansız her türlü eksik ve ihtiyacının ikmal, ordunun harekât kabiliyetini kısıtlayacak hasta, yaralı, esir, arızalı malzeme ve harp ganimetleri gibi her türlü madde ve eşyadan tahliyesi için

¹⁰⁰⁵ Uçar, a.g.t., s.103

¹⁰⁰⁶ ‘‘Seferde Hidemat-ı Sıhhiye Nizamnamesi’’, Matbaa-i Askeriye, İstanbul, 1326; 142 sayfa ve 134 maddeden oluşan ‘‘Seferde Hidemat-ı Sıhhiye Nizamnamesi’’nde sağlık hizmetleri, her ne kadar o tarihte Menzil Hidematı Nizamnamesi henüz yayımlanmamış olsa da menzil hizmetlerinin harekât alanı, menzil bölgesi ve yurtiçi bölgesi kademelerine uygun olarak açıklanmıştır. Birinci bölümde harekât ve menzil bölgelerindeki sıhhiye faaliyetleri izah edilmiştir. Bu kapsamında harekât bölgesindeki sahra sıhhiye müfettişi umumisinin görevleri, ordu kolordu ve nizamiye, redif ve süvari fırkalarındaki baştabiblerin görevleri, hastaların toplanma yerleri, uzun süren tedavilerde hasta koşullarının yapısı, mevkii hastaneleri, tümen ve kolordulardaki sıhhiye bölükleri kuruluş, yapı ve görevleri ile menzil mıntikasındaki sıhhiye hizmetleri, menzil hastaneleri idare ve yapısı, hastane baştabibinin ve personelinin görevleri belirtilmiştir. Ayrıca hasta ve yaralıların harekât bölgesinden menzil ve oradan da yurt içi bölgesine sevk ve tahliye işlemlerinin nasıl yapılacağı izah edilmiştir. Geri bölgeye nakil kapsamında hasta nakil müfrezelerinin görevleri, kara yollarında, sahra şimendifer hattı üzerinde ve hasta vapurlarında nakil işlemleri ile menzil istasyonlarında ve toplanma bölgelerindeki sıhhiye depolarının görev ve yapıları da bu bölümde açıklanmıştır. İkinci Bölümde ise, yurtiçi bölgedeki sağlık hizmetleri belirtilmiştir. Öncelikle Harbiye Nezareti Sıhhiye Dairesi, Ordu ve kolordu sıhhiye müfettişliklerinin yapısı, ihtiyat hastaneleri kuruluş yapısı ve baştabibin görevleri, hasta beslenmesinde kullanılacak örnek yemek ve içecek listeleri ile bunlara ait gramaj ve kalori hesaplamaları yer almaktadır. Bir diğer bölümde ise bulaşıcı hastalıklardan kurtulmak için yapılması gerekenler ve tedavi yöntemleri sıralanmıştır. Son bölüm ise menzil hizmetleri kapsamında icra edilen sıhhiye faaliyetlerinde fırkadan Harbiye Nezaretine kadar olan bütün kademelerdeki birlik ve kurumların kuruluş ve kadroları detaylı olarak yer almıştır.

¹⁰⁰⁷ **Menzil Hidematı Nizamnamesi**, s.13-14, md.18

yurt içinden orduya ve ordudan yurt içine mükemmel bir sevkiyatın sağlanması olarak tanımlamıştır.¹⁰⁰⁸ Menzil hizmetinin içersinde yer alan hasta ve yaralı tahliyesinin yapılabilmesi için Menzil Umum Müfettişliği karargâhında her bir ordu için Seyyar Ordu Sıhhiye Umum Müfettişi bulundurulmuştur.¹⁰⁰⁹ Harekât alanındaki bütün Sıhhiye memurlarının amiri olan Sıhhiye Umum Müfettişi, personeliyle beraber bütün Sıhhiye hizmetlerini tanzim etmekten sorumludur.¹⁰¹⁰ Ordu Sıhhiye Umum Müfettişinin vazifeleri şunlardır.¹⁰¹¹

1. Harbiye Nezareti Sıhhiye Dairesi ile sürekli irtibatta bulunarak, personel ve malzeme isteklerini bildirir, yurt içinde alınan tedbirler karşısında bilgi sahibi olur.
2. Menzil ve şimendifer memurları ile koordine ederek menzil bölgesindeki hasta ve yaralıların geçici olarak iskân, iaşe ve ibatelerini sağlar.
3. Hasta ve yaralıların tahliyeleri için Seferberlikle birlikte teşkil edilecek hastane trenleri ve vapurları ile yaylı vb. arabalar ile nakliye kolları teşkil eder. Hasta tren ve vapurlarının istenilen yere gelmeleri için yurt içinde ise Menzil Umum Müfettişliğine, Ordu bölgesinde ise Ordu Menzil Müfettişliğine müracaat eder.
4. Sorumluluk bölgesinde görev almak isteyen gönüllü sağlık kuruluşlarının çalışmalarını takip ve yönlendirir.

Ordu menzil bölgesinde Ordu Sıhhiye Umum Müfettişliğinin yanında Ordu Menzil Sıhhiye Müfettişliği de bulunur. Ordu Menzil Sıhhiye Müfettişliği, Ordu Sıhhiye Umum Müfettişliği ile Ordu Sıhhiye Reisinden alacağı emir ve talimatlar doğrultusunda, ordu menzil mıntikasındaki Sıhhiye hizmetlerini düzenlemek ve yürütmekten sorumludur. Bu anlamda sorumluluk bölgesindeki doktor ve diğer sağlık personelinin amiridir. Ordu Menzil Sıhhiye Müfettişinin görevleri Ordu Sıhhiye Umum Müfettişinin görevleri ile aynı, fakat kapsamaları farklıdır.¹⁰¹² Çünkü, ordu harekât bölgesinin hemen gerisinde teşkil edilen menzil bölgesinde, hasta ve yaralılar ordu harekât bölgesinden ilk müdahaleleri yapılarak gelmekte; menzil bölgesinde ise genel sağlık hizmetlerinin yürütülmesinin yanında menzil hastanelerinde tedavileri yapılan bu hasta ve yaralıların

¹⁰⁰⁸ **Menzil Hidematı Nizamnamesi**, s.2, md.1; Durgun, **a.g.m.**, s.59

¹⁰⁰⁹ **Menzil Hidematı Nizamnamesi**, s.6, md.8

¹⁰¹⁰ **Menzil Hidematı Nizamnamesi**, s.35-37, md.37

¹⁰¹¹ **Menzil Hidematı Nizamnamesi**, s.14-15md.18

¹⁰¹² **Menzil Hidematı Nizamnamesi**, s.36-37, md.37

tekrar cepheye ya da yurtiçi bölgesindeki tam teşekküllü sağlık birimlerine tahliyeleri de sağlanmaktadır.¹⁰¹³ Dolayısıyla, Ordu Menzil Sıhhiye Müfettişi Sıhhiye Umum Müfettişinin görevlerine ilave olarak hasta nakil komisyonları oluşturarak sevklerin düzenli yapılmasını sağlar, Sıhhiye malzeme depolarını ve menzil hastanelerini yönetir. Sıhhiye deposundaki malzeme miktarını ve durumunu takip ederek Ordu Sıhhiye Umum Müfettişliğine bildirir. Sıhhiye menzil depoları başlangıçta esas itibarı ile ordu menziline merkez noktalarında açılırlar, harekâtın ileri safhalarında yerleri değişebilir ya da ihtiyaca göre yeni depolar teşkil edilebilir.¹⁰¹⁴

Ayrıca Ordu Menzil Müfettişlikleri Karargâhında, sağlık hizmetlerinin yürütülmesi maksadıyla bu iki personele ilave olarak Ordu sertabibi ve serbaytar ile yeteri kadar yardımcısı bulunur.¹⁰¹⁵ Serbaytar, menzil mıntıkasında bulunan her türlü hayvana bakar, bulaşıcı hastalıkları önlemek için gerekli tedbirleri alarak Ordu Menzil Müfettişliğine bilgi verir. Emrinde Ordu Menzili hayvan ve araba depoları ile yeteri kadar nalbant bulunur.¹⁰¹⁶

Sıhhiye konularının düzenli olarak işletilebilmesi için yayımlanan her iki nizamnamede I.Dünya Savaşının provasını niteliğinde olan Balkan Savaşlarında uygulanmıştır. Ancak Osmanlı Devleti yöneticileri arasındaki siyasi çekişmeler, Ordu içerisindeki mektepli-alaylı ayrımı, menzil teşkillerinin zamanında kurulup işletilemeyişi, hepsinden önemlisi her iki nizamnameyi uygulayabilecek kapasitede okuma yazma bilen, görevin esaslarını kavramış yetişmiş personel bulunmayışı ve bu konuda zamanında gerekli tatbikatların yapılmayışı Menzil sisteminin başarılı bir şekilde uygulanamamasına ve harbin yitirilmesine sebep olmuştur.¹⁰¹⁷ Her iki savaşta da askeri sağlık sistemlerindeki yetersizlikleri gidermek için Hilal-i Ahmer vb. Cemiyetler devreye sokulmuştur. Bu cemiyetler harekât alanındaki savaşı ve yaralanan askerlerden çok,

¹⁰¹³ Çeloğlu, a.g.t., s.152

¹⁰¹⁴ **Menzil Hidematı Nizamnamesi**, s.36-37, md.37

¹⁰¹⁵ **Menzil Hidematı Nizamnamesi**, s.25-26.md.31

¹⁰¹⁶ **Menzil Hidematı Nizamnamesi**, s.32, md.37

¹⁰¹⁷ Bülent Durgun, **Balkan Harbi'nde Osmanlı Ordusu'nun Ulaştırma Faaliyetleri 1912-1913**, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., Nisan 2018, İstanbul, s.110

cephe gerisinde Anadolu'ya göç edenler, savaş dul ve yetimleri ile elverişsiz koşullardan dolayı hızla yayılan bulaşıcı hastalıklarla mücadele etmiştir.¹⁰¹⁸

I.Dünya Savaşı'nda Suriye ve Filistin'de konuşlu IV. Ordu Komutanlığında Menzil Hizmetleri Nizamnamesine göre teşkilatlanan ve **Seferde Hidemat-ı Sıhhiye Nizamnamesine** göre yürütülen sıhhi hizmetler genel anlamda revir ve hastanelerin bulunduğu “tıbbiye”, sağlığı koruma konularının incelendiği “bulaşıcı hastalıklar” ve özellikle bölge halkı arasında “Allah'ın Ordusu”¹⁰¹⁹ olarak adlandırılan çekirge istilası konuları konuları ayrı ayrı incelenecektir.

4.1.1. Tıbbiye Konuları

4.1.1.1. Sıhhiye Teşkilatı ve Personeli

Osmanlı Devleti'nde henüz seferberlik ilan edilmeden sağlık teşkilatında yeni düzenlemelere gidilmiş; Harbiye Nezareti Sağlık Dairesi tarafından hazırlanan 15 Nisan 1914 tarihinde yayımlanan kanuna göre tüm askeri hastanelerin tabip kadroları belirlenmiştir. Buna göre¹⁰²⁰;

¹⁰¹⁸ S.K.Akgün, M.Uluğtekin, **Hilal-i Ahmer'den Kızılay'a**, Beyda Basımevi, Ankara, 2000, s. 97-106

¹⁰¹⁹ Aarensohn, **a.g.e.**, s.65-69; Yazar genel itibarıyla Arap toplumunun tembel ve kaderci olmalarından dolayı göçmen çekirgelerle mücadele etmek yerine ona bu ismi vererek mücadeleden kaçındıklarını belirtmiştir.

¹⁰²⁰ ATASE Arşivi, BDH: Kls. 2204, Dos.3, Fih.001-003

Tablo 44: Askeri Hastanelerin Tabip Kadroları

Yatak Adedi	Bştabip		Tabip		Baştabip Yrd.	Bakteriolog	Nöbetçi Tabip	Röntgen	Başeczacı		Eczacı	Kimyager	Yekün
	Adedi	Rütbesi	Adedi	Rütbesi	Adedi	Adedi	Adedi	Adedi	Adedi	Rütbesi	Adedi	Adedi	
100	1	Binbaşı Yüzbaşı	2	Yüzbaşı			1		1	Teğmen			5
150	1	Binbaşı	3	Yüzbaşı		1	1		1	Yüzbaşı			7
200	1	Binbaşı	4	Yüzbaşı		1	1		1	Yüzbaşı			8
250	1	Yarbay	5	Binbaşı Yüzbaşı	1	1	2		1	Yüzbaşı	1		12
300	1	Yarbay	6	Binbaşı Yüzbaşı	1	1	2		1	Yüzbaşı	1		13
350	1	Yarbay	7	Binbaşı Yüzbaşı	1	1	2		1	Yüzbaşı	1		14
400	1	Yarbay	8	Binbaşı Yüzbaşı	1	1	2		1	Yüzbaşı	2		16
500	1	Albay	10	Binbaşı Yüzbaşı	1	1	2	1	1	Binbaşı	2	1	19
750	1	Albay	15	Binbaşı Yüzbaşı	1	2	2	1	1	Binbaşı	3	1	27
1000	1000 yataklı hastaneler kaldırılmıştır.												

Osmanlı Devleti Savaş boyunca hastanelerinde sağlık personeli açığını hiçbir zaman kapatamamıştır. Bu nedenle kendi tebaasında hekim olan gayrimüslim vatandaşlarına da görev vermiştir. I.Dünya Savaşı başlangıcında Osmanlı Ordusu'nda 9'u Rum, 17'si Ermeni ve 3'ü Yahudi olmak üzere toplam 1202 askeri hekim bulunmaktaydı.¹⁰²¹ Teşkil edilmiş tabip kadrolarına göre Ordudaki Sıhhiye personeli açığını kapatmak için 01 Ağustos 1914 tarih ve 1097 sayılı kanunla sivil tabip, eczacı ve diş tabiplerinden yaşları 20-45 arasında olanların askere alınmasına karar verilmiştir¹⁰²². Silahaltına alınan tabipler kıdemsiz yüzbaşı, diş tabibi ve eczacılar ise üsteğmen rütbesinde istihdam edilerek aynı rütbelerdeki muvazzaf personelle aynı haklara sahip olarak görev yapmışlardır.¹⁰²³ Bu tasarı ile Osmanlı Ordusunda 1353 doktor daha

¹⁰²¹ G.Erdem, "Birinci Dünya Savaşı Yıllarında Sağlık Hizmetleri", **Gnkur.Bşk.lığı Erzurum Mareşal Çakmak Asker Hastanesi, Seferde Sağlık Hizmetleri Sempozyum Kitabı**, 2010,s.10-25; Uçar, **a.g.t.**, s.124

¹⁰²² Alev Keskin ve Fatma İlhan; "Birinci Dünya Savaşı'nda Doğu Caphesi'nde Salgın Hastalıklar ve Salgın Hastalıklara Karşı Alınan Tedbirler", **Askeri Tarih Araştırmaları Dergisi**, Şubat 2013, S.21, s.184

¹⁰²³ Uçar, **a.g.t.**, s.67-68

görevlendirilmiştir. Silahaltına alınan hekimlerin 528'i Türk, 331'i Rum, 229'u Ermeni, 116'sı Yahudi ve 79'u Katolik Maroniten milliyetine mensuplardır.¹⁰²⁴ 13 Eylül 1914 tarihinde de Sıhhiye Dairesinden Ordu Dairelerine yazılan emirde, halen devam eden doktor açığının giderilmesi maksadıyla, Askeri Tıp Fakültesi son sınıf öğrencileri 30 kuruş maaş karşılığı Sıhhiye başçavuşu; tıp fakültesiyle eczacılık ve dişçilik bölümü öğrencileri de Sıhhiye çavuşu rütbesiyle istihdam edildikleri bildirilmiştir.¹⁰²⁵

Ancak alınan bütün tedbirlere rağmen bu sayılar hiçbir zaman ihtiyacı karşılayacak düzeyde olamamış, başta cerrahlar olmak üzere, doktor ve hasta bakıcıları gibi sağlık personeli açığı tüm savaş boyunca devam etmiştir. Üstelik askeri hekimlerin de yaklaşık %13'ü salgın hastalıklardan dolayı yaşamını yitirmiştir.¹⁰²⁶

1915 yılından itibaren Osmanlı Devleti'nde görev yapan Almanların sağlık hizmetlerini yürütmek maksadıyla Alman doktorlar da görev yapmaya başlamıştır. Bu kapsamda, Aralık 1915 tarihinde Türkiye'deki Alman Sıhhiye Hizmetleri Başkanlığına Askeri Doktor Collin atanmıştır. Doktor Collin uzun menzil hatlarındaki lekeli humma, malarya, ishal ve kolera gibi bulaşıcı hastalıklarla mücadele ederek başarılar sağlamış; hem burada çalışan Amele taburlarını hem de Alman personelini bu hastalıklardan korumaya çalışmıştır.¹⁰²⁷ 1916 yılından itibaren ise Osmanlı Ordusu'nda 12 Alman doktor görev yapmaya başlamıştır. Bunlardan 5 tanesi hijyen hizmetlerinde ve askeri hastanelerde görev almıştır.¹⁰²⁸ IV. Ordu bölgesinde 1916 yılından itibaren kendi menzil teşkilatını kuran Almanlar Filistin'de de kendi hastanelerini kurmuşlardır. Bu hastanelerde rahiplerde görev yapmıştır.¹⁰²⁹

Harbin ortalarında 1916 yılında, Halep Vilayetinde doktor sıkıntısının artması üzerine, Menzil Umum Müfettişliği'nce Halep Emniyet Müdürlüğünden resmi olarak görev yapmayan doktorların tespiti istenmiştir. Tespit edilen 4'ü Türk, 6'sı Ermeni ve 4'ü Rum toplam 14 doktordan, Halep'de özel hastanesinde halka hizmet veren Ermeni

¹⁰²⁴ G.Erdem, **a.g.y.**, s.10-25; Uçar, **a.g.t.**, s.124

¹⁰²⁴ Avcı, **a.g.e.**, s.103-104

¹⁰²⁵ Et-Tercüman, **a.g.e.**, s.168; Keskin ve İlhan, **a.g.m.**, s.184-185

¹⁰²⁶ G.Erdem, **a.g.y.**, s.124

¹⁰²⁷ Mutlu, **a.g.e.**, s.154

¹⁰²⁸ Ramazan Çalık-Muzaffer Tepekaya, "Birinci Dünya Savaşı Esnasında Anadolu'daki Salgın Hastalıklar ve Ermeniler", **Selçuk Üni. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Yıl.2006, S.16,s.219

¹⁰²⁹ Üzen, **a.g.e.**, s.122

Doktor Altunyan hariç diğerlerine Menzil Umum Müfettişliğince görev verilmiştir.¹⁰³⁰ Savaşın ilerleyen dönemlerinde artan doktor ihtiyacını karşılamak maksadıyla kadrosunda tabip bulunan amele birlikleri, ikiz görevlendirmeli olarak öncelikle inşaat firmaları tarafından işletilen hastaneler olmak üzere civardaki hastanelerde görevlendirilmişlerdir.¹⁰³¹

4.1.1.2. Tahliye Zinciri:

Osmanlı Ordusunun Sıhhiye hizmetlerinde barış ve sefer zamanlarında farklı yapılanması, savaş öncesi sağlık hizmetleri de dâhil yoğun bir sefer hazırlığını gerekli kılmıştır. Osmanlı Ordusunun barış zamanındaki sağlık hizmetleri kıta revirleri ve sabit hastaneler olmak üzere iki kademeli olarak yürütülmüştür. 2 Şubat 1914 tarihinde, savaşın çıkma ihtimaline karşı askeri revirlerin yönetimi ve hasta tedavisi konularını düzenleyen tüzük yayımlanmıştır. Tüzük gereği revirlerin imkân ve kabiliyetleri artırılmış; tümenlerdeki irili ufaklı sağlık birimleri birleştirilerek bütün sağlık hizmetlerinin revirlerde verilmesi sağlanmıştır.¹⁰³² Barış zamanında revirlerde tedavi edilemeyen hasta ve yaralılar mıntıklarındaki en yakın sabit asker hastanelerinde tedavi edilmişlerdir.

Sefer durumunda ise, barış şartlarındaki tedavi ve tahliye sistemine, orduların icra edecekleri harekâtın nevine, harekât alanının coğrafi yapısına ve iklim şartlarına göre değişmekle birlikte ilave ara kademelerin yapılandırılması gerekmektedir. Bu yapılanmada yine en alt basamakta revirler, onun üstünde seyyar hastaneler,¹⁰³³ bir sonraki basamakta menzil hastaneleri ve en üst basamakta ise harp hastanelerini içerecek şekilde düzenlenmiştir. Bu yapılanmaya uygun olarak, Osmanlı Ordusu'nun Sefer durumundaki tedavi ve tahliye sistemi bölükten ordu seviyesine kadar mevcut hiyerarşik yapısına uygun olarak düzenlenmiş, her düzeyde sağlık hizmeti verecek şekilde oluşturulmuştur. Bunlar, bölüklerde 8 tezkereci ve 4 tezkereden oluşan sağlık ekiplerince oluşturulan “yaralı yuvaları”, taburlardaki “kıta sargı yerleri”, alaylarda yarası hafif

¹⁰³⁰ Ahmet Tetik, “4. Ordu Komutanlığı'nın Bölgesinde Bulaşıcı Hastalıklarla Mücadele ve İnsani Yardım Çalışmaları”, **Ermeni Araştırmaları**, 30,2008, s.9; Hikmet Özdemir, **Cemal Paşa ve Ermeni Göçmenler-4.Ordu'nun İnsani Yardımları**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2009, s.178-179

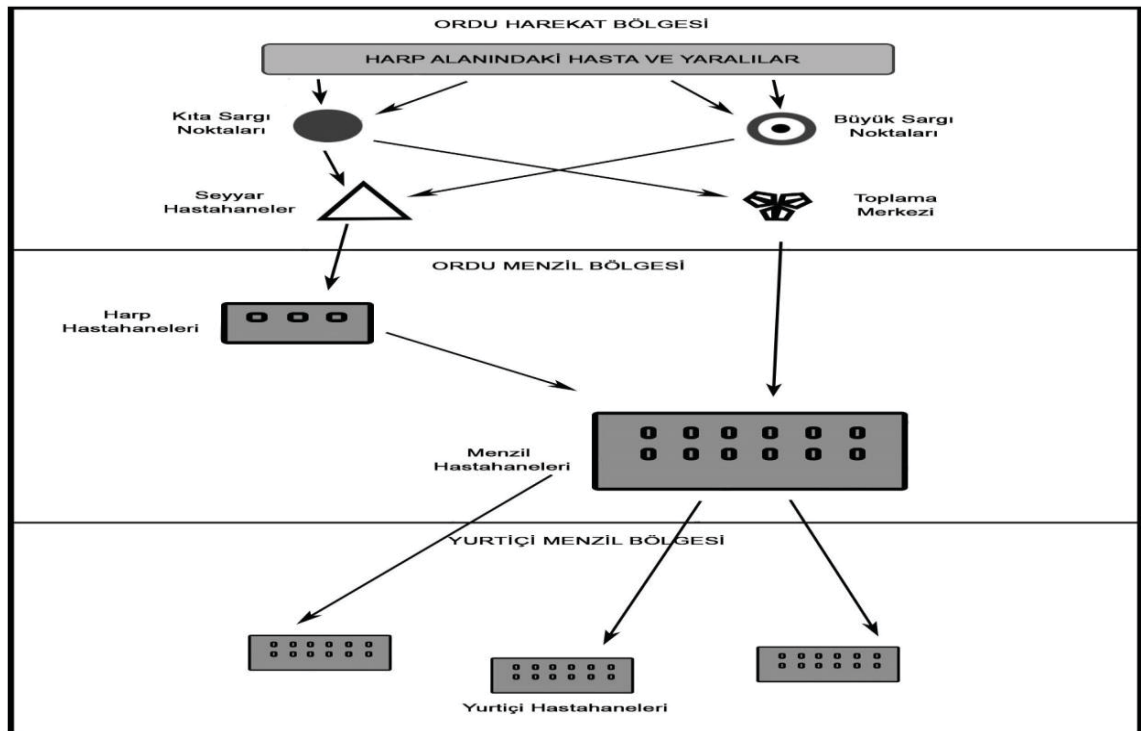
¹⁰³¹ ATASE Arşivi, BDH: Kls.856, Dos.893, Fih.1

¹⁰³² Uçar, **a.g.t.**, s.62-65;112

¹⁰³³ IV.Ordu bölgesinde kurulan seyyar hastanelere ait fotoğraflar EK-21'de gösterilmiştir.

olanların “yaralı toplanma yeri”, ağır olanların ise “araba durak yerleri”dir. Durumu daha ileri tetkik ve tedavi gerektiren hastalar ise buradan tümen Sıhhiye bölüklerince açılıp işletilen büyük sargı yerine sevk edilirler. Tümen Sıhhiye bölükleri gelen hastaların tedavi ve basit ameliyatlarını yapacak şekilde teşkil edilmişlerdir. Burada da tedavisi mümkün olmayan hasta ve yaralılar daha gerilerdeki seyyar ve menzil hastanelerine tahliye edilmişlerdir.¹⁰³⁴

Seferberlikle birlikte ordu geri bölgesinde kurulan sargı yerleri ve seyyar hastaneler, düşman ateşinden korunmak için dere kenarları, ormanlık bölgelerde tesis edilmiştir. Ayrıca bu yerlerin, rahatlıkla görünebilmesi için gündüzleri Osmanlı ve Hilal-i Ahmer Bayrağı, geceleri ise kırmızı fener yakılmıştır.¹⁰³⁵ Osmanlı Ordusunun askeri sağlık yapılanmasında hasta ve yaralı tahliye zinciri şekil olarak gösterilmiştir.¹⁰³⁶

Şekil 9: Hasta ve Yaralı Tahliye Zinciri

IV.Ordu bölgesinde, yaralı ve hasta personelin harekât alanından geriye doğru emniyetli bir şekilde tahliyesinde develerin o bölgede fazlaca kullanılmasından dolayı

¹⁰³⁴ Uçar, a.g.t., s.62-65;119-120

¹⁰³⁵ Kemal Özbay, *Türk Askeri Hekimliği Tarihi*, C.II, İstanbul, 1976, s.330-331

¹⁰³⁶ Çeloğlu, a.g.t., s.157; *Seferiye Nizamnamesi*, s. 282-284

kakule¹⁰³⁷ kullanılmıştır.¹⁰³⁸ Falih Rıfkı Atay, Zeytindağı isimli eserinde, kakuleye bindiğini, kendisini ipi elinden kaçırmış bir salıncağın üstünde gibi hissettiğini belirtir.¹⁰³⁹ Kakulelerle yaralı taşınmasına ait fotoğraflar EK-22'dedir. Menzil bölgesinde hasta ve yaralı tahliyesi için gerekli olan dört tekerlekli ya da kakule gibi tüm ulaşım araçları Menzil Umum Müfettişliğince temin edilmiştir. Bu araçların yersizliğinde ise erzak ve cephane kolları ile sivil halka ait araçlardan faydalanılmıştır.¹⁰⁴⁰

Tümenlerce açılıp işletilen büyük sargı yerlerinde daha hijyen şartlarda sağlık hizmeti verilebilmesi maksadıyla birlikler tarafından hasta çadırları kurulmuştur. Kurulan bu çadırlar savaş şartlarına göre en hijyenik şekilde döşenmeye çalışılmıştır. Örneğin IV. Ordu bölgesinde çölde kurulan hasta çadırlarının içinde yatan hastaların hepsinin altında ot doldurulmuş kar gibi beyaz yataklar vardır. Her yatağın arasında 60-70 cm. aralık bırakılmış; yatakların üzerine temiz battaniyeler konulmuştur. Yatakların arası 50 cm. kadar kazıldığı için yaralılar sanki karyolada yatıyor gibi hissetmişlerdir. Cepheden ilk menzil hastanelerine ya da menzil hastaneleri arasındaki mesafe çok uzun ise, hasta ve yaralıların sevkini sağlamak için 15-20 km ara ile birçok Sıhhiye istasyonu kurulmuştur. Bu istasyonların bu kadar sık yapılmasının nedeni; geriye hasta ve yaralı nakliyatını sağlayacak miktarda arabanın olmaması, hasta ve yaralıların birçoğunun yaya ya da develerle gönderilmesi mecburiyetidir. Sıhhiye istasyonlarında, mevkiinin önemine göre 50-400 yataklı ve yine önemine göre bir doktor, bir cerrah ve bir eczacı veya Sıhhiye erbaşı görev yapmıştır. Her Sıhhiye istasyonunda, hamam ve buğu sandığını içeren bir temizleme kısmı yer almıştır. Sıhhiye istasyonuna gelen hastaların aşı durumları da tetkik edilmiş ve gerekli olanlara aşıları yapılmış. Sargılarının değiştirilerek pansumanlarının yapılması sağlanmıştır.¹⁰⁴¹

Menzil bölgesinde hasta ve yaralı tahliyesi Ordu Menzil Müfettişliğince, menzil bölgesinden yurtiçine yapılan nakil işlemleri ise Sahra Sıhhiye Umum Müfettişliği, Menzil Umum Müfettişliği ve Ordu Menzil Müfettişliğinin koordinasyonu ile gerçekleştirilmiştir. Menzil sınırları içerisinde sıhhatine kavuşan personel en yakın nokta

¹⁰³⁷ Kakule: Arka arkaya duran iki deveye bağlanmış hasta taşımakta kullanılan sedye. Üzen, **a.g.e.**, s.145

¹⁰³⁸ Tuncay Yılmaz, "100.Yıldönümünde Kudüs'e Veda", **Atlas Tarih**, S.50, Aralık 2017, s.89

¹⁰³⁹ Atay, **a.g.e.**, s.154

¹⁰⁴⁰ Çeloğlu, **a.g.t.**, s.179

¹⁰⁴¹ Keskin ve İlhan, **a.g.m.**, s.206

komutanlığına müracat etmek suretiyle cepheye sevk edilmişlerdir.¹⁰⁴² Hasta ve yaralılar içerisinde yürüyebilecek durumda olan hasta ve yaralılar muhafız müfrezelerinin gözetiminde topluca geriye tahliye edilmiştir. Menzile gelen hasta ve yaralıların bir an evvel sağlıklarına kavuşarak yeniden görev alabilmeleri için moral ve motivasyonlarını artırıcı tedbirler kapsamında çay ocakları kurulmuştur.¹⁰⁴³

Osmanlı Devleti'nde Orduların seferberlik hazırlıkları kapsamında 31 Ağustos 1914 tarihinde Harbiye Nezareti tarafından Ordu Menzillerine gönderilen emirde, Ordu Menzilleri bölgesinde hasta ve yaralıların tahliyesi için bir "Hasta Nakliye Müfrezesi" teşkil edilmesi emredilmiştir. Sıhhiye Nizamnamesi'nin 225 ile 228. maddelerine göre hizmet verecek olan Hasta Nakliye Müfrezesi için gerekli heyet ve şahıslar ihtiyaca göre menzil doktorlarından, menzil ve harp hastanelerinde bulunanlardan tamamlaması istenmiştir. Bir hasta nakliye müfrezesinin de, 1 baştabip, 4 yardımcı tabip, 1 jandarma astsubayı, 2 Sıhhiye başçavuşu, 4 Sıhhiye astsubayı, 8 hasta bakıcısı, 2'si mekarici ve sekizi arabacı 10 nakliye neferi olmak üzere toplam 21 personelin görev yapması planlanmıştır. Nakliye Müfrezelerinin malzeme kadrosunda, sıhhiye heyeti nizamı gereği, yanlarında bulundurmaları gereken şahsi eşyalarının yanında, 2 adet su fırçası ile beraber 1 adet mekari, 8 adet yaylı araba, hasta bakıcılar tarafından taşınacak 4 adet Sıhhiye çantası ve bir mekari üzerine yüklenecek 2 adet Sıhhiye sandığı mevcuttur. Her müfreze için gerekli olan malzeme menzil Sıhhiye deposu mevcudundan verilmesi öngörülmüştür.¹⁰⁴⁴

Ordularca menzil bölgelerinde teşkil edilen hasta nakil müfrezelerine ilave olarak ayrıca, IV. Ordu'dan yurtiçi bölgesine tahliye edilecek hastalardan Toros ve Amanos hattında konaklayanların nakli için 19 Ekim 1916 tarihinden itibaren her biri 20'şer arabadan oluşan 2 arabalı nakliye kolları teşkil edilmiştir. Her bir araba koluna 3 Sıhhiye astsubayı görevlendirilmiştir.¹⁰⁴⁵

¹⁰⁴² Çeloğlu, **a.g.t.**, s.179

¹⁰⁴³ Alp mansü, **a.g.m.**, s.4

¹⁰⁴⁴ ATASE Arşivi, BDH: 1124, Dos.4, Kls.001-043

¹⁰⁴⁵ ATASE Arşivi, BDH: Kls.1132, Dos.41, Fih.9-4

4.1.1.3. Hastahaneler

Tahliye ve tedavi zincirinin en son halkasını oluşturan Hastaneler, Seferberliğin ilanıyla birlikte alınan karar ve yapılan düzenlemelerle tümen merkezlerinde 200 ve 250, kolordu merkezlerinde 300, Erzurum, Edirne ve İzmir gibi müstehkem mevkilerde ise 500 yatak kapasiteli olarak açılmışlardır.¹⁰⁴⁶ Ayrıca Ordu menzil müfettişlikleri sorumluluğunda 150 yataklı menzil hastaneleri ve Ecza depoları kurulmasına karar verilmiştir.¹⁰⁴⁷

- Harp Hastaneleri

Ordu harekât bölgesinin gerisinde, menzil bölgesindeki hastanelere göre daha küçük, yaklaşık 150 yatak kapasiteli olarak hizmet veren ve seyyar hastaneler tarafından geriye nakledilen hasta ve yaralıların tedavi edildikleri hastanelerdir. Bulunduğu mahallin uygun binasında hizmet veren hastanede daha çok hafif yaralıların kabul edilmiş, ağır hasta ve yaralıları ise daha gerilerdeki menzil ve vatan hastanelerine tahliye edilmişlerdir.¹⁰⁴⁸ Atmış personeli ile hizmet veren Harp hastanelerinin sertabipleri menzil hastane sertabibi ile sürekli iletişim halinde bulunmuş; menzile doğru tahliye edilecek hastalar için hasta nakliye müfrezesi temin etmiştir.¹⁰⁴⁹

- Menzil Hastaneleri

Menzil hastaneleri, kolordu ve tümen merkezlerinde barış zamanından itibaren hizmet veren orduların ikmal ve tahliye zincirinde kullandığı güzergâhlardaki yerleşim yerlerinde tesis edilmişlerdir. Bu hastanelerde, yalnızca ordu harekât bölgesinden nakledilen hastalar değil menzil mıntıkasında görev yapan personel de faydalanmıştır. Hasta ve yaralıları menzil bölgesinde birkaç personelden oluşan Sıhhiye istasyonları vasıtasıyla hastanelere taşınmışlardır.¹⁰⁵⁰ Bunlardan, önceden hizmet veren hastanelerin malzeme ve personeli tam iken, özellikle yeni kurulanların malzemelerinde eksiklikler bulunmaktadır.¹⁰⁵¹

¹⁰⁴⁶ İd.ve Loj.Faal s.143

¹⁰⁴⁷ Keskin ve İlhan, **a.g.m.**, s.197

¹⁰⁴⁸ **Menzil Mıntıkasında Hidematı Sıhhiye**, s. 5.-24

¹⁰⁴⁹ **Menzil Mıntıkasında Hidematı Sıhhiye**, s. 5.-24

¹⁰⁵⁰ Çeloğlu, **a.g.t.**, s.163,167

¹⁰⁵¹ Keskin ve İlhan, **a.g.m.**, s.199

Menzil hastaneleri kendi içinde, sabit, muvakkat ve hafif hastane olmak üzere üç farklı grupta yapılandırılmıştır. Sabit hastaneler, barış zamanındaki askeri hastanelerdir. Muvakkat hastaneler, ordunun ilerlemesiyle birlikte ihtiyaç duyulduğunda seyyar hastaneleri bir an evvel tahliye etmek üzere teşkil edilen hastanelerdir. Hafif hastaneler ise Seyyar hastanelerin nakli esnasında gerekirse yarası hafif hastaları tedavi edebilecek imkan ve kabiliyete sahiptirler.¹⁰⁵² Kapasiteleri harekât alanındaki ordu mevcudunun yaklaşık %10'u oranında olması gereken menzil hastanelerinde yaklaşık 150 personelin görev yapmıştır. Menzil hastanelerinde genellikle sabit olup, bünyesinde hasta kabul dairesi, müşahede odası, hasta elbise deposu, ameliyathane, pansuman odası, mutfak, çamaşırhane, hastane deposu, tabiplere mahsus oda, yazıcı odası, memur odası, koğuş, eczane, eczacı odası, diş odası ve laboratuvar bulunmaktadır.¹⁰⁵³

IV.Ordu bölgesinde, Maan-Amman-Dera-Baalbek-Terhasena-Kaime-Hafire-Berie-Hanyunus - Gazze ve Kala-i Ariş bölgelerinde Menzil hastaneleri açılıp işletilmiştir. Menzil hastanelerinin açıldığı yerler daha çok Kanal harekâtı için açılmış olan Çöl Menzil Komutanlığı sorumluluk sahası içerisinde yer almaktadır.¹⁰⁵⁴ Menzil Hastaneleri özellikle I. Kanal Harekâtı sonrası yeni bir harekâta hazırlık kapsamında Çöl Menzil Karargahı olan Birüs'sebi,'de 2 adet, Gazze, Elariş, Hafirülavce, İbin ve Maan'da birer adet açılıp işletilmiştir.¹⁰⁵⁵ Menzil noktalarında açılıp işletilen bu hastaneler her iki harekât arasında geçen yaklaşık bir buçuk yıllık sürede Çöl'de genelde yaşlı, bakımsız ve gıdasız halde bulunan Amele taburlarınca kullanılmıştır.¹⁰⁵⁶

Vatan hastaneleri ise, Adana, Pozantı, Tarsus, Racu, Halep, Beyrut, Şam, Sille, Tamra, Mahalliye, Halilu'r-Rahman, Kudüs, İslahiye, Katma ve Hasena gibi daha büyük yerleşim yerlerinde açılıp işletilmişlerdir.¹⁰⁵⁷ IV.Ordu Menzil bölgesi sağlık teşkilleri bünyesindeki hastanelerin harita üzerinde ve tablo halinde gösterimi aşağıdadır.

¹⁰⁵² **Menzil Hidematı Nizamnamesi**, Matbaayı Askeriye, İstanbul, 1327, s.32, .md.37

¹⁰⁵³ Muzaffer, **Rehber**, s.66; Çeloğlu, **a.g.t.**, s.163,164

¹⁰⁵⁴ ATASE Arşivi, BDH: Kls.3243, Dos.1, Fih.2-2

¹⁰⁵⁵ ATASE Arşivi, BDH: Kls.1139, Dos.76, Fih.2-17; ATASE Arşivi, BDH: Kls.1139, Dos.76, Fih.2-19

¹⁰⁵⁶ Kress, **a.g.e.**, s.176

¹⁰⁵⁷ ATASE Arşivi, BDH: Kls.3243, Dos.1, Fih.2-2

IV.Ordu bölgesinde, Nasıra, Şam ve Kudüs'teki hastanelerde hasta nakli için ilave olarak “sıhhi ulaştırma” ekipleri görev yapmıştır. Ayrıca cepheden geriye yaralı sevkinde kullanılan, ameliyathanesi bulunan bir yaralı katarı da seyyar hastane olarak Vad-i Hazar'da konuşlandırılmıştır.¹⁰⁵⁸

I.Dünya Savaşı'nın ilerleyen dönenlerimde de menzil teşkilatındaki gelişmelere göre Başkomutanlık Vekâletince yeni hastaneler kurulması emredilmiştir.¹⁰⁵⁹ Bu kapsamda IV. Ordu bölgesinde¹⁰⁶⁰;

1. Seferberliğin ilanı ile birlikte Kudüs'te İtalyanlar tarafından inşaa edilen 100 yataklık hastaneye el konulmuştur. I. Kanal Harekâtı öncesi 1915 yılında Kudüs'te 2000 yataklı kısmı askeri, geri kalanı da mülki idarelerce işletilecek toplam 4000 yatak kapasiteli bir hastane kurulması planlanmıştır. Hastanenin 900 yataklık kısmı Kasım 1915 tarihinde Kudüs Menzil Müfettişliğince tamamlanmıştır.

2. Halep'te 2000 yataklı kurulması planlanan “Vatan Hastanesi”nin 1000 yataklık kısmı Ocak 1916 tarihinde Halep'teki 6. Kor. K.lığı Başhekimliği sorumluluğunda açılmıştır. Aynı yıl Şam ve Halep'te 230'ar yatak kapasiteli sadece sivil halkın yararlanabileceği birer nekahathane¹⁰⁶¹ hizmete sokulmuştur. Bunların yetmediği durumlarda sivil binalar, nekahethane olarak da kullanılmıştır.¹⁰⁶²

3. Haziran 1917'de Şam'daki mevcut hastanelerin yetersiz kalması üzerine ilave 2000 yatak kapasiteli bir hastane açılmıştır.

4. Şam ve Halep'te açılan sağlık kurumlarının yanında, zührevi hastalıkların bölge halkı ile IV.Ordunun hayatını tehdit etmeleri üzerine 100'er yataklı “zührevi hastalıklar hastanesi” kurulmuştur. Hastane için ihtiyaç duyulan malzemeler Şam ve Halep'teki diğer hastanelerin birine bağlanmak suretiyle karşılanması planlanmıştır.

¹⁰⁵⁸ Tetik, **a.g.m.**, s.11

¹⁰⁵⁹ Avcı, **a.g.e.**, s.98

¹⁰⁶⁰ Tetik, **a.g.m.**, s.8,9,10

¹⁰⁶¹ Yaz ve kış mevsimine göre eğitim programları değişen Nekahathaneler, hastane değil, hastalık veya yorgunluk sonucu zayıf düşmüş kişilerin, eğitimlerine devam ederek eski kuvvetlerini kazanmaları için açılmış yerlerdir. Kadrolarında bir tabip, bir eczacı, bir idari görevli, iki sekreter, bir iâşe sorumlusu, bir iâşe yardımcısı, bir inzibat, iki aşçı ve 20 sıhhiye eri bulunmaktadır. IV.Ordu bölgesinde işletilen Nekahathanelere ait fotoğraflar EK-23'de verilmiştir.

¹⁰⁶² Keskin ve İlhan, **a.g.m.**, s.205

5. 1916 yılının başlarında Hilal-i Ahmer Cemiyeti IV. Ordu bölgesine “Hilal-i Ahmer Süveyş Heyet-i İmdadiyesi” ismiyle Dr. İhtiyat Yzb. Neşet Ömer Bey¹⁰⁶³ Başkanlığında bir Sıhhiye Heyeti göndermiştir. Heyet bütün teçhizat ve malzemesiyle mükemmel bir seyyar hastane ile Toros ve Amanos menzillerinde bulaşıcı hastalıklara karşı mücadele etmiştir. Albay Kress von Kressenstein’in “örnek hastane” olarak nitelendirdiği seyyar hastane Temmuz 1916 tarihinde icra edilen II.Kanal harekâtında Hafirülavce’de teşkil edilen Menzil Noktasına kurulmuştur. Çölün boşaltılmasını müteakip Gazze muharebeleri başta olmak üzere I.Dünya Harbinin sonuna kadar Filistin bölgesinde görev yapmıştır.¹⁰⁶⁴

6. Kurulan hastanelerin yanında, bulaşıcı hastalıkları önlemek maksadıyla Suriye ve Filistin bölgesinin ilim merkezi konumundaki Beyrut’ta IV. Ordu Mıntıkası Bulaşıcı Hastalıklarla Mücadele Heyeti Reisi Dr.Bnb. Neşet Ömer tarafından 25 Mayıs 1917 tarihinde “Hıfzıssıha Müessesesi” kurulmuştur. Müessesenin hıfzıssıhha şubesi müdürlüğüne Beyrut Mekteb-i Tıbbiyesi Hıfzıssıha muallimi Ekrem Hayri, bakteriyoloji şubesi müdürlüğüne Dahiliye muallimi Abdi Muhtar ve parazitoloji müdürlüğüne ilm-i hayvanat ve parazitoloji muallimi Ali Vehbi Beyler tayin edilmişlerdir. Müessesede ihtiyaç duyulan malzemeler Dr.Bnb. Neşet Ömer’in başkanlığında yapılacak toplantıda belirlenerek doğrudan doğruya Almanya’ya sipariş verilmiştir. Savaş sırasında ordu ve menzil müfettişliklerine ait Sıhhiye teşekküllerinin yetmediği zamanlarda, Hilal-i Ahmer Cemiyeti ile İstanbul’dan gelen para ve ilaçları halka dağıtan kan merkezleri de büyük yararlılıklar göstermişlerdir. Kızılay’ın açtığı hastanelerde ihtiyaç duyulan doktor ve eczacı ordu Sıhhiye teşkilatından karşılanmıştır.¹⁰⁶⁵

Kurulan hastanelerin daha süratli ve sağlıklı hizmet verebilmesi maksadıyla “başhekim, eczacı, hesap memuru, inzibat subayı ve iâşe subayından” oluşan kurullarca idare edilmeye başlanmıştır.¹⁰⁶⁶

¹⁰⁶³ Ordinaryus Prof.Neşet Ömer İrdelp 1882 yılında doğmuş, 1948 yılında vefat etmiştir. I.Dünya Savaşında 1917 yılında IV.Ordu Hıfzıssıhha Reisliğine daha sonra da Ordu Sıhhiye Reisi olarak görevler yapmıştır.

¹⁰⁶⁴ Erden, **Hatıralar II**, s.117-118

¹⁰⁶⁵ Avcı, **a.g.e.**, s.99; Mesut Çapa, “Kızılay (Hilal-i Ahmer) Cemiyeti (1914-1925)”, **Basılmamış Doktora Tezi**, Ankara, 1989,s.42

¹⁰⁶⁶ Tetik, **a.g.m.**, s.10

Savaş sırasında esir alınan askerlerin, menzil müfettişliğinin kuruluşundaki muhafız müfrezelerinin gözetiminde ve topluca tahliye edilmeleri, menzil noktalarında kendilerine ayrılmış yerlerde barındırılmaları, kötü muamele yapılmamaları ve Osmanlı askeri gibi kazandan iâşe edilmeleri gerekmektedir.¹⁰⁶⁷ I.Dünya Savaşı'nda IV.Ordu bölgesinde esir alınan İngiliz askerlerine de bu kapsamda işlem yapılmıştır. Esir subaylara, Türk subaylarına gösterilen saygı gösterilmiş; tıpkı Osmanlı askerleri gibi Sıhhiye tedavi ve tahliye zincirine dahil edilerek tedavi edilmişlerdir. Örneğin Katya'da esir alınan 23 sb. ve 300 İngiliz askerine saç ve sakal tıraşı ve banyoları yaptırılmış; İngiliz subaylarına Türk subayları tarafından kendi kullandıkları temiz iç çamaşırları verilmiş; subaylar konik, erler ise 20 kişilik bovmen çadırlarında yatırılmış, yemekleri muntazaman verilmiş ve yaralı 100'e yakın yaralı askerleri yaralı Osmanlı askerleri ile aynı çadırdaki tedavi altına alınmıştır.¹⁰⁶⁸

Başta Bahriye Nazırı ve IV.Ordu Komutanı Cemal Paşa olmak üzere, tüm sağlık personelinin büyük gayretlerine rağmen, savaş süresince gerek ordu gerekse menzil teşkilatı tarafından düzenli bir tedavi ve tahliye zinciri kurulabilmiş değildir. İaşe ve ibate konusundaki yetersizlikler önemli sağlık sorunlarına sebep olmuştur. Örneğin, IV. Orduya bağlı 16. Tümenin harp ceridesinde, beslenme hijyen konusundaki yetersizliğin neden olduğu sağlık sorunları ile ilgili yazılanlar şöyledir.¹⁰⁶⁹

“Ekmeğin 400 gram verilmesi askeri pek zedeledi. Çok döküntü verildi. Mevcudun hemen yarısı elden çıktı. Yol boyunca hastaneler ile menzil noktaları hastalarımız ile doldu. Bütün diğer birlikler gibi Tümen de istirahataya geçmesiyle beraber, yedi sekiz ay topraklara gömülü yaşamaktan doğan iskorpit, kansızlık, dizanteri gibi hastalıklar salgınladı. Mevcudun hemen % 20'sinden fazlası vefat ederek ve hava değişimine gönderilerek elden çıktı. Tümenin beraberinde kendi seyyar hastanesi ve Sıhhiye bölüğünden başka bir tedavi yeri bulunmamasından çok müşkülata uğranıldı.”

Yine barınma ve giyim hijyeni konusundaki yetersizliğin neden olduğu sağlık sorunları konusunda IV.Orduya bağlı 26. Tümenin harp ceridesinde de şu bilgilere yer verilmiştir.

¹⁰⁶⁷ Alp mansü, **a.g.m.**, s.4

¹⁰⁶⁸ Üzen, **a.g.e.**, s.162-165

¹⁰⁶⁹ Gnkur.Bşk.lığı, **Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi Sina-Filistin Cephesi**, C. IV, Ks.1, Gnkur. Basımevi, 1979, Ankara: 679-80.

“...gaz ve mumları olmadığı için topçular ağaç kabukları yakarak bunun ışığında nişangah tanzim ediyorlardı....7-12-33 akşamı şiddetli bir soğukla kar gibi ince bir yağmur başladı. Askerin çoğu çamaşırsızdı. Çoğunda yağmurluk ve portatif çadır yoktu. Ayakları çıplak, elbiseleri parçalanmıştı. Kolorduya bildirildi. Menzilden ikmalî emri alındı. Menzile bir memur gönderildi. Bu memura tümen komutanının bir tezkeresi de verildi. Otellerdeki yatak, yorgan çarşafı toplatılarak, cami ve kiliselerdeki halı ve kilimlerin bir kısmı alınarak, onları savunmak için dağda taşta çırılçıplak bulunan askere verilmesi istendi. Maatteessüf bir sonuç alınamadı...”

4.1.1.4. Sıhhiye Malzemelerinin Tedariki:

Osmanlı Ordusunda Sıhhiye bölükleri ile seyyar hastanelerde bulunması gereken tıbbi alet ve pansuman malzemeleri listesi savaştan önce tespit edilmiştir. İhtiyaç duyulan Sıhhiye malzemeleri öncelikle yurtiçi menzil bölgesinden temin edilmiş, ikmalin kesilmesi durumunda Ordu menzil bölgesi imkânları ile temin edilmeye çalışılmıştır. Seferberliğin ilanıyla beraber Harbiye Nezareti Sıhhiye Dairesi ordulara bu malzemeleri göndermeye başlamıştır.

Ancak, Sıhhiye malzemelerinin, büyük bir kısmı yurt dışından tedarik edilmesinden ve tedarik edilenlerin de İstanbul’dan ordular bölgesine sevkinde yaşanan sıkıntılardan dolayı bütünleme ikmalî zamanında yapılamamıştır.¹⁰⁷⁰ Yurtiçi bölgesinden gönderilen Sıhhiye malzemeleri menzil bölgesinde açılıp işletilen Sıhhiye Depolarında muhafaza edilmiştir. Sıhhiye malzemelerinin dağıtımının zamanında ve tam olarak yapılabilmesi için, depolarının menzil merkez noktalarına yakın yerlerde teşkil edilmesine çalışılmıştır.¹⁰⁷¹ Yurt içi menzil bölgesinden IV..Ordu Menzil bölgesine Ekim 1917 ayı ve Ocak- Haziran 1918 ayları arası demiryolu ile gönderilen sıhhiye malzemeleri tablo halinde EK-24’de verilmiştir.

Tren sevk muhtıraları incelendiğinde, trenlerin Haydarpaşa’dan kalkış tarihleri vagon numaraları, gönderen ve alıcı haneleri ile ağırlıklarının tam olarak doldurulduğu, ancak malzemelere ait bilgiler yazılırken “sıhhiye malzemesi”, “ecza malzemesi” ve “hastane malzemeleri” gibi genel ifadelerin kullanıldığı tespit edilmiştir. Muhtıralara, malzeme cinslerinin açık ve net olarak yazılmayışı yurtiçi menzil bölgesinden IV.Ordu

¹⁰⁷⁰Uçar, a.g.t., s.130-134

¹⁰⁷¹Menzil Hidematı Nizamnamesi, s.37, md.37-7

bölgesine gönderilen malzemelere ait sağlıklı bir yorumlama yapmayı engellemektedir. Tespit edilen aylarda sevk günleri ve malzeme ağırlıkları aşağıdadır.¹⁰⁷²

Tablo 46: Yurtiçi Menzil Bölgesinden IV.Ordu Menzil Bölgesine Sevk Edilen Sıhhiye Malzemelerine Ait Gün ve Tonajlar

SEVK TARİHİ	SEVK GÜNLERİ	TOPLAM MİKTAR (kg)	AÇIKLAMALAR
Ekim 1917	21,22, 23,25, 27	72.260	
Ocak 1918	26, 28,29	121.000	29 Ocak 1918 tarihindeki sevkiyatta sıhhiye malzemesi ile beraber askeri malzeme de taşınmıştır.
Şubat 1918	17, 20,23,25,27	117.912	
Mart 1918	7,8,11,13,20, 24, 26, 28	23.000	
Nisan 1918	2,3,4,6,11	120.411	
Mayıs 1918	3,7,10,16,21, 23,30	189.000	3 Mayıs 1918 tarihinde Avusturya Ordusu'na ait 7.000 kg.lık seyyar hastane taşınmıştır.
Haziran 1918	4,6,7,14	107.000	4 Haziran 1918 tarihinde Avusturya Ordusu'na ait 20.000 kg.lık seyyar hastane taşınmıştır.
TOPLAM	37 GÜN	750.583	

Tablo incelendiğinde, Osmanlı Devleti ve Müttefik Devletler tarafından ordularına Savaşın son aylarında dahi ihtiyaç duydukları sıhhiye malzemelerinin gönderilmeye devam edildiği görülmektedir.

Savaşın başlaması ile birlikte çok sayıda yaralanmalardan dolayı Yurtiçi menzil bölgesinden gönderilen sıhhiye malzemelerine ait stoklar çok erken tükenmiştir. İhtiyacın artarak devam etmesi üzerine, savaş öncesinde Karargah-ı Umumice planlanan lojistik faaliyetler gereği ordular kendi Sıhhiye malzemeleri ihtiyaçlarını harekât bölgelerinden temin yoluna gitmişlerdir.¹⁰⁷³ IV.Ordu bölgesinde Adana ve Şam bölgesindeki pamuklar okullardaki çocuklar tarafından işlenerek pamuklu bez imal edilmiş; bölgedeki Hilal-i Ahmer kurumları ile diğer ordulara gönderilerek Sıhhiye hizmetlerinde kullanılmıştır.

¹⁰⁷² Tablo, ATASE Arşivi,BDH: Kls.732, Dos.491, Fih.1serisinden 1,2,4,30,32,33,35,36,38,39 numaralı belgeler ile ATASE Arşivi, BDH: Kls. 618, Dos.159, Fih.1 serisinden 4,8,16,19,25,37,45,47,53,59, 73,83,87,93,103,107,109,113,128, 148, 157,165,176, 184, 192,198,208,218, 222,240,252,256, 260, 276 numaralı belgeler kullanılarak oluşturulmuştur.

¹⁰⁷³ İd.Faal.ve Loj. s.167

Pamuk üretiminin azaldığı zamanlarda ise pamuğa 1/3 oranında ağaç talaşı kullanılarak pamuktan tasarruf edilmiştir. III. Ordu ise, gazlı bez imali için bölgesinde yeterli iplik ve fabrikası bulunmadığından, pamuktan iplik imal ederek sorumluluk bölgesindeki ¹⁰⁷⁴ Niğde, Samsun ve Çorum gibi menzil hastanelerinin bulunduğu yerlerde de imalathaneler açılmış, şehit aileleri ve muhacir kadınlar kullanmıştır. ¹⁰⁷⁵

IV.Ordu bölgesinde savaş süresince menzil bölgesindeki hastanelerin personel ve malzeme eksiklikleri tamamlanmaya çalışılmıştır. ¹⁰⁷⁶ Özellikle yeni kurulan hastanelerin Sıhhiye malzeme ihtiyacı için aciliyetine binaen Sahra Sıhhiye Müfettiş-i Umumiliğince bizzat IV.Ordu Komutanı Cemal Paşa tarafından istenmiştir. ¹⁰⁷⁷

4.1.2. Bulaşıcı Hastalıklar

Bulaşıcı hastalıklar tarih boyunca bir yandan yüksek enflasyon gibi ekonomik, toplu göç ve iskan gibi sosyal karışıklık ve düzensizliklere sebep olurken, diğer yandan orduların başarısızlıklarına sebep olmuşlardır. Roma İmparatorluğu'ndan beri komutanlar, salgın hastalıkların yarattığı büyük travma, kitle ölümleri ve büyük nüfus kaybı nedeniyle en az düşman kadar korkmuş ve önlemini barıştan itibaren almaya çalışmışlardır. Arapların haçlı ordularını sıtma, Rusların Napolyon'un ordusunu tifo, Amerikan iç savaşında kuzeylilerin güneylilere oranla daha az ishal olması ile yendikleri bir gerçektir. ¹⁰⁷⁸ Halefi savaşlarda olduğu gibi I.Dünya Savaşında ordular yalnızca birbirleri ile değil, belki düşmandan daha da zararlı olan yetersiz beslenme, olumsuz hava ve iklim koşulları sonucu oluşan bulaşıcı hastalıklarla mücadele etmek zorunda kalmışlardır. Daha savaşın başlangıcında, 1914 yılında Rus Ordusunu geri çekilmeye zorlamak için III. Ordu Komutanlığınca gerçekleştirilen Sarıkamış harekâtında binlerce Osmanlı askerlerinin tifüs hastalığı nedeniyle hayatını kaybetmesi, savaşın sonuna doğru 1918 yılında ise Fransa Almanya sınırındaki siperlerde başlayan gribin tüm Avrupa hatta Amerika kıtasını sararak yine binlerce insanın ölümüne yol açması yaşanan trajedinin

¹⁰⁷⁴ 7 Ocak 1917'de Sıhhiye Müdüriyet-i Umumiyesi tarafından Ankara, Sivas, Erzurum, Trabzon Vilayetleri ile Niğde, Kayseri, Canik Sancaklarında salgın hastalıklarla mücadele görevi 3. Ordu Sıhhiye Riyasetine verilmiştir.

¹⁰⁷⁵ Uçar, **a.g.t.**, s.130-134

¹⁰⁷⁶ Avcı, **a.g.e.**, s.98-99

¹⁰⁷⁷ Tetik, **a.g.m.**, s.8

¹⁰⁷⁸ Hikmet Özdemir, “Salgın Hastalıklardan Ölüm (1914-1918)”, AKTYK TTK Yay. (XVI.Dizi, S.104), Ankara, 2005, s.5,6

büyükliğini göstermektedir.¹⁰⁷⁹ Bu trajediden bazen Ordu Komutanları dahi etkilenmiştir. Doğu cephesinde III.Ordu Komutanı Hafız Hakkı Paşa 13 Şubat 1915 tarihinde tifüs hastalığından¹⁰⁸⁰, Irak'ta konuşlu VI.Ordu Komutanı von der General von der Goltz ise 19 Nisan 1916 tarihinde akciğer enfeksiyonundan¹⁰⁸¹ vefat etmişlerdir.

1914 yılında I.Dünya Savaşı'nın başlaması ile bütün Osmanlı ülkesi bulaşıcı hastalıklar için adeta açık bir alan oluşturmuştur. Özellikle Anadolu'da, daha XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren imparatorluktan kopan bölgelerden göç almasıyla birlikte bulaşıcı hastalıklarda yoğun bir artış gözlemlenmiştir. Rusya'dan veba, tifüs, kolera, frengi, dizanteri göçmenlerle; Galiçya'dan frengi cepheden dönen Osmanlı askerleriyle, Hicaz'daki kolera, Mısır ve Beyrut bölgesindeki veba ve İspanyol nezlesi hacılarla, esirlerle ve deniz yoluyla Anadolu'ya taşınmıştır. Dışarılardan taşınan bulaşıcı hastalıklarla birlikte Anadolu'da şartlar ağırlamış, önem verilmeyen temizlik, yetersiz beslenme ve kötü hijyen koşulları bulaşıcı hastalıkların yayılmasını artırmıştır.¹⁰⁸² Bu hastalıklardan I.Dünya Savaşı süresince en sık rastlanan ve en çok tahribat yapanı ise bitle yayılan tifüsler olmuştur. Çünkü tifüs, toplumlar kuvvetli olduklarında gizlenmiş, savaş ve göç gibi insanlık dramlarında tekrar ortaya çıkarak etkisini göstermiştir. I.Dünya Savaşı'nda da en az 1.000.000 kişi tifüse yakalanmıştır. Sadece Anadolu'da 1915 yılında 200.000-300.000 arasında insan bu hastalıktan ölmüştür.¹⁰⁸³

Tifüsten sonra ise en çok etkisini gösteren bulaşıcı hastalık tifo ile onunla en çok karıştırılan hummayı racia olmuştur.¹⁰⁸⁴ En az tifüs ve tifo kadar etkili olan bir diğer hastalık ise havaların ısınmasıyla daha çabuk artış gösteren kolera salgınıdır. Hastalığın yayılmasını önlemek için Anadolu-Bağdat demiryolu hattında çalışan Türk ve Alman personeline aşı yapılmışsa da ölümlerin önüne geçilememiştir.¹⁰⁸⁵ Romanya ve Galiçya'daki Osmanlı Ordusunun dönüşleriyle Anadolu'da görülmeye başlayan frengi ile mücadele için fuhuş kontrol altına alınmaya çalışılmış, hastalıklarla ilgili dispanserler

¹⁰⁷⁹ Tetik, **a.g.m.**, s.1

¹⁰⁸⁰ Sabis, **a.g.e.**, C.3, s.44-45

¹⁰⁸¹ Avcı, **a.g.e.**, s.267

¹⁰⁸² Çalık ve Tepekaya, **a.g.m.**, s.206

¹⁰⁸³ Özdemir H., **a.g.b.**, s.63-64

¹⁰⁸⁴ Özdemir H., **a.g.b.**, s.63-64

¹⁰⁸⁵ Çalık ve Tepekaya, **a.g.m.**, s.210

açılmış, ücretsiz muayene yapılarak ilaç dağıtılmış ve halka aydınlatıcı bildiriler dağıtılmıştır.¹⁰⁸⁶

Personel kayıpları ile sonuçlanan bulaşıcı hastalıkların ordu içerisinde bu denli hızlı yayılmasının en büyük nedeni personel bütünlemesi maksadıyla diğer cephelerden yapılan birlik kaydırmalarıdır. II.Kanal Harekâtı esnasında IV.Ordunun 150.000 olan personel mevcudunun 20.000'ini Çanakkale Cephesinden trenlerle sevk edilen, savaşçı Anadolu Türkü, geri kalanı ise Filistinli Araplardır.¹⁰⁸⁷ Birlik kaydırmaları için yapılan toplu intikallerde, intikal süresinin uzunluğu ve nakil vasıtalarının yetersizliği hem personelinin sağlığının bozulmasına hem de bulundukları bölgedeki mevcut bulaşıcı hastalıkları sevk edildikleri cephelere yayılmasına sebep olmuştur.

Anadolu'dan ortalama 1.200 mevcutlu bir taburun III, IV ve VI. Ordular bölgesine intikali sonucunda mevcutları yarıya düşmüştür.¹⁰⁸⁸ Bulaşıcı hastalıkların hızlı yayılmasının diğer bir nedeni de ordudaki firar olaylarıdır. Savaş başladığından itibaren kimseye izin verilmemesi, iase ve barınma gibi en temel ihtiyaçların karşılanmasında dahi güçlük çekilmesi ve memleketteki ailelerinin kendilerine duydukları ihtiyaç gibi sebeplerden dolayı Osmanlı Ordusunda firar 1916-1917 yıllarında % 50'lere ulaşmıştır. Firariler taşıdıkları hastalıklarını iç kısımlara doğru taşımışlardır.¹⁰⁸⁹ Bu nedenle Ulukışla'ya kadar olan menzil hattı boyunca bulaşıcı hastalıkları hiç eksik olmamıştır. Bulaşıcı hastalıklardan dolayı verilen personel kayıpları bazen cephede verilen kayıpların önüne geçmiştir. IV.Ordu bölgesinde Aralık 1916'da cephede şehit olanlar 5, yaralanarak hastanede tedavi altına alınanlar 177 iken; hastanede yatan hasta sayısı 15.130'dur.¹⁰⁹⁰ Henüz düşmanla karşılaşmadan verilen zayıat kuşkusuz harbin sonucunu olumsuz etkilemiştir.

Sonuçları itibarı ile bu kadar büyük kayıplara yol açan bulaşıcı hastalıklarla mücadele için yapılması gereken ilk iş IV.Ordu harekât alanının diğer bölgelerden tecridi

¹⁰⁸⁶ Mehmet Temel, "Birinci Dünya Savaşı ve Muharebe Yıllarında Türkiye'deki Bulaşıcı ve Zührevi Hastalıklara Karşı Alınan Önlemler", **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırma Dergisi**, C. III, Sayı: 8 (1998) İzmir 1999, s. 338- 339.

¹⁰⁸⁷ Aarensohn, **a.g.e.**, s.55

¹⁰⁸⁸ Avcı, **a.g.e.**, s.270-271

¹⁰⁸⁹ Ali Fuat Cebesoy, **Birüs'sebi- Gazze Meydan Muharebesi ve 20.Kolordu**, Ankara, Genelkurmay X.Şb. Yay.1938, s.18

¹⁰⁹⁰ Tetik, **a.g.m.**, s.5

olmuştur. Anadolu'nun diğer yerlerinden gelen sivil ve asker tüm personel IV.Ordu sorumluluk sahasının başlangıç noktası olan Pozantı'dan itibaren gerekli görülen ulaşım hatlarında tedavi altına alınmışlardır. Harekât alanın diğer yerlerindeki mücadele ikincil olarak gerçekleştirilmiştir.

1.1.2.1 IV. Ordu Menzili Ulaşım Yollarında Bulaşıcı Hastalıklara Karşı Alınan Tedbirler:

Bulaşıcı hastalıklarla mücadelede yapılması gereken ilk iş merkezle olan bağlantı yollarının ve nakliye araçlarının temizliğidir. Gerek harekât alanına gelen personelin sağlığı gerekse tedavileri için memleket dahiline karayolları ve demiryolları ile sevklerinin hijyen koşullarda sağlanması son derece önemlidir. Bu maksatla daha seferberliğin birinci gününde 3 Ağustos 1914 tarihinde İstanbul'dan Anadolu'ya doğru yolculuğun başlayacağı Haydarpaşa garında revir kurulmuş ve hasta olanların Haydarpaşa Hastanesinde tedavilerini müteakip seyahatlerine izin verilmiştir. Ayrıca gara gelen erlerin iâşe, çay ve barınma ihtiyaçlarının Kızılay tarafından 2.000 kişilik kurulan çadırlarda karşılanması sağlanmıştır.¹⁰⁹¹ Aynı maksatla IV.Ordu Menzil müfettişliği de bünyesindeki Şam, Kudüs ve Halep Askeri Hat Komiserlikleri ile Nokta Komutanlıklarınca gerekli tedbirleri almıştır. IV. Ordu bölgesinde her türlü hasta sevkîyatının daha hijyen koşullarda yapılabilmesi için alınan tedbirler şöyledir.¹⁰⁹²

1. Pozantı, Anadolu'dan ülkenin kuzey, doğu ve güneye doğru yol ayrımının başladığı; dolayısıyla III, IV ve VI. Ordular bölgesine yapılan sevkîyatın yoğun olarak yaşandığı bir bölgedir. Her açıdan karmaşık bir yapıya sahip olan bu bölgedeki menzil hizmetleri Başkomutan Vekili Enver Paşa'nın emriyle 1916 yılı başlarından itibaren IV.Ordu Komutanlığı sorumluluğunda yürütülmüştür.¹⁰⁹³ IV. Ordu Komutanlığı doğal olarak bölgesindeki sıhhi mücadeleye bu bölgeden başlamıştır. Bu kapsamda Anadolu-Bağdat demiryolu ile güneye gidecek personel burada muayene ve tedavi edildikten sonra harekât bölgesine sevk edilmişlerdir. Detaylı bir tedavi yapılabilmesi için 1915 yılının sonunda Pozantı'da bakteriyoloji istasyonu kurulması çalışmalarına başlanmıştır.

¹⁰⁹¹ Uçar, **a.g.t.**, s.65

¹⁰⁹² Tetik, **a.g.m.**, s.5-8

¹⁰⁹³ Cemal Paşa, **a.g.e.**, İstanbul, s.312

2. Hasta ve yaralıların yurtiçi bölgesine tahliyesinde kullanılmak üzere, Anadolu-Bağdat demiryolu hattı üzerinde, 19 Ekim 1916 tarihinden itibaren Amanos-Mamure hattında 400, Hasanbeyli’de 500, İslahiye’de 120 kişilik 4 ad. koğuş ve Tahtakörü’de 300 kişilik kagir kışlaya ilave 200 kişilik ahşap baraka yapılmıştır. Ayrıca buralarda konaklayanlardan zayıf ve güçsüz düşen erlerin istirahati için, Toros menzil hattında, Güllük, Kavaklı, Hançam Alanı, Kadirhan ve Pozantı’da; Amanos menzil hattında Katma, İslahiye, Hasanbeyli ve Mamure’de 100’er yatak kapasiteli birer revir yapılmıştır. Personel revirden revire hasta nakliye kollarıyla sevk edilmiştir. Teşkil edilen Revirlerde birer tabib, birer eczacı ve iâşe zabiti, gerektiği kadar hademe ve Sıhhiye eri bulundurulmuştur.¹⁰⁹⁴

3. Pozantı’dan başlamak üzere, erlerin konakladıkları istasyonlar ve konaklama merkezlerinde Sıhhiye istasyonları kurulmuş ve buralara temizleme istasyonları tesis edilmiştir. 1916 yılından itibaren temizleme fırınlarının yerine buğu sandıkları kullanılmaya başlanmıştır.¹⁰⁹⁵

4. Nisan 1917 yılına gelindiğinde IV.Ordu Komutanı Cemal Paşa bulaşıcı hastalıkların yayılmasını önlemek maksadıyla trenlerin temizliği konusunda bir emir yayımlamıştır. Trenlerin temizliği için personeli Ordu Sıhhiye Okulundan temin edilmek üzere Şam, Kudüs ve Halep Askeri Hat Komiserliklerinde “temizleme müfrezeleri” teşkil edilmiştir. Ayrıca bu müfrezeler aynı maksatla kuzey - güney ana ikmal/nakliye yolundaki kritik yerlerde tesis edilen “açık karantina ordugâhı”nda da görevlendirilmiştir. Örneğin, “Kadem” istasyonunda personelin iki günlük karantinaya alınabilecek ordugâh tesis edilmiş, bu tesiste Sıhhiye astsubay komutasında 10 kişilik temizlik müfrezesi görev yapmıştır. Ayrıca, Karantina bölgesinde Ağustos 1917 tarihine kadar Ordu Menzil Müfettişliğince kâgirden 100 kişilik giyinme ve soyunma yerleri de bulunan hamam inşa edilmiştir.¹⁰⁹⁶ Hamamın işletilmesi için ihtiyaç duyulan malzemeler de Ordu Menzil Müfettişliğince tedarik edilmiştir. Ancak bazen Askerlere gerek şahsi temizliklerinde gerekse bulaşık ve çamaşır hizmetlerinde kullanmaları maksadıyla 12 Eylül 1330 tarihli

¹⁰⁹⁴ ATASE Arşivi BDH: Kls. 1132, Dos.41, Fih.9-4

¹⁰⁹⁵ Uçar, **a.g.t.**, s.138

¹⁰⁹⁶ Özdemir H., **Cemal Paşa**, s.174

Askeri Tayinat ve Yem Kanunu Muvakkati gereği aylık olarak dağıtılması gereken 360 gr.¹⁰⁹⁷ sabun mahallinden parası karşılığı dahi temin edilememiştir.¹⁰⁹⁸

5. Ağustos 1917 tarihinde de kolera ve dizanteri bulaşıcısına karşı Rayak, Kadem, Der'a, Ahan, Afule, Vadi-i Hazar, Telüşşeria ve Kudüs istasyonlarında arazinin uygun yerlerine 15 adet sahra helaları yapılmıştır. Yapılan sahra helalarının yerleri her altı günde bir kapatılıp yenileri açılmış; kullanılan helalar da her gün kireçlenmiştir.

6. Trenle yapılan sevkîyatlarda aksaklıklar yaşanmaması için hasta ve düşkünlerin nekahathane ve hastanelerde seyahat edebilecek gücü sağlayıncaya kadar tedavi edildikten sonra sevk edilmeleri sağlanmıştır.

7. IV. Ordu bölgesinde Bulaşıcı hastalıklarla mücadele sivil sıhhi personelde görev yapmışlardır. Bu personellerin görevlendirilmeleri ve çalışma düzenleri Menzil Hidematı Nizamnamesi gereğince Ordu Sıhhiye Umum Müfettişliği kontrolünde gerçekleştirilmiştir.¹⁰⁹⁹ Sivil yolcuların sağlığı mülkiyece sağlanması öngörülmüşse de, kolera gibi hastalıklara yakalanan sivil yolcular da alınan tedbirlere uymakla mükellef kılınmıştır.

Bulaşıcı hastalıklara karşı benzer tedbirler diğer cephelerde de alınmıştır. Örneğin, 1916 yılında VI.Ordu bölgesinde Kutulamare'de tifüs hastalığı görüldüğünden, o bölgelerden ordu karargahına gelen personel diğer personel ile temas ettirilmeyerek karantinaya alınmış; Amele taburundaki personele kolera ve tifüs aşıları yaptırılmış, intikal halindeki birliklerden hastalık belirtisi olanlar ise en yakın hastanelerde tedavi altına alınmıştır.¹¹⁰⁰

Bulaşıcı hastalıklara karşı bütün cephelerde verilen mücadeleyi İstanbul'daki Dâhiliye ve Harbiye Nezaretleri ile Başkomutanlık Karargâhları da yakından takip etmiş ve çözüm aramışlardır. Örneğin, Dâhiliye Nezareti 17 Ekim 1915 tarihinde Hama'da bulunan 20.000'e yakın göçmenden humma, tifo ve dizanteri gibi hastalıklardan dolayı

¹⁰⁹⁷ 12 Eylül 1330 tarihli Askeri Tayinat ve Yem Kanunu Muvakkati gereği erbaş ve erlerin şahsi temizlikleri için günlük 12 gr. Sabun istihkakı bulunmaktadır. Aylık 360 gr. lık sabun 180'er gr.lık kalıplar halinde 15 günde bir istihkak sahiplerine dağıtılmalıdır. Bakraç ve kazanlar için verilecek 15 gr. miktar ise yine aylık toplam miktar üzerinden bulaşıkhanelere verilmesi gerekmektedir.

¹⁰⁹⁸ Avcı, a.g.e., s.270

¹⁰⁹⁹ Menzil Hidematı Nizamnamesi, s.13-14, .md.18

¹¹⁰⁰ Avcı, a.g.e., s.267

her gün 70-80 kişinin öldüğünü ve Halep'te bulunan Muhacirin Müdürü Şükrü Bey'in tedbir almasını Suriye Valiliği'nden istemiştir.¹¹⁰¹

4.1.2.2 IV. Ordu Bölgesinde Bulaşıcı Hastalıklara Karşı Alınan Tedbirler¹¹⁰²

Her ne kadar IV.Ordu bölgesinin kuzeyden girişlerinde bulaşıcı hastalıklarla mücadele için gerekli tedbirler alınmışsa da hastalılar IV.Ordu bölgesinde de kendini göstermiştir. IV.Ordu Menzil bölgesinde bulaşıcı hastalıkların görülmeye başlamasıyla birlikte bu hastalıklarla mücadele etmek maksadıyla IV.Ordu Menzil Müfettişliğince gerekli tedbirler alınmıştır. Bunlar;

1. IV. Ordu Sıhhiye Reisi Ali Galip 29 Haziran 1915 tarihinde bulaşıcı hastalık tehlikesine karşı Halep'te halk için intani hastanesinin bir haftaya kadar açılacağını ve Hıfzısıhha Komisyonunun haftada iki defa toplanarak bulaşıcı hastalıkların seyrini tabip edeceklerini bildirmiştir.

2. Bulaşıcı hastalıklarla ilgili koruyucu tedbirler kapsamında halkı bilinçlendirmek için Halep Belediye ve Halep Valiliği Vakıflar Müdürlüğünce Türkçe ve Arapça bildiriler hazırlanmıştır. Hazırlanan bildiriler evlere dağıtılmış, halkın yoğunla yaşadığı cadde ve sokaklara asılmış; bütün ibadet yerlerinde cemaat bilinçlendirilmeye çalışılmış ve toplu mekân konumunda olan okullar ikinci bir emre kadar kapatılmıştır.

3. Bulaşıcı hastalıklarla mücadelede Halep ayrı bir öneme sahiptir. Halep Anadolu'nun Arap vilayetlerine geçişteki ilk büyük şehirdir. Ayrıca Anadolu-Bağdat Demiryolu hattı üzerinde, IV ve VI. Orduya ait personel ve malzemelerinin ayrıldığı kritik bir lojistik üs konumundadır. IV.Ordu Komutanı Cemal Paşa Halep'te bulaşıcı hastalıklarla mücadele için genel koordinatör olarak Alman Karl Vayland'i tayin etmiştir. Valilikçe Karl Vaylan'a şehrin temizliği, halka dağıtılan bildirideki hususların kontrolü ve şehirle hastane arası trafiğin düzenlenmesi için 500 Osmanlı lirası tahsis edilmiştir. Şehir temizlik ve dezenfekte işlemleri için bölgelere ayrılmıştır. Halep'teki VI. Kolordu Komutanlığınca her bölgeye bir bölge komutanı ve bir doktor tayin edilmiştir. Bölgelerin

¹¹⁰¹ Tetik, a.g.m., s.3

¹¹⁰² Tetik, a.g.m., s.3,4,8

dezenfektasyonu için doktorlara dezenfektasyon cihazı ile temizlik müfrezesi verilirken hastaların taşınması için ise yaylı arabalardan oluşan bir filo tahsis edilmiştir.

4. Kudüs'te "lekeli humma" vakası artınca, 200 yataklı Belediye Hastanesi tahliye edilerek bulaşıcı hastalıkların tedavisinde kullanılmıştır. Kudüs şehri de Halep'teki gibi dokuz mıntıkaya ayrılarak her bölgede 2 tabip, 1 polis ve 1 jandarma eşliğinde bütün halk muayeneden geçirilmiştir. Hastalar hastaneye yatırılırken, tüm haneler kükürtle dezenfekte edilmiş; şehir 11 günlük karantinanın ardından bulaşıcı hastalıktan kurtulmuştur. Daha sonraki zamanlarda üç ay zarfında lekeli humma ve sıtma ile mücadelede 19 tabip, 2 eczacı ve birçok hastabakıcı hayatını kaybedince IV.Ordu Sıhhiye Reisi Ali Galip, iyileştirici etkilerinin bulunduğunu öğrendiği lekeli humma aşısını sağlık personeline uygulamıştır. Daha sonra kolera, tifo ve dizanteri ile çiçek aşıları halkın ve göçmenlerin aşılınması gerçekleştirilmiştir.

5. Kudüs, diğer Osmanlı şehirlerine nazaran daha geniş sağlık imkânlarına sahip olmasına rağmen Mayıs 1915'de tifo hastalığında artış görülünce IV. Ordu Karargâhının tecrit edilmesi maksadıyla, Kudüs'lü askerlerin evlerinde konaklamaları, yemek yemeleri ve diğer ihtiyaçlarını gidermeleri yasaklanmıştır.¹¹⁰³ Ayrıca Eski Kudüs'ün kuzeyindeki Sa'd ve Sa'id bölgelerinde içinde Tıbbiye Mektebi'de bulunan "İsveç-Amerikan Savaş Kliniği" savaş sırasında Osmanlı askerlerini tedavi eden bir hastaneye çevrilmiştir.¹¹⁰⁴

6. Çölde geceleri oluşan çığdan dolayı bağırsak ve basur hastalıkları, Drahum denen göz hastalıklarını yayan karasinekler, durgun sularda yaşayan sivrisinekler ve zehirli akrep ve yılan sokmalarına karşı alınacak tedbirler harekâtın başında personele anlatılmıştır.¹¹⁰⁵ Yine de yetersiz ve kötü iaşe neticesinde, II.Kanal harekâtına hazırlanan birliklerden Çöl Komutanlığı bünyesinde Haziran 1916 tarihinde bölgede yapılan kolera aşısına rağmen, 200 kolera vakası görülmüş, bunlardan 70 tanesi ölmüştür.¹¹⁰⁶

7. Şehir ve bölgelerde yapılan mücadelelerin yanında Askeri birliklerin içerisinde de bulaşıcı hastalıklarla mücadele edilmiştir. Mayıs 1916 sonunda 3. Tümede tifüs hastalığı görülmesi üzerine IV.Ordu Komutanı Cemal Paşa demiryollarını

¹¹⁰³ Et-Tercüman, **a.g.e.**, s.196

¹¹⁰⁴ Et-Tercüman, **a.g.e.**, s.310; Bu hastane halen aynı ismi taşıyan bir otel olarak hizmet vermektedir.

¹¹⁰⁵ Mirliva Sedat, **a.g.e.**, s.111

¹¹⁰⁶ Kress, **a.g.e.**, s.199-200

döşemekten sorumlu mühendisler olduğu gibi basit, sade ve net bir emir yayımlamıştır. “.....yanımda Ordu Sıhhiye Reisi olduğu halde kıtaatı teftiş edeceğim. Eğer bir askerin üzerinde bir bit bulunursa, Bl.K.nını idam ederim.....”¹¹⁰⁷ Bu hastalıktan kurtulmak için ilk yöntem çamaşırların yıkanıp, şahsi temizliğin yapılmasıdır. Bunun için Tifüs çıkan birlikler El Ariş’te deniz kıyısında çamaşır yıkayıp şahsi temizliklerini yapmışlar ve hastalığın yayılmasını önlemişlerdir.¹¹⁰⁸ Tifüsle mücadelede bir diğer yöntem ise Sahra Fırını yöntemidir. Bu yöntemde toprak tepe kısmından bir insanın girebileceği büyüklükte oyularak yanlara doğru açılır. Zemin kuvvetli kuru çalı çırpı ile yakılarak kızartılır. Daha sonra ıslatılmış eski püskü kıyafetler atılarak duman oluşması sağlanır. Dumanla dolmuş deliğe ıslatılmış çamaşırlar atılarak yarım saat kadar bekletilir. Sonuçta çamaşırlardan bitler arınmış olarak çıkartılır.¹¹⁰⁹ Aynı şekilde, 28 Kasım 1914 tarihinde Cebel-i Lübnan dahilinde konuşlu 7. Alay personelinden 31kişinin şiddetli ateşten vefat etmesi üzerine 23. Fırka Komutanı Behçet Bey konunun araştırılması için tahkikat komisyonu göndermiş; ihmal tespit edildiğinde sorumlular hakkında işlem yapılacağını bildirmiştir.¹¹¹⁰

4.1.2.3 Ermeni ve Göçmenlere Karşı Alınan Tedbirler:

IV. Ordu bölgesinde Bulaşıcı hastalıkların yayılmasının bir diğer nedeni de 1915 Ermeni Olayları sonucu III.Ordu bölgesinden tehciye tabi tutulan Ermenilerin IV. Ordu bölgesinde iskan edilmeleridir.¹¹¹¹ 1915 yılında Doğu Anadolu’da yaşayan Ermeniler hem Ruslarla işbirliği yapmışlar, hem de cephe gerisinde birçok yerlerde isyanlar çıkartarak Müslüman yerleşim yerlerine saldırmışlardır. Bunun üzerine Sadrazam Talat Paşa başkanlığında 27 Mayıs 1915 tarihinde toplanan Osmanlı Hükümeti, Ermenilerin yoğun olduğu bölgelerde yaşayanları, yeni isyan merkezleri oluşturmalarını önlemek maksadıyla, Diyarbakır ilinin güneyine, Urfa ve Süleymaniye dahil, Fırat vadisi boyunca uzanan IV.Ordunun sorumluluk sahasındaki bölgeye gönderme kararı almıştır.¹¹¹² Yine Talat Paşa’nın 30 Mayıs 1915 tarihli emri ile güvenlik sebebiyle Ermenilerin Bağdat

¹¹⁰⁷ Üzen, a.g.e., s.189

¹¹⁰⁸ Üzen, a.g.e., s.189

¹¹⁰⁹ Güralp, a.g.e., s.73

¹¹¹⁰ ATASE Arşivi, BDH: Kls.16, Dos.77, Fih.006

¹¹¹¹ Tetik, a.g.m., s.4

¹¹¹² Salahi R.Sonyal, *Osmanlı Ermenileri*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2009, s.364

Demiryolları ile hatlarından en az 25km. uzakta kalan köy ve kasabalara yerleştirilmesi istenmiştir.¹¹¹³ Devam eden savaş koşulları altında “kriz yönetim planı” kapsamında alınan tehcir kararı uygulanmış ve Ermenilerin büyük bir kısmı Suriye’ye göç ettirilmişlerdir.¹¹¹⁴ Fakat Ermenilerin bir kısmı yolculuk esnasında hayatını kaybetmişlerdir. Sağ kalanlar savaştan sonra geri dönmemişler ve buradan başka devletlere göç etmişlerdir. Göç esnasında çeşitli sebeplerle hayatını kaybeden Ermenilerin sayıları konusunda birçok spekülasyonlar yapılmaktadır. Rakamlar 150.000 ile 1.800.000 arasında değişmektedir.¹¹¹⁵ Avusturya Askerî Ataşesi Joseph Pomiankowski’nin İstanbul’da kaldığı döneme ilişkin hatıralarını yazdığı “Osmanlı İmparatorluğu’nun Çöküşü” kitabında Suriye’ye zorunlu göçe tabi tutulan Ermeniler kabileleri ile ilgili şu hususları tespit etmiştir:¹¹¹⁶

"Anadolu'daki Ermeni halkının Jön Türkler Hükümeti'nce göç ettirilmesi memleketin esnafını, zanaatkârını, tacirini, ziraatçısını bir hamlede alıp götürren bir hareket olmuştur. Kısa zamanda zahire, hayvan ve bilhassa erzak yokluğu baş gösterdiği için, Anadolu'da harekât halinde bulunan Türk birliklerini iâşe etmek çok zor oluyordu. Ermenistan'da 100 bin kadar Türk askeri açlıktan kırılmıştı. Her türlü temizlik şartları ve sağlık hizmetlerinden mahrum olan Ermeni kervanları, gittikleri yerlere üzerlerinde bulaşıcı mikropları da götürmüşlerdi. Kervanlar, uğradıkları bölgelerde yaklaşık bir milyon Müslüman'ın ölümüne sebep olan lekeli humma hastalığının mikrobunu da bırakarak gitmişlerdir."

Ermeniler çoğunluk olarak yaşadıkları doğu Anadolu bölgesinden güneye doğru tehcire tabi tutulduklarında, tehcirin emniyetli ve sağlıklı olarak yapılabilmesi için III. Ordu Menzil teşkilatına bağlı Sahra Sıhhiye Müfettişliği aktif olarak çalışmıştır. 1916 yılında Alucra, Şebinkarahisar, Zara, Sivas, Tokat, Koyulhisar, Giresun, Ordu ve Samsun’da göçe tabi tutulanlar göç yolları üzerinde oluşturulan “Muhacir Sıhhiye İstasyonları”nda muayeneden geçirilmiş, hasta olanlar tedavi edilmiş ve aşılama işlemleri yapılmıştır. 28 Temmuz 1916’dan 14 Şubat 1917’ye kadar oluşturulan 23 muhacir istasyonunda 328.051 göçmen muayene edilmiş, 113.761 kişiye birinci kolera, 79.380 kişiye ikinci kolera, 116.824 kişiye çiçek ve 6.975 kişiye de tifo aşısı

¹¹¹³ Sean McMeekin, **a.g.e.**, s.309,

¹¹¹⁴ Özdemir H., **Cemal Paşa**, s.14

¹¹¹⁵ Aarensohn, **a.g.e.**, s.46

¹¹¹⁶ Pomiankowski, **a.g.e.**, s.147

yapılmıştır.¹¹¹⁷ Herhangi bir hastalığı olmayanlar Sivas'a kadar Hilal-i Ahmer tarafından iskân ve iaşeleri sağlanmış, uğrak noktalarında mümkün olduğunca sıcak yemek ile iaşe edilmeleri sağlanmıştır. Bulaşıcı hastalıkları önlemek maksadıyla Menzil noktalarında kaynak sularının kolibasil oranı ölçülmüş, kirli suların içilmemesi için gerekli tedbirler alınmıştır.¹¹¹⁸

Ancak, 1915 Van isyanı sırasında henüz tehcir başlamadan önce Ermenilerden bir kısmı tifo, tifüs, dizanteri ve kolera hastalığına yakalanmış; tehcir sırasında alınan bütün tedbirlere rağmen 5 yaşının altında 1500 çocuk Konya yakınındaki bir kampta açlık ve yorgunluktan, diğer bir kampta ise 55.000 kişiden 2 ay içinde 12.000 kişi sadece tifüsten ölmüştür. Bir Alman kaynağına göre tehcir süresince 139.000 Ermeni'nin açlık ve bulaşıcı hastalıktan öldüğü belirtilmektedir.¹¹¹⁹

Harbiye Nezaretince IV.Ordu menzil bölgesine sevk edilen Ermenilerin Pozantı'ya gelişlerinden itibaren nakliye ve iaşeleri için Ordu Komutalığına, Halep Menzil Müfettişliğine ve diğer birimlere emirler gönderilmiştir.¹¹²⁰ Ulukışla menziline ulaşan göçmenler buradan itibaren IV. Ordu Komutanlığının sorumluluğunda intikallerine devam etmişlerdir. Savaşın bölgede yarattığı bütün olumsuzluklarına rağmen "insani yardım" kapsamında IV.Ordu Komutanı Cemal Paşa başta olmak üzere bulaşıcı hastalıklara karşı verilen mücadele dikkat çekicidir. IV.Ordu Komutanı Cemal Paşa, Savaşın bütün ağır koşullarının yaşandığı Suriye ve Filistin-Sina bölgesinde savaşın bitimine kadar üç yıl sürede Ermeni göçmenleri kucaklamış, IV.Ordunun bütün kaynaklarını seferber etmiş, mahiyetindeki sivil ve askeri yetkililerle birlikte insani yardımlarda bulunmuştur.¹¹²¹

Bulaşıcı hastalıklara karşı verilen bu mücadelede en önemli şehir Ermenilerin geçiş ve konaklama noktası konumunda olan Halep'tir.¹¹²² Halep Alman Konsolosu Rössler'in bulaşıcı hastalıklar konusunda 9 Eylül 1915 tarihinde Dışişleri Bakanlığına gönderdiği raporunda Halep'teki dizanteri ve tifodan dolayı günlük ölümlerin 25, 40 ve

¹¹¹⁷ M.Karatepe, R.Kutlubay, "I.Dünya Savaşı Yıllarında Kayseri'de Sağlık Çalışmaları", **IX. Türk Tıp Tarihi Kongresi Bildiri Kitabı**, Nobel Yay., Ankara, 2006, s.350-353

¹¹¹⁸ Tetik, **a.g.m.**, s.16

¹¹¹⁹ Çalık ve Tepekaya, **a.g.m.**, s.221

¹¹²⁰ BCA: BEO-004381-328554-001-001

¹¹²¹ Özdemir H., **Cemal Paşa.**, s.14

¹¹²² Tetik, **a.g.m.**, s.4

sonra da 60'a kadar yükseldiği bildirmiştir. Konsolos Rössler 8 Kasım 1915 tarihli raporunda da tehcirin en ağır şartlarda devam ettiğini, günde 150-200 kişinin öldüğünü, artan ölüm vakalarından dolayı definlerin gerçekleşemediğinden cesetlerin birkaç gündür açık alanda bekletildiğini ve bu durumun zaten var olan tifüs ve diğer bulaşıcı hastalıkları bölge halkına da bulaştırabileceğini ve Pozantı- Halep arasındaki yolu tamamen bulaşıcı hastalıkların sardığını, bu durumu Cemal Paşa'nın gerekli tedbirleri alması için General Kress von Kressenstein'e bildirmiştir.¹¹²³ IV.Ordu Komutanı Cemal Paşa'nın izniyle Suriye ve Lübnan'da yardım faaliyetlerine başlayan yabancı kuruluşlardan "American Comitte for Armenian and Syrian Relief" (ACASR) Halep'te Şubat 1916 yılında, Halep'te iki ve Şam'da da bir olmak üzere üç büyük dağıtım merkezi kurmuşlardır. Yapılan yardım faaliyetlerinin din ve ırk ayrımı gözetmeksizin bütün ihtiyaç sahiplerine yapılmasını sağlamak ve yardımları kontrol altına alarak Ermenilere neler verildiğini takip etmek amacıyla IV.Ordu Komutanı Cemal Paşa tarafından faaliyetlerine izin verilen uluslararası örgütler dağıtımlarda adil olmayınca Kızılay da bölgede dağıtımına başlayarak ayrımcılığı ortadan kaldırmaya çalışmıştır.¹¹²⁴

Tehcire tabi tutulan Ermenilerin Halep'e getirdikleri bulaşıcı hastalıklar Halep-Re'sülayn Demiryolu hattına da sirayet etmiş; burada çalışan Amele taburlarında da bulaşıcı hastalıklar görülmeye başlamıştır. IV.Ordu Komutanı Cemal Paşa bu hattaki hastalıkların ortadan kontrol altına alınması ve kaldırılması için Kudüs Kızılay Hastanesi Müdürü Doktor Muallim Neşet Ömer Bey'i Ordu Sıhhiye Müşavirliğine atayarak bu işle görevlendirmiştir.¹¹²⁵

31 Mart vakasının ardından Çukurova Bölgesindeki Ermeni olaylarını yatıştırmak amacıyla 1 Ağustos 1909 tarihinde Adana'ya vali olarak atanan Cemal Paşa, hayatın normale dönmesi için Türk ve Ermeni aileleri arasında hiç bir ayrım yapmadan nasıl çaba sarf etmiş, I.Dünya Savaşı'nda IV. Ordu Komutanlığı mintikasında Ermenilerin iskan edildiği bölgelerde de bulaşıcı hastalıkların önlenmesi için yoğun mesai harcamıştır. Anadolu'dan bölgeye sevkiate maruz kalan Ermenilere sahip çıkmış; mağdur durumdaki Ermeni kadın ve çocuklar için Şam'da bir yetimhane açtırmış ve IV.Ordunun bütün

¹¹²³ Çalık ve Tepekaya, **a.g.m.**, s.229

¹¹²⁴ Özdemir H., **Cemal Paşa.**, s.15-16

¹¹²⁵ Erden, **Hatıralar I**, s.151; Özdemir H., **Cemal Paşa.**, s.175

imkanlarını bu uğurda seferber etmiştir.¹¹²⁶ Başta Halep olmak üzere Ermenilerin yaşadığı bölgelerde bulaşıcı hastalıkların önlenmesi için Ordu Komutanı Cemal Paşa nezdinde Menzil Umum Müfettişliği tarafından şu tedbirler alınmıştır.¹¹²⁷

1. Cemal Paşa 2 Eylül 1915 tarihinde özellikle Ermeni göçmenlerin arasında bulaşıcı hastalıkların başta tifüs olmak üzere yayılmasını önlemek maksadıyla trenle sevklerinden önce diğer asker ve sivil personelde olduğu gibi mutlaka muayene edilmeleri ve hasta olanların tedavilerini müteakip sevklerinin yapılması hususunda Halep'teki Ordu Menzil Umum Müfettişliğine emir vermiştir.

2. Halep'te artan salgın hastalıkların ve Ermeni kabileler arasında baş gösteren tifüs hastalıklarının tedavisi için Halep'te konaklayan Ermeni göçmenleri için Cemile Mahallesinde yapımı yarım kalan Fransız hastanesi, Halep kışlasının yapımında çalışan 500 kişilik amele taburu tarafından bir haftada tamamlanmış ve Ermenilerin konaklamaları için tahsis edilmiştir.¹¹²⁸ Ancak 20.000 mevcutlu Amale taburlarından salgın hastalıklardan günde en az beş yüz kişi hastalandığı için, Ermenilerin konaklamaları için tahsis edilen Fransız hastanesi boşaltılarak lekeli humma, tifo gibi bulaşıcı hastalık görülen Ermeniler için Göçmenler Müdürü Şükrü Bey komutasında hastane olarak kullanılmıştır.

3. Ermenilerin yaşadıkları bölgelerde bulaşıcı hastalıkların yayılmasını ve cepheye sevk edilen askerlere bulaşmasını önlemek için de tedbirler alınır. Örneğin, Mamure 'deki Ermeni çadırları sürekli kontrol edilmiş, hastalık çıkması üzerine durum Ordu Menzil Müfettişliğine bildirilmiştir.

4. Ermenilerin yoğunlukla yaşadığı İslahiye'de Aralık 1915 yılında dizanteri ve bağırsak iltihabından ve Reis'ulayn'da nezle, sıtma ve dizanteriden dolayı üç gün içinde 120 civarında ölüm meydana gelmiştir.

5. Ermeni mültecilerin Suriye'ye gelmesini müteakip daha önceleri yalnızca Gazze ve Aliye'de görülen tifüs salgını Eylül 1916 tarihinden itibaren bütün IV. Ordu bölgesinde görülmeye başlamıştır. Ameliyatından dolayı İstanbul'da bulunan IV.Ordu

¹¹²⁶ El Ubeydi, **a.g.e.**, s.8,16

¹¹²⁷ Tetik, **a.g.m.**, s.3-4,7

¹¹²⁸ Özdemir H., **Salgın**, s.222

Sihhiye Reisinin yerine Bnb. Rütbesi ile görev yapan Kızılay Süveyş Heyeti Başkanı Dr. Ne'şet Ömer, bölgedeki hekimleri toplayarak tifüs hakkında bilgiler vermiş, halkı bilinçlendirmek için daha önceleri yapıldığı tarzda Türkçe ve Arapça kitaplar bastırmıştır. Halep'i Kudüs'teki gibi 18 bölgeye ayırarak her bölgeye 2 hekim atamış, 9 temizleme müfrezesi tarafından günde 3.000 kişi temizlenerek hastalık sayısı düşürülmüştür.¹¹²⁹

6. Alınan her türlü önleme rağmen bulaşıcı hastalıkları kontrol almak mümkün olmadığı yerlerde daha sıkı tedbirler alınmıştır. Örneğin Amele taburlarını sürekli çalıştığı, şimendifer ve şose kavşağı konumundaki Afule Kasabası'nda kolera salgını kasabanın tamamen yakılmasıyla engellenebilmiştir.¹¹³⁰

7. Harekât alanında Anadolu'dan tehciye tabii tutulan Ermenilerin yanında bölgede yaşayan göçmenlerde bulaşıcı hastalıklardan sivil halkla beraber etkilenmişlerdir. Teberiy'e de yaşayan göçmenlerde Harbin son yıllarında kolera bulaşıcı, Ocak 1917 tarihinde ise lekeli humma ve diğer bulaşıcı hastalıklar tespit edilmiştir. Bölge askeri birliklerin geçiş yolu üzerinde olması münasebetiyle Teberiy'e de yaşayan göçmenlerin bir kısmı Menzil Umum Müfettişliği tarafından civar semtlere nakil edilmişlerdir.¹¹³¹

8. Savaş boyunca IV. Ordu bölgesine göç eden Ermeni ve diğer gayr-i Müslimlerin yanında Türk mültecilerde bulunmaktadır. Temmuz 1917 tarihinde Diyarbakır'daki 40.000 Türk mülteci bulaşıcı hastalıkları yayma ihtimaline karşı Antalya, Konya merkez, Isparta ve Burdur dışındaki diğer livalara güvenli bir şekilde sevk edilmesi için diğer mültecilere alınanlara benzer ciddi tedbirler alınmıştır. Demiryolu ile nakledilen mülteciler Katma'ya geldiklerinde bir haftalık karantinaya alınmıştır. Karantina süresi boyunca tamamına kolera aşısı vurulmuş, muayene, ibate, iâşe ve sağlık işlemleri Halep Menzil Müfettişliğince sağlanmıştır.¹¹³²

4.1.2.4 Bulaşıcı Hastalıklardan Dolayı Tedavi Görenler ve Ölenler:

I.Dünya Savaşı'nda cephelerde hastalık ve yaralanmalardan dolayı tedavi gören ve ölen personele ait bütün istatistiki veriler raporlama sistemi kapsamında her ay en alt

¹¹²⁹ Özdemir H., **a.g.b.**, s.64; Özdemir H., **Cemal Paşa**, s.172

¹¹³⁰ Mutlu, **a.g.e.**, s.151-152

¹¹³¹ Tetik, **a.g.m.**, s,7

¹¹³² Tetik, **a.g.m.**, s.16-17

kademedeki sağlık birimlerinden başlamak üzere silsile yoluyla Harbiye Nezareti Sağlık Dairesi'ne iletilmiştir. Bu bilgilerden orduların sağlık durumlarını belirlemek m¼mk¼nd¼r.¹¹³³

I.D¼nya Savaşı s¼resince 1915-1918 yılları arasında Osmanlı Ordusunda yaralanmalardan kaynaklanan ¼l¼mler 59.462 kişi iken salgın hastalık nedeniyle ¼l¼mler 401.859 kişidir. Salgın hastalıklardan ¼l¼mlerin oranının yaklaşık 6,76 katı fazla olması, genel anlamda sağlık koşullarının yetersiz olmasında aranabilir. 1915-1918 Yıllarına ait ¼l¼m oranları tablo olarak verilmiştir.¹¹³⁴

Tablo 47: 1915-1918 Yılları Arasında Osmanlı Ordusundaki ¼l¼m Miktarları

Yıllar	Hastalık Nedeniyle ¼l¼m	Yaralanma Nedeniyle ¼l¼m
1.yıl (1915)	57.462	21.988
2.yıl (1916)	126.216	21.986
3.yıl (1917)	133.469	8.081
4.yıl (1918)	84.712	7.407
TOPLAM	401.859	59.462

Bu dokuz orduya diğer cepheadaki askeri birliklerdeki ¼l¼mlerde eklenirse ¼l¼mlerin salgın hastalıktan ¼lenlerin sayısı 466.759 ve yaralanmalardan dolayı ¼lenlerin sayısı ise 68.378'e ulaşmaktadır. Salgın hastalıkların ¼n¼ne geşmek maksadıyla IV. Ordu b¼lgesinde Ordu, I. ve ¼l Menzillerine ait hastanelerde çok yoğun çabalar sarf edilmiştir. IV.Ordu b¼lgesindeki hastanelerde Rumi 1915 yılına ait 42 ayrı salgın hastalıktan tedavi g¼ren hastalara ilişkin tutulan istatistiki veriler aylık olarak Menzil Umum M¼fettiřliđine g¼nderilmiřtir. Bu d¼neme ait aylık istatistiki veriler EK -25'de verilmiştir. Aylık veriler ışığında salgın hastalıklara ait yıllık değerlendirme ise aşağıda tablo olarak g¼sterilmiřtir.

¹¹³³Uar, **a.g.t.**, s.148

¹¹³⁴ ¼zdemir H., **Salgın**, s. 199.

Tablo 48: IV. Ordu Menzillerinde 1915 Yılında Hastanelerde Salgın Hastalıklardan Tedavi Gören Personele Ait İstatistikî Bilgiler

1915 -1916 YILI AYLAR	Bir Önceki Aydan Kalan	Bu ay giren	Kalanlar ve Girenler Toplamı	ÇIKAN					Tedavi Altında Kalanlar
				Taburcu	Vefat	Sair Suretle	Diğer Hastanelere Nakil	Çıkanlar Toplam	
14 Mart-13 Nisan ¹¹³⁵	3040	3507	6547	1932	8	583	605	3128	3423
14 Nisan-13 Mayıs ¹¹³⁶	3035	4457	7492	4207	165	168	42	4582	2900
14 Mayıs- 13 Haziran ¹¹³⁷	2900	5866	8766	5505	149	291	125	6070	2696
14 Haziran -13 Temmuz ¹¹³⁸	2676	5436	8112	5078	96	345	263	5782	2435
14 Temmuz- 13 Ağustos ¹¹³⁹	2441	5382	7823	4761	111	335	93	5300	2523
14 Ağustos-13 Eylül ¹¹⁴⁰	2524	6463	8987	5238	159	453	314	6164	2823
14 Eylül-13 Ekim ¹¹⁴¹	2823	8233	11056	6375	330	480	395	7580	3476
14 Ekim-13 Kasım ¹¹⁴²	3476	8998	12474	5958	549	694	658	7859	4615
14 Kasım-13 Aralık ¹¹⁴³	4615	11287	15902	6029	979	1310	912	9230	6670
14 Aralık- 13 Ocak ¹¹⁴⁴	6672	14338	21010	6852	1669	2804	3310	14635	6375
14 Ocak- 13 Şubat ¹¹⁴⁵	6382	19332	25714	9873	2243	2785	3554	18455	7259
14 Şubat-13 Mart ¹¹⁴⁶	7650	23421	31071	9997	2700	3901	5835	22433	8512
TOPLAM	48.234	116.720	164.954	71.805	9.158	14.149	15.906	111.018	53.707

Rumi takvime göre 1915 yılında IV.Ordu Menzillerinde 164.954 personel salgın hastalıklarla mücadele için hastanelerde tedavi altına alınmıştır. Bu rakam IV.ordu personelinin tamamının salgın hastalıklardan dolayı hastanelerde tedavi altına alındıklarını ve hastalıkların boyutlarının büyüklüğünü göstermektedir. Hastaneye yatan personelin % 43.5 lik kısmı (71.805 kişi) sağlıklarına kavuşurken, % 8.6 lık kısmı (14.149 kişi) sair surette ,% 9.6 lık kısmı (15.906 kişi) diğer hastanelere nakil ve %5.5 lik kısmı (9158 kişi) vefat olmak üzere toplam %67.2 lik kısım (111.018 kişi) hastanelerden ayrılmıştır.

Hastanelere başvuran IV. Ordu Komutanlığı personelinin Mart 1915-Şubat 1916 yıllarına ait müracaat ettiği hastalıklara istatistikî bilgileri aşağıdaki tablodadır.¹¹⁴⁷

¹¹³⁵ ATASE Arşivi, BDH: Kls 2183, Dos.8, Fih.1-31

¹¹³⁶ ATASE Arşivi, BDH: Kls 2183, Dos.8, Fih.1-2

¹¹³⁷ ATASE Arşivi, BDH: Kls 2183, Dos.8, Fih.1-4

¹¹³⁸ ATASE Arşivi, BDH: Kls 2183, Dos.8, Fih.1-12; ATASE Arşivi, BDH: Kls 2183, Dos.8, Fih.1-13

¹¹³⁹ ATASE Arşivi, BDH: Kls 2183, Dos.8, Fih.1-14; ATASE Arşivi, BDH: Kls 2183, Dos.8, Fih.1-15

¹¹⁴⁰ ATASE Arşivi, BDH: Kls 2183, Dos.8, Fih.1-16

¹¹⁴¹ ATASE Arşivi, BDH: Kls 2183, Dos.8, Fih.1-18

¹¹⁴² ATASE Arşivi, BDH: Kls 2183, Dos.8, Fih.1-20

¹¹⁴³ ATASE Arşivi, BDH: Kls 2183, Dos.8, Fih.1-23

¹¹⁴⁴ ATASE Arşivi, BDH: Kls 2183, Dos.8, Fih.1-24

¹¹⁴⁵ ATASE Arşivi, BDH: Kls 2183, Dos.8, Fih.1-26

¹¹⁴⁶ ATASE Arşivi, BDH: Kls 2183, Dos.8, Fih.1-29

Tablo 49: IV.Ordu bölgesinde Aylık Olarak Hastanelere Müracaat Eden Personelin Müracaat Ettiği Hastalıklara Ait İstatistiki Veriler

IV. Ordu Komutanlığı														
Ordu Menzil, 1. menzil, Çöl Menzil, 8. Kolordu, 6. Kolordu ve Hicaz Kuvvei Seferiye'ye Bağlı Hastanelere Müracat Eden Personelin Aylık Olarak Müracat Ettiği Hastalıklara Ait Harp İstatistiği MART 1915-ŞUBAT 1916														
SIRA NO	HASTALIKLAR	MART 1915 ¹¹⁴⁸	NİSAN 1915 ¹¹⁴⁹	MAYIS 1915 ¹¹⁵⁰	HAZİRAN 1915 ¹¹⁵¹	TEMMUZ 1915 ¹¹⁵²	AĞUSTOS 1915 ¹¹⁵³	EYLÜL 1915 ¹¹⁵⁴	EKİM 1915 ¹¹⁵⁵	KASIM 1915 ¹¹⁵⁶	ARALIK 1915 ¹¹⁵⁷	OCAK 1916 ¹¹⁵⁸	ŞUBAT 1916 ¹¹⁵⁹	TOPLAM MİKTAR
1.	Apazan		3	4	7	3	7	9	1	2	2	1		39
2.	İltihab-ı Kazabat Hadde	278	282	395	90	275	385	583	359	595	387	1256	1249	6134
3.	İskorbun	67	18		17		22	14	15	23	18	97	74	365
4.	Esba Kolerası													0
5.	Akciğer Veremi		6	35	32	17	14	15	81	35	11	54	91	391
6.	Beledi Kolera													0
7.	Bel Soğukluğu	1	43	79	58	73	34	25	52	52	28	55	97	597
8.	Trahoma	4	62	52	344	47	52	67	341	254	185	228	239	1875
9.	Cilt Hastalıkları	6	295	296	86	98	85	185	411	281	137	317	374	2571
10.	Çiçek	12	6	4	2	2	4	7	13	30	32	30	9	151
11.	Humma-yı Racia	159	365	469	166	71	58	53	100	495	517	1204	1224	4881
12.	Da-ül-Gussa Hazeyan-ı Mürte'iş													0
13	Donma											77	48	125
14	Dizanteri	132	120	109	48	57	141	378	520	724	328	510	535	3602
15.	Zat'ül Cenb	15	52	46	61	43	23	25	25	56	38	66	69	519
16.	Zat-ür-ri'e	47	14	38	84	21	32	47	241	364	194	464	872	2418
17.	Resye	15	45	56	172	52	24	30	109	194	127	421	377	1622
18.	Sarı İltihab-ı Sem'i		5	2	2	1			4	15	11	26	1	67
19.	Sair Aza Veremi		22	56	97	27	23	13	30	63	6	87	86	510
20.	Sıtma	771	175	472	805	592	780	2430	3693	3789	1773	4596	6017	25893

¹¹⁴⁷ Tablo hazırlanırken IV.Ordu Menzil Müfettişliğinin Rumi 1915 yılına ait aylık olarak gönderdiği tablolar kullanılmıştır.

¹¹⁴⁸ ATASE Arşivi, BDH: Kls 2183, Dos.8, Fih.1-31

¹¹⁴⁹ ATASE Arşivi, BDH: Kls 2183, Dos.8, Fih.1-2

¹¹⁵⁰ ATASE Arşivi, BDH: Kls 2183, Dos.8, Fih.1-4

¹¹⁵¹ ATASE Arşivi, BDH: Kls 2183, Dos.8, Fih.1-12; ATASE Arşivi, BDH: Kls 2183, Dos.8, Fih.1-13

¹¹⁵² ATASE Arşivi, BDH: Kls 2183, Dos.8, Fih.1-14; ATASE Arşivi, BDH: Kls 2183, Dos.8, Fih.1-15

¹¹⁵³ ATASE Arşivi, BDH: Kls 2183, Dos.8, Fih.1-16

¹¹⁵⁴ ATASE Arşivi, BDH: Kls 2183, Dos.8, Fih.1-18

¹¹⁵⁵ ATASE Arşivi, BDH: Kls 2183, Dos.8, Fih.1-20

¹¹⁵⁶ ATASE Arşivi, BDH: Kls 2183, Dos.8, Fih.1-23

¹¹⁵⁷ ATASE Arşivi, BDH: Kls 2183, Dos.8, Fih.1-24

¹¹⁵⁸ ATASE Arşivi, BDH: Kls 2183, Dos.8, Fih.1-26

¹¹⁵⁹ ATASE Arşivi, BDH: Kls 2183, Dos.8, Fih.1-29

Tablo 50 devamı

SR NO	HASTALIKLAR	MART 1915	NİSAN 1915	MAYIS 1915	HAZİRAN 1915	TEMMUZ 1915	AĞUSTOS 1915	EYLÜL 1915	EKİM 1915	KASIM 1915	ARALIK 1915	OCAK 1916	ŞUBAT 1916	TOPLAM MİKTAR
21.	Tarik-i Bevliye ve Tenasüliye Hst. (Frengi ve bel soğukluğu Haric)	7	35	12	75	13	8	20	130	151	110	274	152	987
22.	Asabi ve Akli Hastalıkları		18	142	80	51	20	11	86	69	32	59	85	653
23.	Frengi	2	53	79	190	72	15	11	195	179	84	240	140	1260
25.	Kaba Kulak	9	12	15	1	1	5	4	1	26	47	92	28	241
26.	Kara Humma	3	17	25	7	20	14	18	6	33	40	23	30	236
27.	Kalp Hastalıkları		8	23	14	32	12	5	35	36	36	81	38	320
28.	Kuş Palazı			1										1
29.	Kulak Hastalıkları	5	92	154	38	145	171	51	56	75	12	135	112	1046
30.	Kızamık													0
31.	Kızıl									3				3
32.	Kemik Kırığı		13	12	57	11	3	6	57	40	11	30	36	276
33.	Göz Hastalıkları	2	293	354	233	257	351	110	494	316	85	298	97	2890
34.	Güneş Vurması ve Çarpması		3	12	5		15							35
35.	Lekeli Tifo	57	91	74	19	12	10	18	60	318	382	1211	1624	3876
36.	Mufassal Çıkması	5			6	4		3	10	1	19	30	9	87
37.	Nezle-i Müstevliye	37	39	75	30	32	58	111	3	63	21	435	643	1547
38.	Veba													0
39.	Yılancık	2	11	10	4	2	12	15	10	30	26	51	25	198
40.	Yumuşak Şanzir			28	15	18	31	3	14	14		7	6	136
41.	Sair Hastalıklar	1857	2235	2642	2543	3308	4028	3946	1784	2917	9600	6807	8995	50662
42.	Tetanoz	11	1									13		25
	Yekün	3507	4457	5866	5436	5382	6463	8233	8998	11287	14338	19332	23421	116720

Mart 1915-Şubat 1916 arasındaki bir yıllık sürede IV.Ordu Komutanlığı menzil bölgesindeki hastanelere müracaat eden 116.270 personelin hastalıkları incelendiğinde, %43.4 oranındaki sair hastalıklar hariç tutulduğunda; birinci sırada 25.893 kişiyle %22.2 oranda sıtma hastalığı, ikinci sırada 6134 kişiyle %5.25 oranında İltihabab-ı Kazabat Hadde hastalığı, üçüncü sırada 4881 kişiyle %4.2 oranında humma-yı racia, dördüncü sırada 3876 kişi ile % 3.32 oranında lekeli tifo ve beşinci sırada 3.602 kişi ile %3.1 oranında dizanteri hastalıkları gelmektedir. Özellikle sıtma hastalığının %22.2 gibi

yüksek bir oranda çıkması bölgedeki sivrisinekle mücadeledeki yetersizliğini; humma-yı racia'nın %4.2 lik bir oranda çıkması personelin şahsi temizliğini tam olarak yerine getiremediğinden bit ve kenelendiğini, bununda ve bu böceklerle mücadelede kalındığını; lekeli tifonun %3.32 lik bir oranda çıkması kirli içme sularının ve yiyeceklerin tam olarak dezenfekte edilemediğini ve mikroplu olarak tüketildiğini; beşinci olarak da azımsanmayacak bir oranda dizanteri hastalığının yoğunlukla çıkması yine su kirli ve yiyeceklerin yıkanmadan tüketildiğinin bir göstergesidir.

I.Dünya Savaşında 1915 yılında salgın hastalıklardan vefat eden toplam 57.462 kişiden yaklaşık % 16'lık kısmı (9.158 kişi) IV.Ordu bölgesinde vefat etmiştir. Bu oran, salgın hastalıkların sadece IV.Ordu bölgesinde değil bütün ordular bölgelerinde de sıkıntılar yarattığının bir göstergesi olurken aynı zamanda Osmanlı Ordusunun sıhhi hizmetler konusunda da yetersizliğinin bir göstergesidir.

I.Ordu bölgesinde salgın hastalıklardan ölen 9158 kişiye ait ölüm nedenlerini gösteren hastalıklara ait oluşturulan tablo aşağıdadır.¹¹⁶⁰

¹¹⁶⁰ Tablo hazırlanırken IV.Ordu Menzil Müfettişliğinin Rumi 1915 yılına ait aylık olarak gönderdiği tablolar kullanılmıştır.

Tablo 50: IV.Ordu bölgesinde Mart 1915-Şubat 1916 Tarihleri Arasında Menzil Hastanelerinde Salgın Hastalıklardan Ölen Personelin Hangi Hastalıklardan Vefat Ettiklerine Dair İstatistiki Tablo

IV. Ordu Komutanlığı Ordu Menzil, 1. menzil, Çöl Menzil, 8. Kolordu, 6. Kolordu ve Hicaz Kuvvei Seferiye'ye Bağlı Hastanelerde Vefat Eden Hastaların Hastalıklarına Ait Harp İstatistiği MART 1915-ŞUBAT 1916														
SIRA NO	HASTALIKLAR	MART 1915 ¹¹⁶¹	NİSAN 1915 ¹¹⁶²	MAYIS 1915 ¹¹⁶³	HAZİRAN 1915 ¹¹⁶⁴	TEMMUZ 1915 ¹¹⁶⁵	AĞUSTOS 1915 ¹¹⁶⁶	EYLÜL 1915 ¹¹⁶⁷	EKİM 1915 ¹¹⁶⁸	KASIM 1915 ¹¹⁶⁹	ARALIK 1915 ¹¹⁷⁰	OCAK 1916 ¹¹⁷¹	ŞUBAT 1916 ¹¹⁷²	TOPLAM MİKTAR
1.	Apazan		1	1	1	1	1	2						7
2.	İltihab-ı Kazabat Hadde									19	1	30	20	70
3.	İskorbun				1				1		1	8	3	14
4.	Esba Kolerası													
5.	Akciğer Veremi		2	5	5	4	6	2	12	18	8	26	31	119
6.	Beledi Kolera													
7.	Bel Soğukluğu													
8.	Trahoma													
9.	Cilt Hastalıkları													
10.	Çiçek								7	6	20	9		42
11.	Humma-yı Racia		9	12	7	2	3	2	2	22	98	148	106	411
12.	Da-ül-Gussa Hazeyan-ı Mürte'iş													
13.	Donma											12	32	44
14.	Dizanteri		9	6	6	7	19	36	85	135	203	153	284	943
15.	Zat'ül Cenb			2	4			1	3	15	6	9	13	53
16.	Zat-ür-ri'e		8	5	8	11	2	13	82	108	104	238	367	946
17.	Resye								2	4	1	6	4	17
18.	Sarı İltihab-ı Sem'i		4	1	1	1				13	13	2	3	38
19.	Sair Aza Veremi				3	2	5			9	3	35	25	82
20.	Sıtma	3	3	7	5	4	11	59	170	153	62	306	343	1129
21.	Tarik-i Bevliye ve Tenasüliye Hst.(Frengi ve bel soğukluğu Haric)				4				8	23	17	37	21	110
22.	Asabi ve Akli Hastalıkları											2	6	8
23.	Frengi											1	4	5
24.	Fıtık													
25.	Kaba Kulak													
26.	Kara Humma		4	4	2	7	1	8	4	9	17	17	10	83
27.	Kalp Hastalıkları			2	3	2	2	2	9	16	12	31	19	98
28.	Kuş Palazı													
29.	Kulak Hastalıkları		3	3		2	1					1	1	11

¹¹⁶¹ ATASE Arşivi, BDH: Kls 2183, Dos.8, Fih.1-31

¹¹⁶² ATASE Arşivi, BDH: Kls 2183, Dos.8, Fih.1-2

¹¹⁶³ ATASE Arşivi, BDH: Kls 2183, Dos.8, Fih.1-4

¹¹⁶⁴ ATASE Arşivi, BDH: Kls 2183, Dos.8, Fih.1-12; ATASE Arşivi, BDH: Kls 2183, Dos.8, Fih.1-13

¹¹⁶⁵ ATASE Arşivi, BDH: Kls 2183, Dos.8, Fih.1-14; ATASE Arşivi, BDH: Kls 2183, Dos.8, Fih.1-15

¹¹⁶⁶ ATASE Arşivi, BDH: Kls 2183, Dos.8, Fih.1-16

¹¹⁶⁷ ATASE Arşivi, BDH: Kls 2183, Dos.8, Fih.1-18

¹¹⁶⁸ ATASE Arşivi, BDH: Kls 2183, Dos.8, Fih.1-20

¹¹⁶⁹ ATASE Arşivi, BDH: Kls 2183, Dos.8, Fih.1-23

¹¹⁷⁰ ATASE Arşivi, BDH: Kls 2183, Dos.8, Fih.1-24

¹¹⁷¹ ATASE Arşivi, BDH: Kls 2183, Dos.8, Fih.1-26

¹¹⁷² ATASE Arşivi, BDH: Kls 2183, Dos.8, Fih.1-29

TABLONUN DEVAMI

SIRA NO	HASTALIKLAR	MART 1915 ¹¹⁷³	NİSAN 1915 ¹¹⁷⁴	MAYIS 1915 ¹¹⁷⁵	HAZİRAN 1915 ¹¹⁷⁶	TEMMUZ 1915 ¹¹⁷⁷	AĞUSTOS 1915 ¹¹⁷⁸	EYLÜL 1915 ¹¹⁷⁹	EKİM 1915 ¹¹⁸⁰	KASIM 1915 ¹¹⁸¹	ARALIK 1915 ¹¹⁸²	OCAK 1916 ¹¹⁸³	ŞUBAT 1916 ¹¹⁸⁴	TOPLAM MİKTAR
30.	Kızamık													
31.	Kızıl													
32.	Kemik Kırığı								1	2			2	5
33.	Göz Hastalıkları													
34.	Güneş Vurması ve Çarpması													
35.	Lekeli Tifo		23	15	9	2	2	7	10	47	143	316	592	1166
36.	Mufassal Çıkması													
37.	Nezle-i Müstevliye		2	2	3			7	2	1	1	9	16	43
38.	Veba													
39.	Yılancık		2	2			2	2	3		5	7	2	25
40.	Yumuşak Şanzir													
41.	Sair Hastalıklar	5	94	82	34	66	104	189	148	379	954	840	796	3691
42.	Tetanoz		1											1
	Yekün	8	165	149	96	111	159	330	549	979	1669	2243	2700	9158

Tablo incelendiğinde, yine %40 oranındaki sair hastalıklar hariç tutulduğunda, vefat nedeni olarak birinci sırayı 1166 personelle % 12.7 oranıyla lekeli tifo; 1129 personelle % 12.3 oranıyla sıtma; 946 personelle % 10.33 oranıyla zat-ür-ri'e -e ve 943 personel ve aynı oranda dizanteri hastalığı gelmektedir. Ayrıca, zat-ür-ri'e hastalığının yanında Ocak 1916 tarihinde 12 ve Şubat 1916 tarihinde 32 olmak üzere 44 personelin donarak vefat etmesi ve 43 personelin nezleden ölmesi IV.Ordu personelinin soğuktan korunmak için gerekli olan teçhizatının eksik olduğunu, personelin kışın yapılabilecek olası bir harekâta hazır olmadığına bir göstergesidir.

¹¹⁷³ ATASE Arşivi, BDH: Kls 2183, Dos.8, Fih.1-31

¹¹⁷⁴ ATASE Arşivi, BDH: Kls 2183, Dos.8, Fih.1-2

¹¹⁷⁵ ATASE Arşivi, BDH: Kls 2183, Dos.8, Fih.1-4

¹¹⁷⁶ ATASE Arşivi, BDH: Kls 2183, Dos.8, Fih.1-12; ATASE Arşivi, BDH: Kls 2183, Dos.8, Fih.1-13

¹¹⁷⁷ ATASE Arşivi, BDH: Kls 2183, Dos.8, Fih.1-14; ATASE Arşivi, BDH: Kls 2183, Dos.8, Fih.1-15

¹¹⁷⁸ ATASE Arşivi, BDH: Kls 2183, Dos.8, Fih.1-16

¹¹⁷⁹ ATASE Arşivi, BDH: Kls 2183, Dos.8, Fih.1-18

¹¹⁸⁰ ATASE Arşivi, BDH: Kls 2183, Dos.8, Fih.1-20

¹¹⁸¹ ATASE Arşivi, BDH: Kls 2183, Dos.8, Fih.1-23

¹¹⁸² ATASE Arşivi, BDH: Kls 2183, Dos.8, Fih.1-24

¹¹⁸³ ATASE Arşivi, BDH: Kls 2183, Dos.8, Fih.1-26

¹¹⁸⁴ ATASE Arşivi, BDH: Kls 2183, Dos.8, Fih.1-29

4.1.3. Çekirge İstilaları ve Çekirgelerle Mücadele İçin Alınan Tedbirler

I.Dünya Savaşı'nın ilk yıllarında, Fas'tan ve Sudan'dan gelen çekirgeler özellikle 1915 yılında Osmanlı topraklarının büyük bir kısmını istila ederek mahsulleri mahvetmişlerdir. Bu yüzden 1915 yılı Çekirge yılı olarak da anılmaktadır¹¹⁸⁵. Fas'dan gelen çekirgeler önce Batı Anadolu bölgesini ve çok geçmeden de Anadolu demiryolunun batı ve kuzey-güney istikametine yayılmışlar; Urfa ve zor sancakları ile Halep vilayetlerine kadar ulaşmışlardır.¹¹⁸⁶ Sudan'dan gelen çekirge sürüsü ise Arapların yaşadıkları bölgeleri istila etmişlerdir. Sudan'dan kalın bulutların arasında geldiklerinden dolayı “göçmen çekirgeler” ya da “çöl çekirgesi” olarak adlandırılan bu hayvanlar, en son geldikleri 1902 yılından sonra tam da buluş çağlarında Şubat 1915 tarihinde tekrar Filistin'e gelmişler; Mısır'ın güneyinden Lübnan dağlarının kuzeyine kadar olan her şeyi mahvetmişlerdir. Geldiklerinde her yer yumurtalarını gömmek için toprağı eşen çekirgelerle dolmuştur.¹¹⁸⁷ Dört ay sonra yumurtadan çıkan yeni nesil çekirgeler haziran aylarında kanatlanarak kuzey ve kuzeydoğu istikametine doğru uçmuşlardır. Temmuz ayında Adana vilayetine ulaşan çekirgeler özellikle pamuk tarlalarına büyük hasar vermişlerdir.¹¹⁸⁸

20. yüzyılın başlarından itibaren Batı Anadolu ve Arap toprakları dönem dönem benzer çekirge istilalarına uğramıştır. Ziraat Nezareti o zamana kadar takip edilen metotlardan olumlu bir sonuç alınamayınca, 1912-1913 yılında “Çekirge Nizamnamesi” çıkararak, mücadeleye uzmanlardan oluşan bir ekiple devam etmeye başlamıştır. Bu uzmanlar arasında çekirgelerin yaşam koşullarını araştırma ve çekirge ile ilgili çalışmaların teftişinde çalışmak üzere yabancı mütehassıslarda görev yapmıştır.¹¹⁸⁹ Bu Nizamnameyle birlikte Ticaret ve Ziraat Nezareti'nce 14 Kasım 1912 tarihinde 9 maddelik “Çekirgenin İtlafi Hakkında Kanun-ı Muvakkat”¹¹⁹⁰ kanunu çıkarılmıştır. Kanuna göre, istilaya maruz kalınmış yerlerde çekirgelerin görüldüğü veya yumurtaların

¹¹⁸⁵ Et-Tercüman, a.g.e., s.19

¹¹⁸⁶ Mehmet Ali Yıldırım, “Birinci Dünya Savaşı Yıllarında Osmanlı Devleti'nin Beşinci Düşmanı: Çekirgeler”, **Gaziantep Uni.Joernal Of Social Sciences**, 2014, S.13, s.1019

¹¹⁸⁷ Aarensohn, a.g.e., s.65-69

¹¹⁸⁸ Yıldırım MA., a.g.m., s.1020

¹¹⁸⁹ Yıldırım MA., a.g.m., s.1022

¹¹⁹⁰ Düstur, Tertib-i Sani, C.5, s.26-28

yerlerinin tespit edildiği anda durum yerel idareye bildirilecek; ihbar edilen kişi ödüllendirilecektir. Yumurtaların bırakıldığı tarlalar, köylülerce kendi çiftleriyle ücretsiz olarak dürelecek, toplanan yumurtalar önceden belirlenen depolara teslim edilecektir. Çekirgelerin yumurtalarının toplanmasında ve itlafında çalışan köylülere oluşturulan özel komisyonlarca yevmiye ödenecektir. Devletin, memurlarına ve bu iş için jandarmalara ödediği yolluk ve yevmiyeler, depo ücretleri ile diğer harcamalar mal sandıklarından karşılanmıştır. Kanunun yayımlanmasından 3 gün sonra 17 Kasım 1912 tarihinde “Çekirgenin İtlafına Dair Talimname” yürürlüğe girmiştir. Bu talimnamede de çekirge yumurtalarının itlafından sorumlu heyetin yapısı, görev ve sorumlulukları yer almıştır.¹¹⁹¹ Savaş yıllarında çekirge ile mücadelede yetersiz kalınca, 20 Mart 1916 tarihinde Çekirge İtlafı hakkında yeni bir kanun çıkarılmıştır. Çıkarılan bu kanunla, çekirge ihbarında çekirge ihbarına 250-1000 kuruş arasında değişen miktarlarda mükafat verilirken, çekirge ile mücadelede sorumluluklarını yerine getirmeyenlere de nakdi ceza verilmesi kararlaştırılmıştır.¹¹⁹²

Yapılan araştırmalar, çıkarılan kanun ve talimnameden de anlaşılacağı üzere çekirge ile mücadelede en uygun zamanın hareket kabiliyetlerinin hiç olmadığı yumurta ya da en düşük olduğu küçük yaş devresi olduğunu göstermiştir. Çekirgelerin bıraktığı her yüksükte 40-50 yumurta bulunmaktadır. Bu sürede azami miktarda yumurtaların toplanması mahsulün büyük bir kısmının kurtarılmasını sağlamıştır. Batı Anadolu’da 1915-1916 yıllarında 35.000, 1916-1917 yıllarında 80.000 hektar arazi bu vesileyle sürülmüş, toplam 20.000 ton yüksük el ile toplanmış ve çukurlara doldurulup kireçle yok edilmiştir.¹¹⁹³ Ancak özellikle 1917 yılından itibaren çekirgeler ile topyekün olarak yapılması gereken mücadele, ahalinin gerek yumurta toplama gerekse sürfe itlafı işlerinde zorunlu ve ücretsiz olarak çalıştırılması sebebiyle tam olarak gerçekleştirilememiştir. Ahalinin yardımına ihtiyaç duyulduğu zamanlarda jandarmadan yardım alınmış, çarşılar haftada 4 gün kapalı tutulmuş, tohumu 20 kıyyeden 40 kıyye fiyatına çıkarılmasına

¹¹⁹¹ Yıldırım MA., **a.g.m.**, s.1026

¹¹⁹² Mutlu, **a.g.e.**, s.95

¹¹⁹³ Yıldırım MA., **a.g.m.**, s.1028-1030

rağmen halk arasında çekirge yumurtası satmanın günah olduğuna dair yaygın anlayıştan dolayı işe yaramamıştır.¹¹⁹⁴

Çekirge ile mücadelede ahaliden gerekli yardımı göremediği için işçi tedarik konusunda sıkıntı çeken Ziraat Nezareti'nin 1916 yılındaki girişimine Harbiye Nezareti aynı yıl Şubattan sonbahara kadar kullanılmak üzere 15 amele taburu görevlendirerek yardımcı olmuştur. Ortalama 750'şer mevcutlu bu taburlar Anadolu'nun çeşitli yerlerine sevk edilirken iki amele taburu da IV. Ordu bölgesinde görevlendirilmişlerdir. IV.Çorlu Taburu Gelibolu Yarımadasından Urfa'ya, II.Bilecik Taburu da Adapazarı'ndan Zor'a gelerek görev yapmışlardır. Çekirge itlafı işine yardımcı olmak üzere Harbiye Nezâreti tarafından tahsis edilen Amele taburlarının iâşeleri, askeri iâşe merkezi bulunan yerlerde iâşe komisyonları tarafından merkezce, iâşe merkezi bulunmayan mahallerde ise yerel yönetimlerce tedarik ve temin edilmiştir.¹¹⁹⁵

Ticaret ve Ziraat Nazırlığı 1917 yılında Osmanlı memleketlerinde afet şeklini almış çekirgelerle baş edilebilmesi ve temizlenebilmesi için hükümetçe yapılan fedakarlıkların başarılı olabilmesi, özellikle bu afetlerin verdiği zararlardan tam olarak kurtulabilmek için, mülki ve askeri memurların koordineli olarak geceli gündüzlü çalışmaları gerektiğini, çekirge ile mücadele edecek halkın büyük bir kısmı silah altında bulunduğundan amele taburlarının kullanılmaya devam edilmesi gerektiğini bildirmiştir. Bu kapsamda çekirge afetinin bulunduğu yerlerdeki en büyük mülkiye memuru tarafından yapılacak talep üzerine her çeşit askeri memurun çekirge itlafı görevinde her türlü yardımda bulunabilmeleri için Aydın, Konya, Halep, Bursa vilayetleriyle; Biğa, Karesi (Balıkesir), Muğla, Antalya, Karahisar, Kütahya ve Zor bölgelerindeki her türlü Ordu Komutanlıklarına bilgi verilmesi istenmiştir. Ancak Amele taburlarındaki personel eksikliğinden dolayı çekirge ile mücadele konusunda gerekli verim alınamamıştır.

Örneğin, çekirge itlafında kullanılmak üzere görev alan 309 mevcutlu bir amale taburunda, henüz intikale başlamadan 30 erbaşın hava değimi aldığı, kalan 279 erbaş ve erden de 130'unun daha doktorlar tarafından muayene edilerek hava değişimi için memleketlerine gönderildiği, kalan 139 erbaş ve erden 11'inin öldüğü ve 11'inin de

¹¹⁹⁴ Hilmi Bayraktar, **Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Urfa Sancağı (İdari, Sosyal ve Ekonomik Yapı)**, Fırat Üniversitesi Orta Doğu Araştırma Merkezi Yay., Elazığ, 2007, s.195

¹¹⁹⁵ Yıldırım M.A., **a.g.m.**, s.1028-1034-1035

hastanede tedavi altında olduğu, mücadeleye taburun geri kalan 117 personeli ile devam edilebileceği 8 Nisan 1917 tarihinde belirtilmiştir.¹¹⁹⁶ Amele taburlarının haricinde bazı şehirlerde öğrenciler gönüllü olarak çekirge ile mücadelede görev almışlardır. Örneğin Konya Sanayi ve Jandarma Mektebi öğrencilerinden yaşları 14-18 arasındaki yaklaşık 300 öğrenci hocaları gözetiminde mücadele etmişlerdir.¹¹⁹⁷ Çekirge ile mücadelede doğal yöntem olarak, çekirgelerin düşmanı olan sıgırcık, leylek ve haşerat sınıfından değişik sinekler çekirgelerin yayılmasını önlemişlerdir. Özellikle 1917 yılında çekirge mücadelesinde sıgırcıklar önemli rol oynamışlardır.¹¹⁹⁸

Her iki çekirge grubunun da etkisi altına giren IV. Ordu Bölgesinde çekirgelerle mücadele için alınan tedbirler ise şunlardır:

1. 1915 yılında çekirge istilası Kudüs'e ulaşmıştır. Buna bir de kolera ve tifüs salgınları eklenince bölgede yaşayan halkın yaşama ümitleri iyice kırılmıştır.¹¹⁹⁹ Nisan 1915'de hükümet, o yıl çekirge ve yumurtasının fazla olmasından dolayı, yaşları 15-60 arası bütün erkekleri en az 20 kg. çekirge yumurtası toplamaları için görevlendirmiştir. Herkes şehirdeki dükkânlarını kapatılıp yumurta toplamaya gitmiş; kabul etmeyenler ise 1 Osmanlı lirası vererek bu görevden muaf tutulmuşlardır.¹²⁰⁰

2. IV. Ordu Komutanı Cemal Paşa Almanların da telkinleriyle Atlit'teki Yahudi kökenli Zirai Deneme İstasyonu Müdüründen çekirgelerle mücadele etmek için geniş çaplı bir mücadele başlatılmasını istemiştir. Kuluçkadaki çekirgelerin gömülmesi ve yok edilebilmesi için yüzlerce Arap bu kurumun emrine vermesine rağmen Araplar, tembel ve kadercilikleriyle çekirgelerle mücadele etmemişlerdir. Başlangıçta iyi planlanan bu mücadeleye sabırsızlanarak 2 ay sonra son verilince çekirgelerin istilası da hızlanmıştır. Çekirgeler ağaçların yapraklarını yemeleri yanında kabuklarını da kemirerek iskelet haline getirmişler, tarlaları dibine kadar açmışlardır.¹²⁰¹ Bağ, bahçe ve taze yeşilliklerin nadir olarak yetiştirildiği İbin ile Kudüs arasındaki Halillülrahman şehri bile 4 gün içerisinde tanınamaz hale gelmiştir.¹²⁰² Çekirgeler bununla da yetinmeyip daha da aç

¹¹⁹⁶ ATASE Arşivi, BDH: Kls.1334, Dos.819, Fih.3-3

¹¹⁹⁷ Yıldırım MA., **a.g.m.**, s.1028-1034-1035

¹¹⁹⁸ Yıldırım MA., **a.g.m.**, s.1028-1030

¹¹⁹⁹ Et-Tercüman, **a.g.e.**, s.67

¹²⁰⁰ Et-Tercüman, **a.g.e.**, s.126,148

¹²⁰¹ Aarensohn, **a.g.e.**, s.65-69

¹²⁰² Üzen, **a.g.e.**, s.100-102

kaldıkları dönemlerde hayvanlara ve çocuklara dahi saldırmışlardır. Bunun yanında durumdan faydalanmak isteyen bazı Araplar ölü dişi çekirgeleri yiyerek açlıklarını gidermişlerdir.¹²⁰³ Savaşın ilerleyen yıllarında Fahrettin Paşa'nın (Altay) Medine savunmasında görevli Osmanlı askerleri de Arap halkı gibi son çare olarak açlıktan ölmek için saldırısına uğradıkları çekirgeleri yemiştir. Fahrettin Paşa'nın karargahında istihbarat subayı olarak görev yapan Naci Kaşif Kıcıman 7 Haziran 1917 tarihli günlük emrinin, "çekirge hakkında tavsiyeler" bölümünde, çekirge ile serçeyi özleştirerek çekirge yenmesinin faydalarından bahsetmekte, hatta bu konuda doktor tavsiyelerine de yer vermektedir.¹²⁰⁴

3. Devlet, Zirai Deneme İstasyonunu da dahil çekirge ile mücadele kapsamında teknik çözümlerden yoksun olduğundan klasik yöntemlerle mücadele etmeye devam etmiştir. Örneğin Kudüs halkı, Mayıs 1915'de şehrin etrafındaki Buk ve Tür gibi çekirgelerin bol olduğu yerlere göndererek henüz uçamayan çekirgeleri toplamaya çalışmışlardır. Yine bu faaliyete katılmayan personelden 5 günlüğüne 50 kuruş para alınmıştır. Fakat yapılan mücadeleler yeterli olmayınca, birkaç gün sonra Kudüs'te kanatlı çekirge çoğalmış, Kudüs halkı bu kez ellerindeki tenekeleri çalarak çekirgeleri bostanlarından ve bahçelerinden uzaklaştırmaya çalışsa da başarılı olunamamıştır. Şehirde ağaç yaprakları dahil bir şey kalmadığı için sebze ve meyve fiyatları rekor derecede artış göstermiştir. Aynı tarihlerde Kudüs'te Almanların çoğunlukta yaşadığı Babü'l Halil ile demiryolu arasındaki bölgede çekirge saldırısına uğramış, ancak Almanlar gerekli tedbirleri aldıkları için bu istiladan hiç zarar görmemişlerdir.¹²⁰⁵

4. Çekirgeler bölgedeki demiryolu hatlarına da zarar vermişlerdir. Lokomotiflerin ezdiği çekirgelerin yağları rayları kaplamış ve trenlerin kayarak raydan çıkmasına sebep olmuşlardır.¹²⁰⁶

5. Kudüs şehri başta olmak üzere IV.Ordu harekât alanının tamamında etkisini gösteren çekirge istilasını bölgede yaşayan sivil ve asker herkesi olumsuz etkilemiştir. IV.Ordu Komutanlığı düşmanla birlikte çekirgelerle de mücadele etmek zorunda kalmış, iâşe bakımından hiçbir zaman bölge imkanlarından tam olarak faydalanamamış;

¹²⁰³ Aarensohn, **a.g.e.**, s.65-69

¹²⁰⁴ Kabacalı, **a.g.e.**, s.76

¹²⁰⁵ Et-Tercüman, **a.g.e.**, s.211-216

¹²⁰⁶ Erden, **Hatıralar II**, s.92

mahallinden tedarik etmesi gereken yaş sebze ve meyveler dahil hemen hemen hiçbir erzak temin edememiştir. İhtiyaç duyulan gıda maddeleri yerinden temin edilemediğinden bir kısmı merkezden ve Anadolu'dan temin yoluna gidilmiş, bu ise zaman ve iş gücü kaybına yol açmıştır.

4.1.4. Veteriner Hizmetleri:

Menzil bölgesindeki hayvan sağlığı ve veterinerlik hizmetleri Menzil Serbaytarlık şubesince yürütülmüştür. Bu şubenin başında ordu bünyesindeki hayvanların veterinerlik hizmetlerini yürüten, hayvanların sağlığına ilişkin teçhizat ve malzemenin temininden sorumlu serbaytar bulunmaktadır. Menzile ait hayvan hastaneleri, hayvan depoları, araba ve ecza depoları gibi birimler doğrudan serbaytarlık şubesine bağlı olarak faaliyet göstermişlerdir.¹²⁰⁷ Hayvanların tedavileri ile ilgilenecek baytar ve malzeme eksikliği bütün savaş boyunca kendini hissettirmiştir.¹²⁰⁸ Bu eksikliği gidermek maksadıyla IV.Ordu bölgesinde savaş boyunca hayvan hastaneleri ve depolar kurulmuştur. 8 şubat 1916 tarihi itibarı ile Hayvan hastaneleri ve Depolarını gösterir tablo aşağıda verilmiştir.¹²⁰⁹ IV.Ordu menzil bölgesinde hayvanlar için teşkil edilmiş kurumların konuş yerini gösteren harita EK-26'da sunulmuştur.

¹²⁰⁷ **Menzil Hidematı Nizamnamesi**, s.38, md.37

¹²⁰⁸ Avcı, **a.g.e.**, s.274

¹²⁰⁹ ATASE Arşivi, BDH: Kls.1129, Dos.27, Kls.3-9

Tablo 51: Şubat 1916 tarihi itibarı ile IV. Ordu bölgesinde Hayvan Hastaneleri ve Depoları

IV. Ordu Komutanlığının 8 Ocak 1916 tarihli Hayvan Hastahane ve Depolarını Gösterir Tablo																
Mevkiiler Semboller		Halep	Şam	Kudüs Şerif	Gazze	Han Yunus	Birussebi	Biruhasena	Maan	Elarış	BirulHarez	Kadife	Cenin	Cerulcah	Eriha	
	Hayvan Hastahnesi	●	●	●			●									
	Hayvan Deposu	●	●						●				●			
	Deve Hastahanesi	●	●	●	●			●	●	●				●	●	
	Ecza-ı Baytariyye		●	●			●		●							
	Nakliye Bölüğü		●													
	Menzil Nokta Baytarları					●	●			●	●	●				
	Mütehasıs Deve Bölüğü														●	

4.1.4.1. Menzil Hayvan Depoları

Ordu için temin edilen hayvanlar, öncelikle genel bakımları ve aşıları yapılmak üzere muvakkat hayvan depolarına oradan da menzil bölgelerinde teşkil edilmiş hayvan depolarına nakledilmişlerdir.¹²¹⁰ IV. Ordu bölgesinde Cenin, Şaduma Bin Şerif, Halep ve Maan'da hayvan depoları kurulmuştur.¹²¹¹ Bu depolarda, kendi hayvanlarının yanında yurt içinden veya menzil mıntıkasından tedarik edilerek orduya sevk edilecek bargir, öküz, ester ve manda gibi hayvanlar da bulunmuştur.¹²¹²

Başkomutan Vekili ve Harbiye Nazırı Enver Paşa 19 Mayıs 1915 tarihinde, kendi imzası ile bütün ordu birliklerine gönderdiği emirde, hayvanların depolarda iken bakımı, memleketteki hayvan mevcudunun artırılması açısından önemli olduğunu belirtmiş; bu

¹²¹⁰ Çeloğlu, a.g.t., s.187

¹²¹¹ ATASE Arşivi, BDH: Kls.1129, Dos.27, Fih.3-9

¹²¹² **Menzil Hidematı Nizamnamesi**, Matbaayı Askeriye, İstanbul, 1327, s.40,.md.37

kapsamda gerek kolordular ve gerekse menzillerdeki nakliye ve cephane kollarındaki yeni doğurmuş kısırakların bakımına özen gösterilmesini, yavrulu kısıraklar en az 8 hafta kadar yavrusundan ayrılmamasını ve askeri sebeplerden dolayı taylara bakmak mümkün değilse, en azından bir ay annesinin himayesinde bırakılmasını ve annesinin de hafif işlerde kullanılması gerektiğini emretmiştir.¹²¹³

4.1.4.2. Hayvan Hastaneleri

Menzil mıntıkasının muhtelif noktalarında yeteri kadar hayvan hastaneleri tesis edilmiştir. Hastalanan ve yaralanan hayvanlar menzil bünyesinde teşkil edilen hayvan hastanelerinde tedavi edilmişlerdir. Hastanelerde tedavisi yapılarak iyileşen hayvanlar yeniden hizmet bölgelerine gönderilirken, tedavisi uzun sürecek olanlar ise yurtiçinde teşkil edilen hayvan hastanelerine sevk edilmişlerdir.¹²¹⁴ IV.Ordu Menzil bölgesinde Kudüs, Şaduma Bin Şerif ve Halep'te Merkez Hayvan Hastaneleri kurulmuştur. Bunun yanında bölgenin özelliğine mütevellit develer çok fazla kullanıldığından Kala-ı Elariş, Bi'rül-Hasane, Gazze, Kudüs, Millet-Arsana, Nefirü'l Sefa, Kurkula, Eriha, Aclun, Şaduma Bin Şerif, Halep ve Maan'da deve hastaneleri teşkil edilmiştir.¹²¹⁵

Ayrıca Birüs'sebi'den Kanal'a doğru yapılan I ve II. Kanal harekâtlarının geri hizmet faaliyetlerini düzenlemek maksadıyla kurulan Çöl Menzil Müfettişliği'ne ait menzil noktalarında da Menzil Nokta baytarları oluşturulmuştur. Bunlar, Kadife, Biru'ldevine, Birü'labd, Birü'larar, Kalay-ı ElAriş, Atiye, Maksaba, Birü'lhama, I ve II.Habre, Cefcafe, Hamid, Hanyunus, Şaduma Bin Şerif 'de açılan menzil noktalarında faaliyet göstermişlerdir. Hayvanların tedavileri için gerekli olan ilaçlar Müceddel, Birü'ssebi, Şaduma Bin Şerif ve Maan'da açılan Veteriner Ecza Anbarlarında depolanmıştır.¹²¹⁶

Menzil Bölgelerinde kurulan hayvan hastanelerinin kadroları Başkomutanlık Vekâletince 11 Nisan 1915 tarihinde belirlenmiştir. Bu kadrolar şöyledir¹²¹⁷:

¹²¹³ ATASE Arşivi BDH: Kls.14, Dos.69, Fih.021

¹²¹⁴ Muzaffer, **Rehber**, s.68; Çeloğlu, **a.g.t.**, s.187

¹²¹⁵ Deve hastanelerinde deve tedavilerine ait fotoğraflar EK-27'dedir.

¹²¹⁶ ATASE Arşivi, BDH: Kls.1129, Dos.27,Fih.3-9

¹²¹⁷ ATASE Arşivi, BDH: Kls.24, Dos.117, Fih.022-02

Tablo 52: Hayvan Hastanelerinin Kadrosu

Rütbe ve Görevi	Miktarı	Kadro Silahı
Müdür(Bnb./yb. Baytar)	1	
Baytar	5	
İnzibat ve idare Subayı (1 mülazım, 1 yzb)	2	
Eczacı (1 mülazım, 1 yzb)	2	
Hesap Memuru Adayı	1	rovelver
İaşe astsubayı	1	rovelver
Nakliyatçı başı	1	rovelver
Nakliyat erleri	6	rovelver
Yazıcı	5	rovelver
İaşe astsubayı	1	rovelver
Nakliyatçı başı	1	rovelver
Çavuş	4	rovelver
Onbaşı	8	rovelver
Er	300	rovelver
Ahçı	1	rovelver

Ancak, Genelkurmay Başkanı ve Başkomutanlık Vekâleti Kurmay Başkanı Bronzart Paşa personel eksikliğinden dolayı Hayvan hastanesi için kadronun, müdür dahil 6 baytar yerine 3 baytar ve 300 er yerine 200 er olarak kadrolanmasını istemiştir.¹²¹⁸

Hayvan sağlığı personel sağlığı kadar önemlidir. Seferberliğin ilanı ile beraber ordu bünyesindeki hayvanların envanterleri ve sağlık durumları üçer aylık periyotlarla çıkarılmıştır. İnsan sağlığında olduğu gibi hayvanlarda da sağlın hastalıkların yayılmasını önlemek için hastalık tespit edilen hayvanlar ilk önce kordona alınarak tecrit edilmiş, iyileşme gözlemlenmeyenler ise gerektiğinde itlaf edilmiştir. Tedavi altına alınan hayvanların günlük olarak hararet dereceleri ölçülmüştür.¹²¹⁹

Hayvan sağlığının korunması ile ilgili olarak ordular tarafından alınan tedbirler günlük emirlerde belirtilmiştir. 21 Haziran 1915 tarihinde VI.Ordu tarafında yayımlanan 10 numaralı Ordu Emrinde yaralı ve halsiz hayvanlara binilmemesi ve aşırı eşya yüklenmemesi emredilmiştir.¹²²⁰

¹²¹⁸ ATASE Arşivi, BDH: Kls.24, Dos.117, Fih.022-04

¹²¹⁹ Avcı, **a.g.e.**, s.273-274

¹²²⁰ Avcı, **a.g.e.**, s.275

4.2. IV. Ordu Menzilinde Amele Taburu Faaliyetleri:

Osmanlı Ordusu'nda I.Dünya Savaşı'nda teşkil edilen Amele Taburları, icra ettikleri görevler itibarıyla daha önceki savaşlarda da değişik isimler altında istihdam edilmişlerdir. Klasik Osmanlı döneminde, geniş anlamda askeri menzillerde, ordu gelmeden önce ordugahı ve iaşeyi hazırlamaktan sorumlu personel; dar anlamda ise sadece Akıncıların gerisinde yol açmak, köprü tamir etmek ve ordunun geçeceği güzergahları hazır halde bulundurmaktan sorumlu kazmacılar, III.Selim döneminden itibaren ise istihkâmcılar, Amele taburlarının benzeri görevleri icra etmişlerdir. 1851 yılından itibaren aynı işleri yapan Tersane-i Amire esnaf taburlarında mevcut başıbozuk amele yerine Hristiyanlar da görevlendirilerek gayrimüslimlerin cephe gerisinde askerlik hizmetini yapmalarının önü açılmıştır.¹²²¹

Gülhane Hatt-ı Humayunu'na kadar cizye vergisi ile askerlikten muaf tutulan gayrimüslimlerin, Tanzimat fermanının ilanı ile birlikte askerlik hizmetini yapmaları hep gündemde olmuş, ancak tam anlamıyla uygulanamamıştır. Bu karmaşaya Ermeniler başta olmak üzere bazı gayrimüslim halkın askerlik hizmetini memnuniyetle karşılaması, bazı reayanın ise olumsuz tepkiler vermesi etkili olmuştur. Hatta Taşnak Sütyun Cemiyeti Ermenilerin askere alınması için mitingler dahi düzenlemiştir. Osmanlı Devleti 11 Ağustos 1909 tarihinde çıkardığı kanunla din ve ırk ayrımı gözetmeksizin tüm Osmanlı vatandaşlarına askerlik hizmetini mecburi kılmıştır. Kanunun uygulamaya başlaması ile Balkan Harbinde Osmanlı Ordunun % 25'inin Yahudi ve Hristiyan askerler oluşturmuştur.¹²²²

I.Dünya Savaşı öncesi, 14 Mayıs 1914 tarihinde kabul edilen “Mükellefiyeti Askeriye Kanun-ı Muvakkati” ile askerlik hizmeti yeniden düzenlenmiştir. Kanuna göre hanedan dışındaki herkes askerlik vazifesi ile mükellef kılınmış, askerlik süresi piyade ve nakliye sınıflarında 2, diğer kara sınıfları, jandarma ve mızıka sınıflarında 3 ve bahriye sınıfları için 5 yıl olarak belirlenmiştir. Aynı kanunda askerlik hizmeti silahlı ve silahsız olarak iki gruba ayrılmıştır. Balkan harbinde silahaltına alınan gayrimüslimlerin isteksizlikleri, casusluk, itaatsizlik ve firar olaylarına karışmaları, onların I.Dünya

¹²²¹ Mutlu, a.g.e., s.44-47

¹²²² Beyoğlu, a.g.m., s. 259-288

Savaşı'nda silahsız olarak hizmet etmelerine sebep olmuştur. Bu savaşın başlangıcında da, Balkan Harbi'ndeki "Hizmet Taburları"na benzer, silahsız hizmet eden her biri ortalama 1.000-1.500 mevcutlu 90 adet "Amele Taburu" teşkil edilmiştir. Savaş boyunca yaklaşık 100.000 kişinin görev yaptığı taburların her biri dörder bölüklü olarak kurulmuş; tabur ve bölük komutanı olarak Balkan Harbi sonrası emekliye sevk edilmiş ya da hizmete muktedir olamamış ihtiyat subayları atanmıştır.¹²²³

İhtiyaç duyulan bölgelere giderek verilen işleri yapması planlanan Amele Taburları, yaptıkları görev bölgelerine göre yurtiçi ve ordu menzil taburları olmak üzere iki gruba ayrılmışlardır. I.Dünya Savaşı'nın başlamasıyla, artan ihtiyaç üzerine sayıları 126'ya kadar çıkan Amele Taburlarından 75 adedi Orduların Menzil bölgelerinde görev yapmıştır. Orduların kendi numaraları ile adlandırılan bu menzil taburlarından 18 adedi "Dördüncü Menzil Müfettişliği Amele Taburları" adıyla IV.Ordu bölgesinde görev yapmışlardır. Bunlardan 2,3,4,5,6 ve 7. taburlar Ulukışla'da; 8,9,10,11,12,13 ve 14. taburlar Mamure ile Ulukışla arasında ve 3 adedi ise Karapınar ve Kelebek bölgesinde görev yapmışlardır. Yurtiçi bölgesindeki 51 adet Amele Taburu ise Şimendifer Şubesi, Askeri Demiryolları ve Limanlar Genel Müdürlüğü, Levazımat-ı Umumiye Dairesi, Boğazlar Genel Komutanlığı ve Vilayetler emrinde görev yapmışlardır.¹²²⁴

Osmanlı Devleti'nde gerek yurtiçi gerekse ordu menzilleri emrindeki Amele Taburlarının genel anlamda konuşlandığı yerlere ait Harita EK-28 olarak gösterilmiştir¹²²⁵.

Ordu menzilleri emrine verilmiş Amele Taburlarının nizam ve intizamından, zapturapt altına alınmasından, iaşe, teçhiz ve iskânlarından Ordu Komutanlıkları sorumlu olmuşlardır. Amele taburları ordu bölgesinde, ziraat, hasat ve ağaç kesimi gibi görevler için mülkiye emrime verilmiş olsalar bile Ordu Menzil Komutanlıkları mülkiye ile beraber çalışarak sorumluluklarını yerine getirmişlerdir.¹²²⁶

I.Dünya Savaşı'nın sonlarına doğru, 26 Şubat 1918 tarihinde Başkomutanlık Vekâleti bu ayrımı daha da belirginleştirmiştir. Karargahı Umumi Erkanı Harbiye Reisi

¹²²³ ATASE Arşivi, BDH: Kls.1124, Dos.3, Fih.003-001a; Beyoğlu, **a.g.m.**, s.2-4

¹²²⁴ Çeloğlu, **a.g.t.**, s.100-101

¹²²⁵ ATASE Arşivi, BDH: Kls.1139, Dos.74, Fih.11

¹²²⁶ BCA, BEO-DH-EUM-2.ŞB-00009-00106-001

General Bronzart von Schellendorf'un imzaladığı emre göre; Ordu ve Menzil Amele Taburlarına A grubu; Askeri Demiryolları ve Limanlar Müdürü Umumisiyle, Levazımat-ı Umumiye ve Kh. Umumi 3. Şimendifer Şubesi emrinde bulunan yurtiçi bölgesi Amele Taburlarına ise B Grubu Amele taburu ismi verilmiştir. Emir gereği, A Grubu Amele taburlarına ait bütün işlemler Menzil Umum Müfettişliği tarafından yerine getirilmiştir. Müfettişlik bu gruptaki taburların durumlarını ve mevcutlarını takip edemiş; bu maksatla bünyesinde Amele taburu bulunan ordu menzil müfettişlikleri her ayın birinci günü mevcutlarını Menzil Umum Müfettişliğine bildirmiştir. Emrinde B Grubu Amele Taburu bulunan makamlar ise yoklamalarını üç ayda bir Menzil Umum Müfettişliğine bildirmişlerdir.¹²²⁷

Karargah-ı Umumi şubeleri de Amele taburları ile ilgili herhangi bir işlem yapacakları zaman mutlaka Menzil Umum Müfettişliğine bilgi vermekle mükellef kılınmışlardır.¹²²⁸ IV. Ordu Komutanlığınca, Amele taburlarında görev yapan subaylara ait birlikleri tarafından tutulan künye defterleri de Menzil Umum Müfettişliğine gönderilmiştir.¹²²⁹

Ordu Menzil Müfettişlikleri “seyyar orduların harp kuvvetleri ve hareket kabiliyetlerinin muhafazası için, ordunun canlı ve cansız her türlü eksik ve ihtiyacının ikmalı, ordunun harekât kabiliyetini kısıtlayacak hasta, yaralı, esir, arızalı malzeme ve harp ganimetleri gibi her türlü madde ve eşyadan tahliyesi için yurt içinden orduya ve ordudan yurt içine mükemmel bir sevkiyatın sağlanması”¹²³⁰ olarak tanımlanan menzil hizmetlerinin ifası için mevcut sevkiyat yollarını açık ve işler durumda bulundurmak zorundadır. Ordu Menzil Müfettişliği görevi kadrosundaki Ordu Menzil ve İnşaat Tamirat Müdürlüğünce yerine getirmiştir. Menzil Hidematı Nizamnamesinde Ordu Menzil Müfettişlikleri bünyesindeki Ordu Menzil İnşaat ve Tamirat Müdüriyetinin görevi¹²³¹;

¹²²⁷ ATASE Arşivi, BDH: Kls.865, Dos.930, Fih.2

¹²²⁸ ATASE Arşivi, BDH: Kls.14, Dos.69, Fih.023

¹²²⁹ ATASE Arşivi, BDH: Kls.172, Dos.744, Fih.071-03

¹²³⁰ “**Menzil Hidematı Nizamnamesi**”, s.2; md.1; Durgun, **a.g.m.**, s.59

¹²³¹ “**Menzil Hidematı Nizamnamesi**”, s.41; md.37

“Ordu menzil müfettişi tarafından verilen evamir ve talimata tevfikan menzil mıntıkası dahilindeki inşaat ve tamirat işlerini tanzim eder ve mahiyetinde menzil mıntıkasının vesait ve imtidadisine göre müteaddid inşaat ve tamirat komisyonları bulunur. İş bu komisyonların teşkilatı vakt-i hazerde olduğu gibidir.” olarak tanımlanmıştır.

Savaşın başlamasıyla birlikte, her sınıf ikmal maddelerinin tedarik ve tertibi Harbiye Nezaretine bağlı Levazımat-ı Umumiye Riyaseti’ne bağlı Levazım Dairesi Başkanlığınca; bunların tedarik edildikleri yurt içi bölgesinden ordu ve kolordu harekât alanında bulunan birlik iâşe kollarına kadar götürülüp teslim edilmesi Menzil Umum Müfettişliğince, Ordu bölgesindeki sevkiyatlar ise Ordu Menzil Müfettişliklerince gerçekleştirilmiştir. Malzemelerin birliklere sevki maksadıyla, bir kolorduda üç beygir ve bir öküz deposu, 4 ekmekçi takımı ve 1200 mevcutlu 6 amele taburu ile her biri 150 deveden oluşan on deve kolunun bulundurulması planlanmıştır.¹²³²

4.2.1. Amele Tabur Personeli:

I.Dünya savaşı öncesi Osmanlı Ordusunda silah altındaki personel mevcutlarını artırmak maksadıyla, Müslim-Gayrimüslim ayırımı yapmadan bütün Osmanlı vatandaşlarını kapsayan Seferberliğin ilanının birinci günü, 3 Ağustos 1914 tarihinde Mükellefiyet-i Askeriye Kanun-ı Muvakkati gereği, Harbiye Nezareti’nce Ordu Müfettişliklerine, 1876 yılından evvel doğmuş 45 yaşına kadar olan askerlik görevinden müstesna Müslim ve gayrimüslimlerin beş günlük yiyecek ve kıyık elbiseleriyle en yakın askerlik şubelerine gitmeleri konusunda emir verilmiştir.¹²³³

Ancak, emrin yayımlanmasından bir hafta sonra, 11 Ağustos 1914 tarihinde Harbiye Nezareti’nce vilayetlere ve mutasarrıflıklara ikinci bir emir yayımlanmış; seferberlik münasebetiyle silahaltına alınan gayrimüslim neferlerin zaman kaybetmeksizin ellerindeki silahlarının alınarak yol hizmetlerinde çalıştırılmasını bildirilmiştir. Bu kararda başta Ermenilerin Ruslarla olan yakınlaşmaları olmak üzere gayrimüslimlerin İtilaf Devletleri ile olan ilişkileri önemli rol oynamıştır.¹²³⁴ Bu karara rağmen, 1915 yılının başlarından itibaren Ermenilerin Anadolu’da bulundukları

¹²³² İd.ve Loj. .Faal, s.119; Mutlu, **a.g.e.**, s.59-60

¹²³³ Mutlu, **a.g.e.**, s.34-40

¹²³⁴ Zekeriya Özdemir, I.Dünya Savaşı’nda Amele Taburları, Gazi Üni. Sosyal Bilimler Enstitüsü, **Basılmamış Yüksek Lisans Tezi**, Ankara, 1994, s.115

bölgelerde Türk ve Müslüman halka yaptıkları malumdur. Başkomutanlık Vekâleti IV.Ordu bölgesindeki Ermeni askerlerin Diyarbakır, Hatay, Dört Yol ve Halep'te ordudan kaçarak eşkıyalığa başlamalarıyla bünyesindeki bütün Ermenileri silahsızlandırarak Amele taburlarında toplamıştır. Tehcirin başlangıç yeri olan III.Ordu Bölgesinde de Erzurum Mebusu Pastırmacıyan önderliğinde bütün Ermeni subay ve erlerinin Rus tarafına geçerek Türk topraklarına saldırımları sonucunda, kalan Ermeni askerleri yol yapımı ve erzak taşıma işlerinde kullanılmışlardır.¹²³⁵ Amele taburlarında kullanılan Ermenilerin itaatsizlik ve firarlarına meydan vermemek maksadıyla Ordu Menzillerince gerekli tedbirler alınmış; Ermenilerin bulunduğu taburlarda çoğunluk olmamalarına özen gösterilmiş, onların kuruluş teşkilatındaki yerleri, aldıkları görevleri ve künye bilgileri Karargah-ı Umumiye gönderilmiştir.¹²³⁶

Harbiye Nezareti emrinin uygulanmasıyla, işçi taburları olarak da bilinen Amele taburları askerliğe elverişli Hristiyan personelden oluşturulmuştur.¹²³⁷ İhsan Et-Tercüman Çekirge Yılı-Kudüs isimli hatıratında, IV.Ordu Komutanı Cemal Paşa'nın Kudüs'lü Yahudi ve Hristiyanları yol yapımı, demiryolu için temel kazılması, sokaklardan çöplerin toplanması gibi zor ve güç işlerde çalıştırılarak küçük düşürdüğünü, buna rağmen Şam bölgesindeki Hristiyan azınlıkları bölge halkının desteğini kazanmak maksadıyla askeri hizmetten muaf tutulma, katiplik ve idari işlerde görevlendirildiğini; bu konuda adil davranmadığını iddia etmektedir.¹²³⁸

Osmanlı Devleti'nde I.Dünya Savaşı esnasında Amele Taburlarında istihdam edilen esirlere ait işlemler Esirler Talimnamesi'ne¹²³⁹ uygun olarak gerçekleştirilmiştir. Talimname gereği, ülkenin çeşitli bölgelerinde esir garnizonları kurulmuş; esirlere ait şahsi işlemler Muamelat-ı Zatiye Müdüriyeti İstihbarat kaleminde, esirlerin garnizona sevk, iâşe idare ve inzibat işlemleri ile Amele Taburlarında görevlendirilmeleri Menzil Umum Müfettişliğince yerine getirilmiştir. Ancak, esirlere ait işlemlerin tek elden ve

¹²³⁵ İhsan Sakarya, **Belgelerle Ermeni Sorunu**, Gnkur ATASE Yay., Ankara, 1992, s.180-182

¹²³⁶ BCA:BEO. DH-EUM-2.ŞB-00009-00106-001; BCA:BEO. DH-EUM-2.ŞB-00009-00106-002

¹²³⁷ Avcı, **a.g.e.**, s.153

¹²³⁸ Et-Tercüman, **a.g.e.**, s.58

¹²³⁹ Usure Talimatnamesi 1914 yılında yayımlanmıştır. 28 maddeden oluşan talimatnamede, esirlerin sevk ve idaresi, genel izinleri, ayrıcalıkları ve beslenmeleri, esir komisyonları ve disiplin hususları konularda esirlerin hakları ve bunların hangi şartlarda uygulanacağı belirtilmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz: Nebahat Oran Arslan, **Birinci Dünya Savaşında Türkiye'deki Rus Savaş Esirleri**, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2008, s.47-52

daha düzenli olarak işletilebilmesi maksadıyla 3 Nisan 1916 tarihinden itibaren Erkan-ı Harp Riyaseti'nce yayımlanan emir doğrultusunda esirlere ait bütün işlemlerin Menzil Umum Müfettişliğince yerine getirilmiş; Müfettişlik tarafından esirler için tutulan kayıt kuyudat ve künye cetvelleri muntazaman Muamelat-ı Zatiye Müdüriyeti İstihbarat kalemine gönderilmiştir.¹²⁴⁰ 1916 yılı itibarıyla IV.Ordu bölgesinde, amele taburlarının yanında sadece inşaat işlerinde çalışan 14 adet inşaat taburu bulunmaktadır. Bu taburlara ait personel yoklamaları tablo olarak verilmiştir.¹²⁴¹

¹²⁴⁰ A.e., s.63-64

¹²⁴¹ ATASE Arşivi BDH: Kls. 580, Dos.4, Fih.003-012

Tablo 53: 1916 yılı itibarıyla IV.Ordu Bölgesindeki İnşaat Taburu Mevcutları

Tabur İsim ve Numarası	Bulunduğu Mahal	Zabitan					Osmanlı Efradı	Efrad						Yekun	ÖZET BİLGİ		
		Binbaşı	Yüzbaşı	Mülazım ı Ewel	Mülazım ı Sani	Hesap Memuru		Tabip	Esir								
									Rus	Fransız	İngiliz	Karadağlı	Hintli			Romen	
1. İnşaat Taburu	Bilemedik	1	0	1	0	1	1	3030	752	69	136	0	1	0	958	Tabip İngiliz esirdir. İngiliz esirlerden 2'si İtalyan'dır.	
2. İnşaat Taburu	Taşdurmaz	1	0	1	0	1	0	1535	302	3	15	0	0	0	320	Esirlerden 1 tabip derdest edilmiştir. İngiliz esirlerden 10'ui İtalyan'dır.	
3. İnşaat Taburu	Kuşçular	0	1	1	0	1	1	1025	179	2	61	0	0	0	242	İngiliz esirlerden 2'si İtalyan'dır.	
4. İnşaat Taburu	Hacı ver'i	0	1	0	0	1	1	1386	404	4	91	0	0	0	499	Tabip İngiliz esirdir. İngiliz esirlerden 2'si İtalyan'dır.	
5. İnşaat Taburu	Alçak Gedil	0	0	1	0	0	1	427	0	0	0	0	287	0	287	Br nefer Karadağlıdır	
6. İnşaat Taburu	Bucak	1	1	0	0	1	0	766	0	0	3	0	151	0	154	Esirlerden 1 tabip derdest edilmiştir	
7. İnşaat Taburu	Kelebek	0	1	0	1	0	1	1444	1	0	7	0	289	0	297		
8. İnşaat Taburu	Şekerlide	1	1	0	0	1	1	977	0	0	1	1	232	1	235	Esirlerden 2'si İtalyan'dır.	
9. İnşaat Taburu	Gariyarbaşı	1	0	0	1	1	1	874	0	0	3	0	102	1	106	Esirlerden3'ü İtalyan'dır.	
10. İnşaat Taburu	Barbaşı	0	1	1	0	1	0	971	0	0	3	0	205	4	212	Esirlerden3'ü İtalyan'dır.	
11. İnşaat Taburu	Bahçe	1	0	1	0	0	1	1037	420	0	25	2	301	0	748	Esirlerden 10'u İtalyan'dır.	
12. İnşaat Taburu	Ayrıan	0	0	0	1	1	1	947	1	0	18	0	268	4	291	Esirlerden 13'ü İtalyan'dır.	
13. İnşaat Taburu	Aytelli	1	0	0	0	1	0	864	24	1	12	1	142	0	180	Esirlerden 21'i İtalyan'dır.	
14. İnşaat Taburu	Gürler	1	1	0	0	0	1	724	0	0	0	0	411	1	412	Esirlerden 2'Si İtalyan'dır.	
TOPLAM		8	7	6	3	10	10	16007	2083	79	375	4	2389	11	4941		
TOPLAM		44						20948						0			
GENEL TOPLAM		20992															

IV. Ordu bölgesinde faaliyet gösteren 14 adet İnşaat Taburunda 1916 yılı itibarıyla toplam 20.992 personel görev yapmıştır. I ve II.Kanal Harekâtına katılan Seferi Kuvvetlerinin mevcudundan fazla olan bu mevcudun %70'i Osmanlı, geri kalan %30'luk kısım ise müslim ve gayrimüslim esirlerden oluşmuştur. % 30'unu oluşturan esirlerin % 48.3'ünü Hintli Müslüman; %42.13'ünü Rus, %5.57'sini İngiliz,%1.7'si Fransız % 0.22'sini Romen ve % 0.04'ünü de Karadağlı gayrimüslimler oluşturmaktadır. Toplam mevcudun %87.81'i Müslüman geri kalanını ise gayrimüslim personel oluşturmıştır.

IV.Ordu Komutanlığı sorumluluğundaki Toros, Güney Toros ve Amanos Komutanlıklarında çalışan 14 İnşaat taburunun Mart 1917 tarihindeki mevcutları ise şöyledir.¹²⁴²

Tablo 54: 1917 yılı itibarıyla IV.Ordu Bölgesindeki İnşaat Taburu Mevcutları

Taburlar	İslam	Rum	Ermeni	Diger Milletler	İngiliz	Hintli	rus	Fransız	Roman	İtalyan	Karadağlı	TOPLAM
1. Tabur	1756	1286	362	46	60		564	69	1	5		4149
2. Tabur	471	635	91	2	10		114	1	16	10		1350
3. Tabur	312	774	160	11	60		168	2		1		1488
4. Tabur	376	389	255	3	9		501	6		6		1545
5. Tabur	149	126	42	1		239					1	558
6. Tabur	353	255	150	26	3	134	86			1		1008
7. Tabur	762	210	238	28	8	239	76			1	1	1563
8. Tabur	533	97	289	12	2	469				1	1	1404
9. Tabur	541	194	63	2	3	86		1	1	5		896
10. Tabur	1163	227	206	22	4	307			144	6		2079
11. Tabur	373	131	120	4	16	248	53			15		960
12. Tabur	542	203	49	39	20	106		1	2	33		995
13. Tabur	666	115	132	24	9	473	26	1		13		1459
14. Tabur	424	154	37	13	1	295			1	2		927
TOPLAM	8421	4796	2194	233	205	2596	1588	81	165	99	3	20381

İnşaat taburlarına ait birer yıl ara ile verilmiş mevcutlar karşılaştırıldığında, toplam mevcutların yine fazla olduğu, 1917 yılında sadece 611 personel eksildiği

¹²⁴² ATASE Arşivi, BDH: Kls.580, Dos.14, Fih.006-002

görülmektedir. Mevcutlardaki asıl değişiklik ise 1917 yılında taburlarda çalışan Osmanlı personelinin %52'lik düşüşle 8421'e gerilemesidir. Bunun yanında 1917 yılında, Osmanlı halkının eksilen kısmını Rum, Ermeni, İtalyan ve Diğer Milletler oluşturmuştur. 1917 yılında İnşaat taburlarında çalışan Müslüman sayısı %54'e düşmüştür. Çalışan Müslüman sayısında bir yıl içerisindeki %33'lük bu düşüş, Müslüman personelin cephelerde ya da cephe yurtiçi bölgelerde zirai faaliyetler başta olmak üzere daha hafif işlerde kullanıldığı değerlendirilebilir.

IV.Ordu bölgesinde faaliyet gösteren İnşaat Taburlarında 1916 yılında %87.81, 1917 yılında ise % 54'lük oranda Müslüman halk ve esirin çalıştığı tespit edilmiştir. Ali Satan'ın yine ATASE Belgelerine dayanarak yaptığı I.Dünya Savaşı'nda Amele Taburları", isimli incelemesinde ise müslüm ve gayrimüslim çalışanlar hakkında çok daha farklı oranlar vermiştir. Bu çalışmada, I.Ordu Komutanlığına bağlı 15.052 mevcutlu 9 adet Avrupa kıtası Amele taburunda %12,4; 11.134 mevcutlu 10 adet Asya Kıtası Amele Taburunda %26,3; 5.100 mevcutlu Halep Menzil Müfettişliği Amele taburunda %37; 7.000 mevcutlu III.Ordu Amele taburunda %11,8 ve 9.649 mevcutlu IV.Kolordu ameile taburunda ise %27.6 oranında Müslüman personel görev yaptığı belirtilmiştir. Bu Müslümanlar genellikle artık birinci kademedede savaşamayacak 40 yaş üstü kişilerdir.¹²⁴³ ATASE belgelerine dayanılarak yapılan her iki incelemenin sonuçları, Erik-jan Zürcher'in, "Savaş, Devrim ve Uluslaşma: Türkiye Tarihinde Geçiş Dönemi" isimli çalışmasında bu taburlarda %75 oranında Ermeni, Süryani ve Rumların çalıştırıldığı ve Müslümanların bulunmadığına dair Batı literatüründeki yaygın bir kanaatin doğru olmadığını ispatlamaktadır.¹²⁴⁴

4.2.1. Amele Taburlarının Görevleri:

Ordu Menzil Müfettişlikleri emrinde görev yapan Amele taburları genel anlamda yol, kanal, demiryolu yapım ve onarımı, istihkâm, ağaç kesme, tahıl üretimi

¹²⁴³ Ali Satan, **I.Dünya Savaşı'nda Amele Taburları**, 22.12.2017,

[www.turksandarmenians.marmara.edu.tr /tr/dunya-savasinda-amele-taburlari](http://www.turksandarmenians.marmara.edu.tr/tr/dunya-savasinda-amele-taburlari), s.2

¹²⁴⁴ Erik-jan Zürcher, **Savaş, Devrim ve Uluslaşma: Türkiye Tarihinde Geçiş Dönemi, 1908-1928**; Yay. Haz.EceTumator, Mehmet Beşikçi, Çev: Ergun Aydınoglu, İstanbul, Bilgi Üniversitesi Yay.,2005, s.210

ve hasat, iletişim, silah, cephane, ayakkabı üretimi, istasyonlarda tahmil-tahliye faaliyetleri, inşaat işleri ve çekirge ile mücadele gibi faaliyetlerde kullanılmışlardır.¹²⁴⁵ Kullanımları esnasında her defasında ihtiyaca göre farklı yerlerde ayrı görevler verilmesi esas alınmıştır.¹²⁴⁶ Örneğin 14 Kasım 1918 tarihinde lağv edilen Bağdat Hattı 1. İnşaat Taburunun I.Dünya Savaşı boyunca icra ettiği faaliyetler şunlardır.¹²⁴⁷

1. 16 Eylül 1914 tarihinde III. Amele taburu olarak Antalya'da kurulmuştur.

2. 01 Mart 1915 tarihinde Soma'ya nakil edilmiştir.

3. 27 Mayıs 1915 tarihinde Menemen ve Karşıyaka'ya nakil edilmiştir.

4. 9 Ekim 1915 tarihinde Bandırma bölgesinde yol yapımı faaliyeti için gitmiştir.

5. 2 Şubat 1916 tarihinde Çanakkale cephesinde Soğanderesi bölgesinde dekovil hattı döşemiştir.

6. 18 Mayıs 1916 tarihinde Resül'ayn şimendifer hattında ve Pozantı Menzil Komutanlığı emriyle Toros İnşaat Hattı şirketi emrinde II. Amele taburu ismiyle yol yapımında çalışmıştır.

7. 28 Kasım 1916 tarihinde lağv edildiği 14 Kasım 1918 tarihine kadar Bağdat Hattı I. İnşaat taburu olarak faaliyet göstermiştir.

Amele taburlarında yol yapım ve onarımında çalışacak usta personel ihtiyacını gidermek maksadıyla Ermeniler arasından yol inşaatına ve marangozluğu yatkın olanlar, Fırat nehri boyunca yol ve şahtur yapımında kullanılmak üzere seçilerek Fırat Menzil Müfettişliğine gönderilmişlerdir.¹²⁴⁸ Demiryolları işletmelerinde istihdam edilen ateşçi, makinist ve memurların da büyük bir kısmı Ermenilerdir. Ancak Ermenilerin yanında Rumlar da çalıştırılmıştır.¹²⁴⁹ Amele taburları yol inşaatının yanında kısa süreliğine ziraat işlerinde de kullanılmıştır. Adana ve civarındaki pamuk, hububat ve çapa işleri için Hükümet tarafından

¹²⁴⁵ Avcı, **a.g.e.**, s.153

¹²⁴⁶ ATASE Arşivi, BDH: Kls.172, Dos.744, Fih.071-03

¹²⁴⁷ ATASE Arşivi, BDH: Kls.865, Dos.930, Fih.2-45

¹²⁴⁸ Mutlu, **a.g.e.**, s.85

¹²⁴⁹ Mutlu, **a.g.e.**, s.102

gönderilen teşviklerin gelmemesi, yöredeki mevsimlik işçilerin askere alınması ve Ziraat Bankası ile DeutscheBank'dan istikraz taleplerinin karşılanmaması dolayısıyla, mahsulün mahvolmadan zamanında toplanarak nakliyesi için son çare olarak 1000 hayvan ile Osmaniye, Pozantı ve Göynük yollarında çalışan Amele taburlarından 3000 personel bir aylığına görevlendirilmişlerdir. Yine hasat yerlerine gönderilmek üzere Ankara-Sivas hattında çalışan amele de gerekli yerlere gönderilmiştir. Niğde'de de köylerde ziraatle uğraşacak erkek kalmadığından resmi daireler bir ay süre ile tatil edilip memurlar köylere tohum ekimi için görevlendirilmişlerdir.¹²⁵⁰ Ancak amele tabur personelinin ziraat işlerinde fazla ehil olmamaları işin zamanında bitirilememesine neden olmuştur. Örneğin genişliği 30 zirai¹²⁵¹ geçmeyen bir yerde 40 kişilik bir amele taburu personeli 16 gün çalışmış ancak işi zamanında bitirememiş ve sonuçta ürüne zarar vermişlerdir.¹²⁵² Harp esirlerinden Müslüman olanlar 1916 yılından itibaren yol işlerine nazaran daha hafif olan ziraat işlerinde kullanılmışlardır. Bu kapsamda 998 Müslüman esir Musul'dan Adana'ya ziraat işlerinde kullanılmak üzere sevk edilmişlerdir. Yine harp esirleri arasındaki sanatkar fabrikalarda kullanılmış; doktorlardan da amele taburlarında tabip olarak ücreti mukabilinde faydalanılmıştır.¹²⁵³

Yine Seferberlik sebebiyle askere alınan gayrimüslimlerden sanat sahibi olanlar kendi mesleklerinde çalıştırılmışlardır. Örneğin, Bitlis merkezindeki gayrimüslim taşçı ustaları kışla inşaatlarında asker olarak çalıştırılmak üzere Bitlis merkezinde bırakılmışlardır.¹²⁵⁴

Amele taburları ziraat işlerinin yanında çekirge ile mücadelede faaliyetlerinde de kullanılmışlardır.¹²⁵⁵ Ancak, Anadolu'daki çekirge istilaları ile mücadelede çok başarılı olamadıkları gibi iaşelerinde de sorunlar yaşanmıştır. Menzil Umum Müfettişliğine bağlı olarak çalışan Amele taburlarının iaşeleri Harbiye Nezareti tarafından karşılanması esas alınmıştır. Ancak, çekirge ile mücadelede için gönderildikleri yerlerde iaşeleri iāşe merkezi bulunmuyorsa, taburların iāşesinden

¹²⁵⁰ Mutlu, **a.g.e.**, s.91

¹²⁵¹ 55-80 cm arasındaki ölçü birimi

¹²⁵² Et-Tercüman, **a.g.e.**, s.120-121

¹²⁵³ Avcı, **a.g.e.**, s.154-155

¹²⁵⁴ Renda, **a.g.e.**, s.155

¹²⁵⁵ ATASE Arşivi BDH: Kls. 1334, Dos.819, Fih.3-3

mahalli idareler sorumlu tutulmuştur. Bu ise zaten kıtlık çekmekte olan yöre halkını zor durumda bırakmıştır.¹²⁵⁶

I.Dünya Savaşı'nda insan gücü eksikliğinden dolayı, özellikle Anadolu Bağdat Demiryolu hattının işletilmesi, yol, köprü ve muhtelif inşaatlarda kullanılmak üzere ağaç kesim işlerinde de kullanılmışlardır. Zonguldak ve Ereğli Kömür Madenlerinden¹²⁵⁷ çıkarılan kömürün denizyolu ile sevki Rusların Karadeniz'deki donanmalarınca engellendiği ve Lübnan ve Trablusşam'daki kömür ocaklarının günlük kapasitelerinin sadece 450 ton olduğu için, Ordunun oduna olan bağımlılığı artırmıştır. IV.Ordu Komutanı Cemal Paşa demiryolu idarelerinin odun ihtiyacını karşılamak için Rumkale, Birecik, Lübnan ve Kermel ormanlarına Amele taburları göndermiştir. Amele taburları da ihtiyacı karşılayacak odunu kesemeyince IV.Ordu Komutanı Cemal Paşa önce Depo Alaylarındaki erlerden faydalanma yoluna gitmiş; onlardan da gerekli verimi alamayınca artan ihtiyaç karşısında bu işi para ve vesika karşılığında müteahhitlere yaptırmıştır.¹²⁵⁸

Nihayet, Osmanlı - Rus Harbi'nde Osmanlı askerinin hayvan eksikliğinden dolayı hayvanlarla beraber top taşıdıkları¹²⁵⁹ gibi, I.Dünya Savaşı'nda da Amele taburları erzak kollarındaki hayvanların yetersiz gelmesi üzerine, harekât bölgesine erzak taşıma faaliyetlerinde kullanılmışlardır. Örneğin, III. Ordu bölgesinde, Bitlis'ten Erzurum'a doğru Menzil Müfettişliklerini sorumluluğunda hayvan kızıakları ile gerçekleştirilen sevkiyat kış şartlarında zorlaşınca, kızıaklar bölge halkı ve bunun da mümkün olmadığı durumlarda Amele Taburları tarafından çekilmiştir. Her bir personel, 10 kg. kendisi ve 15 kg.da ordu için olmak üzere toplam 25 kg. erzakı cepheye ulaştırmışlardır.¹²⁶⁰

Yurtiçi bölgesi Şimendifer Şubesine emrinde görev yapan dörder bölüklü 2 adet "Şimendifer Amele taburu" I.Dünya Savaşı başlangıcında IV Ordu bölgesinde

¹²⁵⁶ Mutlu, **a.g.e.**, s.96

¹²⁵⁷ 18.yy.başlarında Ereğli ve linyit yataklarından çıkarılan kömür Anadolu için yeter seviyededir. Ereğli kömür yataklarından 1896 yılından itibaren işletilen Fransız La Societe Française d'Heraclee (Ereğli Fransız Şirketi) tarafından 1910 yılında yıllık 500.000 tondan fazla kömür üretilmiştir. Edward Mead Earle, **a.g.e.**, s.22

¹²⁵⁸ Mutlu, **a.g.e.**, s.108-113

¹²⁵⁹ Bayır, **a.g.m.**, s.19

¹²⁶⁰ Renda, **a.g.e.**, s.158-159

bulunan Hicaz Demiryolları hattında kullanılmıştır. Bnb. Cemil emir ve komutasındaki I. Tabur Şam-Elula arasındaki ana demiryolu hattında; Bnb. Şevki emir ve komutasındaki II.Tb. ise Hayfa-Afule- Kudüs-Yafa arasındaki sahil kesimine yakın demiryolu hattında çalışmışlardır.¹²⁶¹ Bu taburların subayları istihkâm sınıfından, erleri Suriye ve Irak halkından seçilmiştir.¹²⁶² Savaşının ilerleyen yıllarında, bir alay komutasında 2 taburlu 20 bölükten fazla kuvvet demiryolu yapımı ve onarımında kullanılmıştır. Bu bölüklerden 15 ve 17.bölükler “Suriye ve Garbi Arabistan Umum Komutanlığı” emrine gönderilerek Suriye demiryollarında görevlendirilmiştir. Harbin sonunda ise büyüklükleri 6 tabura kadar çıkmıştır. Bu birlikler harp süresince yaklaşık 250 km’lik dekovil hattı inşa etmişlerdir.¹²⁶³ Demiryollarında çalışan amele taburları yeni hatların yapımı yanında tamirlerini de gerçekleştirmişlerdir. Ayrıca kötü hava şartlarından dolayı kapanan hatların açılması ve kırılan tellerin tamirinde amele taburu personeli yanında bölgeden amele tedarikine gidilerek de yapılmıştır.¹²⁶⁴ Amele taburlarının istihkâmcılık faaliyetleri kapsamında, askeri harekâtın devamı için nehirlerdeki akışları düzenlemek maksadıyla set yapımında kullanılmışlardır.¹²⁶⁵

4.2.3. Amele Taburlarının Çalışma Şartları, Güvenlik ve İaşeleri

Amele taburlarında mesai 06.00 - 19:00 saatleri arasında öğlen arası bir saatlik mola verilerek yapılmıştır.¹²⁶⁶ Amele taburlarında çalışan personele yaptıkları işlere göre yevmiye ödenmiştir. Hatta Ermenilere daha yüksek ücret ödendiği durumlar da olmuştur. Örneğin aynı taburdaki Ustabası Manok’a 30 Kuruş, Dülger Minyas’a 25 Kuruş, Duvarcı Agop’a 25 Kuruş ve Duvarcı Manok Çakıryan’a 25 Kuruş alırken; Müslüman duvarcılardan Sait oğlu Orhan’a 20 Kuruş, Duvarcı

¹²⁶¹ Günçan, **a.g.e.**, s.22

¹²⁶² Mutlu, **a.g.e.**, s.100

¹²⁶³ Onur, **a.g.e.**, s.73-80

¹²⁶⁴ Mutlu, **a.g.e.**, s.101

¹²⁶⁵ Avcı, **a.g.e.**, s.97

¹²⁶⁶ Aarensohn, **a.g.e.**, s.42-44

Hüseyin oğlu Hasan'a 23 Kuruş, Duvarcı Ömer oğlu Veysi'ye 27 Kuruş ve Yağcı Muammer oğlu Ömer'e 20 Kuruş ödenmiştir.¹²⁶⁷

Yaptıkları işlerin silahlı olmayı gerektirmemesi, zararlı olabilecekleri kontrol altında tutmak ve düşmana silahlı olarak katılmalarını engellemek maksadıyla silahsız olarak kurulan Amele taburların güvenliği ve disiplinini silahlı jandarma ve komuta kademesince sağlamıştır.¹²⁶⁸

Savaş koşulları, jandarmanın eksikliği ve taburlardaki rütbeli personelin yetersizliği gibi nedenlerle Amele taburlarında sık sık asayiş olayları yaşanmıştır. Bu saldırılar yoğun olarak VI.Ordu bölgesinde Re'sülayn- Bağdat hattında yaşanmıştır. Bölgedeki yerel Bedeviler, Amele Taburlarına saldırmış, hiçbir şey bulamazlarsa amelelerin yevmiyelerini gasp etmişlerdir. Bazen de Amele taburundaki Müslim ve gayrimüslimler arasında küçük çaplı asayiş olayları yaşanmıştır.¹²⁶⁹

IV.Ordu Bölgesinde de I.Dünya Savaşı'nın ilanıyla birlikte, Osmanlı Ordusundaki bütün Yahudi ve Hıristiyan askerler, Müslüman nüfusu sakinleştirmek ve müttefiklerle olan duygusal bağlarını zayıflatmak için askeri amaçlı olarak kullanılan yol ve köprü yapımında kullanılmak üzere amele taburlarında görevlendirilmişlerdir. Bu taburlarda silahları ve üniformaları alınan gayr-i Müslim askerlerin güvenliğini bölge halkından oluşturulan silahlı Arap askerleri sağlamıştır. Amele taburunda göreve başlayan Alexander Aaronsohn'da Gaile'ye götürülerek Safed ve Teberiyе arasında, Şam'dan kıyıya bağlantı sağlayan demiryolu hattının kesintiye uğraması durumunda birliklerin karayolundan sevklerinin planlandığı alternatif yol yapımında çalıştırılmıştır. IV. Ordu Komutanı Cemal Paşa Amele taburlarındaki gayrimüslimleri silahsızlandırmasının yanı sıra, bütün gayrimüslim halkın da şahsi silahlarını toplatmış ve köylerini fiziksel olarak koruyan dikenli telleri Kanal Harekâtında kullanmak üzere cepheye sevk etmiştir. Ailelerinin

¹²⁶⁷ Mutlu, **a.g.e.**, s.163-167

¹²⁶⁸ Beyoğlu, **a.g.m.**, s.6

¹²⁶⁹ Mutlu, **a.g.e.**, s.148-149

Araplara karşı korumasız kalmasından endişelenen Amele taburundaki gayrimüslim askerler zamanla firar etmişlerdir.¹²⁷⁰

Menzillere bağlı olarak görev yapan Amele taburları sevk edildikleri yerlerde orduya ait, koğuş ve garnizonlarda konaklamıştır. Bu mümkün olmadığı durumlarda ise devlet binalarında, evlerde ya da çadırlarda kalmışlardır. Amele taburların iaşeleri de ibateleri gibi Ordu Menzil Müfettişliklerince karşılanmıştır. Özellikle Toros ve Amanos Dağlarında çalışan Amele taburlarının iaşesinde sıkıntılar yaşanmaması için IV.Ordu Komutanı Cemal Paşa'nın Dahiliye Nezareti'nden isteği üzerine Ankara'dan 70.000 kg. un gönderilmiştir.¹²⁷¹ Ancak 08 Kasım 1915 tarihinde Pozantı'dan geçen Ermeni göçmenlerin ve civarda çalışan Ermeni Amele Taburlarının sayılarının günlük 4.000-5.000 kişiyi bulması üzerine, bunların iaşelerinin ikmal erleri gibi Menzil Müfettişliğince değil de yerel yönetimlerde karşılanması emredilmiştir.¹²⁷² Amele taburlarına günlük 500 gr. ekmek, 150gr. buğday ve 100 gr.et verilmiştir.¹²⁷³

Amele taburlarının yetersiz yaşam ve ağır çalışma koşullarını İngiliz Hükümeti zaman zaman propaganda aracı olarak kullanmıştır. Örneğin, demiryolu hattının Birüs'sebi'ye bağlanması için çalışan Amele taburlarının bulunduğu bölgeye İngiliz savaş uçakları tarafından bildiri dağıtılmıştır. Bildiride, Amele taburu personeline Türkler tarafından ücret ödenmesi sağlamak ve bölgeyi işgal ettiklerinde hazır demiryolu hattı bulmak maksadıyla, personelin Amele Taburlarının çalışmaya devam etmeleri durumunda İngiliz Hükümeti'nce kendilerine ücretlerinin fazlasıyla ödeneceği duyurulmuştur.¹²⁷⁴

4.2.4. IV. Ordu Bölgesinde Amele Taburlarının Faaliyetleri:

IV.Ordu bölgesinde Amele taburlarının kullanıldıkları faaliyetlerin başında kara ve demiryolu yapımı ile onarımı gelmektedir. Özellikle savaşın başlangıcında III, IV ve VI. Orduların merkezle neredeyse tek bağlantısı olan Anadolu Bağdat

¹²⁷⁰ Aarensohn, **a.g.e.**, s.42-44

¹²⁷¹ Mutlu, **a.g.e.**, s.155-157

¹²⁷² Beyoğlu, **a.g.m.**, s.6

¹²⁷³ Özdemir, **a.g.t.**, s.128-129

¹²⁷⁴ Et-Tercüman, **a.g.e.**, s. 223

demiryolu hattının açılammış olan Toros ve Amanos tünellerinin ve ihtiyaç duyulan diğer yolların yapımında bu taburlardan faydalanılmıştır. Sert tedbirleri ile açık ve net emir vermeleri ile tanınan IV.Ordu Komutanı Cemal Paşa, Şam civarındaki yolların zamanında bitirilebilmesi için Şam Valisi Hulusi Bey’e şu emri vermiştir.¹²⁷⁵

“Şimdi Koltuğunuzun altında ne varsa, hepsini masanın üstüne atınız, dedi mühendis şaşırđı, hepsini, hepsini son kagıda kadar! Ve şimdi karşımda durunuz. Gözlüklü mühendis boş kolları ile dikili kaldı. Size yalnız şunu emrediyorum. Bu yolun o tarihte bitmesi içi ne kadar paraya, ameleye, kazma ve küreğе ihtiyacınız vardır. Gidip dairelere haber vereceksiniz.... Yol o tarihte bitmezse sizi son taşların atıldığı yerde idam ettireceğim. Başmühendis in idam edilmediğ ine tabi şüphe etmezsiniz. Yol saati saatine bitti.”

Ali Fuat Erden’de IV.Ordu Komutanı Cemal Paşa’nın Ordu Erkan-ı Harbiyesi’nden gönderilen emrin sonuna; “..... O gün yolu otomobille teftiş edeceğim. Otomobil nerede duraklarsa, yolun inşasıyla görevli memur orada gömülecektir.” Cümlesini eklediğini ve hiçbir mühendisin gömülmediğini belirtir.¹²⁷⁶

IV. Ordu Komutanı Cemal Paşa’nın üzerinde hassasiyetle durduğu yol yapımları için Bölgesindeki Amele taburlarınca icra edilen başlıca faaliyetler şunlardır:¹²⁷⁷

1. Aralık 1914 tarihinde düşman harp gemileri Mersin’den Gazze’ye ve Ariş’e kadar Suriye ve Filistin arasındaki telgraf hatlarını, şose ve şimendifer köprülerini, iskele ve istasyonlarını, avcı siperlerini ve yollar üzerindeki halka ait nakil vasıtalarını top ve makineli tüfek atışları ile tahrip etmiştir. IV.Ordu Komutanlığının yurt içi ile bağlantısının devamı için şose ve şimendifer hatları Amele taburları vasıtasıyla onarılmış, en önemli ikmal noktaları olan Racı-İslahiye-Ma’muriye yolunun yapımı için 40.000 lira para ve 3 bölüklü Amele taburu gönderilmiştir. Yolun daha hızlı yapılabilmesi için Halep ve Adana Vilayetleri ve Cebel-i Bereket sancağı yöre halkı da bu iş için sevk edilmiştir. Yine de yol tamamıyla açılammış, Dahiliye Nezaretinin önerisi ile İslahiye ve Bahçe

¹²⁷⁵ Atay, **a.g.e.**, s.85-86

¹²⁷⁶ Erden, **Hatıralar I**, s.114

¹²⁷⁷ Mutlu, **a.g.e.**, s.78-80

Kazaları'ndan amele toplanmasına ve taş nakil etmek üzere de 200 adet öküz ve öküz arabası sevkine karar verilmiştir.

2. IV.Ordu Komutanı Cemal Paşa, Ordusunun Anadolu ile tek irtibat noktası olan Pozantı- Tarsus yolu ile İskenderun-Halep arasındaki şose yolun onarımını Amele taburları marifetiyle yaptırmıştır. Bunun için gerekli olan para, alet edevat ve taburları başmühendislerin emrine vererek sekiz ay gibi kısa bir sürede tamamlattır. Böylece IV ve VI Ordular için başta mühimmat olmak üzere İstanbul'dan sevk edilen malzemeler Pozantı-İslahiye güzergâhı ile Halep'e kadar gelebilmiştir.

3. İlerleyen tarihlerde Filistin'e bir İngiliz taarruzunu ihtimal dahilinde gören IV.Ordu Komutanı Cemal Paşa, Şam-Kanitra-Cisr-i Binat, Yakup, Teberiyе, Nasıra-Afule- Cünayn- Nablus-Şam-De'ra ve Hayfa şoselerini Aralık 1915 tarihinde her tür otomobilin geçişine müsait hale getirerek Filistin'i Suriye'ye bağlamıştır. Yolların yapımında Mersinli Cemal Paşa ile Şam Valisi Hulusi Bey'i görevlendirmiştir.

4. II.Kanal Harekâtı için Birü's-seb'a'dan Birüşasene'ya kadar 150 km.lik şose yol Mart 1915 –Şubat 1916 tarihleri arasında Çöl Menzil Müfettişi Albay Behçet Bey komutasında tamamlanmıştır.

5. IV.Ordu Komutanı Cemal Paşa görev yaptığı esnada, Ordusunun harekât-lojistik imkan ve kabiliyetini artırmak maksadıyla 600 km.si yeni inşa ve 450 km.si de onarım olmak üzere toplam 1000 km'den fazla yol yaptırmıştır. Bu yolların çoğu Aralık 1915 tarihi itibarı ile tamamlanmıştır. Yol yapımı için her biri ortalama 2000'er mevcutlu 10 Amele taburu kullanılmıştır.

Hizmete açılan bu yollar tablo halinde verilmiştir.¹²⁷⁸

¹²⁷⁸ Özdemir H., **Cemal Paşa.**, s.328

Tablo 55: Cemal Paşa tarafından Amele taburları Marifetiyle Yaptırılan ve Onarılan Yollar

S.NO	GÜZERGAHI VE DURUMU	DURUMU	UZUNLUĞU
1	Şam-Kanitra-Cisr-i Binat-Yakup-Teberiye-Nasıra-Afule	Yeni	55 km
2	Amman- Eriha	Yeni	170 km.
3	Halilü'r-rahman- Birus'sebi	Yeni	55 km.
4	Birus'sebi-Hafirülavce-Birüşhasene-Cefr	Yeni	180 km.
5	Kudüs-Yafa	Onarım	62 km.
6	Şam-Beyrut	Onarım	112 km.
7	Zahle-Ba'albek	Onarım	20 km.
8	Reyak-Beyrut	Yeni	11 km.
9	Pozantı-Tarsus	Onarım	78 km.
10	Osmaniye-İntilli- İslahiye-Raco-Katma	Yeni-Onarım	120 km.
11	Halep-İskenderun	Yeni	140 km.
	TOPLAM		1003 km.

Harbin başlamasını müteakip, I,II,III ve V. Orduların Amele taburları kendi bölgelerinde faaliyetlerini icra ederken, IV ve VI. Ordulardaki amele taburları Anadolu Bağdat Demiryolu hattının açık bulundurulması için bazen müştereken kullanılmışlardır. 17 Kasım 1915 tarihi itibarı ile IV. ve VI. Ordu Menzil Müfettişliklerinde Alluce, Kasayma, Alhuce, Birü's-seb'a, Halilü'r-rahman, Salt, Fatire (Alluce- Birü's-seb'a dekovilleri ve Birüs'sebi-Rahle demiryolları halen inşaat halindedir)'de Amele taburları ile Bağdat ve Musul'da Amele birlikleri bulunmaktadır.¹²⁷⁹

Yine Halep Vilayeti içerisindeki yolların yapımını hızlandırmak maksadıyla, 25 Haziran 1917 tarihinde Vilayet sınırları içerisindeki kısmına Kilis Kazası, Adana Vilayeti dahilinde olan kısmına da Hassa ve İslahiye Kazalarındaki ahalinin sevk edilmesi ve amele taburlarına dahil edilmesi Dahiliye Nezareti'nden istenmiştir.¹²⁸⁰

¹²⁷⁹Id., Faal ve Loj.,s.223-229; Mutlu, a.g.e., s.61

¹²⁸⁰ Mutlu, a.g.e., s.81

1916 yılı Mart ayında IV.Ordu Komutanı Cemal Paşa kendi imzasıyla, Başkomutanlık Vekâlet'ine IV.Ordu bölgesinde faaliyet gösteren Amele Taburları ile ilgili ayrıntılı bir rapor göndermiştir. Bu rapora göre hazırlanan tablo aşağıdadır.¹²⁸¹

Tablo 56: 1916 yılında IV.Ordu Bölgesinde Faaliyet Gösteren Amele Taburları

Birlik İsmi	Mevcut	Görevleri
1. Amele Tb.	1752	Birüşasene- Birinci Habre arasındaki yol inşası
1. Amele Tb.	960	Hafire- Makfibe arasındaki yol inşası
2. Amele Tb.	700	Çöl Komutanlığı emrinde, çölde dekovil hattı döşemek
3. Amele Tb.	--	Personel zayıatından dolayı lağv edilmiştir.
4. Amele Tb.	--	Personel zayıatından dolayı lağv edilmiştir.
5. Amele Tb.	765	Hicaz hattı Mısır şubesi başmühendisliğinin emrinde
6. Amele Tb.	650	I.Sefer Kuvvetleri Komutanlığının emrinde seyyar amele taburu
7. Amele Tb.	1200	8. Kolordu Komutanlığı emrinde
17. Amele Tb.	1000	1 bl.Maan Şubesi,1 bölüğü sürekli tamirat için Hicaz İşletme İdaresi emrinde, diğer 2 bölük Şam-Kantara yolunda
18.Amele Tb.	600	Hicaz Hattı Mısır Şubesi başmühendisliği emrinde
Hicaz Hattı Şimendifer Tb.	1344	Hicaz hattı Mısır şubesi başmühendisliğinin emrinde
Mısır Şubesi 3.Şimendifer Tb	1700	Hicaz hattı Mısır şubesi başmühendisliğinin emrinde
1.Şimendifer Tb	1751	Medine'dedir.
Halep Amele Tb.	300	Hicaz hattı Mısır şubesi başmühendisliğinin emrinde
1, 2,ve 3. Daimi Tamir Bölükleri	500	Birus'sebi--Birüşasene yolunun sürekli tamirâtı

IV.Ordu Komutanı Cemal Paşa aynı raporunda Diyarbakır-Bitlis yolu için mevcutları 500 ile 1000 arasında değişen beş adet yeni Amele taburu teşkil etmeyi planladığını, teşkilinin tamamlanmasına müteakip sevk edileceğini bildirmiştir.¹²⁸²

II.Kanal harekâtının da başarısız olmasını müteakip Seferiye Kuvvetleri Beka çölünden çekilmeye başlamasıyla, IV.Ordu Komutanı Cemal Paşa Çöl Menzil Müfettişliği'nden 8 Ekim 1916 tarihinde, mevcudu ikmal personeli ile tamamlanmış, kazma, kürek, alet ve edevatı tam bir Amele bölüğünün Amanos yolunun tamirinde

¹²⁸¹ ATASE Arşivi, BDH: Kls.172, Dos.744, Fih.071-03

¹²⁸² ATASE Arşivi, BDH: Kls.172, Dos.744, Fih.071-03

kullanılmak üzere trenle İslahiye'ye gönderilmesini emretmiştir.¹²⁸³ Aynı amaçla 10 gün sonra da Mühendis Remzi Efendi'yi istemiştir.¹²⁸⁴

IV. Ordu bölgesinde, Ordu Menzil Müfettişliğine bağlı olarak görev yapan Amele taburlarından eksilen personel, Antep ve Baalbek gibi yerlerde konuşlu Depo Alaylarından tamamlanmıştır. Depo Alaylarından Amele taburlarına personelin üniformalı olarak sevki istenmiş; ancak bu durumun mümkün olamaması durumunda personel yerel kıyafetleriyle sevk edilmişlerdir.¹²⁸⁵

Şayet Amele taburları, Şimendifer Şubesi, Askeri Demiryolları ve Limanlar Genel Müdürlüğü, Levazımat-ı Umumiye Dairesi, Boğazlar Genel Komutanlığı ve Vilayetler emrinde görev yapıyor ise, çalışan personele ait kıyafetlerin ilgili şirketlerce karşılanması gerekmektedir. Örneğin 12 Kasım 1917 tarihinde Osmanlı Demiryolları İnşaat Müdürü, İnşaat Kıtası Müfettişi Miralay Fuat Ziya Bey ve şirket baştabibi Dr.Lotivet tarafından Halep 3.İnşaat kısmında çalışan personelin ihtiyacı için hazırlanan raporu Karargâh-ı Umumi 3. Şubeye göndermiştir. Raporda kış mevsiminin yaklaşmasından dolayı, bölgede çalışan amele ve harp esirlerine verilmek üzere, pantolon ve ceketten oluşan birer takım elbise, birer çift ayakkabı ve birer çift çorap veya ayak sargısı, birer gömlek ve iç don, birer battaniye ve şilte yerine kullanılmak üzere keçeye ihtiyaç duyduklarını; her birinin fiyatının yaklaşık 15 lira olduğunu, amelenin günlük yevmiyesinin 5 kuruş olduğu ve inşaatın tamamlanmasına az bir süre kaldığı dikkate alınırsa amelelerin bu miktarı ödemesinin mümkün görünmediğini belirtmiş ve işin zamanında tamamlanabilmesi için bedeli inşaat masraflarından düşülmek eşyanın askeri depolardan karşılanmasını talep etmiştir.¹²⁸⁶

Aynı kapsamda, Demiryolu yapımında görevli Amele taburu personelin kullandığı kazma, kürek, el arabası vb. ihtiyaçları da inşaat şirketlerince karşılanmıştır. İnşaat şirketleri ise bu ihtiyaçların bir kısmını Almanya'dan temin

¹²⁸³ ATASE Arşivi, BDH: Kls.3222, Dos.4, Fih.5-11

¹²⁸⁴ ATASE Arşivi, BDH: Kls.3222, Dos.4, Fih.5-12

¹²⁸⁵ ATASE Arşivi, BDH: Kls.172, Dos.744, Fih.071

¹²⁸⁶ ATASE Arşivi, BDH: Kls..864, Dos.923, Fih.4-5

etmişlerdir.¹²⁸⁷ Ancak amelelerce istenilen malzemenin temin edilememesi durumunda ameleler daha az yorulmak için bu malzemeleri kendileri satın almışlardır.¹²⁸⁸

30 Ekim 1918’de Mondros Ateşkes Antlaşmasının imzalanmasıyla birlikte Osmanlı Devleti ordusunu terhis etmeye başlamıştır. Bu kapsamda yayımladığı bir genelge ile, 1919 yılı başlarından itibaren silahsız askerleri süresiz izinli sayarak terhis etmiştir.¹²⁸⁹ İtilaf Devletleri ve gayrimüslim cemaatlerin baskıları sonucu yürürlüğe konulan bu genelge ile önce Rum ve Ermenilerin sonra da Yahudilerin Osmanlı Devleti’nde Tanzimat’tan beri süregelen askerlik serüveni fiilen sona ermiştir.¹²⁹⁰ Ancak, hemen akabinde başlayan Milli Mücadele sürecinde, aynı gerekçelerle; Anadolu’da ayrılıkçı faaliyete girişen gayrimüslimlerin kontrol altına alınarak pasifize etmek ve yol yapımı başta olmak üzere cephe gerisindeki faaliyetlerde kullanılmak üzere yeniden gayrimüslimlerden Amele taburları teşkil edilmiştir.¹²⁹¹

4.2.5. Kadın İşçi Taburları

I.Dünya Savaşında erkek nüfusun büyük oranda cephelerde bulunması, ailelerin yükünü kadınların üzerine bindirmiştir. Eşlerinin terzi, berber ve sanatkarlık dükkanında çalışan ve ürettikleri ürünleri şehirlere getirerek satan kadın sayısında artış olmuştur. Ekonomik hayatın içerisinde daha fazla yer almak zorunda kalan kadınlar, eksilen iş gücüne katkı sağlamak maksadıyla Kadın İşçi Taburu bünyesinde çalışmışlardır. Benzerlerinin Alman ve Avusturya-Macaristan Devletleri’nde denenerek başarılı sonuçlar alındığı için Osmanlı Devleti’nde de Kadınları Çalıştırma Cemiyet-i İslamiyesi¹²⁹² kurulmuştur.¹²⁹³ Bu Cemiyet ile işbirliği içerisinde

¹²⁸⁷ Avcı, **a.g.e.**, s.155

¹²⁸⁸ Aarensohn, **a.g.e.**, s42-44

¹²⁸⁹ Mutlu, **a.g.e.**, s.167

¹²⁹⁰ Ufuk Gülsoy, **Osmanlı Gayrimüslimlerinin Askerlik Serüveni**, İstanbul, Simurg Yay. 2000, s.171

¹²⁹¹ Mustafa Balcıoğlu, “Milli Mücadele Sırasında Merkezi Anadolu’da Anadolu’da Amele Taburları’nın Kuruluşu”, **TDTD**, İstanbul, Mart 1991, S.51, s.46-48

¹²⁹² Kadınları Çalıştırma Cemiyet-i İslamiyesi 24 Ağustos 1916 tarihinde Başkomutan Vekili ve Harbiye Nazırı Enver Paşa ile Naciye Sultan’ın teşebbüs ve himayelerinde kurulmuştur. 18-30 yaşlarındaki çocuksuz bayanların katılımı ile hizmet veren tabur, 1917 yılında Çapa’da Nazif Paşa Konağı, Fatih’te Servili Medresesi’nde ve Üsküdar’da Şemsi Paşa’da darüssinaıyye açmıştır.

oluşturulan Kadın İşçi taburları, I.Ordu Komutanlığı bünyesinde, Ekim 1916 tarihinden itibaren faaliyetlerine başlamıştır. İşçi Taburunda görevli kadınlar katiplik, aşçılık, hastabakıcılık, terzilik ve genel işçilik alanlarında çalışmışlardır.¹²⁹⁴ Kadınları Çalıştırma Cemiyet-i İslamiyesi tarafından Başkomutan Vekili ve Harbiye Nazırı Enver Paşa'nın emriyle geri hizmet teşkilatlarında ortaya çıkan personel eksikliğini karşılamak maksadıyla deneme amaçlı bir adet Kadın Amele Taburu kurulmuştur. 10-40 yaşları arasında 200 kadından oluşan bu taburda kadınlar maaşlı memurlar ve günlük ücretli işçiler olmak üzere iki farklı grupta hizmet etmişlerdir. Personelleri arasında tabur ve bölük komutanı, hesap memuru, tabur baş katibesi ve kadın bölükbaşlarının yanında ayrıca ziraat ve yol mühendisleri ile revir ve hasta bakıcıları da bulunmuştur. Erkeklerle aynı işleri yapmaları planlanan bu taburlar daha ziyade kendilerine tahsis edilen arazilerde ziraatla meşgul olmuşlardır. Osmanlı Devleti'nin müttefiki Almanya'da da benzer uygulamaları olan bu taburlar doğrudan doğruya Ordu Komutanlarına bağlı olarak çalışmışlar; tayın, taltif ve ihraç gibi konuları Ordu Komutanlıklarınca icra edilmiştir.¹²⁹⁵

IV.Ordu Komutanı Cemal Paşa'da Kadınları Çalıştırma Cemiyet-i İslamiyesi'ne destek vermek için IV.Ordu bünyesinde "Kadın Amele Taburları" teşkil etmiştir. Bu tabur Çukurova'daki tarım alanlarında görev yapmışlardır.¹²⁹⁶ IV.Ordu Komutanı Cemal Paşa Müslüman kadınlardan oluşturulan Kadın Amele Taburlarından başka, kendi ordu bölgesinde Ermeni göçmenlerin hayat şartlarının kolaylaştırmak maksadıyla kadın göçmenleri askeri imalathanelerde ücretleri mukabilinde çalıştırmış, çalışma şartlarını ve ücretlerini düzenlemek için gerekli tedbirleri almıştır.¹²⁹⁷ Örneğin, 14 Haziran 1917 tarihi itibarı ile Halep'te kurum ve okullarda 8.951'i göçmen ve 4.037'si yerli olmak üzere toplam 12.988 Ermeni çalışmıştır. Bunlardan Beyrut'taki atölyelerde Vali Azmi Bey'in himayesinde çalışan 3.000 kadın ve genç kıza ordu anbarlarından birer ekmek ve gündelik verilmiştir.

Binlerce kadının çalıştığı bu yerlerde başta Harbiye Nezareti olmak üzere diğer nezaretlerden de alınan siparişler karşılanmaya çalışmıştır. Bu siparişlerin başında askeri ceket, pamuklu iç çamaşır, gömlek ve yorgan gelmektedir.

¹²⁹³ Mutlu, **a.g.e.**, s.127

¹²⁹⁴ Sadık Sarısan, "Birinci Ordu Kadın İşçi Taburu", **AKDTYK, ATAM**, 22.12.2017

¹²⁹⁵ Mutlu, **a.g.e.**, s.127-131

¹²⁹⁶ Sarısan, **a.g.m.**, 22.12.2017

¹²⁹⁷ Tetik, **a.g.m.**, s.14-15

Benzer uygulama Şam, Halep ve Birüs'sebi'de ordu ihtiyacı için çalışan sanat erbabına da uygulanmıştır.¹²⁹⁸ IV.Ordu Komutanı Cemal Paşa 16 Kasım 1917 tarihinde yayımladığı emirde, kadın işçilerin iâşe ve ibateleri ile şahsi temizliklerinin Halep Menzil Müfettişliğince sağlanacağı belirtilmiştir. Aynı emirde Ermeni işçi kadınların sağlık muayeneleri Sıhhiye Müfettişliği doktorlarınca yapılacağı, muayene ve ilaç ücreti alınmayacağı ve bu tabur için Menzil Müfettişliğince yapılan bütün harcamaların IV.Ordu Komutanlığı'ndan isteneceği belirtilmiştir.¹²⁹⁹

4.2.6. İngiliz Amele Taburları

I.Dünya Savaşı süresince, önceki savaşlarda da olduğu gibi her Devlet, cephe gerisindeki faaliyetlerin icrası için artan personel ihtiyacını karşılamak maksadıyla, kendi halkından, azınlıklarından ve harp esirlerinden Amele taburu benzeri silahsız birlikler oluşturmuştur. İngiliz Ordusu'da, kendi beyaz askerlerini 10.00-16.00 saatleri arasında çalıştıramadığından, askerleri için ihtiyaç duyulan baraka, demiryolları, bina, iskele, rıhtım, ambar, yem ve yiyecek taşınması, tamirhaneler, kiliseler, oyun alanları, sinema ve dinlenme salonları inşası gibi faaliyetlerin ifası için Kantara Sina'da gönüllülük sistemine dayalı, ücretli Egyptian Labour Corps yani Mısır Amele Taburlarını kurmuşlardır. İlk başlarda 135.000 kişilik bu taburlar harekâtın kuzeye kaymasıyla 1916 yılında 10.463'e kadar düşmüştür.¹³⁰⁰

Osmanlı Ordusu Alman mühendisler ve Amele taburlarının gayretleri ile Ekim 1918 yılında başardığı Haydarpaşa-Nusaybin direk demiryolu hattının benzerini İngilizler Basra- Bağdat arasında gerçekleştirmişlerdir. Bu hatta Hintli amelelerden ve Kraliyet mühendislerinden oluşan bir kolordu Hindistan'dan gönderilen savaş malzemelerini taşımıştır. Ayrıca Bağdat'tan Nasıriye'ye ve Kurna'dan Nasıriye'ye de demiryolu hattı döşemişlerdir.¹³⁰¹

¹²⁹⁸ Özdemir H, **Cemal Paşa**, s.203-208

¹²⁹⁹ Tetik, **a.g.m.**, s.14-15

¹³⁰⁰ İsmet Üzen, **Osmanlı'nın Çöl Yürüyüşü**, Paraf Yay., İstanbul, 2011, s.459

¹³⁰¹ Mutlu, **a.g.e.**, s.108-109

4.3. IV. Ordu Menziline Muhabere Hizmetleri

4.3.1. Osmanlı Devleti'nde Posta Hizmetleri

Reformlar serisi olarak bilinen Tanzimat Devrinde, haberleşme konusunda da II.Mahmut döneminden itibaren yapılan çalışmalar hızlanmış, Avrupa'daki sistemler incelenerek 23 Ekim 1840 tarihinde Posta Nezareti kurulmuştur. İlk Nazır ise kuruluş aşamasında büyük hizmetleri bulunan Ahmet Şükrü Bey'dir. Ticaret Merkezi ve limana yakın konumda bulunan Eminönü'nde Yeni cami Avlusundaki binada faaliyetlerine başlayan Nezaret, ulak-menzilhane sisteminde sadece Devlet için sağlanan haberleşmeden halkın da yararlanmasını sağlamıştır.¹³⁰² Merkezde ve taşralarda faaliyete başlayan postaneler, Merkezde 14 ayrı yerde hizmet verirken taşrada ise ticaretin geliştiği yerlere öncelik verilmiştir. Rumeli'de; Edirne, Yenişehir, Selanik, Niş ve Yanya'da; Anadolu'da ise Ankara Kayseri, Konya, Adana, Halep, Şam, Akka, Erzurum ve Trabzon'da "muntazam" posta hizmeti verilmiştir.¹³⁰³ 21 Eylül 1871 tarihinde ise Posta Nezareti ile Telgraf Müdürlüğü olarak iki ayrı organizasyon Posta ve Telgraf Nezareti adı altında birleştirilmiştir.¹³⁰⁴

Postaların taşınmasında ilk önceleri kara ve denizyolu kullanılmıştır. Karayolunda menziller arasında beygirlerden, deniz taşımacılığında ise yük ve yolcu vapurlarından faydalanılmıştır. 1866'da İzmir-Aydın Demiryolu'nun açılması posta hizmetine de yeni bir boyut kazandırmıştır. Trenlere yerleştirilen seyyar posta memurları ara istasyonlardan ve trende seyahat eden kimselerden posta kabulüne başlamışlardır. Sonraları, seferlerine 1883'te başlayan Şark Ekspresi Avrupa'yı yakınlaştırırken, 1908'de Şam ile Medine arasında devreye alınan Hicaz ve 1913'te işletmeye açılan Bağdat hatlarının katkısıyla sekiz bin kilometreyi aşan demiryolu ağı Asya'daki topraklara yönelik posta hizmetine hız kazandırmıştır. Ayrıca, bu

¹³⁰² PTT Genel Müdürlüğü, **Geçmişten Günümüze Posta**, Cem Web Ofset Sanayi, Ankara, 2007,s.146-147

¹³⁰³ **A.e.**, 156

¹³⁰⁴ Yurda Güven Bezaz, **Geçmişten Günümüze Haberleşme ve PTT Tarihi**, Türkiye Haber İş Sendikası, (Basım Tarihi Belirtilmemiştir.), Ankara, s.74

hatlar sayesinde seyyar posta uygulaması genişletilerek, özellikle Trakya, Ege ve Filistin'deki yerleşim birimleri arasında etkili hale getirilmiştir.¹³⁰⁵

I.Dünya savaşı öncesi, postaların, tren hattının son noktasından ya da limanlardan itibaren alıcısına ulaştırılmasında tatarlar yerine yeni bir teknoloji olan otomobiller kısmen de olsa kullanılmaya başlanmıştır.¹³⁰⁶ Karadan posta taşımacılığında önceden beri var olan yollardaki güvenlik sorunu ve hayvanlara bağlı olarak az yük taşıma problemleri bu yıllarda da devam etmiştir.¹³⁰⁷

Osmanlı Devleti haberleşme ihtiyaçlarını Nezaret vasıtasıyla yürütürken yabancı ülkelere ait posta şirketleri de rakip olarak bu hizmeti vermişlerdir.¹³⁰⁸ Bu şirketler Devlet tarafından 1900'lü yılların başından itibaren kontrol edilmiş, dönem dönem kapatılmış, ancak baskılar sonucu faaliyetlerine yeniden izin verilmiştir. Yabancı posta örgütleri I.Dünya Savaşı'nın başlamasıyla 1 Ekim 1914 tarihinde çıkarılan "İmtiyaz-ı Ecnebiyyenin Lağvı" kanunu ile kapatılmışlardır. I.Dünya Harbi'den yenik çıkılması üzerine yabancı postaneler, Ankara Hükümeti tarafından tanınmayan Sevr Antlaşmasının 262. maddesine dayanılarak 1919 yılında yeniden açılmışsa da, Lozan Antlaşmasının 113. Maddesi gereği yeniden kaldırılmıştır.¹³⁰⁹

4.3.2. Osmanlı Devleti'nde Telgraf Hizmetleri

Fransız rahip ve bilim adamı Claude Chappe'nin ilk optik telgrafı 1792 yılında icat etmesi ile başlayan haberleşme sürecini Osmanlı Devleti yakından takip etmiş, ilk deneme Abdülmecit döneminde 10 Ağustos 1847 tarihinde yapılmış ve İstanbul Edirne arasında bir telgraf hattı kurulması planlanmıştır.¹³¹⁰ Planlanan 270 km. uzunluğundaki telgraf hattı, tam 7 yıl sonra 16 Ağustos 1855 tarihinde haberleşmeye açılmıştır.¹³¹¹ Edirne'de tamamlanan hat, 200 km. uzaktaki Şumnu'ya

¹³⁰⁵ Turhan Turgut, **Osmanlı Posta Düzeninin Ana Hatları**, <http://turkfilateliakademisi.org/index.php>, 16 Temmuz 2014,

¹³⁰⁶ PTT, **a.g.e.**, s.180

¹³⁰⁷ PTT, **a.g.e.**, 165

¹³⁰⁸ Edward Mead Earle, **a.g.e.**, s.18

¹³⁰⁹ PTT, **a.g.e.**, 179

¹³¹⁰ Bezaz, **a.g.e.**, s.117-118

¹³¹¹ Esin Altun, Doğu Anadolu Bölgesine İlk Telgraf Hatlarının Çekilmesi, Atatürk Üni. Sosyal Bilimler Enstitüsü, **Basılmamış Yüksek Lisans Tezi**, Erzurum, 2011, s.20

kadar uzatılarak İngiliz ve Fransız hatlarına bağlanmıştır.¹³¹² Böylece Osmanlı Devleti'ndeki telgraf hatları Avrupa Devletleri ile entegre olmuştur.

Osmanlı Ordusu ise telgrafi ilk defa, bu cihazın askeri amaçlı olarak kullanıldığı Kırım Harbi'nde müttefikleri İngiliz ve Fransızlardan tanımıştır.¹³¹³ Sivastopal'dan çekilen telgraf Şumnu-Edirne-İstanbul hattıyla merkeze ulaşmıştır.¹³¹⁴ Kırım Harbi'nde telgrafın imkanlarından faydalanan Osmanlı Devleti bu imkanları ülkenin diğer merkezlerine de ulaştırmak istemiştir. Bu esnada Kırım Harbinde Osmanlı Devleti'nin müttefiki İngiltere de, Hindistan'a kurduğu yerel telgraf hatlarını bir komuta-kontrol sistemi olarak Londra'ya bağlamak maksadıyla Londra-Bombay arasında bir telgraf hattı oluşturmak istemiştir.¹³¹⁵

Bu maksatla İngiltere, Osmanlı Devleti'ne iki hat önermiştir. Birincisi İskenderiye-Mısır-Süveyş-Kızıldeniz hattı ve ikincisi ise Üsküdar-İzmit-Ankara-Sivas-Diyarbakır- Musul-Bağdat-Basra ve oradan da Fao'dan da Hindistan hatlarıyla birleşecek olan hattır. İngiltere adına East India Company, birinci hattın Akdeniz kolu için, Çanakkale Boğazı-Halis Boğazı'ndan İskenderiye'ye kadar uzanacak denizaltı kablosu döşenmesi için 1855 yılında, Anadolu'yu baştan başa kat edecek olan ikincisi hat için ise 1858 yılında Osmanlı Devleti ile mukavele imzalamıştır.¹³¹⁶ Osmanlı Devleti bu iş için hiçbir masraf yapmayacağı, yapılan hatlar sayesinde Avrupa iletişiminde pay alarak söz sahibi olacağı ve hepsinden de önemlisi Devlet topraklarındaki otoritesini daha da sağlamlaştıracağı düşüncesiyle her iki projeyi de desteklemiştir.¹³¹⁷

İngiliz mühendislerce birkaç farklı noktadan başlanarak döşenen Londra-Bombay hattı 21 Ocak 1865 tarihinde tamamlanmıştır. Böylece Osmanlı Devleti Avrupa kıtasından sonra Asya kıtasında da Üsküdar, İzmit, Ankara, Sivas, Diyarbakır, Musul, Bağdat ve Basra illeri ile telgraf iletişimi sağlamıştır. Bu illerden

¹³¹² Mustafa Kaçar, "Osmanlı Telgraf İşletmesi," (Haz. Eklemettin İhsnoğlu, Mustafa Kaçar), **"Çağın Yakalayan Osmanlı"**, IRCICA, İstanbul, 1995, s.60

¹³¹³ Akbulut, **a.g.m.**, s.2

¹³¹⁴ PTT, **a.g.e.**, 191

¹³¹⁵ Funda Başaran, **"İletişim ve Emperyalizm Türkiye'de Telekomünikasyonun Ekonomi-Politiki"**, Ütopya Yayınevi, Ankara, 2000, s. 68

¹³¹⁶ Altun, **a.g.t.**, s.26-28

¹³¹⁷ Kaçar, **a.g.m.**, s.65

zamanla ilçe ve civar illere de hat döşenmesi ve telgrafın halk tarafından yaygın olarak kullanılması sağlanmıştır. Örneğin Üsküdar'dan başlayan telgraf hattı, Sivas'a, oradan da Erzincan'a bağlanmıştır. Ana hat Erzincan'dan Diyarbakır'a bağlanırken, Erzurum, Trabzon ve Kars'a ayrı bir tali telgraf hattı tesis edilmiştir.¹³¹⁸

Osmanlı Devleti bu tarihten itibaren ülkesinde bulunan demiryolu, telgraf, posta ve telefon konularındaki teknolojik yenilikleri askeri alanda da kullanmaya başlamıştır. Örneğin, Rumeli topraklarında Kırım harbinde kullanılan telgraf teknolojisi, 1877-1878 Osmanlı Rus Savaşı'nda Erzurum bölgesinde kullanılarak IV.Ordu'nun haberleşmesi sağlanmıştır. Harpten önce Erzurum'a gelen IV. Ordu Komutanı Gazi Ahmet Muhtar Paşa harekât alanında yaptığı inceleme sonucunda, Posta ve Telgraf İdaresi'nden, Ordunun haberleşmesini sağlamak maksadıyla mevcut hatlara ilaveten yedi ayrı mevkiye telgraf hattı çekilmesini istemiştir. Bu hatlar İdare tarafından seyyar olarak çekilmiştir.¹³¹⁹ İşletilmeye başlanan seyyar ve sabit hatlara ait malzemeler yurt dışından tedarik edilmiştir.¹³²⁰ Ancak, yurt dışından getirilen telgraf malzemelerinin pahalı olması, çabuk bozulması ve bakımlarının zor olması gibi sebepler bu malzemelerin yurt içerisinde üretilmesini gerekli kılmıştır. Bu maksatla şimdiki Adli Tıp Binasının bulunduğu yerde Telgraf Fabrikası kurulmuş ve yılda 600 makine üretmiştir.¹³²¹

Telgraf memuru yetiştirmek amacıyla ilk olarak 2 Ocak 1861 yılında yine Telgraf Fabrikasının bulunduğu binada "Funun-ı Telgrafiye Mektebi" açılmıştır. 1909 yılına kadar çeşitli isimlerde açılan okullarda telgrafçı yetiştirilmeye çalışılsa da istenilen verim alınamamıştır. I. Dünya Savaşı öncesi 1909 yılında "Telgraf Mektebi Alisi" açılmıştır. Burada yetişen telgrafçılar I.Dünya Savaşı'nda başarılı çalışmalarda bulunarak fayda sağlamışlardır.¹³²²

¹³¹⁸ Altun, a.g.t., s.32

¹³¹⁹ Selahattin Tozlu, Trabzon-Erzurum-Bayezid Yolu (1850-1900) Atatürk Üni. Sosyal Bilimler Enstitüsü, **Basılmamış Doktora Tezi**, 1997, s.140

¹³²⁰ İd. ve Lof.Faal., s. 284-287

¹³²¹ PTT, a.g.e., 197

¹³²² PTT, a.g.e., 199

4.3.3. Osmanlı Devleti'nde ve I.Dünya Savaşı'nda Telefon Hizmetleri

Osmanlı Devleti'nde ilk telefon hattı 1881 yılında Posta Nazırlığı ile Fabrika Müdürlüğü arasında çekilmiştir. Ancak 1909 yılına kadar telefon kullanımına izin verilmemiş, bu tarihten itibaren ise Posta ve Telgraf Nezareti kontrolünde sadece Devlet hizmetlerinde kullanılmasına izin verilmiştir. 1909 yılında İstanbul'da 28 hatlık ilk manuel telefon kurulmuş ve abone sayısı 825'e yükseltilmiştir.¹³²³ 1909 yılından itibaren telefonun da yaygın olarak kullanılmasıyla Posta ve Telgraf Nezareti'ne Telefon ibaresi eklenerek, bugün de halen kullanılan "PTT" Rumuzunun da başlangıcı olan "Posta ve Telgraf ve Telefon Nezareti" ismini almıştır. 1911 yılında Umum Müdürlük seviyesine düşürülmüş ve Maliye Nezaretine bağlanmıştır.¹³²⁴

I.Dünya Savaşı öncesi ilk telefon şebekesi İstanbul-Sofya arasındaki hattır. Bu hat I.Dünya Savaşı sırasında Almanlar tarafından ülkeleri ile yapılan resmi görüşmelerinde kullanılmıştır. I.Dünya Savaşının başlaması ile Osmanlı Devleti, tıpkı ülkede faaliyet gösteren bütün yabancı işletmelere uygulandığı gibi İstanbul Telefon Şirketi tesislerine ve işletmesine el koymuştur. Şirkette çalışan yabancılar ülkelerine döndüklerinden telefon işletmeciliği geride kalan Türkler ve onların yetiştirdiği personel I.Dünya Harbinde telefon hizmetini yürütmüşlerdir. I.Dünya Harbi esnasında, 01 Ocak 1917 tarihinde İstanbul'daki Menzil Umum Müfettişliği Galata Rıhtımı'ndaki Çinili Han'a taşındığından mevcut telefon numaraları yenilenmiştir. Menzil Umum Müfettişliğinin Harbiye Nezareti ve diğer daireler ile görüşebilmesi için Başkomutanlık Vekâleti bir emir yayımlamıştır.¹³²⁵ Buna göre;

1. Menzil Umum Müfettişliğinden General Ulrich Back Paşa¹³²⁶ ile telefonla görüşmek isteyenler, Menzil Umum Müfettişliği Harbiye Dairesindeki

¹³²³ Bezaz, a.g.e., s. 138-140

¹³²⁴ Bezaz, a.g.e., s.66-67

¹³²⁵ ATASE Arşivi BDH: Kls. 1132, Dos.41, Fih.8

¹³²⁶ Tümgeneral Back Osmanlı Ordusu'nda Menzil Umum Müfettişi olarak görev yapmıştır. Ancak bu Alman general menzil Müfettişliği görevinden daha çok Alman birliklerinin iâşe ve ibatelerinin temini için çalışmıştır. Bkz: <http://forum.axishistory.com/viewtopic.php?f=80&t=107127&start=0#p946738>; 13.09.2015

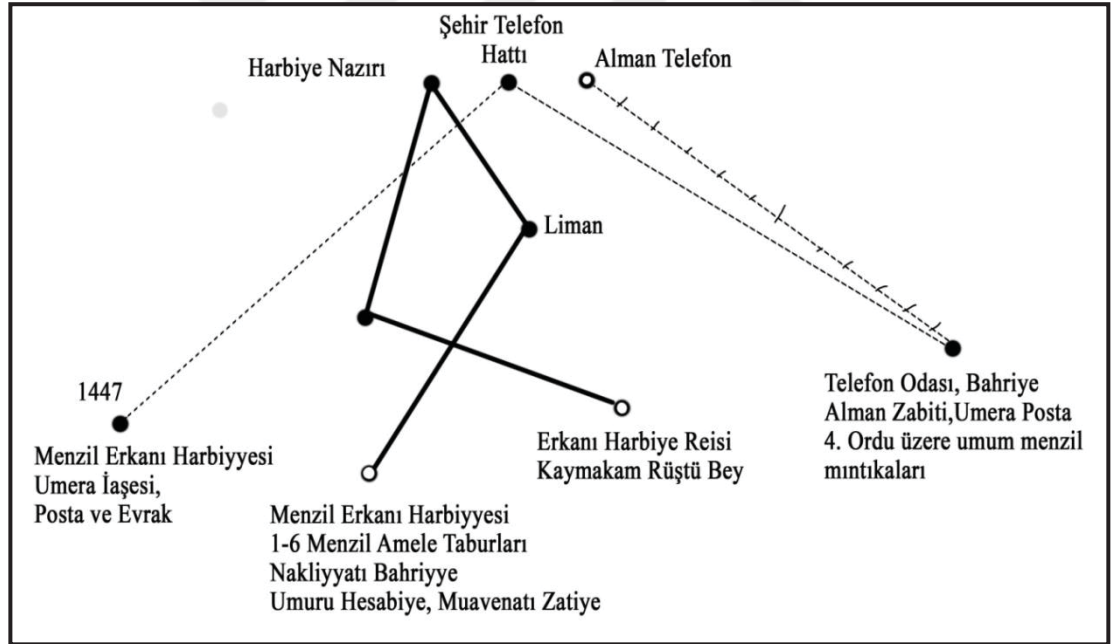
Alman telefon merkezine bağı Alman telefonu ile ya da “Beyoğlu 24631” numaralı telefondan bağlanabilirler.

2. Menzil Müfettişi Umumiliği Erkan-ı Harbiye Reisi Rüştü Bey’le muhabere edecek olanlar, önce “Harbiye” oradan “Tophane” merkezlerini ve oradan “Beyoğlu 1442” numaralı şehir telefonunu kullanmaları gerekmektedir.

3. 1., 2., 3., 4., 5., 6., Menzil Amele taburları Menzil Umum Müfettişliği Erkan-ı Harbiyesi ile görüşmek için liman merkezlerinden Harbiye Liman Dairesi’ni arayacaklardır.

4. Esir, iaşe, posta ve evrak muamelatı için ya Tophane’deki Harbiye merkezine ve buradan da (Menzil Müfettişliği Umumisi Erkanı Harbiyesi’ne) veya şehir telefonu için (Beyoğlu 1447) numarası istenecektir.

5. Konu ile ilgili ayrıca kroki halinde Çevirim Şeması yayımlanmıştır. Yayımlanan Çevirim Şeması aşağıdadır.¹³²⁷

Şekil 10: Şehir ve Alman Telefon Hatları ile Harbiye Nezareti ve IV. Ordu Menzilleri, Menzile Bağlı Amele Taburları Arasındaki Telefon Çevirim Şeması

4.3.4. I. Dünya Savaşı’nda Posta ve Telgraf Hizmetleri

Osmanlı Devleti I.Dünya Harbine girdiğinde IV.Ordu’nun konuşlandığı Suriye ve Filistin bölgesinde her türlü haberleşme faaliyetleri, 1911 yılından itibaren

¹³²⁷ ATASE Arşivi, BDH: Kls.1132, Dos.41, Fih.8-1

Maliye Bakanlığı bünyesindeki Posta, Telgraf ve Telefon Umum Müdürlüğünü sorumluluğunda yürütülmekteydi. 1870 yılından itibaren Konya, Adana, Halep ve Şam gibi büyük yerlerde posta teşkilatı tamamlanmış; Beyrut merkezli Şam, Halep ve Ariş telgraf hatlarıyla İstanbul ve Mısır ile telgraf bağlantıları sağlanmıştı. Başkomutanlık Vekâlet-i Celilesi seferberliğin ilanı ile birlikte 07 Ağustos 1914 tarihinde çıkardığı resmi tebligatla, mektup, telgraf, gazete, dergi, paket, sinema ve tiyatro eserleri ile her türlü yazılı yazışmaya sansür getirirken¹³²⁸, 1 Ekim 1914 tarihinde çıkarılan “İmtiyaz-ı Ecnebiyyenin Lağvı” kanunu ile yabancı posta örgütlerini kapatmıştır. Sansür gereği yurt içindeki bütün postalar posta merkezlerdeki komisyonlarca incelenerek gönderilirken, yurt dışına gidecek sivil haberleşme ve kıymetli evrak için sadece İstanbul, Beyrut¹³²⁹ ve Bağdat’ta kurulan üç adet sansür merkezinde incelenmiştir. Konulan bu sansüre sadece diplomatik haberleşme istisna konulmuştur. Dost, tarafsız ve İttifak Devletleri’nin temsilcilikleri kendi bankaları ve temsilcilikleri aracılığıyla sansürsüz haberleşme yapabilmıştır. Sansür, Mondros Mütarekesini müteakip 14 Kasım 1918 tarihinde kaldırılarak postalar yeniden kapalı zarf içersinde gönderilmeye başlanmıştır.¹³³⁰

Askerin moral ve motivasyonuna olumlu katkılar sağlayan posta, telefon ve telgraf hizmetleri, I.Dünya Harbi’nde Osmanlı Ordusunda Menzil Umum Müfettişliğinin sorumluluğunda yürütülmüştür. Menzil Hidematı Nizamnamesine göre, Menzil Umum Müfettişinin görevlerinden bir tanesi ;

“Kaffe-i vesaitten istifade ile seyyar ordu ile dahili memleketin arasında ve menzil muntıkası dahilinde emr-i muhaberenin temini. (telgraf, telsiz telgraf, telefon, posta, otomobil, velosipet, güvercin, ...İla ahirihi)”¹³³¹ ve “Trenlerin askeri sevkıyat cetvel hatlarına tevfikan hareketlerinin temini ve hususi posta paketleri nakliyatının men’i veya tahdidi.”¹³³² Olarak açıklanmıştır.

¹³²⁸ Turgut, **I.Dünya Savaşı’nda Osmanlı Posta Sansürü**, Türk Filateli Akademisi, 16 Temmuz 2014 (Sansür)

¹³²⁹ Beyrut , zengin etnik ve dini yapısının getirdiği yüksek okuryazarlık oranından dolayı İstanbul’dan sonra en fazla sansür damgasına rastlanan bir yer olmuştur. Bu nedenle Osmanlı Devleti içerisinde yurt dışına giden evraklar için kurulan 3 sansür merkezinin biri IV. Ordu Komutanlığı’nın sorumluluk sahasında bulunan bu şehirdir.

¹³³⁰ Turgut, **Sansür**, Türk Filateli Akademisi, 16.07.2014

¹³³¹ **Menzil Hidematı Nizamnamesi**, s.7; md.10-2

¹³³² **Menzil Hidematı Nizamnamesi**, s.10; md.10-12

Bu görevin Nizamname hükümlerine göre, zamanında ve aksatılmadan yürütülmesi için Menzil Umum Müfettişliği Karargâhında, posta ve telgraf hizmetlerinden sorumlu telgraf ve posta müdürlükleri bulunmaktadır.¹³³³ Bu müdürlüklerin görevleri ve savaş sırasında icra ettikleri faaliyetler şunlardır.

4.3.4.1. Telgraf Genel Müdürlüğü:

Menzil Umum Müfettişliği Telgraf Genel Müdürlüğünde Telgraf hizmetlerinin yürütülmesinden Telgraf Genel Müdürü sorumludur. Telgraf Genel Müdürü, karargâhtaki telgraf müfrezesi ile menzil telgraf müdürünün doğrudan doğruya amiridir. Ordu, kolordu ve fırkalardaki telgraf müfrezelerine ise teknik konularda müdahale edebilir, diğer hususlarda ise kıta komutanları vasıtasıyla müdahale edebilir.¹³³⁴ Telgraf Genel Müdürünün vazifeleri şunlardır.¹³³⁵

1. Ordu Menzil Müfettişinin emrinde görev yapan Telgraf Müdürü harekât alanında yeteri kadar telgraf ve telefon sistemini tanzim ve idare eder. Ordu harekât alanındaki telgraf ve telefon sistemini kurarken Ordu Karargâhı ile birlikte hareket eder, gerektiğinde emir verir. Ordunun ilerlemesiyle menzil mıntıkası dâhilinde sahra telefon ve hatlarını yeniler.

2. Tesis edilen sahra telefon hatlarının birbirleriyle ve hükümete ait telefon hatlarıyla sürekli olarak irtibatta olmasını sağlar. Bu görevin yerine getirilmesi için gerekli olan personel ve malzemeyi gerekli olan yerlere zamanında sevk eder. İhtiyaç duyulursa Posta Nezaretine müracaat edebilir.

3. Menzil telgraf müdürlüklerinin sorumluluk alanlarını belirler. Bu hudutlar dahilinde vazifelerini yerine getirebilmeleri için gerekli talimatları verir.

4. Harekât alanında bulunan telgraf müfrezeleri menzil telgraf müdürlüklerinden alacağı bilgiye göre mevcut telgraf hatlarını gösteren bir kroki hazırlar.

5. Telgraf Genel Müdürü, Posta Nezaretiyle daima irtibatta bulunarak memur ve malzeme ol ihtiyacını doğrudan doğruya bu Nezaretten talep eder.

¹³³³ Menzil Hidematı Nizamnamesi, s.6.; md.8

¹³³⁴ Menzil Hidematı Nizamnamesi, s16,17; md.20

¹³³⁵ Menzil Hidematı Nizamnamesi, s19-18; md.20,21,22

6. Telgraf Genel Müdürü atanıncaya kadar bu hizmetler kıtaat-ı fenniye ve mevaki-i müstahkeme tarafından yerine getirilir.

Menzil Umum Müfettişliği Karargahındaki Telgraf Müdüründen başka, Ordu harekât bölgesinde menzil faaliyetleri kapsamında icra edilen telgraf hizmetlerinin tanziminden sorumlu Ordu Menzil Telgraf Müdürlüğü bulunmaktadır. Bu Müdürlük, Ordu Menzil Müfettişi ile Telgraf Genel Müdürü'nden alacağı talimat ve emirlere göre menzil mıntıkası dahilinde telgraf hizmetlerini tanzim ve idare eder. Ordunun ilerlemesi ile menzil mıntıkları dahiline giren seyyar ordu telgraf istasyonunun personel ve malzemelerini süratle intikal ettirerek yeniden telgraf hatlarını tesis etmekten sorumludur.¹³³⁶

Osmanlı Ordusu telgraf faaliyetlerinin aksatılmadan yürütülmesi için 1914 yılında 35, 1915 yılında 3, 1916 yılında 4, 1917 yılında 29 ve 1918 yılında ise sadece 38 kişi görev yapmıştır.¹³³⁷

4.3.4.2. IV. Ordu Bölgesindeki Telgraf Hatları

Osmanlı Devleti'nde bütün telgraf hatları ticari ve askeri amaçlı olarak döşenirken, Suriye şehirlerinin ve halkının telgrafla tanışması bölgedeki etnik, dini ve siyasi sebeplerden dolayı olmuştur. 600.000 nüfusa sahip Lübnan eyaletinde, çoğunlukla Fransız kontrolünde Hristiyan Maruniler ile İngiliz korumasındaki Müslüman Dürziler¹³³⁸ arasında meydana gelen çatışmaların uluslararası bir boyut kazanmasıyla bölgeye gönderilen Hariciye Nazırı Mehmet Fuat Paşa'nın isteği doğrultusunda ilk telgraf hattı Beyrut-Şam arasında 1861 yılında çekilmiştir. Yerel yönetim açısından büyük faydalar sağlayan bu hattın İstanbul'la haberleşebilmesi için, kullanımda olan Londra-Bombay hattının Anadolu'dan geçen kısmına bağlanması gerekmiştir. Bu nedenle 14 Ocak 1863 tarihinde Beyrut'tan başlamak üzere Trablusşam ve Lazkiye üzerinden Halep'e kadar sahil yolundan ayrı ikinci bir daha çekilmiştir.

¹³³⁶ **Menzil Hidematı Nizamnamesi**", Matbaayı Askeriye, İstanbul, 1327, s.39-40; md.37-9

¹³³⁷ İd. ve Loj. Faal., Ek-11 "1914 Yılında Orduda Subay ve Askeri Memur Durumu", s.966

¹³³⁸ Aarensohn, **a.g.e.**, s.73

Osmanlı Devleti tarafından hattın açılmasına büyük önem verildiği için talep edilen malzemeler Avrupa'ya sipariş verilerek Beyrut limanına getirilmiştir. Diğer taraftan da Diyarbakır'dan başlayarak Siverek ve Birecik üzerinden çekilen hat Halep'e ulaşmış ve Beyrut'tan gelen hatla birleştirilmiştir. Böylece Şam'dan başlayıp Beyrut'a ve oradan da Trablusşam ve Lazkiye yoluyla Halep'e ulaşan telgraf hattı burada Diyarbakır'dan gelen Üsküdar-Bağdat hattıyla birleşmiş ve bütün bu şehirleri İstanbul'a, hatta oradan da Edirne-Şumnu hattıyla Avrupa telgraf hatlarına birleşmiştir.¹³³⁹

Bunun haricinde, Osmanlı Devleti Suriye ile telgraf iletişimini sağlamayı müteakip Mısır ile de telgraf iletişimi sağlamayı istemiştir. Bunun için Osmanlı Devleti'nin son telgraf bağlantısı olan Beyrut ile Mısır'ın telgraf hattının sonucu olan Ariş¹³⁴⁰ arasında 1 Eylül 1864 tarihinde bir hat çekilmiştir. Bu hattın çekilmesiyle de Mısır'da dolaylı olarak Londra-Bombay hattına bağlanmıştır.¹³⁴¹

Mirliva Sedat Filistin'e Veda isimli eserinde, *“Çölde muhabere uçak ve telsizlerle, bunların bulunmadığı zamanlar helyoğraflar ve hecinsüvar postaları ile yapılmalı, telgraf ve telefon hatları yürüyüşlerle birlikte tesis olunmalıdır.”*¹³⁴² tespitinde bulunmuştur. Gerçekten de I.Kanal harekatı öncesi 20 Ocak 1915 tarihinde, son telgraf noktası olan İbin kasabasından sonraki muhaberelede atlı muhabere vasıtalarının kullanılması planlanmıştır.¹³⁴³

Ancak, I.Dünya Savaşı başlangıcında IV.Ordu bölgesinde I.Kanal Harekâtının icra edildiği Birüs'sebi'den Kanal'a kadar olan bölgede Ordu menziline posta telefon ve telgraf hizmetleri tam olarak tesis edilememiştir. Harekât alanında muhabere hizmetlerinin eksikliğinin hissedilmesinin yanında, geri bölgede de harekât alanından tam, zamanında ve doğru bilgilerin alınamayışının da sıkıntısını yaşamıştır. 15 Ocak 1915 tarihinde I.Kanal Seferi için Birüs'sebi'den Kanal'a intikal eden Karargah ve birlikler tam bir ay sonra 14'ü sb., 178'i er olmak üzere 192 şehit,

¹³³⁹ Akbulut, **a.g.m.**, s.4-9

¹³⁴⁰ Osmanlı ile Mısır sınırının Mısır tarafında kalan El-Ariş kasabası, Osmanlı Devleti'nin I.Dünya Savaşı'na girmesiyle birlikte Türkler tarafından yeniden işgal edilir.; Üzen, **a.g.e.**, s.78

¹³⁴¹ Akbulut, **a.g.m.**, s.9

¹³⁴² Mirliva Sedat, **a.g.e.**, s.105-111

¹³⁴³ Ünalp, **a.g.e.**, s.78

15'i sb., 366'sı er olmak üzere 381 yaralı ve yine 15'i sb., 712'si er olmak üzere toplam 1300 şehit, yaralı ve kayıp vererek Birüs'sebi'ye dönmüşlerdir. Harekât alanında muhabere sistemlerinin bulunmayışından dolayı, IV. Ordu karargâhının bulunduğu Kudüs'ten kulaktan dolma haberler, doğru olmayan bilgiler İstanbul'a ve Başkomutanlık Vekâleti'ne iletilmiştir.¹³⁴⁴

Ancak daha sonraları I.Dünya Savaşında Osmanlı Ordusu telgrafı tam anlamıyla kullanmıştır. Bu hizmet Milli Mücadele döneminde de devam etmiştir.¹³⁴⁵ Özellikle yurtiçinden harekât alanına doğru yapılan personel ve malzeme ikmali ve harekât alanından yurtiçine doğru yapılan her türlü tahliyenin aksatılmadan gerçekleştirilmesinden sorumlu Menzil Müfettişliği bünyesindeki Menzil Bölge, Hat, Nokta ve istasyon komutanlıkları telgraf hatlarını sıklıkla kullanmışlardır. Telgraf sistemindeki aksama intikal halindeki personelin bir sonraki istasyonda iâşe ve ibatesinde sorunlara sebep olmuştur. Örneğin, Osmanlı Devleti henüz harbe girmedigi 07 Eylül 1914 tarihinde, Bağdat hattında hareket eden trenin Telafer istasyonundan hareketi, telgraf hattında meydana gelen arıza telgraf malzemesinin eksikliğinden dolayı giderilememiş, bir sonraki istasyona trenin hareket saati ve personel miktarı hakkında bilgi verilememiş; sonuçta personelin bir sonraki istasyonda iâşesi yemek hazırlanamadığı için mümkün olamamıştır.¹³⁴⁶

4.3.4.3. Posta Genel Müdürlüğü

Telefonun ordu karargahlarında bile bulunmadığı, telgrafın ise sadece askeri birlikler ve Devlet kurumları arasında resmi haberleşmede kullanıldığı I.Dünya Savaşı yıllarında, sadece posta hizmetleri cephedeki asker için ailesi ve yakın çevresiyle irtibatını sağlayan araç olmuştur. Düzgün çalışan bir posta sistemi askerin moral ve motivasyonunu yükseltecek tek kaynaktır. Menzil Umum Müfettişliği bünyesindeki Posta Genel Müdürlüğünde Posta hizmetlerinin yürütülmesinden Posta Genel Müdürü sorumludur. Posta Genel Müdürünün vazifeleri şunlardır¹³⁴⁷;

¹³⁴⁴ Cemal Paşa, **a.g.e.**, s.186

¹³⁴⁵ Roderic H.Davison;, "Osmanlı İmparatorluğuna Elektrikli Telgrafın Girişi", Çev.:Yrd. Doç.Dr. Durdu Mehmet Burak, **University Of Texas Press**, 1990, s.386

¹³⁴⁶ ATASE Arşivi, BDH: Kls. 669, Dos.305, Fih.1-5

¹³⁴⁷ **Menzil Hidematı Nizamnamesi**, Matbaayı Askeriye, İstanbul, 1327, s.19; md.24

1. Menzil Umum Müfettişliği Posta Müdürlüğü, harekât alanında yeterli posta hizmetlerini tanzim eder. Sahra posta merkezlerindeki hizmetlerin aksatılmadan yürütülmesinden sorumludur.

2. Menzil Umum Müfettişliği Posta Müdürü, Ordu Posta Müdürlükleri ile harekât alanındaki bütün posta merkezlerinin amiridir. Aynı zamanda karargahı umumideki bulunan posta şubesinin tanzim ve idaresinden sorumludur. Posta Genel Müdürlüğünde, posta hizmetlerinin aksatılmadan yürütülebilmesi için müdürlük mahiyetinde danışılmak maksadıyla posta müfettişleri bulunur. Posta Genel Müdürünün bulunmadığı durumlarda en kıdemli müfettiş Vekâlet eder.

3. Harekât alanında bulunan sahra posta merkezlerinin işletilmesi ve postaların ulaştırılmasında Posta Nezaretinin emirlerini uygular.

Ordu Menzil Müfettişliği karargahının 10.şubesi olarak görev yapan¹³⁴⁸ Ordu Menzil Posta Müdürlüğü ise, Posta Genel Müdürü ile Ordu menzil müfettişliğinden aldığı talimata göre posta hizmetlerini yerine getirir. Bu hizmetlerin yürütülmesinde Posta Nezareti Nizamnamesi esas alınmıştır.¹³⁴⁹

Her ne kadar Menzil Hizmetleri Nizamnamesi Balkan Savaşları'nda uygulanmaya çalışılmışsa da bu savaşa ait sağlıklı çalışan bir posta sisteminin varlığından söz edilemez. Osmanlı Ordusu'nda Posta hizmetleri sistemi ilk defa I.Dünya Savaşı'nda uygulanmıştır. Bu savaşta posta sistemi, menzil bölgesindeki askeri postaların, hizmete veren 1585 adet sivil postanelere entegrasyonu şeklinde gerçekleşmiştir.¹³⁵⁰

Menzil bölgesindeki askeri posta hizmetleri, ordu komutanlıklarından itibaren başlamıştır. Posta hizmetlerinin işletilebilmesi maksadıyla Ordu ve kolordularda birer sahra postanesi kurulmuştur. Ordu komutanları ordu sahra postanesini, ya menzilde ya da menzilden ayrı bir yerde kurmuşlardır.¹³⁵¹

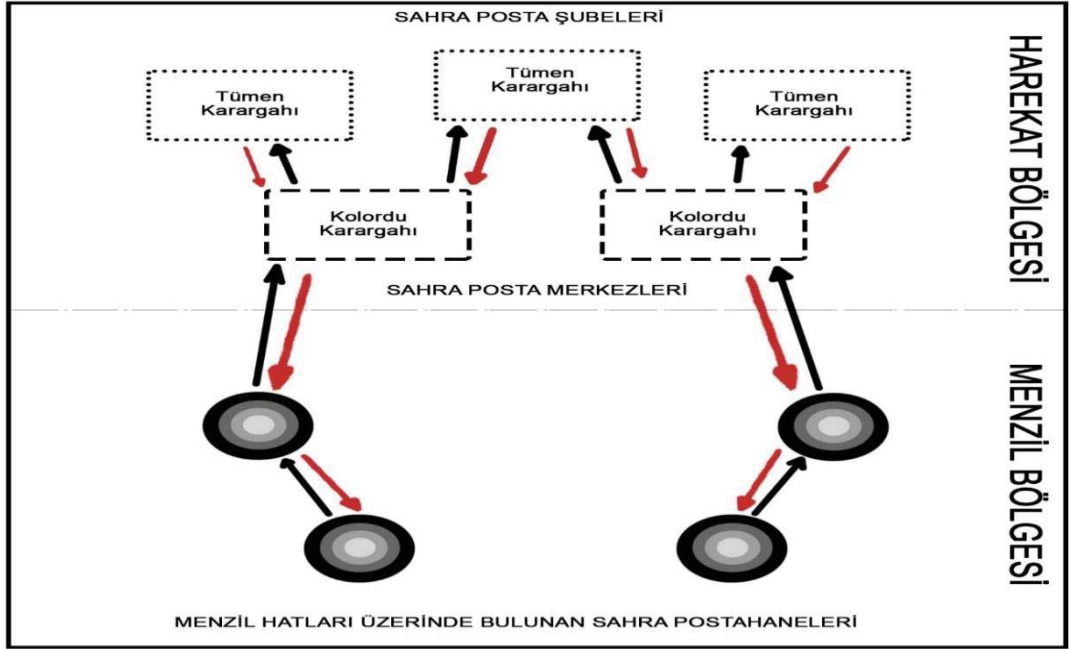
¹³⁴⁸ Genelkurmay Başkanlığı, “ TSK Tarihi, C.III,Ks.VI (1908-1920)”, Ankara, Gnkur Basımevi, 1971, s.458-461

¹³⁴⁹ **Menzil Hidematı Nizamnamesi**, Matbaayı Askeriye, İstanbul, 1327, s.39; .md.37-8

¹³⁵⁰ Turgut, **İşleyiş**.

¹³⁵¹ Posta hizmetleri Harekât alanındaki tüm personelin moral ve motivasyonunu artırıcı bir faaliyet olduğu için, Menzil bölgesinde kurulan sahra postaneleri şehit toplama noktaları ile hasta ve yaralı tedavi merkezlerinin tersine, personelin rahatlıkla ulaşabileceği, ana ikmal yollarına, menzil noktalarına ya da demiryolu hatlarına yakın yerlerde kurulması daha uygun görülmektedir.

Tümenlerde ise sahra postanesi yerine posta memuru bulundurulmuştur. Bu memur yanında bulundurduğu bir posta çantasıyla posta görevi yapmış, postanın taşınması için emrine bir posta arabası verilmiştir.¹³⁵² Harekât alanında posta hizmetlerini sağlayan posta arabalarına vagonlarda olduğu gibi zaman zaman subaylar tarafından el konularak amacı dışında kullanılmış, şahsi eşyalarının taşıtırılmışlardır. Artan şikayetler üzerine bu kanunsuzluğu yapanların şiddetle cezalandırılmaları gündeme gelmiştir.¹³⁵³ Menzil bölgesindeki posta hizmetlerinin İşleyişine ait tablo aşağıdadır.¹³⁵⁴

Şekil 5: Menzil Bölgesinde Posta Hizmetlerinin İşleyiş Şeması

Postaların yurtiçinden gelişinde ise, evraklar orduya ve menzile ait bir çanta içerisinde ordu postanesine getirilmiş, buradan kolordular ve birliklere ayrılmıştır. Kolordular ve diğer birlikler kendilerine ait olan resmi ya da gayri resmi her türlü evrak ve kolileri Ordu sahra postanesinden kendilerine ait araçlarla teslim

¹³⁵² Genelkurmay Başkanlığı, "TSK Tarihi, s.458-460

¹³⁵³ Avcı, a.g.e., s.132

¹³⁵⁴ Çeloğlu, a.g.t., s.230

almışlardır. Ordu karargâhı ve bağlı birlikleri posta hizmetlerini tümen tarzında bir teşkilatlanma ile yerine getirilmiştir.¹³⁵⁵

IV.Ordu Komutanlığı posta ve telgraf hizmetlerinin yerine getirilmesinde bulunduğu coğrafi konumun ve etnik yapının olumsuzluklarını yaşamıştır. Posta ve Telgraf İdaresi tarafından işletilen posta arabaları ve ticaret yapan sivil firma araçlarının güvenliği jandarmalar tarafından sağlanmıştır. Ancak maaşlarını alamayan jandarmalar firar ederek çoğunlukla eşkıyaya katıldıklarından posta araçların güvenliğinin sağlanmasında zaman zaman problemler yaşanmıştır. Hecinsuvar Araplar vagonlara, raylara ve telgraf direklerine zarar verdikleri gibi, Jandarmasız seyahat etmek zorunda kalan posta arabalarına da saldırmış; hurç ve çantaları keserek içerisindeki paraları ve değerli eşyaları alıp kaçmışlardır. Aynı şekilde gayr-i Müslim müteahhitler yollarda yaşanan asayiş olaylarından mütevellit taahhütlerini yerine getirmekte zorlanmışlardır.¹³⁵⁶

Ordu Menzil Müfettişlikleri bünyesindeki sahra postaneleri, yine Ordu Menzil Müfettişlikleri bünyesindeki Sahra Posta Bölükleri tarafından açılıp işletilmişlerdir. Bu bölükler gelen postayı bağlı birliklerine dağıttıkları gibi aynı şekilde ordu sahra postanesinde toplanan postaları sivil sisteme aktarmışlardır.¹³⁵⁷ Askeri birlikler arasındaki yazışmalar telgrafhane ve postanelerden yapıldığı için bu bölüklere okuma yazama bilen askerler seçilmiştir. Seçilen personel İstanbul'daki Yıldız Talimhanesinde konuşlu I.Kolordu Telgraf Bölüğünde yaklaşık 6 aylık kursu müteakip Ordu telgraf bölüklerine sevk edilmişlerdir.¹³⁵⁸ Birliklerine sevk edilen personele, Menzil bünyesindeki Posta ve telgraf müdürlüklerince, ketum olmaları, namus ve haysiyet sahibi olmaları, aksi halde cezasının idam olduğunu sık sık vurgulanmıştır. Ayrıca ordu birlikleri arasındaki yapılan telefon görüşmelerinde de istihbari açıdan görüşme kuralları belirlenmiş, gizliliğe önem verilmiştir.¹³⁵⁹ I.Dünya Savaşında 1914 yılında 275, 1915 yılında 411, 1916 yılında 590, 1917

¹³⁵⁵ Karatamu, a.g.e., s.458-460

¹³⁵⁶ Avcı, a.g.e., s.189-190

¹³⁵⁷ Turgut, İşleyiş.

¹³⁵⁸ Hüseyin Fehmi Güneşol, **Çanakkale'den Bağdat'a Esaretten Kurtuluş Savaşı'na Cephe'de Sekiz Yıl Sekiz Ay**, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul, Ekim 2014, s.3

¹³⁵⁹ Avcı, a.g.e., s.132

yılında 733 ve 1918 yılında 868 personel “Posta ve Ulaştırma Memuru” olarak görev yapmıştır.¹³⁶⁰

Tümenden Karargah-ı Umumi'ye kadar kurulan posta sisteminin tersi de işletilmiştir. Karargah-ı Umumi'den IV. Ordu bölgesine Menzil Teşkilatı içerisinde askeri posta sistemi işletilmiştir. Bu kapsamda, Haydarpaşa tren istasyonundan hareket edip Anadolu Demiryolu hattı kullanılarak 18 Şubat 1918–14 Haziran 1918 tarihleri arası IV. Ordu bölgesindeki Halep şehrine sevk edilen Postalara ait çizelge aşağıdadır.

Tablo 57: 18 Şubat 1918–14 Haziran 1918 tarihleri arası Halep şehrine sevk edilen Posta listesi

Haydarpaşa'dan kalkıp Toros hattı üzerinden IV. Ordu'ya hareket eden trenlerin kalkış tarihlerine göre taşıdıkları Posta malzemeleri listesi (18.02.1918 - 14.06.1918)							
Hareket Tarihi	Vagon Nu.	Gönderen Makam	Malzemenin Cinsi	Kilogram	Gideceği Makam	Gideceği Yer	Toros Nu.
20.02.1918 ¹³⁶¹	9	Heyeti İslâhiye	Yıldırım Postası	3.000	Yıldırım	Halep	4033
27.02.1918 ¹³⁶²	5	Menzil Müfettiş-i Umumiliği	Türk Postası	6.300	4. Ordu	Halep	4091
07.03.1918 ¹³⁶³	5	Menzil Müfettiş-i Umumiliği	Türk Postası	20.000	4. Ordu	Halep	4069
11.03.1918 ¹³⁶⁴	4	Yıldırım Karargâhı	Posta	3.000	Yıldırım	Halep	4159
11.03.1918 ¹³⁶⁵	10	Menzil Müfettiş-i Umumiliği	Posta	10.000	4.Ordu	Halep	4172
01.04.1918 ¹³⁶⁶	6	Yıldırım Karargâhı	Posta	3.000	Yıldırım	Halep	4568
04.04.1918 ¹³⁶⁷	6	Posta...	Posta...	26.000	Postahane	Halep	4625
			Toplam	71.300			

O dönemde askerler arasında okur-yazarlık oranının düşüklüğü dikkate alındığında, gönderilen postaların çoğunun subaylara ait olduğu söylenebilir. Subaylar da zaman zaman bu zincire uymayarak imkan dahilinde en yakın sivil postaneleri kullanmışlardır. Subayların sivil postane kullanmalarında 1840'dan beri

¹³⁶⁰ İd. ve Loj. Faal., Ek-11 “1914 Yılında Orduda Subay ve Askeri Memur Durumu”, s.966

¹³⁶¹ ATASE Arşivi, BDH: Kls.618, Dos. 159, Fih.1-8

¹³⁶² ATASE Arşivi, BDH: Kls.618, Dos. 159, Fih.1-23

¹³⁶³ ATASE Arşivi, BDH: Kls.618, Dos. 159, Fih.1-45

¹³⁶⁴ ATASE Arşivi, BDH: Kls.618, Dos. 159, Fih.1-51

¹³⁶⁵ ATASE Arşivi, BDH: Kls.618, Dos. 159, Fih.1-53

¹³⁶⁶ ATASE Arşivi, BDH: Kls.618, Dos. 159, Fih.1-99

¹³⁶⁷ ATASE Arşivi, BDH: Kls.618, Dos. 159, Fih.1-109

yürürlükte bulunan I.Posta Nizamnamesine göre erlerin aksine posta ücreti ödemeleri, postalarını daha kısa sürede ve postalarını sansüre tabi tutulmadan göndermek istemelerinden kaynaklanmaktadır.¹³⁶⁸ Seferberlik Döneminde 07 Ağustos 1914 tarihinde uygulanmaya başlayan sansür, ve akabinde yayımlanan 61 maddelik “Sansür Talimnamesi” gereği, subay ve erlere ait mektuplar sivil halkın mektuplarıyla beraber açık zarfta gönderilmiştir. Bu kural halkın ordu mensuplarına gönderecekleri mektuplar için de geçerli olmuştur. Askerlerin sahra postası kanalıyla gönderdiği yazışmalar ait oldukları birliklerin yetkililerince sansür edilmiştir. Oluşturulan sansür kurullarının kadrolarında yabancı dil bilen subay ve astsubaylar, bunlar bulunamıyorsa devlet memurları yer almıştır. Sansür kurullarına alınacak üyelerin Arapça, Rumca, İbranice, Ermenice ve Fransızca dillerinden birini bilmesi tercih edilmiştir.¹³⁶⁹

Osmanlı Ordusu’nda görev yapan Alman ve Avusturya-Macaristan orduları posta hizmetlerini kurdukları kendilerine ait menzil teşkilatı bünyesindeki sahra postaları vasıtasıyla yürütmüşlerdir. Ancak uygulamada onların Osmanlı Ordusuna ait posta sistemini kullandıkları gibi tersi durumlarda gerçekleşmiştir.¹³⁷⁰ Osmanlı Ordusunda Posta hizmetleri 30 Ekim 1918 tarihinde imzalanan Mondros Mütarekesine kadar devam etmiştir. Orduların terhis edilmesiyle sahra postaneleri de işlevini yitirmiştir. Filistin’deki en son Türk postası Nablus’un düştüğü 19 Eylül 1918 tarihli damgayı taşımaktadır. Anadolu’daki birliklerde bu tarih 29 Ekim 1918 olarak tespit edilmiştir.¹³⁷¹

4.3.5 Menzil Umum Müfettişliğince IV.Ordu Bölgesine Gönderilen Muhabere Malzemeleri

IV.Ordu bölgesinde posta, telefon ve telgraf hizmetlerini sağlayan malzeme ve tesislerin sürekli faal halde bulundurulması gerekmektedir. Bu tür teknik malzemelerin IV.Ordu bölgesinden tedarik edilmesi mümkün olmamıştır. Dolayısıyla onarımı mümkün olmayan malzemelerin yerine yenileri ya da açılacak

¹³⁶⁸ Turgut, **İşleyiş**.

¹³⁶⁹ A.y.

¹³⁷⁰ A.y.

¹³⁷¹ A.y.

yeni hatlar için ihtiyaç duyulan ilave malzemeler Menzil Umum Müfettişliğince gönderilmiştir. Menzil Umum Müfettişliğince Haydarpaşa tren istasyonundan hareket edip Anadolu Demiryolu hattı kullanılarak 21 Ocak 1918-07 Haziran 1918 tarihleri arası IV. Ordu'nun muhtelif bölgelerine sevk edilen Muhabere malzemelerine ait oluşturulan izelgeler EK-29 olarak verilmiştir. izelgeler incelendiğinde;

1. IV.Ordu bölgesinde mahalli imkanlar ile tedariki mümkün olmayan muhabere malzemelerinin Harbin sonlarına doğru dahi yurtiçi menzil bölgesinden gönderilmeye devam ettiği,

2. Merkezden tedarik edilerek sevk edilen diğer malzemelerde olduğu gibi haberleşme vasıtalarında da malzemenin cinsinin “telefon malzemesi”, “telgraf malzemesi” ya da “telefon eşyası” gibi genel olarak yazıldığı için sevk edilen malzemelerin cinsleri hakkında sağlıklı bir değerlendirme yapılamadığı,

3. Harekât alanında telefon ve diğer haberleşme vasıtalarına göre daha sıklıkla kullanılan telgraf malzemelerinin daha fazla oran ve miktarda sevk edildiği,

4. Aynı demiryolu hattını kullanan diğer orduların muhabere malzemesi ihtiyaçlarının da gönderildiği,

5. Bölgede görev yapan Avusturya ve Macaristan birliklerine ait muhabere malzemelerinin sevkinde de Osmanlı Ordusu Menzil hatlarının kullanıldığı tespit edilmiştir.

SONUÇ

Harekât, derin, yakın ve geri olmak üzere üç ayrı bölgede icra edilir. Geri Bölge, harekâtı icra eden birliklerin ihtiyat kuvvetleri gibi muharip; istihkâm ve muhabere unsurları gibi muharebe hizmet ile lojistik hizmetleri yürüten muharebe hizmet destek birliklerinin konuşlandığı ve faaliyetlerini yürüttüğü karmaşık bir alandır. Bu alan, desteklenen kuvvetin büyüklüğüne, arazi ve iklim şartlarına, harekâtın nevi ile düşman imkân ve kabiliyetlerine göre yurt içi bölgesine kadar uzanabilmektedir.

Geri bölgede faaliyet gösteren lojistik unsurların temel görevi desteklediği birliklere ikmal ve tahliye; menzil hizmeti sağlamaktır. Bakım, ulaştırma ve sıhhiye hizmetleri gibi lojistiğin bir alt birimi olan İkmal, birlikler tarafından istenilen her sınıf harp maddesinin istenilen yer, zaman, miktar ve kalitede temini ve ulaştırılması; tahliye ise muharebe sahasında harekâtın hızını etkileyebilecek yaralı ve hasta personel ile arızalı ve yeniden değerlendirilebilecek malzemelerin geriye doğru sevkidir.

Osmanlı Devleti'nin beylik döneminde sınır Devletleri ile yaptığı savaşlar, kısa süreli ve sınır boyları gibi dar bir alanda cereyan ettiğinden harbe hazırlıkları da kısa zamanda yapılabilmiştir. Klasik döneminde ise, sayıları yüzbinleri bulan ordunun malzeme tedariki, depolanması, sevki ve tüketilmesi süreçlerini kapsayan sefer organizasyonu detaylı bir planlama ve uzunca bir hazırlık sürecini gerektirmiştir. Padişahın sefer iradesi ile başlayan süreçte, ordu profesyonel kısmıyla tüm hazırlıklarını merkezde tamamlayarak kendisine has ritüellerle, ulaştırma hatları üzerinde tımarlı sipahilerin dâhil olmasıyla çoğalarak ve askeri menziller vasıtasıyla sıçrayarak sefere çıkmıştır. Bu anlamda askeri menziller, personel ve hayvanların ikmal ve bakım ihtiyaçlarının karşılandığı, konakladıkları ve zahirelerinin depolandığı düz, geniş ve suyu bol alanlardır; ordugahlardır.

Çağdaşlarının çok ötesinde olan bu organizasyon ve askeri menziller, XVIII yüzyılın başlarından itibaren mevcut işlev ve fonksiyonlarını yitirmiştir. Bunda genelde ulaştırma sistemlerindeki gelişen teknolojilerin askeri amaçlı kullanılması, silah sistemlerinde sanayileşmeye dayalı seri üretimin artması, özelde ise Osmanlı Devleti'nin barışta ve savaşta farklı ikmal sistemine sahip olması ve giderek karmaşık bir hal alan lojistik sistem için gerekli personelin yetiştirilememesi etkilidir. Osmanlı Ordusu, Yeniçeri Ocağının kaldırılmasından itibaren Balkan harplerine kadar geçen yaklaşık yüzyıllık süreçte yeni teşkil ettiği askeri eğitim kurumları ve kıtaları ile sürekli yenileşme çabası içerisinde bulunmuşken, geri bölgede lojistik hizmetlerin yürütüldüğü menzil sisteminde herhangi bir yenilik yapma gereği duymamış; o dönem yapılan savaşlarda ikmal ve iâşe hizmetleri merkezden gönderilen emirlerle yürütmeye çalışmıştır. Osmanlı Ordusu telgrafla ancak Kırım Harbinde müttefik Orduları sayesinde tanışmış, demiryollarını 1877-78 Rus Harbinde, motorlu araçları ise kısmen Balkan Harbinde kullanmıştır.

Osmanlı Ordusu modern anlamda çok fonksiyonlu bir geri hizmet sistemine ancak Balkan Harbi öncesi kavuşmuştur. Menzil hizmetleri olarak teşkil edilen bu sistem, Osmanlı Ordusunda görev yapan General von der Goltz tarafından 1911 yılında “Menzil Hidematı Nizamnamesi” ismiyle Alman talimnamelerinden çevrilerek oluşturulmuştur. Nizamnameye göre, ordunun harp kabiliyetini muhafaza etmek maksadıyla, konuşlandığı ileri hatlardan yurtiçine kadar geri hizmetlerin aksatılmadan yürütülmesi maksadıyla menzil teşkilatı kurulacaktır. Bu hizmetler, ordunun ihtiyaç duyduğu başta fizyolojik ihtiyaçlarını karşılayan iâşe hizmetleri ve güvenlik ihtiyaçlarını karşılayan cephane olmak üzere giyim eşyası, teçhizat, akaryakıt ile istihkâm, muhabere ve sağlık malzemeleri gibi kritik ikmal maddelerinin orduya sevk edilmesi; ordunun harp kabiliyetini engelleyecek hasta, yaralı ve esirler ile arızalı harp malzemelerinin tahliyesi olarak nitelendirilebilir.

Yeni lojistik sistem Osmanlı Ordusunda ilk defa, Balkan Harplerinde kullanılmış, başta yetişmiş eleman eksikliği olmak üzere birçok sebeplerden dolayı başarısız olmuş; lağvı düşünülmüştür. Ancak hemen akabinde Osmanlı Devleti'nin 2 Ağustos 1914 tarihinde seferberlik ilan etmesiyle menzillerin yeniden teşkiline karar verilmiştir.

Orduların harbe hazırlık seviyelerini vakit kaybetmeden yükseltmek maksadıyla, Seferberliğin ilanının üçüncü günü, 05 Ağustos 1914 tarihinde Menzil Umum Müfettişliğinin kuruluş ve kadrosu belirlenmiş, 09 Eylül 1914 tarihinde de Erkan-ı Harp Kaymakamı Nihat Bey (Anılmış) emir ve komutasında İstanbul Galata Rıhtımında teşkil edilmiştir. Teşkil edilen Umum Müfettişliği I.Dünya Savaşı süresince Genelkurmay I.Yarbaşkanı General Bronsart von Schellendorf'a bağlı olarak faaliyetlerini yürütmüştür.

Menzil Umum Müfettişliğince yurtiçi menzil bölgesinde yürütülen bu faaliyetler, orduların ihtiyaç olarak bildirdiği malzemelerin tedarik, depolama ve sevkine yöneliktir. Birlikler tarafından ihtiyaç duyulan malzemeler, yurtiçinden aşar, tekalif-i harbiye, mubayaa ve iane; yurtdışından ise mubayaa ve hibe gibi yöntemlerle tedarik edilmiş ya da İmalat-ı Harbiye Müdürlüğü bünyesindeki imalathanelerde üretilmiştir. Osmanlı Ordusu I.Dünya Savaşı süresince, ülkedeki savunma sanayisinin yetersizliğinden dolayı teknolojisi yüksek silah ve araç sistemleri, teçhizatları ile bunlara ait yedek parça ve bakım-onarım malzemelerini müttefiki Almanya'dan temin etmek zorunda kalmıştır. İki ülke arasında imzalanan müttefiklik anlaşması gereği Almanya tarafından vaat edilen yüksek teknoloji harp malzemeleri, ancak Berlin-Bağdat demiryolu ikmal hattının kesintisiz olarak işletilmeye başlandığı Ocak 1916 tarihinden itibaren teslim alınabilmıştır. Bu tarihe kadar Osmanlı Ordusunca gerçekleştirilen Sarıkamış, Çanakkale ve I.Kanal Harekâtlarında ve hatta Ağustos 1916 tarihinde gerçekleştirilecek olan II.Kanal hareketinde müttefiklerin birlik bazında personel ve malzeme olarak ciddi bir katkısı bulunmamıştır. Temin edilen ya da üretilen malzemeler, İstanbul ve civarındaki yurtiçi menzil anbarlarında depolanmış ve en seri vasıtalarla Ordu bölgelerine Menzil Umum Müfettişliği sorumluluğunda sevk edilmiştir. Tedarik, depolama ve sevkîyata yönelik bütün faaliyetler, Erkan-ı Harp Riyaseti, Harbiye Nezareti ve Menzil Umum Müfettişliğinin eşgüdümlü çalışmaları ile gerçekleştirilmiştir.

I.Dünya Savaşı başlangıcında Osmanlı Devleti'nde I ve II. Ordular Trakya, III.Ordu Doğu Anadolu, IV.Ordu Suriye ve Filistin-Sina, Mart 1915 tarihinde teşkil edilen V.Ordu Çanakkale ve Nisan 1915 tarihinde kurulan VI.Ordu İran bölgesinde

konuslanmıştır. Yurtiçi bölgesinden temin edilen malzemelerin Ordu menzil bölgelerine sevki teknolojisi yüksek, hızlı ve konforlu taşıma araçlarına sahip deniz ve demiryolu ile gerçekleştirilmesi planlanmıştır. Havayolu taşımacılığı ise o dönemlerde henüz bu imkâna sahip değildir. Ancak, harbin başlamasını müteakip İtilaf Devletleri donanmalarının Karadeniz ve Akdeniz'deki Türk limanlarını ablukaya almaları sonucu Trabzon, İskenderun ve Basra Körfezindeki limanlar kullanılamamış, denizyollarının lojistik yükü de demiryollarına eklenmiştir. Merkezde depolanan askeri malzemeler ile celp emri alan personelin III, IV ve VI.Ordu menzil bölgelerine sevkinde hızlı, güvenilir, ekonomik ve karayollarına göre fazla taşıma kapasitesine sahip, Almanlarca da stratejik bir silah olarak tanımlanan Anadolu-Bağdat demiryolu kullanılmıştır.

Yük hayvanların hızına bağlı olarak yapılan karayolu taşımacılığı ise daha çok, demiryolu ve dekovil hatlarının döşenemediği ordu menzil bölgelerinde, kısa mesafeler için ya da demiryolları hattının kapasitesinin yetmediği zamanlarda kullanılmıştır. IV.Ordu bölgesinde, Kanal'a doğru yapılacak hareket için son tren hattı Sebastiya'dır. Sebastiya Kanal arası 450 km.dir. Sebastiya'dan Halilülrahman'a kadar düzgün bir şose, oradan Birüs'sebi'ye kadar ise tamir ve onarıma muhtaç araba yolu mevcuttur. Birüs'sebi'den Kanal'a olan mesafe ise 300 km.dir. Alman ordusunun yetiştirdiği en yetenekli stratejist, Mareşal ve 1891-1905 yılları arasında Alman Genelkurmay Başkanı olan Alfred von Schlieffen demiryolu ile yapılacak bir ikmalin 100-120 km.den sonra güçleşeceğini ve ileri harekâtın durma noktasına geleceğini söylemiştir. Bunun için II.Kanal hareketına hazırlık kapsamında Çöle doğru 150 km.yola demiryolu ve dekovil hattı döşenmiştir. Demiryolu ve dekovil hatları dışındaki bölgelerde hayvan kol ve katarları teşkiledilerek sevkiyat gerçekleştirilmeye çalışılmıştır.

Anadolu-Bağdat demiryolu hattı üzerindeki Ulukışla III.Ordu, Pozantı IV.Ordu, Halep ise VI.Orduların yük ve personel aktarma noktalarıdır. IV.Ordu için gönderilen personel ve malzemeler Pozantı'dan aynı hat üzerindeki Halep'e sevk edilmiş; oradan IV.Ordu bölgesinde bulunan Hicaz Demiryolu hattı ile bu iki hattı Halep ve Şam arasında birbirine bağlayan Şam-Hama ve temdidi hattı vasıtasıyla güneye, Kanal'a doğru gönderilmiştir. Yine bu hattı Akdeniz'e bağlayan doğu batı

istikametinde Trablusşam-Humus, Beyrut-Şam, Dera-Hayfa ve Yafa-Kudüs hatları da hem bölge halkının hem de ordu personelinin ihtiyaçlarının karşılanmasında etkin olarak kullanılmışlardır.

Ancak, Anadolu-Bağdat demiryolu hattının tek yönlü olarak döşenmesi, hattın Toros ve Amanos tünellerinde kesintiye uğraması, hatları işletecek teknik personel yetersizliği, kömür ve benzin kıtlığı dolayısıyla her üç ordu ikmali için zaten yetersiz olan kapasitesin iyice eksilmesine sebep olmuştur. Ayrıca IV.Ordu bölgesindeki diğer demiryolu hatlarının da dar ve geniş olmak üzere farklı genişlikte döşenmeleri ve Anadolu'dan uzaklaştıkça özellikle Arap nüfusunun çoğunlukla yaşadığı yerlerde hatların güvenlik problemleri sebebiyle malzeme ve personel sevkiyatında sıkıntılar yaşanmıştır. Personel sevkinde alınan bütün önlemlere rağmen firar olayları önlenememiş, hattın emniyeti için ise ilave birlik ayrılmak zorunda kalınmıştır. Başta Toros ve Amanos tünelleri olmak üzere hattın kesintiye uğrayan noktalarında malzemelerin en az yedi defa elleçlemeye tabi tutulmuştur. Bu durum, ambalajlarının yırtılmasına, kullanım ömürlü malzemelerin erken bozulmasına, teknolojisi yüksek malzemelerin ise özelliğini yitirmesine, eksilmesine ve tahmil-tahliye işlemlerinde amele taburları ile bölge halkının fazlaca kullanılmasına sebep olmuş; sonuçta personel ve malzeme ikmali istenilen miktar, zaman ve kalitede yapılamamıştır.

Menzil bölgeleri arasında en fazla ulaştırma problemi yaşayan belki de Erzurum'da konuşlu III.Ordudur. IV.Ordu menzil bölgesinde Çöle doğru kapasiteleri yetersiz olsa dahi Hicaz demiryolları hattı ve Şam-Hama temdidi hatları mevcutken, Ulukışla'ya kadar Anadolu-Bağdat demiryolları ile gelen III. Ordu personel ve malzemesi buradan karayolu ile hayvan kol ve katarlarıyla yaklaşık 900 km. uzunluğundaki Kayseri-Sivas-Erzincan-Erzurum hattı kullanılarak 42 gün sonra Erzurum'a ulaşabilmiştir. Savaşın uzaması ile kol ve katarlarda kullanılan yük hayvanlarının eksikliğinden dolayı menzil bölgesinde imal edilen gıda maddeleri 10 kg. kendileri ve 15 kg. da cephedeki personel olmak üzere toplam 25 kg.lık paketler halinde yedek erlerce taşınmıştır. III ve IV.Ordu ile aynı demiryolunu kullanan Irak'ta konuşlu VI. Ordu ise, bölgesindeki karayolu imkanlarının yanında Dicle ve

Fırat nehirlerinin takip ettiği mıntıkalar üzerinde menzil nokta komutanlıkları kurarak denizyolu/nehir taşımacılığının imkan ve kabiliyetlerinden de faydalanmıştır.

Öte yandan Çanakkale cephesinin menzil hizmetlerini sağlayan V.Ordu menzili ise, yurtiçi bölgesine ve harp imalathanelerine yakınlığı, ülkenin tarım ve sanayi olarak en gelişmiş Marmara, Ege ve Trakya bölgelerinden desteklenmeleri, ulaştırma hizmetlerinde Anadolu ve Trakya'daki demiryollarının her ikisinden faydalanmalarının yanında Marmara denizyolunu da kullanmaları ve belki de hepsinden önemlisi bilindik bir arazi ve alışıldık bir iklimde savaşı bir etnik yapıya sahip bölgede bulunması sebebiyle diğer menzillere göre daha şanslıdır.

Yurtiçi, ordu ve hareket alanı menzil bölgeleri içerisinde faaliyetlerin en fazla yoğunlukta yaşandığı bölge ordu menzil bölgeleridir. IV.Ordu bölgesinde ordu menzili ile hareket bölgesi menzili faaliyetlerini birbirinden ayırt etmek mümkün değildir. Ancak bölgede teşkil edilen menzillerin görevleri incelendiğinde, Kanal'a doğru yapılan harekâtları destekleyen Çöl Menziline hareket alanı menzil bölgesi, birliklerin sabit olarak konuşlandığı diğer bölgeler ise ordu menzil bölgesi olarak nitelendirilebilir.

IV. Ordu Komutanlığının konuşlandığı Suriye ve Filistin-Sina bölgesinde menzil hizmetlerini yürütmek amacıyla Erkan-ı Harp Kaymakamı Kazım (Dirik) emir ve komutasında IV.Ordu Menzil Müfettişliği kurulmuştur. Ancak Ordu Menzil Müfettişlikleri, Osmanlı Devleti'nin siyasi durumundaki belirsizlikler, savaş öncesi Erkan-ı Harp Riyaseti'nce yapılan sefer planlarındaki gecikmeler ile uygulanmasına karar verilen 07 Haziran 1914 tarihli plandaki lojistik belirsizlikler ve yetersizlikler nedeniyle zamanında kurulup işletilememiştir. Özellikle menzil bölgesinde, kollarda kullanılacak hayvanların noksanlığı, mevcut olanların bakımsızlığı, kolların barış zamanında teşkil edilmeyişi ve nitelikli menzil personeli eksikliğinden dolayı malzeme sevkinde kullanılacak kol ve katarların teşkili ve işletilmesinde savaş boyunca sevkiyat problemi yaşanmıştır.

IV.Ordu Menzil Müfettişliğinin sınırları, İçel ve Adana ilinin kuzeyi - Sis doğu kenarı, Gaziantep hariç olmak üzere Halep ilinin doğusu - Suriye ilinin doğu kenarı olmak üzere içerisinde kalan bölgedir. İaşe bakımından ise Adana, İçel ve Gaziantep

illeri hariç olmak üzere, Halep'in tümü, Suriye ve Beyrut illeri ve Kudüs'ü kapsamaktadır. Menzil bölgesinde IV.Ordu Komutanlığının yurtiçi ile tek bağlantısı olan Anadolu-Bağdat demiryolu hattı boyunca, Ordu menzil müfettişliğine bağlı Toros, Amanos, Humus, Katma ve Amman-Eriha'da beş adet hat komutanlığı ile her istasyonda birer adet menzil nokta komutanlığı tesis edilmiştir.

Geniş bir alanı kapsayan IV.Ordu menzili, faaliyetlerini yürütebilmek maksadıyla hareket alanında gelişen taktik duruma göre konuş değişikliği yapmış ve harp süresince teşkillerini yenilemiştir. Müfettişlik, 1914 yılında sadece menzil istasyon, nokta ve depo komutanlıkları ile kol ve katarları ile teşkil edilebilmişken, 1915 yılında Şam'da Ordu, Kudüs'te I. ve Birüs'sebi'de Çöl Menzil Müfettişliği olarak üç ayrı menzil kuruluşuna geçmiştir. Ordu ve I.Menzil Müfettişlikleri daha ziyade Adana, Pozantı ve Filistin bölgesinde konuşlu sabit birlikler ile amele taburlarının menzil hizmetlerini yürütmüşken, Çöl Menzil Müfettişliği Bahriye Nazırı ve IV.Ordu Komutanı Cemal Paşa tarafından I.Kanal hareketinin başarısız olması sonucu yeni bir hareketin menzil hizmetlerini yürütmek maksadıyla 23. Fırka Komutanı Erkan-ı Harp Kaymakamı Behçet Bey emir ve komutasında teşkil edilmiştir.

11 Mart 1917 tarihine gelindiğinde ise, IV.Ordu Komutanlığı lağv edilerek "Suriye ve Batı Arabistan Grubu Komutanlığı" adını almış ve Yıldırım Ordular Grubunun menzil hizmetlerini sağlamakla görevlendirilmiştir. Bu maksatla Yıldırım Ordular Grubu bünyesinde Filistin, Kudüs, Şam, Halep ve Adana olmak üzere beş adet menzil müfettişliği tesis edilmiştir. 15 Nisan 1918 tarihine kadar görevini sürdüren Suriye ve Batı Arabistan Grup Komutanlığı da lağv edilerek yerine Yıldırım Ordular Grubu Baş Menzil Müfettişliği kurulmuştur. Yıldırım Ordularının kurulmasıyla menzil hizmetlerinde Almanların etkisi daha fazla görülmeye başlanmıştır. Almanlar ilk önce Halep'te Alman Baş Menzil Müfettişliği, Yıldırım Ordularının teşkilini müteakip Yb. Kisling emir ve komutasında Yıldırım Alman Baş Menzil Müfettişliği teşkil etmişlerdir. Osmanlı Ordusu ile aynı demiryolları hattını ve aynı anbarları kullanmalarına rağmen, sevkiyatta sürekli öncelikli olmuşlar, menzil depolarından daha fazla ve daha çeşitli erzak temin edebilmişlerdir.

Ordu Menzil Müfettişlikleri genel anlamda, bölgesindeki personel ve hayvanların iâşe ve barınma, sağlıklarını koruma, bulaşıcı hastalıklara karşı önlem alma; malzemeleri depolama, bakım ve onarımlarını yapma ve birliklere ulaştırma faaliyetlerini yürütmüşlerdir. IV.Ordu menzili faaliyetlerini icra ederken bulunduğu bölgenin fiziki özelliklerinden ve etnik yapısının farklılıklarından dolayı, diğer menzillere göre daha farklı problemlerle karşılaşmıştır. Filistin bölgesinden Mısır'a doğru uzanan bölge, Türklerin hiç te alışık olmadığı çöl iklimine sahiptir. Bu durum özellikle lojistik anlamda coğrafya ve iklimle mücadele edebilen özel bir hazırlığı gerektirmektedir. Bölge, dört asırdan beri Osmanlı Devleti'nin egemenliği altında bulunmuş olmasına rağmen, etnik nüfus Devlete bağlılıkları zayıf, ancak ticarete hakim Arap ve Yahudilerden oluşurken, bölgenin asıl sahibi Türkler ise sadece memur ve bölgenin jandarmalığını yapan asker konumundadırlar. Etnik nüfus yoğunluğuna paralel olarak bölgede Arapça ve İbranice konuşulmakta, resmi dil olan Türkçe bilinmediği gibi, bölgedeki Türkler ihtiyaçlarını karşılamak için Arapça öğrenmek zorunda kalmışlardır.

Bölgede konuşlu ordunun ihtiyaç duyduğu her sınıf harp malzemesi yurtiçi menzil bölgesinden sevk edildiği gibi ordu bölgesinden de imkânlar ölçüsünde tedarik edilmiş ya da üretilmiştir. IV. Ordu bölgesinde, Şam, Humus, Hama, Halep, Antep ve Maraş gibi yerli sanayisi gelişmiş bölgelerde IV.Ordu Menzil Müfettişliğine bağlı olarak imalathaneler açılmıştır. Bu imalathaneler, bay ve bayan terzihanesi, saraçhane, dabakhane, kundurahane ve konservehane gibi genellikle bölge halkının da ihtiyacının karşılandığı alanlarla sınırlı kalmış; silah, top ve mermi gibi cephaneye üretim fabrikaları, mermi imalat atölyeleri gibi teknik bilgi ve desteğe ihtiyaç duyulan harp silah sanayi tesisleri açılıp işletilememiştir. 1917 yılında bu imalathanelerin iki aylık üretimleri ile 20.000 mevcutlu sefer kuvvetlerinin giyim kuşam malzemesi ile ekmek torbası ve arka çantası gibi bir kısım teçhizatlarının üretilebilecek kapasitede olduğu tespit edilmiştir.

Mahalli alım kapsamında tedarik ise bölgede yetişen iâşe maddeleri ile sınırlıdır. Merkezi alım kapsamında yurtiçinden tedarik edilerek gönderilen nohut, pirinç, şeker, tütün ve kahve gibi malzemelerin yanında bölgeden mahalli alım kapsamında, sevkiyata dayanıksız, günlük olarak tüketilmesi gereken yaş sebze

meyve ile kahvaltılık malzemelerin temini yoluna gidilmiştir. Aslında bölgenin kuzeyi ve Akdeniz sahil kasabalarında üretilen gıda maddeleri hem ordunun hem de halkın iâşesi için yeterlidir. Ancak, bölgede 1915 yılında Araplarca Allah'ın Ordusu olarak da adlandırılan çekirge istilas, halkın özellikle 1916 yılından itibaren İngiliz propagandasının da etkisiyle Osmanlı Devleti'ne olan bağlılıklarının azalması sonucu ürettiklerini Osmanlı Ordusuna vermek istememeleri ve alımların tekalif-i harbiye ve iane gibi bilindik tedarik yöntemler yerine sadece nakit para ile yapılması iâşe tedarikinde aksamalara sebep olmuştur. Şam Valisi Tahsin (Uzer) ve Halep Valisi M.Abdulhalık (Renda) gibi konularında uzman sivil otorite ile Menzil Müfettişi Kazım (Dirik) ve Çöl Menzil Müfettişi Komutanı Behçet Bey gibi dirayetli askerler Bahriye Nazırı ve IV.Ordu Komutanı Cemal Paşa nezaretinde iâşe konusunu düzene sokmak için birlikte uyum içerisinde çalışmışlardır. Komutanların özellikle hareket alanında lojistik faaliyetleri takibi önemlidir. Özellikle IV.Ordu Komutanı Cemal Paşa bölgede yaşanan bütün sıkıntılara rağmen dirayetli duruşu ve emirlerin takibindeki kararlılığı ve gerektiğinde bir menzil memuru gibi telgraf başında olayları takip etmesi lojistik faaliyetlerin yürütülmesinde olumlu bir faktör olarak değerlendirilmiştir.

Yine de menzil depolarındaki yeterlilik hiçbir zaman iki ayı geçememiştir. Özellikle çölde seferi kuvvetlere günlük istihkak olarak 600 gr. peksimet, 150 gr. hurma, 9 gr. çay ve bir matara su; yük hayvanlarından deveye 3 kg, arpa, 5 kg. su; beygire ise 5 kg. arpa ile 18 kg. su hesaplanmış; harbin ilerleyen dönemlerinde istihkak yarıya kadar düşürülmüştür. Sonuçta harp boyunca 30.000'den fazla devenin telef olduğu, öküzlerin çölde susuzluktan çatladığı bir gerçektir. Açlıktan personel zayıtatının olmaması ise ““*Buna harp denmez, çünkü her gün yiyecek veriyorlar.*”” diyen Türk askerinin kanaatkârlığı ile açıklanabilir. Durum böyle iken klasik Osmanlı dönemlerinde belki de savaşların sebebi olarak tanımlanabilen düşmandan ele geçirilen ganimet malzemeler bu bölgedeki harekâtlar için de geçerlidir. Harekât alanında İngilizlerden kalan konserveler, renkli çikolatalar, aromalı şekerler ve çeşit çeşit reçeller ile giyim kuşam malzemeleri soygunculuk boyutuna varmadan kaçmadan ihtiyaç nispetinde, İngilizlerce durum fark edilip te tuzaklanıncaya kadar kullanılmıştır.

IV.Ordu menzil bölgesindeki iaşe noksanlığı ve temizlik hizmetlerindeki yetersizlik salgın hastalıkları beraberinde getirmiştir. IV. Ordu menziline sağlık hizmetleri, Menzil Hidematı Nizamnamesi'nin yanında 1910 yılında yayımlanan Seferde Hidemat-ı Sıhhiye Nizamnamesine uygun olarak işletilmeye çalışılmıştır. Osmanlı Ordusunda ve IV.Ordu bölgesinde sağlık konusundaki en büyük problem sağlık sınıfı personeli eksikliğidir. Tabip ve eczacı personel açığını kapatmak maksadıyla gayri müslimler, sivil doktorlar ve eczacılar ile Askeri Tıp Fakültesi son sınıf öğrencileri de henüz mezun olamadan ordu hizmetine alınmıştır. Ancak alınan bütün tedbirlere rağmen bu sayılar hiçbir zaman ihtiyacı karşılayacak düzeyde olmamıştır.

IV.Ordu menzil bölgesinde özellikle Çöl Menzili bölgesinde hasta ve yaralılar kakuleler ile öncelikle tümen bünyesinde açılan seyyar hastanelere oradan da menzil bölgesindeki menzil hastanelerine tahliye edilmişlerdir. Menzil bölgesinde de tedavisi mümkün olmayanlar hastane trenleri ile yurtiçindeki daha geniş kapsamlı hastanelere gönderilmişlerdir.

IV.Ordu menzili sıhhiye hizmetleri konusunda da diğer menzillerden farklılıklar göstermektedir. Bu farklılık III.Ordu Komutanı Hafız Hakkı Paşa'nın 13 Şubat 1915'de tifüs hastalığından, VI.Ordu Komutanı General von der Goltz'un ise 19 Nisan 1916'da akciğer enfeksiyonundan öldüren salgın hastalıklardır. IV.Ordu bölgesinde rumi 1916 yılına ait incelenen aylık hastane raporlarında 42 ayrı salgın hastalıktan 116.720 personelin hastanede tedavi altına alındığı; hastalıkların en başında 25.893 personelle sıtma, ikincisi sırada ateşli hastalık, üçüncü sırada humma-yı racia hastalıkları almıştır. I.Dünya Savaşında 1915 yılında salgın hastalıklardan vefat eden toplam 57.462 kişiden yaklaşık % 16'lık kısmı (9.158 kişi) IV.Ordu bölgesine aittir. IV.Ordu menzil bölgesinde salgın hastalıkların artmasındaki en büyük etken bölgeye diğer cephelerden yapılan birlik kaydırmaları, cepheden firar olayları ve 1915 yılında III.Ordu bölgesinden güneye yapılan Ermeni göçleridir. Her ne kadar IV.Ordu menzil sınırının başladığı Pozantı'dan itibaren temizleme müfrezeleri teşkili, belirli bölgeleri karantinaya alma, elbiseleri sahra fırınında bekletme ve halkı bilinçlendirmek maksadıyla Türkçe ve Arapça bildiriler dağıtma gibi birçok tedbir alındıysa da salgın hastalıklardan ölüm oranı cephedeki ölüm

oranından fazla olmuştur. I.Dünya Savaşı süresince 1915-1918 yılları arasında Osmanlı Ordusunda yaralanmalardan kaynaklanan ölümler 59.462 kişi iken salgın hastalık nedeniyle ölümler 401.859 kişidir.

Yurtiçi menziline IV.Ordu menziline demiryolları ile gönderilen silah ve araç sistemleri, istihkam, muhabere ve levazım sınıfı ana malzeme ile cephane, akaryakıt, erzak ve yedek parça gibi tüketim malzemeleri ile bölgeden temin edilen ve üretilen malzemeler istasyonlardaki ya da yakınlarındaki menzil anbarlarında depolanmayı müteakip, birliklere eskiden beri bilindik karayolu ulaştırma vasıtaları olan yük hayvan ve arabaları ile taşınmıştır. Bunun haricinde demiryolları kapasitesinin yetersizliğinden dolayı, hattının geçtiği Niğde, Nevşehir ve Konya gibi yerleşim yerlerinden tren hattı boyunca merkep, öküz ve deve kollarıyla taşıma yapılmıştır. Her ne kadar kol ve katarların taşıma kapasiteleri yönerge ve talimnamelerde belirtilmiş ise de, hayvanların gıdasızlıktan zayıf düşmeleri sonucu hiçbir zaman istenen kapasiteye ulaşılamamıştır. Hayvan kol ve katarlarındaki açığı gidermek maksadıyla, bölgedeki bedevi Araplardan sahipleri ile deve ve diğer koşum hayvanı kiralanmış, askere kendi hayvanı ile gelenlere imtiyazlar tanınmıştır. Yük hayvanlarından teşkil edilen kol ve katarlar özellikle Birüs'sebi'den Kanal'a kadar seçilen ikmal yollarında teşkil edilen menziller arası erzak, su ve cephane taşımada kullanılmışlardır.

Hayvan kol ve katarlarına ilave olarak 1916 yılından itibaren Toros ve Amanos tünelleri başta olmak üzere “Kudüs ve Suriye Otomobil Kol Komutanlığı” emir ve komutasında Mamure-İslahiye arasında, Katma, Teleşşeria, Urfa, Kudüs ve Halep'te Alman otomobil taburları görev yapmıştır. Araçların bakım ve onarımı için Kudüs'te Almanlarca, Halep'te de Osmanlı Devletince birer adet tamirhane açılmıştır. Araçlar için ihtiyaç duyulan benzin ise Levazımat-ı Umumiye İdaresince Almanya'dan temin edilmiştir. III., IV. ve VI Ordular için Haydarpaşa'dan sevk edilen benzinler Almanlar tarafından işletilen Halep'te konuşlu 504 numaralı benzin parkına gönderilmiştir. Ancak harbin sonuna doğru artan benzin kıtlığından dolayı geri çekilmeler esnasında Çöl menziline iki adet uçak hangarlarında İngilizlere terk edilmek zorunda kalınmıştır

Ordu menzil bölgesinde faaliyet gösteren bir diğer birlik ise Amele Taburlarıdır. Osmanlı Ordusunda I.Dünya Savaşında Balkan Harbindeki Hizmet Taburlarına benzer, ortalama 1000-1500 mevcutlu, 90 adet silahsız Amele Taburu teşkil edilmiştir. Amele taburlarının silahsız teşkilinde, Balkan Harbi'nde yaşanan tecrübe ve I.Dünya Savaşının başlangıcında başta Ermeniler olmak üzere Osmanlı tebaası gayrimüslimlerin İtilaf Devletleri ile olan yakın ilişkileri etkili olmuştur. İhtiyacın artması üzerine sayıları 126'ya kadar çıkan taburların 18'i IV.Ordu menziline olmak üzere 75'i Ordular bölgesinde, diğerleri ise Şimendifer Şubesi, Askeri Demiryolları ve Limanlar Genel Müdürlüğü, Levazımat-ı Umumiye Dairesi, Boğazlar Genel Komutanlığı ve Vilayetler emrinde yurtiçi menzillerinde görev yapmışlardır.

Ordu Menzil Müfettişlikleri emrinde görev yapan Amele taburları genel anlamda yol, kanal, demiryolu yapım ve onarımı, istihkam, faaliyetleri ağaç kesme, tahıl üretimi ve hasat, iletişim, silah, cephane, üretim, tahmil-tahliye, inşaat işleri ve çekirge ile mücadele gibi çok değişik alanlarda ihtiyaca binaen kullanılmışlardır. IV.Ordu bölgesindeki taburlar çoğunlukla Toros ve Amanos tünellerinde, tünel inşaatında ve malzeme sevkinde tahmil-tahliye personeli olarak görev yapmışlardır.

Amele taburlarında halen en çok tartışılan konu gayrimüslim askerlerin varlığı ve yaptıkları faaliyetlerdir. ATASE belgelerine göre, 1916 yılında IV.Ordu bölgesindeki 14 Amele Taburunun personel mevcudu 20.992'dir. Seferi Kuvvetlerinin mevcudundan da fazla olan bu mevcudun %70'i Osmanlı, geri kalan %30'luk kısım ise müslim ve gayrimüslim esirlerden oluşmuştur. % 30'unu oluşturan esirlerin % 48.3'ünü Hintli Müslüman; %42.13'ünü Rus, %5.57'sini İngiliz,%1.7'si Fransız % 0.22'sini Romen ve % 0.04'ünü de Karadağlı gayrimüslimler oluşturmaktadır. Toplam mevcudun %87.81'i Müslüman geri kalanını ise gayrimüslim personel oluşturmuştur. 1917 yılındaki mevcutlar incelendiğinde ise, genel mevcut toplamda sadece 611 personel eksikliğiyle 20.381'e düşmüştür. Mevcutlardaki asıl değişiklik 1917 yılında taburlarda çalışan Osmanlı personelinin %52'lik düşüşle 8421'e gerilemesidir. Bunun yanında 1917 yılında, Osmanlı halkının eksilen kısmını Rum, Ermeni, İtalyan ve diğer milletler oluşturmuştur. 1917 yılında İnşaat taburlarında çalışan Müslüman sayısı %54'e

düşmüştür. Çalışan Müslüman sayısında bir yıl içerisindeki %33'lük bu düşüş, Müslüman personelin cephelerde ya da cephe yurtiçi bölgelerde zirai faaliyetler başta olmak üzere daha hafif işlerde kullanıldığı değerlendirilebilir.

I.Dünya Savaşında Askerin moral ve motivasyonuna olumlu katkılar sağlayan posta, telefon ve telgraf hizmetleri, I.Dünya Harbi'nde Osmanlı Ordusunda Menzil Umum Müfettişliğinin sorumluluğunda yürütülmüştür. Posta hizmetleri hareket bölgesinde tümen ve kolordu karargahlarında teşkil edilen posta merkezlerince toplanarak, güvenlikleri jandarmalarca sağlanan posta arabaları ile menzil bölgesindeki sahra postanelerine getirilmiş, oradan da trenle yurt içine gönderilmiştir. Telgraf hizmetleri ise moral ve motivasyondan çok birliklerin bir üst komutanlığı ile haberleşmesi amacıyla yoğunlukla kullanılmıştır. Ancak IV.Ordu bölgesinde Kanal'a doğru yapılan hareketlerde muhabere malzemesi eksikliğinden dolayı telgraf ve telefon sistemi kurulamamış, birlikler arası ve karargahla olan irtibat atlı muharebe vasıtaları ile sağlanmaya çalışılmıştır. IV.Ordu menziline yaşanan bu durum son derece sakıncalıdır. Çünkü muhaberesiz muharebe olamaz. I.Kanal hareketinden 381 yaralı ve 1300 şehit vererek başarısız olunmasına rağmen, IV. Ordu karargahının bulunduğu Kudüs'ten kulaktan dolma haberler, doğru olmayan bilgiler İstanbul'a ve Başkomutanlık Vekâletine iletilmiştir. Ayrıca kısıtlı da olsa İstanbul'daki şehir telefon hattı vasıtası ile Menzil Umum Müfettişi General Ulrich Back ve Erkanı Harbiye Reisi Rüştü Bey, IV.Ordu bölgesindeki Menzil Müfettişliği ve Menzil Amele taburları ile telefon görüşmesi yapmışlardır.

Balkan Harplerinde bölgesel olarak kullanılan menzil sistemi hemen akabindeki I.Dünya Savaşında ve 10 yıllık harbin son halkasını oluşturan Milli Mücadele döneminde de kullanılmaya devam etmiştir. Üstelik Milli Mücadele'de sistemin iki avantajı bulunmaktadır. Bunlardan birincisi menzilin teşkilatını, işletilmesini ve ruhunu idrak eden tecrübeli personelin yetişmiş olması, ikincisi ise mücadelenin Türklerin egemen olduğu Anadolu topraklarında geçmesidir. IV. Ordu Menzil bölgesindeki nakit para ile alışveriş, diğer bölgelerdeki Tekalif-i Harbiye yerini Anadolu'da gönüllülük esasına dayanan Tekalif-i Milliye bırakmıştır.

I.Dünya Savaşında Osmanlı Ordusunun lojistik ihtiyaçlarının karşılanması amacıyla geri bölgede teşkil edilen menzil ile günümüzde KKK.lığınca teşkil

edilen lojistik birlikleri ve faaliyetleri arasında farklılıklardan daha çok benzerlikler tespit edilmiştir.

İki sistem arasında iki büyük fark bulunmaktadır. Birincisi, Osmanlı Ordusunda lojistik hizmetler barışta ve savaşta farklı esaslarla ve teşkilleriyle yerine getirildiğinden, barışta yeri bulunmayan menzil teşkilatının seferberliğin ilanı ile teşkil edilmiş olmasıdır. Oysa KKK.lığında lojistik faaliyetler Cumhuriyetin ilanından itibaren barışta ve savaşta aynı esaslar dahilinde yerine getirilmektedir. İkincisi ise menzillerde ve lojistik faaliyetlerde görev yapan personelin kalite farkıdır. I.Dünya Savaşına kadar açılan askeri okullarda lojistik dersi okutulmadığından uzman personel bulunamamış, Balkan Harbinden önce emekliye sevk edilmiş, okuma-yazma bilen personel görevlendirilmiştir. KKK.lığında bugün gelinen noktada ise, Kara Harp Okulu ve Enstitüsü ile Eğitim ve Doktrin Komutanlığına bağlı sınıf okullarında her branş lider personele en küçük detayına kadar uygulamalı olarak öğretilmektedir.

Her iki sistemde teşkilat, ulaştırma sistemleri, tedarik ve depolama usullerinde benzerlikler bulunmaktadır. Bunları incelemek gerekirse;

1. Menzil teşkilatı, İstanbul'da Umum Müfettişlik, ordular bölgesinde ordu müfettişlikleri şeklinde iki kademeli olarak teşkil edilmiştir. Sadece 23 subay ve askeri memurdan oluşan Umum Müfettişlik genel anlamda planlama ve koordine ile tedarik edilen malzemeleri depolama ve ordu bölgelerine sevk etme faaliyetlerini gerçekleştirmiştir. KKK.lığında da lojistik faaliyetler de Ankara'da teşkil edilmiş Lojistik Komutanlığı ve Ordular bölgesindeki uzantısı olan Lojistik Koordinasyon Timlerince yine iki kademeli olarak yerine getirilmektedir. Bu anlamda Menzil Umum Müfettişliği ile KKK Lojistik Komutanlığı, Ordu menzil müfettişlikleri ile Lojistik Koordinasyon Timleri aynı görev alanlarına sahiptirler. KKK.Lojistik Komutanlığı bünyesinde planlayıcı olarak Lojistik Yönetim Merkezi ile icracı olarak İkmal, Bakım, Mühimmat ve Ulaştırma Komutanlıkları bulunmaktadır. Bu komutanlıkların ordular bölgesinde uzantıları bulunmaktadır. Örneğin İkmal Komutanlığının desteklediği orduların konuş durumuna göre teşkil edilmiş, tren hatları üzerinde İkmal Merkezi Komutanlıkları bulunmaktadır. Bu komutanlıklarda Lojistik Komutanlığa ait ana depolar bulunmaktadır. Buradaki malzemeler ulaştırma

komutanlığının mevcut kara, demir ve hava yolu imkanları kullanılarak itme usulü tekniği ile birlik depolarına kadar götürülmektedir. Benzer kademeli yapılanma Lojistik Komutanlığının diğer komutanlıkları için de geçerlidir. Ulaştırma hizmetlerinde görevler aynı kalmakla birlikte farklılık, teknolojik gelişmelere paralel olarak ulaşım sistem ve altyapıları ile araçlarından kaynaklanmaktadır. Ulaştırma hizmetlerinde ilave hava sistemlerinin kullanılmasının yanında, karayollarında hayvan kol ve katarlarının yerini teknolojik üstünlüğü olan dropslar, çekiciler, denizyollarında ise mavnaların yerini ise RoRo gemileri almış durumdadır. Demiryolları ise halen sıklıkla kullanılmaktadır. Kullanılan bütün bu sistemlerin yanında günümüzde, ulaştırma alanında başta kargo şirketleri olmak üzere uzman sivil askeri firmalardan da tamamlayıcı hizmet alımı yapılmaktadır

2. Malzemelerin ihtiyaç sahibi birliklere birlik paketi usulü ile gönderilmesi her iki dönemde de uygulanmıştır. Günümüz sevkiyatlarının vazgeçilmesi olan birlik paketi sistemi IV. Ordu bölgesinde Kanal Harekâtları esnasında, birliğin ihtiyacına yönelik iâşe, su ve cephane kollarından oluşturulan “Karma Deve Nakliye Taburları” oluşturularak uygulanmıştır. Geri bölgedeki ikmal birlikleri arasında iyi bir koordinasyonu gerektiren bu sistemde, her ne kadar yüklemelerde zorluklar yaşansa da, harekât alanındaki birliklerin lojistik alana olan gayretini azaltması ve yeterince karmaşık olan harekât alanında özellikle İkmal yollarının açık tutulmasını ve gereksiz trafik yoğunluğunu azaltması açısından son derece faydalıdır.

3. Malzeme istekleri her ikisinde de alttan üste hiyerarşik yapıya uygun olarak istenmeye devam ederken, günümüzde telgraf yerine milli yazılımlı otomasyonlarla yapılmaya başlanmıştır. Özellikle 2008 yılından itibaren Kara Kuvvetleri Komutanlığında barış ve savaşta aynı esaslar dahilinde işleyen Otomasyon tabanlı Entegre Lojistik Sistemlerin uygulanmaya başlanması ile birlik ihtiyaçları KKK.Lojistik Komutanlığı bünyesindeki Lojistik Yönetim Başkanlığınca otomatik olarak takip edilmekte, ihtiyaçlar henüz birliklerce istenmeden gönderilebilmektedir. Bu sistemin uygulanabilmesi için KKK bünyesindeki depolarda yine milli yazılımla çalışan Depo Yönetim Programları kullanılmaktadır. I.Dünya Savaşındaki aylık ve üç aylık depo sayımları yerini artık anlık depo stoklarını gösteren programlar almıştır. Moral ve motivasyon artırıcı unsur olarak

kullanılan posta hizmetleri yerini artık sesli ve görüntülü akıllı bilişim sistemlerine bırakmıştır.

4. I.Dünya Savaşında merkezdeki her türlü tedarik Levazım Umum Müfettişliği, ordu bölgesindeki tedarik ise Mıntıka Merkez Heyetlerince gerçekleştirilmiştir. TSK.lerinin ihtiyacına binaen yapılan tedarik faaliyetlerinde o döneme ait yapılanmanın genel anlamda devam ettiği görülmektedir TSK'lerinde tedarik faaliyetleri halen merkezi ve mahalli alımlar şeklinde icra edilmektedir. Merkezi alımlar MSB Tedarik Hizmetleri Genel Müdürlüğüne bağlı altı adet Tedarik ve Kalite Yönetim Bölge Başkanlıkları vasıtasıyla temin etmekte iken, genel olarak günlük ihtiyaçlar nispetinde tüketilen yaş sebze ve meyve alımlarını kapsayan mahalli alımlar ise bünyesinde ikmal birimi bulunduran tugay ve müstakil alaylar tarafından gerçekleştirilmektedir. Bu anlamda Levazım Umum Müfettişliği ile MSB Tedarik Genel Müdürlüğü ve Merkez Mıntıka Heyetleri ile birlik ihale komisyonları benzer görevleri icra etmişlerdir.

5. Bir diğer benzerlik ise I.Dünya Savaşında nokta komutanlıklarınca ordugâhlarda açılıp işletilen tesisler ile günümüz konvansiyonel muharebelerinde Tugay ve daha üst birliklerin Lojistik Destek Komutanlıklarınca geri bölgelerde açılıp işletilen tesisler arasındaki benzerliklerdir. I.Dünya Harbi'nde Menzil Nokta Komutanlıklarınca açılıp işletilen, sabit ya da seyyar koğuş, yemekhane, banyo, tuvalet, mutfak ve fırın gibi kolaylık tesisleri ikmal sınıfının hizmet görevlerini icra eden Sahra Hizmet Bölüklerince; seyyar hastane, revir vb. sağlık kuruluşları sıhhiye bölüklerince, hayvan kolları ve araçların tamiri için açılan bakım ve onarım kademeleri, bakım birliklerince ve ulaştırma faaliyetleri de ulaştırma birliklerince sağlanmaktadır.

6. I.Dünya Savaşında silahaltına alınan personelin iâşe ve ibateleri Ahzı Asker Şubelerine katıldıkları andan itibaren Ordularca sağlanmıştır. Şahsen ya da birlikçe yapılan intikallerde personel ve hayvanların da iâşe, ibate ve ulaştırma ile sağlık hizmetleri menzil nokta komutanlıklarınca sağlanmıştır. Türk gelenek ve göreneklerine de uygun bu uygulama KKK.lığınca halen devam ettirilmektedir. Ahzı Asker Şubelerinin devamı olan Askerlik Şubelerince silahaltına alınan personelin iâşe, ibate ve ulaştırma bedelleri halen Devlet tarafından karşılanmaya

devam edilmektedir. Personelin birliklerine güvenli bir şekilde sevklerini sağlamak maksadıyla teşkil edilen Kabul Toplanma Merkezlerinde de Menzil Nokta Komutanlıkları benzeri uygulama devam etmekte, şahsi ve birlik intikallerde bütün ihtiyaçlar bu merkezlerde karşılanmaktadır.

7. Ahzı Askerlik şubelerinden sevk edilen personel eğitimlerini tamamlamak üzere ilk önce kolordu ve ordu bölgelerinde tesis edilen depo alaylarına katılış yapmış, oradan asıl birliklerine gönderilmiştir. Günümüzde de aynı personel sevk zinciri değişik isimlerle devam etmektedir. Askerlik Şubelerince silah altına alınan personel öncelikle temel askerlik eğitimlerini almak maksadıyla eğitim birliklerine, oradan usta birliklerine sevk edilmektedir.

I.Dünya Savaşında uygulanan Menzil Sistemi ile KKK.Lojistik lojistik sistemi arasında tespit edilen benzer uygulamalar, günümüz KKK. Komutanlığında uygulanan milli yazılım ve yüksek teknolojiye sahip; barış, kriz ve savaş dönenlerimde aynı esaslarla, emniyetli, süratli ve sürekli sağlanan ve kendini yenileyerek sektörüne daima öncülük eden lojistik sisteminin temellerini I.Dünya Savaşında uygulanan Menzil sisteminin oluşturduğu rahatlıkla söylenebilir.

KAYNAKÇA

1. ARŞİVLER

1.1 ATASE ve Denetleme Başkanlığı Arşiv Belgeleri

ATASE Arşivi, BDH: Kls.14, Dos.69, Fih.021; 023

ATASE Arşivi, BDH: Kls 16, Dos.77, Fih.004-1; 4-2; 4-3; 4-4; 006; 044

ATASE Arşivi, BDH: Kls.24, Dos.117, Fih.008-01; 008-02; 008-03; 008-04; 008-05;
008-06; 022-02; 022-04; 025-05; 048-1

ATASE Arşivi, BDH: Kls. 55, Dos.267, Fih.031-02

ATASE Arşivi, BDH: Kls.73, Dos.365, Fih.003

ATASE Arşivi, BDH: Kls.126, Dos.590, Fih.023-11

ATASE Arşivi, BDH: Kls.133, Dos.63, Fih.615-002; 615-002-02

ATASE Arşivi, BDH: Kls.172, Dos.744, Fih.025; 054; 063; 071-03; 089; 116; 116a

ATASE Arşivi, BDH: Kls.174, Dos.752, Fih.010; 010-02; 027; 027-02

ATASE Arşivi, BDH: Kls. 243, Dos.1009, Fih.004; 018; 025

ATASE Arşivi, BDH: Kls. 256, Dos.1062, Fih.007

ATASE Arşivi, BDH: Kls. 580, Dos.4, Fih.003-012; 006-002

ATASE Arşivi, BDH: Kls.589, Dos.46, Fih.003-13; 015

ATASE Arşivi, BDH: Kls.618, Dos.159, Fih.1; 1-2; 1-4; .1-6; 1-8; 1-10; 1-12; 1-14;
1-16 1-19; 1-21; 1-23; 1-25; 1-27; 1-33; 1-35; 1-37; 1-39; 1-41; 1-43;1-45;
1-47; 1-49;1-51; 1-53; 1-55; 1-57;1-59; 1-60; 1-61; 1-63; 1-65; 1-67;1-69;
1-71; 1-73; 1-75;1-77; 1-79; 1-81; 1-83; 1-85; 1-87; 1-89; 1-91; 1-93; 1-
95; 1-97; 1-99; 1-101; 1-103; 1-105; 1-107; 1-109; 1-111; 1-113; 1-115; 1-
117; 1-119; 1-121; 1-123;1-126; 1-128;1-130; 1-133; 1-135; 1-140; 1-141;
1-143; 1-145; 1-146; 1-148; 1-150; 1-153; 1-155; 1-157; 1-159; 1-161; 1-
163; 1-165; 1-167; 1-169; 1-170; 1-172; 1-174; 1-176; 1-176a; 1-180;1-
182; 1-184; 1-186; 1-188; 1-190; 1-192; 1-194; 1-196; 1-198; 1-200; 1-

202; 1-204;1-206; 1-208; 1-210; 1-212; 1-214; 1-216; 1-218; 1-220; 1-222; 1-226; 1-228; 1-230; 1-232; 1-234; 1-236; 1-238; 1-240; 1-242; 1-242a; 1-244; 1-246; 1-250; 1-252; 1-254;1-256; 1-258; 1-260; 1-262; 1-264;1-266; 1-274;1-276

ATASE Arşivi, BDH: Kls. 669, Dos.305, Fih.1-5; 2-8

ATASE Arşivi, BDH: Kls.732, Dos.491, Fih.1; 1-1; 1-2; 1-4; 1-6; 1-7; 1-8; 1-10; 1-12; 1-14; 1-16; 1-19; 1-21; 1-24; 1-27; 1-28; 1-29; 1-30; 1-32; 1-33; 1-34; 1-35; 1-36; 1-37; 1-38; 1-39; 1-41; 1-42;

ATASE Arşivi, BDH: Kls.807, Dos.738, Fih.1-8; 2-12

ATASE Arşivi, BDH: Kls.856, Dos.893, Fih.1

ATASE Arşivi, BDH: Kls.865, Dos.930, Fih.2; 2-45

ATASE Arşivi, BDH: Kls 869, Dos.947, Fih.2-301

ATASE Arşivi, BDH: Kls.968, Dos.1308, Fih.1

ATASE Arşivi, BDH: Kls. 1102, Dos.199, Fih. 29-6; 34-6; 34-7; 34-10;

ATASE Arşivi, BDH: Kls.1124, Dos.3, Fih.001-001; 001-002; 001-003; 001-004; 001-005; 001-006; 003-001; 003-001a; 003-002; 003-002a; 003-003; 003-003a

ATASE Arşivi, BDH: Kls.1124, Dos.4, Kls.001-043; 001-097; 001-100; 001-101; 001-108; 001-106; 001-130; 001-166; 001-181

ATASE Arşivi, BDH: Kls. 1125, Dos.6, Fih.3; 3-2; 3-5; 3-6

ATASE Arşivi, BDH: Kls.1127, Dos.16, Fih.1; Fih.4; Fih.4a;

ATASE Arşivi, BDH: Kls.1127, Dos.19, Fih.001; 001-001

ATASE Arşivi, BDH: Kls.1127, Dos.19, Fih.

ATASE Arşivi, BDH: Kls.1129, Dos.27, Fih.3-9

ATASE Arşivi BDH: Kls. 1132, Dos.41, Fih.8; 8-1; 9-4

ATASE Arşivi, BDH: Kls.1139, Dos.74, Fih. 1-1; 6; 7; 11

ATASE Arşivi, BDH: Kls.1139, Dos.75, Fih.1-6

ATASE Arşivi, BDH: Kls.1139, Dos.76, Fih.2-17; 2-19; 2-22

ATASE Arşivi, BDH: Kls.1156, Dos.128, Fih.1-66; 1-66a

ATASE Arşivi, BDH: Kls. 1236, Dos.57, Fih.3-79

ATASE Arşivi, BDH: Kls.1254, Dos.502, Fih.1-17

ATASE Arşivi, BDH: Kls.1309, Dos.733A, Fih.1-4; 1-7; 1-8
ATASE Arşivi, BDH: Kls.1309, Dos.735A, Fih. 1-4; 1-5; 1-7
ATASE Arşivi, BDH: Kls.1310, Dos.735, Fih.1-1; 2; 2-1; 2-3
ATASE Arşivi, BDH: Kls.1334, Dos.819, Fih.3-3
ATASE Arşivi, BDH: Kls.1387, Dos,15, Fih.4
ATASE Arşivi, BDH: Kls.1520, Dos.34, Fih.3-15
ATASE Arşivi, BDH: Kls.1626, Dos.76, Fih.1-52
ATASE Arşivi, BDH: Kls.1713, Dos.31, Fih.1; 1-9; 1-26; 1-27; 1-34; 1-40
ATASE Arşivi, BDH: Kls.1788, Dos.272, Fih.5-22; 5-31; 5-40
ATASE Arşivi, BDH: Kls.1794, Dos.293, Fih.11
ATASE Arşivi, BDH: Kls.1798, Dos.308, Fih.1-30; 1-31; 1-32
ATASE Arşivi, BDH: Kls 2183, Dos.8, Fih.1-2; 1-4; 1-12; 1-13; 1-14; 1-15; 1-16; 1-18; 1-20; 1-23; 1-24; 1-26; 1-29; 1-31
ATASE Arşivi BDH: Kls. 2204, Dos.3, Fih.001-003
ATASE Arşivi, BDH: Kls.2907, Dos.443, Fih.3; 3-13; 3-14; 3-15; 3-16
ATASE Arşivi, BDH: Kls.3222, Dos.4, Fih.5-6
ATASE Arşivi, BDH: Kls.3224, Dos.10, Fih.3-1
ATASE Arşivi, BDH: Kls.3228, Dos,22, Fih.1-1; 1-6; 1-27
ATASE Arşivi, BDH: Kls.3232, Dos.51, Fih.1-4
ATASE Arşivi, BDH: Kls.3234, Dos.50, Fih.1
ATASE Arşivi, BDH: Kls.3234, Dos.51, Fih.1
ATASE Arşivi, BDH: Kls.3236, Dos.57, Fih.2-2; 2-3; 2-5; 2-7; 2-23
ATASE Arşivi, BDH: Kls.3243, Dos.1, Fih.2-2
ATASE Arşivi, BDH: Kls.3250, Dos.8, Fih.2-4
ATASE Arşivi BDH: Kls. 3382, Dos.521, Fih.1-1; 5-1;

1.2 Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı

BCA: BEO-DH-EUM-2.ŞB-00009-00106-001

BCA: BEO:DH-EUM-2.ŞB-00009-00106-002

BCA: BEO: DH.İ.UM.EK-0072-00054-002

BCA: BEO- 4340-325487-001-001

BCA: BEO-004381-328554-001-001

BCA: BEO-004508-338074-001-001

BCA: BEO-004508-338074-003-001

2. OSMANLICA KAYNAKLAR

Menzil Hidemâtı Nizamnamesi, Matbaa-i Askeriye-Süleymaniye, 1327.

Menzil Hududu Hidematı Hakkında Talimat, İstanbul, 1331

Hidamat-ı Seferiye Kanunnamesi, C.I, II, 1308-1311

Seferiye Nizamnamesi, Matbaat-i Askeriye, Süleymaniye, 1332

Hidemat-ı Seferiye Nizamname-i Hümayunu, Daire-i Askeriye Matbaası, 1316

Seferde Hidemat-ı Sıhhiye Rehberi, Matbaa-i Askeriye, İstanbul, 1326

Muzaffer, Harb-i Umumi'de Menzilcilik”, **Mecmua-i Askeriye**, 1 Şubat 1336, C. 1, S. 11, 1 Şubat 1336

Muzaffer, “Büyük Harpte Mısır Seferi Çerçevesinde Birinci Kanal Akını”, **Askeri Mecmua**, S.93, 1 Haziran 1934, İstanbul

Muzaffer, Geri Hidematta Menzilcilik, **Mecmuayı Askeriye**, Matba-ı Askeriye, İstanbul, S.10, Yıl 1920, 1 Kanun-ı Sani 1336

Muzaffer, Harb-i Umumiden Alınan Bazı Malumat ve Tecarübden Seferber Ordularda ve Menzillerde Geri Hidemat Rehberi, Matbaa-i Askeriye, Dersaadet, 1339

Sorguncu, M.Celalettin, “1915 Senesi Başındaki Süveyş Kanalı Geçit Harekâtı ve İstihkâm Birliklerinin Kullanılması Hakkında Bir Tetkik”, **Askerî Mecmua**, S.99, İstanbul, 1 Aralık 1935

Rahmi, “Irak'ta Büyük Kıtaat Yürüyüşleri”, **Askerî Mecmua**, Sayı 63, İstanbul, 1 Ocak 1926

3. TETKİK ESERLER

Aaronsohn, Alexander, **Türk Ordusuyla Filistin'de “Bir Yahudi Askerin 1.Dünya Savaşı Notları”**, Selis Kitaplar, İstanbul, 2003

- Ahmet İzzet Paşa,
Akbay, Cemal,
Akgün, S.K.-Uluğtekin, M.
Aksakal, Mustafa,
Akşin, Sina,
Altay, Fahrettin
Antoine-HenriJomini,
Arıkan, İbrahim,
Arslan, Nebahat Oran,
Auler Paşa,
Atatürk Araştırma Merkezi,
Atay, Falih Rıfkı,
Avcı, Orhan,
Başaran, Funda,
Bayar, M.Hikmet,
- Feryadım**, C.I, Nehir Yay., İstanbul, 1992
Osmanlı İmparatorluğu'nun Siyasi ve Askeri Hazırlıkları ile Harbe Girişi, Gnkur. ATASE Daire Başkanlığı Yay., Ankara, 2014
Hilal-i Ahmer'den Kızılay'a, Beyda Basımevi, Ankara, 2000
Harb-i Umumi Eşiğinde Osmanlı Devleti Son Savaşa Nasıl Girdi, Bilgi Üniversitesi Yay., İstanbul, 2010
“Siyasi Tarih (1908-1923)” **Türkiye Tarihi C.IV, Çağdaş Türkiye 1908-1980**, Cem Yay. İstanbul, 2008
3. Gazze ve Kudüs Savaşları Hatıraları, 1967, HAK Basımevi, Yıldız, İstanbul,
The Art of War, CourierDover Publications, 2007
Osmanlı Ordusunda Bir Nefer, Timaş Yay., İstanbul, 2010
Birinci Dünya Savaşında Türkiye'deki Rus Savaş Esirleri, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2008
Hicaz Demiryolu İnşa Edilirken I, Şam-Maan Hattı, Çev.Eşref Bengi Özbilen, Türkiye İş bankası Kültür Yay., I. Basım, Haziran 2017, İstanbul
Türkiye Cumhuriyeti Tarihi, Komisyon, C.I ve II, Divan Yayıncılık Ltd.Şti, Ankara, 2000
Zeytindağı, Pozitif Yay., İstanbul, 2004
Irakta Türk Ordusu (1914-1918), Vadi Yay., Ankara, 2004
İletişim ve Emperyalizim Türkiye'de Telekomünikasyonun Ekonomi-Politiği, Ütopya Yayınevi, Ankara, 2000
Türk Silahlı Kuvvetlerinin Tarihçesi, Harp Akademileri Matbaası, İstanbul, 2009

- Bayraktar, Hilmi, **XIX. Yüzyılda Halep Eyaleti'nin İktisadi Vaziyeti**, Fırat Üniversitesi Orta-Doğu Araştırmaları Merkezi Yay., Elazığ, 2004
- Bayraktar, Hilmi, **Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Urfa Sancağı (İdari, Sosyal ve Ekonomik Yapı)**, Fırat Üniversitesi Orta Doğu Araştırma Merkezi Yay., Elazığ, 2007
- Bayur, Yusuf Hikmet, **Türk İnkılap Tarihi, C.II, Ks.IV, Fikir Cereyanları, İnkılap Hareketleri, İç Didişmeler, Birinci Genel Savaşın Patlaması**, Ankara, 1991,
- Belen, Fahri, **1. Cihan Harbinde Türk Harbi, 1914 Yılı Hareketleri**, C.I, Gnkur. Basımevi, Ankara, 1964
- Belen, Fahri, **XX. Yüzyılda Osmanlı Devleti**, Remzi Kitapevi, İstanbul, 1973
- Beyoğlu, Süleyman, **Medine Müdafaası ve Fahrettin Paşa**, Yeditepe Yay., İstanbul, 2018
- Bezaz, Yurda Güven, **Geçmişten Günümüze Haberleşme ve PTT Tarihi**, Türkiye Haber İş Sendikası, (Basım Tarihi Belirtilmemiştir.), Ankara
- Boratav, Korkut, **Türkiye İktisadi Tarihi**, İmge Kitabevi, Ankara, 2007
- Bozkurt, Rıza, **“Osmanlı İmparatorluğunda Kollar, Ulak ve İaşe Menzilleri”**, Gnkur. Harp Tarihi Dairesi Resmi Yay. Seri No.:2, Gnkur Basımevi, Ankara, 1966,
- Cebesoy, Ali Fuat, **Birüs'sebi- Gazze Meydan Muharebesi ve 20. Kolordu**, Ankara, Genelkurmay X.Şb. Yay.1938,
- Cemal Paşa, **Anılarım**, 1913-1922, Paraf Yay., İstanbul, 2010
- Çadircı Musa, **Tanzimat Sürecinde Türkiye'de Askerlik**, İmge Kitabevi, Ankara, 2008
- Çakmak, Mareşal Fevzi, **Birinci Dünya Savaşı Doğu Cephesi**, Gnkur ATASE Yay., Gnkur Basımevi, Ankara, 2005

- Çanakkale Boğaz Komutanlığı, **Çanakkale Deniz Savaşları 1915**, Çanakkale Boğaz Komutanlığı Kültür Yay. Tarih Dizisi No: 51, Deniz Basımevi Müdürlüğü, İstanbul 2004
- Çöl, Emin, **Çanakkale-Sina Savaşları Bir Erin Anıları**, Nöbetçi Yay. İstanbul, 2009,
- Çulcu, Murat, **Arşivi Kaybolan Savaş, Sina-Filistin-Suriye Cephesi**, Kastaş Yay.
- Deniz, Muzaffer, **Belgelerle Türk-Alman İlişkileri**, İlgi Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2018
- Devellioğlu, Ferit, **Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat**, Aydın Kitabevi, Ankara, 2007
- Düsturlar**, Tertip II, C.I-9
- Earle, Edward Mead, **Bağdat Demir ve Petrol Yolu Savaşı, (1903-1923)**, Örgün Yayınevi, İstanbul, 2003
- El-Ubeydi, Es-Seyyid Muhammed Habib, **Payitahtta Nutuklarım**, Kronik Yay. İstanbul, 2018
- Eldem, Vedat, **Harp ve Mütareke Yıllarında Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomisi**, TTK Yay., Ankara 1994
- Erden, Ali Fuat, **Birinci Dünya Harbinde Suriye Hatıraları I**, T.İş Bankası Kültür Yay., İstanbul, 2003
- Erden, Ali Fuat, **Çölde Son Türk Destanları Suriye Hatıraları II**, Kopernik Yay., İstanbul, Temmuz 2018
- Erendor, Metin, **Ötüken'den Ankara'ya Türk Ordusu Tarihi**, Kamer Yay. İstanbul, 2018
- Erickson, Edward J., **Büyük Hezimet-Balkan Harpleri'nde Osmanlı Ordusu**, Çev: Gül Çağalı Güven, T.İş Bankası Kültür Yay. İstanbul, 2013
- Erickson, Edward J., **Dünya Savaş Tarihi; I. Dünya Savaşı'nda Osmanlı 1914-1918**, C. IV, Timaş Yay., İstanbul, 2011

- Et-Tercüman, İhsan, **Çekirge Yılı Kudüs 1915-1916**, (Ter.Ali Benli) ,2012, Klasik Yay., İstanbul
- Genç, Mehmet, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet ve Ekonomi**, Ötüken Yay. İstanbul, 2012,
- Genelkurmay Başkanlığı , **TSK Tarihi Osmanlı Devri Birinci Dünya Harbi İdari Faaliyetler ve Lojistik C.X**, Gnkur Basımevi, Ankara, 1985
- Genelkurmay Başkanlığı, **Bir Askeri Yardımın Anatomisi, Türkiye'de Prusya-Alman Askeri Heyetleri (1835-1919)**
- Genelkurmay Başkanlığı, **Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi (C.I) (Osmanlı İmparatorluğu'nun Siyasi ve Askeri Hazırlıkları ve Harbe Girişi)**, Gnkur Basımevi, Ankara, 1991
- Genelkurmay Başkanlığı, **Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi, C.V., I.Kitap, Çanakkale Cephesi Harekâtı**, Gnkur Basımevi, Ankara,1993
- Genelkurmay Başkanlığı, **Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi (Sina-Filistin Cephesi)**, C.IV, Ks.I, Gnkur. Basımevi, 1979, Ankara
- Genelkurmay Başkanlığı, **Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi (Sina-Filistin Cephesi)**, C.IV, Ks.II, Gnkur Basımevi, Ankara, 1986
- Genelkurmay Başkanlığı **Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi, C:VIII. Deniz Harekâtı**, Gnkur Basım Evi, Ankara 1976
- Genelkurmay Başkanlığı, **Osmanlı İmparatorluğu'nun Siyasi ve Askeri Hazırlıkları ile Harbe Girişi**, Gnkur. ATASE Daire Başkanlığı Yay., Ankara, 2014
- Genelkurmay Başkanlığı, **TSK Tarihi Osmanlı Devri, C.III, Ks.VII, (1299-1913)**, Gnkur Basımevi, Ankara, 1995
- Genelkurmay Başkanlığı, “ **TSK Tarihi, Osmanlı Devri, C.III, Ks.VI (1908-1920)**”, Gnkur Basımevi, Ankara, 1971
- Genelkurmay Başkanlığı, **“I.Dünya Harbinde Türk Harbi Kafkas Cephesi, 3.Ordu Harekâtı II**, Ankara, 1978

- Gökdemir, Tamer, **Türk Kara Ordusu Lojistik Tarihi**, Orient Yay., Ankara, 2016
- Görgülü İsmet, **On Yıllık Harbin Kadrosu (1912-1922)**, (Balkan-Birinci Dünya ve İstiklal Harbi), TTK Basımevi, Ankara, 1993
- Fuat Gücüyener, **Sina Çölünde Türk Ordusu**, Anadolu Türk Kitap Deposu, (basım tarihi ve Yeri tespit edilememiştir.),
- Gül, Kubilay Mehmet, **Dünya Savaşları, 1914-1918 1.Dünya Savaşı**, Kafe Kültür Yayıncılık, İstanbul, 2014
- Gülsoy Ufuk, **Hicaz Demiryolu**, İstanbul, Eren Yayıncılık, 1994,
- Gülsoy, Ufuk, **Osmanlı Gayrimüslimlerinin Askerlik Serüveni**, İstanbul, Simurg Yay. 2000
- Günçan, Ömer Kamil, **Demiryollarının Ülke Stratejisine ve Ekonomisine Etkinliği**, HAK Yay., Ankara, 1992
- Güneşol, Hüseyin Fehmi, **Çanakkale'den Bağdat'a Esaretten Kurtuluş Savaşı'na Cephe'de Sekiz Yıl Sekiz Ay**, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul, Ekim 2014
- Güralp Şerif, **Bir Askerin Günlüğünden-Çanakkale Cephesinden Filistin'e**, Güncel Yayıncılık, İstanbul, 2003
- Hacettepe Üniversitesi Öğr. Üyeleri (Editör Fatma Acun), **Atatürk ve Türk İnkılap Tarihi**, Siyasal Kitabevi, Ankara, 2010
- Hacipoğlu, Doğan **“Osmanlı İmparatorluğu'nun 1.Dünya Harbine Girişi”**, Deniz İkmal Grup Komutanlığı Matbaa Müdürlüğü, İstanbul, 2000
- Halaçoğlu, Yusuf, **Osmanlılarda Ulaşım ve Haberleşme (Menziller)**, PTT Genel Müdürlüğü Yay., Ankara, 2002
- Harp Akademileri Komutanlığı, **Harekat Alanı Personel ve Lojistik Konuları Ders Kitabı**, HAK Basımevi, İstanbul, 2014
- Hün, İhsan, **Osmanlı Ordusunda Genelkurmayın Ne Surette Teşekkül Ettiği ve Geçirdiği Safhalar**, Gnkur.Bşk.lığı Yay., İstanbul Basımevi, 1952

- İkm.Mly.Okl.ve Eğt.Mrk.K.lığı, **Yakın Tarihimizdeki Savaşlarda İkmal Hizmetleri**; İkm.Mly.Okl.ve Eğt.Mrk.K.lığı Yay., 2013
- İnalcık, Halil, **Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ (1300-1600)**, , Ankara, Yapı Kredi Yay., 2006
- İnan, Ayşe Afet, **M. Kemal Atatürk'ün Karlsbat Hatıraları**, TTK Yay., Ankara, 1983
- İslam Ansiklopedisi**, İslam Alemi, Tarih, Coğrafya, Etnografya ve Biyografya Lügatı, C.I-II,VII MEB Basımevi, İstanbul, 1979
- Kabaçalı, Alpay, **Arap Çöllerinde Türkler**, Cem Yay., İstanbul,
- Kahya, Esin, **Türkiye'de İlk Demiryolları**, Belleten C.52, S.202, TTK Basımevi, Ankara, 1988
- Karal, Enver Ziya, **Osmanlı Tarihi İkinci Meşrutiyet ve Birinci Dünya Savaşı (1908-1918)**, C.IX, TTK Yay., Ankara 1999.
- Karal, Enver Ziya, **Osmanlı Tarihi, CI-V, AKDTYK**, TTK Yay., Ankara,
- Karatamu, Selahattin, **TSK Tarihi (1908-1920)**, C.III.,Ks.6, Gnkur ATASE Yay., Ankara, 1971,
- Kocabaş, Süleyman, **Pencermenizmin Şark'a Doğru Politikası: Tarihte Türkler ve Almanlar**, İstanbul, Vatan Yay., 1988
- Kressenstein, Frederick Freiherr von Kress, **Kuma Gömülen İmparatorluk**,
- Kurtcephe, İ.- Balcıoğlu, M., **Kara Harp Okulu Tarihi**, KHO Matbaası, Ankara, 1991
- McMeekin, Sean, **Berlin-Bağdat Demiryolu**, Çev: Azize F.Çakır, Picus Yay., İstanbul, 2010
- Meydan Larousse, **Büyük Lugat ve Ansiklopedi**, Sekizinci Cilt, Meydan Yayınevi, İstanbul 1972
- Mirliva Sedat, **Filistin'e Veda-Yıldırım Ordularının Bozgunu-**, Yeditepe Yay., İstanbul, 2009
- Mutlu, Cengiz, **Birinci Dünya Savaşında Amele Taburları**, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2007

- Müderrişoğlu, Alptekin, **Kurtuluş Savaşının Mali Kaynakları**, AKDITYK, ATAM, Ankara 1990
- Mühlman, Carl, **İmparatorluğun Sonu 1914-Osmanlı Savaşı Neden ve Nasıl Girdi?**, Timaş Yay., İstanbul, 2014
- Münim Mustafa, **Cepheden Cepheye: Çanakkale ve Kanal Seferi Hatıraları**, Arma Yay., İstanbul, 2002
- MSB Yay. **Osmanlı Döneminde Askeri Okullarda Eğitim**, 2000, Ankara
- Onur, Ahmet, **Türkiye Demiryolları Tarihi (1860-1953)**, K.K İstanbul Askeri Basımevi, İstanbul, 1953
- Ortaylı, İlber, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Alman Nüfuzu**, İletişim Yay., İstanbul, 2001
- Ortaylı, İlber, “Devenin Taşıma Maaliyeti Eğrisi Üzerine Bir Deneme”, s. 181
- Öğün, Tuncay, **Kafkas Cephesinin 1.Dünya Savaşındaki Lojistik Desteği**, AKDITYK , ATAM, Ankara, 1999
- Özbay, Kemal, **Türk Askeri Hekimliği Tarihi**, C.II, İstanbul, 1976
- Özdemir, Hikmet, **Salgın Hastalıklardan Ölüm 1914-1918**, AKTYK, TTK Basımevi, Ankara, 2005
- Özdemir, Hikmet, **Cemal Paşa ve Ermeni Göçmenler-4.Ordu'nun İnsani Yardımları**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2009
- Öztuna, Yılmaz, **Türk Tarihinde Ordu Faktörü**, Boğaziçi Yay., İstanbul, 2007
- Öztuna Yılmaz, **Osmanlı Devleti Tarihi 2. Kitap**, Ötüken Yay., İstanbul, 2004
- Özyüksel, Murat, **Osmanlı Alman İlişkilerinin Gelişim Sürecinde Anadolu Bağdat Demiryolları**, İstanbul, Alba Yay., 1988
- Özyüksel, Murat, **Hicaz Demiryolu**, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yay., 2000

- PTT Genel Müdürlüğü, **Geçmişten Günümüze Posta**, Cem Web Ofset Sanayi, Ankara, 2007
- Pakalın, M.Zeki, **Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimler Sözlüğü**, C.II, İstanbul, 1993
- Pamuk, Şevket, **Osmanlı'dan Cumhuriyete Küreselleşme, İktisat Politikaları ve Büyüme**, Seçme Eserleri II, T.İş Bankası Kültür Yay., İstanbul, 2008
- Polat, Tunçer, **İttihatçı Cavit Bey**, Yeditepe Yay., İstanbul, 2010
- Pomiankowski, Joseph, **Osmanlı İmparatorluğu'nun Çöküşü 1914-1918**, Kayıhan Yay, İstanbul, 1992
- Quataert, Donald, **"Tarım", Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi**, (Editörler: Halil İnalcık, Donald Quataert), C. II
- Quataert, Donald, **Osmanlı Devleti'nde Avrupa İktisadi Yayılımı ve Direniş (1881-1908)**, Ankara, 1987, Yurt Yay.,
- Rathman Lothar, **Alman Emperyalizminin Türkiye'ye Girişi**, İstanbul, Belge Yay., İstanbul 2001.
- Renda, M.Abdülhalik, **Hatırat**, YKY Yay., I.Baskı, Haziran 2018, İstanbul
- Russell, Stephen Hays, **Growing World of Logistics**, Air Force Journal of Logistics 24-4, 2000
- Sabis, Ali İhsan, **Harp Hatıralarım I.Cihan Harbi C.I.**, Nehir Yay., İstanbul, 1990
- Sakarya, İhsan, **Belgelerle Ermeni Sorunu**, Gnkur ATASE Yay., Ankara, 1992
- Sander, Oral, **Siyasi Tarih İlkçağlardan 1918'e**, İmge Kitabevi, Ankara, 2012
- Sanders, Liman Von, **Türkiye'de Beş Yıl**, Kesit Yay., İstanbul, 1968
- Shaw, J.Stanford- Shaw, Ezel Kuran, **Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye**, E Yay. İstanbul, 1983
- Shaw, J.Stanford, **1.Dünya Savaşı'nda Osmanlı İmparatorluğu-Savaşa Giriş**, TTK Yay., Ankara, 2014

- .Sonyal, Salahi R., **Osmanlı Ermenileri**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2009
- Sorguç İbrahim, **Bu Defa Niçin Harp Ettiğimi Biliyorum**, T.İş Bankası Kültür Yay., İstanbul, 2010
- Şen, Leyla, **Türkiye’de Demiryollarının ve Karayollarının Gelişim Süreci**, Ankara, Tesav, 2003
- Stock, J.R.- Lambert, D.M., **Strategic Logistics Management**, McGraw-HillInt.Ed, 2001
- Terzioğlu, Said Arif, **Türk Ordusu**, Başnur Matbaası, (Kitabın basım yeri ve yılı tespit edilememiştir.)
- Tiflikçi, Osman **Türkiye’de Ulaşım Sorunu ve Dmiryollarımız**, İstanbul, Birleşik Taşımacılık Çalışanları Sendikası Yay. No:4, 1996
- Toker, Hülya, **Çanakkale Muharebelerine Katılan Komutanların Biyografileri (Belgeler ve Fotoğraflarla)**, ATASE Daire Başkanlığı Yay., Ankara, 2014
- Tongur, Hikmet, **Türkiye’de Genel Kolluk Teşkil ve Görevlerin Gelişimi**, Kanaat Basımevi, Ankara, 1946
- Toprak, Zafer, **Türkiye’de Milli İktisat (1908-1918)**, Doğan Kitap, İstanbul, 2012
- Uluçay, Çağatay, **18. ve 19 Yüzyıllarda Saruhan’da Eşkiyalık ve Halk Hareketleri**, İstanbul, 1955,
- Ünalp ,F. Rezzan, **Birinci Dünya Savaşı’nda Oamanlı Devleti’nin Kuzey Afrika’ya Yönelik Askeri Faaliyetleri**, ATASE Bşk.lığı Yay., Ankara, 2014
- Üzen, İsmet, **1.Dünya Harbinde Sina Cephesi ve Çöl Hatıraları**, Selis Kitaplar, İstanbul, 2007
- Üzen, İsmet, **Osmanlı’nın Çöl Yürüyüşü-Kanal Seferleri**, Paraf Yay., İstanbul, 2011
- Vecihi, Muhittin, **Erkan-ı Harp Binbaşı Vecihi Bey’in Anıları, Filistin Ricatı**, Arba Yay, İstanbul, 1993

- Wallach, Jehuda, L., **Bir Askeri Yardımın Anatomisi**, Çev: Em.Tuğg. Fahri Çeliker, Ankara, Gnkur. Basımevi, 1985
- Yıldırım, Seyfi, “Cumhuriyet Dönemi Demiryollarının Gelişiminde Etkili Olan Faktörler”, **Cumhuriyet Döneminde Demiryolları Sempozyumu**, AKDITYK ATAM Yay., Ankara, 2010
- Yıldız, Hakan, **Haydi Osmanlı Sefere (Purut Seferi’nde Organizasyon ve Lojistik)**, İstanbul 2006,
- Yılmaz, Veli, **1. Dünya Harbinde Türk- Alman İttifakı ve Askeri Yardımlar**, Cem Ofset ve Matbaacılık A.Ş. İstanbul,
- Zürcher, Eric Jan, **Savaş, Devrim ve Uluslaşma: Türkiye Tarihinde Geçiş Dönemi, 1908-1928**, İstanbul, Bilgi Üniversitesi Yay., 2005

4. MAKALELER

- Akar, Şevket Kamil, “İstanbul’da Bir Askeri Terzihane Atölyesinin Kuruluşu ve Nizamnamesi”, **Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi**, Yıl.2005, S.49
- Akbulut, Uğur, “Suriye’de İlk Telgraf Hatlarının Çekilmesi”, **History Studies**, Ortadoğu Özel Sayısı, 2010
- Alpmansü, Yusuf, “Birinci Dünya Savaşı Öncesi Menzil Teşkilatı Ve İdari Faaliyetlerin Yürütülmesi Esasları”, **Askeri Tarih Bülteni**, Ağustos 1985 , S.19
- Aydın, Mahir, Kaleler”, **Osmanlı Askeri Tarihi**, ed. Gültekin Yıldız, TİMAŞ Yay., İstanbul, 2013,
- Ayhan, Aydın, “Harb-i Umumi Yıllarında Cephe Gerisi”, **Turan-İlim Fikir ve Medeniyet Dergisi**, 2014, S.22

- Babuşoğlu, Döndü, “Büyük Harp Esnasında Almanya İle Türkiye Arasında Nakliyat Yolları”, **Askeri Tarih Bülteni** , Yıl: 22, Şubat 1997, S.42
- Balcıoğlu, Mustafa, “Milli Mücadele Sırasında Merkezi Anadolu’da Anadolu’da Amele Taburları’nın Kuruluşu”, **TDTD**, İstanbul, Mart 1991, S.51
- Bayıl, Yüksel, “1877-1878 Osmanlı Rus Savaşında Osmanlı Ordusunun İkmal ve İlaşesi”, **History Studies**, Volume 5 Issue 1, Ocak 2013
- Beşikçi, Mehmet “Balkan Harbi Yenilgisi Sonrası Osmanlı Ordusunda Yeniden Yapılanma Hamleleri”, **HAK.ılgı Balkan Harbi Panel Bildirileri**, İstanbul, 2016
- Beşikçi, Mehmet, “İhtiyat Zabiti’nden Yedek Subay’a: Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Bir Zorunlu Askerlik Kategorisi olarak Yedek Subaylık ve Yedek Subaylar, 1891-1930”, **Tarih ve Toplum: Yeni Yaklaşımlar**, no:13 (Güz 2011),
- Beşikçi, Mehmet, **Balkan Harbinde Osmanlı Seferberliği ve Redif Teşkilatının İflası**, Türkiye Günlüğü Dergisi, Sayı:110, Bahar 2012
- Beşirli, Mehmet, “Birinci Dünya Savaşı Öncesinde Türk Ordusunun Top Mühimmatı Alımında Pazar Mücadelesi: Alman Freidrich Krupp Firması ve Rakipkeri”, **Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, Yıl: 2004, S.15
- Beşirli, Mehmet, **II.Abdülhamit Döneminde Osmanlı Ordusunda Alman Silahları**, G.Osman Paşa Üniversitesi Fen Ed.Fak. Tarih Bölümü
- Beyoğlu, Süleyman, “Ermeniler Amele Taburlarında”, **Yeni Türkiye**, 60/2014, **Ermeni Özel Sayısı**

- Bozkurt, Rıza, “Osmanlı İmparatorluğu Döneminde Ülkenin Harekat Bakımından Bölgelere Ayrılması, İkmal ve İaşe İşleri, Haberleşme Sistemleri”, **Askeri Tarih Bülteni**, Gnkur ATASE Bşk.lığı Yay., Yıl:13, Ağustos 1988, S. 25
- Çadircı, Musa, “Posta Teşkilatı Kurulmadan Önce Osmanlı İmparatorluğu’nda Menzilhane ve Kiracıbaşılık”, **VIII. Türk Tarih Kongresi**, C.II, Ayrı basım, TTK, Ankara, 1981
- Çalık, Ramazan- Tepekaya, Muzaffer, “Birinci Dünya Savaşı Esnasında Anadolu’daki Salgın Hastalıklar ve Ermeniler”, **Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Yıl.2006, S.16
- Çetin, Cemal, “İşlevleri ve Özellikleri Bakımından Konya Menzilleri (XVII ve XVIII. Yüzyıllar)”, **Türkiyat Araştırmaları Dergisi**
- Durgun, Bülent, “Sefer Planlarında ve Balkan Harbi’nde Osmanlı Ordusunda Menzil Teşkilatı”, **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**, C. XIV, S. 29, İzmir, 2014
- Durgun, Bülent, **Balkan Harbi’nde Osmanlı Ordusu’nun Ulaştırma Faaliyetleri 1912-1913**, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul, 2018
- Eke, Semih, “Birinci Dünya Savaşı Öncesinde Osmanlı Devleti’nin Askeri Durumu”, **V.Askerî Tarih Semineri Bildirileri II**, Ekim 1995, Genelkurmay ATASE Bşk.lığı Basımevi, Ankara, 1997
- Er, Serkan, “Balkan Harbinde Alınan Dersler: Üçüncü Ordu Müfettiş-i Umumisi Müşir Osman Paşa’nın 29 Eylül 1329 (12 Ekim 1913) tarihli Raporu, **HAK.lığı Balkan Harbi Panel Bildirileri**”, İstanbul, 2016
- Erdem, G., “Birinci Dünya Savaşı Yıllarında Sağlık Hizmetleri”, **Gnkur.Bşk.lığı Erzurum Mareşal Çakmak Asker**

- Hastanesi, Seferde Sağlık Hizmetleri Sempozyum Kitabı, 2010**
- Ertaş, Mehmet Yaşar, “XVIII.yy. Başlarında Rumeli’deki Menzillerin Askeri Fonksiyonları”, **Celal Bayar Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi Dergisi**, S.1, 1997
- Ertaş, Mehmet Yaşar, “Osmanlı Devletinde Sefer Organizasyonu”, (Ed: Güler Eren), **Osmanlı**, C.VI
- Ertaş, Mehmet Yaşar, “Osmanlı Seferlerinde Olağandışı Bir Kışlak: Kastamonu”, **Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi**, Yıl:1992, S.18
- Ertaş, Sadık, “İmparatorluğun Dağılması: Kaybedilen Savaşlar, Kaybedilen Topraklar ve Göçler”, **Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi**, Editör: Fatma Acun, Siyasal Kitabevi, Ankara, 2010
- Gölcü,B.Melikoğlu- Yerlikaya, N., “Birinci Dünya Savaşı’nda Osmanlı Ordusunda Develer ve Develi Birliklere İlişkin Düzenlemeler”, **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, C.IX, Sayı.47, Aralık 2016
- Güçer, Lütfi, “XVI. Yüzyıl sonlarında Osmanlı İmparatorluğu Dahilinde Hububat Ticaretinin Dahil Olduğu Kayıtlar”, **İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Dergisi**, CXII/I-4 (1954)
- Güldüren, Yusuf, “Kanuni Sultan Süleyman Döneminde (1520-1566) Tuna ve Tuna’ya Akan Diğer Nehirlerdeki Türk Filosu ve Gemilikleri (Tersaneleri)”, **Çevren Dergisi**, S.43, (Piriştine 1984)
- Halaçoğlu, Yusuf, “Osmanlı İmparatorluğunda Menzil Teşkilatı Üzerine Bazı Mülahazalar”, **Osmanlı Araştırmaları** C.II, İstanbul, 1981

- Hünoğlu, Burhanettin, , “Osmanlı Devleti’nin Harp Sanayiine Bir Bakış”, **Askeri Tarih Bülteni**, Yıl:10, Sayı :19, Ağustos 1985
- İnbaşı, Mehmet, “Dördüncü Murat’ın Bağdat Seferi Masraf Defteri”, **Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, S.12, 1999
- İşbilir, Ömer, “Osmanlı Ordularının İaşe ve İkmal: I.Ahmet Devri İran Seferleri Örneği”, (Ed:Güler Eren), **Türkler**, C.X, 2002
- Kaçar, Mustafa, “Osmanlı Telgraf İşletmesi,” (Haz. Eklemettin İhsanoğlu, Mustafa Kaçar), **“Çağın Yakalayan Osmanlı”**, IRCICA, İstanbul, 1995
- Karabulut, Umut, “Kazım Doğan Dirik, Atatürk’ün İzinde Vali Kazım Dirik, Bandırma Vapuru’ndan Halkın Kalbine”, **ÇTTAD**, VI/14, (2007/Bahar),
- Karaca, Erdem, “Osmanlı Devleti’nde Birinci Dünya Savaşı Öncesi Şimendifer (Demiryolları) Meselesi (1913-1914)”, **OTAM Dergisi**, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 2011, Sayı 27/Bahar 2010
- Karatepe, M.-Kutlubay, R., “I.Dünya Savaşı Yıllarında Kayseri’de Sağlık Çalışmaları”, **IX. Türk Tıp Tarihi Kongresi Bildiri Kitabı**, Nobel Yay. 2006, Ankara
- Keskin, Alev-İlhan, Fatma; “Birinci Dünya Savaşı’nda Doğu Caphesi’nde Salgın Hastalıklar ve Salgın Hastalıklara Karşı Alınan Tedbirler”, **Askeri Tarih Araştırmaları Dergisi**, Şubat 2013, S.21
- Kılıç, Orhan, “1585 yılında Tebriz Seferine Çıkan Osmanlı Ordusunun İkmal ve İaşesi”, **Askeri Tarih Bülteni** , S.46
- Köksal, Osman, “Osmanlı Devleti’nde Askerliğin Vatandaşlık Mükellefiyetine Dönüşümün Evrimi”, **Kuruluşun Günümüze Türk Ordusu-XII.Askerî Tarih**

- Sempozyumu Bildirileri-I**, Gnkur, Bşk.lığı ATASE Yay., Aankara, 2009
- Kurşun, Zekeriya, “XIX. Yüzyılda Şam-Medine Hac Yolu Lojistiğı”, **Türklük Araştırmaları Dergisi** S:19 (Ayrıbasım), Marmara Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi- İstanbul
- Kurtaran, Uğur, “Osmanlı Seferlerinde Organizasyon ve Lojistik”, **Turkish Studies** – International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic, Volume 7/4,Fall 2012
- Oğultürk, M.Cem “Lojistik Sistemlerin Özelleştirilmesi Kapsamında Türk Silahlı Kuvvetleri’nde Dış ve Özel Askeri Şirketler”, **Güvenlik Stratejileri Dergisi**, Yıl.11, S.22., 2015
- Orhunlu, Cengiz, “Osmanlı İmparatorluğunda Derbent Teşkilatı”, No:1209, **İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yay.**, İstanbul, 1967
- Ökçün, A.Gündüz, “Osmanlı Meclis-i Mebusanında Bağdat Demiryolu İmtiyazı Üzerine Yapılan Tartışmalar”, **Ankara Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, C: XXV, No: 2, Haziran 1970, Ankara
- Özcan, Abdülkadir, Abdülkadir Özcan, “Osmanlı Devleti’nin Askeri Yapısı”, (Ed. Güler Eren), **Türkler**, C.X
- Özdemir, Hikmet, “Birinci Dünya Savaşı’nda Salgınlar ve Ölümler Üzerine Gözlemler”, KLİMİK 2005. XII. **Türk Klinik Mikrobiyoloji ve İnfeksiyon Hastalıkları Kongresi**, TTK Bildirisi
- Özdemir, Mehmet, “Birinci Dünya Savaşı’nda Demiryollarının Kullanımı ve Bunun Savaşın Sonucuna Etkisi, **Dördüncü Askeri Tarih Semineri Bildiriler**, 1989, ATASE Yay., Gnkur. Basımevi, Ankara

- Özden, Gani, “Osmanlı İmparatorluğu Silahlı Kuvvetlerinin Harp Sanayii Tesisleri”, **Askeri Tarih Bülteni**, Yıl: 12,Sayı:22, Şubat 1987
- Özkaya, Yücel, “XVIII. Yüzyılda Menzilhane Sorunu”, **DTCFD**, XXVIII/3-4, Ankara, 1977
- Özlü, Hüsnü, , “Milli Mücadele Dönemi ve Cumhuriyet’in İlk Yıllarında Türk Ordu Teşkilatında Harp Sanayisi Kurma Girişimleri (İmalat-ı Harbiye’den Askeri Fabrikalara, Uçak Fabrikaları, Tersaneler)”, **XII. Askeri Tarih Sempozyumu Bildirileri I**, ATASE Yay. Mayıs 2009, İstanbul
- Quataert, Donalt, “19. YY.da Osmanlı İmparatorluğu’nda Demiryolları”, **Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türk Ansiklopedisi**, İletişim Yay., C.IV, 1985, Ankara
- Sak, İzzet-Çetin, Cemal, “XVII ve XVIII. Yy.larda Osmanlı Devletinde Menziller ve Fonksiyonları-Akşehir Menzilleri Örneği,” **Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, Yıl.2004, S.16
- Sarısaman, Sadık, “Birinci Ordu Kadın İşçi Taburu”, **AKDITYK, ATAM Yay**
- Saygılı, Hasip, “Balkan Harbinin 100. Yılında Balkan Harbinde Neden Münhezim Olduk”, **Toplumsal Tarih**, S.222, 2012
- Sönmez, Ali, “Zaptiye Teşkilatı’nın Düzenlenmesi (1840-1869)”, **Ankara Üniversitesi DTCF Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi**, C.XXV, S.39
- Tekeli, Sadık, “Astsubay Okulları Tarihçesi”, **Askeri Tarih Bülteni**, Gnkur. ATASE Başkanlığı Yay., Yıl 17,1992, S.32
- Tekindağ, M.C.Şehabettin “Yeni Kaynak ve Vesikaların Işığında Yavuz Sultan Selim’in İran Seferi”, **Tarih Dergisi**, C.17, S.22., 1967
- Temel, Mehmet, “Birinci Dünya Savaşı ve Muharebe Yıllarında Türkiye’deki Bulaşıcı ve Zührevi Hastalıklara Karşı

- Alınan Önlemler”, **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırma Dergisi**, C. III, Sayı: 8 (1998) İzmir 1999
- Tetik, Ahmet, “4.Ordu Komutanlığı’nın Bölgesinde Bulaşıcı Hastalıklarla Mücadele ve İnsani Yardım Çalışmaları”, **Ermeni Araştırmaları**, 30, 2008
- Toprak, Zafer “Cihan Harbi Yıllarında İttihat ve Terakki’nin İaşe Politikası”, **Boğaziçi Üniversitesi Beşeri Bilimler Dergisi**, C.VI, Yıl.1978, İstanbul
- Türkmen, Zekeriya, “II.Meşrutiyet Döneminde (1909-1919) Osmanlı Ordusunda Müfettişlik Teşkilatına Geçiş ve Uygulamaları”, **V.Askeri Tarih Semineri Bildirileri**, Gnkur. ATASE Bşk.lığı Yay., Ankara, 1995
- Türkmen, Zekeriya, “Balkan Harbine Uzaanan Süreçte Ordu-Siyaset İlişkileri”, **2014-2015 Eğitim ve Öğretim Yılında Harp Akademileri Komutanlığında İcra Edilen Paneller- Balkan Harbi Paneli**, 03 Haziran 2015, HAK Basımevi, İstanbul
- Uluslan, İbrahim, “Birinci Dünya Savaşı Öncesinde Türkiye’nin Siyasal Etkinliği”, **“Beşinci Askeri Tarih Semineri Bildirileri II”**, “Değişen Dünya Dengeleri İçinde Askeri ve Stratejik Açidan Türkiye, 23-25 Ekim 1995, Genelkurmay Basımevi, İstanbul
- Yavuz, Ünsal, “XIX. Yüzyılda Anadolu ve Ortadoğu’da Demiryolu Projeleri”, **X.Türk Tarih Kongresi**, Ankara, 22-26 Eylül 1986, Kongreye Sunulan Bildiriler, C. IV
- Yazıcı, Nesimi, “Tanzimatta Haberleşme ve Kara Taşımacılığı”, **OTAM III**, 1990
- Yeni, Mustafa, “Makinelerin Savaşı: Balkan Savaşlarında Osmanlı Ordusu’nda Motorlu Taşıt Kullanımı(1912-1913), **Türkiye Günlüğü**, S.110, Bahar 2012

- Yeşil, Fatih, “Kara Kuvvetlerinde Avrupalı Danışmanlar”, **Osmanlı Askeri Tarihi,1792-1918**, Editör: Gültekin Yıldız, Timaş Yay. İstanbul, 2017
- Yıldırım, İsmail, “Osmanlı Demiryolları Politikasına Bir Bakış”, **Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, C:12, S:1, Elazığ, 2002
- Yıldırım, Mehmet Ali, “Birinci Dünya Savaşı Yıllarında Osmanlı Devleti’nin Beşinci Düşmanı: Çekirgeler”, **Gaziantep Uni.Joernal Of Social Sciences**, 2014, S.13
- Yıldırım, Seyfi, “Cumhuriyet Dönemi Demiryollarının Gelişiminde Etkili Olan Faktörler”, **Cumhuriyet Döneminde Demiryolları Sempozyumu**, AKDTYK ATAM Yay., Ankara, 2010
- Yıldız, Gültekin, “Osmanlı Askeri Tarihi, Kara, Deniz ve Hava Kuvvetleri (1792-1918)”, **Osmanlı Askeri Tarihi**, ed. Gültekin Yıldız, TİMAŞ Yay., İstanbul, 2013
- Yıldız, Gültekin, “Birleşik Harekât Tecrübesi Olarak Cihan Harbinde Türk-Alman Askeri İttifakı” **1914’den 2014’e 100’üncü Yılında Birinci Dünya Savaşı’nı Anlamak, Uluslar arası Sempozyum Bildirileri**, HAK Matbaası, İstanbul, 2014
- Yılmazer, Tuncay, “100.Yıldönümünde Kudüs’e Veda”, **Atlas Tarih**, S.50, Aralık 2017

5. BİLİMSEL TEZLER

- Akalan, Ali Osman, “Bir Kurum Olarak Türkiye Cumhuriyeti Devlet Demiryolları Tarihi”, Hacettepe Üniversitesi, AİİTE, **Basılmamış Doktora Tezi**, Ankara, 2010
- Akyıldız, Ali, İzmir-Aydın Demiryolu, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü **Basılmamış Yüksek Lisans Tezi**, İstanbul, 1987

- Altun, Esin, Doğu Anadolu Bölgesine İlk Telgraf Hatlarının Çekilmesi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, **Basılmamış Yüksek Lisans Tezi**, Erzurum, 2011
- Armağan, A.Latif, Osmanlılar Zamanında Hac Yolu ve Menziller, İstanbul ÜNİVERSİTESİ, Sosyal Bilimler Enstitüsü, **Basılmamış Yüksek Lisans Tezi**, İstanbul, 1990
- Bahadır, Fatma Elif, Bir Şehir Kurma Teşebbüsü: Birüssebi Kazası (1900-1917), Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih ABD, Tarih Programı, **Basılmamış Yüksek Lisans Tezi**, İstanbul, 2018
- Çapa, Mesut, Kızılay (Hilal-i Ahmer) Cemiyeti (1914-1925), **Basılmamış Doktora Tezi**, Ankara, 1989
- Çeloğlu, Yavuz Selim, Çanakkale Cephesinde 5. Ordunun İaşesi, Fırat üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, **Basılmamış Yüksek Lisans Tezi**, Elazığ, 2013,
- Çeloğlu, Yavuz Selim, Çanakkale Cephesi'nde Askeri Nakliye Hizmetleri: Beşinci Ordu Menzil Teşkilatı, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, **Basılmamış Doktora Tezi**, Elazığ, 2018
- Çelik, Bülent, Bülent Çelik, “Osmanlı Sefer Organizasyonlarında Kentli Esnafın Getirdiği Çözümler: Orducu Esnafı,” Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, **Basılmamış Doktora Tezi**, Ankara, 2002
- Çelik, Cemil, Birinci Dünya Savaşında Sina Filistin Cephesinde Birinci Kanal Seferi, Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, **Basılmamış Yüksek Lisans Tezi**, Afyon, 1999
- Ergüven, Süleyman, Şam-Hama Demiryolu İmtiyazı, İnşaatı ve İşletilmesi (1893-1912), T.C.Marmara Üniversitesi Türkiyat

- Araştırmaları Enstitüsü Türk Tarihi ABD, **Basılmamış Yüksek Lisans Tezi**, İstanbul, 2019, s.41
- Genç, Serdar, Osmanlı-Safevi Savaşlarında Sefer Organizasyonu ve Lojistik 1722-1725, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, **Basılmamış Doktora Tezi**, İstanbul, 2012
- Halaçoğlu, Yusuf, Osmanlı İmparatorluğu'nda Menzil Teşkilatı ve Yol Sistemi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, **Basılmamış Doçentlik Tezi**, İstanbul, 1982
- Kemal, Cemal, Birinci Dünya Harbi'nde Filistin Cephesi, Ankara ÜniversitesiTİTE, **Basılmamış Doktora Tezi**, Ankara, 2004
- Özdemir, Zekeriya, I.Dünya Savaşı'nda Amele Taburları, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, **Basılmamış Yüksek Lisans Tezi**, Ankara, 1994
- Öztürk, İlker, Osmanlı İmparatorluğu'ndan Günümüze Demiryollarının Gelişimi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, **Basılmamış Yüksek Lisans Tezi**, İstanbul, 2009
- Sabancı, Zeynep, Osmanlı Askeri Teknolojisi ve Silahlanma Politikası (1870-1918), T.C. Mersin Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih ABD, **Basılmamış Doktora Tezi**, Mersin, 2016
- Sevinç, Tahir, “1695 ve 1696 Avusturya Seferinde Organizasyon ve Lojistik”, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, **Basılmamış Doktora Tezi**, İstanbul, 2010
- Tarım, M. Fatih, Birinci Dünya Savaşı'nda Yıldırım Ordular Grubu, Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, **Basılmamış Yüksek Lisans Tezi**, Hatay, Temmuz 2004

- Tezcan, Cezmi, Tekalif-i Harbiye ve Tekalif-i Milliye Örneklerinde Savaş Dönemleri Mali Politikaları, Ankara ÜniversitesiTİTE, **Basılmamış Doktora Tezi**, Ankara, 2005
- Tozlu, Selahattin, “Trabzon-Erzurum-Bayezid Yolu (1850-1900)” Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih ABD. **Basılmamış Doktora Tezi**, Erzurum, 1997
- Tunalı, Ayten Can, Tanzimat Döneminde Osmanlı Kara Ordusunda Yapılanma (1839-1876), Ankara ÜNİVERSİTESİ Sos. Bil.Enstitüsü, **Basılmamış Doktora Tezi**, Ankara, 2003
- Türkkan, Hakan, Askeri Mecmua’da Birinci Dünya Savaşı Türk Cepheleri (1-145. Sayılar), Kırıkkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih ABD., **Basılmamış Yüksek Lisans Tezi**, Kırıkkale, 2010
- Uçar, Muharrem, Birinci Dünya Savaşındaki Türk Ordusundaki Sağlık Hizmetlerinin Arşiv Belgeleri Işığında Değerlendirilmesi, Ankara Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü, **Basılmamış Doktora Tezi**, Ankara, 2010
- Yavuz, Züleyha, Beyrut-Şam Demiryolunun İnşası ve İşletmesi (1891-1914), **Basılmamış Yüksek Lisans Tezi**, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Türk Tarihi Anabilim Dalı, Yakınçağ Tarihi Bilim Dalı, İstanbul, 2010
- Yüksel Ahmet, Osmanlı Sefer Organizasyonlarına Taşradan Bir Bakış: Sivas Şehrinde Sefer Hazırlıkları (1787-1850), Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü **Basılmamış Yüksek Lisans Tezi**, Sivas, 2005

6. ELEKTRONİK KAYNAKLAR

[http://forum.axishistory.com/viewtopic.php?f=80&t=107127&start=0#p946738;](http://forum.axishistory.com/viewtopic.php?f=80&t=107127&start=0#p946738)

13.09.2015

<http://www.logisticsworld.com/logistics.htm>; 18.11.2014.

<http://toggo52.blogspot.com.tr/2014/03/1dunya-savasi-ve-osmanlidaki-alman.html>;
09.12.2017

Burhan Sayılır, www.canakkalesehitliktururehberi.com., “Askerin Beslenmesi”,
29.01.2019

www.turksandarmenians.marmara.edu.tr /tr/dunya-savasinda-amele-taburlari, s.2;

Ali Satan, **I.Dünya Savaşı’nda Amele Taburları**, 22.12.2017,

Turhan Turgut, **Osmanlı Posta Düzeninin Ana Hatları**,

[http://turkfilateliakademisi.org /index.php](http://turkfilateliakademisi.org/index.php) ,16 Temmuz 2014

Türkmen, Mustafa Nuri, **XVII. YY.Sefer Menzillerinin Ekonomik Yönü ve Esnafa Katkısı**, [dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/ 18/30/218.pdf](http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/18/30/218.pdf).

<http://forum.axishistory.com/viewtopic.php?f=80&t=107127&start=0#p946738>;
13.09.2015

EKLER

Tablolar:

EK-9 : Merkezden IV.Ordu Bölgesine Gönderilen Para Listesi

EK-10 : Merkezden IV.Ordu Bölgesine Gönderilen I.Sınıf İkmal Maddeleri Listesi

EK-12 : Merkezden IV.Ordu Bölgesine Gönderilen Silah ve Mühimmat Listesi

EK-15 : Merkezden IV.Ordu Bölgesine Sevk Edilen Personel ve Birlik Listesi

EK-19 : Merkezden IV. Ordu Bölgesine Sevk Edilen Akaryakıt Listeleri

EK-20 : Merkezden IV. Ordu Bölgesine Sevk Edilen Yedek Parça Listeleri

EK-24 : Merkezden IV.Ordu Bölgesine Sevk Edilen Sıhhiye Malzemeleri Listesi

EK-29 : Merkezden IV.Ordu Bölgesine Sevk Edilen Muhabere Malzemesi Listeleri

EK-25 : Mart 1915-Şubat 1916 Tarihleri Arasında IV.Ordu Bölgesinde Hastanelerde Tedavi Gören Personel Listeleri

Haritalar

EK-1 : Asker Alma Bölgelerini Gösterir Harita

EK-2 : 12 Kasım 1914 Tarihli Menzil Teşkil Haritası

EK-3 : Osmanlı Ordusunda Kullanılan Özel Askeri İşaretler

EK-4 : 15 Ocak 1915 Tarihli Menzil Teşkil Haritası

EK-5 : 25 Ekim 1915 Tarihli Menzil Teşkil Haritası

EK-8 : Birlik Komutanlıklarının Üst Komutanlıklara Gönderdikleri Rapor Örnekleri

EK-13 : Osmanlı Devleti Demiryolları Haritası

EK-26 : IV.Ordu Bölgesinde Sıhhi Teşkillerini Gösterir Harita

EK-28 : Amele Taburlarının Konuş Yerlerini Gösterir Harita

Resim ve Fotoğraflar

EK-6 : Su Kuyuları ve Boru Hatları Fotoğrafları

EK-7 : Askeri Dikimevlerinde Çalışan Personel Fotoğrafları

Ek 11 : Arazide Seyyar Olarak Açılıp İşletilen Ünitelere Ait Resimler

EK-14 : Dekovil Hattı Resimleri

EK-16 : Toros ve Amanos Tünellerinde Görev Yapan Motorlu Araç Kolları Resimleri

Ek-17 : IV.Ordu Bölgesinde Araç Tamir Atölyesi Resimleri

EK-18 : IV.Ordu Bölgesinde Teşkil Edilmiş Benzin Parkı Resimleri

EK-21 : IV.Ordu Bölgesinde Teşkil Edilen Seyyar Hastane Resimleri

EK-22 :IV.Ordu Bölgesinde Hasta ve Yaralıların Kakululerle Taşınmasına Ait Resimler

EK-23 : IV.Ordu Bölgesinde Tesis Edilen Nekahathane Fotoğrafları

EK-27 : Hayvan Hastanelerinde Tedavi Gören Deve Fotoğrafları

EK-9: Merkezden IV.Ordu Bölgesine Gönderilen Para Listesi

Haydarpaşa'dan Haaketle Toros Hattı Üzerinden IV. Ordu'ya Hareket Eden Trenlerin Taşıdıkları Nakit Para Listesi (23.10.1917 – 09-06-1918)							
Hareket Tarihi	Vagon Nu.	Gönderen Makam	Nakliyat cinsi	Ağırlık (Kg)	Gideceği Makam	Gideceği Yer	Toros Nu.
23.10.1917 ¹³⁷²	2271	Haydarpaşa Sevkiyat	Para	13.070	Halepde Baş Menzil Müfettişliği	Karabekir	
07.02.1918 ¹³⁷³	3	4. Ordu	Madeni Para	3.000	4. Ordu	Şam	4156
07.02.1918 ¹³⁷⁴	4	Heyet-i Islahiye	Madeni Para	10.000	Yıldırım	Halep	4157
14.02.1918 ¹³⁷⁵	3	Heyet-i Islahiye	Madeni Para	10.000	Yıldırım	Halep	4004
14.02.1918 ¹³⁷⁶	7	2. Ordu	Para	2.000	2. Ordu	Diyarbakır	4038
28-02-1918 ¹³⁷⁷	1	Heyet-i Islahiye	Madeni Para	10.000	Baş Menzil Müfettişi	Halep	4151
15-03-1918 ¹³⁷⁸	2	Heyet-i Islahiye	Madeni Para	10.000	Yıldırım	Halep	4257
22-03-1918 ¹³⁷⁹	2	Heyet-i Islahiye	Madeni Para	10.000	Yıldırım	Halep	4549
04-04-1918 ¹³⁸⁰	2	Yıldırım Karargahı	Madeni Para	10.000	Yıldırım	Halep	4630
06.04.1918 ¹³⁸¹	11	Dersaadet Alman Konsoloshanesi	1para Kasası 2 Sandık	505	Alman Konsoloshanesi	Musul	3405
26-04-1918 ¹³⁸²	1	Heyeti Islahiye	Madeni Para	10.000	Yıldırım	Halep	4740
04-05-1918 ¹³⁸³	13	Heyeti Islahiye	Madeni Para	10.000	Yıldırım	Halep	4919
8.04.1918 ¹³⁸⁴	1	Heyet-i Islahiyye	Madeni Para	10.000	Yıldırım	Halep	3423
8.04.1918 ¹³⁸⁵	2	Karargahı Umumi 3. Şube	Kağıt Para	10.000	Cephane Hattı	Şam	3424
18-05-1918 ¹³⁸⁶	2	Yıldırım Karargahı	Kağıt Para	12.000	Yıldırım	Şam	5015
18-05-1918 ¹³⁸⁷	7	Yıldırım Karargahı	Kağıt Para	500	Menzil	Adana	5020

¹³⁷² ATASE Arşivi, BDH: Kls.732, Dos.491, Fih.1-33

¹³⁷³ ATASE Arşivi, BDH: Kls.618, Dos. 159, Fih.1-49

¹³⁷⁴ ATASE Arşivi, BDH: Kls.618, Dos. 159, Fih.1-49

¹³⁷⁵ ATASE Arşivi, BDH: Kls.618, Dos. 159, Fih.1-12

¹³⁷⁶ ATASE Arşivi, BDH: Kls.618, Dos. 159, Fih.1-12

¹³⁷⁷ ATASE Arşivi, BDH: Kls.618, Dos. 159, Fih.1-37

¹³⁷⁸ ATASE Arşivi, BDH: Kls.618, Dos. 159, Fih.1-79

¹³⁷⁹ ATASE Arşivi, BDH: Kls.618, Dos. 159, Fih.1-95

¹³⁸⁰ ATASE Arşivi, BDH: Kls.618, Dos. 159, Fih.1-113

¹³⁸¹ ATASE Arşivi, BDH: Kls.618, Dos. 159, Fih.1-14

¹³⁸² ATASE Arşivi, BDH: Kls.618, Dos. 159, Fih.1-176

¹³⁸³ ATASE Arşivi, BDH: Kls.618, Dos. 159, Fih.1-192

¹³⁸⁴ ATASE Arşivi, BDH: Kls.732, Dos.491, Fih.1-7

¹³⁸⁵ ATASE Arşivi, BDH: Kls.732, Dos.491, Fih.1-7

¹³⁸⁶ ATASE Arşivi, BDH: Kls.618, Dos. 159, Fih.1-222

¹³⁸⁷ ATASE Arşivi, BDH: Kls.618, Dos. 159, Fih.1-222

Hareket Tarihi	Vagon Nu.	Gönderen Makam	Nakliyat cinsi	Ağırlık (Kg)	Gideceği Makam	Gideceği Yer	Toros Nu.
18-05-1918 ¹³⁸⁸	8	Yıldırım Karargahı	Kâğıt Para vs	2.700	Menzil	Halep	5021
18-05-1918 ¹³⁸⁹	13	Harbiye Nezareti	5 Sandık Para	2.000	4. Kolordu	Mardin	5026
31-05-1918 ¹³⁹⁰	9	Yıldırım Karargahı	Kağıt Para	2.000	Falkenhayn Ordusu	Halep	5160
02-06-1918 ¹³⁹¹	1	Heyet-i Islahiye	Madeni Para	10.000	Harbiye Veznesi	Halep	5181
09-06-1918 ¹³⁹²	1	Heyet-i Islahiye	Madeni Para	10.000	Yıldırım	Halep	5937
¹³⁹³ (TARİHSİZ)	3	Heyet-i Islahiye	Madeni Para	10.000		Halep	4656
¹³⁹⁴ (TARİHSİZ)	2	Heyet-i Islahiye	Madeni Para	10.000	Yıldırım	Halep	4789
¹³⁹⁵ (TARİHSİZ)	8	Heyeti Islahiye	Madeni Para	12.000	Yıldırım	Halep	4980
¹³⁹⁶ (TARİHSİZ)	1	Yıldırım Karargahı	Madeni Para	10.000	Yıldırım	Halep	5018

¹³⁸⁸ ATASE Arşivi, BDH: Kls.618, Dos. 159, Fih.1-222

¹³⁸⁹ ATASE Arşivi, BDH: Kls.618, Dos. 159, Fih.1-222

¹³⁹⁰ ATASE Arşivi, BDH: Kls.618, Dos. 159, Fih.1-256

¹³⁹¹ ATASE Arşivi, BDH: Kls.618, Dos. 159, Fih.1-60

¹³⁹² ATASE Arşivi, BDH: Kls.618, Dos. 159, Fih.1-276

¹³⁹³ ATASE Arşivi, BDH: Kls.618, Dos. 159, Fih.1-126

¹³⁹⁴ ATASE Arşivi, BDH: Kls.618, Dos. 159, Fih.1-159

¹³⁹⁵ ATASE Arşivi, BDH: Kls.618, Dos. 159, Fih.1-208

¹³⁹⁶ ATASE Arşivi, BDH: Kls.618, Dos. 159, Fih.1-226

Ek-10: Merkezden Gönderilen Erzak Listesi

Haydarpaşa'dan Hareket Edip Pozantı Ve Gülek İstikametine Giden Anadolu Hattı Treni İle Taşınan I.Sınıf İkmal Maddeleri (Yiyecek) Listesidir. (12.11.1917 – 10.06.1918)						
Hareket Tarihi	Vagon Numarası	Gönderen Makam	Nakliye Cinsi	Kg	Gideceği Makam	Gidilecek yer
12.11.1917 ¹³⁹⁷		Haydarpaşa	Patates	45.000	Pozantı / Gülek	
16.11.1917 ¹³⁹⁸		Haydarpaşa	Patates	90.000	Pozantı / Gülek	
23.03.1918 ¹³⁹⁹	5	Heyet-i Islahiyye	Erzak	60,000	Baş Menzil Müfettişliği	Halep
28.03.1918 ¹⁴⁰⁰	5	Heyet-i Islahiyye	Erzak	25,000	Baş Menzil Kumandanlığı	Halep
29.03.1918 ¹⁴⁰¹	1	Heyet-i Islahiyye	Erzak Vesaire	60,000	Ağır Nakliyat Kolu	Pozantı
04.04.1918 ¹⁴⁰²	4	Heyet-i Islahiyye	Erzak	20,000	Amansuz Deve postası	Mahmure
04.04.1918 ¹⁴⁰³	5	Heyet-i Islahiyye	Erzak	30,000	Baş Menzil Deposu	Halep
05.12.1917 ¹⁴⁰⁴	7032	Haydarpaşa Sevkiyat	Erzak Otomobil İderesi	6000	Halep Valiliği Avusturya Otomobil Grubu	Pozantı
¹⁴⁰⁵	3039	Erzak Şubesi	Sabun Pirinç Şeker		Ulukışla Kumandanlığı	Ulukışla
¹⁴⁰⁶	7223	Erzak Şubesi	Sabun		2. Ordu için	
06.10.1917 ¹⁴⁰⁷	2659	Erzak Şubesi	Tütün		Ankara Sevk Memurluğuna Vilayet Emrinde Görevli Amele taburuna	Ankara
19.10.1917 ¹⁴⁰⁸	2411	Erzak Şubesi	Sabun	332	Tavşanlı Garnizonu	Karapınar
19.10.1917 ¹⁴⁰⁹	2411	Erzak Şubesi	Şeker Kahve	1746	Nokta Levazım Heyeti İdaresi	Fırat
19.10.1917 ¹⁴¹⁰	2411	Erzak Şubesi	Şeker Kahve Sabun	1430	Eskişehir Mudahharına	Eskişehir
18.12.1917 ¹⁴¹¹	korgun	Eskişehir Demiryolları	Efrad İçin Nohut		Sinop Sancağına	Ankara
23.10.1917 ¹⁴¹²	7017	Haydarpaşa Sevkiyat	Erzak	62750	Kütahyada Almanca İnşaat Müfrezesi	Karabekir

¹³⁹⁷ ATASE Arşivi BDH: Kls.:1102, Dos.199, Fih.29-6

¹³⁹⁸ ATASE Arşivi BDH: Kls.:1102, Dos.199, Fih.29-6

¹³⁹⁹ ATASE Arşivi, BDH: Kls.732, Dos.491, Fih.1-1

¹⁴⁰⁰ ATASE Arşivi, BDH: Kls.732, Dos.491, Fih.1-2

¹⁴⁰¹ ATASE Arşivi, BDH: Kls.732, Dos.491, Fih.1-4

¹⁴⁰² ATASE Arşivi, BDH: Kls.732, Dos.491, Fih.1-10

¹⁴⁰³ ATASE Arşivi, BDH: Kls.732, Dos.491, Fih.1-10

¹⁴⁰⁴ ATASE Arşivi, BDH: Kls.732, Dos.491, Fih.1-21

¹⁴⁰⁵ ATASE Arşivi, BDH: Kls.732, Dos.491, Fih.1-24

¹⁴⁰⁶ ATASE Arşivi, BDH: Kls.732, Dos.491, Fih.1-24

¹⁴⁰⁷ ATASE Arşivi, BDH: Kls.732, Dos.491, Fih.1-28

¹⁴⁰⁸ ATASE Arşivi, BDH: Kls.732, Dos.491, Fih.1-29

¹⁴⁰⁹ ATASE Arşivi, BDH: Kls.732, Dos.491, Fih.1-29

¹⁴¹⁰ ATASE Arşivi, BDH: Kls.732, Dos.491, Fih.1-29

¹⁴¹¹ ATASE Arşivi, BDH: Kls.732, Dos.491, Fih.1-32

¹⁴¹² ATASE Arşivi, BDH: Kls.732, Dos.491, Fih.1-33

Hareket Tarihi	Vagon Numarası	Gönderen Makam	Nakliye Cinsi	Kilogram	Gideceği Makam	Gidilecek yer
11.10.1917 ¹⁴¹³		Sevkiyyat Ambarı	Tahıl		Karahisar Samsun Sancağı	Afyon
23.10.1917 ¹⁴¹⁴	2827	Erzak Şubesi	Şeker Kahve	34196	4. Orduya	Karabekir
23.10.1917 ¹⁴¹⁵	10064	Sevkiyyat Ambarı	Şeker ve Eşyayı Askeri	1200	Memuru ve Raiyetiyle Üçüncü Orduyu Hümayun Kumandanlığına	Ulukışla
17.10.1917 ¹⁴¹⁶	10138	Nefer Depo Kumandanlığı	Tahıl Çuval	175		Afyon
22.10.1917 ¹⁴¹⁷	2307	Erzak Şubesi	Kahve Şeker	10610	Pozantı SevkTaburu vasıtasıyla Halepde 7. Ordu İçin	Karapınar
22.10.1917 ¹⁴¹⁸	2410	Sihhiye İdaresi	Tahıl Tohumu Hububat Çuvalı	-	Fırat Ahzı Asker Komisyonu Riyasetine	Fırat
26.10.1917 ¹⁴¹⁹	2910	Haydarpaşa Sevkiyyat	Top Eşyası Askeri Erzak	-	Halepte Baş menzil Müfettişliği	Karapınar
26.10.1917 ¹⁴²⁰	22	Haydarpaşa Sevkiyyat	Erzak		... Tayyare Alman Askeri Müfettişliği	
23.10.1917 ¹⁴²¹	2410	Erzak Şubesi	Sabun	2110	Kol Levazım Heyeti	Fırat
23.10.1917 ¹⁴²²	2410	Erzak Şubesi	Sabun	1481	Afyon Karahisar Heyeti	Afyon
24.09.1917 ¹⁴²³	728	Serhastahane Ambarı	Sihhiye Dekor Nefer Malı Çadır, Kundura	1875	Suriye Batı Arabistan Grup Kumandanlığı	Karapınar
23.09.1917 ¹⁴²⁴	2728	Defterdar Mensucatı	Tahıl Darısı	105	Eskişehir Müdüriyetine	Eskişehir
23.09.1917 ¹⁴²⁵	2728	Saraçhane	Tahıl Darısı	205	Afyonkarahisar Ahzı Askeriyesi	Afyon
04.12.1917 ¹⁴²⁶	2274	Sevkiyyat Ambarı	Sofra tuzu	5036	Şamı Şerif Mermi Fabrikası	Karapınar
09.11.1917 ¹⁴²⁷	10060	Haberci Kumandan Ambarı	Balye Un ve Diğerleri	60	Diyarbakır ve 2. Ordu Kumandanlığı	Karapınar
25.11.1917 ¹⁴²⁸	2553	Sevkiyat Ambarı	Tahıl, Odun, Çadır	500	Adanada Ordu ikinci Kol Ordu Komutanlığı	Konya
¹⁴²⁹	7225	Sirkeci Mühimmat ambarı	Hububat	1500	3. Ordu Kumandanlığı	Ulukışla

¹⁴¹³ ATASE Arşivi, BDH: Kls.732, Dos.491, Fih.1-33

¹⁴¹⁴ ATASE Arşivi, BDH: Kls.732, Dos.491, Fih.1-33

¹⁴¹⁵ ATASE Arşivi, BDH: Kls.732, Dos.491, Fih.1-34

¹⁴¹⁶ ATASE Arşivi, BDH: Kls.732, Dos.491, Fih.1-36

¹⁴¹⁷ ATASE Arşivi, BDH: Kls.732, Dos.491, Fih.1-36

¹⁴¹⁸ ATASE Arşivi, BDH: Kls.732, Dos.491, Fih.1-37

¹⁴¹⁹ ATASE Arşivi, BDH: Kls.732, Dos.491, Fih.1-37

¹⁴²⁰ ATASE Arşivi, BDH: Kls.732, Dos.491, Fih.1-37

¹⁴²¹ ATASE Arşivi, BDH: Kls.732, Dos.491, Fih.1-37

¹⁴²² ATASE Arşivi, BDH: Kls.732, Dos.491, Fih.1-37

¹⁴²³ ATASE Arşivi, BDH: Kls.732, Dos.491, Fih.1-38

¹⁴²⁴ ATASE Arşivi, BDH: Kls.732, Dos.491, Fih.1-38

¹⁴²⁵ ATASE Arşivi, BDH: Kls.732, Dos.491, Fih.1-38

¹⁴²⁶ ATASE Arşivi, BDH: Kls.732, Dos.491, Fih.1-39

¹⁴²⁷ ATASE Arşivi, BDH: Kls.732, Dos.491, Fih.1-41

¹⁴²⁸ ATASE Arşivi, BDH: Kls.732, Dos.491, Fih.1-41

¹⁴²⁹ ATASE Arşivi, BDH: Kls.732, Dos.491, Fih.1-42

Hareket Tarihi	Vagon Nu.	Gönderen Makam	Cinsi Nakliyat	Kilogram	Gideceği Makam	Gideceği Yer	Toros Nu.
17.02.1918 ¹⁴³⁰	3	Heyet-i İslâhiye	Erzak	25.000	Baş menzil Müfettişliği	Halep ve Şam	4012
20.02.1918 ¹⁴³¹	5	Dersaadet Avusturya Topçu Komutanlığı	Erzak	16.000	Avusturya Cebel Obüsü Şubesi	Şam	4029
14.02.1918 ¹⁴³²	7	2. Ordu	Para, Sigara	2000	2. Ordu	Diyarbakır	4038
25.02.1918 ¹⁴³³	1	Menzil Müfettiş-i Umumiliği	Şeker	100.000	Ordu Baş Kumandanlığı - 4	Şam	4073
	4	Heyet-i İslâhiye	Erzak	25.000	Baş Menzil Müfettişi	Halep	4075
26.02.1918 ¹⁴³⁴	1	Yıldırım Karargâh	Şeker	110.000	Yıldırım	Halep	4104
27.02.1918 ¹⁴³⁵	3	Levazımat-ı Umumi 2. Şube	Şeker	15.000	Vilayet	Diyarbakır	4089
27.02.1918 ¹⁴³⁶	3	Libanın Vilayet Deposu	Şeker	30.000	Vilayet-i Lübnan	Beyrut	4109
02.03.1918 ¹⁴³⁷	1	Irak Sefarethanesi	Erzak	50.000		Nusaybin	4038
11.03.1918 ¹⁴³⁸	4	Heyeti İslâhiye	Erzak	40.000	Menzil Deposu	Halep	4167
12.03.1918 ¹⁴³⁹	4	Levazımatı Umumi 5. Şubesi	Gaz - Şeker	20.000	Vilayet	Diyarbakır	4163
13.03.1918 ¹⁴⁴⁰	3	İaşe Müdüriyet-i Umumisi	Sabah Yenilecek Erzak	60.000	Erzak Kumandanı 4. Parti	Şam	4180
13.03.1918 ¹⁴⁴¹	20	Harbiye Nezareti Erzak Şubesi	Şeker - Gaz	4.000			4200
18.03.1918 ¹⁴⁴²	4	Heyeti İslâhiye	Erzak	45.000	Levazım Müfrezesi	Halep - Şam	4237
20.03.1918 ¹⁴⁴³	8	Levazımatı Umumi 3. Şubesi	Tuz	5.000	Atık Fabrikası	Adana	4253
26.03.1918 ¹⁴⁴⁴	5	Heyeti İslâhiye	Erzak	40.000	Yıldırım Levazımatı	Halep-Şam	4519
28.03.1918 ¹⁴⁴⁵	3	Levazım 2. Şubesi	Şeker	5.000	2. Ordu	Halep	4544

¹⁴³⁰ ATASE Arşivi, BDH: Kls.618, Dos. 159, Fih.1-4

¹⁴³¹ ATASE Arşivi, BDH: Kls.618, Dos. 159, Fih.1-8

¹⁴³² ATASE Arşivi, BDH: Kls.618, Dos. 159, Fih.1-12

¹⁴³³ ATASE Arşivi, BDH: Kls.618, Dos. 159, Fih.1-19

¹⁴³⁴ ATASE Arşivi, BDH: Kls.618, Dos. 159, Fih.1-21

¹⁴³⁵ ATASE Arşivi, BDH: Kls.618, Dos. 159, Fih.1-23

¹⁴³⁶ ATASE Arşivi, BDH: Kls.618, Dos. 159, Fih.1-25

¹⁴³⁷ ATASE Arşivi, BDH: Kls.618, Dos. 159, Fih.1-33

¹⁴³⁸ ATASE Arşivi, BDH: Kls.618, Dos. 159, Fih.1-53

¹⁴³⁹ ATASE Arşivi, BDH: Kls.618, Dos. 159, Fih.1-55

¹⁴⁴⁰ ATASE Arşivi, BDH: Kls.618, Dos. 159, Fih.1-57

¹⁴⁴¹ ATASE Arşivi, BDH: Kls.618, Dos. 159, Fih.1-59

¹⁴⁴² ATASE Arşivi, BDH: Kls.618, Dos. 159, Fih.1-69

¹⁴⁴³ ATASE Arşivi, BDH: Kls.618, Dos. 159, Fih.1-75

¹⁴⁴⁴ ATASE Arşivi, BDH: Kls.618, Dos. 159, Fih.1-87

¹⁴⁴⁵ ATASE Arşivi, BDH: Kls.618, Dos. 159, Fih.1-93

Hareket Tarihi	Vagon Nu.	Gönderen Makam	Cinsi Nakliyat	Kilogram	Gideceği Makam	Gideceği Yer	Toros Nu.
02.04.1918 ¹⁴⁴⁶	2	Heyet-i İslâhiye	Erzak	10.000	Evir Deverof	Amanos-Mamure	4585
	6	Heyet-i İslâhiye	Erzak	40.000	Menzil Mağazası	Halep	4589
03.04.1918 ¹⁴⁴⁷	7	Heyet-i İslâhiye	Erzak	35.000	Levazım Paşa Menzil müfettişi	Halep	4056
06.04.1918 ¹⁴⁴⁸	3	Heyet-i İslâhiye	Alman Erzakı	45.000	Menzil Müfrezesi		4631
11.04.1918 ¹⁴⁴⁹	7	Heyet-i İslâhiye	Erzak	10.000	Menzil	Katma	4654
15.04.1918 ¹⁴⁵⁰	1	Heyet-i İslâhiye	Erzak	45.000	Erzak Fukarası	Keratin	4690
	9	Bahriye Nakliyat Şubesi	Erzak ve Say-ı Askeriye	10.000	Kıraathane Şubesi	Cerablus	4698
19.04.1918 ¹⁴⁵¹	6	Levazımatı Umumiye 3. Şubesi-1763	Şeker vs.	3.700		Bistan	4707
	7	Levazımatı Umumiye 3. Şubesi-1765	Hububat	8.800	4. Kolordu	Mardin	4708
	14	Levazımatı Umumiye 3. Şubesi-1714	Hububat	400	6. Orduya	Musul	4715
20.04.1918 ¹⁴⁵²	1	Heyet-i İslâhiye	Erzak	35.000	Erzak Makarası	Cenin	4852
	2	Heyet-i İslâhiye	Erzak	10.000	Erzak Makarası	Şam	4826
23.04.1918 ¹⁴⁵³	12	Heyet-i İslâhiye	Erzak	30.000	Erzak Malzemesi		4761
	13	Heyet-i İslâhiye	Erzak	15.000	Erzak Malzemesi	Şam	4762
03.05.1918 ¹⁴⁵⁴	6	Refik Bey	Şeker	10.000	Refik Bey	Halep	4077
	7	Levazımat-ı Umumi 5. Şubesi	Şeker	30.000	Vilayet	Diyarbakır	4078
03.05.1918 ¹⁴⁵⁵	16	Karargâh Umumi Hususi Kumandanlığı	70 Sandık Hububat	4.000	Sahra Tayyare Şubesi	Şam	4756
	21	4.Ordu Müfrezesi	Erzak ve Eşya	1.500	6. Ordu	Musul	4792
	22	Demir Yolları Hususi Kumandanlığı	Eşyayı Bakliyat	1.500	Demir Yolları Hususi Kumandanlığı	Halep	4793
07.05.1918 ¹⁴⁵⁶	1	Heyet-i İslâhiye	Erzak	15.000	Deverof	Katma	4893

¹⁴⁴⁶ ATASE Arşivi, BDH: Kls.618, Dos. 159, Fih.1-103

¹⁴⁴⁷ ATASE Arşivi, BDH: Kls.618, Dos. 159, Fih.1-37

¹⁴⁴⁸ ATASE Arşivi, BDH: Kls.618, Dos. 159, Fih.1-113

¹⁴⁴⁹ ATASE Arşivi, BDH: Kls.618, Dos. 159, Fih.1-143

¹⁴⁵⁰ ATASE Arşivi, BDH: Kls.618, Dos. 159, Fih.1-130

¹⁴⁵¹ ATASE Arşivi, BDH: Kls.618, Dos. 159, Fih.1-140

¹⁴⁵² ATASE Arşivi, BDH: Kls.618, Dos. 159, Fih.1-165

¹⁴⁵³ ATASE Arşivi, BDH: Kls.618, Dos. 159, Fih.1-148

¹⁴⁵⁴ ATASE Arşivi, BDH: Kls.618, Dos. 159, Fih.1-41

¹⁴⁵⁵ ATASE Arşivi, BDH: Kls.618, Dos. 159, Fih.1-176

¹⁴⁵⁶ ATASE Arşivi, BDH: Kls.618, Dos. 159, Fih.1-184

Hareket Tarihi	Vagon Nu.	Gönderen Makam	Cinsi Nakliyat	Kilogram	Gideceği Makam	Gideceği Yer	Toros Nu.
07.05.1918 ¹⁴⁵⁷	5	Levazım 2. Şubesi	Şeker	10.000	4. Kolordu	Mardin	4897
	6	Heyet-i İslâhiye	Erzak	60.000	Menzil Müfettişliği		4898
	7	Heyet-i İslâhiye	Erzak	30.000	Alman Menzil Müfettişliği	Şam	4899
11.05.1918 ¹⁴⁵⁸	2	Heyet-i İslâhiye	Erzak	40.000	Erzak Deposu	Cenin	4938
13.05.1918 ¹⁴⁵⁹	1	Heyet-i İslâhiye	Alman Erzakı	5.000	Erzak Deposu	Cenin	4946
	9	Heyet-i İslâhiye	Erzak	10.000	Baş Deverof	Amanos Mahmur	4954
20.05.1918 ¹⁴⁶⁰	1	Heyet-i İslâhiye	Alman Erzakı	60.000	Erzak Deposu	Cenin	4993
	2	Heyet-i İslâhiye	Alman Erzakı	15.000	Erzak Deposu	Şam	4994
21.05.1918 ¹⁴⁶¹	10	Heyet-i İslâhiye	Erzak	10.000	Evir Deverof	Katma	5013
24.05.1918 ¹⁴⁶²	4	Avusturya Kumandanlığı	Topçu	2.000	Avusturya Menzil Kumandanlığı	Karapınar	5037
25.05.1918 ¹⁴⁶³	1	Yıldırım Karargâh	Erzak	60.000	Erzak Deposu	Cenin	5043
	2	Yıldırım Karargâh	Erzak	30.000	Erzak Deposu	Rayak	5044
	3	Avusturya Demiryolları Müdüriyeti	Sahra	60.000	Avusturya Obüs Şubesi	Şam	5045
28.05.1918 ¹⁴⁶⁴	1	Heyeti İslâhiye	Erzak vs.	15.000	Erzak Deposu	Cenini	5057
	4	Heyeti İslâhiye	Askeriye Kolu Erzakı	15.000	Askeri Kolu	Şam	5060
	6	Heyeti İslâhiye	Şarap	15.000	Falkenhayn Ordusu	Afule	5062
30.05.1918 ¹⁴⁶⁵	12	Levazımatı Umumiye 2.Şube	Kahve	500	4.Kolordu	Mardin	5089
31.05.1918 ¹⁴⁶⁶	18	Levazım 4. Şubesi	Şeker	5.000	2.Ordu	Halep	5117
05.06.1918 ¹⁴⁶⁷	2	Heyet-i İslâhiye	Erzak	20.000	Erzak Eşyası	Cenin	5149
	3	Heyet-i İslâhiye	Erzak	30.000	Erzak Eşyası	Rayak	5150
	4	Heyet-i İslâhiye	Erzak	15.000	Erzak Eşyası	Şam	5151
10.06.1918 ¹⁴⁶⁸	1	Heyet-i İslâhiye	Erzak	45.000	Erzak Deposu	Cenin	5207
	2	Heyet-i İslâhiye	Erzak	45.000	Erzak Deposu	Şam	5208

¹⁴⁵⁷ ATASE Arşivi, BDH: Kls.618, Dos. 159, Fih.1-186

¹⁴⁵⁸ ATASE Arşivi, BDH: Kls.618, Dos. 159, Fih.1-194

¹⁴⁵⁹ ATASE Arşivi, BDH: Kls.618, Dos. 159, Fih.1-198

¹⁴⁶⁰ ATASE Arşivi, BDH: Kls.618, Dos. 159, Fih.1-214

¹⁴⁶¹ ATASE Arşivi, BDH: Kls.618, Dos. 159, Fih.1-218

¹⁴⁶² ATASE Arşivi, BDH: Kls.618, Dos. 159, Fih.1-226

¹⁴⁶³ ATASE Arşivi, BDH: Kls.618, Dos. 159, Fih.1-228

¹⁴⁶⁴ ATASE Arşivi, BDH: Kls.618, Dos. 159, Fih.1-234

¹⁴⁶⁵ ATASE Arşivi, BDH: Kls.618, Dos. 159, Fih.1-238

¹⁴⁶⁶ ATASE Arşivi, BDH: Kls.618, Dos. 159, Fih.1-242

¹⁴⁶⁷ ATASE Arşivi, BDH: Kls.618, Dos. 159, Fih.1-254

¹⁴⁶⁸ ATASE Arşivi, BDH: Kls.618, Dos. 159, Fih.1-266

Ek-12: Merkezden Göndeilen Silah ve Mühimmat Listesi

Haydarpaşa'dan Hareket Edip Pozantı Ve Gülek İstikametine Giden Anadolu Hattı Treni İle Taşınan Silah ve Mühimmat Listesidir. (18.10.1917– 10.06.1918)						
areket Tarihi	Vagon Nu.	Gönderen Makam	Nakliyat Cinsi	Miktarı (kg)	Gideceği Makam	Gideceği Yer
18.10.1917 ¹⁴⁶⁹	7269	Maçka Anbarı	Cephane	452.000	İkinci ordu Kudretli Cebel Bataryalarına	Karapınar
20.10.1917 ¹⁴⁷⁰	korgun	Sevkiyat Ambarı	Bomba ve Mühimmat	672.000	2. Ordu Menzil Müfettişliği Levazım Riyasetine	Karapınar
21.10.1917 ¹⁴⁷¹	627	Haydarpaşa Sevkiyat	Bomba	-	Sihhiye Alman Menzil Dp	Karapınar
22.10.1917 ¹⁴⁷²	2738	Gülhane Cephane Ambarı	Alman Fişeği	184.992	Yıldırım Ordusu Grubu	Karapınar
22.10.1917 ¹⁴⁷³	3045	Sirkeci Ambarı	Mavzer Vesaire	161.000	3. Ordu Kumandanlığı	Ulukışla
23.10.1917 ¹⁴⁷⁴	7210	Gülhane Ambarı	Alman Fişeği	80.000	Karahisar Müfettişliği	Afyon
28.10.1917 ¹⁴⁷⁵	2871	Mühimmat Ambarı	Kamış Ağır fişeği martini Tüfek için	75.000	Üsküp Fırkası için	Ankara
17.02.1918 ¹⁴⁷⁶	4	Karargâhı Umumi 5. Şubesi	Cephane	60.000	Yıldırım	Karaban-Reyak
17.02.1918 ¹⁴⁷⁷	10	Heyet-i İslâhiye	Bahriye Cephanesi	15.000	Bahriye Komutanlığı	Cerablus
	11	Karargâhı Umumi 5. Şubesi	Cephane	60.000	Yıldırım	Karabekir-Rayak
19.02.1918 ¹⁴⁷⁸	4	Karargâhı Umumi 5. Şubesi	Cephane	40.000	Yıldırım	Karabekir-Rayak
20.02.1918 ¹⁴⁷⁹	2	Karargâhı Umumi 5. Şubesi	Cephane	37.000	Yıldırım	Karabekir-Rayak
20.02.1918 ¹⁴⁸⁰	1	Karargâhı Umumi 5. Şubesi	Cephane	50.000	6. Ordu	Tel Halif
26.02.1918 ¹⁴⁸¹	2	Karargâhı Umumi 5. Şubesi	1750 Sandık P. Alman Mermisi	70.000	Yıldırım	Rayak
27.02.1918 ¹⁴⁸²	1	Karargâhı Umumi 5. Şubesi	Cephane	70.000	Yıldırım	Rayak
	4	Eskişehir Dümenci Cephane Deposu	Cephane	30.000	6. Ordu	Musul

¹⁴⁶⁹ ATASE Arşivi, BDH: Kls.732, Dos.491, Fih.1-27

¹⁴⁷⁰ ATASE Arşivi, BDH: Kls.732, Dos.491, Fih.1-32

¹⁴⁷¹ ATASE Arşivi, BDH: Kls.732, Dos.491, Fih.1-27

¹⁴⁷² ATASE Arşivi, BDH: Kls.732, Dos.491, Fih.1-34

¹⁴⁷³ ATASE Arşivi, BDH: Kls.732, Dos.491, Fih.1-42

¹⁴⁷⁴ ATASE Arşivi, BDH: Kls.732, Dos.491, Fih.1-33

¹⁴⁷⁵ ATASE Arşivi, BDH: Kls.732, Dos.491, Fih.1-33

¹⁴⁷⁶ ATASE Arşivi, BDH: Kls.618, Dos. 159, Fih.1-2

¹⁴⁷⁷ ATASE Arşivi, BDH: Kls.618, Dos. 159, Fih.1-4

¹⁴⁷⁸ ATASE Arşivi, BDH: Kls.618, Dos. 159, Fih.1-6

¹⁴⁷⁹ ATASE Arşivi, BDH: Kls.618, Dos. 159, Fih.1-8

¹⁴⁸⁰ ATASE Arşivi, BDH: Kls.618, Dos. 159, Fih.1-10

¹⁴⁸¹ ATASE Arşivi, BDH: Kls.618, Dos. 159, Fih.1-21

¹⁴⁸² ATASE Arşivi, BDH: Kls.618, Dos. 159, Fih.1-25

Hareket Tarihi	Vagon Nu.	Göndere n Makam	Nakliyat Cinsi	Miktarı (kg)	Gideceği Makam	Gideceği Yer
3.03.1918 ¹⁴⁸³	3	Karargâhı Umumi Beşinci Şube	Cephane	40.000	Yıldırım	Rayak
06.03.1918 ¹⁴⁸⁴	2	Karargâhı Umumi 5. Şubesi	Cephane	40.000	Yıldırım	Rayak
13.03.1918 ¹⁴⁸⁵	2	Karargâhı Umumi 5. Şube	Cephane	40.000	Yıldırım	Rayak
13.03.1918 ¹⁴⁸⁶	17	Karargâhı Umumi 5. Şube	Cephane	20.000	Yıldırım	Rayak
14.03.1918 ¹⁴⁸⁷	4	Karargâhı Umumi 5. Şube	Cephane	24.000	Yıldırım	Halep
	5	Karargâhı Umumi 5. Şube	445.75 lik Mermi	4.000	Yıldırım	Rayak
16.03.1918 ¹⁴⁸⁸	1	Karargâhı Umumi 5. Şube	Cephane	80.000	Yıldırım	Rayak
	2	Karargâhı Umumi 5. Şube	Cephane	60.000	Yıldırım	Rayak
17.03.1918 ¹⁴⁸⁹	4	Karargâhı Umumi 5. Şube	Cephane	40.000	Yıldırım	Rayak
19.03.1918 ¹⁴⁹⁰	2	Karargâhı Umumi 5. Şube	Cephane	60.000	Yıldırım	Rayak
20.03.1918 ¹⁴⁹¹	4	Karargâhı Umumi 5. Şube	Cephane	40.000	Yıldırım	Rayak
20.03.1918 ¹⁴⁹²	2	Karargâhı Umumi 5. Şube	Cephane	49.000	Yıldırım	Rayak
23.03.1918 ¹⁴⁹³	3	Karargâhı Umumi 5. Şube	Cephane	60.000	Yıldırım	Rayak
26.03.1918 ¹⁴⁹⁴	14	Karargâhı Umumi 5. Şube	Cephane	30.000	Yıldırım	Rayak
27.03.1918 ¹⁴⁹⁵	2	Karargâhı Umumi 5. Şube	Cephane	80.000	Yıldırım	Rayak
27.03.1918 ¹⁴⁹⁶	1	Karargâhı Umumi 5. Şube	Cephane	60.000	Yıldırım	Rayak
29.03.1918 ¹⁴⁹⁷	3	Karargâhı Umumi 3. Şube	500 Sandık El Bombası	13.000	Yıldırım	Rayak
	4	Karargâhı Umumi 3. Şube	15000 Top Model 16	4.200	Yıldırım	Şam

¹⁴⁸³ ATASE Arşivi, BDH: Kls.618, Dos. 159, Fih.1-35

¹⁴⁸⁴ ATASE Arşivi, BDH: Kls.618, Dos. 159, Fih.1-43

¹⁴⁸⁵ ATASE Arşivi, BDH: Kls.618, Dos. 159, Fih.1-57

¹⁴⁸⁶ ATASE Arşivi, BDH: Kls.618, Dos. 159, Fih.1-59

¹⁴⁸⁷ ATASE Arşivi, BDH: Kls.618, Dos. 159, Fih.1-61

¹⁴⁸⁸ ATASE Arşivi, BDH: Kls.618, Dos. 159, Fih.1-65

¹⁴⁸⁹ ATASE Arşivi, BDH: Kls.618, Dos. 159, Fih.1-67

¹⁴⁹⁰ ATASE Arşivi, BDH: Kls.618, Dos. 159, Fih.1-71

¹⁴⁹¹ ATASE Arşivi, BDH: Kls.618, Dos. 159, Fih.1-73

¹⁴⁹² ATASE Arşivi, BDH: Kls.618, Dos. 159, Fih.1-75

¹⁴⁹³ ATASE Arşivi, BDH: Kls.618, Dos. 159, Fih.1-81

¹⁴⁹⁴ ATASE Arşivi, BDH: Kls.618, Dos. 159, Fih.1-87

¹⁴⁹⁵ ATASE Arşivi, BDH: Kls.618, Dos. 159, Fih.1-89

¹⁴⁹⁶ ATASE Arşivi, BDH: Kls.618, Dos. 159, Fih.1-91

¹⁴⁹⁷ ATASE Arşivi, BDH: Kls.618, Dos. 159, Fih.1-95

Hareket Tarihi	Vagon Nu.	Gönderen Makam	Nakliyat Cinsi	Miktarı (kg)	Gideceği Makam	Gideceği Yer
30.03.1918 ¹⁴⁹⁸	2	Karargâhı Umumi 5. Şube	Cephane	70.000	Yıldırım	Rayak
31.03.1918 ¹⁴⁹⁹	4	4.Fırka 5. Şube	Cephane	50,000	Yıldırım	Karabekir
01.04.1918 ¹⁵⁰⁰	5	Karargâhı Umumi 5. Şube	Cephane	60.000	Yıldırım	Rayak
01.04.1918 ¹⁵⁰¹	3	Karargâhı Umumi 5. Şube	Cephane	40.000	Yıldırım	Rayak
02.04.1918 ¹⁵⁰²	13	Heyet-i İslâhiye	Kuvvetli Mermi	10.000	Yıldırım	Halep
03.04.1918 ¹⁵⁰³	9	Karargâhı Umumi 5.Şube	Cephane	24.900	Yıldırım	Rayak
	11	Karargâhı Umumi 5.Şube	Cephane	54.500	Yıldırım	Rayak
04.04.1918 ¹⁵⁰⁴	8	Harbiye Nakliyat Şubesi	Torpil	30,000	Fırat Nehri Şubesi	Cerablus
06.04.1918 ¹⁵⁰⁵	2	Karargahı Umumi 5. Şube	Cephane	70,000	Yıldırım	Karabekir-Rayak
07.04.1918 ¹⁵⁰⁶	3	Karargah Umumi 3. Şubesi	Cephane	60,000	Yıldırım	Karabekir Rayak
07.04.1918 ¹⁵⁰⁷	4	Karargah Umumi 3. Şubesi	Dinamit	5,000	Yıldırım	Halep
8.04.1918 ¹⁵⁰⁸	7	Karargâhı Umumi 5. Şube	Cephane	54,510	Yıldırım	Karapınar-Rayak
11.04.1918 ¹⁵⁰⁹	1	Karargâhı Umumi 4. Şube	Cephane	15.000	Yıldırım	Rayak
	3	Karargâhı Umumi 5. Şube	Cephane	60.000	Yıldırım	Rayak
13.04.1918 ¹⁵¹⁰	2	Karargâhı Umumi 5. Şube	Cephane	40.000	Yıldırım	Rayak
19.04.1918 ¹⁵¹¹	9	İmalathaneyi Harbiye	Mühimmat Ve barut	600		Adana
	10	Karargâhı Umumi 13. Şube	600 Tayyare Bombası	15.000	6 Numaralı Osmanlı Tayyare Müfrezesi	Musul
	12	Harbiye Dairesi 8. Şubesi	Siyah Barut	1.000	Orman Kumandanlığı	Adana

¹⁴⁹⁸ ATASE Arşivi, BDH: Kls.618, Dos. 159, Fih.1-97

¹⁴⁹⁹ ATASE Arşivi, BDH: Kls.732, Dos.491, Fih.1-6

¹⁵⁰⁰ ATASE Arşivi, BDH: Kls.618, Dos. 159, Fih.1-99

¹⁵⁰¹ ATASE Arşivi, BDH: Kls.618, Dos. 159, Fih.1-101

¹⁵⁰² ATASE Arşivi, BDH: Kls.618, Dos. 159, Fih.1-103

¹⁵⁰³ ATASE Arşivi, BDH: Kls.618, Dos. 159, Fih.1-107

¹⁵⁰⁴ ATASE Arşivi, BDH: Kls.732, Dos.491, Fih.1-10

¹⁵⁰⁵ ATASE Arşivi, BDH: Kls.732, Dos.491, Fih.1-12

¹⁵⁰⁶ ATASE Arşivi, BDH: Kls.732, Dos.491, Fih.1-16

¹⁵⁰⁷ ATASE Arşivi, BDH: Kls.732, Dos.491, Fih.1-16

¹⁵⁰⁸ ATASE Arşivi, BDH: Kls.732, Dos.491, Fih.1-7

¹⁵⁰⁹ ATASE Arşivi, BDH: Kls.618, Dos. 159, Fih.1-128

¹⁵¹⁰ ATASE Arşivi, BDH: Kls.618, Dos. 159, Fih.1-126

¹⁵¹¹ ATASE Arşivi, BDH: Kls.618, Dos. 159, Fih.1-140

Hareket Tarihi	Vagon Nu.	Göndere n Makam	Nakliyat Cinsi	Miktarı (Kg)	Gideceği Makam	Gideceği Yer
25.04.1918 ¹⁵¹²	2	Karargâhı Umumi 5. Şube	Cephane	40.000	Yıldırım	Rayak
25.04.1918 ¹⁵¹³	11	Karargâhı Umumi 5. Şube	2 Bomba Topu 707 lik	55.000	Yıldırım	Rayak
25.04.1918 ¹⁵¹⁴	3	Karargâhı Umumi 5. Şube	Cephane	75.000	Yıldırım	Rayak
28.04.1918 ¹⁵¹⁵	3	Karargâhı Umumi 5. Şubesi	Cephane	25.000	Yıldırım	Rayak
03.05.1918 ¹⁵¹⁶	3	Karargâhı Umumi 5. Şubesi	Cephane	50.000	Yıldırım	Rayak
03.05.1918 ¹⁵¹⁷	5	Karargâhı Umumi 5. Şubesi	Cephane	20.455	Yıldırım	Rayak
05.05.1918 ¹⁵¹⁸	2	Karargâhı Umumi 3. Şube	Cephane	70.000	Yıldırım	Rayak
06.05.1918 ¹⁵¹⁹	2	Karargâhı Umumi 7. Şube	250 Sandık Cephe Malzemesi	60.000	Yıldırım	Halep
09.05.1918 ¹⁵²⁰	3	Karargâhı Umumi 5. Şube	Cephane	40.000	Yıldırım	Rayak
10.05.1918 ¹⁵²¹	5	Karargâhı Umumi 5. Şube	77 lik Sahra Topu	35.000	Yıldırım	Rayak
16.05.1918 ¹⁵²²	3	Karargâhı Umumi 5. Şubesi	Cephane	20.000	Yıldırım	Rayak
16.05.1918 ¹⁵²³	1	Karargâhı Umumi 5. Şube	Cephane	50.000	Yıldırım	Rayak
17.05.1918 ¹⁵²⁴	2	Karargâhı Umumi 5. Şube	Cephane	27.000	Yıldırım	Rayak
20.05.1918 ¹⁵²⁵	4	Karargâhı Umumi 5. Şubesi	Cephane	60.000	Yıldırım	Rayak
24.05.1918 ¹⁵²⁶	6	Karargâhı Umumi 5. Şube	Cephane	50.000	Yıldırım	Rayak
26.05.1918 ¹⁵²⁷	2	Karargâhı Umumi 5. Şubesi	Cephane	60.000	Yıldırım	Rayak

¹⁵¹² ATASE Arşivi, BDH: Kls.618, Dos. 159, Fih.1-153

¹⁵¹³ ATASE Arşivi, BDH: Kls.618, Dos. 159, Fih.1-155

¹⁵¹⁴ ATASE Arşivi, BDH: Kls.618, Dos. 159, Fih.1-159

¹⁵¹⁵ ATASE Arşivi, BDH: Kls.618, Dos. 159, Fih.1-161

¹⁵¹⁶ ATASE Arşivi, BDH: Kls.618, Dos. 159, Fih.1-39

¹⁵¹⁷ ATASE Arşivi, BDH: Kls.618, Dos. 159, Fih.1-41

¹⁵¹⁸ ATASE Arşivi, BDH: Kls.618, Dos. 159, Fih.1-180

¹⁵¹⁹ ATASE Arşivi, BDH: Kls.618, Dos. 159, Fih.1-182

¹⁵²⁰ ATASE Arşivi, BDH: Kls.618, Dos. 159, Fih.1-188

¹⁵²¹ ATASE Arşivi, BDH: Kls.618, Dos. 159, Fih.1-192

¹⁵²² ATASE Arşivi, BDH: Kls.618, Dos. 159, Fih.1-204

¹⁵²³ ATASE Arşivi, BDH: Kls.618, Dos. 159, Fih.1-206

¹⁵²⁴ ATASE Arşivi, BDH: Kls.618, Dos. 159, Fih.1-208

¹⁵²⁵ ATASE Arşivi, BDH: Kls.618, Dos. 159, Fih.1-214

¹⁵²⁶ ATASE Arşivi, BDH: Kls.618, Dos. 159, Fih.1-226

¹⁵²⁷ ATASE Arşivi, BDH: Kls.618, Dos. 159, Fih.1-230

Hareket Tarihi	Vagon Nu.	Gönderen Makam	Nakliyat Cinsi	Miktarı (ton)	Gideceği Makam	Gideceği Yer
02.06.1918 ¹⁵²⁸	4	Karargâhı Umumi 5. Şube	Cephane	40.000	Yıldırım	Rayak
05.06.1918 ¹⁵²⁹	1	Karargâhı Umumi 5. Şube	Cephane	75.000	Yıldırım	Rayak
06.06.1918 ¹⁵³⁰	8	Karargâhı Umumisi 15. Şubesi	253 Numaralı. 2 Adet 100 lük top	10.000	253. Bataryaya	Adana
09.06.1918 ¹⁵³¹	3	Karargâhı Umumi 5. Şube	Cephane	55.000	Yıldırım	Rayak
10.06.1918 ¹⁵³²	5	Karargâhı Umumi 5. Şube	Cephane	65.000	Yıldırım	Rayak

¹⁵²⁸ ATASE Arşivi, BDH: Kls.618, Dos. 159, Fih.1-246

¹⁵²⁹ ATASE Arşivi, BDH: Kls.618, Dos. 159, Fih.1-254

¹⁵³⁰ ATASE Arşivi, BDH: Kls.618, Dos. 159, Fih.1-258

¹⁵³¹ ATASE Arşivi, BDH: Kls.618, Dos. 159, Fih.1-264

¹⁵³² ATASE Arşivi, BDH: Kls.618, Dos. 159, Fih.1-266

EK-15: Merkezden Gönderilen Personel ve Birlik Listeleri

Haydarpaşa'dan Hareket Edip Pozantı Ve Gülek İstikametine Giden Anadolu Hattı Treni İle Taşınan Personel Listesidir. (14.01.1918 – 09.06.1918)						
Hareket Tarihi	Vagon No	Gönderen Makam	Nakliye Cinsi	Ağırlık (kg)	Gideceği Makam	Gidilecek yer
14-01-1918 ¹⁵³³	1	Yıldırım Karargâhı	14. Teyyare Müfrezesi	150.000	Yıldırım	Halep
14-01-1918 ¹⁵³⁴	2	İhtiyat Kıtaatı Müfettişliği	17. Depo Alayının Geri Kalanı	50.000		Halep
02-02-1918 ¹⁵³⁵	1	Yıldırım Karargâhı	Paşa Şubesi 2	100.000	Yıldırım	Halep
14-02-1918 ¹⁵³⁶	1	Heyeti Islahiye	Yolcular	40.000		Halep
14-02-1918 ¹⁵³⁷	1	Yıldırım Karargâhı	Telgraf Şubesi	100.000	Yıldırım	Halep
14-02-1918 ¹⁵³⁸	1	Yıldırım Karargâhı	Telgraf Müfrezesi	100.000	Yıldırım	Halep
14-02-1918 ¹⁵³⁹	1	Yıldırım Karargâhı	Telgraf Müfrezesi	100.000	Yıldırım	Halep
14-02-1918 ¹⁵⁴⁰	2	Heyet-i Islahiye	Yolcular	40.000		Halep
14-02-1918 ¹⁵⁴¹	1	Baş komiserlik	1000 harp Esiri	200000		Meydan-ı ekbez
21-02-1918 ¹⁵⁴²	1	Yıldırım Karargâhı	Telgraf Müfrezesi	100000	Yıldırım	Halep
21-02-1918 ¹⁵⁴³	1	Yıldırım Karargâhı	Teyyare Müfrezesi	100.000	Yıldırım	Halep
21-02-1918 ¹⁵⁴⁴	14	Levazım 3. Şube	Bargir -ester	22750	6. Ordu	Musul
21-02-1918 ¹⁵⁴⁵	1	Heyet-i Islahiye	Personel	60000		Halep

¹⁵³³ ATASE Arşivi, BDH: Kls.618, Dos. 159, Fih.1

¹⁵³⁴ ATASE Arşivi, BDH: Kls.618, Dos. 159, Fih.1

¹⁵³⁵ ATASE Arşivi, BDH: Kls.618, Dos. 159, Fih.1-47

¹⁵³⁶ ATASE Arşivi, BDH: Kls.618, Dos. 159, Fih.1-2

¹⁵³⁷ ATASE Arşivi, BDH: Kls.618, Dos. 159, Fih.1-6

¹⁵³⁸ ATASE Arşivi, BDH: Kls.618, Dos. 159, Fih.1-8

¹⁵³⁹ ATASE Arşivi, BDH: Kls.618, Dos. 159, Fih.1-12

¹⁵⁴⁰ ATASE Arşivi, BDH: Kls.618, Dos. 159, Fih.1-12

¹⁵⁴¹ ATASE Arşivi, BDH: Kls.618, Dos. 159, Fih.1-14

¹⁵⁴² ATASE Arşivi, BDH: Kls.618, Dos. 159, Fih.1-16

¹⁵⁴³ ATASE Arşivi, BDH: Kls.618, Dos. 159, Fih.1-23

¹⁵⁴⁴ ATASE Arşivi, BDH: Kls.618, Dos. 159, Fih.1-25

¹⁵⁴⁵ ATASE Arşivi, BDH: Kls.618, Dos. 159, Fih.1-27

Hareket Tarihi	Vagon No	Gönderen Makam	Nakiye Cinsi	Ağırlık (kg)	Gideceği Makam	Gidilecek yer
21-02-1918 ¹⁵⁴⁶	2	Yıldırım Karargahı	Tayyare Müfrezesi	60000	Yıldırım Karargahı	Halep
28-02-1918 ¹⁵⁴⁷	2	Karargahı Umumi	Karargâhı Umumi Komutanlığı			Halep
28-02-1918 ¹⁵⁴⁸	3	Heyet-i Islahiye	Liman von Sanders Paşa	50000	Yıldırım	Şam
28-02-1918 ¹⁵⁴⁹	1	Yıldırım Karargâhı	Teyyare Hücum Müfrezesi	100000	Yıldırım	Halep
28-02-1918 ¹⁵⁵⁰	2	Heyet-i Islahiye	Yolcular	60000		Halep
28-02-1918 ¹⁵⁵¹	1	Yıldırım Karargahı	Türk Otomobil Kolu	110000		Konya
28-02-1918 ¹⁵⁵²	1	Yıldırım Karargahı	Muhtelif İhtiyat Şubesi	100000	Yıldırım	Halep
28-02-1918 ¹⁵⁵³	1	Yıldırım Karargahı	Muhtelif İhtiyat Şubesi	60000	Yıldırım	Halep
28-02-1918 ¹⁵⁵⁴	2	Yıldırım Karargahı	Paşa 2. Şubesi	40000	Yıldırım	Halep
28-02-1918 ¹⁵⁵⁵	3	Heyeti Islahiye	Yolcular	60000		Halep
07-03-1918 ¹⁵⁵⁶	1	Yıldırım Karargahı	Tımar Hücum Müfrezesi	100000	Yıldırım	Halep
07-03-1918 ¹⁵⁵⁷	2	Heyeti Islahiye	Yolcular	60000		Halep
07-03-1918 ¹⁵⁵⁸	1	Yıldırım Karargahı	İhtiyat Şubesi Paşa 2	100000	Yıldırım	Halep
07-03-1918 ¹⁵⁵⁹	1	Heyeti Islahiye	Yolcular	60000		Halep
08-03-1918 ¹⁵⁶⁰	1	Yıldırım Karargahı	Makedonya Müfrezesi	100000	Yıldırım	Halep
08-03-1918 ¹⁵⁶¹	1	Yıldırım Karargahı	Paşa Şubesi 2	50000	Yıldırım	Halep

¹⁵⁴⁶ ATASE Arşivi, BDH: Kls.618, Dos. 159, Fih.1-27

¹⁵⁴⁷ ATASE Arşivi, BDH: Kls.618, Dos. 159, Fih.1-33

¹⁵⁴⁸ ATASE Arşivi, BDH: Kls.618, Dos. 159, Fih.1-33

¹⁵⁴⁹ ATASE Arşivi, BDH: Kls.618, Dos. 159, Fih.1-35

¹⁵⁵⁰ ATASE Arşivi, BDH: Kls.618, Dos. 159, Fih.1-35

¹⁵⁵¹ ATASE Arşivi, BDH: Kls.618, Dos. 159, Fih.1-39

¹⁵⁵² ATASE Arşivi, BDH: Kls.618, Dos. 159, Fih.1-41

¹⁵⁵³ ATASE Arşivi, BDH: Kls.618, Dos. 159, Fih.1-45

¹⁵⁵⁴ ATASE Arşivi, BDH: Kls.618, Dos. 159, Fih.1-45

¹⁵⁵⁵ ATASE Arşivi, BDH: Kls.618, Dos. 159, Fih.1-45

¹⁵⁵⁶ ATASE Arşivi, BDH: Kls.618, Dos. 159, Fih.1-51

¹⁵⁵⁷ ATASE Arşivi, BDH: Kls.618, Dos. 159, Fih.1-51

¹⁵⁵⁸ ATASE Arşivi, BDH: Kls.618, Dos. 159, Fih.1-55

¹⁵⁵⁹ ATASE Arşivi, BDH: Kls.618, Dos. 159, Fih.1-99

¹⁵⁶⁰ ATASE Arşivi, BDH: Kls.618, Dos. 159, Fih.1-57

¹⁵⁶¹ ATASE Arşivi, BDH: Kls.618, Dos. 159, Fih.1-61

Hareket Tarihi	Vagon No	Gönderen Makam	Nakiye Cinsi	Ağırlık (kg)	Gideceği Makam	Gidilecek yer
08-03-1918 ¹⁵⁶²	2	Zirat ve Ticaret Hyt.		50000	Vilayet	Adana
08-03-1918 ¹⁵⁶³	3	Heyet-i Islahiye	Yolcular	60000		Halep
08-03-1918 ¹⁵⁶⁴	1	Yıldırım Karargahı	Makedonya Müfrezesi	100000	Yıldırım	Halep
08-03-1918 ¹⁵⁶⁵	2	Ziraat ve Ticaret Kıtıatı	Yolcular	100000	Vilayet	Adana
14-03-1918 ¹⁵⁶⁶	1	Yıldırım Karargahı	Istihkam Bölüğü	80000		
14-03-1918 ¹⁵⁶⁷	2	Heyet-i Islahiye	Yolcular	60000		Halep
14-03-1918 ¹⁵⁶⁸	1	Yıldırım	Paşa 2 Kıtıatı	100000	Yıldırım	Halep
15-03-1918 ¹⁵⁶⁹	1	Yıldırım Karargahı	Paşa 2 Kıtıatı	40.000	Yıldırım	Halep
15-03-1918 ¹⁵⁷⁰	3	Heyet-i Islahiye	Yolcular	60.000		Halep
15-03-1918 ¹⁵⁷¹	3	Karargahı Umumi Esas Şubesi	130 Zabıt, 100 küçük zabıt	80.000	6. Ordu	Musul
21-03-1918 ¹⁵⁷²	1	Yıldırım Karargahı	Tayyare müfrezesi	100.000	Yıldırım	Halep
21-03-1918 ¹⁵⁷³	2	Heyet-i ıslahiye	Yolcular	60.000		Halep
21-03-1918 ¹⁵⁷⁴	1	Mumelatı Zatiye	130 Zabıt 100 küçük Zabıt	80.000	6.Ordu	Musul
21-03-1918 ¹⁵⁷⁵	1	Heyeti Islahiye	Paşa 2 parkına	25.000	Evir Deverof	Katma
21-03-1918 ¹⁵⁷⁶	1	Yıldırım Karargahı	Paşa 2 ihtiyatları	120000	Yıldırım	Halep

¹⁵⁶² ATASE Arşivi, BDH: Kls.618, Dos. 159, Fih.1-61

¹⁵⁶³ ATASE Arşivi, BDH: Kls.618, Dos. 159, Fih.1-61

¹⁵⁶⁴ ATASE Arşivi, BDH: Kls.618, Dos. 159, Fih.1-63

¹⁵⁶⁵ ATASE Arşivi, BDH: Kls.618, Dos. 159, Fih.1-63

¹⁵⁶⁶ ATASE Arşivi, BDH: Kls.618, Dos. 159, Fih.1-67

¹⁵⁶⁷ ATASE Arşivi, BDH: Kls.618, Dos. 159, Fih.1-67

¹⁵⁶⁸ ATASE Arşivi, BDH: Kls.618, Dos. 159, Fih.1-71

¹⁵⁶⁹ ATASE Arşivi, BDH: Kls.618, Dos. 159, Fih.1-73

¹⁵⁷⁰ ATASE Arşivi, BDH: Kls.618, Dos. 159, Fih.1-77

¹⁵⁷¹ ATASE Arşivi, BDH: Kls.618, Dos. 159, Fih.1-79

¹⁵⁷² ATASE Arşivi, BDH: Kls.618, Dos. 159, Fih.1-83

¹⁵⁷³ ATASE Arşivi, BDH: Kls.618, Dos. 159, Fih.1-83

¹⁵⁷⁴ ATASE Arşivi, BDH: Kls.618, Dos. 159, Fih.1-85

¹⁵⁷⁵ ATASE Arşivi, BDH: Kls.618, Dos. 159, Fih.1-87

¹⁵⁷⁶ ATASE Arşivi, BDH: Kls.618, Dos. 159, Fih.1-89

Hareket Tarihi	Vagon No	Gönderen Makam	Nakiye Cinsi	Ağırlık (kg)	Gideceği Makam	Gidilecek yer
22-03-1918 ¹⁵⁷⁷	4	Yıldırım Karargahı	Istihkam Şubesi	70.000	Yıldırım	Halep
22-03-1918 ¹⁵⁷⁸	5	Heyet-i ıslahiye	Yolcular	60.000		Halep
22-03-1918 ¹⁵⁷⁹	1	Yıldırım Karargahı	Istihkam Şubesi	100.000	Yıldırım	Halep
28-03-1918 ¹⁵⁸⁰	1	Yıldırım Karargahı	Paşa 2 Kıtaatı	130.000	Yıldırım	Halep
28-03-1918 ¹⁵⁸¹	1	Yıldırım Karargahı	205 Numaralı İstihkam Bölüğü	120.000	Yıldırım	Halep
29-03-1918 ¹⁵⁸²	8	Karargahı Umumi3. b.	Demiryolu Bölüğü	20.000	Demiryolu Bölüğü	Şam
29-03-1918 ¹⁵⁸³	9	Karargahı Umumi3. b.	Hicaz Lokomotif		Hicaz Hattı	Şam
29-03-1918 ¹⁵⁸⁴	1	Ordu Dairesi	36 Erkanı arbiyye Zabiti,70 Zabıt 450 Nefer	200.000	6. Ordu	Musul
29.03.1918 ¹⁵⁸⁵	8	Heyet-i Islahiye	Romanya Esiri	30.000	Ağır Nakliyat Kolu	Pozantı
31.03.1918 ¹⁵⁸⁶	1	Heyet-i Islahiye	Yolcular	40.000		Halep
02-04-1918 ¹⁵⁸⁷	1	Yıldırım	Paşa 2 Kıtaatı	90.000	Yıldırım	Halep
02-04-1918 ¹⁵⁸⁸	2	Heyet-i Islahiye	Yolcular	60.000		Halep
04-04-1918 ¹⁵⁸⁹	1	Yıldırım Karargahı	146 .Piyade Alayı	130.000	Yıldırım	Halep
04-04-1918 ¹⁵⁹⁰	1	25. Fırka	66.Alayın İnci partisi	200.000	Yıldırım	Halep
04-04-1918 ¹⁵⁹¹	1	25. Fırka	66.Alayın İkinci Partisi	200.000	Yıldırım	Halep

¹⁵⁷⁷ ATASE Arşivi, BDH: Kls.618, Dos. 159, Fih.1-93

¹⁵⁷⁸ ATASE Arşivi, BDH: Kls.618, Dos. 159, Fih.1-93

¹⁵⁷⁹ ATASE Arşivi, BDH: Kls.618, Dos. 159, Fih.1-95

¹⁵⁸⁰ ATASE Arşivi, BDH: Kls.618, Dos. 159, Fih.1-97

¹⁵⁸¹ ATASE Arşivi, BDH: Kls.618, Dos. 159, Fih.1-101

¹⁵⁸² ATASE Arşivi, BDH: Kls.618, Dos. 159, Fih.1-105

¹⁵⁸³ ATASE Arşivi, BDH: Kls.618, Dos. 159, Fih.1-105

¹⁵⁸⁴ ATASE Arşivi, BDH: Kls.618, Dos. 159, Fih.1-111

¹⁵⁸⁵ ATASE Arşivi, BDH: Kls.732, Dos.491, Fih.1-4

¹⁵⁸⁶ ATASE Arşivi, BDH: Kls.732, Dos. 491, Fih.1-6

¹⁵⁸⁷ ATASE Arşivi, BDH: Kls.618, Dos. 159, Fih.1-109

¹⁵⁸⁸ ATASE Arşivi, BDH: Kls.618, Dos. 159, Fih.1-109

¹⁵⁸⁹ ATASE Arşivi, BDH: Kls.618, Dos. 159, Fih.1-113

¹⁵⁹⁰ ATASE Arşivi, BDH: Kls.618, Dos. 159, Fih.1-117

¹⁵⁹¹ ATASE Arşivi, BDH: Kls.618, Dos. 159, Fih.1-119

Hareket Tarihi	Vagon No	Gönderen Makam	Nakliye Cinsi	Ağırlık (kg)	Gideceği Makam	Gidilecek yer
04-04-1918 ¹⁵⁹²	1	25. Fırka	66.Alayın 3ncü partisi	200.000	Yıldırım	Halep
04-04-1918 ¹⁵⁹³	1	25. Fırka	42 nci Sahra Topçu Alayı	200.000	Yıldırım	Halep
05-04-1918 ¹⁵⁹⁴	2	Karargahı Umumi 13. Şb.	Tayyare Şubesi 11 Zabıt, 10 Alman Zabıt ve Neferi,91 Türk Neferi,2 Tercüman	140.000	14.Tayyare Şubesi	A Sapan
07.04.1918 ¹⁵⁹⁵	1	Heyet-i Islahiye	Yolcular	44.000	Yıldırım	Halep
07-04-1918 ¹⁵⁹⁶	1	Heyet-i Islahiye	Yolcular	60.000	Yıldırım	Halep
07-04-1918 ¹⁵⁹⁷	2	Yıldırım	146. Piyade Alayı	30.000	Yıldırım	Halep
07-04-1918 ¹⁵⁹⁸	3	Yıldırım	Otomobil Şubesi	70.000	Yıldırım	Halep
11-04-1918 ¹⁵⁹⁹	1		Osmanlı Askeri	200.000	Yıldırım	Halep
11-04-1918 ¹⁶⁰⁰	1		Osmanlı Askeri	20.000	Yıldırım	Halep
11-04-1918 ¹⁶⁰¹	16	Alman Sefareti	1 Yolcu Otomobili ve Sandık	15.000	Konsolos Konnuvisti	Beyrut
11-04-1918 ¹⁶⁰²	2	Harbiye Nezareti	Fevzi paşa Islahiye	40.000	6. Ordu	Musul
14-04-1918 ¹⁶⁰³	1	Heyet-i Islahiye	Yolcular	60.000		Halep
14-04-1918 ¹⁶⁰⁴	2	Yıldırım karargahı	1 Alman Zabiti 7 Türk, 150 Asker, 31 Bargir, 8 Alman zabitan	80.000	Yıldırım	Halep
18-04-1918 ¹⁶⁰⁵	1		74. P.Alayından 2 bölük	110.000	Yıldırım	Halep
18-04-1918 ¹⁶⁰⁶	1	Heyet-i Islahiye	Yolcular	60.000		Halep

¹⁵⁹² ATASE Arşivi, BDH: Kls.618, Dos. 159, Fih.1-121

¹⁵⁹³ ATASE Arşivi, BDH: Kls.618, Dos. 159, Fih.1-123

¹⁵⁹⁴ ATASE Arşivi, BDH: Kls.618, Dos. 159, Fih.1-115

¹⁵⁹⁵ ATASE Arşivi, BDH: Kls.732, Dos. 491, Fih.1-16

¹⁵⁹⁶ ATASE Arşivi, BDH: Kls.618, Dos. 159, Fih.1-145

¹⁵⁹⁷ ATASE Arşivi, BDH: Kls.618, Dos. 159, Fih.1-145

¹⁵⁹⁸ ATASE Arşivi, BDH: Kls.618, Dos. 159, Fih.1-145

¹⁵⁹⁹ ATASE Arşivi, BDH: Kls.618, Dos. 159, Fih.1-135

¹⁶⁰⁰ ATASE Arşivi, BDH: Kls.618, Dos. 159, Fih.1-140

¹⁶⁰¹ ATASE Arşivi, BDH: Kls.618, Dos. 159, Fih.1-141

¹⁶⁰² ATASE Arşivi, BDH: Kls.618, Dos. 159, Fih.1-169

¹⁶⁰³ ATASE Arşivi, BDH: Kls.618, Dos. 159, Fih.1-130

¹⁶⁰⁴ ATASE Arşivi, BDH: Kls.618, Dos. 159, Fih.1-130

¹⁶⁰⁵ ATASE Arşivi, BDH: Kls.618, Dos. 159, Fih.1-143

¹⁶⁰⁶ ATASE Arşivi, BDH: Kls.618, Dos. 159, Fih.1-146

Hareket Tarihi	Vagon No	Gönderen Makam	Nakliye Cinsi	Ağırlık (kg)	Gideceği Makam	Gidilecek yer
18-04-1918 ¹⁶⁰⁷	1	Yıldırım Karargahı	146. Piyade Alayından 5 bölük	200.000	Yıldırım	Halep
18-04-1918 ¹⁶⁰⁸	1	Yıldırım Karargahı	2. Fırka 149 Erkan-ı Harbiyesi	200.000	Yıldırım	Halep
18-04-1918 ¹⁶⁰⁹	1	Yıldırım Karargahı	146 Alay Mk. Tüfek Bl.	160.000	Yıldırım	Halep
25-04-1918 ¹⁶¹⁰	1	Yıldırım Karargahı	Tayyare Şubesi	80.000	Yıldırım	Halep
25-04-1918 ¹⁶¹¹	2	Yıldırım Karargahı	Kayucu Kumandanı	45.000	Yıldırım	Halep
26-04-1918 ¹⁶¹²	1	Yıldırım Karargahı	146.Alay 3. Tb.	220.000	Yıldırım	Halep
26-04-1918 ¹⁶¹³	1	Heyeti İslahiye	Yolcular	60.000		Halep
26-04-1918 ¹⁶¹⁴	3	Karaargah-ı Umumi	İtfaiye bl.den 4 sb, 250 er, 4 vagon eşya	100.000	Bağdat hattı	Halep
26-04-1918 ¹⁶¹⁵	1	Yıldırım Karargahı	146.Alay 3. Tb.3. Ks	200.000	Yıldırım	Halep
26-04-1918 ¹⁶¹⁶	12	Umur-u Otomobil Müfettişliği	1 Zabit 54 er	10.000	Otomobil Komutanlığı	Musul
28-04-1918 ¹⁶¹⁷	1	Heyet-i İslahiye	Yolcular	60.000		Halep
29-04-1918 ¹⁶¹⁸	1	Yıldırım Karargahı	146.Piyade Alayı 3. Tb, 1. Kısmı	200.000	Yıldırım	Halep
02-05-1918 ¹⁶¹⁹	1	Heyet-i İslahiye	Yolcular	60.000		Halep
02-05-1918 ¹⁶²⁰	1	Yıldırım Karargahı	146 Alayın 3. Tb.dan kalan personel	140.000	Yıldırım	Halep
02-05-1918 ¹⁶²¹	1	Heyet-i İslahiye	Yolcular	60.000		Halep

¹⁶⁰⁷ ATASE Arşivi, BDH: Kls.618, Dos. 159, Fih.1-148

¹⁶⁰⁸ ATASE Arşivi, BDH: Kls.618, Dos. 159, Fih.1-153

¹⁶⁰⁹ ATASE Arşivi, BDH: Kls.618, Dos. 159, Fih.1-155

¹⁶¹⁰ ATASE Arşivi, BDH: Kls.618, Dos. 159, Fih.1-161

¹⁶¹¹ ATASE Arşivi, BDH: Kls.618, Dos. 159, Fih.1-161

¹⁶¹² ATASE Arşivi, BDH: Kls.618, Dos. 159, Fih.1-170

¹⁶¹³ ATASE Arşivi, BDH: Kls.618, Dos. 159, Fih.1-172

¹⁶¹⁴ ATASE Arşivi, BDH: Kls.618, Dos. 159, Fih.1-172

¹⁶¹⁵ ATASE Arşivi, BDH: Kls.618, Dos. 159, Fih.1-174

¹⁶¹⁶ ATASE Arşivi, BDH: Kls.618, Dos. 159, Fih.1-176

¹⁶¹⁷ ATASE Arşivi, BDH: Kls.618, Dos. 159, Fih.1-163

¹⁶¹⁸ ATASE Arşivi, BDH: Kls.618, Dos. 159, Fih.1-165

¹⁶¹⁹ ATASE Arşivi, BDH: Kls.618, Dos. 159, Fih.1-180

¹⁶²⁰ ATASE Arşivi, BDH: Kls.618, Dos. 159, Fih.1-182

¹⁶²¹ ATASE Arşivi, BDH: Kls.618, Dos. 159, Fih.1-188

Hareket Tarihi	Vagon No	Gönderen Makam	Nakliye Cinsi	Ağırlık (kg)	Gideceği Makam	Gidilecek yer
02-05-1918 ¹⁶²²	2	Yıldırım Karargahı	11. Tabur 1. Kısmı	100.000	Yıldırım	Halep
04-05-1918 ¹⁶²³	7	Karargahı Umumi3.Şb	2 Demir yolları Bölüğü	60.000		Şam
06-05-1918 ¹⁶²⁴	1	Yıldırım Karargahı	120 Tayyare	100.000	Yıldırım	Halep
06-05-1918 ¹⁶²⁵	2	Yıldırım Karargahı	201 Fırka	100.000	Yıldırım	Halep
06-05-1918 ¹⁶²⁶	1	Heyet-i Islahiye	Yolcular	60.000		Halep
06-05-1918 ¹⁶²⁷	2	Yıldırım Karargahı	96 Numaralı Erkanı Harbiyesi	85.000	Yıldırım	Halep
08-05-1918 ¹⁶²⁸	8	Heyet-i Islahiye	Kuyucu Kumandanlığı	30.000	Kuyucu Komutanlığı	Rayak
09-05-1918 ¹⁶²⁹	1	Yıldırım Karargahı	11. Taburun 2. kısmı	20.000	Yıldırım	Halep
09-05-1918 ¹⁶³⁰	1	Karargahı Umumi5.Şb	34/48 Demiryolları Bl.	120.000		Şam
09-05-1918 ¹⁶³¹	1	Heyet-i Islahiye	Yolcular	60.000		Halep
09-05-1918 ¹⁶³²	2	Yıldırım Karargahı	Demiryolları 11. Bölüğü	80.000	11. Bölük	Afule
09-05-1918 ¹⁶³³	1	Yıldırım Karargahı	11 Numaralı P. t.nun 3. partisi	200.000	Yıldırım	Halep
09-05-1918 ¹⁶³⁴	1	Yıldırım Karargahı	11 Numaralı Piyade Bl4. partisi	200.000	Yıldırım	Halep
09-05-1918 ¹⁶³⁵	2	Yıldırım Karargahı	11. Taburun geri kalanı	50.000	Yıldırım	Halep
16-05-1918 ¹⁶³⁶	1	Yıldırım Karargahı	11. Avcı Taburunun geri kalan kısmı	130.000	Yıldırım	Halep
16-05-1918 ¹⁶³⁷	1	Karargahı Umumi3.Şb	38/34 Numaralı Demiryolları Bl.	140.000	Şam	Şam

¹⁶²² ATASE Arşivi, BDH: Kls.618, Dos. 159, Fih.1-188

¹⁶²³ ATASE Arşivi, BDH: Kls.618, Dos. 159, Fih.1-192

¹⁶²⁴ ATASE Arşivi, BDH: Kls.618, Dos. 159, Fih.1-262

¹⁶²⁵ ATASE Arşivi, BDH: Kls.618, Dos. 159, Fih.1-262

¹⁶²⁶ ATASE Arşivi, BDH: Kls.618, Dos. 159, Fih.1-264

¹⁶²⁷ ATASE Arşivi, BDH: Kls.618, Dos. 159, Fih.1-264

¹⁶²⁸ ATASE Arşivi, BDH: Kls.618, Dos. 159, Fih.1-186

¹⁶²⁹ ATASE Arşivi, BDH: Kls.618, Dos. 159, Fih.1-190

¹⁶³⁰ ATASE Arşivi, BDH: Kls.618, Dos. 159, Fih.1-194

¹⁶³¹ ATASE Arşivi, BDH: Kls.618, Dos. 159, Fih.1-196

¹⁶³² ATASE Arşivi, BDH: Kls.618, Dos. 159, Fih.1-196

¹⁶³³ ATASE Arşivi, BDH: Kls.618, Dos. 159, Fih.1-200

¹⁶³⁴ ATASE Arşivi, BDH: Kls.618, Dos. 159, Fih.1-202

¹⁶³⁵ ATASE Arşivi, BDH: Kls.618, Dos. 159, Fih.1-204

¹⁶³⁶ ATASE Arşivi, BDH: Kls.618, Dos. 159, Fih.1-210

¹⁶³⁷ ATASE Arşivi, BDH: Kls.618, Dos. 159, Fih.1-212

Hareket Tarihi	Vagon No	Gönderen Makam	Nakiye Cinsi	Ağırlık (kg)	Gideceği Makam	Gidilecek yer
16-05-1918 ¹⁶³⁸	2	Heyet-i Islahiye	Yolcular	60.000		Halep
16-05-1918 ¹⁶³⁹	1	İhtiyat Ordu Müfettişliği	3. Piyade Alayı 134 topçu Neferi	200.000	Yıldırım	Halep
16-05-1918 ¹⁶⁴⁰	1	İhtiyat Ordu Müfettişliği	73. Piyade Alayı	200.000	Yıldırım	Halep
18-05-1918 ¹⁶⁴¹	5	Heyet-i Islahiye	Yolcular	60.000		Halep
19-05-1918 ¹⁶⁴²	1	İhtiyat Ordu Müfettişliği	73. P.A. 1. mitralyöz bl, 65; P.A.3.mitralyoz bl.	105.000	Yıldırım	Halep
22-05-1918 ¹⁶⁴³	1	Heyet-i Islahiye	Yolcular	60.000		Halep
23-05-1918 ¹⁶⁴⁴	1	İhtiyat Ordu Müfettişliği	2. Tabur 75. Alay	170.000	Yıldırım	Halep
23-05-1918 ¹⁶⁴⁵	2	Yıldırım Karargahı	Kuyucu Kumandanlığı	30.000	Kuyucu Kumandanı	Rayak
23-05-1918 ¹⁶⁴⁶	1	Yıldırım Karargahı	2.Alay dan 75 ve 5. Alaydan 60 Topçu Neferi	20.000	Yıldırım	Halep
25-05-1918 ¹⁶⁴⁷	1	İhtiyat Ordu Müfettişliği	75.Alayın Mk.Tf. Bölüğü	130.000	Yıldırım	Şam
25-05-1918 ¹⁶⁴⁸	2	Yıldırım Karargahı	1 tren Sıhhiye Bölüğü	40.000	Yıldırım	Rayak
29-05-1918 ¹⁶⁴⁹	1	İhtiyat Ordu müfettişliği	2. tabur 73. Alay	200.000	Yıldırım	Halep
30-05-1918 ¹⁶⁵⁰	2	Heyet-i Islahiye	Yolcular	60.000		Halep
31-05-1918 ¹⁶⁵¹	1	Heyeti Islahiye	Yolcu	60000		Halep
01-06-1918 ¹⁶⁵²	1	Yıldırım Karargahı	Cebel Topçu Müfrezesinin 3. bataryası	65000	Yıldırım	Halep

¹⁶³⁸ ATASE Arşivi, BDH: Kls.618, Dos. 159, Fih.1-212

¹⁶³⁹ ATASE Arşivi, BDH: Kls.618, Dos. 159, Fih.1-216

¹⁶⁴⁰ ATASE Arşivi, BDH: Kls.618, Dos. 159, Fih.1-218

¹⁶⁴¹ ATASE Arşivi, BDH: Kls.618, Dos. 159, Fih.1-222

¹⁶⁴² ATASE Arşivi, BDH: Kls.618, Dos. 159, Fih.1-220

¹⁶⁴³ ATASE Arşivi, BDH: Kls.618, Dos. 159, Fih.1-230

¹⁶⁴⁴ ATASE Arşivi, BDH: Kls.618, Dos. 159, Fih.1-232

¹⁶⁴⁵ ATASE Arşivi, BDH: Kls.618, Dos. 159, Fih.1-232

¹⁶⁴⁶ ATASE Arşivi, BDH: Kls.618, Dos. 159, Fih.1-236

¹⁶⁴⁷ ATASE Arşivi, BDH: Kls.618, Dos. 159, Fih.1-240

¹⁶⁴⁸ ATASE Arşivi, BDH: Kls.618, Dos. 159, Fih.1-240

¹⁶⁴⁹ ATASE Arşivi, BDH: Kls.618, Dos. 159, Fih.1-250

¹⁶⁵⁰ ATASE Arşivi, BDH: Kls.618, Dos. 159, Fih.1-246

¹⁶⁵¹ ATASE Arşivi, BDH: Kls.618, Dos. 159, Fih.1-256

¹⁶⁵² ATASE Arşivi, BDH: Kls.618, Dos. 159, Fih.1-258

Hareket Tarihi	Vagon No	Gönderen Makam	Nakliye Cinsi	Ağırlık (kg)	Gideceği Makam	Gidilecek yer
08-06-1918 ¹⁶⁵³	1	(yazılmamış)	73. Alay,3 Tabur	200.000	Yıldırım	Halep
08-06-1918 ¹⁶⁵⁴	1	Yıldırım Karargahı	2. Baş Sıhhiye Bölüğü	70.000	Yıldırım	Halep
09-06-1918 ¹⁶⁵⁵	7	Yıldırım Nakliyat	Nakliyat Takımı	117	4. Ordu	Şam
09-06-1918 ¹⁶⁵⁶	9	Askeri Demiryollar ı 3. Şube	Demiryolu		Ahdera	Şam
¹⁶⁵⁷	2	25. Fırka	42 lik Sahra Topu Alayı	80.000	Yıldırım	Halep
¹⁶⁵⁸	10	Otomobil Müfettişliği	1 Zabit 45 Nefer	10.000	Otomobil Kumandanlığı	Musul
¹⁶⁵⁹	25	Levazım 3. Şubesi	Bargir	955	Yıldırım	Halep
¹⁶⁶⁰	26	Yıldırım	Kuyucu Kumandanlığı		Eskopi	Şam
¹⁶⁶¹	8	Depo Kıtaatı Müfettiş Umumiliği	2 Zabit 33 Nefer	12000	2. Ordu	Halep
¹⁶⁶²	19	Karargahı Umumi 3. Şb.	101 Esir, 1 Alman zabiti için eşya, 17 nefer	50000	Nakliyat Şb.	Şam
¹⁶⁶³	1	İhtiyat Ordu Müfettişliği	Piyade Fırkası	200.000	Yıldırım	Halep

¹⁶⁵³ ATASE Arşivi, BDH: Kls.618, Dos. 159, Fih.1-218

¹⁶⁵⁴ ATASE Arşivi, BDH: Kls.618, Dos. 159, Fih.1-274

¹⁶⁵⁵ ATASE Arşivi, BDH: Kls.618, Dos. 159, Fih.1-276

¹⁶⁵⁶ ATASE Arşivi, BDH: Kls.618, Dos. 159, Fih.1-276

¹⁶⁵⁷ ATASE Arşivi, BDH: Kls.618, Dos. 159, Fih.1-126

¹⁶⁵⁸ ATASE Arşivi, BDH: Kls.618, Dos. 159, Fih.1-159

¹⁶⁵⁹ ATASE Arşivi, BDH: Kls.618, Dos. 159, Fih.1-176a

¹⁶⁶⁰ ATASE Arşivi, BDH: Kls.618, Dos. 159, Fih.1-176a

¹⁶⁶¹ ATASE Arşivi, BDH: Kls.618, Dos. 159, Fih.1-226

¹⁶⁶² ATASE Arşivi, BDH: Kls.618, Dos. 159, Fih.1-242a

¹⁶⁶³ ATASE Arşivi, BDH: Kls.618, Dos. 159, Fih.1-218

Ek-19: Yurtiçi Menzil Bölgesinden IV.Ordu Bölgesine Gönderilen Akaryakıt Çizelgesi

Hareket Tarihi	Vagon Nu.	Gönderen Makam	Nakliyat cinsi	Ağırlık (Kg)	Gideceği Makam	Gideceği Yer
10-11-1917 ¹⁶⁶⁴		Haydarpaşa	Benzin	80000		Pozantı / Gülek
11-11-1917 ¹⁶⁶⁵		Haydarpaşa	Benzin	40000		Pozantı / Gülek
12-11-1917 ¹⁶⁶⁶		Haydarpaşa	Benzin	115000		Pozantı / Gülek
13-11-1917 ¹⁶⁶⁷		Haydarpaşa	Benzin	50000		Pozantı / Gülek
14-11-1917 ¹⁶⁶⁸		Haydarpaşa	Benzin	65000		Pozantı / Gülek
15-11-1917 ¹⁶⁶⁹		Haydarpaşa	Benzin	40000		Pozantı / Gülek
16-11-1917 ¹⁶⁷⁰		Haydarpaşa	Benzin	60000		Pozantı / Gülek
24-11-1917 ¹⁶⁷¹		Haydarpaşa	Benzin	60000		Pozantı / Gülek
25-11-1917 ¹⁶⁷²		Haydarpaşa	Benzin	60000		Pozantı / Gülek
26-11-1917 ¹⁶⁷³		Haydarpaşa	Benzin	60000		Pozantı / Gülek
27-11-1917 ¹⁶⁷⁴		Haydarpaşa	Benzin	60000		Pozantı / Gülek
28-11-1917 ¹⁶⁷⁵		Haydarpaşa	Benzin	60000		Pozantı / Gülek
29-11-1917 ¹⁶⁷⁶		Haydarpaşa	Benzin	60000		Pozantı / Gülek
30-11-1917 ¹⁶⁷⁷		Haydarpaşa	Benzin	60000		Pozantı / Gülek
08-12-1917 ¹⁶⁷⁸		Haydarpaşa	Benzin	60000		Asya Kolordusu
09-12-1917 ¹⁶⁷⁹		Haydarpaşa	Benzin	40000		Asya Kolordusu
10-12-1917 ¹⁶⁸⁰		Haydarpaşa	Benzin	60000		Asya Kolordusu
11-12-1917 ¹⁶⁸¹		Haydarpaşa	Benzin	60000		Asya Kolordusu
12-12-1917 ¹⁶⁸²		Haydarpaşa	Benzin	60000		Asya Kolordusu
13-12-1917 ¹⁶⁸³		Haydarpaşa	Benzin	60000		Asya Kolordusu
14-12-1917 ¹⁶⁸⁴		Haydarpaşa	Benzin	60000		Asya Kolordusu
07-02-1918 ¹⁶⁸⁵	2	Karargahı Umumi 3.Şb.	Benzin	90000	504 Parkına	Müslimiye

¹⁶⁶⁴ ATASE Arşivi, BDH: Kls.1102, Dos.199, Fih.34-6

¹⁶⁶⁵ ATASE Arşivi, BDH: Kls.1102, Dos.199, Fih.34-6

¹⁶⁶⁶ ATASE Arşivi, BDH: Kls.1102, Dos.199, Fih.34-6

¹⁶⁶⁷ ATASE Arşivi, BDH: Kls.1102, Dos.199, Fih.34-6

¹⁶⁶⁸ ATASE Arşivi, BDH: Kls.1102, Dos.199, Fih.34-6

¹⁶⁶⁹ ATASE Arşivi, BDH: Kls.1102, Dos.199, Fih.34-6

¹⁶⁷⁰ ATASE Arşivi, BDH: Kls.1102, Dos.199, Fih.34-6

¹⁶⁷¹ ATASE Arşivi, BDH: Kls.1102, Dos.199, Fih.34-7

¹⁶⁷² ATASE Arşivi, BDH: Kls.1102, Dos.199, Fih.34-7

¹⁶⁷³ ATASE Arşivi, BDH: Kls.1102, Dos.199, Fih.34-7

¹⁶⁷⁴ ATASE Arşivi, BDH: Kls.1102, Dos.199, Fih.34-7

¹⁶⁷⁵ ATASE Arşivi, BDH: Kls.1102, Dos.199, Fih.34-7

¹⁶⁷⁶ ATASE Arşivi, BDH: Kls.1102, Dos.199, Fih.34-7

¹⁶⁷⁷ ATASE Arşivi, BDH: Kls.1102, Dos.199, Fih.34-10

¹⁶⁷⁸ ATASE Arşivi, BDH: Kls.1102, Dos.199, Fih.34-10

¹⁶⁷⁹ ATASE Arşivi, BDH: Kls.1102, Dos.199, Fih.34-10

¹⁶⁸⁰ ATASE Arşivi, BDH: Kls.1102, Dos.199, Fih.34-10

¹⁶⁸¹ ATASE Arşivi, BDH: Kls.1102, Dos.199, Fih.34-10

¹⁶⁸² ATASE Arşivi, BDH: Kls.1102, Dos.199, Fih.34-10

¹⁶⁸³ ATASE Arşivi, BDH: Kls.1102, Dos.199, Fih.34-10

¹⁶⁸⁴ ATASE Arşivi, BDH: Kls.1102, Dos.199, Fih.34-10

¹⁶⁸⁵ ATASE Arşivi, BDH: Kls.618, Dos. 159, Fih.1-49

Hareket Tarihi	Vagon Nu.	Gönderen Makam	Nakliyat cinsi	Ağırlık (Kg)	Gideceği Makam	Gideceği Yer
14-02-1918 ¹⁶⁸⁶	5	Karargahı Umumi 3.Şb	Benzin	50000	504 Parkına	Müslimiye
14-02-1918 ¹⁶⁸⁷	3	Karargahı Umumi 3.Şb	Benzin	50000	504 Parkına	Müslimiye
14-02-1918 ¹⁶⁸⁸	5	Karargahı Umumi 3.Şb	Benzin	50000	504 parkına	Müslimiye
14-02-1918 ¹⁶⁸⁹	6	Levazım 3. Şb	Gaz	10000	2. Ordu	Diyarbakır
21-02-1918 ¹⁶⁹⁰	2	Karargahı Umumi 3.Şb	Benzin	70000	504 paarkına	Müslimiye
21-02-1918 ¹⁶⁹¹	3	Karargahı Umumi3. Şb	Benzin	30000	504 Parkına	Müslimiye
21-02-1918 ¹⁶⁹²	2	Karargahı Umumi 3.Şb	Benzin	70000	504 Parkına	Müslimiye
28-02-1918 ¹⁶⁹³	2	Karargahı Umumi 3. Şb	Benzin	40000	504 parkına	Müslimiye
28-02-1918 ¹⁶⁹⁴	8	7. Ordu Murahhaslığı	Odun	30000	Fırat Nehir Şubesine	Cerablus
28-02-1918 ¹⁶⁹⁵	1	İaşe Müdüriyeti Umumisi	Gaz	100000	İaşe Müfettişliği	Şam
28-02-1918 ¹⁶⁹⁶	3	Karargahı Umumi 3. Şb	Benzin	60000	504 parkına	Müslimiye
28-02-1918 ¹⁶⁹⁷	4	Karargahı Umumi 3. Şb	40 Fıçı Yağ	14700	Hicaz Hattı	Şam
07-03-1918 ¹⁶⁹⁸	6	Bahriye Nakliyat Şubesi	Yağ	15000	Yağ deposu	Rayak
07-03-1918 ¹⁶⁹⁹	7	Karargahı Umumi 3. Şb	Benzin	10000	Yağ deposu	Halep
07-03-1918 ¹⁷⁰⁰	4	Levazımatı Umumi 5.Şb.	Gaz Yağı	20000	Vilayet	Diyarbakır
07-03-1918 ¹⁷⁰¹	3	Karargahı Umumi 3. Şb	Gaz Yağı	15000	Hicaz Hattı	Şam
07-03-1918 ¹⁷⁰²	4	Karargahı Umumi 5. Şb.	Benzin	50000	504 parkına	Müslimiye
08-03-1918 ¹⁷⁰³	18	Karargahı Umumi 3. Şb	Benzin	60000	504 parkına	Karabekir
13-03-1918 ¹⁷⁰⁴	3	Karargahı Umumi 3. Şb	Benzin	60000	504 Parkına	Müslimiye

- ¹⁶⁸⁶ ATASE Arşivi, BDH: Kls.618, Dos. 159, Fih.1-2
¹⁶⁸⁷ ATASE Arşivi, BDH: Kls.618, Dos. 159, Fih.1-6
¹⁶⁸⁸ ATASE Arşivi, BDH: Kls.618, Dos. 159, Fih.1-10
¹⁶⁸⁹ ATASE Arşivi, BDH: Kls.618, Dos. 159, Fih.1-10
¹⁶⁹⁰ ATASE Arşivi, BDH: Kls.618, Dos. 159, Fih.1-16
¹⁶⁹¹ ATASE Arşivi, BDH: Kls.618, Dos. 159, Fih.1-21
¹⁶⁹² ATASE Arşivi, BDH: Kls.618, Dos. 159, Fih.1-25
¹⁶⁹³ ATASE Arşivi, BDH: Kls.618, Dos. 159, Fih.1-39
¹⁶⁹⁴ ATASE Arşivi, BDH: Kls.618, Dos. 159, Fih.1-41
¹⁶⁹⁵ ATASE Arşivi, BDH: Kls.618, Dos. 159, Fih.1-43
¹⁶⁹⁶ ATASE Arşivi, BDH: Kls.618, Dos. 159, Fih.1-43
¹⁶⁹⁷ ATASE Arşivi, BDH: Kls.618, Dos. 159, Fih.1-45
¹⁶⁹⁸ ATASE Arşivi, BDH: Kls.618, Dos. 159, Fih.1-53
¹⁶⁹⁹ ATASE Arşivi, BDH: Kls.618, Dos. 159, Fih.1-53
¹⁷⁰⁰ ATASE Arşivi, BDH: Kls.618, Dos. 159, Fih.1-55
¹⁷⁰¹ ATASE Arşivi, BDH: Kls.618, Dos. 159, Fih.1-99
¹⁷⁰² ATASE Arşivi, BDH: Kls.618, Dos. 159, Fih.1-99
¹⁷⁰³ ATASE Arşivi, BDH: Kls.618, Dos. 159, Fih.1-59
¹⁷⁰⁴ ATASE Arşivi, BDH: Kls.618, Dos. 159, Fih.1-65

Hareket Tarihi	Vagon Nu.	Gönderen Makam	Nakliyat cinsi	Ağırlık (Kg)	Gideceği Makam	Gideceği Yer
14-03-1918 ¹⁷⁰⁵	3	Karargahı Umumi 3. Şb.	Benzin	20000	504 Parkına	Müslimiye
14-03-1918 ¹⁷⁰⁶	3	Karargahı Umumi 3. Şb	Benzin	40000	504 Parkına	Müslimiye
14-03-1918 ¹⁷⁰⁷	8	Levazımatı Umumi 3. Şb	Kömür	5000	Adana Fabrikasına	Adana
15-03-1918 ¹⁷⁰⁸	4	Karargahı Umumi 3. Şb.	Benzin	50000	504 parkına	Halepçe
21-03-1918 ¹⁷⁰⁹	2	Karargahı Umumi 3. Şb.	Benzin	40000	504 parkına	Müslimiye
21-03-1918 ¹⁷¹⁰	3	Karargahı umumi 3.Şb.	Benzin	40000	504 parkına	Müslimiye
21-03-1918 ¹⁷¹¹	9	Heyeti Islahiye	Kömür	10000	Baş Menzil Müfettişliği	Halep
22-03-1918 ¹⁷¹²	2	Karargahı Umumi 3. Şb	Benzin	50000	504 parkına	Müslimiye
22-03-1918 ¹⁷¹³	6	Levazım 5. Şube	Odun	408	Otomobil Parkı	Şam
22-03-1918 ¹⁷¹⁴	6	Karargahı Umumi 3. Şb.	Benzin	35000	504 Parkına	Müslimiye
28-03-1918 ¹⁷¹⁵	2	Karargahı Umumi 3. Şb.	Benzin	40000	504 Parkına	Müslimiye
29-03-1918 ¹⁷¹⁶	11	Bahriye Nakliyat Şubesi	Denizaltı yağı	15000	Yağ Deposu	Rayak
29-03-1918 ¹⁷¹⁷	11	Karargahı Umumi 3. Şb.	Benzin	80000	504 Parkına	Müslimiye
29-03-1918 ¹⁷¹⁸	7	Karargahı Uumi 3.Şb.	Benzin	50000	504 park yeri	Müslümüye
07-04-1918 ¹⁷¹⁹	6	Heyet-i Islahiye	Odun	10000	Menzil	Katma
07-04-1918 ¹⁷²⁰	10	Levazım 2. Şb	Gaz Yağı	6000	Yıldırım	Halep
11-04-1918 ¹⁷²¹	1	Benzin Kısım	Benzin	160000	504 parkına	Müslimiye
11-04-1918 ¹⁷²²	3	Karargahı Umumi 3.Şb.	Dayanıklı yağ 4 vagon	62000	Hicaz Hattı	Şam
13-04-1918 ¹⁷²³	7	Bahriyye Nakliyat Şubesi	Yağ	10000	Fırat Nehir Şubesi	Cerablus
13-04-1918 ¹⁷²⁴	8	Bahriye Nakliyat Şubesi	Gaz Yağı	10000	Fırat Nehir Şubesi	Cerablus

¹⁷⁰⁵ ATASE Arşivi, BDH: Kls.618, Dos. 159, Fih.1-67

¹⁷⁰⁶ ATASE Arşivi, BDH: Kls.618, Dos. 159, Fih.1-71

¹⁷⁰⁷ ATASE Arşivi, BDH: Kls.618, Dos. 159, Fih.1-75

¹⁷⁰⁸ ATASE Arşivi, BDH: Kls.618, Dos. 159, Fih.1-77

¹⁷⁰⁹ ATASE Arşivi, BDH: Kls.618, Dos. 159, Fih.1-81

¹⁷¹⁰ ATASE Arşivi, BDH: Kls.618, Dos. 159, Fih.1-85

¹⁷¹¹ ATASE Arşivi, BDH: Kls.618, Dos. 159, Fih.1-87

¹⁷¹² ATASE Arşivi, BDH: Kls.618, Dos. 159, Fih.1-91

¹⁷¹³ ATASE Arşivi, BDH: Kls.618, Dos. 159, Fih.1-91

¹⁷¹⁴ ATASE Arşivi, BDH: Kls.618, Dos. 159, Fih.1-93

¹⁷¹⁵ ATASE Arşivi, BDH: Kls.618, Dos. 159, Fih.1-101

¹⁷¹⁶ ATASE Arşivi, BDH: Kls.618, Dos. 159, Fih.1-103

¹⁷¹⁷ ATASE Arşivi, BDH: Kls.618, Dos. 159, Fih.1-105

¹⁷¹⁸ ATASE Arşivi, BDH: Kls.618, Dos. 159, Fih.1-107

¹⁷¹⁹ ATASE Arşivi, BDH: Kls.618, Dos. 159, Fih.1-145

¹⁷²⁰ ATASE Arşivi, BDH: Kls.618, Dos. 159, Fih.1-150

¹⁷²¹ ATASE Arşivi, BDH: Kls.618, Dos. 159, Fih.1-128

¹⁷²² ATASE Arşivi, BDH: Kls.618, Dos. 159, Fih.1-169

¹⁷²³ ATASE Arşivi, BDH: Kls.618, Dos. 159, Fih.1-133

¹⁷²⁴ ATASE Arşivi, BDH: Kls.618, Dos. 159, Fih.1-133

Hareket Tarihi	Vagon Nu.	Gönderen Makam	Nakliyat cinsi	Ağırlık (Kg)	Gideceği Makam	Gideceği Yer
13-04-1918 ¹⁷²⁵	11	Benzin Kısım	Benzin	60000	504 parkına	Müslimiye
18-04-1918 ¹⁷²⁶	2	Benzin Kısım	Benzin	90000	504 parkına	Müslimiye
21-04-1918 ¹⁷²⁷	4	Benzin Kısım	benzin	30000	504 parkına	Müslimiye
26-04-1918 ¹⁷²⁸	5	Heyet-i Islahiye	Maden Kömürü	15000	504 Parkına	Muslimiye
26-04-1918 ¹⁷²⁹	2	Benzin Kısım	Benzin	45000	504 parkına	Müslimiye
28-04-1918 ¹⁷³⁰	2	Benzin Kısım	Benzin	115000	504 Parkına	Müslimiye
02-05-1918 ¹⁷³¹	3	Benzin Kısım	Benzin	70000	504 Parkına	Müslimiye
03-05-1918 ¹⁷³²	10	Karargahı Umumi 3. Şb	Benzin	10000	Benzin Deposu	Rayak
04-05-1918 ¹⁷³³	2	Karargahı Umumi 5. Şb	Sabun, Yağ,	0.132	12.Kolordu	Rayak
04-05-1918 ¹⁷³⁴	6	Benzin Kısım	Benzin	5000	504 Parkına	Müslimiye
08-05-1918 ¹⁷³⁵	9	Benzin Kısım	Benzin	30000	504 Parkına	Müslimiye
09-05-1918 ¹⁷³⁶	3	Benzin Kısım	Benzin	40000	504 Parkına	Müslimiye
09-05-1918 ¹⁷³⁷	3	Benzin Ksmı	Benzin	40000	504 Parkına	Müslimiye
10-05-1918 ¹⁷³⁸	7	Heyet-i Islahiye	Kömür	10000	Menzil Sıhhiyye Deposu	Halep
11-05-1918 ¹⁷³⁹	2	Benzin Kısım	Benzin	70000	504 Parkına	Müslimiye
11-05-1918 ¹⁷⁴⁰	4	4. Ordu Murahhaslığı	Gaz	9000	4. Ordu	Halep
16-05-1918 ¹⁷⁴¹	2	Benzin Kısım	Benzin	70000	504 Parkına	Müslimiye
16-05-1918 ¹⁷⁴²	3	Benzin Kısım	Benzin	65000	504 Parkına	Müslimiye
17-05-1918 ¹⁷⁴³	4	Bahriye Nakliyat Şubesi	Makine Yağı	4000	Efrat Şubesi	Cerablus
19-05-1918 ¹⁷⁴⁴	2	Benzin Kısım	Benzin	95000	504 Pakına	Müslimiye
22-05-1918 ¹⁷⁴⁵	4	Benzin Kısım	Benzin	50000	504 Parkına	Müslimiye
22-05-1918 ¹⁷⁴⁶	3	Benzin Kısım	Benzin	80000	504 Parkına	Müslimiye

¹⁷²⁵ ATASE Arşivi, BDH: Kls.618, Dos. 159, Fih.1-133

¹⁷²⁶ ATASE Arşivi, BDH: Kls.618, Dos. 159, Fih.1-143

¹⁷²⁷ ATASE Arşivi, BDH: Kls.618, Dos. 159, Fih.1-157

¹⁷²⁸ ATASE Arşivi, BDH: Kls.618, Dos. 159, Fih.1-167

¹⁷²⁹ ATASE Arşivi, BDH: Kls.618, Dos. 159, Fih.1-176

¹⁷³⁰ ATASE Arşivi, BDH: Kls.618, Dos. 159, Fih.1-163

¹⁷³¹ ATASE Arşivi, BDH: Kls.618, Dos. 159, Fih.1-180

¹⁷³² ATASE Arşivi, BDH: Kls.618, Dos. 159, Fih.1-184

¹⁷³³ ATASE Arşivi, BDH: Kls.618, Dos. 159, Fih.1-192

¹⁷³⁴ ATASE Arşivi, BDH: Kls.618, Dos. 159, Fih.1-192

¹⁷³⁵ ATASE Arşivi, BDH: Kls.618, Dos. 159, Fih.1-186

¹⁷³⁶ ATASE Arşivi, BDH: Kls.618, Dos. 159, Fih.1-194

¹⁷³⁷ ATASE Arşivi, BDH: Kls.618, Dos. 159, Fih.1-196

¹⁷³⁸ ATASE Arşivi, BDH: Kls.618, Dos. 159, Fih.1-198

¹⁷³⁹ ATASE Arşivi, BDH: Kls.618, Dos. 159, Fih.1-206

¹⁷⁴⁰ ATASE Arşivi, BDH: Kls.618, Dos. 159, Fih.1-206

¹⁷⁴¹ ATASE Arşivi, BDH: Kls.618, Dos. 159, Fih.1-210

¹⁷⁴² ATASE Arşivi, BDH: Kls.618, Dos. 159, Fih.1-214

¹⁷⁴³ ATASE Arşivi, BDH: Kls.618, Dos. 159, Fih.1-218

¹⁷⁴⁴ ATASE Arşivi, BDH: Kls.618, Dos. 159, Fih.1-220

¹⁷⁴⁵ ATASE Arşivi, BDH: Kls.618, Dos. 159, Fih.1-228

¹⁷⁴⁶ ATASE Arşivi, BDH: Kls.618, Dos. 159, Fih.1-230

Hareket Tarihi	Vagon Nu.	Gönderen Makam	Nakliyat cinsi	Ağırlık (Kg)	Gideceği Makam	Gideceği Yer
25-05-1918 ¹⁷⁴⁷	11	Karargahı Umumi 3. Şb.	Kok kömürü	30000	Hicaz Hattı	Rayak
30-05-1918 ¹⁷⁴⁸	2	Benzin Kıtaası	Benzin	50000	504 Parkına	Müslimiye
30-05-1918 ¹⁷⁴⁹	3	Benzin Kısmı	Benzin	70000	504 Parkına	Müslimiye
02-06-1918 ¹⁷⁵⁰	9	Levazım 2. Şube	Gaz Yağı	10000	Vilayet	Mardin
08-06-1918 ¹⁷⁵¹	2	Benzin Kısmı	Benzin	110000	504 Parkına	Müslimiye
08-06-1918 ¹⁷⁵²	3	Levazımı Umumi 2. Şube	Gaz	20000	2. Ordu	Halep
09-06-1918 ¹⁷⁵³	2	Benzin Kısmı	Benzin	60000	504 Parkına	Müslimiye
09-06-1918 ¹⁷⁵⁴	5	Yıldırım Nakliyat	Zabah Yağı	2000	Menzil Müfettişliği	Halep
¹⁷⁵⁵	1	Benzin Kısmı	Benzin	10000	504 Parkına	Müslimiye
¹⁷⁵⁶	17	Levazım 3. Şubesi	Madeni Yağ	1000	Katı (okunamadı) Fabrikası	Adana
¹⁷⁵⁷	1	Benzin Kısmı	Benzin	70000	504 Parkına	Müslimiye
¹⁷⁵⁸	9	Karargahı Umumi 5. Şb	Kok Kömürü Vs.	23400	6. Ordu	Tel Halif
¹⁷⁵⁹	12	Karargahı Umumi 3. Şb	Silindir yağı	14660	Cephe Hattı	Rayak
¹⁷⁶⁰	13	Harbiye Nezareti	Gaz Yağı	20000	Bahriye kumandanlığı	Halep
¹⁷⁶¹	2.	Benzin Kısmı	Benzin	50000	504 Parkına	Müslimiye
¹⁷⁶²	3.	Karargahı Umumi 3. Şb.	Tekerlek yağı	15000	Avusturya Menzil Kumandanlığı	Rayak
¹⁷⁶³	21	Karargahı Umumi 3. Şb.	Gaz Yağı	10000	Hicaz Demiryolu	Şam

¹⁷⁴⁷ ATASE Arşivi, BDH: Kls.618, Dos. 159, Fih.1-238

¹⁷⁴⁸ ATASE Arşivi, BDH: Kls.618, Dos. 159, Fih.1-244

¹⁷⁴⁹ ATASE Arşivi, BDH: Kls.618, Dos. 159, Fih.1-246

¹⁷⁵⁰ ATASE Arşivi, BDH: Kls.618, Dos. 159, Fih.1-260

¹⁷⁵¹ ATASE Arşivi, BDH: Kls.618, Dos. 159, Fih.1-274

¹⁷⁵² ATASE Arşivi, BDH: Kls.618, Dos. 159, Fih.1-274

¹⁷⁵³ ATASE Arşivi, BDH: Kls.618, Dos. 159, Fih.1-276

¹⁷⁵⁴ ATASE Arşivi, BDH: Kls.618, Dos. 159, Fih.1-276

¹⁷⁵⁵ ATASE Arşivi, BDH: Kls.618, Dos. 159, Fih.1-159

¹⁷⁵⁶ ATASE Arşivi, BDH: Kls.618, Dos. 159, Fih.1-176a

¹⁷⁵⁷ ATASE Arşivi, BDH: Kls.618, Dos. 159, Fih.1-208

¹⁷⁵⁸ ATASE Arşivi, BDH: Kls.618, Dos. 159, Fih.1-208

¹⁷⁵⁹ ATASE Arşivi, BDH: Kls.618, Dos. 159, Fih.1-208

¹⁷⁶⁰ ATASE Arşivi, BDH: Kls.618, Dos. 159, Fih.1-208

¹⁷⁶¹ ATASE Arşivi, BDH: Kls.618, Dos. 159, Fih.1-226

¹⁷⁶² ATASE Arşivi, BDH: Kls.618, Dos. 159, Fih.1-226

¹⁷⁶³ ATASE Arşivi, BDH: Kls.618, Dos. 159, Fih.1-242a

Ek-20: Merkezden Gönderilen Yedek Parça Malzeme Listesi

Haydarpaşa'dan Hareket Edip Pozantı Ve Gülek İstikametine Giden Anadolu Hattı Treni İle Taşınan Yedek Parça Listesidir. (23.10.1917 – 06.06.1918)						
Hareket Tarihi	Vagon Nu.	Gönderen Makam	Nakliyat Cinsi	Kilogram	Gideceği Makam	Gideceği Yer
23.10.1917 ¹⁷⁶⁴	2732	Haydarpaşa Sevkiyat	Otomobil Malzemesi	11.000	Kudüs Alman Otomobil Parkına	Karabekir
23.10.1917 ¹⁷⁶⁵		Otomobil Anbarı	Otomobil Yedek Parçaları, İç lastik, korna		Miralay Osman Bey namına	Eskişehir
04.11.1917 ¹⁷⁶⁶		Haydarpaşa Sevkiyat	Haydarpaşa Sevkiyat		Harbiye Nazırı Paşa Hazretleri için Ulukışlaya	Ulukışlaya
17.02.1918 ¹⁷⁶⁷	2	Heyet-i İslâhiye	Otomobil Parçaları	14.000	Yıldırım Suriye Kolu	Halep ve Şam
	5	Heyet-i İslâhiye	Tekerlek Malzemesi	10.000	Baş menzil Müfettişliği	Halep ve Şam
	6	Heyet-i İslâhiye	Araba Malzemesi	3.000	Baş menzil Müfettişliği	Halep ve Şam
20.02.1918 ¹⁷⁶⁸	7	Dersaadet Avusturya Otomobil Komutanlığı	Otomobil Malzemesi	18.000	Avusturya Menzil Erzakı	Halep
23.03.1918 ¹⁷⁶⁹	3	Heyet-i İslahiyye	Otomobil Parçaları	15.000	Suriye ve Batı Arabistan Komutanlığı	Halep
28.03.1918 ¹⁷⁷⁰	4	Heyet-i İslahiyye	Otomobil Yedek Parçaları	15.000		Halep
26.03.1918 ¹⁷⁷¹	3	Heyeti İslâhiye	Otomobil Eşyası	10.000	Menzil	Halep
29.03.1918 ¹⁷⁷²	10	Yıldırım	Otomobil Lastiği	15.000	751 Kömür / Otomobil Parkı	Şam
02.04.1918 ¹⁷⁷³	3	Heyet-i İslâhiye	Otomobil Yedek Parçaları	10.000	Heyet-i İslâhiye Menzili	Halep
	8	Heyet-i İslâhiye	Otomobil Eşyası	20.000	Yıldırım Otomobil Gazlı	Şam
03.04.1918 ¹⁷⁷⁴	5	Heyet-i İslâhiye	Otomobil Yedek Parçaları	10.000	Otomobil Parçası	Halep
03.04.1918 ¹⁷⁷⁵	3	Harbiye Dairesi 8. Şube	Makine Parçaları	700	Araba kaportası	Halep

¹⁷⁶⁴ ATASE Arşivi, BDH: Kls.732, Dos.491, Fih.1-33

¹⁷⁶⁵ ATASE Arşivi, BDH: Kls.732, Dos.491, Fih.1-33

¹⁷⁶⁶ ATASE Arşivi, BDH: Kls.732, Dos.491, Fih.1-41

¹⁷⁶⁷ ATASE Arşivi, BDH: Kls.618, Dos.159, Fih.1-4

¹⁷⁶⁸ ATASE Arşivi, BDH: Kls.618, Dos.159, Fih.1-8

¹⁷⁶⁹ ATASE Arşivi, BDH: Kls.618, Dos.159, Fih.1-1

¹⁷⁷⁰ ATASE Arşivi, BDH: Kls.618, Dos.159, Fih.1-2

¹⁷⁷¹ ATASE Arşivi, BDH: Kls.618, Dos.159, Fih.1-87

¹⁷⁷² ATASE Arşivi, BDH: Kls.618, Dos.159, Fih.1-95

¹⁷⁷³ ATASE Arşivi, BDH: Kls.618, Dos.159, Fih.1-103

¹⁷⁷⁴ ATASE Arşivi, BDH: Kls.618, Dos.159, Fih.1-37

¹⁷⁷⁵ ATASE Arşivi, BDH: Kls.618, Dos.159, Fih.1-105

Hareket Tarihi	Vagon Nu.	Gönderen Makam	Nakliyat Cinsi	Kilogram	Gideceği Makam	Gideceği Yer
15.04.1918 ¹⁷⁷⁶	3	Heyet-i İslâhiye	Otomobil Parçaları	10.000	Yıldırım	Rayak
	5	İslâhiye Müfettişliği	Makinelî Tüfenk Eşyası	10.000	Yıldırım	Rayak
19.04.1918 ¹⁷⁷⁷	4	Levazımatı Umumiyye 3. Şubesi	Kaput	1.125	4. Kolordu	Mardin
20.04.1918 ¹⁷⁷⁸	6	Heyet-i İslâhiye	Elektrik Dinamo Arabası	8.000	Otomobil Parçası	Afule
	7	Heyet-i İslâhiye	Motor Malzemesi	20.000	101 Eşya Deposu	Cenin
	10	Heyet-i İslâhiye	Avusturya Otomobil Malzemesi	10.000	Avusturya Kolu	Halep
25.04.1918 ¹⁷⁷⁹	1	Avusturya Demiryolları Kumandanlığı	Otomobil Malzemesi	10.600	Avusturya Menzil Ordu Kolu	Halep
25.04.1918 ¹⁷⁸⁰	13	Umumi Otomobil Müfettişliği	Otomobil Parçası	11.000	16 Park	
	18	Otomobil Müfettişliği	Eşyayı Otomobil	6.000	Otomobil Parkı	Irak
03.05.1918 ¹⁷⁸¹	17	Levazım 3. Şubesi	Madenî Yağ	1.029	Fay Fabrikası	Adana
	23	Adana Şifahanesi	Otomobil 1 Sandık	1.500	Alman Konsolosluğu	Beyrut
	24	Avusturya Demir Yolları Komutanlığı	Otomobil Eşyası	9.330	Otomobil Kolu	Mardin
07.05.1918 ¹⁷⁸²	7	Heyet-i İslâhiye	Makine ve Otomobil Parçaları	10.000	Yıldırım Parkı	Muslimiye
21.05.1918 ¹⁷⁸³	3	Heyet-i İslâhiye	Otomobil Malzemesi	10.000	504 Barkod	Halepçe
	4	Harbiye Nakliyat Şubesi	Makine Yağı	4.000	Firari Şubesi	Cerablus
24.05.1918 ¹⁷⁸⁴	3	Karargâhı Umumi 3. Şube	Tekerlek Yağı	15.090	Hicaz Demiryolu	Rayak
31.05.1918 ¹⁷⁸⁵	20	Avusturya Demiryolları	Erzak ve Otomobil Eşyası	2500 1500	Otomobil Kolu	Halep ve Rayak
02.06.1918 ¹⁷⁸⁶	1	Yıldırım Karargâhı	Topçu Eşyası	30.000	Topçu Kumandanlığı	Rayak
06.06.1918 ¹⁷⁸⁷	5	Levazımatı Umumi 2. Şubesi	Boş Tekerlek	1.000	6. Ordu Ahzı Askeriyesi	Halep

¹⁷⁷⁶ ATASE Arşivi, BDH: Kls.618, Dos.159, Fih.1-130

¹⁷⁷⁷ ATASE Arşivi, BDH: Kls.618, Dos.159, Fih.1-140

¹⁷⁷⁸ ATASE Arşivi, BDH: Kls.618, Dos.159, Fih.1-165

¹⁷⁷⁹ ATASE Arşivi, BDH: Kls.618, Dos.159, Fih.1155

¹⁷⁸⁰ ATASE Arşivi, BDH: Kls.618, Dos.159, Fih.1-157

¹⁷⁸¹ ATASE Arşivi, BDH: Kls.618, Dos.159, Fih.1-176

¹⁷⁸² ATASE Arşivi, BDH: Kls.618, Dos.159, Fih.1-184

¹⁷⁸³ ATASE Arşivi, BDH: Kls.618, Dos.159, Fih.1-218

¹⁷⁸⁴ ATASE Arşivi, BDH: Kls.618, Dos.159, Fih.1-226

¹⁷⁸⁵ ATASE Arşivi, BDH: Kls.618, Dos.159, Fih.1-242

¹⁷⁸⁶ ATASE Arşivi, BDH: Kls.618, Dos.159, Fih.1-246

¹⁷⁸⁷ ATASE Arşivi, BDH: Kls.618, Dos.159, Fih.1-258

EK-24: Merkezden Gönderilen Sıhhiye Malzeme Listesi

Haydarpaşa'dan Hareket Edip Pozantı Ve Gülek İstikametine Giden Anadolu Hattı Treni İle Taşınan Sıhhiye Malzeme Listesidir. (23.10.1917 – 06.06.1918)						
Hareket Tarihi	Vagon Numarası	Gönderen Makam	Nakliye Cinsi	Kilogram	Gideceği Makam	Gidilecek yer
21.10.1917 ¹⁷⁸⁸	670	Sıhhiye Ecza Ambarı	Eczayı Sıhhiye	215	Ulukışla'da Baştabip Binbaşı Kazım Bey vasıtasıyla Sivas Sıhhiye Müdüriyetine	Ulukışla
21.10.1917 ¹⁷⁸⁹	670	Sıhhiye Ecza Ambarı	Eczayı Sıhhiye	748	Ulukışla'da Baştabip Binbaşı Kazım Bey vasıtasıyla Sivas Sıhhiye Müdüriyetine	Ulukışla
21.10.1917 ¹⁷⁹⁰	670	Sıhhiye Ecza Ambarı	Eczayı Sıhhiye	284	3. Ordu Menzil Sıhhiye Müdüriyeti	Ulukışla
21.12.1917 ¹⁷⁹¹	7222	Sıhhiye Ambarı	Eczayı Tıbbiye	62	V. Kolordu Ahzı Askeri için	Ulukışla
21.12.1917 ¹⁷⁹²	670	Gülhane Sıhhiye Ambarı	Sıhhiye Malzemesi	611	Üçüncü Ordu Cephe Reisi Tevfik Salim Beye	Ulukışla
21.12.1917 ¹⁷⁹³	670	Serhastahane Ambarı	Sıhhiye Mlz. Gazlı Matara	3243	Sivas'ta III.Ordu Menzil Sıhhiye Deposuna	Ulukışla
21.12.1917 ¹⁷⁹⁴	670	Serhastahane Ambarı	Sıhhiye Malzemesi	35	III. Ordu Komutanlığına (Avcı Taburu için)	Ulukışla
21.12.1917 ¹⁷⁹⁵	10313	Serhastahane Ambarı	Sıhhiye Malzemesi	1025	V.Kolordu Ahzı Asker Riyasetine	Ankara
22.10.1917 ¹⁷⁹⁶		Ecza-i Baytariye Ambarı	Eczayı Baytariye	16	Su şehrinde 3. Ordu Ser Baytarlığına	Ulukışla
23.10.1917 ¹⁷⁹⁷	2943	Haydarpaşa'dan Sevkiyat	Sıhhiye Malzemesi	15685	Halep'te Alman Menzil Sıhhiye Deposu	Karapınar
22.10.1917 ¹⁷⁹⁸	2622	Otomobil İstasyonu	Tabura Ecza ve Edevat	4751	2.Ordu Menzil Cephe Deposuna	Karabekir
25.10.1917 ¹⁷⁹⁹	Korgun	Ecza Bataryaları Ambarı	Eczayı Baytariye	60	Ankara Beşinci Kolordu Askeri Heyeti Serbaytarlığına	Ankara

¹⁷⁸⁸ ATASE Arşivi, BDH:Kls.732, Dos.491, Fih.1-30

¹⁷⁸⁹ ATASE Arşivi, BDH:Kls.732, Dos.491, Fih.1-30

¹⁷⁹⁰ ATASE Arşivi, BDH:Kls.732, Dos.491, Fih.1-30

¹⁷⁹¹ ATASE Arşivi, BDH:Kls.732, Dos.491, Fih.1-32

¹⁷⁹² ATASE Arşivi, BDH:Kls.732, Dos.491, Fih.1-32

¹⁷⁹³ ATASE Arşivi, BDH:Kls.732, Dos.491, Fih.1-32

¹⁷⁹⁴ ATASE Arşivi, BDH:Kls.732, Dos.491, Fih.1-32

¹⁷⁹⁵ ATASE Arşivi, BDH:Kls.732, Dos.491, Fih.1-32

¹⁷⁹⁶ ATASE Arşivi, BDH:Kls.732, Dos.491, Fih.1-33

¹⁷⁹⁷ ATASE Arşivi, BDH:Kls.732, Dos.491, Fih.1-35

¹⁷⁹⁸ ATASE Arşivi, BDH:Kls.732, Dos.491, Fih.1-36

¹⁷⁹⁹ ATASE Arşivi, BDH: Kls.732, Dos.491, Fih.1-36

Hareket Tarihi	Vagon Numarası	Gönderen Makam	Nakliye Cinsi	Kilogram	Gideceği Makam	Gidilecek yer
25.10.1917 ¹⁸⁰⁰	Korgun	Ecza Bataryaları Ambarı	Eczayı Baytariye	700	Eskişehir'de. Baytariye Müdüriyetine	Eskişehir
23.09.1917 ¹⁸⁰¹	2728	Eczaı Tıbbiyye	Baytar Eczası	72	Konya Askeri Hastanesi	Konya
22.09.1917 ¹⁸⁰²	2728	Eczaı Tıbbiyye	Baytar Edevatı	283	3.Ordu Menzil Sıhhiye Deposu	Ulukışla
27.10.1917 ¹⁸⁰³	2707	Haydarpaşa Sevkiyyat	Sıhhiye Malzemesi Çadır	5290	Kudüste Alman Menzil Sıhhiye Deposu	Karapınar
26.01.1918 ¹⁸⁰⁴	4	Heyet-i İslahiye	Sıhhiye Malzemesi	10,000	Hamidiye Postası	Halep
28.01.1918 ¹⁸⁰⁵	2	Heyet-i İslahiye	Sıhhiye Malzemesi	10,000	Sıhhiye Dairesi	Mamure
28.01.1918 ¹⁸⁰⁶	3	Heyet-i İslahiye	Sıhhiye Malzemesi	10,000	Sıhhiye Deposu	Halep
28.01.1918 ¹⁸⁰⁷	13	Heyet-i İslahiye	Sıhhiye Malzemesi	11,000	Baş Menzil Müfettişliği	Halep
29.01.1918 ¹⁸⁰⁸	2	Heyet-i İslahiye	Sıhhiye Malzeme Techizatı Askeriyyesi	60,000	Ağır Nakliyat Kolu	Pozantı
17.02.1918 ¹⁸⁰⁹	1	Heyet-i İslahiye	Sıhhiye Malzemesi	8.000	Menzil Sıhhiye Deposu Yıldırım	Halep
	8	Heyet-i İslahiye	Sıhhiye Malzemesi	58.000	Sıhhiye Menzil Deposu	Halep
20.02.1918 ¹⁸¹⁰	3	Menzil Kıtaatı Umumiyesi	Sıhhiye	20.000	Kıtaat Menzili	Cerablus
23.02.1918 ¹⁸¹¹	4	Sıhhiye Dairesi	Ecza-i Tıbbiye	500	Mütaharri Efendi	Irak
25.02.1918 ¹⁸¹²	13	Heyet-i İslahiye	Sıhhiye Malzemesi	8.000	Hicaz Menzil Deposu	Halep
27.02.1918 ¹⁸¹³	6	Sıhhiye Dairesi	Eczayı Tıbbiye	9.000	6. Ordu menzili	Musul
	7	Sıhhiye Dairesi	Eczayı Tıbbiye	9.000	4. Ordu Menzili	Halep
	8	Sıhhiye Dairesi	Sıhhiye Malzemesi	112	6. Ordu Ahzı Askeri Kolu	Musul
	9	4. Ordu Kumandanlığı	Sıhhiye Malzemesi	5.000	Sıhhiye Müdürü	Medine
	12	4. Ordu Kumandanlığı	Sıhhiye Malzemesi	300	4. Ordu	Şam

¹⁸⁰⁰ ATASE Arşivi, BDH: Kls.732, Dos.491, Fih.1-36

¹⁸⁰¹ ATASE Arşivi, BDH: Kls.732, Dos.491, Fih.1-38

¹⁸⁰² ATASE Arşivi, BDH: Kls.732, Dos.491, Fih.1-38

¹⁸⁰³ ATASE Arşivi, BDH: Kls.732, Dos.491, Fih.1-39

¹⁸⁰⁴ ATASE Arşivi, BDH: Kls.732, Dos.491, Fih.1-1

¹⁸⁰⁵ ATASE Arşivi, BDH: Kls.732, Dos.491, Fih.1-2

¹⁸⁰⁶ ATASE Arşivi, BDH: Kls.732, Dos.491, Fih.1-2

¹⁸⁰⁷ ATASE Arşivi, BDH: Kls.732, Dos.491, Fih.1-2

¹⁸⁰⁸ ATASE Arşivi, BDH: Kls.732, Dos.491, Fih.1-4

¹⁸⁰⁹ ATASE Arşivi, BDH: Kls. 618, Dos159, Fih.1-4

¹⁸¹⁰ ATASE Arşivi, BDH: Kls. 618, Dos159, Fih.1-8

¹⁸¹¹ ATASE Arşivi, BDH: Kls. 618, Dos159, Fih.1-16

¹⁸¹² ATASE Arşivi, BDH: Kls. 618, Dos159, Fih.1-19

¹⁸¹³ ATASE Arşivi, BDH: Kls. 618, Dos159, Fih.1-25

Hareket Tarihi	Vagon Numarası	Gönderen Makam	Nakliye Cinsi	Kilogram	Gideceği Makam	Gidilecek yer
07.03.1918 ¹⁸¹⁴	6	4. Ordu Merkezi	Ecza Deposu	250	4. Kolordu	Mardin
08.03.1918 ¹⁸¹⁵	10	Sıhhiye Dairesi	Ecza Deposu	5.000	7. Kolordu	Adana
11.03.1918 ¹⁸¹⁶	1	Heyeti İslâhiye	Doktor Eşyası	8.000	İrtibat Zabıtlığı	Racu- Halep
	2	Heyeti İslâhiye	Doktor Eşyası, Su arabası	10.000	Sıhhiye Menzil Deposu	Halep
	11	Yıldırım Karargâhı	Doktor Eşyası	20.000	Yıldırım	Halep
13.03.1918 ¹⁸¹⁷	1	4. Ordu Sıhhiyesi	Doktor Eşyası	6.000	Direktör Hastahanesi	Şam
20.03.1918 ¹⁸¹⁸	2	4. Ordu Nakliye Zabiti	Sıhhiye Malzemesi	30.000	4. Ordu Kumandanlığı	Şam
24.03.1918 ¹⁸¹⁹	5	Karargâhı Umumi 17. Şube	Baytar Malzemesi 17 Sandık Seryum	1.000	2.ordu	Halep
26.03.1918 ¹⁸²⁰	11	Heyeti İslâhiye	Türk Sıhhiye Malzemesi	8.000	4'üncü Ordu Baş Komutanlığı	Halep
28.03.1918 ¹⁸²¹	2	Harbiye Nazırlığı Harp Dairesi	Sıhhiye malzemesi	15.000	4. Ordu	Halep
02.04.1918 ¹⁸²²	4	Heyet-i İslâhiye	Sıhhiye Malzemesi	10.000	Sıhhiye Menzil Deposu	Halep
03.04.1918 ¹⁸²³	11	Heyet-i İslâhiye	Sıhhiye Malzemesi	10.000	Sıhhiye Menzil Deposu	Halep
03.04.1918 ¹⁸²⁴	3	Sıhhiye Dairesi	Sıhhiye Malzemesi	20.000	4.Ordu	Halep
04.04.1918 ¹⁸²⁵	5	Dersaadet Avusturya Sahra Demir Yolları Merkezi.	Sıhhiye Malzemesi Vesaire	1.200	Sahra Hastahanesi Bölüğü	Şam
06.04.1918 ¹⁸²⁶	4	Heyet-i İslâhiye	Sıhhiye Malzemesi	15.000	Menzil Sıhhiye Deposu	Halep
11.04.1918 ¹⁸²⁷	4	Avusturya Şimendifer Komutanlığı	Sıhhiye Malzemesi	800		Şam
20.04.1918 ¹⁸²⁸	3	Heyet-i İslâhiye	Sıhhiye Malzemesi	10.000	Sıhhiye Deposu	Halep
	4	Heyet-i İslâhiye	Sıhhiye Malzemesi	20.000	Sıhhiye Deposu	Samah

¹⁸¹⁴ ATASE Arşivi, BDH: Kls. 618, Dos.159, Fih.1-45

¹⁸¹⁵ ATASE Arşivi, BDH: Kls. 618, Dos.159, Fih.1-47

¹⁸¹⁶ ATASE Arşivi, BDH: Kls. 618, Dos.159, Fih.1-53

¹⁸¹⁷ ATASE Arşivi, BDH: Kls. 618, Dos.159, Fih.1-59

¹⁸¹⁸ ATASE Arşivi, BDH: Kls. 618, Dos.159, Fih.1-73

¹⁸¹⁹ ATASE Arşivi, BDH: Kls. 618, Dos.159, Fih.1-83

¹⁸²⁰ ATASE Arşivi, BDH: Kls. 618, Dos.159, Fih.1-87

¹⁸²¹ ATASE Arşivi, BDH: Kls. 618, Dos.159, Fih.1-93

¹⁸²² ATASE Arşivi, BDH: Kls. 618, Dos.159, Fih.1-103

¹⁸²³ ATASE Arşivi, BDH: Kls. 618, Dos.159, Fih.1-37

¹⁸²⁴ ATASE Arşivi, BDH: Kls. 618, Dos.159, Fih.1-107

¹⁸²⁵ ATASE Arşivi, BDH: Kls. 618, Dos.159, Fih.1-109

¹⁸²⁶ ATASE Arşivi, BDH: Kls. 618, Dos.159, Fih.1-113

¹⁸²⁷ ATASE Arşivi, BDH: Kls. 618, Dos.159, Fih.1-128

¹⁸²⁸ ATASE Arşivi, BDH: Kls. 618, Dos.159, Fih.1-165

Hareket Tarihi	Vagon Numarası	Gönderen Makam	Nakliye Cinsi	Kilogram	Gideceği Makam	Gidilecek yer
23.04.1918 ¹⁸²⁹	15	Heyet-i İslâhiye	Sıhhiye Malzemesi	10.000	Menzil Sıhhiye 5. Şubesi	Halep
	16	Heyet-i İslâhiye	Sıhhiye Malzemesi	10.000	Menzil Sıhhiye 5. Şubesi	Samar
25.04.1918 ¹⁸³⁰	4	Baytar Müfettişliği	Eczaı Baytariyye	411	Baytar Müfettişliği	Musul
03.05.1918 ¹⁸³¹	3	4. Ordu Nakliye Zabiti	Sıhhiye Malzemesi	20.000	Menzil Sıhhiye Deposu	Halep
	14	Heyeti İslâhiye	Sıhhiye Malzemesi	7.000	Avusturya Hasta hanesi	Adana
07.05.1918 ¹⁸³²	2	Heyet-i İslâhiye	Sıhhiye Malzemesi	10.000	Menzil Sıhhiye Deposu	Halep
	3	Heyet-i İslâhiye	Sıhhiye Malzemesi	20.000	Menzil Sıhhiye Deposu	Samah
10.05.1918 ¹⁸³³	8	Yıldırım Müfettişliği	Baytar Eczası	12.000	Baytar Müfettişliği	Halep
13.05.1918 ¹⁸³⁴	3	Heyet-i İslâhiye	Sıhhiye Malzemesi	45.000	Menzil Sıhhiye Deposu	Samah
16.05.1918 ¹⁸³⁵	3	Levazımatı Umumi	Sıhhiye	8.000	Yıldırım	Halep
	7	Hastahane Deposu	Hastahane Eşyası	30.000	4. Ordu	Halep
21.05.1918 ¹⁸³⁶	1	Heyet-i İslâhiye	Sıhhiye Malzemesi	40.000	Sıhhiye Deposu	Hama
23.05.1918 ¹⁸³⁷	8	Yıldırım Karargâhı	Sıhhiye Malzemesi Kâğıt Para vs.	2.700	Menzil Sıhhiye Deposu	Halep
30.05.1918 ¹⁸³⁸	2	Yıldırım Müfettişliği	1 tren Sıhhiye Bölüğü	40.000	Yıldırım	Rayak
04.06.1918 ¹⁸³⁹	2	Heyet-i İslâhiye	Sıhhiye Malzemesi	50.000	Menzil Sıhhiye Deposu	Samah
06.06.1918 ¹⁸⁴⁰	11	Sıhhiye Deposu	Sıhhiye Eşyası	10.000	Sıhhiye Deposu	Halep
	12	Sıhhiye Deposu	Sıhhiye Eşyası	18.000	Yıldırım	Halep
07.06.1918 ¹⁸⁴¹	2	Heyet-i İslâhiye	Sıhhiye Eşyası	9.000	Sıhhiye defterleri	İslâhiye
14.06.1918 ¹⁸⁴²	10	Avusturya Demiryolları Kumandanlığı	Sahra Eşya Edevat	20.000	Hastahane	Şam

¹⁸²⁹ ATASE Arşivi, BDH: Kls. 618, Dos.159, Fih.1-148

¹⁸³⁰ ATASE Arşivi, BDH: Kls. 618, Dos.159, Fih.1-157

¹⁸³¹ ATASE Arşivi, BDH: Kls. 618, Dos.159, Fih.1-176

¹⁸³² ATASE Arşivi, BDH: Kls. 618, Dos.159, Fih.1-184

¹⁸³³ ATASE Arşivi, BDH: Kls. 618, Dos.159, Fih.1-192

¹⁸³⁴ ATASE Arşivi, BDH: Kls. 618, Dos.159, Fih.1198

¹⁸³⁵ ATASE Arşivi, BDH: Kls. 618, Dos.159, Fih.1-206

¹⁸³⁶ ATASE Arşivi, BDH: Kls. 618, Dos.159, Fih.1218

¹⁸³⁷ ATASE Arşivi, BDH: Kls. 618, Dos.159, Fih.1-222

¹⁸³⁸ ATASE Arşivi, BDH: Kls. 618, Dos.159, Fih.1-240

¹⁸³⁹ ATASE Arşivi, BDH: Kls. 618, Dos.159, Fih.1-252

¹⁸⁴⁰ ATASE Arşivi, BDH: Kls. 618, Dos.159, Fih.1-256

¹⁸⁴¹ ATASE Arşivi, BDH: Kls. 618, Dos.159, Fih.1-260

¹⁸⁴² ATASE Arşivi, BDH: Kls. 618, Dos.159, Fih.1-276

EK-29 Merkezden Sevk Edilen Muhabere Malzemelerine Ait Liste

Haydarpaşa'dan kalkıp Toros hattı üzerinden IV. Ordu'ya hareket eden trenlerin kalkış tarihlerine göre taşıdıkları II.Sınıf Muhabere Malzemeleri listesi (21.01.1918 – 14.06.1918)							
Tarih	Vagon Nu.	Gönderen Makam	Nakliyatın Cinsi	Kilogram	Gideceği Makam	Gideceği Yer	Toros Nu.
21.01.1918 ¹⁸⁴³	8	Heyet-i İslahiye	Telefon Malzemesi	10.000	7 Konak	Halep	5146
28.01.1918 ¹⁸⁴⁴	10	Heyet-i İslahiye	Telefon Malzemesi	10.000	7.Ordu	Halep	3309
08.02.1918 ¹⁸⁴⁵	6	Karargâhı Umumi 5. Şube	Tabanca ve Telgraf Teli	1.602	Yıldırım	Karapınar-Halep	3428
04.02.1918 ¹⁸⁴⁶	10	Heyet-i İslahiye	Telgraf Malzemesi	10.000	Konak 70	Halep	3382
06.02.1918 ¹⁸⁴⁷	9	Harbiye Dairesi 3. Şube	Telefon Malzemesi	1.202	4. Ordu	Halep	3403
	12	Harbiye Nezaret-i 7. Şube	Telefon Malzemesi	869	2. Ordu	Diyarbakır	3406
07.02.1918 ¹⁸⁴⁸	15	Posta Telgraf Teşkilatı	Telgraf Malzemesi	5.000		Karabekir	3421
07.02.1918 ¹⁸⁴⁹	16	Suriye Batı Arabistan Kumandanlığı	Telgraf Malzemesi	2.000		Şam	3422
19.02.1918 ¹⁸⁵⁰	1	Yıldırım Karargâhı	Telgraf Merkezi	100.000	Yıldırım	Halep	4021
20.02.1918 ¹⁸⁵¹	1	Yıldırım Karargâhı	Telgraf Merkezi	100.000	Yıldırım	Halep	4025
23.02.1918 ¹⁸⁵²	1	Yıldırım Karargâhı	Telgraf Merkezi	100.000	Yıldırım	Halep	4058
25.02.1918 ¹⁸⁵³	12	Heyet-i İslâhiye	Telgraf Malzemesi	13.000	Konağı 70	Halep	4083
03.03.1918 ¹⁸⁵⁴	4	Heyet-i İslâhiye	Posta Malzemesi	3.000	Yıldırım	Halep	4048
09.03.1918 ¹⁸⁵⁵	1	Yıldırım Karargâhı	Telgraf Müfrezesi	97.000	Yıldırım	Halep	4154
13.03.1918 ¹⁸⁵⁶	12	Suriye Batı - Arabistan Kumandanlığı	Telefon Eşyası	2.000	4. Ordu	Şam	4192
	13	Karargâhı Umumi 8. Şube	Telefon Eşyası	3.787	8.7.6.4 Ordu	Halep	4193
21.03.1918 ¹⁸⁵⁷	2	4. Ordu	Telgraf Teli	10.000	4. Ordu	Şam	4265
26.03.1918 ¹⁸⁵⁸	6	Heyeti İslâhiye	Telgraf Malzemesi	8.000	Konak 70	Halep	4520
27.03.1918 ¹⁸⁵⁹	4	Harbiye Dairesi 7. Şubesi	Telgraf Malzemesi	124	4.Ordu	Halep	4537

¹⁸⁴³ ATASE Arşivi, BDH: Kls.732, Dos.491, Fih.1-1

¹⁸⁴⁴ ATASE Arşivi, BDH: Kls.732, Dos.491, Fih.1-2

¹⁸⁴⁵ ATASE Arşivi, BDH: Kls.732, Dos.491, Fih.1-7

¹⁸⁴⁶ ATASE Arşivi, BDH: Kls.732, Dos.491, Fih.1-10

¹⁸⁴⁷ ATASE Arşivi, BDH: Kls.732, Dos.491, Fih.1-14

¹⁸⁴⁸ ATASE Arşivi, BDH: Kls.732, Dos.491, Fih.1-16

¹⁸⁴⁹ ATASE Arşivi, BDH: Kls.732, Dos.491, Fih.1-16

¹⁸⁵⁰ ATASE Arşivi, BDH: Kls.618, Dos.159, Fih.1-6

¹⁸⁵¹ ATASE Arşivi, BDH: Kls.618, Dos.159, Fih.1-8

¹⁸⁵² ATASE Arşivi, BDH: Kls.618, Dos.159, Fih.1-16

¹⁸⁵³ ATASE Arşivi, BDH: Kls.618, Dos.159, Fih.1-19

¹⁸⁵⁴ ATASE Arşivi, BDH: Kls.618, Dos.159, Fih.1-35

¹⁸⁵⁵ ATASE Arşivi, BDH: Kls.618, Dos.159, Fih.1-49

¹⁸⁵⁶ ATASE Arşivi, BDH: Kls.618, Dos.159, Fih.1-59

¹⁸⁵⁷ ATASE Arşivi, BDH: Kls.618, Dos.159, Fih.1-77

¹⁸⁵⁸ ATASE Arşivi, BDH: Kls.618, Dos.159, Fih.1-87

¹⁸⁵⁹ ATASE Arşivi, BDH: Kls.618, Dos.159, Fih.1-91

Tarih	Vagon Nu.	Gönderen Makam	Nakliyatın Cinsi	Kilogram	Gideceği Makam	Gideceği Yer	Toros Nu.
28.03.1918 ¹⁸⁶⁰	1	4. Ordu Nakliye Zabıtlığı	Telgraf Teli	15.000	2. Ordu	Halep	4542
03.04.1918 ¹⁸⁶¹	6	Heyet-i İslâhiye	Telgraf Malzemesi	10.000	Konak 70	Halep	4055
11.04.1918 ¹⁸⁶²	4	Karargâhı Umumi 12. Şube	Dikenli Telgrafları	10.000	Yıldırım	Halep	4652
	5	Heyet-i İslâhiye	Telgraf Malzemesi	10.000	Konak 70	Halep	4653
19.04.1918 ¹⁸⁶³	3	Harbiye Dairesi 7. Şubesi	Telgraf Malzemesi	4.922	6. Ordu	Musul	4704
20.04.1918 ¹⁸⁶⁴	11	Heyet-i İslâhiye	Muhabere Malzemesi	10.000	Konak 70	Halep	4839
03.05.1918 ¹⁸⁶⁵	2	Posta Telgraf Müfrezesi	Telgraf Eşyası	3.645	Posta Müdüriyeti	Musul Yer ve Hat Adana Tabipliği	4075
	4	Karargâhı Umumi 8. Şubesi	Telgraf Malzemesi	60	Telgrafhane İstasyonu	Şam	4073
03.05.1918 ¹⁸⁶⁶	5	Harbiye Dairesi 7.Şube	Telgraf Malzemesi	90	2. Ordu	Halep	4744
07.05.1918 ¹⁸⁶⁷	11	Heyet-i İslâhiye	Telgraf Eşyası	12.000	Konak 70	Halep	4903
17.05.1918 ¹⁸⁶⁸	11	Harbiye Dairesi 7. Şube	Telgraf Merkezi	0.110	4. Ordu	Şam	4983
21.05.1918 ¹⁸⁶⁹	5	Heyet-i İslâhiye	Telefon Malzemesi	30.000	Konak 70	Halep	5008
23.05.1918 ¹⁸⁷⁰	10	Posta Telgraf...	Telgraf Malzemesi	440	Posta Müfrezesi	Adana	5023
	11	Posta Telgraf...	Telgraf Malzemesi	130	Posta Müfrezesi	Van	5024
	12	Posta Telgraf...	Telgraf Malzemesi	131	Posta Müfrezesi	Diyarbakır	5025
24.05.1918 ¹⁸⁷¹	5	Avusturya Topçu Kumandanlığı	Telgraf Malzemesi Eşyası	3.500	Avusturya Topçu Alayı	Şam	5038
28.05.1918 ¹⁸⁷²	8	Heyeti İslâhiye	Telefon Telgraf vs. Malzemesi	15.000	70 Konak	Halep	5064
30.05.1918 ¹⁸⁷³	13	Telgraf Şubesi	Telgraf Malzemesi	15.000	Telgraf Şubesi	Halep	5090
07.06.1918 ¹⁸⁷⁴	6	Heyet-i İslâhiye	Maliye Hattı	45.000	Maliye Hat İstihbarat	Halep-Şam	5186

¹⁸⁶⁰ ATASE Arşivi, BDH: Kls.618, Dos.159, Fih.1-93

¹⁸⁶¹ ATASE Arşivi, BDH: Kls.618, Dos.159, Fih.1-37

¹⁸⁶² ATASE Arşivi, BDH: Kls.618, Dos.159, Fih.1-143

¹⁸⁶³ ATASE Arşivi, BDH: Kls.618, Dos.159, Fih.1140

¹⁸⁶⁴ ATASE Arşivi, BDH: Kls.618, Dos.159, Fih.1-165

¹⁸⁶⁵ ATASE Arşivi, BDH: Kls.618, Dos.159, Fih.1-41

¹⁸⁶⁶ ATASE Arşivi, BDH: Kls.618, Dos.159, Fih.1-176

¹⁸⁶⁷ ATASE Arşivi, BDH: Kls.618, Dos.159, Fih.1-184

¹⁸⁶⁸ ATASE Arşivi, BDH: Kls.618, Dos.159, Fih.1-208

¹⁸⁶⁹ ATASE Arşivi, BDH: Kls.618, Dos.159, Fih.1-218

¹⁸⁷⁰ ATASE Arşivi, BDH: Kls.618, Dos.159, Fih.1-222

¹⁸⁷¹ ATASE Arşivi, BDH: Kls.618, Dos.159, Fih.1-226

¹⁸⁷² ATASE Arşivi, BDH: Kls.618, Dos.159, Fih.1-234

¹⁸⁷³ ATASE Arşivi, BDH: Kls.618, Dos.159, Fih.1-238

¹⁸⁷⁴ ATASE Arşivi, BDH: Kls.618, Dos.159, Fih.1-260

EK-25: Mart 1915-Şubat 1916 Tarihleri Arasında IV.Ordu Bölgesinde Hastanelerde Tedavi Gören Personel Listesi

IV. Ordu Komutanlığı Ordu Menzil, 1. menzil, Çöl Menzil, 8. Kolordu, 6. Kolordu ve Hicaz Kuvvei Seferiye'ye Bağlı Hastahanelere Ait Harp İstatistiği 14 MART - 13 NİSAN 1915										
SIRA. NO	HASTALIKLAR	Bir Önceki Aydan Kalan	Bu ay giren	Kalanlar ve Girenler Toplamı	ÇIKAN				Tedavi Altında Kalanlar	Tedavi Süresi
					Taburcu	Vefat	Sair Suretle	Diğer Hastahane Nakil	Çıkanlar Toplam	
1.	Apazan			0					0	
2.	İltihab-ı Kazabat Hadde	169	278	447	116		96	48	260	187
3.	İskorbun	155	67	222	75			10	85	137
4.	Esba Kolerası			0					0	
5.	Akciğer Veremi			0					0	
6.	Beledi Kolera			0					0	
7.	Bel Soğukluğu	1	1	2	1				1	31
8.	Trahoma	1	4	5	2				2	12
9.	Cilt Hastalıkları	7	6	13	3			1	4	117
10.	Çiçek		12	12	7				7	158
11.	Humma-yı Racia	11	159	170	63			6	69	3035
12.	Da-tıl-Gussa Hazeyan-ı Mürte'iş			0					0	
13.	Donma			0					0	
14.	Dizanteri	99	132	231	38		40	17	95	1638
15.	Zat'ül Cenb	6	15	21	10			4	14	458
16.	Zat-ür-ri'e	52	47	99	17		1	10	28	625
17.	Resye	20	15	35	12			4	16	679
18.	Sarı İltihab-ı Sem'i			0					0	
19.	Sair Aza Veremi			0					0	
20.	Sıtma	701	771	1472	397	3	269	69	738	33948

SIRA. NO	HASTALIKLAR	Bir Önceki Aydan Kalan	Bu ay giren	Kalanlar ve Girenler Toplamı	ÇIKAN					Tedavi Altında Kalanlar	Tedavi Süresi
					Taburcu	Vefat	Sair Suretle	Diğer Hastahane Nakil	Çıkanlar Toplam		
21.	Tarik-i Beviye ve Tenasüliye Hastalıkları (Frengi ve bel soğukluğu Hariç)		7	7					0	7	
22.	Asabi ve Akli Hastalıkları			0					0		
23.	Frengi	1	2	3	2			1	3		131
24.	Fıtık	2	3	5	3			1	4	1	63
25.	Kaba Kulak		9	9	3				3	6	90
26.	Kara Humma	5	3	8	2				2	6	45
27.	Kalp Hastalıkları			0					0		
28.	Kuş Palazı			0					0		
29.	Kulak Hastalıkları	1	5	6	3			1	4	2	87
30.	Kızamık			0					0		
31.	Kızıl			0					0		
32.	Kemik Kırığı	2		2					0	2	
33.	Göz Hastalıkları	4	2	6	1			2	3	3	73
34.	Güneş Vurması ve Çarpması			0					0		
35.	Lekeli Tifo	19	57	76	30			2	32	44	1120
36.	Mufassal Çıkması	1	5	6	5			1	6		
37.	Nezle-i Müstevliye	41	37	78	12		5	35	52	26	783
38.	Veba			0					0		
39.	Yılcık	11	2	13	7				7	6	267
40.	Yumuşak Şanzir			0					0		
41.	Sair Hastalıklar	1699	1857	3556	1099	5	172	393	1669	1887	20128
42.	Tetanoz	32	11	43	24				24	19	779
	Yekün	3040	3507	6547	1932	8	583	605	3128	3423	

IV. Ordu Komutanlığı Ordu Menzil, 1. menzil, Çöl Menzil, 8. Kolordu, 6. Kolordu ve Hicaz Kuvvei Seferiye'ye Bağlı Hastahanelere Ait Harp İstatistiği 14 NİSAN - 13 MAYIS 1915										
SIRA. NO	HASTALIKLAR	Bir Önceki Aydan Kalan	Bu ay giren	Kalanlar ve Girenler Toplamı	ÇIKAN				Tedavi Altında Kalanlar	Tedavi Süresi
					Taburcu	Vefat	Sair Suretle	Diğer Hastahane Nakil	Çıkanlar Toplam	
1.	Apazan		3	3	1	1			2	57
2.	İltihab-ı Kazabat Hadde	148	282	430	311				311	4385
3.	İskorbun	4	18	22	13				13	142
4.	Esba Kolerası			0					0	
5.	Akeğir Veremi	2	6	8		2	3		5	85
6.	Beledi Kolera			0					0	
7.	Bel Soğukluğu	20	43	63	28				28	1025
8.	Trahoma	30	62	92	25		33		58	1871
9.	Cilt Hastalıkları	137	295	432	291		1	12	304	6582
10.	Çiçek	11	6	17	11				11	225
11.	Humma-yı Racia	183	365	548	295	9	22		326	6972
12.	Da-ül-Gussa Hazeyan-ı Mürte'ış			0					0	
13.	Donma			0					0	
14.	Dizanteri	42	120	162	52	9	18		79	1563
15.	Zat'ül Cenb	87	52	139	32		23	5	60	818
16.	Zat-ür-r'ie	26	14	40	11	8	2		21	681
17.	Resye	74	45	119	55				55	992
18.	Sarı İltihab-ı Sem'i	3	5	8		4	1		5	112
19.	Sair Aza Veremi	9	22	31			13	4	17	315
20.	Sıtma	79	175	254	111	3			114	1859

SIRA. NO	HASTALIKLAR	Bir Önceki Aydan Kalan	Bu ay giren	Kalanlar ve Girenler Toplamı	ÇIKAN					Tedavi Altında Kalanlar	Tedavi Süresi
					Taburcu	Vefat	Sair Suretle	Diğer Hastahane Nakil	Çıkanlar Toplam		
21.	Tarik-i Bevlıye ve Tenasüliye Hastalıkları (Frengi ve bel soğukluğu Haric)	45	35	80	32				32	48	791
22.	Asabi ve Akli Hastalıkları	52	18	70	13		2	11	26	44	519
23.	Frengi	85	53	138	25		3		28	110	697
24.	Fıtk	21	23	44	25				25	19	532
25.	Kaba Kulak	2	12	14	11				11	3	185
26.	Kara Humma	14	17	31		4	7		11	20	325
27.	Kalp Hastalıkları	13	8	21			5		5	16	85
28.	Kuş Palazı			0					0		
29.	Kulak Hastalıkları	152	92	244	80	3			83	171	1895
30.	Kızamık			0					0		
31.	Kızıl			0					0		
32.	Kemik Kırığı	11	13	24			1		1	23	63
33.	Göz Hastalıkları	239	293	532	251				251	281	6781
34.	Güneş Vurması ve Çarpması		3	3	3				3		18
35.	Lekeli Tifo	23	91	114	21	23	4		48	66	1181
36.	Mufassal Çıkması			0					0		
37.	Nezle-i Müstevlıye	36	39	75	22	2			24	51	567
38.	Veba			0					0		
39.	Yılancık	4	11	15	12	2			14	1	383
40.	Yumuşak Şanzır	12		12	2				2	10	53
41.	Sair Hastalıklar	1471	2235	3706	2474	94	30	10	2608	1098	18796
42.	Tetanoz		1	1		1			1		
	Yekün	3035	4457	7492	4207	165	168	42	4582	2900	60555

IV. Ordu Komutanlığı
Ordu Menzil, 1. menzil, Çöl Menzil, 8. Kolordu, 6. Kolordu ve Hicaz Kuvvei Seferiye'ye Bağlı Hastahanelere Ait Harp İstatistiği
14 MAYIS - 13 HAZİRAN 1915

SIRA. NO	HASTALIKLAR	Bir Önceki Aydan Kalan	Bu ay giren	Kalanlar ve Girenler Toplamı	ÇIKAN					Tedavi Altında Kalanlar	Tedavi Süresi
					Tabureu	Vefat	Sair Suretle	Diğer Hastahane Nakil	Çıkanlar Toplam		
1.	Apazan	1	4	5	1	1			2	3	53
2.	İtihab-ı Kazabat Hadde	119	395	514	411		3		414	100	8375
3.	İskorbun	9		9	1		8		9		172
4.	Esba Kolerası										
5.	Akcığer Veremi	3	35	38		5	30		35	3	813
6.	Beledi Kolera										
7.	Bel Soğukluğu	25	79	104	34			20	54	50	1372
8.	Trahoma	34	52	86	25		28		53	33	1851
9.	Cilt Hastalıkları	128	296	424	312		18	18	348	76	7012
10.	Çiçek	6	4	10	6				6	4	141
11.	Humma-yı Racia	222	469	691	315	12	82		409	282	9891
12.	Da-ül-Gussa Mürte'is										
13.	Donma										
14.	Dizanteri	83	109	192	52	6	13		71	121	1811
15.	Zat'ül Cenb	69	46	115	47	2	32		81	34	1571
16.	Zat-ür-rî'e	19	38	57	11	5	13		29	28	5625
17.	Resye	64	56	120	72				72	48	1211
18.	Sarı İtihab-ı Sem'i	3	2	5		1			1	4	11
19.	Sair Aza Veremi	14	56	70			22		22	48	513
20.	Sıtma	140	472	612	451	7			458	154	7351

SIRA. NO	HASTALIKLAR	Bir Önceki Aydan Kalan	Bu ay giren	Kalanlar ve Girenler Toplamı	ÇIKAN					Tedavi Altında Kalanlar	Tedavi Süresi
					Taburcu	Vefat	Sair Suretle	Diğer Hastahane Nakil	Çıkanlar Toplam		
21.	Tarık-i Bevlîye ve Tenasülîye Hastalıkları (Frengi ve bel soğukluğu Haric)	48	12	60	53			7	60	0	913
22.	Asabi ve Akli Hastalıkları	44	142	186	42		5	42	89	97	1115
23.	Frengi	110	79	189	95			8	103	86	2317
24.	Fıtık	19	95	114	29				29	85	525
25.	Kaba Kulak	3	15	18	8				8	10	195
26.	Kara Humma	20	25	45		4	6		10	35	377
27.	Kalp Hastalıkları	16	23	39	1	2	10		13	26	141
28.	Kuş Palazı		1	1						1	
29.	Kulak Hastalıkları	171	154	325	211	3			214	111	5992
30.	Kızamık										
31.	Kızıl										
32.	Kemik Kırığı	23	12	35	11				11	24	413
33.	Göz Hastalıkları	281	354	635	417				417	218	9691
34.	Güneş Vurnası ve Çarpması		12	12	11				11	1	49
35.	Lekeli Tifo	66	74	140	41	15	12		68	72	2621
36.	Mufassal Çıkması										
37.	Nezle-i Müstevlîye	51	75	126	92	2			94	32	1985
38.	Veba										
39.	Yılancık	1	10	11	2	2			4	7	151
40.	Yumuşak Şanzır	10	28	38	21				21	17	471
41.	Sair Hastalıklar	1098	2642	3740	2733	82	9	30	2854	886	35986
42.	Tetanoz										
	Yekün	2900	5866	8766	5505	149	291	125	6070	2696	110715

IV. Ordu Komutanlığı
Ordu Menzil, 1. menzil, Çöl Menzil, 8. Kolordu, 6. Kolordu ve Hicaz Kuvvei Seferiye'ye Bağlı Hastahanelere Ait Harp İstatistiği
14 HAZİRAN - 13 TEMMUZ 1915

SIRA. NO	HASTALIKLAR	Bir Önceki Aydan Kalan	Bu ay giren	Kalanlar ve Girenler Toplamı	ÇIKAN					Tedavi Altında Kalanlar	Tedavi Süresi
					Taburcu	Vefat	Sair Suretle	Diğer Hastahane Nakil	Çıkanlar Toplam		
1.	Apazan	3	7	10	3	1			4	6	75
2.	İltihab-ı Kazabat Hadde	100	90	190	226		18	7	251	39	2353
3.	İskorbun		17	17	2	1	1	5	9	8	73
4.	Esba Kolerası			0					0		
5.	Akciğer Veremi	3	32	35		5	17	7	29	6	315
6.	Beledi Kolera			0					0		
7.	Bel Soğukluğu	50	58	108	52			2	54	54	619
8.	Trahoma	33	344	377	260		26	25	311	66	6782
9.	Cilt Hastalıkları	76	86	162	81		2	9	92	70	1315
10.	Çiçek	4	2	6	3			2	5	1	175
11.	Humma-yı Racia	282	166	448	266	7	53	18	344	104	8095
12.	Da-ül-Gussa Hazeyan-ı Mürte'ış			0					0		
13.	Donma			0					0		
14.	Dizanteri	121	48	169	107	6	10	32	155	14	3212
15.	Zat'ül Cenb	24	61	85	56	4	12		72	23	1913
16.	Zat-ür-r'i'e	28	84	112	17	8	10		35	77	
17.	Resye	48	172	220	109		14	18	141	79	1917

SIRA. NO	HASTALIKLAR	Bir Önceki Aydan Kalan	Bu ay giren	Kalanlar ve Girenler Toplamı	ÇIKAN					Tedavi Altında Kalanlar	Tedavi Süresi
					Taburcu	Vefat	Sair Suretle	Diğer Hastahane Nakil	Çıkanlar Toplam		
18.	Sarı İltihab-ı Sem'i	4	2	6	2	1	1		4	2	93
19.	Sair Aza Veremi	48	97	145		3	53	8	64	81	1615
20.	Sıtma	154	805	959	701	5			706	253	7318
21.	Tarık-i Bevlîye ve Tenasülîye Hastalıkları (Frengi ve bel soğukluğu Haric)		75	75	53	4	10	6	73	2	918
22.	Asabi ve Akli Hastalıkları	97	80	177	40		23	5	68	109	1318
23.	Frengi	86	190	276	134		4	24	162	114	2178
24.	Fıtık	85	48	133	40			5	45	77	925
25.	Kaba Kulak	10	1	11	2				2	9	17
26.	Kara Humma	25	7	32	17	2		4	23	19	718
27.	Kalp Hastalıkları	26	14	40	4	3	8		15	25	182
28.	Kuş Palazı	1		1					0	1	
29.	Kulak Hastalıkları	111	38	149	69		9	3	81	67	2013
30.	Kızamık			0					0		
31.	Kızıl			0					0		
32.	Kemik Kırığı	24	57	81	24		5	16	45	36	1352
33.	Göz Hastalıkları	218	233	451	281		31	43	355	96	8401
34.	Güneş Vurması ve Çarpması	1	5	6	5				5	1	17
35.	Lekeli Tifo	72	19	91	25	9	19	11	64	27	2112
36.	Mufassal Çıkması		6	6	5				5	1	33
37.	Nezle-i Müstevlîye	32	30	62	27	3	2	3	35	27	412
38.	Veba			0					0		
39.	Yılanlık	7	4	11	5				5	6	117
40.	Yumuşak Şanzır	17	15	32	10		1		11	21	251
41.	Sair Hastalıklar	886	2543	3429	2452	34	16	10	2512	914	10182
42.	Tetanoz										
	Yekûn	2676	5436	8112	5078	96	345	263	5782	2435	

IV. Ordu Komutanlığı
Ordu Menzil, 1. menzil, Çöl Menzil, 8. Kolordu, 6. Kolordu ve Hicaz Kuvvei Seferiye'ye Bağlı Hastahanelere Ait Harp İstatistiği
14 TEMMUZ- 13 AĞUSTOS 1915

SIRA. NO	HASTALIKLAR	Bir Önceki Aydan Kalan	Bu ay giren	Kalanlar ve Girenler Toplamı	ÇIKAN					Tedavi Altında Kalanlar	Tedavi Süresi
					Taburecu	Vefat	Sair Suretle	Diğer Hastahane Nakil	Çıkanlar Toplam		
1.	Apazan	6	3	9	4	1	1		6	3	193
2.	İltihab-ı Kazabat Hadde	39	275	314	212				212	102	3075
3.	İskorbun	8		8	1		7		8		245
4.	Esba Kolerası			0					0		
5.	Akciğer Veremi	6	17	23		4	13	2	19	4	211
6.	Beledi Kolera			0					0		
7.	Bel Sogukluğu	54	73	127	57			23	80	47	1625
8.	Trahoma	66	47	113	63		25		88	25	2103
9.	Cilt Hastalıkları	70	98	168	93		3	15	111	57	2912
10.	Çiçek	1	2	3	1				1	2	35
11.	Humma-yı Racia	104	71	175	118	2	27		147	28	1915
12.	Da-ül-Gussa Hazeyan-ı Mürtelîş			0					0		
13.	Donma			0					0		
14.	Dizanteri	14	57	71	38	7	11		56	15	1375
15.	Zat'ül Cenb	23	43	66	31		29		60	6	1755
16.	Zat-ür-rî'e	77	21	98	39	11	15		65	33	2321
17.	Resye	79	52	131	92		21		113	17	1815
18.	Sarı İltihab-ı Sem'i	2	1	3		1			1	2	11
19.	Sair Aza Veremi	81	27	108		2	45		47	61	915
20.	Sıtma	253	592	845	651	4			655	190	7989

SIRA. NO	HASTALIKLAR	Bir Önceki Aydan Kalan	Bu ay giren	Kalanlar ve Girenler Toplamı	ÇIKAN					Tedavi Altında Kalanlar	Tedavi Süresi
					Taburecu	Vefat	Sair Suretle	Diğer Hastahane Nakil	Çıkanlar Toplam		
21.	Tarık-i Bevlîye ve Tenasülîye Hastalıkları (Frengi ve bel soğukluğu Haric)	2	13	15	4				4	11	115
22.	Asabi ve Akli Hastalıkları	109	51	160	23		27	17	67	93	1314
23.	Frengi	114	72	186	91				91	95	3102
24.	Fıtık	88	25	113	72				72	41	1995
25.	Kaba Kulak	9	1	10	7				7	3	185
26.	Kara Humma	19	20	39		7	14		21	18	1080
27.	Kalp Hastalıkları	20	32	52		2	14		16	36	315
28.	Kuş Palazı	1		1					0	1	
29.	Kulak Hastalıkları	68	145	213	55	2	8		65	148	1585
30.	Kızamık			0					0		
31.	Kızıl			0					0		
32.	Kemik Kırığı	36	11	47	12				12	35	715
33.	Göz Hastalıkları	95	257	352	211				211	142	5645
34.	Güneş Vurması ve Çarpması	1		1	1				1		5
35.	Lekeli Tifo	27	12	39	6	2	13		21	18	722
36.	Mufassal Çıkması	1	4	5	3				3	2	26
37.	Nezle-i Müstevlîye	27	32	59	41				41	18	911
38.	Veba			0					0		
39.	Yılancık	6	2	8	5				5	3	139
40.	Yumuşak Şanzir	21	18	39	25				25	14	611
41.	Sair Hastalıklar	914	3308	4222	2805	66	62	36	2969	1253	45892
42.	Tetanoz										
	Yekûn	2441	5382	7823	4761	111	335	93	5300	2523	

IV. Ordu Komutanlığı
Ordu Menzil, 1. menzil, Çöl Menzil, 8. Kolordu, 6. Kolordu ve Hicaz Kuvvei Seferiye'ye Bağlı Hastahanelere Ait Harp İstatistiği
14 AĞUSTOS- 13 EYLÜL 1915

SIRA. NO	HASTALIKLAR	Bir Önceki Aydan Kalan	Bu ay giren	Kalanlar ve Girenler Toplamı	ÇIKAN					Tedavi Altında Kalanlar	Tedavi Süresi
					Taburcu	Vefat	Sair Suretle	Diğer Hastahane Nakil	Çıkanlar Toplam		
1.	Apazan	3	7	10	3	1	2		6	4	215
2.	İltihab-ı Kazabat Hadde	102	385	487	355			22	377	110	6955
3.	İskorbun		22	22	2		8	4	14	8	192
4.	Esba Kolerası			0					0		
5.	Akcığer Veremi	4	14	18		6	8		14	4	492
6.	Beledi Kolera			0					0		
7.	Bel Soğukluğu	47	34	81	65			12	77	4	2001
8.	Trahoma	25	52	77	14		35	17	66	11	2125
9.	Cilt Hastalıkları	57	85	142	117		13	10	140	2	3862
10.	Çiçek	2	4	6	2		1		3	3	103
11.	Humma-yı Racia	28	58	86	12	3	46		61	25	1315
12.	Da-il-Gussa Hazeyan-ı Mürte'ış			0					0		
13.	Donma			0					0		
14.	Dizanteri	15	141	156	32	19	65		116	40	4003
15.	Zat'ül Cenb	6	23	29	7		10	6	23	6	1312
16.	Zat-ür-r'i'e	33	32	65	13	2	25		40	25	1510
17.	Resye	18	24	42	31				31	11	518
18.	Sarı İltihab-ı Sem'i	2		2			2		2		78
19.	Sair Aza Veremi	61	23	84		5	58		63	21	2312

SIRA. NO	HASTALIKLAR	Bir Önceki Aydan Kalan	Bu ay giren	Kalanlar ve Girenler Toplamı	ÇIKAN					Tedavi Altında Kalanlar	Tedavi Süresi
					Taburecu	Vefat	Sair Suretle	Diğer Hastahane Nakil	Çıkanlar Toplam		
20.	Sıtma	190	780	970	604	11	10	15	640	330	7122
21.	Tariki Bevliye ve Tenastüliye Hastalıkları (Frengi ve bel soğukluğu Haric)	11	8	19	13				13	6	301
22.	Asabi ve Akli Hastalıkları	93	20	113	41		35	23	99	14	2321
23.	Frengi	95	15	110	62		15	12	89	21	3039
24.	Fitik	41	26	67	38				38	29	695
25.	Kaba Kulak	3	5	8	3				3	5	53
26.	Kara Humma	18	14	32		1	17		18	14	715
27.	Kalp Hastalıkları	36	12	48	6	2	12		20	28	232
28.	Kuş Palazı	1		1			1		1		55
29.	Kulak Hastalıkları	148	171	319	120	1	10	25	156	163	4821
30.	Kızamık			0					0		
31.	Kızıl			0					0		
32.	Kemik Kırığı	35	3	38	5		13		18	20	925
33.	Göz Hastalıkları	142	351	493	157			75	232	261	6852
34.	Güneş Vurması ve Çarpması		15	15	15				15		51
35.	Lekeli Tifo	18	10	28		2	2		4	24	141
36.	Mufassal Çıkması	2		2	2				2		34
37.	Nezle-i Müstevliye	18	58	76	22				22	54	472
38.	Veba			0					0		
39.	Yılancık	3	12	15	4	2			6	9	
40.	Yumuşak Şanzır	14	31	45	17			9	26	19	145
41.	Sair Hastalıklar	1253	4028	5281	3476	104	65	84	3729	1552	511
42.	Tetanoz										
	Yekün	2524	6463	8987	5238	159	453	314	6164	2823	

IV. Ordu Komutanlığı
Ordu Menzil, 1. menzil, Çöl Menzil, 8. Kolordu, 6. Kolordu ve Hicaz Kuvvei Seferiye'ye Bağlı Hastahanelere Ait Harp İstatistiği
14 EYLÜL- 13 EKİM 1915

SIRA. NO	HASTALIKLAR	Bir Önceki Aydan Kalan	Bu ay giren	Kalanlar ve Girenler Toplamı	ÇIKAN					Tedavi Altında Kalanlar	Tedavi Süresi
					Taburcu	Vefat	Sair Suretle	Diğer Hastahane Nakil	Çıkanlar Toplam		
1.	Apazan	4	9	13	5	2			7	6	197
2.	İltihab-ı Kazabat Hadde	110	583	693	570		20		590	103	6752
3.	İskorbun	8	14	22	13		4		17	5	215
4.	Esba Kolerası			0					0		
5.	Akciğer Veremi	4	15	19		2	11		13	6	311
6.	Beledi Kolera			0					0		
7.	Bel Soğukluğu	4	25	29	17				17	12	410
8.	Trahoma	11	67	78	42		21		63	15	2315
9.	Cilt Hastalıkları	2	185	187	83		10	60	153	34	4622
10.	Çiçek	3	7	10	4		1		5	5	129
11.	Humma-yı Racia	25	53	78	31	2	10		43	35	918
12.	Da-ül-Gussa Hazeyan-ı Mürte'îş			0					0		
13.	Donma			0					0		
14.	Dizanteri	40	378	418	151	36	50	43	280	138	4512
15.	Zat'ül Cenb	6	25	31	11	1	3	8	23	8	575
16.	Zat-ür-rî'e	25	47	72	18	13	9		40	32	951
17.	Resye	11	30	41	21				21	20	392
18.	Sarı İltihab-ı Sem'i			0					0		
19.	Sair Aza Veremi	21	13	34			15	12	27	7	519
20.	Sıtma	330	2430	2760	1811	59	67	32	1969	791	27961

SIRA. NO	HASTALIKLAR	Bir Önceki Aydan Kalan	Bu ay giren	Kalanlar ve Girenler Toplamı	ÇIKAN					Tedavi Altında Kalanlar	Tedavi Süresi
					Taburcu	Vefat	Sair Suretle	Diğer Hastahane Nakil	Çıkanlar Toplam		
21.	Tarik-i Beviye ve Tenasüliye Hastalıkları (Frengi ve bel soğukluğu Haric)	6	20	26	11			7	18	8	301
22.	Asabi ve Akli Hastalıkları	14	11	25	7		10		17	8	318
23.	Frengi	21	11	32	13		10		23	9	621
24.	Fıtık	29	20	49	22				22	27	708
25.	Kaba Kulak	5	4	9	6				6	3	155
26.	Kara Humma	14	18	32		8	6		14	18	815
27.	Kalp Hastalıkları	28	5	33		2	17		19	14	205
28.	Kuş Palazı			0					0		
29.	Kulak Hastalıkları	163	51	214	93		22	47	162	52	3015
30.	Kızamık			0					0		
31.	Kızıl			0					0		
32.	Kemik Kırığı	20	6	26	12		3		15	11	519
33.	Göz Hastalıkları	261	110	371	113		92	63	268	103	4918
34.	Güneş Vurması ve Çarpması			0					0		
35.	Lekeli Tifo	24	18	42		7	13		20	22	795
36.	Mufassal Çıkması		3	3	2				2	1	32
37.	Nezle-i Müsteviye	54	111	165	82	7		25	114	51	2315
38.	Veba			0					0		
39.	Yılançık	9	15	24	10	2			12	12	292
40.	Yumuşak Şanzir	19	3	22	12			3	15	7	485
41.	Sair Hastalıklar	1552	3946	5498	3215	189	86	95	3585	1913	42481
	Yekün	2823	8233	11056	6375	330	480	395	7580	3476	

IV. Ordu Komutanlığı
Ordu Menzil, 1. menzil, Çöl Menzil, 8. Kolordu, 6. Kolordu ve Hicaz Kuvvei Seferiye'ye Bağlı Hastahanelere Ait Harp İstatistiği
14 KASIM- 13 ARALIK 1915

SIRA. NO	HASTALIKLAR	Bir Önceki Aydan Kalan	Bu ay giren	Kalanlar ve Girenler Toplamı	ÇIKAN					Tedavi Altında Kalanlar	Tedavi Süresi
					Taburecu	Vefat	Sair Suretle	Diğer Hastahane Nakil	Çıkanlar Toplam		
1.	Apazan	2	2	4					0	4	
2.	İltihab-ı Kazabat Hadde	136	595	731	318	19	54	32	423	308	3833
3.	İskorbun	11	23	34	16		2	3	21	13	147
4.	Esba Kolerası			0					0		
5.	Akciğer Veremi	22	35	57	10	18	13	1	42	15	794
6.	Beledi Kolera			0					0		
7.	Bel Soğukluğu	24	52	76	58				58	18	585
8.	Trahoma	171	254	425	250		39	20	309	116	3670
9.	Cilt Hastalıkları	205	281	486	335		7	11	353	133	1765
10.	Çiçek	4	30	34	4	6			10	24	200
11.	Humma-yı Racia	80	495	575	60	22	35	7	124	451	1472
12.	Da-ül-Gussa Hazeyan-ı Mürte'ış			0					0		
13.	Donma			0					0		
14.	Dizanteri	387	724	1111	375	135	147	39	696	415	9862
15.	Zat'ül Cenb	14	56	70	15	15	4	6	40	30	1220
16.	Zat-ür-ri'e	102	364	466	121	108	40	11	280	186	5620
17.	Resye	52	194	246	103	4	12	11	130	116	1950
18.	Sarı İltihab-ı Sem'i	4	15	19		13			13	6	260
19.	Sair Aza Veremi	29	63	92	35	9	13	4	61	31	280
20.	Sıtma	1331	3789	5120	3146	153	304	186	3789	1331	26523

SIRA. NO	HASTALIKLAR	Bir Önceki Aydan Kalan	Bu ay giren	Kalanlar ve Girenler Toplamı	ÇIKAN					Tedavi Altında Kalanlar	Tedavi Süresi
					Taburcu	Vefat	Sair Suretle	Diğer Hastahane Nakil	Çıkanlar Toplam		
21.	Tarık-i Beviye ve Tenasüliye Hastalıkları (Frengi ve bel soğukluğu Haric)	80	151	231	81	23	32	14	150	81	1050
22.	Asabi ve Akli Hastalıkları	39	69	108	36		24	16	76	32	560
23.	Frengi	136	179	315	81		18	25	124	191	1860
24.	Fıtık	39	44	83	47		11	3	61	22	915
25.	Kaba Kulak	1	26	27	4		4	2	10	17	70
26.	Kara Humma	11	33	44	4	9	3	2	18	26	540
27.	Kalp Hastalıkları	37	36	73	19	16	19	4	58	15	580
28.	Kuş Palazı			0					0		
29.	Kulak Hastalıkları	31	75	106	36		7	1	44	62	220
30.	Kızamık			0					0		
31.	Kızıl		3	3					0	3	
32.	Kemik Kırığı	41	40	81	17	2	2	7	28	53	840
33.	Göz Hastalıkları	200	316	516	278		34	12	324	192	3460
34.	Güneş Vurması ve Çarpması			0					0		
35.	Lekeli Tifo	48	318	366	37	47	25	45	154	212	3080
36.	Mufassal Çıkması	1	1	2	2				2		120
37.	Nezle-i Müstevliye	1	63	64	31	1	1		33	31	335
38.	Veba			0					0		
39.	Yılancık	10	30	40	7		4	3	14	26	280
40.	Yumuşak Şanzir	10	14	24	12			3	15	9	150
41.	Sair Hastalıklar	1356	2917	4273	491	379	456	444	1770	2501	12390
	Yekün	4615	11287	15902	6029	979	1310	912	9230	6670	

IV. Ordu Komutanlığı											
Ordu Menzil, 1. menzil, Çöl Menzil, 8. Kolordu, 6. Kolordu ve Hicaz Kuvvei Seferiye'ye Bağlı Hastahanelere Ait Harp İstatistiği											
14 ARALIK 1915 - 13 OCAK 1916											
SIRA. NO	HASTALIKLAR	Bir Önceki Aydan Kalan	Bu ay giren	Kalanlar ve Girenler Toplamı	ÇIKAN					Tedavi Altında Kalanlar	Tedavi Süresi
					Taburcu	Vefat	Sair Suretle	Diğer Hastahane Nakil	Çıkanlar Toplam		
1.	Apazan	4	2	6	2				2	4	65
2.	İltihab-ı Kazabat Hadde	308	387	695	405	1	30	76	512	183	3584
3.	İskorbun	13	18	31	3	1	11	5	20	11	133
4.	Esba Kolerası			0					0		
5.	Akcığer Veremi	15	11	26		8	4	10	22	4	220
6.	Beledi Kolera			0					0		
7.	Bel Soğukluğu	18	28	46	26		2	8	36	10	540
8.	Trahoma	116	185	301	134		10	90	234	67	2340
9.	Cilt Hastalıkları	133	137	270	175		16	27	218	52	1526
10.	Çiçek	24	32	56	4	20	5	5	34	22	6400
11.	Humma-yı Racia	451	517	968	392	98	9	120	619	349	12380
12.	Da-ül-Gussa Hazeyan-ı Mürte'îş			0					0		
13.	Donma			0					0		
14.	Dizanteri	415	328	743	149	203	40	160	552	191	8280
15.	Zat'ül Cenb	30	38	68	19	6	19	4	48	20	1440
16.	Zat-ür-rî'e	186	194	380	166	104	13	15	298	82	8670
17.	Resye	116	127	243	118	1	31	35	185	85	3700
18.	Sarı İltihab-ı Sem'î	6	11	17		13			13	4	390
19.	Sair Aza Veremi	31	6	37	3	3	15	16	37	0	740
20.	Sıtma	1331	1773	3104	1626	62	254	475	2417	687	26255
21.	Tarik-i Bevlîye ve Tenasülîye Hastalıkları (Frengî ve bel soğukluğu Haric)	81	110	191	39	17	9	65	130	61	1300

SIRA. NO	HASTALIKLAR	Bir Önceki Aydan Kalan	Bu ay giren	Kalanlar ve Girenler Toplamı	ÇIKAN					Tedavi Altında Kalanlar	Tedavi Süresi
					Taburcu	Vefat	Sair Suretle	Diğer Hastahane Nakil	Çıkanlar Toplam		
22.	Asabi ve Akli Hastalıkları	32	32	64	35		4	14	53	11	371
23.	Frengi	191	84	275	108		35	45	188	87	3760
24.	Fıtık	22	39	61	15		8	10	33	28	495
25.	Kaba Kulak	17	47	64	59				59	5	413
26.	Kara Humma	26	40	66	20	17		4	41	25	1015
27.	Kalp Hastalıkları	15	36	51	9	12	3	6	30	21	750
28.	Kuş Palazı			0					0		
29.	Kulak Hastalıkları	62	12	74	35		12	20	67	7	469
30.	Kızamık			0					0		
31.	Kızıl	3		3					0	3	
32.	Kemik Kırığı	53	11	64	19		10	20	49	15	1470
33.	Göz Hastalıkları	192	85	277	155		35	34	224	53	3360
34.	Güneş Vurması ve Çarpması			0					0		
35.	Lekeli Tifo	212	382	594	99	143	107	140	489	105	12225
36.	Mufassal Çıkması		19	19	1		1		2	17	23
37.	Nezle-i Müsteviye	31	21	52	25	1	8	12	46	6	460
38.	Veba			0					0		
39.	Yılancık	26	26	52	22	5	8	14	49	3	980
40.	Yumuşak Şanzir	9		9	8				8	1	83
41.	Sair Hastalıklar	2503	9600	12103	2981	954	2105	1880	7920	4183	39600
	Yekün	6672	14338	21010	6852	1669	2804	3310	14635	6375	

IV. Ordu Komutanlığı Ordu Menzil, 1. menzil, Çöl Menzil, 8. Kolordu, 6. Kolordu ve Hicaz Kuvvei Seferiye'ye Bağlı Hastahanelere Ait Harp İstatistiği 14 OCAK- 13 ŞUBAT 1916											
SIRA. NO	HASTALIKLAR	Bir Önceki Aydan Kalan	Bu ay giren	Kalanlar ve Girenler Toplamı	ÇIKAN					Tedavi Altında Kalanlar	Tedavi Süresi
					Taburcu	Vefat	Sair Suretle	Diğer Hastahane Nakil	Çıkanlar Toplam		
1.	Apazan	4	1	5	2			1	3	2	180
2.	İltihab-ı Kazabat Hadde	183	1256	1439	452	30	157	206	845	594	10064
3.	İskorbun	11	97	108	14	8	15	11	48	60	756
4.	Esba Kolerası			0					0		
5.	Akeğer Veremi	4	54	58		26	5	2	33	25	1160
6.	Beledi Kolera			0					0		
7.	Bel Soğukluğu	10	55	65	28				28	37	975
8.	Trahoma	67	228	295	81		36	64	181	114	2950
9.	Cilt Hastalıkları	52	317	369	104		26	49	179	190	3690
10.	Çiçek	22	30	52	16	9	2	3	30	22	1500
11.	Humma-yı Racia	349	1204	1553	196	148	110	95	549	1004	21060
12.	Da-ül-Gussa Hazeyan-ı Mürte'ış			0					0		
13.	Donma		77	77	2	12			14	63	770
14.	Dizanteri	191	510	701	204	153	59	35	451	250	10515
15.	Zat'ül Cenb	20	66	86	22	9	12	11	54	32	1720
16.	Zat-ür-r'e	82	464	546	65	238	33	34	370	176	10920
17.	Resye	58	421	479	140	6	75	65	286	193	4790
18.	Sarı İltihab-ı Sem'i	4	26	30	12	2	4	3	21	9	650
19.	Sair Aza Veremi		87	87	8	35	2	3	48	39	870
20.	Sıtma	687	4596	5283	2115	306	385	295	3101	2182	79245
21.	Tarik-i Bevliye ve Tenasüliye Hastalıkları (Frengi ve bel soğukluğu Haric)	61	274	335	105	37	39	40	221	114	3350

SIRA. NO	HASTALIKLAR	Bir Önceki Aydan Kalan	Bu ay giren	Kalanlar ve Girenler Toplamı	ÇIKAN					Tedavi Altında Kalanlar	Tedavi Süresi
					Taburcu	Vefat	Sair Suretle	Diğer Hastahane Nakil	Çıkanlar Toplam		
22.	Asabi ve Akli Hastalıkları	11	59	70	15	2	10	5	32	38	1322
23.	Frengi	87	240	327	58	1	28	32	119	208	9621
24.	Fıtık	28	57	85	39		2	12	53	32	1700
25.	Kaba Kulak	5	92	97	15		7	7	29	68	970
26.	Kara Humma	25	23	48	2	17	4	3	26	22	1440
27.	Kalp Hastalıkları	28	81	109	3	31	32	8	74	35	1090
28.	Kuş Palazı			0					0		
29.	Kulak Hastalıkları	7	135	142	45	1	22	9	77	65	986
30.	Kızamık			0					0		
31.	Kızıl	3		3	3				3		65
32.	Kemik Kırığı	15	30	45	12		1		13	32	900
33.	Göz Hastalıkları	53	298	351	113		59	48	220	131	2657
34.	Güneş Vurması ve Çarpması			0					0		
35.	Lekeli Tifo	105	1211	1316	72	316	115	82	585	731	26320
36.	Mufassal Çıkması	17	30	47	20		3	8	31	16	209
37.	Nezle-i Müstevliye	6	435	441	132	9	39	52	232	209	3087
38.	Veba			0					0		
39.	Yılancık	3	51	54	21	7	5	9	42	12	810
40.	Yumuşak Şanzir	1	7	8	5			1	6	2	943
41.	Sair Hastalıklar	4183	6807	10990	5752	840	1498	2361	10451	539	110030
42.	Mecruhiyye		13	13						13	
	Yekün	6382	19332	25714	9873	2243	2785	3554	18455	7259	

IV. Ordu Komutanlığı											
Ordu Menzil, 1. menzil, Çöl Menzil, 8. Kolordu, 6. Kolordu ve Hicaz Kuvvei Seferiye'ye Bağlı Hastahanelere Ait Harp İstatistiği											
14 ŞUBAT - 13 MART 1916											
SIRA. NO	HASTALIKLAR	Bir Önceki Aydan Kalan	Bu ay giren	Kalanlar ve Girenler Toplamı	ÇIKAN					Tedavi Altında Kalanlar	Tedavi Süresi
					Taburcu	Vefat	Sair Suretle	Diğer Hastahane Nakil	Çıkanlar Toplam		
1.	Apazan	2		2					0	2	
2.	İltihab-ı Kazabat Hadde	594	1249	1843	809	20	134	377	1340	504	
3.	İskorbun	60	74	134	40	3	14	7	64	70	
4.	Esba Kolerası			0					0		
5.	Akciğer Veremi	25	91	116	18	31	35	20	104	12	
6.	Beledi Kolera								0		
7.	Bel Soğukluğu	37	97	134	89		6	6	101	33	
8.	Trahoma	114	239	353	190		17	47	254	99	
9.	Cilt Hastalıkları	190	374	564	314		38	52	404	160	
10.	Çiçek	22	9	31	20		7	3	30	1	
11.	Humma-yı Racia	1004	1224	2228	808	106	105	669	1688	540	
12.	Da-ül-Gussa Hazeyan-ı Mürte'îş			0					0		
13.	Donma	63	48	111	3	32	44		79	32	
14.	Dizanteri	250	535	785	227	284	80	149	740	45	
15.	Zat'ül Cenb	32	69	101	19	13	23	21	76	25	
16.	Zat-ür-rî'e	176	872	1048	158	367	88	170	783	265	
17.	Resye	193	377	570	246	4	74	111	435	135	
18.	Sarı İltihab-ı Sem'i	9	1	10		3	2	4	9	1	
19.	Sair Aza Veremi	39	86	125	15	25	22	23	85	40	
20.	Sıtma	2182	6017	8199	2966	343	640	1672	5621	2578	
21.	Tarik-i Bevlîye ve Tenasüliye Hastalıkları (Frengi ve bel soğukluğu Haric)	114	152	266	72	21	40	31	164	102	
22.	Asabi ve Akli Hastalıkları	38	85	123	36	6	21	28	91	32	
23.	Frengi	208	140	348	67	4	40	21	132	216	
24.	Fıtık	32	39	71	35		4	10	49	22	

EK-1: Kolordu Asker Alma Bölgelerini Gösterir Harita¹⁸⁷⁵

¹⁸⁷⁵ ATASE Arşivi, BDH: Kls.73, Dos.365, Kls.003

EK-2: 12 Kasım 1914 Tarihli Menzil Teşkil Haritası :A

۱ اردو

ختمہ

۱

بیمہ

۲

فصلہ

۳

نواب علی

۴

نواب علی

۵

نواب علی

۶

نواب علی

۷

نواب علی

۸

نواب علی

۹

نواب علی

۱۰

نواب علی

۱

نواب علی

۲

نواب علی

۳

نواب علی

۴

نواب علی

۵

نواب علی

۶

نواب علی

۷

نواب علی

۸

نواب علی

۹

نواب علی

۱۰

نواب علی

۱

نواب علی

۲

نواب علی

۳

نواب علی

۴

نواب علی

۵

نواب علی

۶

نواب علی

۷

نواب علی

۸

نواب علی

۹

نواب علی

۱۰

نزل نفعہ نواب علی

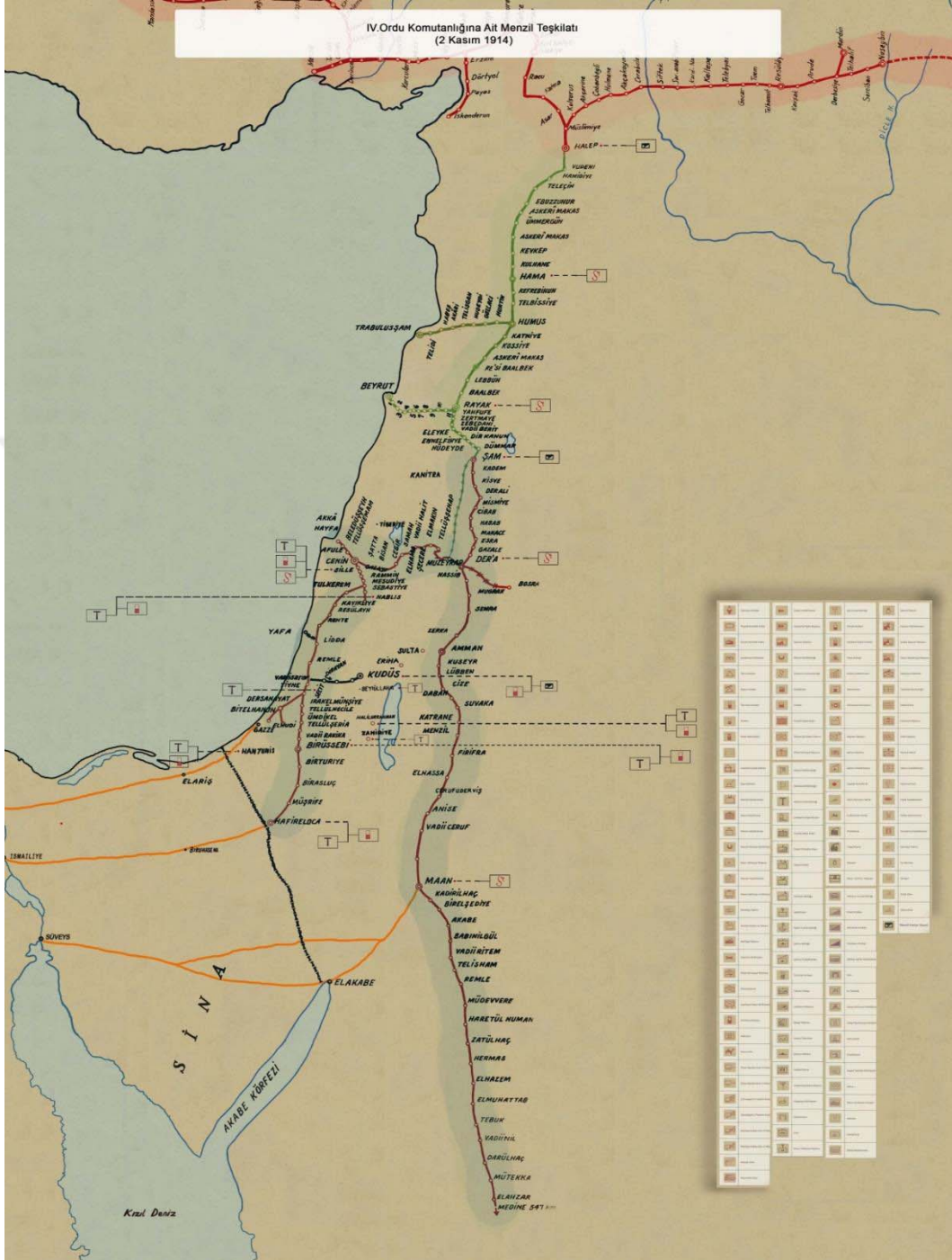
استاد نواب علی

نزل انعام نواب علی

A	6
B	557
C	3-6

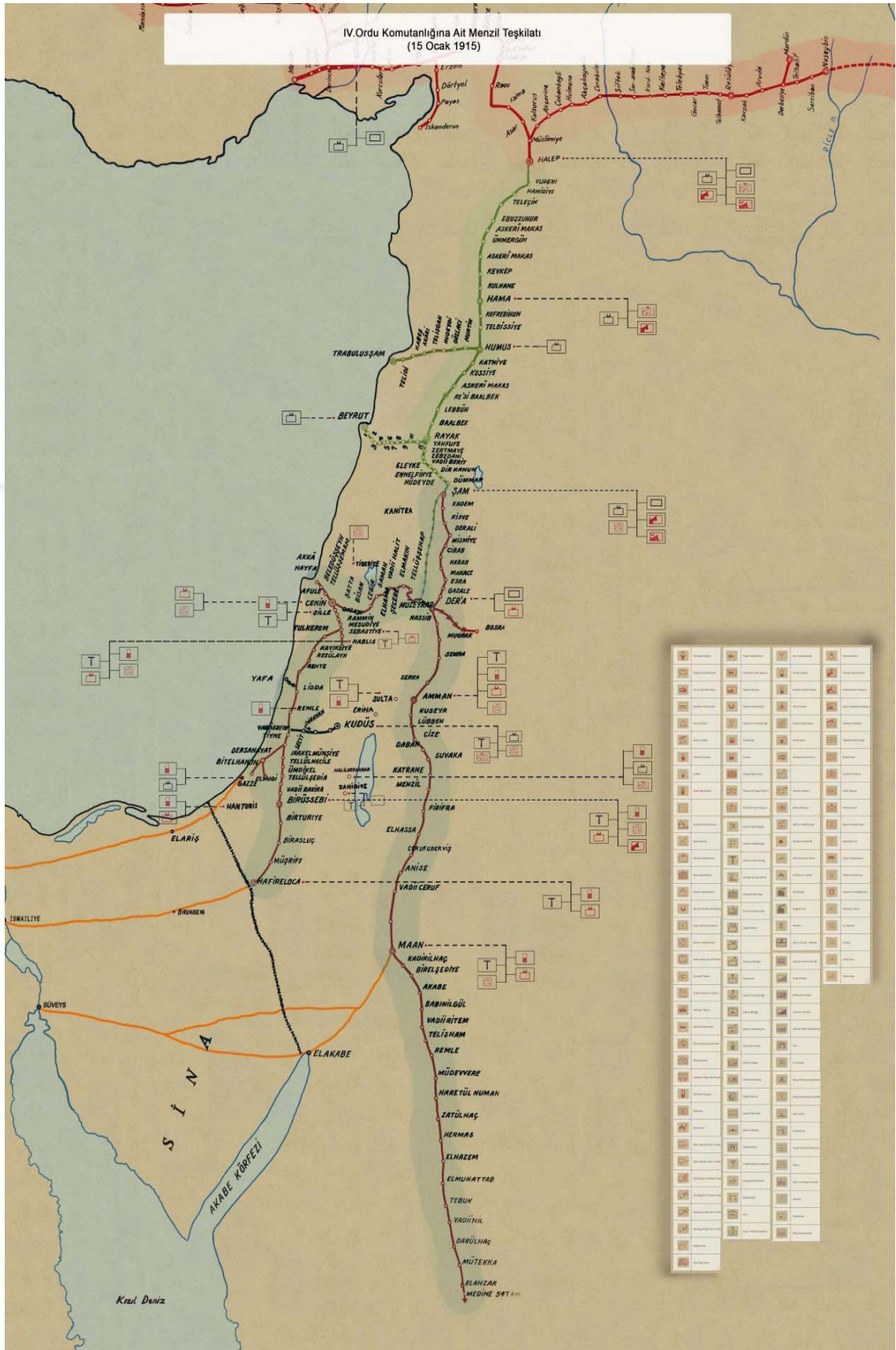
ATASE Arşivi BDH: Kls.1125, Dos.6, Fih.3-6; İd.Faal.ve Loj., s. 132-134

Ek-2: Harita: IV.Ordu Komutanlığına 12 Kasım 1914 tarihli Menzil Müfettişliği teşkilatı

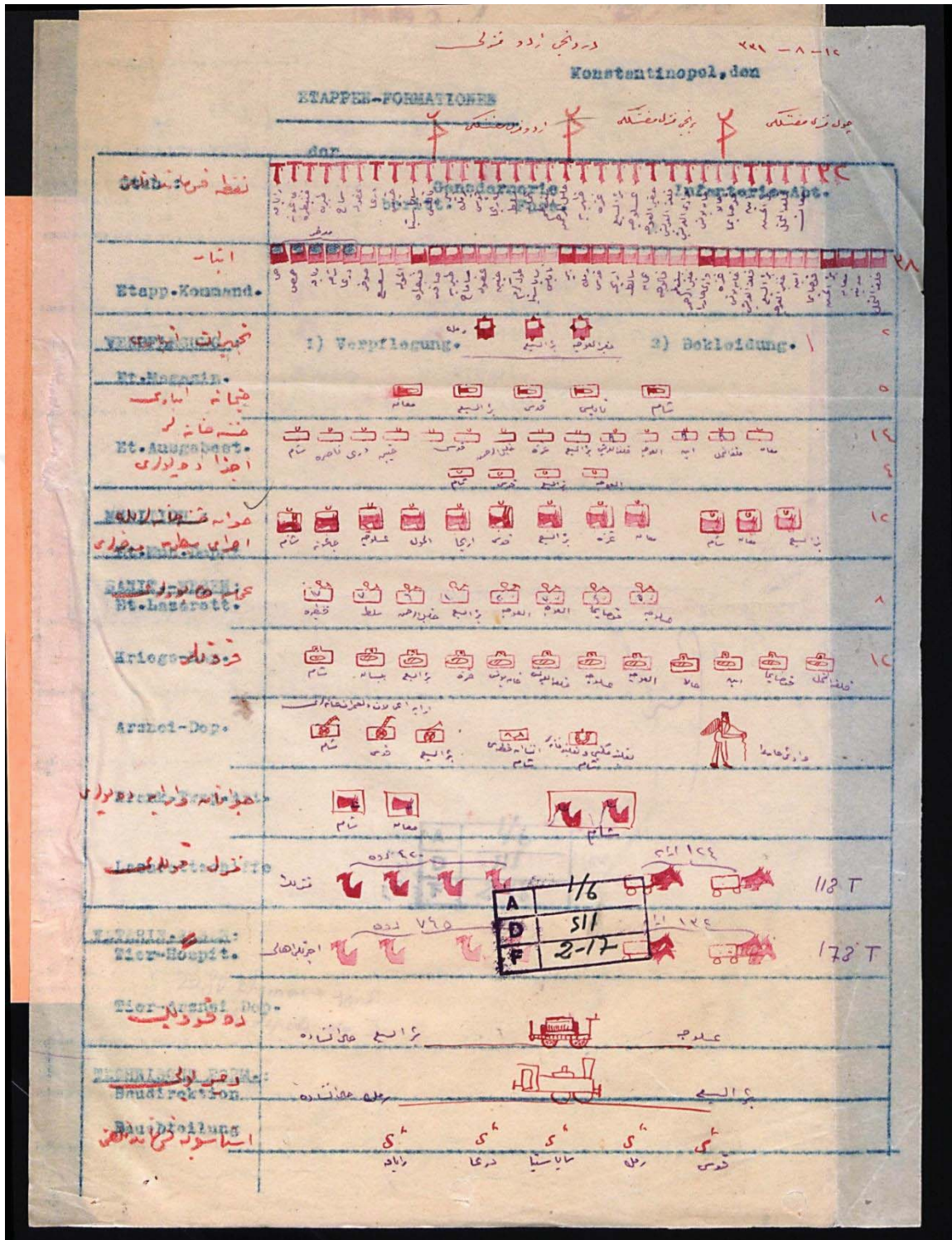
ATASE Arşivi BDH: Kls.1125, Dos.6, Fih.3-6; İd.Faal.ve Loj., s. 132-134

[illegible]

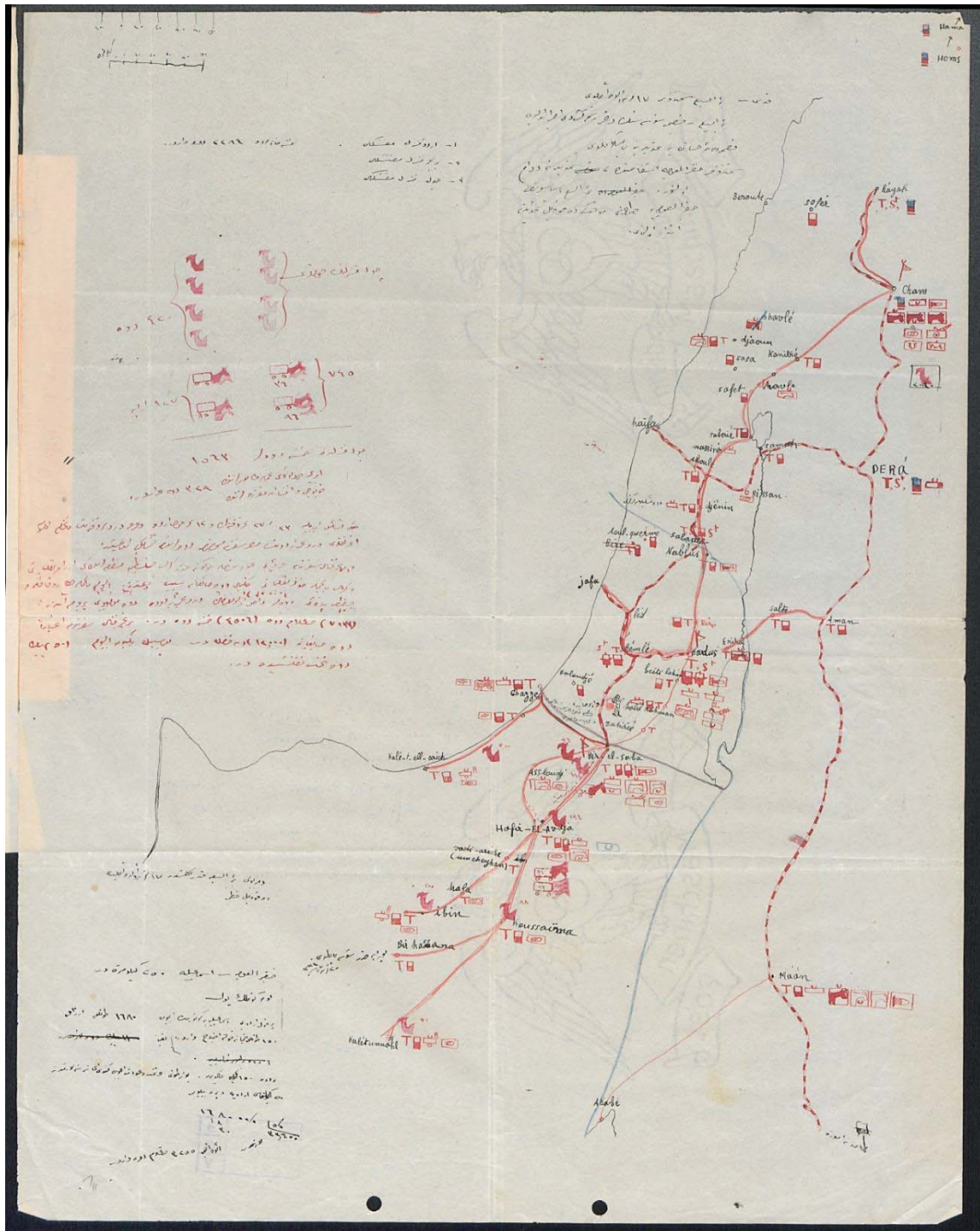

ATASE Arşivi, BDH: Kls1125, Dos,6, Fih.3-5

EK-5: 25 Ekim 1915 Tarihli Menzil Teşkil Haritası

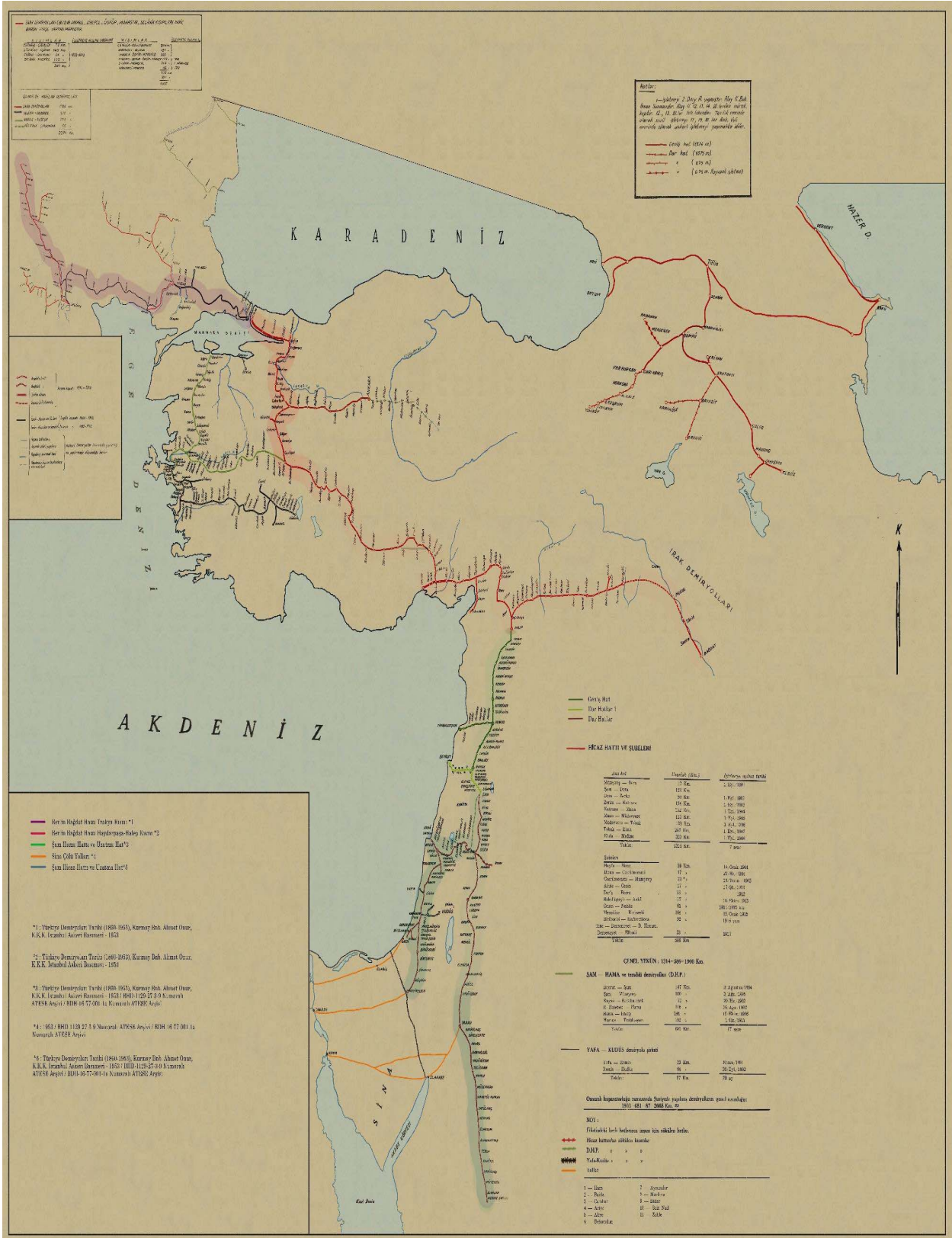
ATASE Arşivi ,BDH: KLS. 1139, Dos.76, Kls.2-17

25.10.1915 tarihli Menzil Teşkilatı Kuruluşu

[illegible]

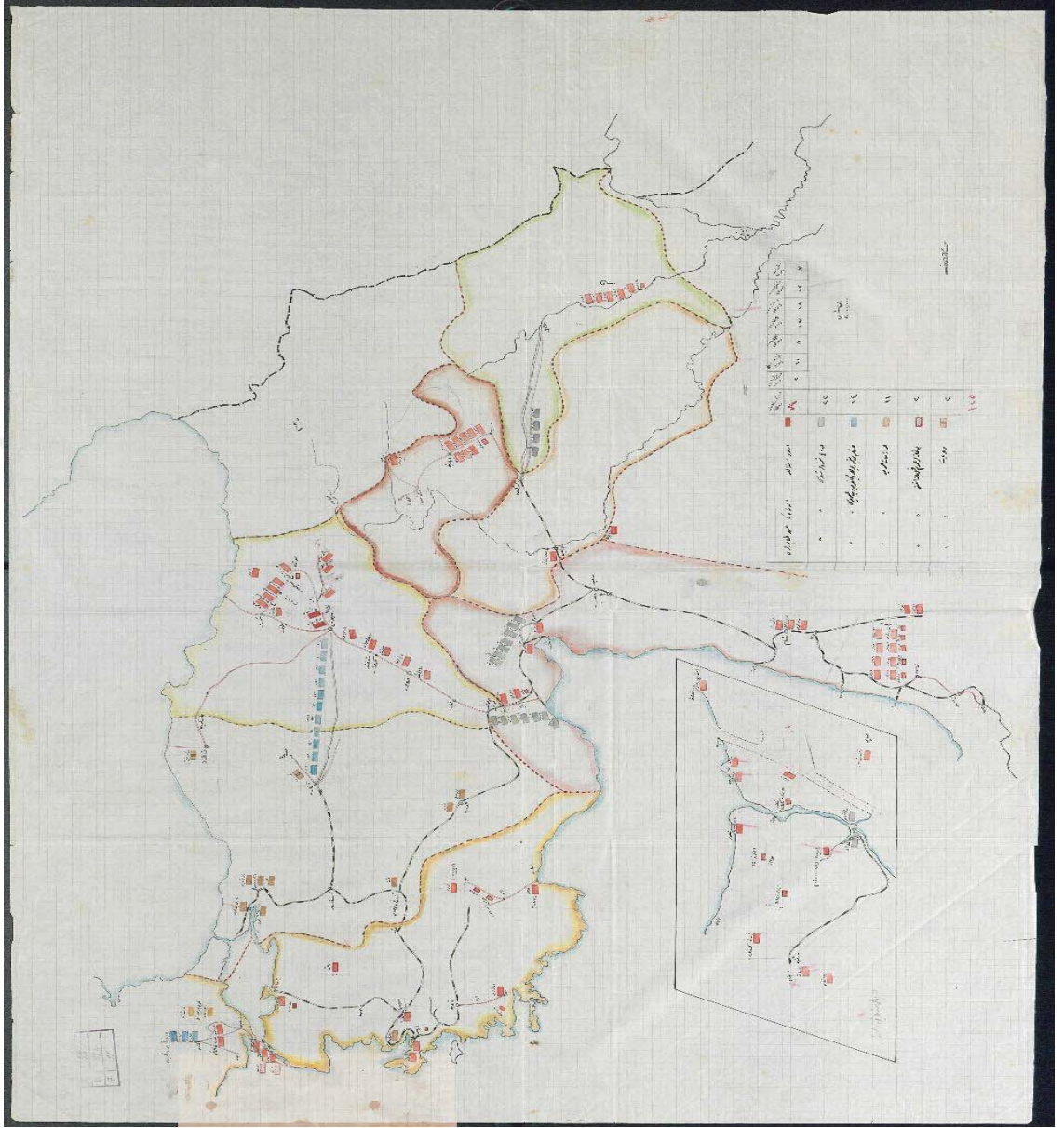
EK-13: Osmanlı Devleti Demiryolları Haritası

EK-26 : IV ordu bölgesi sağlık teşkilleri:

Ek-28 Ordu Menzilleri Amele Taburlarının Yerlerini Gösterir Harita

ATASE Arşivi, BDH: 1139, Dos.74, Fih.11

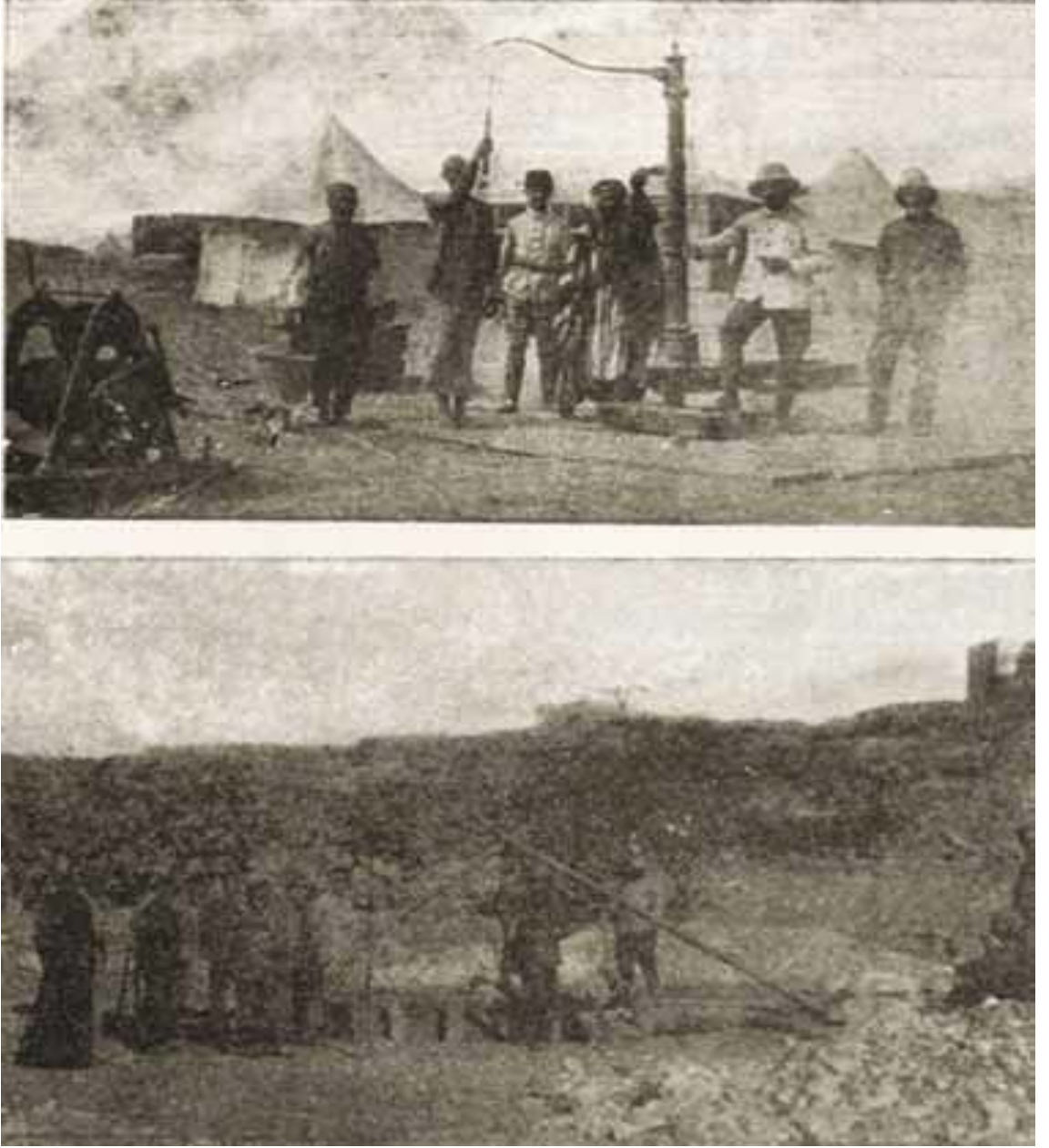
EK: 6 Su Kuyuları ve Su Boru Hatları

Harp Mecmuası 3 Yıl 1 Ocak 1915 Sf.38 ölde artezyen kuyusu açılırken

Almanca Belge:

Harp Mecmuası 3 Yıl 1 Ocak 1915 Sf.39 ölde artezyen kuyusu açılırken

Harp Mecmuası: Mısır Yolunda Su Boruları Döşeniyor Sayı 9, Yıl I, Mayıs
1915, s.133

EK: 7 İmalathane ve Dikimevlerine Ait Fotoğraflar

Harp Mecmuası: Levazımat-ı Askeriye İdaresine Ait Dikimevinde Bayanları Çalışması Sayı 11, Yıl 1, Temmuz 1915, s.174

Harp Mecmuası: Dikimhanede Elektrikle Çalışan Dikiş Makinelerinde Çalışan Erkek İşçiler Sayı 11, Yıl 1, Temmuz 1915, s.174

EK-11: Arazide Seyyar Olarak Açılıp İşletilen Ünitelere Ait Resimler Seyyar Sahra Fırınları

Seyyar Fırın (Ekmek) Pişirme (1914-1918)

Yemek Dağıtım Faaliyetleri

IV.Ordu: Amele Taburlarında Yemek Dağıtımı: Sayı:13, Yıl:1; Ekim 1916, s.204

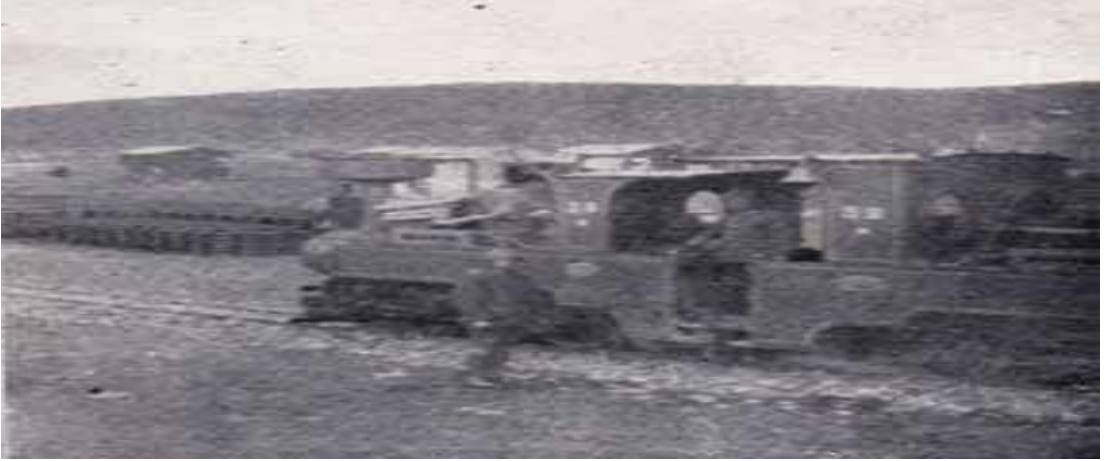
Seyyar Çamaşır Ünitesi

EK-14 : IV.Ordu Bölgesinde Döşenen Dekovil Hattı

Harp Mecmuası : Dekovil Hattı Sayı 10, Yıl 1, Haziran 1915, s.155

Harp Mecmuası : Dekovil Lokomatifi, Sayı 10, Yıl 1, Haziran 1915, s.155

Harp Mecmuası: Dekovile Yardım Eden Yük Otomobili Sayı 10, Yıl 1, Haziran 1915, s.155

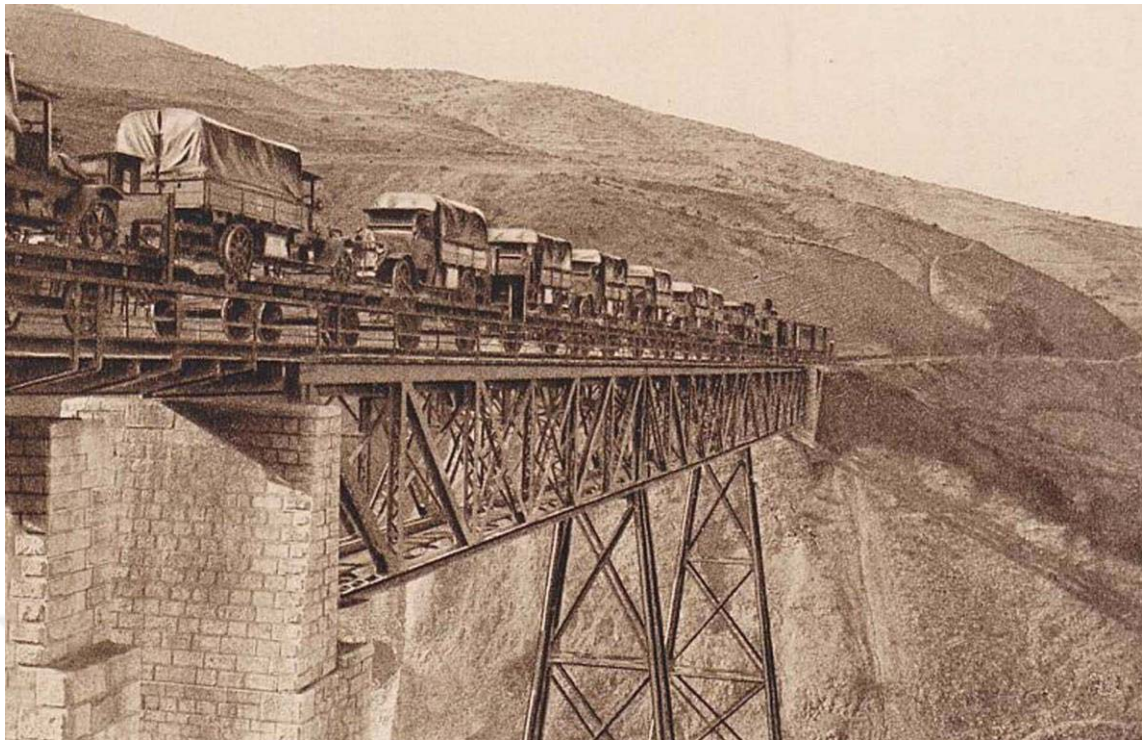
EK-16 : Toros Ve Amanos Tünellerinde Görev Yapan Motorlu Araç Kolları

Deutsche Kraftfahr-Truppen: Sonderkommando 500 in der Türkei ; Bilder vom Taurus u. Amanus 1916

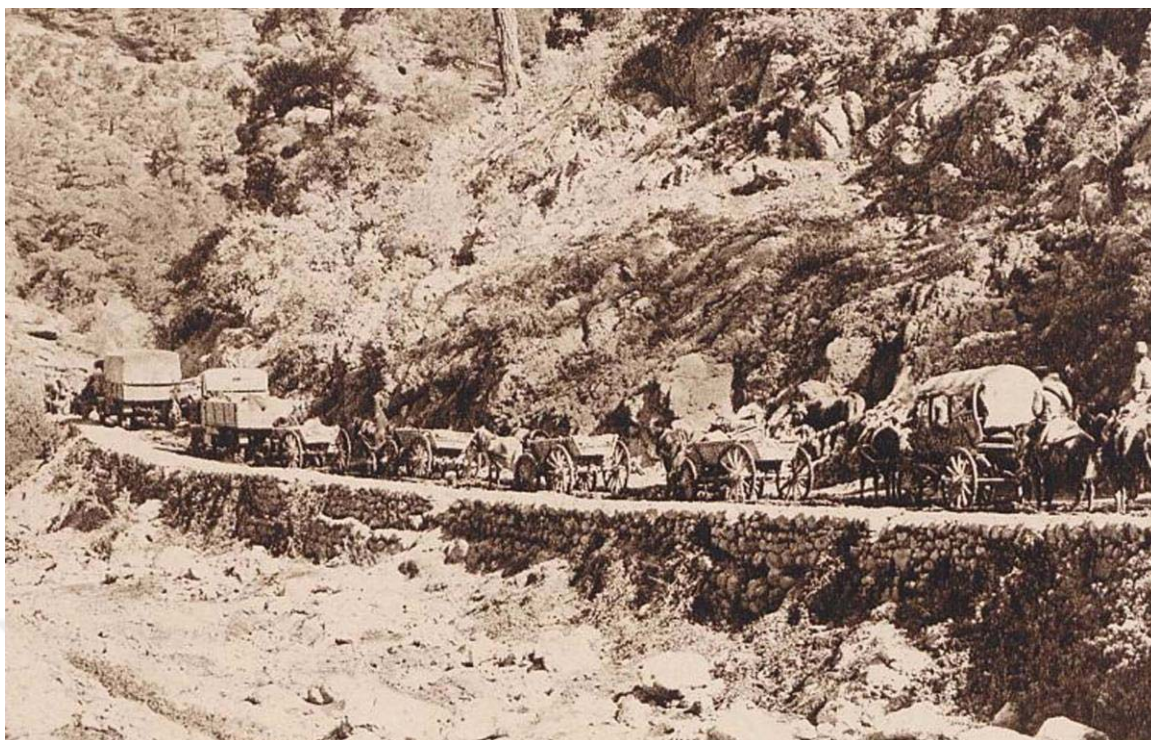
Deutsche Kraftfahr-Truppen: Sonderkommando 500 in der Türkei ; Bilder vom Taurus u. Amanus 1916

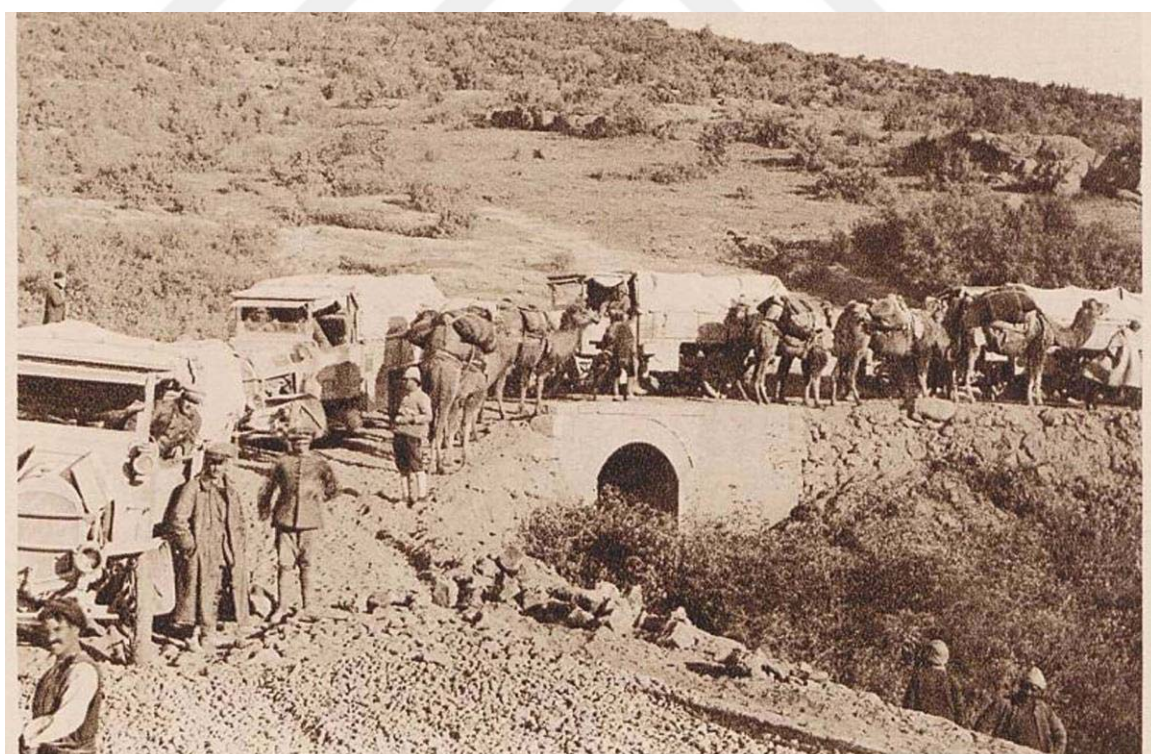
Deutsche Kraftfahr-Truppen: Sonderkommando 500 in der Türkei ; Bilder vom Taurus u. Amanus 1916

Deutsche Kraftfahr-Truppen: Sonderkommando 500 in der Türkei ; Bilder vom Taurus u. Amanus 1916

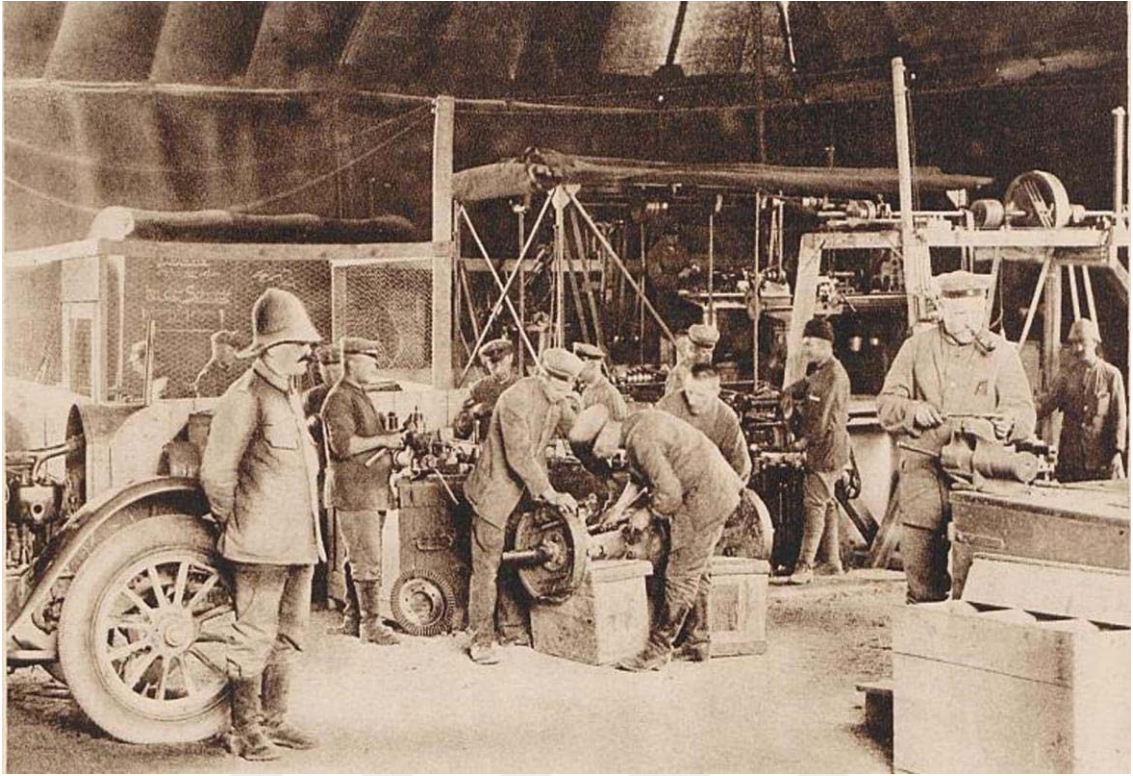

Deutsche Kraftfahr-Truppen: Sonderkommando 500 in der Türkei ; Bilder vom Taurus u. Amanus 1916

Deutsche Kraftfahr-Truppen: Sonderkommando 500 in der Türkei ; Bilder vom Taurus u. Amanus 1916

EK-17 : Araç Tamir Atölyesi

Deutsche Kraftfahr-Truppen: Sonderkommando 500 in der Türkei ; Bilder vom Taurus u. Amanus 1916

EK-18: IV.Ordu Bölgesinde Oluşturulmuş Benzin Parkı Resimleri

Deutsche Kraftfahr-Truppen: Sonderkommando 500 in der Türkei ; Bilder vom Taurus u. Amanus 1916

EK-21: IV.Ordu Bölgesinde Tesis Edilen Seyyar Hastane Resimleri

Harp Mecmuası: Sina Çölünde Seyyar Hastane Sayı 11, Yıl 1, Temmuz 1915, s.167

Süveyş Kanalı Şarkında Seyyar Hastane Sayı 6 Yıl1 Şubat 1915 s.94

EK-22:IV.Ordu Menzil Bölgesinde Kakule İle Hasta Ve Yaralıların Tahliyesi

Harp Mecmuası: Çölde Deve Üstünde Kakule Tabir Olunan Sedye İçinde Yaralı Nakliyatı Talimi Sayı 11, Yıl 1, Temmuz 1915, s.166

Harp Mecmuası: Hastane Önünde Seyyar Kakuleler Sayı 11, Yıl 1, Temmuz 1915, s.166

EK-23: IV.Ordu Bölgesinde İşlertilen Nekahathanelere Ait Fotoğraflar

Harp Mecmuası. IV.Ordu Dahilinde Ayn Sufer Nekahathanesi Sayı 8 Yıl1, Nisan 1916, s.126

Harp Mecmuası: IV.Ordu Dahilinde Ayn Sufer Nekahathanesinde İdman Talimleri Sayı 8 Yıl1, Nisan 1916, s.126

EK-27: Hayvan Hastanelerinde Tedavi Edilen Deve Fotoğrafları

Harp Mecmuası: IV.Ordu: Seyyar Hayvan Hastanesinde Tedavi Sayı:13, Yıl:1; Ekim 1916, s.204

Harp Mecmuası: Hasta Bir Devenin Menzil Seyyar Hastanesinde Tedavisi Sayı 9, Yıl I, Mayıs 1915, s.135